

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 52607

CALL No. 901.05/Dja

D.G.A. 79.

~~Page 12~~

DJAWA

79
—
3

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN

R. A. PROF. DR. HOESEIN DJAJADININGRAT, J. KATS,

S. KOPERBERG EN M. SOERIADIRADJA.

REDACTIE-SECRETARIS: DR. TH. P. GALESTIN.

52607

Vol. 18
1938

901.05
Dja

18de JAARGANG No. 1-2, JANUARI—APRIL, 1938.

Alle stukken, de Redactie en de Administratie betreffende, te zenden aan het
SECRETARIAAT VAN HET JAVA-INSTITUUT, MUSEUM, ALOEN² LOR,
Tel. No. 900 JOGJAKARTÅ, JAVA, N. O. I.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
No. 5267
6373
No. 901.05 / Dja

PROGRAMMA

VAN HET

BALI-CONGRES.

Maandag 18 October.

- 5.00 N.M. Vertrek van Soerabaja per ss. „Op ten Noort”.
8.00 N. M. Inleiding door Ir. P. H. W. Sitsen: Nijverheid- en Kunstnijverheidsontwikkeling op Bali.

Dinsdag 19 October.

- 9.00 V. M. Aankomst ter reede Padangbaai.
Aanvang debarkement (na ontbijt aan boord).
Afrit van Padangbaai naar Denpasar.
- 11.00 V. M. In de Poeri van den Regent van Denpasar:
Welkomstwoord door den Voorzitter van de Commissie van ontvangst.
Openingsrede door den Voorzitter van het Java-Instituut.
Rede door den Resident van Bali en Lombok, als vertegenwoordiger van Z. E. den Gouverneur Generaal van Nederlandsch-Indië.
Rede door den vertegenwoordiger van Z.V.H. den Soesoehoenan van Soerakarta, Mr. P. H. Djakoesoema.
Rede door den vertegenwoordiger van Z. H. den Sultan van Jogjakarta, P. H. Soerjodiningrat.
Inleiding: Het sociale leven der Baliërs, door den Nagara-Bestuurder van Karangasem.
Inleiding: Balisch familieleven, door den Nagara-Bestuurder van Gianjar.
- 1.00 N.M. Lunch in het Bali-Hotel.
- 3.00 N.M. Inleidingen in de Poeri Denpasar:
Het oude Bali, door Dr. W. F. Stutterheim.
Bali's Tempelwezen, door Dr. R. Goris.
- 4.30 N.M. Afrit naar Padangbaai.
- 5.45 N.M. Embarkement.

Woensdag 20 October.

- 7.30 V.M. Aanvang debarkement.
- 8.00 V.M. Afrit van Padangbaai naar Kloengkoeng.
Aldaar bezichtiging van de Kerta-Gosa;
Verkoopstentoonstelling Balische kunstnijverheid.
- ± 9.00 V.M. Van Kloengkoeng naar Poera Besakih.
Daarna naar Karangasem.
- 1.00 N.M. Lunch in de Poeri Karangasem.
Aldaar tentoonstelling kunstnijverheid met koopgelegenheid (o.a. houtsnijwerk, weefsels van Tenganan).
Dansvoorstellingen, aangeboden door den Nagara-Bestuurder van Karangasem.
Legong uit het dorp Selat (Verhaal: Lasem, Tjalonarang). Redjang uit het dorp Asak. Ende door strijders van het dorp Seraja tegen die uit het dorp Timbrah.
- 5.00 N.M. Afrit van Karangasem naar Padangbaai.
- 5.45 N.M. Embarkement.

± 8.00 N.M. Na het diner, in de rooksalon van het ss. „Op ten Noort” :

Lezing door den Heer Colin McPhee :

A musician listens to Balinese music.

Vertaling van een excerpt dezer lezing in het Maleisch, door Mr. R. Sidarto Dibjopranoto.

Balisch piano-concert, uitgevoerd door de Heeren Colin McPhee en Walter Spies, gedeeltelijk met trom-begeleiding.

Donderdag 21 October.

7.30 V.M. Aanvang debarkement.

8.00 V.M. Afrit van Pandangbaai. Bezichtiging der oudheden van oudheden te Goa Gadjah, Jeh Poeloe, Pedjeng en Goenoeng Kawi, onder leiding van Dr. W. F. Stutterheim.

1.00 N.M. Lunch te Tirta Empoel. Aldaar tentoonstelling van s.a. prada-werk, houtsnijwerk van Mas; demonstratie van een legong-les en lontarschrijven.

Bijwoning van tempelfeest.

3.00 N.M. Thé met dansvoorstellingen aangeboden door den Nagara-Bestuurder van Gianjar : Gong Kebiar van Gianjar, de spelers van Pliatan, de dans uitgevoerd door Goesti Gedé Raka. Topeng van Nagara Gianjar.

6.00 } N.M. Kètjak-voorstelling te Bedoeloe.

6.45 }

6.45 N.M. Afrit naar Padangbaai.

7.45 N.M. Embarkement.

Vrijdag 22 October.

8.00 V.M. Aanvang debarkement.

8.30 V.M. Afrit naar de poera Kehen te Bangli.

Vandaar naar Kintamani.

± 11.00 V.M. Te Kintamani dansvoorstellingen, aangeboden door den Nagara-Bestuurder van Bangli : Baris goak, Baris gèdé, Baris prèsi, Barip dadap.

Bespeling van de angkloeng uit Sabi (Noord-Bali), door kinderen.

12.30 N.M. Lunch te Kintamani. Daarna afrit naar Gelgel.

2.30 N.M. Te Gelgel : Tentoonstelling kunstnijverheid met koopgelegenheid : o. a. weefsels van Kemas en Noesa Penida. Zilverwerk van Kemas. Houtsnijwerk. IJzer-smeden (demonstratie). Dansvoorstellingen, aangeboden door den Nagara-Bestuurder van Kloengkoeng : Djanger, Barong.

± 4.00 N.M. Afrit naar Padangbaai.

Embarkement.

Zaterdag 23 October.

8.00 V.M. Aanvang debarkement.

8.30 V.M. Afrit naar Denpasar.

10.15 V.M. Voorlezing door den Voorzitter van het Bali-Museum van een lezing getiteld : Het Bali-Museum, opgesteld door Ir. Th. Resink.

Daarna bezichtiging van het Bali-Museum.

Na afloop dansvoorstelling van wajang wong (fragment uit het Ramayana).

12.30 N.M. Lunch in het Bali-Hotel.

2.00 N.M. Afrit naar Padangbaai.

3.30 N.M. Embarkement.

5.00 N.M. Vertrek van s.s. „Op ten Noort”.

Zondag 24 October.

8.00 V.M. Aankomst te Soerabaja.

DJAWA

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN :

RADÈN ARIA PROF. DR. HOESEIN DJAJADININGRAT,
J. KATS, S. KOPERBERG EN M. SOERIADIRADJA.
REDACTIE-SECRETARIS : DR. TH. P. GALESTIN.

Aflevering 3, 4 en 5

18de Jaargang

INHOUD.

Blz.

Geschiedkundige aantekeningen omtrent de Residentie Madioen, door Dr. L. Adam, Resident van Madioen. II. Bergheiligdommen op Lawoe en Wilis	97—120
Pamidjahan en zijn heiligdommen, door Mohammed Kosasih	121—144
De geheime leer van Soenan Bonang (Soeloek Woedjil). Inleiding, tekst, vertaling en toelichting, door Poerbatjaraka	145—181
Javaansche gëndjng's bij Land en bij Seelig, door J. S. en A. Brandts Buys-Van Zijp	182—225
Boekbespreking, door C. Hooykaas:	
Hoe Koeroepati zich zijn vrouw verwerft, Proefschrift Rijks-Universiteit Leiden 1938, door Tjan Tjoe Siem	226—227
Boekbespreking, door Dr. Th. Pigeaud, (uit de Nieuwe Rotterdamse Courant van 14 Mei 1938) Dr. C. Hooykaas. Over Maleische Literatuur, 1937	227—228
Boekaankondigingen, door C. Hooykaas:	
Javaans- Nederlands Handwoordenboek, samengesteld door Dr. Th. Pigeaud, 1936.	229—230
Oudjavaansche en Balische Hellevoorstellingen, Proefschrift Rijks-Universiteit Leiden, 1934, door W. Kern	231—233
Nota der Museum-Commissie van het Java-Instituut	234—238
Nota, aangeboden aan de Commissie voor de besteding van de f 25 miljoen - bijdrage van Nederland voor welvaartszorg	239—242
Schrijven van het Bestuur van het Java-Instituut aan den Directeur van het Departement van Verkeer en Waterstaat (door tusschenkomst van den Directeur van het Departement van Economische Zaken). Onderwerp: Oprichting Kunstambachtschool van het Java-Instituut te Jogjakarta en uitbreiding van het Museum Sana Boedaja	243—244
Catalogus van de Wapententoonstelling, Museum Sono Boedojo, Sekaten Jogja, 5 — 12 Mei, 1938	246—273
Corrigenda	275

LIJST DER PLATEN

blz.

Poort van 't graf van Kandjeng Sjech Hadji Abd. Moechji . . .	}	
Ingang van 't „ „ „ „ „ „ „ „ . . .	}	
Ingang van de heilige grot of Goeha Wali	}	126-127
Eén der vijftig werkplaatsen van de desa-smeden te Koripan, distr. Delanggoe, regentschap Klaten	}	
Grove producten van desa-smederijen te Koripan	}	
Moderne producten van georganiseerde volkssmederijen rondom en in Soekaboemi	}	
In desa-verband vervaardigde speer en dolk, gesmeed in de volks- smederij als halfproduct, daarna verder afgewerkt in het finis- hing-bedrijf	}	254-255
Garoeda Ngeksi Gondo (ontwerp lanspunt)	}	
Gelap Tinanding (ontwerp lanspunt)	}	256-257
Collectie A. Gall, No. 326	}	
„ „ „ 361	}	
„ „ „ 304	}	
„ „ „ 312	}	266-267
Collectie R. Katamsi, No. 1	}	
„ „ „ 1	}	272-273

DJAWA

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN :

RADÈN ARIA PROF. DR. HOESEIN DJAJADININGRAT,
J. KATS, S. KOPERBERG EN M. SOERIADIRADJA.

Aflevering 6.

18de Jaargang

INHOUD.

Blz.

Geschiedkundige aantekeningen omtrent de Residentie
Madioen, door Dr. L. Adam, Resident van Madioen. 277—298
(Het tijdvak van de Mohammedaansche rijken van de De-
maksche overheersching tot de „Palihan” ± 1518 tot 1755).

Beelden van Balahan, door Dr. W. F. Stutterheim. . 299—308

Children and Music in Bali by Collin Mc. Phee . 309—323

De Balische kinderen en de Muziek, (Uittreksel van-
wege de Redactie) 324—328

Uit de Javaansche Cultuurwereld : 329—337

- a. Mededeelingen van het Bestuur;
- b. Verslag der vergadering Gending-prijsvraag;
- c. Twintig Jaren Cultuurarbeid van Krida-Beksa-Wirama;
- d. Besluiten van het eerste congres Bahasa Indonesia.

Boekaankondiging : 338—348

Javaansche Volksvertooningen, bijdrage tot de Beschrijving
van Land en Volk door Dr. Th. Pigeaud te Jogjakarta.
Dr. M. Prijohetomo, Javaansche spraakkunst, Javaansch
brievenboek, Javaansch-Nederlandsche gesprekken, Javaansch
leesboek door Dr. Tjan Tjoe Siem.

LIJST DER PLATEN

blz.

1. Wiṣṇu van Belahan (Museum Modjokerto) met opzetstuk (Museum Batavia) Gemonteerde foto 2. Aanzicht van de kleine badplaats te Belahan na het onderzoek en gedeeltelijk herstel in 1923 3. Aanzicht van de kleine badplaats te Belahan. Het Wiṣṇu-beeld van Modjokerto ingeteekend 4. Zuidelijk spuerbeeld te Belahan met opzetstuk 5. Noordelijk spuerbeeld te Belahan met opzetstuk. 6. Goud-zilveren plaatje van Belahan, Mus. Batavia, hoog 10,5 cm. 7. Steenen Ćiwa-beeld van Belahan ? Mus. Batavia, hoog 139 cm. 8. Steen met chronogram in beeld Belahan	}	300-301		
<table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 50%;"> 1. Angkloengs 2. The Gamelang 3. Drums and Cymbals 4. Metallophones 5. Xylophone and Réjong </td> <td style="width: 50%;"> 6. The Leading players 7. „Simple” and „differing” players 8. The Seka Barong 9. The Barong and actors 10. The Gamelan Barongs </td> </tr> </table>	1. Angkloengs 2. The Gamelang 3. Drums and Cymbals 4. Metallophones 5. Xylophone and Réjong	6. The Leading players 7. „Simple” and „differing” players 8. The Seka Barong 9. The Barong and actors 10. The Gamelan Barongs	}	308-309
1. Angkloengs 2. The Gamelang 3. Drums and Cymbals 4. Metallophones 5. Xylophone and Réjong	6. The Leading players 7. „Simple” and „differing” players 8. The Seka Barong 9. The Barong and actors 10. The Gamelan Barongs			
Goesti Pangéran Harja Tédjâkoesoema Bendârâ Pangéran Harja Soerjadiningrat	}	332-333		
-

VERSLAG VAN HET CONGRES

VAN HET

JAVA - INSTITUUT

GEHOUDEN OP BALI, 18 — 23 OCTOBER 1937.

Maandag 18 October.

Aan boord van het ss. „Op ten Noort” wordt 's avonds om 8 uur door Ir. P. H. W. Sitsen een voordracht gehouden over:

Nijverheid- en Kunstnijverheidsontwikkeling
op Bali.

De lezing, die ik voor U over de nijverheid en kunstnijverheidsontwikkeling op Bali zal houden, ter inleiding van het cultuurcongres, georganiseerd door het Java - Instituut, maakt een onmiddellijke verbandlegging tusschen nijverheid en kunstnijverheid eenerzijds, en cultuur in het algemeen anderzijds, noodzakelijk. Dit beteekent echter niet, dat ik uitsluitend de nijverheid zou willen belichten ter beoordeeling van de cultuur op Bali. Het begrip „cultuur” verzet zich tegen een dergelijke eenzijdige waardemeting. Cultuur toch is een complex-verschijnsel, gegroeid in een bepaalde samenleving, dat door talloze leidingen verbonden is aan alle organen die gezamenlijk de totaliteit eener cultuur voeden, doen bloeien en doen afsterven. Nijverheid en kunstnijverheid zijn beide bescheiden organen van die totaliteit; zijn wederom onderling van elkaar afhankelijk, beïnvloeden de economische structuur en daardoor ook weer het totale cultuurleven. Een beïnvloeding van de talloze organen,

die een cultuur mogelijk maken, van buitenaf, kan het betreffende orgaan in zijn werkzaamheid stimuleeren. Of daaruit bloei, dan wel nedergang van de cultuur zal volgen, is vooraf uiterst moeilijk te bepalen. Mijn standpunt, dat ik hier aan deze vergadering voorleg, is daarom, dat wanneer na een critisch onderzoek blijkt, dat bepaalde organen de cultuur in hare ontplooiing kunnen belemmeren, een beïnvloeding van een orgaan, mits dit op zeer voorzichtige wijze gebeurt, mogelijk is, doch dat het noodzakelijk is, de uitwerking van een dergelijke activeering van een onderdeel op het geheel, nauwlettend gade te slaan. Die activeering zal het veiligst gaan, wanneer zij zich beperkt tot het kennisgeven aan de cultuurdragers, van wat elders in andere culturen bestaat. Uit deze kennismaking zal de cultuur naar eigen aard en behoefte overnemen, wat zij nodig heeft voor haar verder bestaan. Deze kennismaking kan technische en bedrijfseconomische voorlichting insluiten. Een dergelijke activeering is het best te vergelijken met de activeering van den groei van een plant of boom op een drogen bodem die in de nabijheid water toevoert, en daarheen zijn wortelstelsel uitstrekt. Een dergelijke activeering is op Bali reeds ontstaan door inschakeling van Bali in het economisch bestel van Nederlandsch-Indië

en daardoor van het wereldbedrijf. Dit is gepaard gegaan met intensievere bestuursbemoeienis van het Westersche gezag, zeker met groote prudentie gevoerd, en deze activeering heeft ongetwijfeld wijzigingen gebracht in de Balische samenleving en dus in de Balische cultuur.

Hierdoor toch is grootere rechtszekerheid geschapen voor de lagere kasten der samenleving, waardoor de suprematie der hoogere kasten werd geknot; onderwijs- en verkeersmogelijkheden hebben het oorspronkelijk Balische isolement verbroken; belastingen, invoer en uitvoer van artikelen, die niet meer het karakter droegen van het vroegere ruilverkeer, hebben de geldhuishouding noodzakelijk op een ander niveau gebracht; het landbezit — eigendom der poera's en van de triwangsa — is door deelbouw-contracten, die onder het Europeesche bestuur op eerlijke wijze moeten worden doorgevoerd, de facto gewijzigd. De soedrah is niet meer de dienaar, doch feitelijk in vele gevallen medegerechtigde geworden. De opname in het wereldverkeer heeft eigen producties verdreven; medische voorzieningen hebben een eind gemaakt aan de vroegere periodieke cholera- en pokkenepidemieën, waardoor het ontzag voor de kwade goden, die het gezinsleven kwamen verdelgen, is verminderd. De Brahmaan en de Ksatria, priester en adel, zijn vaak handelaar geworden, of hebben edele nijverheidsproducties ter voorziening van cultuurvreemden terhandgenomen, dan wel, worden gids en klerk in loondienst bij tourist en Gouvernement.

Ik noem maar enkele dingen, waaruit blijkt, dat er reeds vele veranderingen zijn en dat deze veranderingen allen hun invloed ten goede of ten kwade uitoefenen op de Balische cultuur. Is het nu gewenscht een verdere activeering van nijverheid of kunstnijverheid in dit milieu, dat ik hier zeer summier schetste, als nieuw orgaan in te voeren?

Alvorens deze vraag te beantwoorden, moge ik een kort overzicht geven van de wijzigingen in enkele takken van nijverheid en kunstnijverheid, zooals die, naar mijn inzicht, waarbij een zekere mate van subjectiviteit uiteraard zal zijn ingesloten, worden gezien.

Weefnijverheid.

Nog in Maart 1913 schreef de Assistent-Resident Kroon:

„De steeds grootere invoer van zijden „en katoenen garens doet echter het „spinnen in onbruik raken en wie weet, „hoe lang het nog zal duren, dat ook „de Nederlandsche en Engelsche weefsels „aan de inheemsche weefkunst een „einde zullen hebben gemaakt”.

Thans, 24 jaar, later is het proces bijkans voltrokken. De eigen katoen-aanplant is behoudens eenige zeer kleine resten, in Noesa en Boekit, verdwenen en daarmee het spinnen en verven der eigen garens. Gewone kleedingstof wordt geïmporteerd; de adat-kleedingstukken voor bijzondere gelegenheden, worden geweven uit geïmporteerde, door Chineezers niet licht- en kleurvast geverfde, garens. Gedrukte katoentjes uit het buitenland, batiks uit Java, vervangen de dagelijksche kleedij en de sapoet en kaloeng tjarik zijn vervangen door den geïmporteerden handdoek, een geliefd artikel voor den Baliër met een totaal ander gebruik dan waarvoor dit weefsel is gemaakt. De zuinige Baliër heeft den goedkoopsten import binnengehaald; de uiterlijk prachtlievende Baliër heeft de felle, directe verfstoffen, hetgeen tevens beteekende een aanzienlijke besparing op arbeid, verkozen boven de gedemptere eigen kleurstoffen en aanvaardde daarmee mindere kleurvastheid en „tijdelijkheid” van het product. Het „onreine” wasschen vond hij niet noodig. De lichte kleurvastheid was, aangezien het

adatkleeren betrof en een groote hang naar wisseling aanwezig was, zoodat de kleeren slechts enkele malen gedragen werden, van mindere importantie.

In deze resten van de voorbije Balische weefnijverheid is in den laatsten tijd eenige opleving te zien, niet voor eigen gebruik, maar voor export, c. q. voor verkoop aan touristen. Het plangiwerk, dat op Bali weinig gedragen wordt, heeft daarbij de leiding. Ook andere doeken, aesthetisch vaak van groote waarde, worden als exportartikel aangeboden. De slechte technische kwaliteit — niet licht en waschecht — drukt prijs en omzet. Typeerend is, dat de Maharadja van Travancore bij zijn laatste bezoek aan Bali zelfs geen museum-aankoop van dergelijke weefsels wenschte, omdat zij toch in korten tijd vergingen.

Houtsnijkunst.

Het eigen snijwerk voor de woningen der vorsten, voor de poera's, voor ingangspoorten, woningen, godenbeelden, muziekinstrumenten, maskers voor tooneel, enz., dit alles was op Bali tot bloei gekomen als eigen cultuurbezit. Nog is dit een betrekkelijk bloeiend bedrijf. In enkele jaren tijds zien wij daarnaast ontstaan een houtsnijkunst voor export. De eigen cultuur had deze economische en technische verandering blijkbaar noodig, anders is de snelle ontwikkeling onverklaarbaar. Geenszins wil ik hiermede zeggen, dat dit direct beteekent een verrijking van de cultuur. Het kan een noodbloei zijn, doch wij staan op te korten afstand van dit gebeuren, om hierover een uitspraak te kunnen doen.

Vijf jaar geleden werkten in desa Mas twee houtsnijders met twee leerlingen. Thans zijn er 76 meester-houtsnijders, die elk drie tot vier gezellen in hun werkplaats hebben. Een totaal van ongeveer 350 houtsnijders werken thans in deze eene desa voor export of

verkoop aan touristen. In de desa's Panti en Belong in grooten getale, in de andere desa's om Den Pasar overal verspreid, werken nogmaals 350 houtsnijders met hetzelfde doel. Merkwaardig is het, dat meer dan 50% dezer houtsnijders behoort tot de hogere kasten, de „Triwangsa"; 29% ervan behoort tot de Brahmaan-kaste. Wanneer men bedenkt, dat van de totale bevolking van Bali slechts 6,4% van „kaste" is, moet dit verschijnsel als belangrijk worden aangemerkt. Naast deze 700 houtsnijders zijn afzonderlijke handelsbedrijfjes in het houtsnij-artikel ontstaan, terwijl teerders en ververs de beeldjes bronzen en kleuren. Aangenomen kan worden op grond van gehouden tellingen, dat een 1000-tal arbeiders en handelaren zich met deze in vier jaren ontstane kunstnijverheid, bezighoudt.

Edelmetaal-bewerking.

Het vroegere werk van Bali op dit gebied is U allen ongetwijfeld bekend. De krisheften, offerschalen, doozen, ringen, enz., geornamenteerd met bewonderenswaardige gevoeligheid, kent U uit musea en tentoonstellingen. Ik waag het aan te nemen, dat materiele omstandigheden hierbij hebben geleid tot ontkenning van den wil van het materiaal, waarin wordt gearbeid, waardoor ondanks de blijvende aesthetische waarde der voorwerpen, de kunstwaarde door een zekere prulligheid der structuur achteruit is gegaan. Het is hetzelfde verschijnsel, hetwelk ik zooeven constateerde bij de weefnijverheid, n.l.: daar vervanging van kleurvaste weefsels door onvast gekleurde: in het algemeen krijgt dus het kunstvoorwerp een tijdelijk karakter. Dit is ontegenzeggelijk een achteruitgang van deze cultuuruiting. Deugdelijkheid van het geproduceerde toch is mede een component van schoonheid en bevordert liefde voor het artikel.

Deze mindere deugdelijkheid beteekent derhalve het afsterven van het cultuureigene door sneller werk, waardoor weer afstooting van kunstnijveren en tenslotte mindere productie. Het afsterven van de kunst tot het vervaardigen van de U welbekende gouden beelden voor krisheften (ngindrâ), het feit dat de gegoede Baliër zijn ringen laat maken bij Chineesche goudsmeden, bevestigt dit droeve verschijnsel.

In een verslag vond ik, dat in 1934, bijvoorbeeld in de desa Tjeloek (Gjanjar) nog 4 edelmetaal-smeden hun bedrijf uitoefenden; in 1935 waren er nog twee. In dit depressie-stadium zijn eenige gezellen van deze desa uitgetrokken, om de edele kunst bij nog in Soekawati levende kunstvaardige goeroe's te leeren. Deze gezellen hebben na hun leertijd zich wederom in Tjeloek gevestigd en zijn tevens goeroe geworden. Momenteel werken thans in genoemde desa weer 97 edelsmeden. De opkomst van deze kunstnijverheid in die streek ontwikkelt zich verder, want uit desa Singapadoe zijn thans weer gezellen in opleiding in Tjeloek en reeds een tweetal opgeleiden hebben zich weer als kunstnijveren, tevens als goeroe, in hun oorspronkelijke desa Singapadoe gevestigd. Wederom is de karakteristiek van deze ontwikkeling: tendenz naar export van kunstnijverheidsproducten, c.q. verkoop aan touristen.

Het verschijnsel, dat ik bij enkele voorname takken van nijverheid en kunstnijverheid schetste, is mede elders opgetreden. Over het algemeen kan geconstateerd worden: een beperking van productie tot een grens, door het eigen cultuurinzicht toelaatbaar geacht, met suppletie door importartikelen van cultuurvreemd allooi; daarnaast aanvaarding van een export-industrie, gestoeld op verworven kennis en vormgeving, als het ware aangeleund aan de eigen cultuur. Vaak zijn stemmen vernomen, die in dezen groei een onheil

zien. Men wijst daarbij op den invloed van Europeesche kunstenaars, die zich op Bali hebben gevestigd, op den invloed van touristen, die het kaf niet van het koren weten te onderscheiden. Het is best mogelijk, dat deze invloed werkt, doch m.i. is dit niet belangrijk. Wanneer die invloeden werken zou dit beteekenen, dat de Balische cultuur dit aanvaardt om gebruik te maken van de geboden gelegenheid om nieuwe organen te scheppen. Of deze organen zullen leiden tot de versterking van de eigen cultuur, valt voorshands niet te zeggen. Het is zeer goed mogelijk, dat de inkomsten, verkregen op de wijze, als zulks thans geschiedt, zullen leiden tot het weer vervaardigen van sieraden voor eigen gebruik, tot het uitbouwen van adatgebruiken, in het kort, tot versteviging van het Balische eigen. Het is ook mogelijk, dat de uitwerking andersom zal zijn, doch wie zal dit zeggen?

Hoe is nu deze reeds zichtbare verandering in de nijverheid op Bali te verklaren? Zouden er in de laatste jaren materiele of geestelijke veranderingen zijn voorgekomen, die dit verschijnsel begrijpelijk maken?

Gedurende vele jaren voor de crisis ruilde de Baliër zijn copra, koffie, runderen en varkens reeds tegen importartikelen. Hij kon belangrijke hoeveelheden van deze goederen — kleeën, gereedschappen, messen, dakijzer, rijwielen, enz. — koopen met het geld, dat zijn aan buiten Bali afgestane artikelen hem opbrachten. Met dit geld kon hij mede zijn geldelijke verplichtingen nakomen, door zijn adat voorgeschreven en voorzoover deze nog als noodzakelijk werden gevoeld; hij kon daarmee zijn belastingen voldoen en zijn heerendiensten afkopen; hij kon zich daarmee sieraden voor eigen gebruik laten vervaardigen, zijn adatfeesten verzorgen enz. Toen kwam de crisis. De copra, runderen en varkens

daalden sterk in prijs. De misoogst in 1936 maakte het noodzakelijk, rijst in belangrijke mate te importeer en in stede van deze te kunnen exporteer en. De landrente ging drukken als een vaste last op het budget. Openbare verkoopen van grond wegens belastingschuld moesten worden doorgevoerd. Wel had de Baliër de gelegenheid, meer landbouwproducties tot stand te brengen op het gebied van tweede oogsten, doch vele verschijnselen wezen er op, dat hij daar niet veel voor voelde: de Goden zien dat niet graag, want in voorbije tijden heeft men de straf dier Goden onder vonden door vermindering van opbrengst van den hoofdoogst. Ik waag het dan ook aan te nemen, dat de materiele, economische druk een groote rol is gaan spelen op Bali. Indices voor deze zienswijze zijn mede, dat de afkoop van heerendiensten — 24 dagen werken of f 3.— betalen — voorheen algemeen geschiedde, terwijl in denzelfden tijd, dat de exportnijverheid werd opgebouwd, een overwegend deel van dezen afkoop weg viel. In denzelfden tijd stond de Baliër zijn gouden sieraden, veelal poesaka, naar buiten af. Door dezen economischen druk heeft de Baliër heel wat water in den wijn der adatverplichtingen toegelaten: poera's werden slecht onderhouden; dakherstellingen werden in plaats van met de dure indjoek-bekleding, met goedkoop dakijzer uitgevoerd: in het algemeen, de adatbehoef ten werden beperkt. Het is mogelijk, dat de door mij geschetste materiele druk deze uitwerking kon hebben, omdat het cultuur-eigene minder diep dan voorheen als noodzakelijk werd gevoeld. Het is mogelijk, dat nieuwe behoeften optraden door het buitenlandsch contact, welke slechts bevredigd konden worden door export en diensten aan tourisme. Dat de edele handwerken als export-industrie overwegend door leden der hogere kasten zijn terhandgenomen, dat op deze kasten de zwaarste adatverplichtingen

rusten; dat deze kasten tevens de bezitters waren van de uitverkochte sieraden, op welke kasten de landrente drukte, zoodanig dat openbare verkoop van gronden noodig werd, heeft mij de overtuiging gegeven, dat inderdaad uit dezen druk veel verklaard kan worden. Ik wil niet ontkennen, dat zonder dien economischen druk de ontwikkeling wellicht ook in dezelfde richting zou zijn gegaan, doch vooral het tempo, waarin een en ander is geschiedt is voor mij het bewijs, dat de economische noodzaak den overwegenden impuls heeft gevormd.

Op grond van deze overtuiging acht ik mij gerechtigd tot het raden van een activeering van nijverheid en kunstnijverheid op Bali. Deze bevordering moet echter niet zijn een bruut inplanten van cultuurvreemde organen, doch een aanknoopen met groote voorzichtigheid aan bestaande toestanden en het gebruik maken van de in de Balische cultuur verworven eigenschappen der bevolking. Het moet zijn een tastenderwijs inbrengen van nieuwe voedingsbronnen. Indien deze activeering slaagt, zal de eigen Balische gemeenschap hieruit de groeistoffen kunnen aantrekken voor verdere ontwikkeling; zij zal een kans krijgen tot verderen uitbouw. Teneinde misverstanden uit te sluiten, wil ik hierbij vermelden, dat de door mij bedoelde activeering geenszins de eenig mogelijke weg is ter bevordering van de Bali-cultuur. Verbetering, intensivering van den landbouw; het kweken van meer of andere exportproducten; honderd andere bronnen kunnen wellicht aangeboord worden, om den economischen druk weg te nemen. Ook deze activeeringen kunnen de ontwikkeling van het cultuur-eigene bevorderen. Het ligt echter niet op mijn weg, hierover op dezen avond uit te weiden.

Alvorens nu de vraag te beantwoorden, wat er op Bali op nijverheidsgebied kan worden gedaan en hoe dit zou

kunnen geschieden, wil ik eerst nog even ingaan op de wijzigingen in de geldhuishouding, die door den nieuwen kunstnijverheidsexport en het tourisme is veroorzaakt. De verkoop van nijverheidsartikelen voornamelijk houtsnijwerk, is in totaal te stellen op een waarde van ruim f 160.000 's jaars. Hiervan komt rond f 90.000 à f 100.000.— in handen van de nijveren zelf, de rest in handen van de handelaren op Bali. Schuldverhoudingen, als op Java bestaan, waar de producent vaak met handen en voeten aan den handelaar is gebonden, komen slechts sporadisch voor. Al is deze verhouding gezond te noemen, wel wordt deze industrie bedreigd in zijn snelle ontwikkeling door gebrek aan voor het product geschikt hout. Een onderzoek heeft uitgewezen, dat per jaar thans reeds ongeveer 250 m³ hout voor dit snijwerk noodig is. Dat onderzoek leerde mede, dat de gemiddelde verdienste der beeldhouders in de desa's om Den Passer is te stellen op ongeveer f 6.—, in desa Mas op ongeveer f 4.— en in de desa Tjoloek op ongeveer f 3.50 per maand. De controleur Bakker berekende in zijn economisch rapport van 1934 voor de afdeeling Zuid-Bali het gemiddelde inkomen voor een Balisch gezin op f 73.05 per jaar. Hoewel dergelijke gezinsinkomstenberekeningen steeds met een korreltje zout moeten worden genoten, wil ik, om U een beeld te geven van den invloed, dien de exportindustrie hierop kan hebben — aangenomen, dat ditzelfde gezinsinkomen bijvoorbeeld in desa Mas bestond — even vermelden, dat thans uit deze nijverheid — de totale inkomsten, omgeslagen over het totaal aantal gezinnen — in die desa een toeslag is verkregen van f 43.— per jaar per gezin.

Ook het toeristenverkeer brengt, behalve door aankoop van kunstnijverheidsproducten van toeristen op Bali zelf, welke naar raming ongeveer f 40.000 bedraagt, doch welk bedrag in de boven-

vermelde productiewaarde is inbegrepen, nog ruim f 100.000 's jaars aan de Balische bevolking: hotelpersoneel, gidsen, chauffeurs, enz. Tourisme en kunstnijverheid brengen een totaal, dus een vermeerderd volksinkomen van ongeveer f 260.000 's jaars op. Deze som zal U wellicht niet zoo heel belangrijk voorkomen. De geconcentreerdheid van deze inkomsten, voornamelijk in Zuid-Bali, maakt deze toename van vermeerdering van volksinkomen, zooals ik dat voor de desa Mas in enkele cijfers aangaf, toch heel belangrijk.

In het voorgaande heb ik getracht, U een beeld te geven van de snelle ontwikkeling in luttele jaren van enkele voor export werkende takken van kunstnijverheid. Exacte gegevens over de uitbreiding van het aantal toeristen staan niet ten dienste, doch wel geeft het aantal bezoekers aan het Bali-museum, dat is geregistreerd, een beeld van dezen vooruitgang. Sinds 1934 is het aantal verdubbeld. In 1936 zijn ongeveer 3000 toeristen op Bali geweest; een raming voor 1937 werkt uit op ongeveer 5000.

Wat kan nu voor activeering voor nijverheid en kunstnijverheid in het raam van het hiervoren medegedeelde worden gedaan? Wij hebben gezien dat onder den druk der tijden de Baliër zijn toevlucht heeft genomen tot vervanging van artikelen, hoofdzakelijk door import-aankoop, die goedkooper was; dat hij sieraden voor eigen gebruik heeft afgestaan, en dat hij tenslotte is gekomen tot een kunstnijverheidproductie voor export en tourisme. Wanneer men dit overdenkt, lijkt het wenschelijk een verdere activeering van nijverheid in twee richtingen te leiden: de eerste een interne versterking beoogende; de tweede voor export werkend. In het voorgaande heb ik opzettelijk naar voren gebracht, dat de exportnijverheid is

gestoeld op al hetgeen vroeger voor eigen behoefte voor eigen cultuur noodig was. Het ligt voor de hand, de nieuwe producties te leiden via eigen gebruiksartikelen. Hierdoor toch kan bereikt worden, dat de Balische vormgevingen op het artikel zullen worden toegepast, dat het karakter van het artikel a.h.w. een cultuur-uiting wordt, zelfs ook wanneer het in een later stadium een exportartikel zal zijn. Bij deze activeering zal verder moeten worden getracht, de gevaren die de in te snel tempo uitgebreide exportnijverheid bedreigen, uit den weg te ruimen. Op dezen weg kan a.h.w. tot een soort urgentie-programma worden gekomen, dat ik thans wil gaan bespreken.

H o u t s n i j v e r h e i d.

Zooals ik reeds vertelde, is er reeds thans een tekort aan voor het beeldhouwwerk geschikt hout te constateeren. Veel gesneden voorwerpen vertoonen later scheuren. Dit getuigt van een mindere liefde voor het materiaal bij de beeldhouwerij, d.w.z. een verzwakking van deze cultuur-uiting. Doch bovendien tracht de nijvere zijn product zoo snel mogelijk te verkoopen, teneinde het risico van scheuren, en dus verlies aan belooning, te ontgaan. Ik ben ervan overtuigd, dat indien maatregelen worden getroffen om zoo snel mogelijk te komen tot het beschikbaar krijgen van goede houtsoorten, dit euvel in het belang van deze kunstnijverheid zal verdwijnen. Proeven, genomen met import-houtsoorten hebben niet voldaan. Het Binnenlandsch Bestuur is van dezen nood overtuigd en ook door afdeling Nijverheid is bij het Boschwezen aangedrongen op een doelmatige houtvoorziening.

Daarnaast is het hoogst wenschelijk, middelen te overwegen, teneinde te komen tot veredeling van de kwaliteit van het product. De tourist en de Javaansche kunsthandelaar in Balische

artikelen zijn niet kieskeurig. De Vereeniging „Pita Maha” heeft reeds getracht, in deze richting wat te bereiken. Het moet uitermate wenschelijk worden geacht, te geraken tot een keuring van kunstnijverheidsproducten. Een vereeniging, gevormd uit museumdirectie, „Pita Maha” en handelaren met een comité, dat certificaten van beoordeeling afgeeft, zou kunnen bereiken, dat de tourist en handelaar een beteren prijs betalen voor gecertificeerde artikelen. Hierdoor zal een prikkel en ook een belooning worden gegeven voor beter werk, terwijl het afglijden van de kwaliteit door prijsdrukking daardoor wordt afgeremd. Hierdoor zal tevens de liefde voor het materiaal en voor de vormgeving bij de nijveren worden opgevoerd. Een propaganda in deze richting ware in te zetten. Tenslotte zou ik als derde maatregel willen aanbevelen de Balische kunstnijveren in de gelegenheid te stellen, gelijksoortige producten, waaruit grooten zin voor techniek en liefde blijkt, elders vervaardigd, te kunnen beschouwen. Naar mijn meening zal daarvan een bevruchtende werking uitgaan tot verdere ontplooiing van de hier besproken eigen kunstnijverheid. Tot deze drie maatregelen zou de activeering van de houtsnijkunst voorloopig kunnen blijven beperkt.

W e e f n i j v e r h e i d.

De aesthetische kwaliteiten en de drang naar vervaardiging voor den export, geven al de richting aan, waarin de bevordering van deze nijverheid is te zoeken. De techniek van het weven is op Bali nog zeer verspreid en staat op hoog niveau. Een groot aantal vrouwen zijn nog uitmuntende weefsters, meer dan 60.000 weefgetouwen zijn geteld. Het invoeren van goede verf-procédé's zal voor het eigen gebruik — het is nl. aanzienlijk duurder — voorloopig weinig opleveren, doch gelet op den drang naar het ver-

vaardigen van exportweefsels, is het zeker de moeite waard, deze verbetering na te streven. Men vergeet niet, dat wanneer propaganda en voorlichting op dit gebied eenige jaren zullen hebben doorgewerkt, wellicht de sluimerende liefde tot stabiliteit van het voor eigen adat noodige product, de deugdelijke wijze van garenbehandeling kan doen toenemen. De ontegenzeggelijk minderwaardige positie van weefsels voor eigen gebruik zal daardoor evengoed kunnen worden opgeheven. Dit zal een positieve cultuurstijging zijn, doch ook kan hieruit een nieuwe welvaartsbron voor de Balische weefsels voor export ontstaan en elke welvaartsbron zal in den meest uitgebreiden zin kansen bieden voor ontplooiing der eigen - cultuur.

Zilvermeden.

Ik vertelde U reeds, dat ook in deze kunstnijverheid de tendenz naar uitvoerartikelen is waar te nemen. De aesthetische vormgeving is vaak van verrassende schoonheid, doch even vaak is de wil van het materiaal bij het Balische werk verwaarloosd. Voorlichting op dit gebied, kwaliteitsbeoordeling van het product en het laten zien van goede edelmetaalvoorwerpen, elders gemaakt, het inacht-nemen van de juiste materiaalproporties, zullen voor dezen tak van kunstnijverheid van groot belang kunnen zijn.

In al het voorgaande heb ik tot dusverre uitsluitend gesproken over den aard der in te stellen activiteiten en over het wegnemen van belemmeringen, die den volwaardigen groei van enkele nijverheidsuitingen in den weg staan. Naast deze opmerkingen wil ik nog enkele, door mij mogelijk geachte activiteiten ter sprake brengen, die een nieuwe nijverheid op Bali in het leven zouden kunnen roepen. In de eerste plaats noem ik dan de pannen- en steenbakkerij.

Momenteel bepaalt deze tak van nijverheid zich voornamelijk tot het maken van zoogenaamde gedroogde steen, soms op primitieve wijze gebakken, waarmee de omwallingsarchitectuur van Bali wordt bedreven. De aard van het materiaal maakt afdekking tegen regen van deze wallen noodzakelijk. Het behoeft geen betoog, dat deze verslappening in dezen nijverheidstak op den duur moet leiden tot ondergang van deze baksteen-architectuur. Daarnaast is de afdekking der woning tot dusverre hoofdzakelijk geschied met alang-alang-atap. Ieder jaar moet vernieuwing van deze indekking plaats vinden. Dit indekkmateriaal wordt langzamerhand schaarsch en duur, waardoor men het dakijzer reeds zijn intrede ziet doen. Een aardewerkindustrie ware te stimuleeren, voorloopig in den vorm van pannenbakkerijen. De kleisoorten op Bali zijn gunstig. Eenmaal dit bedrijf op gang hebbende, zal de kunstzinnige Baliër er zeker toe komen, andere keramiekproducten te maken. De ook nu nog vervaardigde prachtige nokstukken wijzen erop, dat verdere invoering en propaganda van baktechniek zullen leiden naar een betere omwallingsarchitectuur. Ongetwijfeld zal daaruit het vervaardigen van versieringskeramiek voor de wallen voortvloeien en daarna kunnen geleidelijk de kleurglazuren voor de gebakken producten worden ingevoerd. Ik heb de vaste overtuiging, dat een dergelijke activiteit in de eerste plaats zal voeren tot een grooter gebruik van pannen en keramiek voor omwallingsversiering; in een later stadium kan een aardewerkkunst ontstaan, waarvoor — gelet op de schoonheid die de Baliër daarin zal weten te leggen — ook exportmogelijkheden mogen worden verwacht. Naast voorlichting en propaganda zal ook op dit gebied wederom kennismaking met wat elders in dezen tak van nijverheid wordt gepresteerd, bevruchtend kunnen werken.

IJzerbewerking.

Het ijzersmidsvak is in Bali wel diep in de verdrukking gekomen. De prachtige krissen van vroeger getuigen van een grooten bloei in voorbijen tijd. Nog is een kern van smeden op verschillende plaatsen aanwezig, maar veel is in dezen nijverheidstak afgestorven.

Landbouwwerktuigen, messen, bijlen enz., zij worden thans voor het grootste gedeelte ingevoerd. Door het wegvallen van deze economische bron is aan het geheele metaalbedrijf op Bali groote schade berokkend. Doelmatige voorlichting en organisatie kunnen op dezen tak van nijverheid een interne saneering uitoefenen. De welvaart, daardoor onder de smeden veroorzaakt, zal bij de menschen het verlangen weer levendig doen worden, om als voorheen weer die eigen artikelen te maken — ik denk hier aan de vroegere prachtige krissen — waarnaar zeker op den bodem der ziel nog de hunkering bestaat.

Leerbewerking.

De Baliër krijgt thans zijn riemen, zijn sandalen enz. uit den import. Het „onreine” looien van koehuiden is voor den Hindoe-Baliër zeker geen aantrekkelijkheid, en deze techniek zal bij hem dus wel geen ingang kunnen vinden, doch bewerking van leer — hij snijdt ook thans zijn wajangpoppen daaruit — zal hij gaarne op zich nemen. Bali heeft jaarlijks een vrij aanzienlijken uitvoer van huiden (\pm 80.000 K.G.) Het leerlooien zou kunnen geschieden door Mohammedaan-Baliërs. Het bewerken van leer, het figuurdrijven in leer, het opleggen van goud en kleuren kan den kunstzinnigen Baliër een kans geven tot het vervaardigen van prachtige artikelen, zoowel voor eigen gebruik als voor export. Ik moge U herinneren aan de bloeiende kunstnijverheid op dit gebied in Ma-

rokko. De kleur- en vormgevoeligheid van den Baliër doet van een dergelijke productie veel verwachten. Behalve technische voorlichting en propaganda voor deze nijverheid zal ook hier wederom blijken, van welke buitengewone waarde goede voorbeelden kunnen zijn.

Ik heb hiervoor een program uitgestippeld, dat naar mijn overtuiging voor verwezenlijking vatbaar is. Er zullen zeker nog meer mogelijkheden bestaan dan degene, die ik noemde. Wat m.i. nu reeds gedaan kan worden, gaf ik aan; hoe het gedaan moet worden, besprak ik nog niet. Toch is dit van groote importantie.

Wil de activeering resultaten opleveren, dan is het noodzakelijk, dat bij die activeering rekening wordt gehouden met vele plaatselijke omstandigheden; dat rekening wordt gehouden met de zoo subtiële adatverhoudingen. Op de goede wijze ingevoerd, zal de activeering een zegen kunnen zijn voor de Balische gemeenschap; op een verkeerde wijze terhandgenomen, kan zij destructieve gevolgen voor diezelfde gemeenschap hebben. Teneinde de slagingskansen zoo hoog mogelijk op te voeren, ligt het voor de hand, dat de plaats waar, de vorm waarin de activiteiten in werking zullen treden en de keuze van daarbij te betrekken nijveren, worden vastgesteld door hen, die door jarenlange ervaring dit het beste kunnen beoordeelen. Het instellen van een nijverheidscommissie voor Bali onder leiding van den Resident of een door hem aan te wijzen B. B.-ambtenaar met een nijverheidsconsulent als bedrijfstechnisch- en bedrijfseconomisch adviseur, en als leden personen, die volkomen op de hoogte zijn van de Balische samenleving, zal het mogelijk maken, de goede wijze van activeering te vinden.

Wanneer ik mijne uiteenzetting, in het voorgaande vervat, resumeer, kom ik tot de volgende formuleering:

- 1e. Het is gewenscht, bepaalde takken van nijverheid op Bali te stimuleeren, teneinde den economischen druk, die het cultuur-eigene op Bali bedreigt, op te heffen.
- 2e. Het is gewenscht, de Balische nijveren in contact te brengen met goede producties, die elders in de op Bali te activeeren takken van nijverheid, worden vervaardigd.
- 3e. Oprichting van een museum, b. v. een afdeeling van het Bali-museum, ter tentoonstelling van producties, waarvan voor eigen werkzaamheid kan worden geprofiteerd, is geboden.
- 4e. De bedrijfstechnische en bedrijfs-economische voorlichting zal voor de te ontwikkelen takken van nijverheid moeten worden verstrekt.
- 5e. Teneinde op de beste manier de stimulans te kunnen inzetten, moet over groote plaatselijke kennis worden beschikt. De wijze, waarop de activeering moet geschieden, ware vast te stellen in overleg met een te vormen Balische nijverheidscommissie.
- 6e. Teneinde de bestaande takken van nijverheid tot verderen bloei te doen

komen, zal de grondstofvoorziening moeten worden bestudeerd en geregeld.

- 7e. Teneinde de kwaliteit van de nijverheidsproducties voor den export op peil te houden, wordt verkoop op certificaat aangeraden.

Ik ben hiermede aan het einde van mijn lezing gekomen. Ik heb trachten aan te toonen, dat op het gebied van nijverheid en kunstnijverheidsontwikkeling op Bali volop werk is te vinden. Ik maak mij geen overdreven voorstellingen van deze m. i. mogelijk geachte activeering, doch er zitten mogelijkheden in verborgen. Of dat werk belangrijke resultaten zal opleveren, moge aan de toekomst worden overgelaten. De nijverheid en kunstnijverheid zijn slechts een enkel orgaan van het geheele volksbestaan, wellicht van kleine proportie. Doch voor den groei van een volksgemeenschap kunnen ook kleine dingen groote waarde hebben.

Een hartelijk applaus beloonde den inleider voor zijn interessante lezing. Namens de aanwezigen werd spr. bedankt door den Voorzitter van het Java-Instituut.

Dinsdag 19 October 1937.

BIJEENKOMST.

11.45 v.m. in de Poeri van den Regent van Badoeng (Denpasar).

De Voorzitter van het Java-Instituut opent de vergadering en geeft het woord aan den Voorzitter van het Comité van voorbereiding en ontvangst op Bali, den Heer B. J. Cox, Assistent Resident van Zuid-Bali. Deze laatste spreekt de volgende rede uit.

Mijnheer de Voorzitter,
Dames en Heeren.

Indien ik U als voorzitter van de Commissie van ontvangst een hartelijk welkom op Bali toeroep, is dit meer dan een traditioneele frase die men tot alle van elders komende bezoekers pleegt te richten.

En het is ook niet het groote aantal waarin gij naar Bali zijt gekomen, dat ons imponeert, dit eiland is dank zij een doeltreffende propaganda waarin de schoonheid van de natuur, de aantrekkelikheden van de bevolking en hare instellingen, bouwwerken en kunstuitingen, in de loop der jaren zoo bekend geworden dat de komst van eenige honderden bezoekers tegelijk — al komt dit, ik zou bijna zeggen gelukkig, slechts enkele malen per jaar voor, zonder groote moeilijkheden kan worden verwerkt.

Maar dat in het welkom dat wij U heden toeroepen een zeer hartelijke toon weerklinkt vindt zijn oorzaak in het doel waarmee gij Uw reis herwaarts hebt ondernomen, nl. het houden van een cultureel congres.

Gij zijt hier niet met leege handen gekomen, hebt, door de uitgave van een tweetal bijzondere nummers van het tijdschrift Djawa, waarin vrijwel alle belangrijke cultureele uitingen van de be-

langwekkende bevolking van dit eiland met groote kennis van zaken diepgaand en met veel liefde worden beschreven, getoond dat de cultuur van dit eiland U ernstig ter harte gaat, dat gij U niet zooals zoovele anderen, wilt vergasten, aan een schoone schijn, maar U rekenschap wilt geven van wat op dit eiland gaande is.

Gij hebt hierdoor de lijn der historie doorgetrokken. Van ouds hebben nauwe banden bestaan tusschen Java en Bali. Eeuwen geleden werd vanuit Java alhier de Hindoe - Javaansche cultuurinvloed gebracht. Men kan over de beteekenis die deze invloed op de ontwikkeling van de massa der Baliërs had een verschillende meening hebben.

Mijn ambtsvoorganger die gedurende zes jaren met belangstelling de cultuuruitingen van dit volk bestudeerde, spreekt van een Hindoe-Javaansche *aankleeding* van het Balische volk welke de massa onberoerd heeft gelaten.

Wij kunnen het er over eens zijn dat bedoelde cultuurinvloeden in de eerste plaats van beteekenis zijn geweest voor de regeerende vorsten — en hoofden — geslachten met hunne omgeving met inbegrip van de pedanda's.

De instrooming der Hindoe-Javanen heeft evenwel tengevolge gehad, dat boven de autonome inheemsche desameenschappen invloedrijke vorstenbesturen ontstonden, waardoor eenerzijds belangrijke verschuivingen ontstonden in de verdeling van het grondbezit en de massa der bevolking in een meer afhankelijken toestand werd gebracht, doch anderzijds de bewoners van dit eiland in het ruimer verband van een aantal vorstenrijkjes werd samengebracht waardoor de ontwikkelingsmogelijkheden o.m. op het gebied der inheemsche kunstnijverheid toenamen.

Met Dr. Stutterheim zou ik in dit verband dan ook het voor dit aan be-

vloeiingsgebieden zoo rijke eiland zoo sterk sprekend beeld willen gebruiken van een vruchtbaar makende sliblaag die als gevolg van den Hindoe-Javaanschen invloed over dit land is gegaan.

In dit beeld wordt ten volle recht gedaan aan de omstandigheid dat de cultuur van dit eiland in de eerste plaats wortelt in den aard en den aanleg van de massa der Balische bevolking zelve, die steeds voldoende innerlijke kracht heeft getoond om de ter doelmatige voorzieningen in haar materiele en geestelijke behoeften noodzakelijke instellingen te handhaven en uit te bouwen.

Doch thans begint een nieuwe van buiten komende invloed sedert een dertigtal jaren in steeds sterkere mate op de Balische bevolking in te werken.

Westerse bestuursvoering, Westersche techniek brachten belangrijke wijzigingen in de bedrijfshuishouding der Baliërs, waardoor deze ter betaling van de thans veel makkelijker bereikbaar geworden importartikelen waarmede men bekend werd, de productie van exportgoederen moest uitbreiden.

Is de verwachting gewettigd dat deze invloed de massa der bevolking dieper zal beroeren dan de Hindoe-Javaansche cultuur?

Laatstgenoemde invloed werkte zooals ik opmerkte, in verschillende opzichten verruimend doch hij bracht geen *essentieele* verandering in de materiele en de geestelijke gesteldheid der massa.

De thans werkzame Westersche invloed brengt de Balische bevolking niet alleen in aanraking met geheel andere cultuurvormen, doch werkt bovendien met geheel andere meer doeltreffende middelen, waarbij in het bijzonder gedacht wordt aan de versnelling van het verkeer en de betere verbindingsmiddelen. Door middel van het onderwijs geraakt de bevolking vertrouwd met de resultaten van wetenschappelijke onderzoekingen ter verklaring van tal van vroeger onbegrepen en derhalve aan het

willekeurig ingrijpen van goden en geesten toegeschreven verschijnselen waardoor het geloof aan de waarde der overleveringen en oude gebruiken in den grond wordt aangetast.

Wordt deze, op zich zelf onweersstaanbare, strooming niet *geleid* zoodanig dat ook zij vruchtbaar slib kan afzetten dan kan zij worden tot een bandjir, die alles vernielt wat hem in den weg komt.

De bevolking behoort tijd te hebben de waardevolle elementen van haar eigen cultuurbezit intijds te verdedigen, willen deze niet door een bandjir worden medegesleurd.

Leiding eenerzijds, afweer door ontwikkeling van de in de eigen cultuur wortelende krachten, anderzijds, dit is het doel dat ons voor oogen moet staan bij de verdere cultureele ontwikkeling van dit land. Alleen door *samenwerking der beide cultuurvormen op voet van gelijkheid* kan dit doel worden bereikt.

Superioriteitswaan en een al te groot radicalisme eenerzijds, minderwaardigheidscomplex en een te strak conservatisme anderzijds zijn in dit verband tegenwerkende factoren.

Voor ons allen is hier een taak weggelegd.

De constellatie lijkt gunstig. Onder den Westerling is een toenemende waardeering voor het Balisch cultuureigen waar te nemen.

Tal van Westersche kunstenaars en beoefenaars der wetenschappen, die zich voor langer of korter tijd op dit eiland hebben gevestigd, hebben getoond een open oog te hebben voor de waardevolle elementen der Balische cultuur, belangeloos hun gaven dikwijls ook hun gelden beschikbaarstellend om de ontwikkeling daarvan in goede banen te leiden. Door een talrijk vreemdelingenbezoek, wordt de afzet van de producten der eigen kunstnijverheid zeer vergemakkelijkt. De regeering heeft door haar recente beslissing tot weder herstel der Balische zelfbesturen duidelijk te

kennen gegeven vertrouwen te hebben in de verdere ontwikkeling der eigen Balische instellingen. Bali begint in steeds toenemende mate zelf de krachten te ontwikkelen, die noodig zijn om zoowel de bestuursvoering als de voorziening in eigen economie en de verdere ontwikkeling, zuivering en uitbouw van zijn cultuurbezit in de toekomst mogelijk te maken. Het zal daarbij voorloopig de Westersche leiding nog niet kunnen ontberen. Doch deze leiding houde steeds voor oogen dat het er om gaat om het eigen cultuurbezit der Balische bevolking te ontwikkelen en te stimuleeren. Men onthoude zich van de oprichting van in deze omgeving niet thuishoorende gebouwen en werken zooals wel is geschied. De Westerling bepale zich tot leiding, tot het verkennen, toetsen en aangeven der mogelijkheden, daarbij voortdurend voeling houdende met de *verantwoordelijke* hoofden, ten einde overeenstemming te verkrijgen aangezien deze overeenstemming een noodzakelijke voorwaarde is voor het nemen van de in het belang der Balische bevolking genomen maatregelen. Door — zooals zoowel te Singaradja in de lontarbibliotheek der Kirtya Lieftrinck — Van der Tuuk als te Denpasar in het Bali-Museum geschiedt — mede te werken tot het instandhouden en bewaren van waardevol inheemsch cultuurbezit blijve hij waardeering aankweeken voor het eigen cultuurbezit en werke hij mede tot het zuiver houden der eigen smaak van de bevolking waardoor het weder terug vinden van het op meerdere punten verbroken evenwicht, en de verdere uitbouw van een eigen cultuurbezit wordt vergemakkelijkt.

Ik mag gelet op de belangrijke reeks sprekers voor hedenmorgen geen langer beroep doen op Uw aandacht en eindig met het uitspreken van den wensch dat de te houden besprekingen en de verdere uitvoering van het zeer uitgebreide programma en last but not least de daad-

werkelijke kennismaking van land en volk U allen voldoening en bevrediging zullen geven.

De Voorzitter dankt den spreker. Het was, zoo zeide hij, niet een gewoon welkomstwoord dat men zoo pas heeft aangehoord. De geachte spreker heeft zich gedrongen gevoeld om te getuigen van zijn liefde voor land en volk en daarbij uit den grond van zijn hart gesproken. De Voorzitter is verheugd hem persoonlijk daarvoor te kunnen bedanken.

Daarna neemt de Voorzitter zelf het woord tot het houden van de volgende toespraak :

Zeergeachte toehoorders en toehoorders.

Namens het Bestuur van het Java-Instituut heet ik U allen welkom op dit congres. In het bijzonder heet ik welkom den vertegenwoordiger van Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal, Beschermheer van het Java-Instituut, den Resident van Bali en Lombok, den Heer H. E. J. Moll.

Het Bestuur van het Java-Instituut is Zijner Excellentie zeer erkentelijk, dat Zij de traditie van de Landvoogden sedert de oprichting van onze Instelling heeft willen voortzetten door het Beschermheerschap van het Java-Instituut te aanvaarden en door op dit congres een vertegenwoordiger aan te wijzen. De belangstelling van den Beschermheer heeft het Bestuur steeds tot niet geringen steun gestrekt in zijn streven naar verwezenlijking van de doeleinden van het Java-Instituut. Deze beteekenis heeft ook de belangstelling van onzen huidigen Beschermheer.

Ons Bestuur is er eveneens erkentelijk voor, dat de Vorstenlandsche Zelfbestuurders, Zijne Vorstelijke Hoogheid de Soesoehoenan van Soerakarta, Zijne Hoogheid de Sultan van Jogjakarta, Zijne Hoogheid P. A. A. Mangkoenagoro VII

en P. A. A. Praboe Soerjodilogo, ook ditmaal van hun hechte, het Java-Instituut in zijn grondslagen schragende belangstelling blijk geven door op dit congres zelf aanwezig te zijn of zich te laten vertegenwoordigen.

Voorts danken wij voor het zenden van een of meer vertegenwoordigers, den Directeur van Onderwijs en Eeredienst, van wien het Java-Instituut, naar ik mij overtuigd houd, stellig dezelfde medewerking zal ondervinden, als die het van zijn voorgangers steeds heeft mogen ervaren, verder de Directie van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, alsmede het Bestuur van de Kirtya Liefcrinck — Van der Tuuk, instellingen, die met het Java-Instituut in goede samenwerking op gelijk of aanverwant terrein mede arbeiden.

Ten slotte dank ik U allen voor Uwe aanwezigheid. Uit verschillende streken van het cultuurgebied, waarover het Java-Instituut zijn studie en werkzaamheid uitstrekt, ja zelfs van buiten die gewesten, vertegenwoordigende verschillende kringen der maatschappij en der ambtelijke wereld, van wie ik in het bijzonder moge vermelden het Lid van den Raad van N. I. Mr. H. J. Spit, den Voorzitter van den Volksraad Mr. W. H. van Helsdingen en den Gouverneur van Jogjakarta den Heer J. Bijleveld, uit verschillende oorden zijt gij gekomen en door Uwe komst geeft gij het Bestuur van het Java-Instituut een waarborg voor het welslagen van het congres, want zonder of met weinig deelnemers kan een congres uiteraard niet slagen.

Een congres op Bali heeft sinds jaren tot de desiderata van het Bestuur van het Java-Instituut behoord. Door de ongunst der tijden moesten wij geruimen tijd bij den wensch blijven. Dat die wensch thans, nu de tijdsomstandigheden zich ten goede hebben gewijzigd, in vervulling komt, dankt ons Bestuur

aan de zonder eenige terughoudendheid gegeven medewerking van de autoriteiten op Bali, zoowel Europeesche en Inheemsche, gelijk gij uit het programma van het congres reeds hebt kunnen opmaken en aan de tegemoetkomingen van Gouvernementsdiensten en particuliere maatschappijen van vervoer, die ook tevoren het Java-Instituut bij het organiseren van zijn congressen altijd ter wille zijn geweest, en aan de medewerking van de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij.

Dat het Bestuur van het Java-Instituut naar het houden van een congres op Bali moest streven, vloeide na de congressen in gebieden van Javaansche, Soendaneesche en Madoereesche cultuur, van zelf voort uit de statuten van het Instituut, die ook bestudeering en bevordering van de Balische cultuur voorschrijven. Dit voorschrift is weer een uitvloeisel van de, thans wel in ruimen kring bekende, nauwe verwantschap van de cultuur op Java en die op Bali. De cultuur op Java kan in die op Bali zien haar verleden of, juistcr de tot vóór enkele decennia geïsoleerde ontwikkeling van haar verleden, en de cultuur op Bali in die op Java de ontwikkeling van haar eigen verleden onder verscheidene invloeden. Vergelijking verheldert en verdiept kennis en inzicht; zoo ook hier, en door vergelijkende bestudeering van beide culturen hoopt het Java-Instituut te kunnen bijdragen tot de ontwikkeling zoowel van de eene als van de andere cultuur.

Ik zal U niet ophouden met dit nader uit te werken. De meesten onder U bezitten, door opvoeding of waarneming, van de Inheemsche cultuur van Java reeds een meer of minder uitgebreide of diepgaande kennis. Van de Balische cultuur zal getracht worden U straks door voordracht en vertooning een denkbeeld te geven. Het Bestuur van het Java-Instituut heeft gemeend den opzet van dit congres op dit doel te richten

en niet op de behandeling van vraagstukken betreffende de Balische cultuur en hare ontwikkeling, — al zullen dergelijke vraagstukken van zelf wel ter sprake komen —, omdat de kennis omtrent deze cultuur buiten Bali nog te weinig verbreid is. Ook thans zal het denkbeeld, dat van de Balische cultuur gegeven zal worden, door den korten beschikbaren tijd niet anders dan fragmentarisch kunnen zijn, terwijl de verwerking van wat gij te hooren en te zien zult krijgen, geestelijk en fysiek reeds veel inspanning zal vorderen. Ik hoop, dat die inspanning U niet te zwaar zal vallen en dat het resultaat daarvan zal zijn verdergaande belangstelling voor de Balische cultuur. De moeite van hen, die op zich hebben genomen de voorlichting te verstrekken, wien ik hierbij voor dat werkdadig aandeel aan het congres gaarne den dank van het Bestuur van het Java-Instituut breng, zal dan beloond zijn en het congres geslaagd mogen heeten.

Ik verklaar thans het congres geopend.

De Voorzitter geeft vervolgens het woord aan den Resident van Bali en Lombok, den Heer H. E. J. Moll, als Vertegenwoordiger van Z. E. den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Resident Moll spreekt de Vergadering als volgt toe.

Mijnheer de Voorzitter!

Dames en Heeren!

Ik reken het mij tot een bijzondere eer als vertegenwoordiger van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië het Bestuur van het Java-Instituut en zijne gasten ter gelegenheid van dit zoogenaamde Bali-Congres welkom te mogen heeten.

Daarnaast mag ik er zeker bekendheid aan geven, dat het den Resident van Bali en Lombok in hooge mate tot verheu-

genis stemt, een zoo groot gezelschap bijeen te zien, niet alleen om het schoon van dit eiland te bewonderen, doch met als voornaamste doelstelling om de cultureele banden tusschen Java en Bali nauwer aan te halen en om nieuwe banen uit te leggen, waarlangs de cultureele samenwerking tusschen beide gebieden zich verder zal kunnen ontwikkelen.

Wanneer gij gekomen waart om onze prachtige vergezichten en de zoo onderscheiden aspecten van het mooie landschap te bewonderen, gij zoudt niet minder welkom geweest zijn, ook Java heeft echter talrijke streken en plekken, die onverkort met het Balische land kunnen wedijveren wanneer het om landelijk schoon gaat.

Uw drijfveeren, om in deze bevoorrechte omgeving, in een sfeer van welwillende belangstelling en oprecht zoeken naar contact-mogelijkheden, geestelijke waarden te brengen en anderzijds hierdoor de cultureele voortbrenging van Bali van het heden tot wel-bedachte demonstratie te voeren en haar historische monumenten aan dieper-gaande beschouwing te onderwerpen, beloven evenwel voor dit eiland een rijker oogst dan alleen van een touristenbezoek zoude uitgaan.

Bezie ik het rijk-gevariëerd programma van Uw congres, zoo blijkt mij al op hoe breede basis Uw Bestuur zich den uitbouw van de geestelijke samenstrevings in deze weinige dagen gedacht heeft, en voel ik mij gedrongen tot woorden van grooten dank, omdat men voor deze eerste gelegenheid reeds de sluizen zoo wijd opengezet heeft teneinde Bali op den voet van de zoo gewaardeerde gelijkheid tot zoo heterogeen mogelijke uiting te prikkelen.

Ik bedoel hiermede niet slechts de sluizen der welsprekendheid, want al is ook daaraan ten volle recht gedaan, daarnaast staan rijke mogelijkheden tot demonstratieve voorstelling van de ver-

schillende voorkomingsvormen van de hier beoefende kunsten.

Van harte hoop ik, dat de velen onder U, die hier gekomen zijn als stimulant en mededragers van het eigen heden-daagsche en historisch gegroeide kunstleven van ons groote buureiland en die hier zit als afgezanten van de ethische voorstellings- en gedachtenwereld van Java, in de vertolking en de aanschouwing van het Balische materiaal, een waardevolle aanvulling zult vinden van de reeds in eigen milieu en elders vergaarde waarden.

Daarnaast is het voor Bali van zeer groot belang om ingaand kennis te nemen van hetgeen vanuit Javaanschen bodem bij dit congres kan worden ten toon gespreid, terwijl beide ethische groeperingen een gelegenheid erlangen om overeenkomstige kunstvormen op hun bases en motieven te vergelijken en te toetsen.

Onze grootste hoop is door de hier geboden mogelijkheden er dan ook op gericht, dat in deze dagen de eerste steenen mogen worden gelegd van de hechte brug, die tusschen deze in zoovele opzichten aan elkander verwante cultuurwerelden tusschen de levende kunsten en de ethische gedachtenwerelden, in een verdere toekomst een innige uitwisseling mogelijk zal maken op zoodanige wijze, dat de zelfstandigheid van elk dezer geestelijke gebieden onaangetast blijft, doch dat wat voor beide waarde heeft, een verrijkend element bij beide moge worden.

In zoo'n associatie zullen wij wellicht bij het afsluiten van dit congres gelooven en dan aanstonds als dragers van deze tot gedeeltelijke eenheid verheffende gedachte, den geest van deze samenkomst uitdragen, een ieder in zijn omgeving.

Dan erlangt het Bali-congres een groo-ter waarde dan één van ons er van heeft durven verwachten, dan krijgt het een cultureele beteekenis tot in lengte van dagen.

Dan, ja dan, zullen er meerdere congressen volgen, waarop de ethische associatie tusschen de cultuurgroepen van dezen Indischen Archipel tot hernieuwd en groot leven wordt gewekt.

Ik keer van de toekomst terug tot het heden en wensch U, Dames en Heeren, een vruchtbaar samenzijn en een aan Uwe wenschen beantwoordenden tijd.

Ik heb gezegd!

De Voorzitter dankt Resident Moll voor zijn rede. Ook de Heer Moll heeft uit den grond van zijn hart getuigd van zijn groote sympathie voor de bevolking van Bali. De Voorzitter verzoekt Resident Moll om den dank van het Java-Instituut aan Zijne Excellentie over te willen brengen en stelt de vergadering voor om het volgende telegram te verzenden aan Z. E. den Gouverneur Generaal, waarmede de vergadering onder applaus haar instemming betuigt:

„Java Instituut in congres bijeen te Denpasar betuigt Uwer Excellentie zijn eerbiedigen dank voor de betoonde belangstelling.

Voorzitter.”

Dan geeft de Voorzitter het woord aan den vertegenwoordiger van Z. V. H. den Soesoehoenan, Mr. P. H. Djakoesoema. Deze spreekt de volgende rede uit:

*Pangarsaning pakem-
palan Java-Instituut.*

Koela kaoetoes ing Sahandap Sampéjan Dalem Hingkang Sinoewoen Hingkang Minoelja saha Hingkang Witjaksana Kangdjeng Soesoehoenan, handjenengi pambikakipoen Congres Java-Instituut ingkang manggèn wonten ing balé ngriki.

Poenika hanggènipoen Sahandap Sampéjan Dalem kasoewoen rawoeh ngoe-

ningani pambikakipoen Congres Java-Instituut waoe, sanget andadosaken soeka pirenaning panggalih dalem; saha Sahandap Sampejan Dalem paring tarima kasih poenapa déné paring poepoedji willoedjengipoen pasamoean Congres doemoegi sarampoengipoen soemarambah dateng pakempalan Java-Instituut, sampoen kirang satoenggal poenapa, saha sageda kasembadan hingkang dados sasedijanipoen.

De Voorzitter dankt den vertegenwoordiger van Z. V. H. den Soesoehoenan voor zijn komst en zijn goede wenschen. De geachte spreker heeft getoond, ondanks zijn studie in Europa, zijn kennis van de Javaansche taal in eere te houden, hetgeen den Voorzitter zeer verheugt.

Vervolgens geeft Voorzitter het woord aan den vertegenwoordiger van Z. H. den Sultan van Jogjakarta, P. H. Soerjodiningrat, die de vergadering als volgt toespreekt:

Toean Voorzitter jang termoelja dan rapat jang terhormat!

Atas titahnja Sri Padoeka Kangdjeng Sultan di Jogjakarta, kami berdiri disini sebagai oetoesan Sri Padoeka Kangdjeng Sultan meramaikan atau menghormati Congres.

Boekan hanja oetoesan sadja poen djoega mengirimkan gamelan boeat wajang-orang jang lakonnja atau verhaal jang gampang dimengerti oleh pendoeboek-pendoeboek Bali.

Maka dari itoe Sri Padoeka Kangdjeng Sultan mendo'a, moedah-moedahan Congres dapet berhatsil sebesar-besarnja.

Terima kasih (ik heb gezegd).

De Voorzitter dankt den geachten spreker. Bij meerdere gelegenheden, aldus Voorzitter, heeft Z. H. de Sultan

bewijzen gegeven van zijn hooge belangstelling voor het Java-Instituut, zooals bijvoorbeeld bleek bij de opening van het Museum Sana Budaja. Zijne Hoogheid heeft, behalve door het zenden van vertegenwoordigers het Bestuur verblijd met het volgende telegram:

„Gelukwenschen opening cultuurcongres. Beste wenschen voor vruchtbaar en goed verloop.

Sultan Jogjakarta.”

De Voorzitter stelt voor het telegram als volgt te beantwoorden, waarmee de vergadering onder applaus instemt:

„Congres Java-Instituut Denpasar betuigt Uwer Hoogheid eerbiedig dank voor telegram, zending vertegenwoordigers en Wajang-orang. Voorzitter.”

Dan verzoekt de Voorzitter de aanwezigen zich van hun zitplaatsen te willen verheffen. Zooals in de dagbladen reeds werd vermeld, aldus Spr., is ons kortgeleden komen te ontvallen de Heer. J. W. van Dapperen. De dood van genoemden kenner van de Javaansche folklore is voor het Java-Instituut een groot verlies. De Voorzitter ontving mededeeling, dat de overledene bij testament ook het Java-Instituut niet heeft vergeten. Het spreekt van zelf, dat het Bestuur van het Java-Instituut daarvoor zeer erkentelijk is. Bij zijn vrienden zal zijn nagedachtenis in hooge eere worden gehouden. Hij ruste in vrede.—

Vervolgens geeft de Voorzitter het woord aan den Nagara-Bestuurder van Karang Asem, Anak Agoeng Agoeng I Goesti Bagoes Djlantik, die een voordracht houdt over

„Het sociale leven der Baliërs”.

Padoeka Toean-toean Voorzitter dan sekalian Padoeka Toean-toean dan Njonja-njonja jang berhadlir disini.

Sekarang saja memboeka pidato, tetapi sebeloenja saja oeraikan agar Padoeka Toean-toean memakloemi, bahwa ini keterangan dengan sesingkat-singkatnja, asal ada sekedarnja sadja oentoek mendjadi perhatian bagi Padoeka Toean-toean jang berhadlir disini.

1. Menoeroet saja poenja pendapat, bahwa Poelau Bali jang seketjil ini, adalah sebagai Poelau jang gandjil Igamanja dan adatnya, kalau dibandingkan dengan lain-lain Poelau di Hindia Nederland; lantaran pendoeoeknja orang Bali adalah doea matjam jaitoe:

- a. orang Bali asal, jang dibilang Baliaga.
- b. orang Bali Hindoe.

Kalau diperbandingkan Igamanja adalah berlainan sedikit tentang perkara ngaben (membakar majit), jaitoe tentang orang Baliaga itoe tiada membakar majit (ngaben), tetapi bagi orang bangsa Bali Hindoe adalah memerloekan sekali membakar majitnja (ngaben = lijk-verbranding), tetapi adat pergaoelan hidoep ampir sama.

Dan orang bangsa Bali Hindoe adalah terbahagi mendjadi 4 kasta jang dinamai „tjatoer djadme”, jaitoe 1. Brahmana, 2 Satrija, 3 Wesija dan 4 Soedra.

Dan jang mendjadi pokok ketegoehan Igamanja, ialah memakai tirta (wijwater) dari orang Brahmana jang soedah mendjadi Pedanda (Pendita), alasan ketegoehan itoe menoeroet perasaan oemoem di Bali, dari selamatan hidoep atau mati, kalau tiada memakai tirta dari Pedanda, tiadalah dianggapnja sempoerna.

Jang dibilang selamatan hidoep: ialah neloe boelanin (tiga boelan dari lahirnja anak), ngotonin (enam boelan dari lahirnja anak), potong gigi dan selamatan kawin.

Jang dibilang selamatan mati, ialah ngaben, ngeroras dan Maligia.

2. Hal mendjadi ketegoehan adatnya

orang Bali oentoek mendjadi keselamatan dirinja dan selamatan tanam-tanaman, adalah diboeatnja Poera Poeseh, Bale Agoeng dan Poera Dalem, jang diatoer oleh Kliang desa, Pemangkoe, Kebajan, Kliang Tempek dan krama desa; dan menoeroet perasaan orang, kalau tiada sempoerna olehnja melakoekan peratoeran selamatan Poeranja, adalah mendjadi koerang sehat badannja dan mendjadi koerang hasil segala tanam-tanamannja.

Oentoek melakoekan ongkos-ongkos atjinja (selamatan) adalah dipakai dari hasil tanah pelabe Poeranja dan dari tanah majahan medesa, jang dikerdjakan oleh krama desa, dan kalau koerang, ditjoekoepinja dengan oeroenan (ajoeran).

3. Oentoek menegoehkan pertalian toeloeng menoeloeng bagi sedjawat temannja, maka didesa-desa adalah diboeatnja soeatoe bandjar jang dinamai perkoempoelan krama bandjar, jang mendjadi pokoknja krama bandjar, ialah semoea orang jang soedah kawin sama toeroet mekrama bandjar (leden bandjar) dan keloear patoes (ajoeran) bila ada orang kerdja ngaben; pada waktoe itoelah orang-orang krama bandjar keloear oeroenan (patoes) dengan ditambah dari kekoeatan badan, mendjadi bagi orang jang agak koerang mampoe didalam itoe bandjar, bisalah berlakoe adat Igamanja sekedarnja.

Dan menoeroet perasaan oemoem, bila ada salah satoe orang jang tiada toeroet mekrama bandjar, adalah dia dipandang sebagai orang asing jang dinamai sesengingan.

4. Oentoek ketegoehan adat bersatoe familie, adalah diboeatnja satoe Poera Paibon atau satoe Poera Dadija jang diselamati tiap-tiap enam boelan sekali, pada hari selamatan itoelah terang tandanja masih bersatoe familie.

5. Dan oentoek menambah penghasilan orang seorang, adalah diboeatnja soeatoe sekeha (perkoempoelan) oentoek menaboeng oeang,

jang didjadikannja kas sekeha, dan itoe wang direntenkan, dari keoentoengan pokoknja itoelah dibahagi-bahaginja boeat dipakainja bersenang-senang pada waktoe hari Raja Galoengan.

6. Oentoek ketegoehan adat bekerdja bertani, adalah diboeatnja orang sekeha Soebak jang memakai wet sendiri oentoek menetapkan peratoeran bertjotjok tanam, lantas diboeatnja soeatoe Poera Oeloen Swih tempatnja bersembahjang minta keselamatan tanam-tanamannja kepada „Dewa Sri”, dan pekerdjaannja ketjoeali selamatan Poera Oeloen Swih, ialah memboeat aoengan, empelan (dam) dan memboeat telabah djalan air.

Dan oentoek meringankan dirinja sendiri boeat menanam padi, djagoeng dan gaga, adalah diboeatnja orang sekeha nandoer, lantas kalau ada salah satoe ledennja dari sekeha, meloekoe atau bertjotjok tanam, maka dikerdjakan oleh sekeha, dan sekeha hanja tjoekeop didjamoe dengan sekedar makanan.

7. Jang mendjadi pokok hasilnja negeri Bali, ialah : 1 kelapa, 2 babi, 3 sapi dan 4 kopi.

Dan oentoek mendjadi mata pentjaharian orang Bali, adalah dari perkara oekir-oekiran mas, perak, koeningan, besi dan kajoe, jang memang tiada ada disediakan modelnja boeat tjonto, hanja tjoekeop diboeatnja dengan memakai ingatannja sendiri-sendiri.

8. Dan oentoek bersenang-senang dalam desanja, djoega oentoek menambah penghidoepannja, ada diboeat orang bermatjam-matjam sekeha gamelan, bermatjam-matjam tari-tarian, menoeroet perasaan saja, dari adanja lagoe-lagoe gamelan dan matjam-matjam tari-tarian, adalah bertambah madjoe dari pada dahoeloe kala pada waktoe saja masih moeda.

Dan perkara perhoeboengan orang Bali kepada orang asing, adalah lebih banjak sekarang dari pada dahoeloe, tetapi tentang adat ketegoehan Igamanja dan adat kebaktian kepada Toehan beserta

adat kesopanan kepada teman sedjawatnja menoeroet darmanja masing-masing, rasanja ta' akan lekas djadi berobah, sebab menoeroet perasaan oemoem, bila ada salah satoe orang jang menjalahi adat Igama ketoeroenannja, adalah sebagai berdosa kepada Toehan teroetama kepada roh nenek mojangnja, apa lagi berhoeboeng pada masa sekarang, dari karoenia Pemerintah Agoeng lagi membangoenkan Landschap-landschap di Bali; tentoe akan kepala-kepala Landschap lebih berkoeasa mengatoer ketegoehan adat Igamanja, lagi poela soedah dari 5 tahoen jang laloe saja ada mendirikan Paroeman Kertanegara jang terdiri dari 8 Bestuurder's di Bali, jang mana rasanja Paroeman Kertanegara ini ada baik goenanja tempat bermoesjawaratkan segala hal-hal jang mendjadi keselamatan oemoem, dan oentoek mempersatoekan kebaktian kepada Toehan, ialah soeatoe Poera di Poera Besakih jang memang dari dahoeloe dimoeliakan oleh orang-orang Bali teroetama Radjanja, jang sekarang soedah dipelihara oleh kami Paroeman Kertanegara.

Menilik hal-hal terseboet moga-moga dengan berkat Toehan jang maha koeasa mengaroeniai agar bisa tegoeuh Igamanja dan adatnya orang Bali jang tiada berlawanan kepada keadilan zaman.

Korte inhoud van de lezing van den Nagara-Bestuurder van Karangasem.

1. De Balische bevolking wordt onderscheiden in twee groepen, t. w. :

a. de autochthone bevolking of Bali Aga.

b. de bevolking die den Hindoe-godsdienst belijdt.

Kenmerkende verschillen zijn dat de Bali Aga geen lijkverbranding en geen kastenindeeling kent, terwijl deze bij de Hindoe-Baliërs een belangrijke plaats innemen. Daar het grootste gedeelte der

bevolking tot laatstgenoemde groep behoort, wordt hier verder alleen over deze gesproken.

Spreker licht toe dat het sociale leven der Hindoe-Baliërs geheel door den godsdienst beheerscht wordt en godsdienst en adat innig zijn samengeweven.

Zoo valt den oppervlakkigen beschouwer al dadelijk op de groote moeite en kosten welke men zich getroost om het wijwater dat benoodigd wordt bij alle mogelijke aangelegenheden in het dagelijksch leven, te verkrijgen waartoe men zich te wenden heeft tot de priesters, pedanda's geheeten.

Verder worden genoemd de feesten en plechtigheden voor de levenden (zooals het tandenvijlen en de huwelijksfeesten) en voor de dooden (zooals de lijkverbranding, ngaben genaamd, en het groote en zeldzame Maligiafeest voor het zieleheil der afgestorvenen).

2. Ten einde de goden om heil te smeeken voor de mensch, vee, gewassen, worden poera's (tempels) opgericht zooals poera Poeseh, poera Bale Agoeng en poera Dalem die verzorgd worden door de Kliang's desa, Pemangkoe's, Kebajan's, Kliang's Tempek enz. Voor het onderhoud van en het geven van feesten in deze tempels stelt men de opbrengst van daarvoor afgezonderde gronden ter beschikking.

3. Voor het onderlinge hulpbetoon zijn sekehes-bandjar opgericht waarvan tot leden worden toegelaten alle gehuwde mannen in de bandjar woonachtig. Bij het houden van lijkverbrandingen door een der bandjar-leden worden door de anderen bijgedragen in geld of producten geleverd, patoes genaamd, terwijl men daarbij gewoonlijk ook zijn persoonlijke diensten ter beschikking stelt, zoodat op deze wijze de minder goeiden ook aan hun verplichtingen ten aanzien van godsdienst en adat kunnen voldoen.

4. Voor het onderhouden van den familieband kent men de poera Paibon

of Poera Dadija (familie-tempel) waarin elke 6 maanden feesten worden gevierd waarbij de familieleden steeds aanwezig dienen te zijn.

5. Onder de bandjar-leden komen soms ook weer kleine vereenigingen voor, die zich ten doel stellen door collectieven arbeid te verzamelen voor godsdienstige feesten.

6. De landbouwers onderling hebben hun sekehe's soebak. Deze vereenigingen houden zich bezig met het aanleggen van watertunnels, dammen en leidingen. Onder de sekehe-soebak-leden worden gewoonlijk ook weer kleine vereenigingen opgericht die tot taak hebben de medeleden onderling te helpen bij de grondbewerking of het beplanten der sawahs e.d. voor welke arbeid gewoonlijk slechts vrije voeding worden genoten, terwijl in de vereenigingstempel de poera Oeloen Sari de rijstgodin Dewi Sari wordt vereerd.

7. De voornaamste voortbrengselen voor den export van het eiland Bali zijn copra, varkens, runderen en koffie. Voorts houden de bewoners zich onledig met het bewerken van goud, zilver, koper, ijzer en hout, waarbij op te merken valt dat hierbij niet wordt gewerkt aan de hand van bepaalde voorbeelden.

8. Ten slotte komen nog allerlei andere vereenigingen voor zooals muzieken tooneelvereenigingen.

Geconstateerd wordt dat ondanks het vele contact der bevolking met vreemdelingen zij over het geheel volkomen trouw is gebleven aan godsdienst en adat. Dit wordt toegeschreven aan het feit, dat ontrouw van godsdienst en adat, door de massa veroordeeld wordt als schuld jegens goden en voorouders.

En in dezen tijd, nu de zelfbesturen op Bali binnenkort zullen worden hersteld, bestaat gegronde hoop op een verdere versterking van het eenheidsbesef in godsdienst en adat der bevolking.

De Voorzitter bedankt den spreker voor zijn interessante lezing en geeft vervolgens het woord aan den Nagara-Bestuurder van Gianjar, Anak Agoeng Ngoerah Agoeng. Deze laatste spreekt de vergadering als volgt toe:

Sepertinja Toean-Toean sekalian telah ketahoei, maka tentang kedoedoekan pergaoelan hidoepnja keloearga atau Bangsa-Bangsa di Bali adalah terbahagi atas empat kaste (golongan), jang telah lazim diseboet *Tjatoerwangsa*.

Maka keadaan pendirian tingkat-tingkat kaste itoe ja'ni :

jang pertama dinamakan : *Brahmana*,
jang kedoea dinamakan : *Kesatrya*,
„ ketiga „ : *Wesja*, dan
„ keempat „ : *Soedra*.

Maka masing-masing dari keempat kaste terseboet adalah mempoenjai lagi beberapa gelaran sepertinja :

Kaste Brahmana : berbagai-bagai gelarannja jaitoe :

Brahmana-Kemenoe, Keniten, Manoeaba d. l. l. nja.

Sepertinja *kaste Kesatrya* itoe berbagai-bagai djoega mempoenjai gelaran misalnja : *Kesatrya-Agoeng* atau *Kesatrya Dalem*, jang memang asal toeroenan dari Radja dahoele dan ada djoega *Kesatrya Soekahet*, Njalian d. l. l. nja.

Kaste Wesja itoe djoega ada gelarannja misalnja : *Wesja Tan Kober*, *Tan Moendoer* d. l. l. nja.

Poen kaste jang penghabisan kaste *Soedra*, djoega ada gelarannja misalnja : *Pande*, *Senggoe*, *Pasek* dan l. l. nja.

Maka didalam golongan masing-masing kaste, jang berdjenis-djenis itoe ada gelarannja oempamanja gelaran dari kaste *Brahmana*, sepertinja *Brahmana Kemenoe*, *Keniten* dan *Manoeaba*, maka *Brahmana* itoe, jang mempoenjai gelaran masing-masing satoe antara lainnja ada jang soeka bertjampoer pesidikaraan artinja ini tjampoer dalam pergaoelan hidoep tentang sembah-

menjembah, bahkan ada djoega jang tiada soeka. Hal terseboet memang soedah dioemoemkan terdjadinja itoe dari kesoekaan masing-masing gelaran dari kaste itoe dan tiadalah pernah radja dari dahoele-dahoele memestikan hal pesidikaraan seroea terseboet diatas. Hanja radja memandang tingkat kebangsaan keempat kaste itoe. Begitoe djoega halnja tentang pendirian golongan kaste *Kesatrya*, *Wesja* dan *Soedra* terhadap masing-masing, jang sama memakai lain gelaran djoega seroea perdjalan kase *Brahmana* seroea terseboet tahadi.

Di Bali memang soedah terkenal kaste *Brahmana*, jang tertinggi, teroes bisa mendjadi *Pendeta Oetama* memberikan air *Tirte*, dan pengentas kepada pendoeoek jang berigama *Tirte* (loko paraseraje); air *Tirte* artinja : air jang soedah diberi wedda (didoakan) oleh pedanda serta itoe soedah dianggap air jang maha soetji oentoek keperloean orang-orang dan persembahjangan.

Pengentas, berarti : air *Tirte* djoega, dioentoekkan boeat majit maksoednja, kalau ada orang baharoe meninggal doenia sebeloenja diberi *Tirte* pengentas memang dianggap beloem ada hingatan roch itoe, sedangkan bila soedah mendapat menggoenakan *Tirte* Pengentas itoe, baharoelah roch tahadi mempoenjai hingatan bisa mendjalankan kemaoean kemana toedjoenja. Loko para seraja itoe artinja : Pedanda itoelah jang mendjadi pemimpin pendoeoek dalam hoeroesan *Igama*. Akan tetapi sebaliknya bangsa *Brahmana* tiadalah pernah mendjadi Radja. Sepertinja jang telah oemoem berlakoe di Bali dari zaman dahoele, hanjalah Bangsa *Kesatrya* jang mendjadi Radja. Misalnja permoelaan Radja dahoele di Bali jang bertachta di Samperangan ja'ni, jang dinobatkan oleh Rakrian Patih Gadjah Mada memang asalnja dari *Brahmana*. Sesoedahnja beliau dinobatkan (didjadi radja) bernama *Seri Keresna Kepakisan*, bergan-

tilah kaste beliau mendjadi Kesatrya. Maka sewaktoe kedatangan beliau di Bali diiring oleh Bangsa Kesatrya Wangsa dari Dehe (Kediri). Sesoedahnja sampai di Bali beliau-beliau itoe, mendjadi Arya-Koela di Noesa Bali.

Begitoelah saja paparkan sekedarnja kedoedoekan radja di Bali berasal dari Brahmana mendjadi Kesatrya. Dan Bangsa Arya pengiring beliau itoe tiadalah berasal dari Bangsa lain, melainkan dari bangsa Kesatrya.

Maka riwayat, jang saja oeraikan diatas djoega saja mengambil petikan dari Kidung Pamantjangah jang diterbitkan oleh Toean C. C. Berg dari katja 9 No. 24 sampai No. 29.

Lagi poela saja menambah oeraian sekedarnja dari nama-nama Bangsa di Bali misalnja :

Brahmana, Kesatrya, Arya dan l. l. nja jang lazim diseboet di Bali dari zaman poerbakala sampai keadaan sekarang. Bangsa Brahmana oelaka diberi seboetan nama : *Ide*.

Bangsa Brahmana jang soedah mendjadi pendeta diberi seboetan nama *Pedanda*. Bangsa Kesatrya itoe, diberi seboetan nama : *I Dewe*.

Bangsa Arya, diberi seboetan nama : *I Goesti*.

Bangsa Poengakan diberi seboetan nama oempamanja : Ngakan Made, Ngakan Ktoet d. l. l. nja.

Bangsa Peresangiang diberi seboetan nama : Oempamanja Sang Poetoe Sang Wajan dan lain-lainnja.

Wesje diberi seboetan nama : Goesti dan Soedre diberi seboetan nama oempamanja : *I Made*, *I Rai* dan l. l. nja.

Sekarang saja paparkan pertingkatan nama Kesatrya itoe. Melihat didalam Babad Pamantjangah Dalem, sepertinja permoelaan jang mendjadi Radja di Samperangan dan Gelgel, terseboet nama beliau sebeloenja mendjadi Radja : *I Dewa Ktoet* masing-masing. Sesoedahnja

beliau mendjadi Radja sampai ketoeroenannja beliau memang diseboet *Seri Padoeka Maharadja* (*Tjokorde I Dewa Agoeng*). Sedangkan ketoeroenan beliau jang tiada mendjadi radja di Gelgel, bisa mendjadi radja dilain tempat ada memakai gelaran *Dewa Agoeng*, *Anake Agoeng* dan *Tjokorde*. Dan ketoeroenan Radja-Radja terseboet, jang tiada pernah memegang kendali Pemerintahan kebanyakan mendapat seboetan nama *I Dewa*. Sedangkan Kesatrya Arya Koela itoe, jang soedah mendapat djadi Radja diseboet nama beliau *Anake Agoeng* dan *Tjokorde*. — Begitoelah pendapatan saja tentang keadaan keempat kaste Tjatoerwangsa di Bali dan keadaan kedoedoekan radjanja.

Lantaran saja soedah selesai sekarang mengoeraikan tentang kedoedoekan ke-loearga di Bali beserta dengan radjanja, sekarang saja paparkan seadanya, jang saja ketahoei tentang oepekara kelahiran orang sampai matinja. Permoelaan saja paparkan moelai dari perkawinan :

I. *Perdjalan*an mengawinkan ketoeroenan radja-radja jang berlakoe zaman dahoeleoe hingga sekarang masih djoega berlakoenja, tetapi djarang.

*Perdjalan*an kawin itoe adalah seperti berikoet :

Anak laki jang boedjang dipinangkan seorang perempoean oleh ajah laki itoe. Sesoedahnja selesai hoeroesan peminangan itoe, kedoea anak itoe laki perempoean soedah dinamakan *Metetagon* (*bertoenangan*). Kalau soedah djadi pertoenangan biasanja silaki *Ngedjot* pada perempoean itoe pada tiap-tiap hari *Galoengan*. Artinja perkataan *Ngedjot* itoe : Silaki memberikan selengkap pakaian, sekedar wang pada tiap-tiap hari *Galoengan* kepada toenangannja itoe, maksoednja itoe menandakan terang silaki perempoean soedah bertoenangan. Oempamanja dalam pertoenangan itoe

soedah memakai Djotan, lantas ada orang berani mengambil siperempoean itoe, kalau diadoekan bisa bersalah dan dihoekoem oleh Pengadilan. Oentoek orang ketjil djoega mestinja berlakoe demikian. Perkawinan seroea diatas djarang sekarang berlakoe, sadangkan sekarang orang melakoekan perkawinan kebanyakan dari soeka sama soekanja silaki perempoean itoe. Ada djoega dilakoekan perkawinan pemelegandangan artinja silaki mengambil perempoean dengan paksa.

Maka perdjalanen perkawinan pemelegandangan itoe silaki ada menanggoeng resikoja oempama dalam persemboenjian silaki perempoean itoe, diboedjoek-boedjoek perempoean itoe oleh silaki achirnja dia soeka, ini tiadalah mendjadian rintangan bagi laki itoe, tetapi sebaliknja kalau siperempoean ditanja oleh bapanja lantas dia membilang tiada soeka kepada laki itoe, lantaran dipaksa, maka silaki itoe bisa dikenakan hoekoeman berat. Sekarang saja terangkan perkawinan ja'ni pertemoean orang jang terseboet diatas. Bila perkawinan soedah terlangsoeng teroes diboeatkan sadjen selengkapnja dipoedjakan oleh Pedande maksoednja, agar sidoea penganten itoe memperoleh keselamatan.

Ini alat oepekara perkawinan berlakoe oentoek sekalian orang-orang. Ada djoega perbedaan oepekara perkawinan misalnja: oentoek orang-orang besar dipakainja jang Oetama, memakai persaksian *Sanggartawang*.

oentoek orang-orang rendahan dipakainja jang madia dan memakai persaksian *Sangartoetoean*.

oentoek orang-orang ketjil dipakainja jang nista, memakai persaksian di *Sangah Kemoelan*.

Demikianlah dilakoekan oepekara alat perkawinan itoe.

II. Sesoedah lama perkawinan sidoea penganten itoe berlakoe, dan kalau siperempoean soedah mendapat

boentingan (amilan) lantas diboeatkan peralatan Megedong-gedongan artinja peralatan ini jaitoe baji jang masih didalam kandoengan maknja diboeatkan oepekara, soepaja baji jang masih didalam kandoengan itoe mendapat keselamatan dan bertambah kekoetan serta tenaga, hingga hari lahirnja kedoenia.

III. Sesoedahnja sibaji dilahirkan diboeatkan lagi sadjen-sadjen *Pemapag* namanja artinja bebanten itoe dioentoekkan ajapan boeat sibaji, jang baharoe lahir, soepaja memperoleh keselamatan dan pandjang oesia.

IV. Sesoedahnja sibaji poetoer poesernja diboeatkan sadjen *Labahan* (oleh-oleh) namanja maksoednja melenjapkan ketjemaran baji itoe.

V. Sesoedahnja baji itoe beroemoer 12 hari diboeatkan sadjen *Djedjanganan* namanja artinja: itoe sadjen diboeat dari pada matjam-matjam sajoer-sajoeran dioentoekkan kepada boeta Bebadjangan misalnja beboetan jang beroepa anak-anak diajapkan selakoe sedekah djedjanganan itoe, agar djangan sibaji mendapat godaan dari padanja.

VI. Apabila sibaji soedah beroemoer 42 hari diboeatkan sadjen-sadjen *Pekekamboehan* namanja; artinja bebanten (sadjen) Pekekamboehan itoe member-sihkan sianak dan iboenja dari pada ketjemaran serta melonggarkan iboenja sianak dalam pergaoelan hidoep serta boleh berkoendjoeng kepada poera-poera d.l.l.nja dan sibaji dianggap soedah hilang ketjemarannja.

VII. Setelah sibaji soedah beroemoer tiga boelan djoega diboeatkan oepekara peralatan Peteloebolan maksoednja bermohon soepaja baji itoe dikeroeniai kewarasan oleh Toehan.

VIII. Sesoedahnja anak itoe beroe-

moer enam boelan Bali toetoeg (tjoe-koep) satoe otonnja dilakoekan lagi oepekara *Menoeroenkan* anak itoe ketanah diboeatkan sadjen *Tetingkeb* namanja artinja: sianak baharoe moelai mengindjak tanah dimohonkan keselamatan kepada Betara-peretiwi (keboemi), agar diberi idzin selama-lamanja anak itoe boleh mengindjak boemi tiada mendapat rintangan soeatoe apa.

Lantas nantinja dilakoekan oepekara peralatan satoe otonnja anak itoe, djoega peralatan ini dipoedjakan oleh pedanda. Berhoeboeng dengan otonnja itoe, menoeroet kebiasaan dilangsoengkan djoega peralatan oepekara *Mepetik* namanja oentoek orang-orang Besar, dan makoe-tangan bok namanja oentoek orang rendahan (memotong ramboet anak jang berasal dari hari kelahirannja). Djoega sewaktue pemotongan ramboet itoe diberi djoega bebanten serta dipoedjakan oleh pedanda soepaja habis kekotoran (ketjemaran) ramboet sianak, dan kemoe-dian kalau toemboeh lagi ramboet sianak itoe, agar mendapat kebersihan.

IX. Apabila moelai tanggal giginja anak itoe, diseboetkan makoepek atau meketoes djoega diboeatkan sadjen dipoedjakan oleh pedanda maksoednja, kalau moelai toemboeh pengganti gigi itoe, agar bisa koeat selamanja.

X. Seandainja itoe anak perempoean, sesoedahnja anak itoe akil balik (kotor kain) dibikinkan soeatoe oepekara pelalaban namanja artinja: pelalaban itoe sianak soedah sampai dewasa, bisa mentjahari laba (kehoentoengan) sekehendak maksoednja. Maksoednja itoe djoega, agar anak itoe mendapat ketjantikan paras, kepandaian, kekajaan dan kesetiaan hati. Lagi poela sebeloem dilakoekan peralatan pelalaban itoe dirajakan djoega peralatan Pengekeban artinja ja'ni orang perempoean itoe, jang akan dirajakan ditinggalkan didalam kamar (gedong) tiada

boleh keloear satoe hari lamanja atau lebih maksoednja soepaja dikeroeniai ketjantikan paras dan keselamatan oleh ketoedjoeah bidadari dikajangan, anak perempoean itoe.

XI. Sekarang dilangsoengkan peralatan pemotongan gigi. Sebeloemnja dilangsoengkan pemotongan gigi itoe dilakoekan djoega Pengekeban jang maksoednja itoe seroeapa jang diterangkan tahadi. Oentoek orang laki pemoedjaan mohon ketjantikan itoe kepada bidadara. Maka perajaan Pengekeban itoe hanjalah dilangsoengkan bagi orang-orang bangsawan, sedangkan jang lainnja tiadalah menggoenakannja. Oentoek peralatan pemotong gigi terlangsoeng bagi segala orang di Bali. Begitoelah dipaparkan pengoepekara orang-orang di Bali dari lahir hingga dewasa.

Sekarang saja moelai oeraikan tentang peralatan (pereteka) majit moelai dari meninggal doenia sampai oepekara peralatan jang dinamakan *Maligia* atau *Memoekoer roch* majit itoe.

I. Majit orang jang baharoe meninggal doenia seoemoemnja dimandikan, jang oentoek memandikan itoe haroes djoega disertai dengan alat oepekara sadjen-sadjen *Peberesihan*. Djoega permandian majit itoe dipoedjakan oleh Pedanda maksoednja Pedanda memberi keselamatan kepada roch simeninggal itoe soepaja dapat memperoleh keselamatan didalam achirat.

Oepekara seroeapa terseboet dihadapan diperlakoekan bagi majit jang langsoeng akan diabenkan (dibakar). Majit jang akan ditanam setelah habis dipermandikan diajapi sekedar sadjen misalnja *Poendjoeng*. Artinja *Poendjoeng* itoe jaitoe selengkap makanan oentoek orang kebiasaan serta teroes ditanam majit itoe setelah disirami *Tirte Pengentas*. Inilah peralatan bagi majit orang kebia-

saan serta digoenakan oleh kaste rendah atau orang miskin jang ditanam.

II. Hari peralatan pembakaran majit itoe dilakoekan hingga empat kali. Pembakaran majit seroepa ini, jang dinamakan pelebon hanja berlakoe bagi ketoe-roenan radja atau Bangsa Brahmana jang soedah mendjadi Pendeta. Pembakaran majit dari orang-orang ketjil dinamakan *Ngaben*.

1e Pada hari jang pertama (lagi 3 hari pelebon) majit jang asal disekeh (disimpan) itoe dimasoekkan kedalam peti majit, atau benoesa namanja, peralatan mana dinamakan Moenggah kebenoesa.

2e. Pada hari jang kedoea (doea hari sebeloem pelebon) dilakoekan peralatan jang dinamakan Njawa-wedana, artinja Njawa-wedana, Njawa ialah roch, wedana: itoe roch diberi poedja maksoednja diberi tahoe kan oleh pedanda, itoe roch disediakan misalnja persembahan penebas-nebasan oentoek kesalahan beliau sewaktu hidoep jaitoe: wang, beras d. l. l. nja. Lagi sepertinja Bangsawan-bangsawan ketoe-roenan radja-radja dan *Brahmana Pendeta* jang memakai Nagabanda pada hari inilah Nagabanda itoe dikelilingkan pada tempat majit.

3e. Pada hari jang ketiga (besoknja pelebon) dilangsoengkan peralatan Pemerasan dengan sadjen-sadjennja jang selengkapnja. Maksoed oepekara pemerasan ini jaitoe soeatoe peralatan bagi menerima adiah dari simati (jang dinamakan pemerasan). Kepada achliwaris dan sanak familienja sekalian, soepaja djangan lagi roch simati tinggal bersangkoetan terhadap sanak familienja jang masih hidoep. Nantinja kira-kira poekoel $\frac{1}{2}$ lima malam dikeesokan hari pelebon dilakoekan oepetjara pemerelinaan. Artinja pemerelinaan itoe memindahkan roch itoe dari sini kebagian achirat jang lain, jang dinamakan

Sangkan paran. Artinja Sangkan paran itoe jaitoe dimana tempat jang baik ditoe djoenja oleh roch itoe boleh sadja.

4e. Pada hari jang keempat (waktoe pelebonnja) tiadalah lagi diperboeatkan oepetjara peralatan soeatoe apa dan pada hari inilah dilangsoengkan pembakaran majit itoe, jang dinamakan pelebon. Pada hari ini majit itoe dipindahkan kekoehoeran berkedoedoekan bade, wadah, atau Padmasana. Bagi majit radja di Bali bade itoe memakai toempang 11, jang dianggap teroetama bagi kedodoekan roch. Bagi Kesatria ketoe-roenan radja memakai toempang 9. Bagi Kesatria djadjaran artinja Kesatria jang tiada memegang Pemerintahan toempang 7. Sebagainja bangsa Wesja dan Soedra ada djoega jang memakai toepang, tetapi kebanjakan jang tidak. Oentoek Brahmana jang soedah mendjadi Pedanda lazimnja memakai Padmasana. Brahmana oelaka sama sekalai waktoe pembakaran majitnja memakai wadah. Bagi radja dan familie radja dan pedanda lazim waktoe pelebonnja memakai *Nagabanda*.

Maka sekarang saja tjeriterakan perjalan majit jang memakai Nagabanda. Waktoe ditoe roenkan Nagabanda itoe djoega bersama dengan majit itoe akan dibawa kekoehoeran. Sewaktoe majit soedah dinaikkan dibade, maka Nagabanda itoe tinggal dioesoeng oleh banjak orang dimoeka bade itoe. Lantas Nagabande itoe ditoe endjoeki djalan oleh Pedanda jang melangsoengkan oepekara pelebon itoe, kearah djalan jang 7, jang dinamakan *Saptadwara*. Artinja Saptadwara itoe jaitoe toedjoeh djalan (lowongan). Sebab dimisalkan Nagabanda itoe jang mendjadi kedodoekan atma itoe. Dari itoe sekarang haroes roch itoe memilih djalannja seperti pertoe endjoekkan tahadi kemana jang akan ditoe roeti. Lantaran Pedandalah jang memberi pertoe endjoekkan djalan menggoenakan panah dan

memakai wedda dinamakan Pantja-Brahmana, Pantjak-Sare dan Pemerelinaan. Maksoednja demikianlah Pedanda memberi pertoendjoekan djalan kepada roch itoe, djalan mana jang disoekai menoe-roeti keachirat. Setelah selesai peralatan Nagabanda itoe majit itoe diteroeskan memikoel kekoebroeran bersama Nagabanda tahadi. Majit itoe ditoeroenkan dari badenja dan teroes dimasoekan pada petoelangan. Artinja petoelangan itoe peti tempat majit jang akan teroes dibakar, jang beroepa: Singamara, boeat Radja, atau ketoeroenanannja. Lemboe bagi bangsa Brahmana, maoepoen bangsa Kesatria. Dan lain binatang lazim djoega diboeat petoelangan dioentoekan boeat kaste rendahan.

Setelah majit itoe dimasoekan pada petoelangan terseboet dan sesoedah disirami dengan tirta Pengentas, maksoednja goena mengesahkan perdjalanannja roch tahadi menoeedjoe djalan jang 7 itoe achirnja laloe dibakar.

Inilah alat oepekara pelebon ketoeroenan radja. — Pengabenan majit orang soedra dan kaste rendahan tiadalah dilakoekan demikian dan dilangsoengkan sederhana sadja.

III. Keesokan harinja dari hari pelebon dilakoekan oepekara peralatan jang dinamakan Ngastiwedana atau Njoepit. Atau bagi orang kebanyakan diseboet pengiriman. Artinja Ngastiwedana itoe, Asti arang, Wedana itoe roch diberi poedja oleh Pedanda, maksoednja disediakan kesenangan misalnja makanan d.l.l. nja.

Setelah dilakoekan persembahan oleh sanak familie, jang meninggal itoe lagi dipoedjakan pemerelinaan oleh Pedanda maksoednja, mempersilakan roch jang didatangkan tahadi serta memoedjikan lagi oentoek berangkatnja roch itoe keachirat dengan mendapat tempat baik. Maka sehabis peralatan Penjoepitan itoe dilakoekan; ketinggalan toelang dan aboe jang habis dibakar diwaktoe pelebon

itoe, diboeang kelaoet. Sekarang roch atau atma jang dipereteka itoe dianggap soedah bertempat diachirat jang dinamakan Soenia-Taja. Serta dikatakan soedah mendjadi dewa-pitara.

IV. Sehabisnja pelebon itoe seharoesnja dilakoekan peralatan Pitara-redana jang dinamakan Ngeroras. Artinja Pitara-redana itoe minta dewa-pitara itoe datang dimana medan keramean Ngeroras itoe. Sebab dinamakan pesta Ngeroras kebiasaan ini keramaian diadakan doea belas hari sehabis dari pesta pelebon itoe.

Peralatan karja Pengeroras dimoelai pagi hari dengan pekerdjaan penjoeratnamaan, jang dilakoekan oleh Pedanda ja'ni menoelesi peripian dari pada mas atau kajoe tjendana dengan hoeroef Ongkara-Merta, jang dianggap roch bagi jang dipereteka itoe. Lazim peripihan itoe ditoelisi diseboet *nama*.

Maka Nama itoe ditaroeh pada pembangoenan Poespa, dianggap badan Dewa pitara itoe, jaitoe pembangoenannja seperti artja jang soedah kebiasaan diseboet Poespa. Boeat roch seorang Pendeta diboeatkan djoega poespa jang dinamakan *Lingge*, jang dianggap sebagai penoendjoek djalan Dewa-pitara itoe. Sesoedahnja selesai poespa itoe diboeat, lantas disembah oleh familie-familienja dan dihidarkan mengelilingi Pajadnjan (medan tempat perajaan itoe) hingga 3 kali, jang bisa diseboet Mepoerwadaksina. Sewaktoe poespa dikelilingkan diiring oleh sekalian familie-familienja jang mempoenjai karja dan dipemoekai oleh seorang pedanda, jang memoedja pada karja itoe dan disertai seekor lemboe. Sewaktoe perideran itoe dilakoekan, Sekaroera, Pantjadatoe misalnja: mas, perak, tembaga, besi, timah dan banjak djoega disekeroerakan wang. Lagi poela sewaktoe Mepoerwadaksina itoe, tapak lemboe terseboet ditaroehi tjintjin mas, jang boleh diambil oleh sembarangan orang. Sehabis perideran itoe, poespa itoe laloe dinaikkan ke Madia memakai

tjetjandian, jang dinamakan Padmangelajang. Bagi karja itoe diboeatkan Sanggartawang oentoek persaksian tempat kedoedoekannja Toehan-toehan Siwareditie, Nawa Sanga, Tjatoerlokapala, Gana dan Koemara. Pada peralatan itoe diboeatkan djoega poespa Sangge oentoek *Pantja-Mahaboeta*. Nanti malamnja kira-kira poekoel $\frac{1}{2}$ 5 dilakoekan oepetjara Pengeliwetan jaini memboeat boeboer ditjampoer soesoe lemboe, daging dan darah badak, diairi dengan air kelapa moeda dan madoe, jang ditempatkan pada daoen Pelasa disertai dengan limamatjamboeah-boeahan. Boeboer liwet itoe dipoedjai oleh pedanda memakai poedja Mertesandjiwani. Liwet itoe dianggap teroetama digoenakan bekal oentoek selamanja oleh Dewa-pitara. Maka sesoedahnja Dewa-pitara memperoleh boeboer liwet, dipoedjai lagi oleh Pedanda dengan poedja Pemerelinaan oedjoednja agar Dewa-pitara itoe menoedjoe *Pramapada* (Sorga Moelia). Soesoedah selesai hoeroesan itoe, poespa-poespa disembah oleh sanak familienja, lantas ditoeroenkan dari madia oentoek dibakar dan seteroesnja diboeang kelaoet. Pengeroras ini oentoek orang-orang Bangsa-wan dan soedra boleh djoega toeroet mengiringnja. Kalau orang soedra membikin Pengeroras sendiri lain poela halnja, tiada memakai Sanggartawang dan sewaktoe Mepoerwadaksina tiada menggoenakan lemboe.

V. Sekarang oentoek melandjoetkan oepekara itoe dilangsoengkan oepekara, jang dinamakan Pemoekoeran atau Maligia. Bagi peralatan oepekara itoe didirikan: Sanggartawang, boekoer-boekoer boeat kedoedoekan Lingge, Sangge dan kedoedoekan Dewa-pitara leloehoer dari jang mengadakan Maligia itoe. Seteroesnja memboeat tempat sadji boetejadnja atau pedanaan artinja memberi sedekah kepada Boetekala, agar djangan boetakala menggangoe keramaian pesta Maligia itoe.

1e. Pada hari jang pertama diadakan peralatan oepekara, jang dinamakan Amboetajadnja.

2e. Pada hari jang kedoea diboeatkan sadjen oepakara Pemelaspas boekoer-boekoer d. l. l. Artinja pemelaspas itoe boeat menghilangkan kotoran perboeatannja orang oentoek apa sadja.

3e. Pada hari jang ketiga, Mepada artinja Pedanda memoedjai barang-barang, babi, itik d. l. l., jang akan digoenakan pada Karja Pemoekoeran itoe bagi Dewa-pitara, soepaja semoeanja hilang dari segala keletehannja.

4e. Pada hari jang keempat jaitoe pada hari Karja Maligia itoe pagi-pagi dilangsoengkan peralatan oepekara Penjoeratnamaan, jang mana sama peratoeran djalannja seperti *Pengeroras*.

Pada peralatan ini dilangsoengkan djoega peralatan Ngeresijadnja. Artinja berboeat kepada resi-resi (pedandapedanda) dengan djalan memberikan poenia-poenia (sedekah). Maka Pedandapedanda jang mendapat poenia itoe djoega memoedjakan, agar Sanghjang Siwa-pitara memperoleh kebaikan di Sorga moelia, serta terhadap jang memboeat Jadnja itoe didoakan, agar mendapat keselamatan dan kesenangan lahir batin.

5e. Pada hari jang kelima (Manis Karja) djoega Pedanda memoedjakan kepada Sanghjang Siwa-pitara.

6e. Pada hari jang keenam jaitoe Pahing Karja diboeatkan Jadnja Pengoepekara besar misalnja sama pengoepekaranja seperti pada hari jang keempat sewaktoe Karja Maligia itoe. Maka nanti malamnja kira-kira poekoel $\frac{1}{2}$ lima malam dilangsoengkan oepekara Pemerelinaan jang djoega berbarengen dengan pengliwetan ja'ni memboeat boeboer jang dinamakan liwet oentoek Sanghjang Siwa-pitara itoe.

Peratoeran Pemereline dan goenanja boeboer itoe sama seperti jang diterangkan pada Pengeroras.

7e. Pada hari jang ketoedjoeh sewak-

toe pagi hari Poespa itoe dibakar dan teroes hingga seldjoetnja sama dengan peratoeran Pengeroras.

Demikianlah oeraian saja itoe dari permoelaan :

- 1e. Tentang keadaan tjatoer wangsa itoe,
- 2e. Pengoepakara orang dari kela-hirannja hingga dewasa, dan
- 3e. Pengoepakara orang jang telah meninggal doenia (Wafat).

Tentoenja diantara Toe-an-toe-an se-kalian disini bisa memperoleh kepastian, bahasa lezing saja ini banjak terdapat salahnja serta mendjaoehi kesempoe-rnaan, lantaran memang sengadja di-singkatkan maka dari itoe saja minta kepada Toe-an-toe-an sekalian, hareplah kiranja dipermaafkan akan hal ini, karena saja ini boekanlah termasoek paham akan menjoesoen goebahan lezing seperti saja beritakan diatas.

Excerpt van de lezing van den Nagara-Bestuur- der van Gianjar.

De individuen op Bali worden in vier kasten verdeeld t.w. die der Brahmanen, Ksatrija's, Wesja's en Soedra's.

Iedere kaste heeft zijn onderverdeel-lingen ; zoo zijn er Brahmanen Keme-noeh, Keniten enz., Ksatrija's dalem, Poengakan enz., Wesja's Tan Kober, Tan Moendoer enz., terwijl men bij de Soedra's e.v. Pande's (smeden) Pasek's, Senggoehoe's onderscheidt.

Een vrouw mag slechts met een man van gelijke of hoogere kaste trouwen ; huwt ze een man van lagere kaste, dan verliest ze haar eigen kaste.

Aan het voorvoegsel van ieders naam kan men zien, tot welke kaste men behoort. Zoo voeren de Brahmanen het predicaat Ida, de Ksatrija's I Dewa, Ngakan enz., de Wesija's I Goesti en de Soedra's I.

Op bepaalde tijdstippen in ieders leven moeten er offers gebracht worden, zooals bij de huwelijksluiting.

Het normale huwelijk vindt plaats door vrijwillige schaking doch ook schaking met geweld komt voor. Verloving kent men ook wel, in hoofdzaak bij vorstelijke huwelijken, doch dit is zeldzaam.

Na het huwelijk worden er in den huistempel offers gebracht om de voorvaders daarvan in kennis te stellen en hun zegen op het huwelijk af te smeeken.

Tijdens de zwangerschap worden er offers gebracht om de geboorte spoedig te doen verlopen.

Bij de geboorte wordt geofferd om het kind een gelukkig leven te verzekeren. Het afvallen van de navelstreng en de dag dat het kind 12 dagen wordt, worden eveneens gevierd.

De 42ste dag na de geboorte is een belangrijke dag, daar dan de onreinheid van moeder en kind opgeheven zijn en de moeder weer in de tempels toegelaten wordt.

Voor al in Noord-Bali kent men groote beteekenis toe aan het drie maanden feest, wanneer het kind drie Balische maanden van 35 dagen oud is geworden.

Als het kind 6 maanden oud is worden voor het eerst zijn voeten met de aarde in aanraking gebracht waarbij geofferd wordt aan den God van de Aarde.

Verdere plechtigheden hebben plaats bij het eerste haaroffer, het tanden vijlen (hetwelk theoretisch vóór het huwelijk moet plaats hebben) en het bereiken van den huwbaren leeftijd.

De eerste plechtigheid na het overlijden is de lijkwassching waarna het lijk van lagere personen begraven, van hoogere opgebaard wordt. Aan de lijkverbranding van hoogere personen gaan eenige plechtigheden vooraf, zooals het plaats in de lijk-kist, het meegeven van kleeren en geld voor de reis naar het hiernamaals enz.

De vorm van de lijk-toren is voor iedere kaste vastgesteld. Kaste-leden,

die wereldlijke macht uitoefenden hebben recht op een toren met 11 daken, anderen op een toren met 9 daken enz.

Den dag na de lijkverbranding wordt de asch in zee gestrooid waardoor alle stoffelijke banden met de aarde verbroken worden. Twaalf dagen na de lijkverbranding worden door het twaalfdagen feest ook de geestelijke banden verbroken, zoodat de ziel in den hemel toegelaten kan worden.

Het laatste feest, maligija geheeten heeft de bedoeling den voorvader als godheid in den huistempel bij te zetten.

Na den geachten spreker te hebben bedankt voor het houden van zijn gewaardeerde en interessante voordracht, schorst de Voorzitter de vergadering, onder mededeeling dat deze 's middags weer heropend zal worden tot het aanhooren van de lezingen door Dr. W. F. Stutterheim en Dr. R. Goris. De voordracht van den Heer Colin Mc. Phee, zoo deelt de Voorzitter mede, zal plaats vinden op Woensdag 20 October, 's avonds na het diner op het SS. „Op ten Noort”, waarna het Balisch pianoconcert zal volgen. Terwijl de inleiding van Ir. Th. Resink over het Bali Museum met de daarop volgende bezichtiging van genoemd Museum verschoven zal worden tot Zaterdag 23 October.

Na 's middags om \pm 3 uur de vergadering te hebben heropend, geeft de Voorzitter het woord aan Dr. W. F. Stutterheim. Deze laatste spreekt over: Het oude Bali. Een door den inleider zelf vervaardigd kort overzicht van den inhoud zijner voordracht volgt hieronder:

Het oude Bali.

Toen de eerste Hollanders in Februari 1597 na hun bezoeken aan Javaansche havens ook Bali bezielden waren zij even enthousiast als de vreemdeling, die

thans voor het eerst dit eiland bezoekt. Het beste bewijs daarvan leverden zij in de benaming Ionck Hollant, die zij aan het eiland gaven. Maar tevens lezen wij in hun journalen dat naar hun meening de koning van Bali veel machtiger was dan die van een der rijken op Java, welke zij hadden bezocht, of waarvan zij hadden gehoord. Dit kan juist zijn, daar het oude, Hindoeïstische centrale gezag van Java, Madjapahit, sinds ruim een halve eeuw verdwenen en het nieuwe, Mohammedaansche, Mataram, nog niet ontstaan was.

Spreker zet vervolgens uiteen, dat zulks niet altijd het geval geweest is en dat het oude Bali vaak genoeg afhankelijk was van zijn grooten nabuur. Vier perioden van afhankelijkheid zijn met zekerheid te onderkennen — die van den bloei van Midden-Java (8 - 10e eeuw), van Java's koning Erlangga, zelf een Baliër van geboorte (991 - 1049), van het rijk van Singhasari (13e eeuw) en van Madjapahit (14e en 15e eeuw). Het merkwaardige is echter, dat Bali telkens onmiddellijk zijn afhankelijkheid hernam zoodra Java's centraal gezag teekenen van zwakte ging vertoonen.

Deze wisselvallige geschiedenis spiegelt zich in de oudheden van Bali en hun stijl af, zooals spreker tijdens zijn onderzoekingen naar het voorkomen van oudheden op Bali in 1925-1928 bleek. Die oudheden laten zich in groepen verdeelen, welke gemeenlijk vallen na de perioden van overheersching door Java. Uit die perioden zelf zijn weinig overblijfselen te vinden, hetgeen spreker meent te moeten verklaren uit den aard der Balische oudheden. Die houden namelijk gemeenlijk verband met de vooroudervereering der vorsten van een onafhankelijke dynastie. Treffen wij in een bepaalde periode veel overblijfselen aan, dan mogen wij veronderstellen, dat de vorsten ter plaatse gedurende die periode onafhankelijk waren en de hegemonie uitoefenden over hun omgeving.

De stijl der oudheden vertoont dan ook duidelijk een ontwikkeling, welke telkens uitgaat van de Javaansche gedurende een periode Javaansche suprematie, om vervolgens zich daar steeds verder van te verwijderen.

Omtrent het oude Bali en het dagelijksche leven in dien tijd vertellen ons de oudheden weinig, hetgeen begrijpelijk is daar zij bijna uitsluitend op vorsten en hun zorgen voor het leven na den dood betrekking hebben. Het zijn meerendeels bijzettingenbeelden van koningen, koninginnen en hun hooge ambtenaren, leden der vorstelijke familie—voorts oorkonden op steen of koper, welke betrekking hebben op het schenken van voorrechten aan de dorpen, welke de vorstelijke graftempels dienden te onderhouden, — enkele van dergelijke graftempels, voorzover deze in de rots werden uitgehouwen en tenslotte eveneens in de rotsen uitgehouwen kluizenarijen, welker bewoners een functie hadden in verband met de graftempels. Zeer veel — o.a. gebouwde graftempels — is verloren geraakt daar het gebruikte materiaal een zachte steensoort is.

Mogen de gevonden oudheden dan geen volledig beeld geven van het oude Bali, zulks is echter ook niet zoo zeer noodig, daar de huidige maatschappij op dat eiland in groote trekken en in vele opzichten in details met de oude overeenkomt. Men kan haar zelfs met groot succes gebruiken om de vele lacunes te vullen in onze kennis van de oude Javaansche maatschappij. Het leven in en om een ouderwetsche poeri verschilt zeker niet belangrijk van dat in een vorstelijke woning in Madjapahit.

Spreeker wijst er vervolgens op, dat de oudheden van Bali, gezien het feit, dat de godsdienst en cultuur, waardoor zij tot stand zijn gekomen, nog bestaan, in werkelijken zin een nationaal cultuurbezit vormen, dat de piëteit en zorgen der bevolking overwaard is, en eindigt met een beroep te doen op het jonge Bali

om door studie van het verleden nieuw leven in te blazen aan die overblijfselen, die voor de massa thans helaas niet veel meer dan magische voorwerpen beteekenen.

De Voorzitter spreekt namens de vergadering zijn dank uit voor de belangwekkende toespraak en geeft het woord aan Dr. R. Goris tot het houden van zijn lezing over :

Bali's Tempelwezen.

Mijnheer de Voorzitter,

Geachte Dames en Heeren !

Wanneer wij zullen spreken over het Tempelwezen van Bali en zulks in het kort bestek van een lezing, die slechts het karakter van een inleiding zal dragen, zullen wij om toch een globaal overzicht te krijgen en een samenvattende impressie te verwekken, ons in alle details ten zeerste moeten beperken. Van volledigheid kan dus allerminst sprake zijn. Getracht zal slechts worden enkele hoofdlijnen uit te stippelen, ordening en samenhang te doen herkennen in deze ongelooflijke veelvuldigheid. Wij moeten er dan reeds dadelijk op wijzen, dat bepaalde groote groepen van tempels niet of slechts zeer even aangeroerd kunnen worden, zoo de huistempels (*sanggah*, *paměrdjan*) op de erven der ingezetenen zelf; de kleinere heiligdommen voor *Dèwi Mělanting* op de markten en de tuinen; de groote groep van allerlei tempels van vrijwillige vereenigingen (*poera pamaksan*, *poera panti*).

I. De inrichting en opzet van een tempel.

Wij vangen aan met een algemeen beeld in vogelvlucht van een „gewonen” dorpstempel in de vlakte.

In den Balischen tempel zijn niet de gebouwen het essentiële, doch het tempelerf. De grond is gewijd, is heilig; op die gewijde, door de Goden uitgekozen plek gronds zet men enkele of meerdere gebouwen voor die goden.

Dit is dezelfde opvatting, die ook de alleroudste Grieken en Romeinen huldigden. Want het Latijnsche woord *templum*, het Grieksche *temenos*, beteekent „afgesneden gebied”. De Grieken en Romeinen sneden oorspronkelijk ook een gebied, een stuk gronds af om aldaar het contact met de Goden te zoeken; de afgesneden grond met zijn omheining of ommuring was heilig¹). Aldus is het nog steeds op Bali.

Een tweede, even essentieel grond-idee nopens den Balischen tempel is, dat deze niet is een woonplaats der goden, doch slechts een tijdelijke verblijfplaats, een logeergelegenheid. Op bepaalde tijdstippen wenschen de Goden neer te dalen, om den menschen gelegenheid te geven met Hen in contact te komen; hiertoe zijn offers noodig om Hen uit te noodigen om Hen te ontvangen. De contact-plaats is de tempel, en de contact-tijd is de datum van het tempelfeest.

Overzien we nu den tempel, dan blijkt deze als regel in drie vakken of erven verdeeld te zijn. Het zijn: voorhof (*djaba*), middenhof (*djabatengah*) en binnenhof (*djeroan*). Elk der drie hoven vervult aparte functies in den eeredienst en daarom vindt men ook op elk der drie hoven bepaalde gebouwen.

In den voorhof (*djaba*) is op een der hoeken de klokketoren (*balé koelkoel*) gebouwd. In dezen toren bevindt zich het gespleten alarmblok van hout, soms vanboven versierd met een menschenkop, waarop bij tempelfeesten en bij desavergaderingen geslagen wordt. Behalve voor deze regelmatige diensten wordt de *koelkoel* ook ge-

bruikt voor noodsignalen, zooals bij groote rampen, als aardbevingen, modderbandjirs en dergelijke. Evenals de Italiaansche campanile een afzonderlijk bouwwerk was, waaraan de kunstenaars hun talenten konden toonen, zoo is de *balé koelkoel* een object voor de kunstvaardigheid der Balische bouwers en beeldhouwers. Beroemd is de *koelkoel* van Loekloek; ook op het Museumterrein te Dènpasar staat een zeer fraai exemplaar, doch er zijn talrijke andere prachtige specimina van dit bouwwerk.

Is thans het alarmblok van hout, oudheidkundige vondsten hebben bewezen, dat men vroeger bronzen spleetrommen hiervoor gebruikte. In de Museumcollectie zult U een zeer fraai afgewerkt voorbeeld hiervan vinden.

Op dit eerste erf bevindt zich ook de schuur *djinëng*, waarin de rijst, geoogst van de velden, die in het bezit van den tempel zijn, bewaard wordt. Vele Balische tempels hebben nl. eigen rijstvelden (*labapoera*), soms ook wel tuinen of ander agricultureel bezit.²) In sommige tempels treft men de offerkeuken (*pawarëgan*) en de loods, waar het offervleesch toe bereid wordt (*balé paëbatan*) in dezen voorhof aan, bij andere tempels in den middenhof, soms zelfs in den binnenhof. Hetzelfde geldt voor de verschillende gebouwen voor de orkesten (*balé gong*, *balé pagongan*; soms nog speciaal een *balé sëmarpagoelingan*, enz.). Veelal bevindt zich de plaats voor het *sëloending* orkest in den binnenhof. Bovendien is het gebouw hiervoor hoog opgetrokken, omdat de *sëloending* als heilig beschouwd wordt.³)

In den middenhof (*djabatengah*) vindt men als essentieel gebouw de *balé agoeng*, de groote raadszaal⁴). Vaak is hier de reeds genoemde *balé gong* opgesteld.

Op het derde erf (*djeroan*) vinden

wij dan de kapellen en altaren voor de goden en de balé's om de offers gereed te maken dan wel uit te stallen.

Bij de behandeling der afzonderlijke groepen van tempels zullen wij verder op de vereerde goden ingaan. Thans mogen enkele typische bouwwerken vermeld worden. Men heeft kleine steenen offerpilaren (toegoe), vaak zijn deze bestemd voor den taksoe (grondopzichter) of ngroerah (grondbewaker)⁵⁾, dus het goddelijk wezen, dat speciaal den grond beschermt. Dan komen iets grootere open balé's voor verschillende goden, zeer varieerend in vorm en bouwwijze, en met vele namen. Wij vermelden slechts de mandjangan sěloeang⁶⁾ met hertegewei voor den Batara Maospait, en de in drieën gedeelde balé voor de Tiga sakti (Drieëenheid⁷⁾). De grootste gebouwen zijn de méroe's met stapeldaken (toempang), wier aantal altijd oneven moet zijn. Een enkele maal treft men een méroe met twee daken aan, doch deze heet dan toch toempang ěsa (met één dak)!

Het aantal daken van een méroe hangt zoowel af van den aard van den tempel als van den aard van de vereerde goden. Niet alleen de drie goden: Wisnoe, Iswara en Brahma hebben zulke méroe's, doch ook vele berggoden (batara Goenoeng Agoeng, batara Batoer of Goenoeng Lěbah⁸⁾ en andere meer regionale godheden).

Afzonderlijke vermelding verdient de groote, open steenen zetel voor den Zonnegod (Batara Soeria of Aditia⁹⁾), welke zetel verschillende namen draagt: padmasana, sanggar agoeng, sanggartawang. Beide laatste termen worden echter ook wel gebruikt voor tijdelijke altaren van bamboe, bestemd voor offers aan Batara Soeria.

Zijn dit enkele der essentiele en meest voorkomende logeergebouwen voor de

goden, op dit binnenerf (djěroan) treffen wij verder balé's aan om offers te bereiden, te rangschikken en uit te stallen.

De individuele offers worden thuis klaar gemaakt, maar de gemeenschappelijke offeranden worden pas in den tempel bereid of wel aldaar samengesteld; dit laatste verschijnsel doet zich vooral in de bergdorpen voor.

Deze altaren dragen zeer veel verschillende namen; de meest gebruikelijke zijn piasan (meer Noordbalisch) en panggoengan (meer Zuidbalisch)¹⁰⁾.

Naast deze altaren voor de offers kent men ook gebouwen, (paroeman, pasamoean), waarin de goden uit een tempel zich verzamelen, om de offers in ontvangst te nemen dan wel om van daaruit een gezamenlijke processie te ondernemen.

Vatten wij dit beknopte overzicht even samen, dan zien wij: een tempel op heiligen grond gebouwd als *contactplaats* tusschen de Goden en de menschen. Deze tempel is dan in drie erven of hoven verdeeld. De voorhof (djaba) met o.a. den klokketoren (balé koelkoel) en de rijtschuur (djineŋg); de middenhof (djaba těngah) met de vergaderzalen (balé agoeng), met vaak gebouwen voor de orkesten; tenslotte de binnenhof (djěroan) met de logeergebouwen voor de goden en de altaren voor de offers. Is zulks een zeer schematische inventaris van de gebouwen op een tempelerf, een enkel woord willen wij toevoegen over de omringing en over de poorten.

Aan de muren van den tempel, die evenals bij de Romeinen essentieel tot het heiligdom behoorden als diens duidelijke afgrenzing, wordt bijzondere aandacht gewijd. Zij worden vaak voorzien van hoekpilaren en tusschenpilasters. De muurgedeelten worden met zeer fraai beeldhouwwerk versierd.

Bepaalde voorbeelden hiervan te noe-

men is bijna onnoodig: dezer dagen zult U talloze tempels langs de wegen zien, verschillende tempels nader bezoeken.

Uit een oogpunt van muurbewerking mogen echter speciaal de tempel van Batoean (Zuid-Gianjar) en die van Sampidi (Badoeng) vermeld worden.

Over de twee typen van de huidige tempelpoorten zullen wij thans niet verder uitweiden, het zijn de overdekte *padoeraksa* en de gespleten, niet overdekte *tjandi bëntar*. Ik moge hier slechts verwijzen naar een vroeger artikel¹¹). Van het bovengenoemde tempeltype wijken op één speciaal punt vele Noord-balische tempels af. En wel in de inrichting van den binnenhof. Vooral de groep doodentempels en de groep agriculturele heiligdommen van Noord-Bali vertoonen in den binnenhof (*djëröan*) een zeer merkwaardige opstelling der godenverblijven.

Vóór den achtermuur vindt men een soubasement, met twee of drie terrassen (*pangka*). Boven op het hoogste terras staat links en rechts een gesloten steenen gebouw (*gědong*), daartusschen een open steenen zetel¹²). Toegang tot die twee gebouwen en dien zetel wordt verleend door drie afzonderlijke steenen trappen (*oendag*). Merkwaardige en mooie voorbeelden hiervan zijn de poera Madoewé karang in het dorp Koeboe Tambahan en de poera *bědji* van het dorp Sangsit.

Naast het beschreven „gewone”, ten rechte het *jongere* type, der Balische tempels moeten enkele merkwaardige verschillen hiermee vermeld worden, zooals deze zich voordoen in de *ouderwetsche* poera's *balé agoeng* uit de bergdorpen.

Hier wordt de tempelbegrenzing gevormd door of ongebeeldhouwde steenen muren of, meer frequent, slechts van klei opgetrokken muurtjes, terwijl men niet zelden zelfs natuurlijke hagen of heggen als afscheiding vindt. Binnen

deze begrenzing zijn er slechts twee hoven: de *djaba těngah* en de *djěröan*.

Wat in de tempels uit de vlakte, dus de tempels van het *jongere* type, binnen de ommuring is getrokken, nl. de voorhof of buitenhof (*djaba*), is in deze *ouderwetsche* tempels het open voorplein vóór het heiligdom.

De toegang van open voorplein tot den eersten hof wordt gevormd door twee elementen: het eerste element is een klein bruggetje (*titi gonggang*), het tweede een overdekte poort met banken links en rechts (*tjangapit*).

Beide zijn van primair belang, omdat zij ons den sleutel geven voor de verklaring van den geheelen opzet van den ouderwetschen Balischen tempel.

Immers: de tempel is een afspiegeling van den Cosmos. Het open voorplein is de onderwereld, het chthonische gebied. De *titi gonggang* (die men als „hellebrug” zou kunnen omschrijven) is de eerste overgang van het chthonische naar het uranische; dan komt de poort *tjangapit*, die te vergelijken is met de *séla matakěp* (de insluitende rotsen) uit de eschatologische literatuur, waartusschen men door moet gaan na den dood, om „den hemel”, het uranische gebied, te bereiken¹³). Het tempelerf als geheel is dan „de hemel”.

Binnen den tempel vindt een nieuwe tweedeeling plaats, nl. in *djaba těngah*, het eerste erf, nog half onderwereld, reeds half hemel, vergeleken bij het ondermaansche (*madia pada*, de middenzone) en het tweede erf, de interior, de *djěröan*.

Er zijn nog meer verschillen tusschen het *oude* en het *jongere* type, er zijn natuurlijk ook vele tusschenvormen en overgangsverschijnselen, doch het reeds opgemerkte moge voldoende zijn om een indruk te wekken.

Wij mogen dit overzicht over de inrichting van een Balischen tempel be-

sluiten met een enkel woord over de verschillende *gebruikswaarde* der godenzetels. Men onderscheidt: *palinggi* als zetel voor de goden van den tempel zelf, *pasimpangan* als zetel voor elders vereerde goden, doch die in deze tempel *op bezoek komen*, en *tenslotte panjawangan* als *tijdelijken* zetel in een nog slechts *voorloopig* heiligdom.

II. De indeeling der tempels volgens de vereeringsgroepen.

Na de tempels volgens hun bouwkundigen opzet behandeld te hebben, kunnen wij overgaan tot een behandeling van deze heiligdommen naar hun *bestemming*.

Naar den aard van de vereeringsgroep (*toenggapanjoengsoengan* of *toenggalsoesoehoe nan*) kan men de volgende groote groepen onderscheiden: het vereerende dorp, het vereerende waterschap, de grootere vereeringsgemeenschappen, met name het *Rijk*.

Het Balische *dorp* vereert zijn goden in verschillende tempels. Een drietal hiervan dient in onderlingen samenhang gezien te worden: het zijn de *poera poesëh*, de *poera balé agoeng* en de *poera dalëm*.

De *poera poesëh* is het heiligdom, waarin men in de eerste plaats den *stichter van het dorp*, den vergoddelijkten stamvader van de tot een dorp met afzonderlijke families uitgegroeide gemeenschap, vereert. Tevens vereert men hier ook de goden als *eigenaars van den grond*, waarover het dorp slechts een gebruiksrecht heeft.

De *poera balé agoeng* is de tempel, waarin de volwaardige dorpsgenooten, de *krama désa*, zich vereenigen tot vereering en tot vergadering. De *vereering* geschiedt dan met in-

achtneming van rang en stand volgens het dorpsbestel. De *vergaderingen* (*sangkëpan*) dragen een typisch religieus karakter. Het essentieele deel ervan is geenszins beraadslagingen over „wereldsche zaken”, over economische aangelegenheden, die veeleer in de *bandjar*-vergaderingen worden behandeld, doch is een *gemeenschappelijk Heilmaal*.¹⁴⁾

In Boelèlèng zijn *poera poesëh* en *poera balé agoeng* samengesmolten tot één *poera désa*.

De *poera dalëm tenslotte*, de derde uit de trits *poesëh-balé agoeng-dalëm*, is de *chthonische* tempel, vaak in Westersche litteratuur aangeduid met „Doodentempel”. Dit laatste woord heeft dermate burgerrecht verkregen, dat wij thans beter doen, het gemakshalve ook maar te gebruiken. Juister ware echter te spreken van *Onderwereldtempel* of *Infernaal* heiligdom, omdat deze tempel een uitgesproken *chthonisch* karakter draagt.

Om dit *chthonische*, dat ik zooeven ook *infernaal* noemde, toe te lichten, moge dienen, dat de Baliërs over de wijze van het voortbestaan hunner overledenen een zeer bepaalde ideologie hebben. Die ideologie is nl. deze, dat de zielen der overledenen direct na hun dood *nog niet gelouterd zijn*. Zij vertoeven dan (als *pirata*) in een onderwereld, in een *Inferno* (dat ook Hindoeïstisch uitgedrukt wordt als *Jama's Rijk*, waarin de zielen hun straffen ondergaan, en dat tevens groote affiniteit vertoont met het *Purgatorium*).

Tijdens hun verblijf aldaar zijn deze zielen gevaarlijk voor de overlevenden, zij kunnen op allerlei wijze schaden.¹⁵⁾

Hun magische vermogens zijn gedurende die periode „zwart”, slecht, negatief. Eerst na verdere loutering komen de zielen (als *pitara*) in den „Hemel”. Dan worden hun magische invloeden „wit”, goed, positief.

De „zwarte” invloeden van de over-

ledenen worden „gebonden” door de vereering in de poera dalēm¹⁶⁾; zijn de zielen volkomen gelouterd, dan worden zij als vergoddelijkte voorouders vereerd in de poera poesëh.

Wat hier opgemerkt werd omtrent de opvattingen der Baliërs nopens de overledenen in dorpsverband geldt mutatis mutandis evenzeer in familieverband, waarop wij thans niet verder kunnen ingaan.

Naast het drietal poesëh, balé agoeng, dalēm willen wij nog even vermelden den water- of brontempel, ouderwetsch geheeten: poera kajoan, jonger: poera bèdji. Verder den plaatselijken bergtempel: poera boekit en den zeetempel: poera sagara.

Behalve de vereering in dorpsgemeenschap kent de Baliër, met name de Baliër van de vlaktestreken, de vereering in waterschaps-verband.

Zooals bekend, is geheel bevloeid Bali verdeeld in zeer groote bevoeiingsgebieden, die weer onderverdeeld zijn in damgebieden en verder in waterschappen.

Al deze grootere en kleinere gebieden hebben hun eigen tempels. De namen ervan wisselen eenigszins naar de landstreek.

Zoo worden de tempels van het bevoeiingsgebied, welks water uit één meer komt, soms wel poera bēdoegoel¹⁷⁾ genoemd. Elders heeten de tempels van groote bevoeiingsgebieden poera oeloensiwi.

De damtempels heeten poera ěmpelan. De gewone naam van het heiligdom van één waterschap is poera soebak¹⁷⁾, doch in het Gianjarsche komt deze benaming niet voor, daar spreekt men van poera mas-tjèti. In dezen tempel wordt behalve het feest op den jaardag (odalan) ook het oogstfeest, oesaba, gevierd en

andere kleinere plechtigheden, met den rijstbouw samenhangend.

Beteekent thans in Noord-Bali (Boelèlèng) oesaba „oogstfeest”, wij moeten hierbij even opmerken, dat oesaba in Karang-Asēm een jaarlijksch tempelfeest aanduidt, hetgeen zeker meer ouderwetsch is en meer overeenstemt met de oorspronkelijke beteekenis van het Sanskrit woord utsawa¹⁸⁾. In het algemeen (zulks zij even vermeld) is de nomenclatuur van de tempelfeesten in Karang-Asēm afwijkend en veelal ouderwetscher.

De vereering in een grooter verband dan het dorp of het waterschap is die in de poera's panataran. Deze mag men gerust „Rijkstempel” noemen. Onder de groep panataran vallen — ook al dragen zij ten deele andere namen — de volgende groote en beroemde tempels: poera Dasar van Gèlgèl, poera Panataran van Kloengkoeng, poera Kěhěn van Bangli, poera Panataran Sasih van Pèdjèng.

Wijzen de panataran-tempels op een Rijkseenheid, van ten deele vergelijkbaar karakter zijn de heiligdommen, die als „navel der wereld” of onder andere zinverwante namen bekend staan. Naar den zin van het woord zijn deze tempels eigenlijk van een nòg algemeener, nòg wijder karakter: zij zijn de uitgebeelde oorsprong van heel de wereld. Zoo hebben wij verschillende tempels, die (poera) Poesër ing djagat heeten, waarvan wellicht een der oudste die in het dorp Pèdjèng is. Een andere herhaaldelijk voorkomende naam is (poera) Kěntěl goemi, „de plaats, waar de aarde bij het rondwervelen het eerst zich verdichtte, aanklonterde”.

De bekendste, en zeker ook zeer oude poera Kěntěl goemi is die op het gebied van het oude smedendorp Toesan¹⁹⁾, thans onder Bandjar angkan

vallend. Wij vermelden ook nog een derden naam: *poera Poesëring tasik*, den tempel van den „Navel der Zee”.

Meestal treft men in de tempels van deze groep Hindoe-oudheden aan ²⁰⁾.

Over enkele dezer heiligdommen moge iets meer gezegd worden, wij kiezen daartoe als voorbeeld die tempels uit, waaraan tijdens dit Congres een bezoek gebracht zal worden.

De *poera Kěhěn* van Bangli ²¹⁾ is van oudsher een dubbeltempel geweest. Er was en er is nog steeds een groot terrassenheiligdom tegen de berghelling aangebouwd, welk gedeelte in oude stukken *Hyang Woekir* wordt genoemd en, vlak daarbij, een klein tempeltje, dat dan *Poera Kěhěn* in engeren zin heet.

Kěhěn beteekent „bewaarplaats van heilige voorwerpen”. In een der gebouwen van den kleineren tempel worden nog steeds, naast andere heilige voorwerpen eenige reeksen oorkonden op bronsplaten bewaard.

Niet alleen hier in Bangli, doch ook elders kent men het woord *kěhěn* in deze beteekenis ²²⁾.

Synoniem van *kěhěn* is *gadoeh*, zooals wij dit nog kennen in den naam *poera Gadoeh* van een zéér ouden tempel in Blahbatoe, waarin ook uiterst merkwaardige oudheden bewaard worden ²³⁾.

Keeren wij terug naar den „grooten” *Kěhěn*-tempel, dan valt ons in de eerste plaats het uitgesproken karakter van *terrassenheiligdom* op. Er zijn drie terrassen.

Blijkens de groote, overdekte poort (*padoeraksa*), in Bangli *pamědal agoeng* („groote uitgang”) genoemd, vóór het eerste terras, behoort dit zelve reeds tot het heiligdom, is dus geenszins buitenhof. Op dit terras treffen wij links een *balé agoeng* aan, wat ons mede bewijst, dat wij ons in den middenhof, de *djabatěngah*, van het complex

bevinden. Rechts bevindt zich een *balé gong*. Meer naar achteren, dus meer *kadja*, zijn enkele kapellen voor locale goden.

Op het tweede terras zijn weer *balé*’s voor orkest (*balé sěmar pagoelingan*) en tooneel (*balé wajang*), en een enkele kapel, (ook weer meer *kadja*).

Op het derde terras bevinden zich dan een lange reeks kapellen voor de goden, die wij hier niet allen zullen opnoemen. De meesten zijn aan de berggoden gewijd. Afzonderlijke vermelding verdient de groote centrale *méroë* met *11 toempang* ²⁴⁾, gewijd aan *Batara Sakti Kěhěn*.

Is dus enerzijds de *poera Kěhěn* en door zijn terrassen en door de erin vereerde goden een typisch bergheiligdom, anderzijds is het de Rijkstempel voor Bangli.

Is dit nu nog steeds zoo, uit een oude oorkonde ²⁵⁾ weten wij, dat zulks reeds in het jaar 1204 onzer jaartelling het geval was. In dit edict toch wordt de kalender voor de tempelfeesten voor Bangli vastgesteld, waarop wij nog nader terugkomen.

Het feest van den kleineren tempel *Kěhěn* viel volgens dit edict in de 5e maand ²⁶⁾, hierbij moet een *zwarte karbouw* geslacht worden, het feest van den grooten tempel, in dit stuk „*hyang Wukir*” geheeten, valt in de 8e maand. Hierbij wordt *eveneens* een *zwarte karbouw* geslacht.

Nopens geen der andere 10 tempelfeesten wordt de verplichting van dit slachten gesteld, slechts met uitzondering van het feest in de *poera pěkěnkidoel* (in de 7e maand). Maar er is nog meer.

Betreffende den grooten tempel, den eenige, waarover uitvoerigere regelingen getroffen worden, wordt nauwkeurig aangegeven, hoeveel gekookte rijst de verschillende omliggende plaatsen moeten opbrengen, en voorts, wat niet alleen van topografisch belang is, *langs welken*

weg de menschen uit de verschillende plaatsen naar het heiligdom moeten gaan. De leden van Tanggahan langs de Westelijke helling, die van Simpa boenoet (thans Sidēm boenoet) langs de Noord-Oostelijke, die van Daha moelih langs de Zuid-Westelijke, die van Babalang langs de Zuidelijke helling, doch over de tēgal's, die van Bangli zelf langs de Zuidelijke helling (rechtstreeks). Niet alleen bestaan deze dorpen thans nog alle, doch ook hun huidige ligging ten opzichte van de poera Kěhēn en den berg, waarop deze gebouwd is, is in volkomen overeenstemming met de in het edict vastgelegde richtingen. Naast het topografische belang van deze gedetailleerde opgave, is het van waarde te constateeren, hoe nauwkeurig hier de geheele gang van zaken geregeld is: het is een merkwaardige Balische verkeersverordening van ruim 730 jaar geleden!

Waar ook de poera Dasar Gèlgèl bezocht kan worden, willen wij aan dezen merkwaardigen tempel eenige aandacht besteden ²⁷⁾.

Het is nl. een uiterst belangrijke combinatie van verschillende „heiligdommen” op één terrein: verschillende groepen van vereerders hebben hier hun eigen kapellen en altaren.

Wellicht wordt de oudste groep vertegenwoordigd door de kapel voor den stamvader der Pasěk Gèlgèl, een over geheel Bali verspreid geslacht. Hier brengen zij bij een méroe met 3 toempang (direct links van de poort) vereering aan den Ratoe Pasěk Gèlgèl.

Een andere méroe met 3 toempang, gewijd aan Batara Maspaait ²⁸⁾, is speciaal voor de vereering door de Pandé wěsi (de ijzersmeden) bestemd. Pasěk ēn Pandé behooren beiden tot de oerbevolking

van Bali. Maar naast deze oorspronkelijke vereerders hebben in later eeuwen ook de vorsten van Gèlgèl en Kloengkoeng dezen tempel als hun panataran (rijkstempel) gebruikt.

Zulks bewijzen de 9 toempang hooge méroe voor Batara ring Kěntel goemi ²⁹⁾ de nog hoogere méroe met 11 daken voor Dalēm Dasar Gèlgèl.

Hier heeft dus dalēm de waarde van Vorst, Vorstelijk of Paleis.

Is de combinatie van die vereeringsgroepen in één tempel reeds merkwaardig, een vierde groep wordt nog gevormd door de vereerende Brahmanen ³⁰⁾, die speciaal hun hulde brengen aan den drievoudigen zetel voor de Tiga sakti.

Naast verdere kapellen voor berggoden en stamstichters moeten nog vermeld worden de zetel voor Batara tēngah ing sagara (den Zeegod) en voor de Saptarěsi, het gesternte van den Grooten Beer, welke merkwaardigerwijze met Ananta-bhoga de Wereldslang, wordt geïdentificeerd of althans gecombineerd ³¹⁾.

Dat een zetel voor den Zonnegod (batara Soeria) aanwezig is, konden wij verwachten; hij staat naar Zuidbalischen trant in den Noord-Oosthoek (kadja kangin ³²⁾).

Een derde merkwaardige Rijkstempel is de poera panataran sasih van Pèdjèng.

Naast de hoogst belangrijke keteltrom ³³⁾, die wellicht als een vroeger Rijksornament beschouwd mag worden, wijst ook de open steenen zetel voor Ratoe Dasar Pěrtiwi op de combinatie Rijks- en werelddoorsprongtempel. Vorstelijke Voorvadervereering vinden wij hier niet. Zulks laat zich verklaren, als wij bedenken, dat in Pèdjèng het oude Rijkscentrum, nl. hoofdstad en kraton lag, terwijl de Voorva-

dervereering van deze vroegere Hindoe-Balische vorsten plaats vond in de poera Tëgëh Koripan, het Terrassenheiligdom op de Goenoeng Panoelisan, die wel op grooteren afstand, doch recht ten Noorden (kadja) van Pèdjèng ligt.

Dus evenals de latere vorsten van Gèlgèl en Kloengkoeng hun panataran, hun Rijkstempel, in de hoofdstad hadden en hun Vorstelijk Voorouderheiligdom in den terrassentempel Bësakih op de Goenoeng Agoeng, zoo hadden ook hun voorgangers, de vorsten van Bëdoeloe (Pèdjèng) twee overeenkomstige tempels.

Wat den Bësakih-tempel betreft, moge ik verwijzen naar een bijdrage daarover in de jongste aflevering van het tijdschrift Djawa verschenen.³⁴⁾

Vele der zoo juist genoemde tempels worden vaak gerekend onder één groep, nl. de sadkahyangan, doch zoowel deze naam is onduidelijk, als ook blijken de opgaven, welke tempels daartoe behooren, steeds afwisselend.

Hebben wij op deze wijze de panataran-tempels besproken in hun verhouding eenerzijds tot de Wereldoorsprongtempels, anderzijds tot de Terrassenheiligdommen, die alle groote vereeringsgroepen (het Rijk of de Landstreek) hadden, gaarne zouden wij deze onderlinge verhoudingen nog eens willen vergelijken met die der trits van het dorp: poesëh — balé agoeng — dalëm.

Bij meer nauwkeurige vergelijking blijkt dan, dat wij niet zonder meer de leden van de reeks der Rijkstempels één voor één gelijk kunnen stellen met die van het dorpsdrietal.

Eén vergelijking blijkt reeds dadelijk ten volle gewettigd; dat is die van de echte panataran met de poera balé agoeng, die beiden vergaderings-heiligdommen zijn, en beiden

tevens de éénheid van de vereeringsgroep uitdrukken.

De weergave der oorsprongs-idee levert meer moeilijkheden. In de dorps-trits heeft de poera poesëh een dubbele functie, deze drukt zoowel den oorsprong van het dorp territoriaal uit: vereering van den Grondheer, als ook genealogisch naar zijn bewoners: vereering van den Vergoddelijkten Stamvader. Deze dubbele functie heeft zich in de Rijkstempels gesplitst: hier vindt men afzonderlijke territoriale tempels: Poesëring Djagat, Këntël goemi, en dergl., en daarnaast genealogische: de Vorstelijke voorouder-tempels, tevens terrassenheiligdommen: Poera Tëgëh Koripan, op de Goenoeng Panoelisan, Poera Bësakih op de Goenoeng Agoeng. Een mengvorm van zuivere panataran en terrassenheiligdom is dan de Poera Këhën van Bangli.

Kende nu het Rijk geen equivalent van den derden dorpstempel, de poera dalëm, den doodentempel?

Deze vraag eischt een meer uitvoerige beantwoording dan men aanvankelijk geneigd zou zijn te denken.

Want op Bali komen ook enkele Vorstelijke bijzettingstempels in de vlakte voor, naast de geheel anders gedachte Terrassenheiligdommen op de bergen. Wij bedoelen o.a. de Rotstjandi's van Goenoeng Kawi en enkele poera's prasada.

Bij prasada denken wij allicht het eerst aan de torentempels van Oost-Java, waarbij het ééne bouwwerk den eigenlijken tempel vormt. Op Bali vinden wij het torenachtige, soms meer tjandi-achtige, bouwwerk altoos op een tempelerf, ongetwijfeld wel centraal naar beteekenis, maar toch niet alleenstaande. Bouwkundig gesproken lijken de prasada binnen de poeri der vorsten van Kasiman en de ruïne van de tjandi van Bakoengan (in West-Djambrana) wellicht nog het meest

op de latere Oostjavaansche prasada's. De ruïne in de poera prasada van Kapal herinnert ons het meest aan Tjandi Kidal van Oost-Java. Een andere ruïne van een poera prasada vindt men nog op het eiland Sêrangan, ten Zuiden van Badoeng.

Voor een oogenblik kunsthistorische of archeologische resultaten en conclusies latende rusten, zou ik dit willen zeggen: Bali heeft de tjandi slechts gekend als een Javaanschen import, die vooral onder Erlangga en diens beroemde Moeder „en vogue” was, daarna verdween, om eeuwen later opnieuw en dan als prasada te verschijnen en toen onder—ook nu nog geheel afgezien van de uitkomsten en conclusies van kunsthistorie of archeologie—historisch vaststaande Singhasari- en Madjapait-invloeden, bovendien in de centra dier Javaniseeringsgolven: Badoeng en Mangoewi (Over Gèlgèl-Kloengkoeng wordt nog nader besproken).

Ik wil U thans eerst nog in herinnering brengen, dat wij reeds zagen, hoe en de oudere Bêdoeloe-dynastie en de eeuwen later regeerende vorsten van Gèlgèl-Kloengkoeng hun dubbelheiligdom hadden in een poera panataran in hun hoofdstad en een terrassenheiligdom voor vereering der Vergoddelijke Voorouders op de helling van een voor hen religieus centraal gelegen berg (resp. de Poera Těgěh Koripan op de Goenoeng Panoelisan, zuiver „kadja” voor Bêdoeloe en de Poera Běsaki op de helling van de Goenoeng Agoeng, „kadja kangin” voor Gèlgèl en Kloengkoeng).

Hiermede hadden deze dynastieën aan typisch Balische religieuze voorschriften voldaan.

De tjandi's van Goenoeng Kawi of elders, en de enkele prasada's die er gevonden zijn, zijn alleen te verklaren als tijdelijke afwijkingen op den Balischen godsdienstigen regel. Zij zijn te beschouwen en te verklaren niet

als voorbeeld, maar als uitzondering, niet als autochtoon, maar als import van Java.

En thans wil ik steun gaan zoeken bij kunsthistorie en archeologie, en dan blijkt, dat deze takken van wetenschap langs hun wegen tot precies dezelfde conclusies komen. De dateering der tjandi's van Goenoeng Kawi wijst op de periode van Erlangga, diens Javaansche Moeder en diens jongeren broeder, Anak Woengsoe; de dateering van de ruïne in de poera prasada van Kapal en van die der tjandi van Bakoengan met de prasada-ruïne op het eiland Sêrangan wijzen resp. op den Singhasari- en den lateren Madjapait-tijd.

Ook geografisch vindt dit bevestiging. Tampak siring hoorde zeker tot het rijk van Erlangga en zijn Ouders; Kapal lag in Měngoewi, waartegen mogelijkerwijze de expeditie Krtanagara uit Singhasari (van 1284) ging en dat bovendien later weer de oudste kern van de javaniseering uit Madjapait (Aria Kapakisan!) vormde; Bakoengan ligt dicht bij het uiterste Westpuntje van Djambra en het eilandje Sêrangan ligt vlak ten Z. van Badoeng.

Nog een overweging moge ik aan mijn betoog toevoegen, een argument, dat van gansch anderen dan historischen of archeologischen aard is, doch dat juist daarom dit betoog van een geheel nieuwe zijde steunt. Het is dit: De vier herhaaldelijk paarsgewijze genoemde heiligdommen: Běsaki met Panataran Gèlgèl, Těgěh Koripan met Panataran Sasih van Pèdjèng hebben alle eeuwen door—zelfs reeds lang voor de komst van het Hindoeïsme—vereering genoten, en zulks onafgebroken. Zij waren typisch Balische heiligdommen, die ook bij de bevolking zelve vereering genoten en nog steeds genieten.

De Goenoeng Kawi bij Tampak siring was bij de bevolking volkomen verge-

ten, was sinds eeuwen geen vereeringscentrum meer. Het is, evenals bijna alle tjandi's op Java, geheel opnieuw ontdekt moeten worden. Ontdekt óók in letterlijken zin: bij het hervinden ervan was alles onder een zeer sterke vegetatie bedolven.

Wij hebben dus met name de tjandi's van Goenoeng Kawi niet op te vatten als een typisch Balisch product, doch als een door de politieke geschiedenis ten volle te verklaren schakel in de godsdienstontwikkeling en de kunsthistorie van Java.

Hebben dus de vorsten of heeft het Rijk geen equivalent gekend van de poera dalëm van het dorp?

Toch wèl, doch een equivalent, dat op de grens tusschen Rijkstempel en privé familieheiligdom ligt, nl. de poera dalëm poeri. Wij vinden nl. — en zulks niet alleen in het Kloengkoengsche —, doch ook elders tot zelfs hoog in de Tabanansche bergstreken poera's dalëm, in wier betiteling als element de naam van een der oude poeri's voorkomt.

Zoo zijn er verschillende poera dalëm Sagëning, p. d. Kori pan, p. d. Gèlgèl (in Tabanan), p. d. Djëlantik, enz.

Wij mogen dus concludeeren, dat de poera dalëm van het dorp in sterk Javaansche perioden tot op zekere hoogte een equivalent had in tjandi of prasada der Vorsten, en in den lateren Gèlgèl - Kloengkoeng tijd in de poera dalëm, genaamd naar de Vorstelijke geslachten (dynastieën of kratons).

In een schema weergegeven, krijgen wij dus, onder uitdrukkelijk voorbehoud van alle gemaakte restricties:

D o r p	R i j k
poesëh	{ poesër ing djagat, enz. terrassenheiligdom

balé agoeng (echte) panataran

	{ (Javaansch) tjandi, prasada
dalëm	{ (Gèlgèl) poera dalëm Sagëning, enz.

Wij herhalen met nadruk, dat dit tabellarisch schema niet volkomen adaequaat is aan de Balische werkelijkheid; van de verschuivingen in de Rijkstempelcategorie zijn wij ons ten volle bewust. Ook van het ten deele afwijkende karakter der tjandi's en prasada's ten opzichte van de dalëm uit de dorpstrits.

III. De wijze van vereering in de tempels.

Na aldus de tempels van Bali in vogelvlucht overzien te hebben, willen wij met een enkel woord spreken over de vereering in die tempels, waarbij zoo wel de feestkalender als ook gegevens uit oudere documenten, met name de vorstenedicten ter sprake komen.

Bij het meest gewone beginnend, spreken wij over den Jaardag, zooals iedere tempel dien kent: de odalan. Eens per „jaar” viert elke Balische tempel zijn feest, dat is dan het tijdstip van het in dat speciale heiligdom gezochte contact tusschen God en mensch. Dit „jaar” kan zijn het Hindoe-Balische jaar van 12 lunaire maanden, het kan zijn het Javaansche-Balische jaar van 210 dagen (30 weken van 7 dagen). Theoretisch genomen zou men het feest, eens in de 12 maanden gevierd, oesaba moeten noemen, het andere feest odalan; thans worden beide termen soms wel eenigszins door elkaar gebruikt (Ik verwijs nog naar aantekening 18). Over de keuze van het hanteeren van een van beide kalenders voor de tempelfeesten zal ik hier niet uitweiden³⁵).

Het essentieele van een tempelfeest is het brengen van offeranden (het mabantën en het brengen van hulde (het mabakti). De thuis gemaakte

individuele offers (per huisgezin) worden naar den tempel gebracht in den loop van den jaardag, veelal in den namiddag omstreeks 4 à 5 uur. Deze offers worden overgereikt aan den tempelpriester (p a m a n g k o e), die ze aan de godheid aanbiedt. De godheid, op den feestdag neergedaald in de p a l i n g g i h (zetel) ontvangt de essence (s a r i) van het offer, doordat de p a m a n g k o e dit toewuift (n g a n t ě b a n g) onder het branden van wierook. Hiernaast kent men ook de gemeenschappelijke dorpsoffers, die eerst in den tempel zelve gemaakt of samengesteld worden. Heeft de godheid „het offer aangenomen” en is daarin dan tevens goddelijke heiligheid en kracht neergedaald, dan wordt dit offer, aldus geheiligd en goddelijk versterkt, door de offerenden teruggenomen.

Na deze ceremonie van het m a b a n t ě n volgt het sacrament van het m a b a k t i: de geloovige knielt neer, waarbij de mannen hun hoofddoek afnemen. De priester sprenkelt met een bundel jong klapperblad (soms met een bundel gras), l i s geheeten, water over de hoofden der geknielden, dat is het m a b a n j o e a w a n g. Daarop giet de priester uit een kom, waarin ook bloemen drijven (p a w a d j i k a n), eenig water op de handen der geloovigen. Hiermee reinigen zij hun handen (m a w a d j i k).

Hierop volgt pas het m a b a k t i i n e n g e r e n z i n. Uit de kom nemen de geknielden twee of drie bloemen. Eén ervan wordt tusschen de toppen der in bidde houding gestrekte handen genomen, boven het voorhoofd gebracht en daarna weggegooid. Dan geschiedt met de tweede en derde bloem hetzelfde. Daarop heeft het n o j a n i n, het geven van t o j a (wijwater) door den p a m a n g k o e plaats. Men krijgt eenig wijwater in de beide tot een kom samengehouden handen. Slurpt van dit water drie kleine teugjes, en strijkt er daarna ook drie maal mee over het voorhoofdhaar tot ongeveer aan de kruin.

Dan neemt de p a m a n g k o e uit het wijwatervat een bloem of eenige bloemblaadjes, die de geloovige links en rechts achter zijn oor steekt, waarop de p a m a n g k o e een b i d j a (geweepte braskorrel) tusschen de wenkbrauwen van den geloovige plakt. Deze plaats tusschen de wenkbrauwen heet s ě l a g a n a l i s, het is het bekende b h r ū m a d h y a uit de Hindoe-theologie. Ten slotte neemt de priester uit een pisangblad (t ě k o r t ě g a k) een druppel rood sirih-sap (b a n g k ě t), die op dezelfde plaats tusschen de wenkbrauwen wordt gesmeerd.—Hiermee is het sacrament van het m a b a k t i geëindigd. Het is het heilige contact der geloovigen met God.

Zijn dus het m a b a n t ě n en het m a b a k t i de beide meest essentiële bestanddeelen van de vereering in den tempel, met name bij de huidige tempelfeesten van de dorpen in de vlakte, daarnaast komen vele andere ceremoniën voor: tempeldansen als m ě n d ě t g a b o r e n r ě d j a n g, soms b a r i s-opvoeringen en vaak n g o e r ě k (wat wel ten onrechte „krisdans” genoemd wordt). Dikwijls heeft ook nog het aanbieden van lofliederen aan de goden (n g a t o e r a n g k i d o e n g) en het geven van tempelconcerten plaats.

In de oudere bergdorpen komen echter nog vele — onderling sterk afwisselende — ceremoniën voor, die in die gevallen ook obligatoir zijn. Hen in hun groote verscheidenheid hier op te sommen, is volkomen ondoenlijk.

Wij mogen enkele er van even aanstippen: verschillende vormen van i g ě l w a j a h e n m a b o e a n g, dansceremoniën, soms verricht door de tempelfunctionarissen, soms door de ongehuwde jongelingen (t a r o e n a³⁶).

Verder: het groote tempelfeest in het dorp Troenjan aan het Batoer-meer, uitvoerig beschreven door Walter Spies³⁷), het merkwaardige p o s a-feest in Kajoebii,

behandeld in de desamonographie over dat dorp van I Déwa Poetoe Boekian, bewerkt door den heer Grader³⁸).

Beide beschrijvingen zijn voor hen, die zich ook voor de oudere vormen van den Balischen godsdienst interesseeren, het lezen ten volle waard.

Merkwaardige gebruiken in Karang-Asëmsche dorpen vindt men in Korn's Adatrecht³⁹), en zeker niet minder in diens monographie over het dorp Těnganan⁴⁰).

Van de merkwaardige gegevens uit de oorkonden vermelden wij het herhaaldelijk genoemde *ratu karya*, *rāja karya* of ook *pūjān sang ratu*, waarbij onder *ratu* of *rāja* vaak een Godheid bedoeld wordt, niet een Koning⁴¹); het groote feest voor Bhaṭāra Datonta te Troenjan in de maand Bhadrāpāda⁴²), de vereering voor Bhaṭārī Mandul in de poera Těgěh Koripan op de Goenoeng Panoelisan door de lieden uit het dorp Soekawana⁴³), die voor Sang Ratu di hyang Karimama door de lieden van Bangli⁴⁴).

Talrijk zijn ook de vermeldingen van vereering der Vergoddelijkte Voorouders van vorsten. Zij verdienen een afzonderlijke behandeling ten volle. Ook de archeologie kan profijt trekken van de vele gegevens nopens vroegere bijzettingplaatsen, die in verschillende oorkonden voorkomen.

Wij noemen hier slechts de godheid Gaṇapati uit het heiligdom Tu Mpu hyang⁴⁵) omdat het op verschillende gronden aannemelijk is, dat Tu Mpu hyang de oude naam is van het zoo belangrijke dorp Batoer

en zeer waarschijnlijk ook van den Batoer-berg, evenals Tu Luk byu de oude naam voor de Goenoeng Abang en To-Langkir die voor de Goenoeng Agoeng was, waarbij wij bovendien telkens het element Tu (To) meenen te mogen herkennen, dat wel 'Mensch' 'Heer' beteekent, vgl. da-tu en tu-an.

Het meest volledige — en hiermee willen wij besluiten — is ons de feestkalender van het dorp Bangli overgeleverd; in een oorkonde van 1204 (die wij reeds in verband met de poera Kěhěn bespraken) wordt voor elke maand van het jaar vastgelegd, in welken tempel vereering moet geschieden⁴⁶); deze volledigheid herinnert ons aan den Těngananschen feestkalender, zooals Dr. Korn ons dien heeft leeren kennen⁴⁷) en aan Grader's monografie over het dorp Madėnan⁴⁸). Ik zou dan ook gaarne deze inleiding besluiten met een woord van dank aan die vele Bestuursambtenaren op dit eiland, die hun vrijen tijd geheel besteedden (en besteden) aan verder onderzoek van adatrecht en godsdienst der Baliërs. De namen van Lieftrinck, van Korn en van de Kat Angelino mogen naast andere met eere genoemd worden. Wij kunnen slechts hopen, dat de huidige Bestuursambtenaren hun illuster voorbeeld blijven volgen. Voor het naaste heden blijkt zulks gelukkig in hooge mate het geval te zijn.

De belangrijke lezing van Dr. Goris wordt beloond door een hartelijk applaus. Voorzitter dankt den spreker voor zijn voordracht en sluit de vergadering voor dezen dag.

AANTEKENINGEN BIJ BALI'S TEMPELWEZEN

DOOR

Dr. R. GORIS.

1) Zie bv. Rich, *Dictionnaire des Antiquités romaines* (1861), sub voce *templum*.

2) Over deze laba poera zie men Korn, *Adatrecht*, p. 174 en 562 (nopens het bezitrecht v.d. poera hierop); p. 308 (over den pamangkoe als deelbouwer of pandhouder van deze gronden); p. 540 (over bosschen als laba poera); p. 592 (over afstand door den vorst van droewé-gronden als laba poera).

3) Over het heilige karakter der sĕloending kan hier niet uitgeweid worden. Bij het groote Doodenfeest, het Déwa-jadnja in de poeri van Karang-Asēm in de maand Augustus 1937 bleek zulks opnieuw. Men zie voorloopig Korn, *De dorpsrepubliek Tnganan Pagringsingan* (Uitg. Kirtya, 1933), p. 181-182, 185-186, 189, 191, 195-197, 201, 205-206, 208-211, 214; verder W. Spies over *Troenjan*, in *T. B. G.*, 73, 1933, p. 234 sqq. Ook Grader over *Kajoebii*, *T. B. G.*, 76, 1936, speciaal p. 128 sqq., terwijl aangetekend moet worden, dat in talrijke oude vorstenedicten nopens de sĕloending afzonderlijke bepalingen worden aangetroffen.

4) Over de balé agoeng zie men Korn, *Adatrecht*, p. 84, 188 sq., 192; Goris, *Het Godsdienstig Karakter der Balische Dorpsgemeenschap in Djawa*, 15, 1935, p. 5; Grader, *De Tweedeeling in het Balische dorp*, *Meded. Kirtya*, afl. 5 (1937), p. 51.

5) Roerah, ngroerah, of zelfs meer Javaansch: loerah, pangloerah, is de vertegenwoordiger der goden in hun functie van *Grondheer* (Landheer).

6) Deze mandjangan sĕloeang kan hier niet in den breede besproken worden. Op Bali — ook in de sanggah's wordt deze kapel „met hert” of „hertekop en gewei” in het algemeen als de zetel (palinggi) van Batara Madjapait, Maospait of Maspaait genoemd. Echter:

1) vereeren de pandé wĕsi hun batara speciaal met dezen hertekop, zelfs in hun badé, hun verbrandings-

toren (Vgl. Goris, *Meded. Kirtya*, afl. 1, (1929) p. 41 sqq. en de hierboven gegeven beschrijving van de poera Dasar Gĕlgĕl),

2) wordt in de poeri van Gianjar deze kapel beschouwd als speciaal gewijd aan het rijdier van Mpoe Koetoeran (Vgl. Van der Kaaden in *Djawa*, 17, 1937, p. 397),

3) is op Noesa Pĕnida de mandjangan sĕloeang gewijd aan Bagawan Toemanglang (Vgl. Grader in *Djawa*, 17, 1937, p. 378),

4) bestaat er anderzijds een nauw verband tusschen de gamĕlan sĕloending en batara Maospait, zie Spies, *Troenjan*, p. 234; Grader, *Kajoebii*, p. 128 sqq.

7) De meer in India voor de Drieëenheid gebruikte term: trimūrti is op Bali niet gebruikelijk. Men spreekt, meer litterair van triĕakti, of meer populair van tiga sakti. Op Bali wordt deze Drieëenheid beschouwd als drie emanaties van Siwa, nl. Wisnoe (Noord, zwart, gunstig), Iswara (Midden, wit, „neutraal”), en Brahma (Zuid, rood, ongunstig). In plaats van een lijn Noord-Midden-Zuid kent men ook een opstelling West-Midden-Oost. Zie verder Goris, *Bijdrage tot de kennis der Oudjav. en Balin. theologie* (Leiden 1926), passim, waar ook uitvoerig over het Siddhānta-karakter dezer voorstellingen gesproken wordt.

8) Over Goenoeng Lĕbah vergelijk men voorloopig *Djawa*, 17, 1937, p. 397, noot 1 (echter zijdelings en onvolledig).

9) Over Soeria en Aditia, zie Goris, *Bijdrage... Theologie*, passim.

10) Tijdelijke offertafels, slechts voor één feest dienende, heeten asagan.

11) In *Djawa* 15, 1935, p. 8. Sommige jeugdige taalpuristen in Zuid-Bali schijnen thans in plaats van tjandi bĕntar ook wel van tjandi gibah of tjandi sibak te spreken.

12) Soms komen ook drie gĕdong's voor. Men zou voorloopig mogen aannemen, gezien

de sanggah's uit het dorp Soekawana en gezien het feit, dat niet alleen vele poera's dalēm in het Boelèlèngsche dit type vertoonden, doch ook de beide beroemde tempels, de poera bēdji van Sangsit en de poera Madoewé karang van Koeboetambahan (en vele anderen), dat hier een survival is van een zeer ouden, algemeen verspreiden Zonnecultus, die zelfs tot in de oudheden van Mexico (de Maja-cultuur) terugwijst. Dàn is de middelste, *essentieel open*, zetel die voor den Zonnegod, de beide gesloten gebouwen (gēdong) zijn voor de voorouders, als manlijk en vrouwelijk onderscheiden. Juist het feit, dat men deze gebouwen thans nog (in Boelèlèng) aantreft bij poera's dalēm en bij agricultuurele tempels, versterkt deze hypothese. Bouwkundig wordt zij gesteund door de drie afzonderlijke trappen (oendag), die telkens heenbreken door den opbouw in pangka's (steen terrassen).

Het geheel heet thans in Boelèlèng babataran. In Moenting (KA) treft men een soortgelijk heiligdom aan met terrassen (pangkēd) en drie trappen (tragtag), waarbij op het hoogste terras 3 méroe's staan!

13) Over de beteekenis van titi gonggang en tjang apit zie men nog nader Goris in Djawa, 15, 1935, p. 6 en Grader, Tweedeeling in het Oud-Balische dorp, in Meded. Kirtya, no. 5 (1937), p. 58.

14) Zie Korn, Adatrecht, p. 188; Goris, Het Godsdienstig karakter der Balische Dorpsgemeenschap (Djawa, 15, 1935, p. 11); Grader, Madènan, in Meded. Kirtya, no. 5 (1937), p. 83.

15) Over het onderscheid tusschen de reeds gelouterde pitara en de nog ongelouterde pirata, zie Goris, Het Godsdienstig karakter, p. 4 sq. en noot 12 en 13 (p. 15).

16) In de poera dalēm wordt ook de „Doodengod” vereerd, soms als manlijk gedacht: Batara Gēdé Dalēm, soms (meer Hindoeïstisch gekleurd) als vrouwelijk: Batari Doergā; over een echtpaar wordt ook wel gesproken. Deze geheele materie hangt tevens samen met de voorstellingen, die de Baliër heeft over het verband tusschen „dood” en „vruchtbaarheid”.

De opvatting, dat Doergā meerdere manifestaties heeft, is algemeen. In gunstig aspect heet zij vaak Umā; ongunstig (als moertian) Durgā (vgl. nog de „vreeselijke” aspecten van Durgā-mahiṣa-asura-

ardini, zooals bv. het beeld in den tempel van Boekit Darma in het dorp Boeroean, thans Koetri, tevens herinnering aan Erlangga's Moeder; zie Stutterheim, Oudheden van Bali, Publicatie Kirtya, deel I, text (1929) p. 127, deel I, platen (1930), figuur 27.—Thans wordt door de Baliërs gedacht, dat Durgā zich wel eens als Rangda kan manifesteren, doch dat zij tenslotte „gebonden” is in en aan de poera dalēm.

17) In Noord-Bali wordt poera bēdoegoel wel gebruikt als synoniem van poera soebak.

18) Utsawa beteekent in het Skt.: a) onderneming, begin; b) feestdag. Sommige tempels onderscheiden één odalan per 210 dagen, één oesaba eens per jaar van 12 lunaire maanden. Ook andere combinaties komen voor. Zoo heeft bv. de poera Kēhēn van Bangli een odalan op Pagorsi en daarnaast een driejaarlijksche oesaba op poernama kalima (volle maan van 5e maand).

19) Als nog liggend in het dorpsgebied van Toesan wordt dit heiligdom vermeld in het oude geschrift Kusuma déwa purāṇa, zie Djawa 17, 1937, p. 275. Betreffende dezen tempel valt nog (naast de 3 méroe's voor de drie Personen der Drieëenheid) de wereldslang Anantabhoga of Bāsuki te vermelden, waarvan de kop zich in een afzonderlijke centraal gelegen ommuring bevindt, terwijl de staart zich elders op het tempelterrein in een kleinere ommuring uit den grond verheft. Ook in dezen tempel worden vele oude Hindoe(-Balische) beelden bewaard en vereerd.

20) Op het verband tusschen het karakter van een Balischen tempel en het aantreffen van oudheden daarin hoop ik bij andere gelegenheid uitvoeriger terug te kunnen komen.

21) Zie schets A.

22) Zie Djawa 17, 1937, p. 265a (§ 8). Kēhēn hangt etymologisch samen met Jav. kērēn, Mal. kērān, 'vuurtest'; ook met Bal. koerēn, eigenlijk 'hard', thans 'huisvrouw', 'huisgezin'.

23) Vgl. aant. 20; gadoe h beteekent 'houden', 'bezitten', 'bewaren'.

24) Men vergelijkte hetzelfde verschijnsel van elf méroe's in de poera Bēsaki h,

zie Djawa 17, 1937, p. 264 sqq. (en aldaar Schets, no. 19, 29, 36, 46).

25) Zie EB XX = G 69 van Çaka 1126 (A. D. 1204), in VBG, 66, 3e stuk, 1926, p. 58.

26) Ook thans nog wordt de *driejaarlijksche oesaba op poernama kalima* gevierd; vgl. aant. 18.

27) Zie schets B.

28) Vgl. aant. 6.

29) Hier dus een duidelijke *pasimpangan* voor de godheid uit de *poera Këntël goemi* uit Toesan (Bandjar angkan).

30) Over de wijze, waarop Brahmanen in sommige niet-Brahmaansche tempels vereering mogen verrichten, kan hier niet nader ingegaan worden. Natuurlijk mag een Brahmaan geen vereering bewijzen aan de Goden (Vergoddelijkte Voorouders) van lieden of groepen van lagere kaste.

31) De verhouding tusschen *Sapta rēsi* (Skt. *Saptarṣi*) en de wereldslang *Anantabhoga*, en die tusschen Zon en Poolster (soms *Dhruwa*), *beiden Doe hoering akasa* genoemd, welke verhoudingen tenslotte ook weer interfereeren, kunnen wij hier niet nader uiteenzetten.

32) Dat Soeria of Aditia in bepaalde aspecten geïdentificeerd wordt met Siwa, heb ik herhaaldelijk uiteengezet (Bijdrage Theologie, Leiden 1926, passim; opnieuw in Djawa, 8, 1928, p. 41 sqq.). Dat deze *Çiwāditya* op Bali gerepresenteerd wordt door de Goenoeng Agoeng, evenzeer; zulks verklaart voldoende de *kadja-kangin* plaatsing van den Soeria-zetel.

33) Volgens Dr. Van der Hoop uit de Dong-Son cultuur (Vgl. Djawa 17, 1937, p. 302).

34) In Djawa 17, 1937, p. 261 sqq.

35) Zie Coris, Bali's Hoogtijden, in T. B. G., 73 (1933), p. 436 sqq.

36) Zie Spies - Goris, Overzicht van dans en tooneel in Bali, in Djawa 17, 1937, p. 205 sqq.

37) Zie W. Spies, Das grosse Fest in Trunjan, in T. B. G. 73, 1933, p. 220 sqq.

38) Zie T. B. G., 66 (1936), p. 127 sqq.

39) Zie Korn, Adatrecht (tweede druk, 1932), speciaal p. 186 sqq.

40) Uitgegeven door de Kirtya (1933), speciaal hoofdstuk III, De Feestkalender, p. 176 sqq.

41) Bv. in de oorkonde van Troenjan, EB VII (G 2) uit Ç 833, II b 4-5; van Sērai A I (G 14) uit Ç 888, I b 3-4; van Batoer, p. Abang (G 19) uit Ç 933, VIIa 5, van Batoean (Gianjar), (G 20) uit Ç 944, IVa 6 (*raja kārya panti*) en IVb 1-2 (*raja kārya bhaṭāra i baturan*).

42) Oorkonde van Troenjan, EB VIII (G 3) uit Ç 833, IIa 5 - IIb 3.

43) In een oorkonde uit Daoesa, Serie A 2, (G 27) van Ç 983 (A. D. 1061) maken de lieden van *Pacanigayan* er bezwaar tegen, dat zij mee moeten doen met de vereering der lieden van *Sukhawana* aan *Bhaṭāra Mandul*, en dit bezwaar geldt blijkbaar, omdat zij *reeds hun eigen vereering* voor *Bhaṭāra Bukit Humintang* hebben. Van deze *Bhaṭāra Mandul* is het beeld op de Panoelisan ontdekt. Stutterheim vond op de achterzijde van een kleine scherf, afkomstig van dat beeld, een jaartal en las dit als (Ç) 999.

De oorkonde betreffende de vereering van *Bhaṭāra Mandul* dateert uit Ç 983, en spreekt over een *reeds lang* bij de menschen van *Sukhawana* bestaande ceremonie.

Dus het beeld zou volgens het door Stutterheim gevonden jaartal 16 jaar later gemaakt zijn; de bedoelde vereering, in Ç 983 vermeld, sluit nog niet zonder meer in, dat het beeld er toen al was, hoewel dit zeer plausibel is. Zie Stutterheim, Oudheden van Bali, Text, p. 71, 85, 135-138, Platen fig. 31 en 110.

44) EB XVIII = G 4 (ongeveer Ç 933-6), passim, doch vooral r. 1-2 *tua dang udu kibhaktyan sang ratu di hyang Karimama, di wanua di Simpat bunut* (het huidige Sidem boenoet bij Bangli).

45) Tu-Mpu-hyang wordt en als desa en als heiligdom vermeld in verschillende oorkonden, zoo in EB XIV uit Boehan (Ç 1103) pl. III a, 6; in EB XV = G 54 uit Tjampaga (Ç 1103): pl. IIb, 1 en pl. IIIa, 4-5: *i sira bhaṭāra gaṇapti ring Tumpuhyang*; pl. IIIb, 3: *salwirni*

rěngka ring Tumpuhyang; pl. IIIb, 4: mari deça ri Tumpuhyang; pl. IIIb, 5: tan milwa ya mare Tumpuhyang; in Kintamani, serie D=G 67 (Ç 1122), - pl. IVb, 5: tahlakna angkěn cetra mareng Tumpuhyang; in EB XVII = G 73, uit Tjampaga (Ç 1246), herhaaldelijk: karāman ing Tumpuhyang; in EB XVI, uit Tjampaga (ongedateerd), I b 1: ri sira bhaṭāra ganapati ri Tumpuhyang.

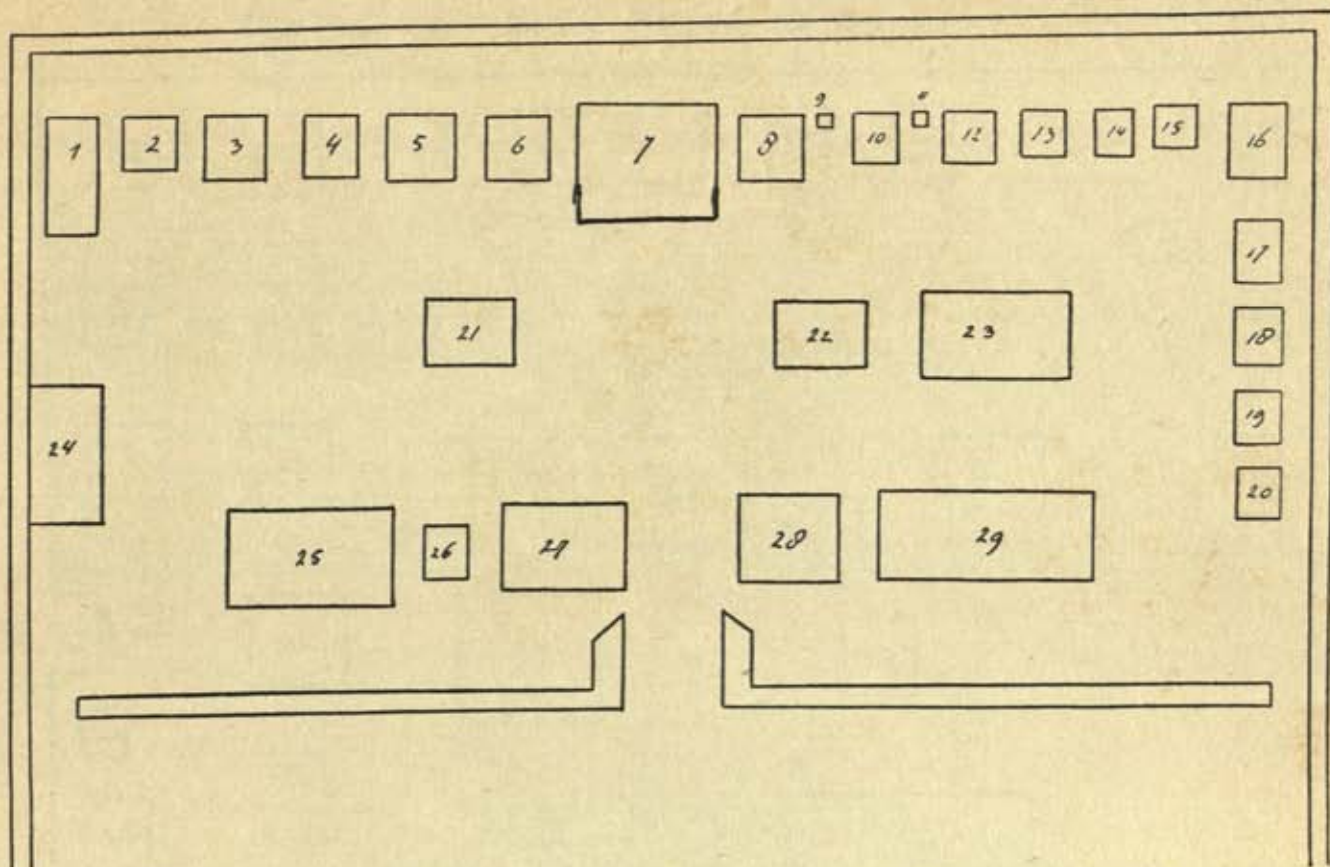
46) EB XX = G 69, uit Bangli (Ç 1126), pl. III b 7 — pl. IV a 6, waar wij de volgende heiligdommen vermeld vinden: hyang Hatu (ook uit Běsaki-oorkonden bekend), hyang Pasěk (zie het in den text opgemerkte naar aanleiding van de poera Dasar Gělgěl), hyang Paha Bangli, hyang Těgal, hyang Pěkěn lor, hyang Kěhěn, hyang Waringin, hyang Pěkěn kidul, hyang Wukir, hyang

Kadaton, hyang Pahumbukan hyang Buhitan, hyang Pandé, over welke godheden meer te vertellen zou zijn. — In andere stukken vinden wij nog het Galoengan-feest vermeld (EB XIV), waarbij wij nog aantekenen, dat tijdens Galoengan de odalan's van poera Loehoer (bij Wongaja gedé; de zg. Watoe Kaoe-tempel), van poera dasar Gělgěl en van poera Kěntěl goemi van Toesan vallen. Op Koeningan valt het feest van poera Sakėnan te Sěrangan en van poera panti Timbrah in Paksa bali, met de prang déwa; op Pagorsi is het kleine feest van de poera Kěhěn. De groote tempels Běsaki en Těgěh Koripan volgen den Hindoebalischen maandkalender.

47. Zie noot 40).

48. In Meded. Kirtya, afl. 5 (1937), p. 73 sqq.

Schets A

Het bovenste (derde) terras van de poera Kěh ĕn van Bangli.

a) Noordelijke reeks (kadjā)

1. Batara Madoera
2. Batara Sakti Gědė Pandė
3. Batara Manik tirta
(voor afsmeeken van sawahwater)
4. Batara Maspait (3 toempang)
5. Batara Goenoeng Agoeng
(speciaal: Batoe Madėg)
6. Batara Ngroerah Sakti
7. Batara Sakti Kěh ĕn (11 toempang)
8. Batara Poetjak
- 9 en 11 Ngroerah Tjorong agoeng
10. Batara Tjorong agoeng (3 toempang)
12. Batara Poedjoeng Sari
13. Batara Goenoeng tēngah
14. Batara Goenoeng Sėloko
15. Batara Gědė Sema

b) Oostelijke reeks (kangin)

16. Sanggar tawang (voor Soeria=Aditia, den Zonnegod, dus in N.-O. hoek: kadjā kangin).

17. Batara Taman sari
18. Batara Panjarikan
19. Batara [Ratoe] Pasėk Toegoe
20. Batara [Ratoe] Pasėk Djimboel

c) Middenreeks (wellicht ♂ en ♀):

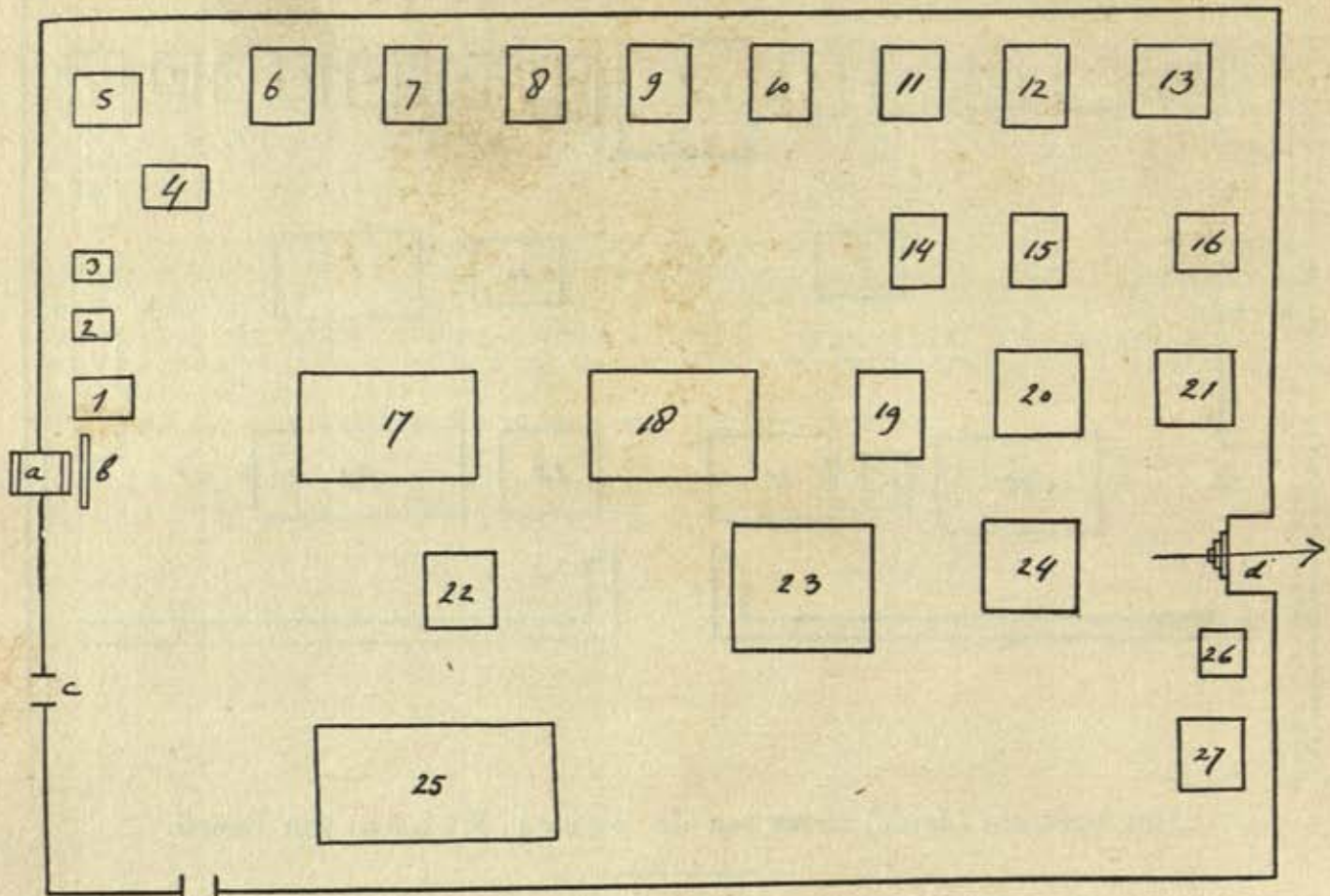
21. Batara Boekit djati ♂
22. Batara Gědė [Ratoe mas ajoe] Běndėsa ♀

d) Overige gebouwen

23. panggoengan
24. (balė) pakolėman (slaapplaats voor hen, die tijdens tempelfeesten bewakingsdiensten verrichten)
25. (balė) pėlipid
26. (balė) pawėdan (dus voor den Wėda's reciteerenden padanda)
27. (balė) pandapa (als pasamoean gebruikt)
28. (balė) dasar
29. (balė) padangka (ook als pasamoean gebruikt)

Schets B

Djěroan van de poera Dasar van Gèlgèl.

Legenda

- a. padoeraksa (overdekte poort)
- b. aling-aling (afschutting hiervan, tegen daemonen)
- c. kleine nevenpoort
- d. toegang tot de woning van den tempelpriester (pamangkoe)

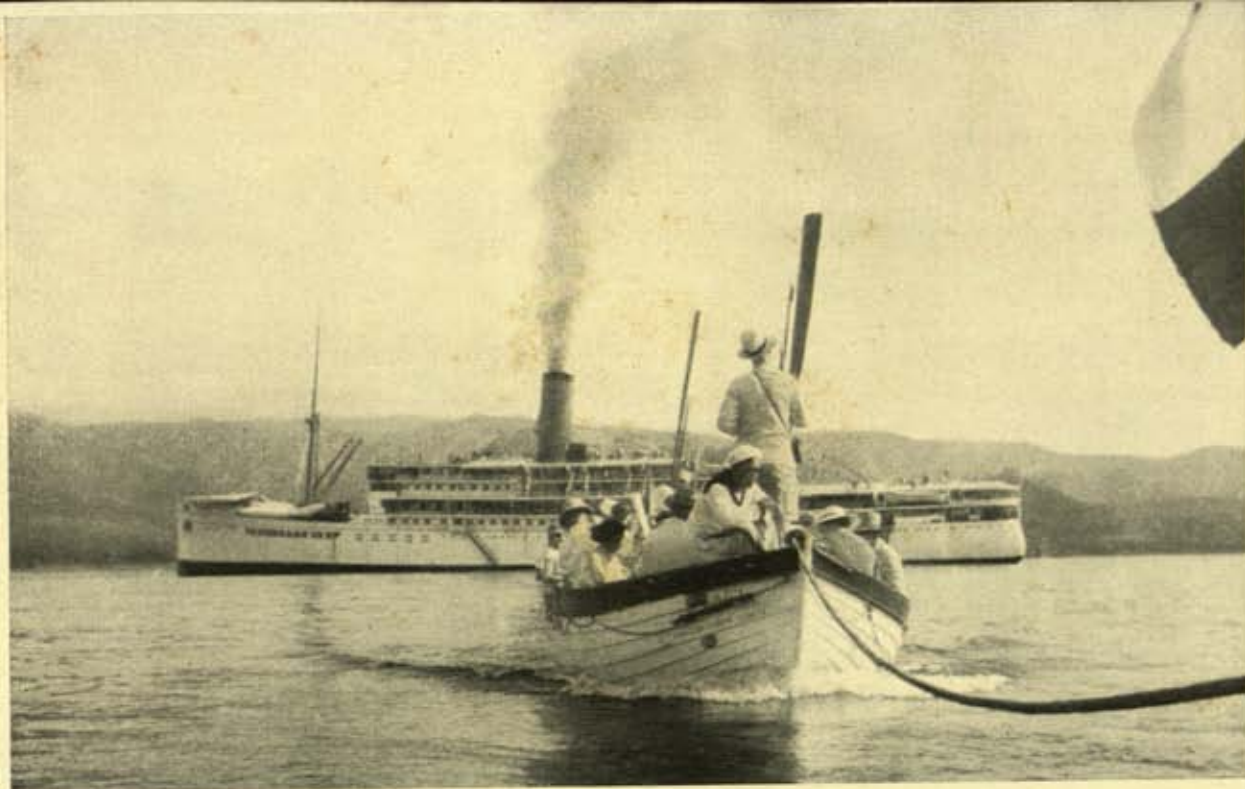
Eerste groep (kapellen en méroe's)

1. Ratoe Pasèk Gèlgèl (3 toempang)
2. en 3. Ratoe alit Goenoeng Agoeng (dus twee pasimpangan voor de Godheid uit de poera Bēsakih)
4. (Batara) Panjarikan Koenta Rawas
5. Padmasana voor Batara Soeria (Aditia), dus in den hoek N.-O. (kadja-kangin).
6. [Palinggih] Ratoe Pasèk Gèlgèl, dus daarom thans tevens Ngroerah Agoeng, groote Grond-bewaker (-beheerder)
7. [Pasimpangan] voor Batara ring Kèntèl goemi (een méroe met 9 toempang, in speciale vereering bij den Déwa Agoeng zelve).
8. Tigasana (drie-zetel) voor de Tigasakti (de Drie-ëenheid, in speciale vereering bij de Brahmanen).
9. Batara Dalēm Dasar Gèlgèl, de thans centrale méroe (met 11 toempang), zijnde de hoogst-denkbare vereeringsplaats van de Vorsten van Gèlgèl — Kloengkoeng.
10. Batara (ida) Mas Tjandana

11. [Pasimpangan] Batara Sakènan.
12. Batara Maspait (3 toempang, voor de Pandé wēsi)
13. Batara Mas Moemboel
15. Batara Sapti rēsi (Anantaboga)
16. Batara Tēngah ing Sagara
24. Batara ing Sēla madjēmoe

Tweede groep (andere gebouwen: paroeman, pasamoean, altaren, offerkeukens enz.)

14. (Balé) panggoengan
17. (Balé) pasamoean alit (alit = klein)
- 18 - 19 - 20. (Balé) pasamoean agoeng (agoeng = groot)
21. Schuur voor de tempelrijst (loemboeng)
22. (Balé) Pawédan (voor den Wēda's reciteerenden padanda)
23. (Balé) paroeman (vgl. 17 en 18-20).
25. (waarschijnlijk) voor tempelorkesten.
26. en 27. (Balé) pawarēgan, offerkeukens.

Padangbaai.

ph. Dr. P. G. C. van Oort.

Volgeladen sloep, getrokken door een motorboot op weg naar de kade Padangbaai. Op den achtergrond het s.s. „Op ten Noort”.

Kloengkoeng.

Balé kambing, in de buurt van de Kërta Gosa.

ph. Dr. P. G. C. van Oort.

Besakih.

ph. Dr. P. G. C. van Oort.

Sanggar agoeng

Op het hoorderf van het centrale heiligdom gelegen en gewijd aan Wişnu (links), Içwara (midden) en Brahma (rechts).

Karangasem.

ph. Dr. P. G. C. van Oort.

Een der stellites om de dansplaats in de Poeri Karangasem. Deze stellites werden vóór het congres gebruikt voor een godsdienstige plechtigheid (Dewajadjna-en Maligia-feest, 1937).

Woensdag 20 October 1937.

Na het debarkement vertrokken de congressisten naar Kloengkoeng, waar de, in 1920 herbouwde, rechtszaal, de Kerta Gosa, bezichtigd werd. Hier had men als het ware oogen te kort. Want niet alleen de fraaie plafondschilderingen van het op hoogen basis opgetrokken gebouw trokken de aandacht, doch ook de verkoopstentoonstelling van Balische kunst, aan den voet daarvan ingericht. Verder maakten velen gebruik van de gelegenheid om de bale kambang in de buurt, alsmede de fraaie poort van de in 1908 vernielde Poeri te bezichtigen, terwijl de architectuur van het in de buurt liggend schoolgebouw, waarin veel prachtig reliëfwerk is aangebracht, niet zonder bewondering werd voorbij gegaan.

Het sein tot vertrek werd na eenigen tijd gegeven, want men moest voort, naar Bali's grootste heiligdom, de Poera Běsakih. De oude centrale tempel van Bali, in terrassen gebouwd op 1000 M. hoogte tegen de helling van de Goenoeng Agoeng, gaf vele interessante dingen te zien. Bij enkele der altaren was men in de gelegenheid een gedeelte van het offerritueel mede te maken. Velen zullen onderwijl genoten hebben van het prachtige uitzicht over de vlakke, waartegen poorten en tempeldaken scherp afstaken. Nadat de officieele gasten door Dr. Goris, van wiens hand een belangrijke publicatie over dit heiligdom het licht had gezien in het tweede Bali-nummer van „Djawa” (aflevering 5-6, 1937), waren rondgeleid, daalde men de trappen af om zich weer te verstrooien over de auto's, die de reizigers naar Karangasem brachten. Hier zou de lunch worden gebruikt. De Poeri van den Nagara-Bestuurder van Karangasem bood een feestelijken aanblik. Niet alleen waren verschillende, tijdelijk voor het in 1937

gehouden Maligia-feest opgetrokken gebouwen en stellages in al hun sier en tintelenden kleurenrijkdom voor dit congres blijven staan, doch ook hier was een verkoopsgelegenheid ingericht, zoodat houtsnijwerk, bonte doeken en oudheden als het ware een om-muring vormden voor de dansplaats waaromheen het gezelschap plaats nam. Meer dan één gamelan werd ondertuschen gespeeld. Haast onopgemerkt hadden Legong - danseresjes uit het dorp Selat zich naar het einde van den dansvloer begeven. Twee fragmenten van bekende verhalen werden opgevoerd. De „Tjalonarang,” vanaf het begin tot den dood van Rangda, begeleid met de „gěnding Doerga”, en daarna een stuk uit de „Praboe Lasěm,” van het begin tot het vertrek van Praboe Lasěm naar het slagveld. Het tweede fragment werd begeleid door de „gěnding Lasěm.” Men wist niet wat meer te bewonderen, de lenig uitgevoerde, vlugge bewegingen of de techniek van het oogen-spel.

Daarna werd een tempeldans opgevoerd, de Rědjang van de desa Asak. De tempelmaagden hadden tevoren plaats genomen op de treden van een der hooge, indrukwekkende stellages op den achtergrond en kwamen nu statig daarvan af, elkaars slendang vasthoudend in rijen naar de dansplaats geschreden. De plechtige bewegingen van dezen dans staken scherp af tegen de razend vlug uitgevoerde passen van de pas aanschouwde Legong.

Het schouwspel eindigde met een Ende, waarbij „krijgers” uit de desa Seraja den strijd aanboden tegen die uit de desa Timbrah. Zij waren gewapend met een lange lat waarmede zij elkaar probeerden te treffen, zich verdedigend met een schild. Onder luide kreten van de hen aanmoedigende of

afkeurende dorpsgenooten betraden vele paren achtereenvolgens het strijdperk onder leiding van een scheidsrechter. Deze strijd eischt een groote vaardigheid in het uitwijken en een scherp blik voor het vinden van een trefkans. Toen de laatste paren nog bezig waren, begaven enkelen onder de toeschouwers zich op uitnoodiging van den Nagara-Bestuurder naar de Poeri waar zij onthaald werden op een rijsttafel en tevens in de gelegenheid werden gesteld om het waterpaleis te bezichtigen. Nadat dit had plaatsgevonden vertrokken de auto's weer naar Padangbaai. Het was onder-tusschen laat in den middag geworden, doordat velen op hun auto-genooten moesten wachten. Aan den anderen kant was dit echter een voordeel, aangezien op den terugweg plotseling bleek, dat aan het strand een niet speciaal voor dit congres gehouden plechtigheid in een zeetempel in vollen gang was. Van verre hoorde men reeds de gamelan. Vrouwen in feestgewaad met hooge offers op het hoofd schreden statig tempelwaarts. Het geheel leverde bij het licht van de ondergaande zon een sprookjesachtig schouwspel op. Tegen het vallen van den avond werd de kade bereikt. Het koele tochtje over zee naar het schip was na de vermoeiende autoritten een waar feest.

Reeds in de sloepen toonde men elkaar de aankopen van den dag. Vol bewondering keek men naar de beeldjes, mandjes, kleedjes van den ander, doch was meer tevreden over zelf vergaarde schatten. In de verte kwamen, na het passeeren van een uitlooper der kust, langzamerhand lange rijen lichten in zicht: de „Op ten Noort” wachtte vol ongeduld op lang verbeide gasten.

In de conversatiezaal van het ss. Op ten Noort werd 's avonds een lezing gehouden door den Heer Colin McPhee, getiteld:

A Musician listens to Balinese Music.

Ladies and Gentlemen,

I have been asked to speak to you this evening on Balinese music. Instead of going into a technical description of gamelan technic, which I am sure you are already familiar with, I thought it might possibly interest you to know the reactions of a composer to Balinese music, and what he finds in it of interest and value.

I think that for a musician it is as important to be acquainted with Javanese and Balinese music as it is for a sculptor to know Assyrian, Mayan or early Greek reliefs, for a painter to be aware of Giotto, the Bayeux tapestry or Sung painting, for an architect to have some idea of Chartres, Angkor Wat or Chichen Itza. In these days we can no longer afford to be ignorant of other cultures; it is necessary for the artist to know his medium from as many different angles as possible.

It must be said that musicians are rather noted for the narrowness of their culture, their lack of interest in any music but that of their own immediate world. For them the classics cover generally a range of perhaps two hundred and fifty years. What has preceded this interests one in a thousand, and the possibility of any form of musical art existing other than that which has recently developed in Europe practically never occurs to them.

In excuse for them it may be said that examples of the plastic arts from all over the world have from time to time been brought to the museums of Europe. In later years photography has made it possible for the western world to have some idea of the sculpture and architecture of the east. But music cannot be photographed; and up to the present time very few have attempted to put down what they have heard in musical

notation. It is true that a certain amount of phonograph records have been made of the music of different countries of the east, but these have a very narrow distribution, and almost never reach the general musician.

A wealth of musical material lies in the east whose value for the western musician cannot be estimated. It is tragic to find this music disappearing overnight, while nothing definite is being done to preserve or record it. And one is fortunate in finding such a land as Java, where the best musical tradition still survives in the kratons, and more fortunate still in finding a place like Bali, where the art of music with all its tradition is practised in almost every village on the island.

From a musician's standpoint, Bali is the ideal land, where music and dancing are not only loved by all, but play a most important part in the life of the people. Day and night one may hear the sound of music in the air, either in the temple or by the roadside. Religious and domestic ceremonies play a major part in the life of the Balinese, and none is complete without music and dancing or dramatic performances. One has only to see the crowds which gather around at any performance, and watch the interest of the audience, to realize what a hold music and the theatre have on the Balinese.

All these performances are accessible to whoever cares to stop and look on. There is no entrance fee; the performers have been paid in food or money by the temple or individual who is giving the performance. We have thus a social situation which the idealists of western culture are still hoping to create.

The Balinese conception of music differs radically from ours. If the average Balinese listens to music at all consciously, it is as a satisfying pattern of notes with a sonority which pleases him. He does not ask of the music,

as we do, that it should possess a variety of emotional nuances, and reflect the peculiar attitude of the composer towards the tragedies of life. His pleasure in music is a much purer one; he is content with it as purely an art of sonority.

Generally, however, music takes a secondary place in Bali, for it must be considered, first of all, as having a definite function to fulfill. It may be marched to, danced to, or used to precipitate a state of trance. At a ceremony its presence is as necessary as incense, flowers and offerings. It is something which is not created to be listened to in itself.

The many religious and domestic rites of Bali, and the wide variety of dance and dramatic performances demand many different kinds of music and instrumental combinations. As many as ten completely different types of gamelans exist in Bali today; if one counted also the various modified forms of these gamelans which exist at the same time, one would have well over twenty different types. It is perhaps this wealth of instrumental combinations which amazes the newcomer more than anything else. Each gamelan-type has its own idiom — its own musical repertoire, technic of playing, instruments and sonority. Each demands a separate and careful study before one can have any conception of Balinese music as a whole.

The musician from the West is delighted beyond words on first hearing a Javanese or a Balinese gamelan. In spite of many differences existing between the two, the essential features of each remain the same. In each case we have an art-music produced by a highly organized group; the scales of Java and Bali are closely related, and the gamelans of each are essentially percussive, made up chiefly of metallophones and gongs. For a composer,

who is always searching for new means of expressing himself, the sound of the gamelan opens up a completely new and undreamed-of world of sound. With a shock he suddenly finds that he has come upon a conception of music and a successful realization of it as different from his own as the moon is from the earth. It is only on prolonged study, and careful examination of minute details that he will realize just how much this music is an art, and how much its technical side contains lessons for the western world.

The music of a Balinese gamelan has three aspects which the western musician can study with profit. I name them in what seems to me the order of their importance; sonority, rhythm and melody. There is a fourth element which must not be overlooked, that of execution.

It is the sonority, first of all, which charms the listener, whether he be musician or layman. The ordinary listener may be somewhat wearied by what he considers the limitations of a five-note scale. The apparent repetitions in the melody seem to him extremely monotonous, for he cannot sense the direction of the music. But he is usually delighted with the sound of one the large gamelans, and captivated by the rhythm which runs through the music like an electric current.

For the musician, the sonorities of the different Balinese gamelans are a continual source of delight, and at the same time offer a great variety of sound-combinations to be studied. Here he can realize all the beauties of an orchestra which is purely percussive; he can study for the first time in his life the enormous possibilities of metal or wood when used as a basis for sound-production.

The construction of a gamelan is, for the musician who has listened all his life to the symphony orchestra, an acoustic miracle. There is a unity of

sound and a richness of overtones which can never be obtained from the combining of strings, wood-wind instruments and brass. One must first remember that all the metal keys of the gamelan are either suspended, or else set upon shock-absorbers, so that each key, when struck, produces a clear, metallic tone which is allowed to vibrate without interference. All the members of the gong family are also suspended, in some way or another, with the result that the sound produced by the whole gamelan is something almost impossible to describe, something that is clear and transparent, like chimes, something that floats away on the breeze. Our own symphony orchestra sounds, forever afterwards, thick and heavy in comparison.

Here already is a phenomenon of sound that is profoundly stimulating to the musician. But when he stops to examine the texture of the music itself, the system which cunningly assigns to each instrument its own particular part, so that all contribute in different ways towards producing the maximum sonority, the musician must receive a completely new conception of orchestral sound, and discover certain scientific principles which can be introduced to advantage in the western system of orchestration.

The Balinese gamelan, like the Javanese, has an exceedingly complex texture. Upon a given series of notes (limited to the range of one octave) a more expanded melody is constructed, with a range of at least two octaves. This melody may or may not be paraphrased in the octave above. In the upper registers an incessant arabesque is worked out, based upon the essential notes of the melody. So we have thus, in different strata, the base for the melody, the melody itself, paraphrase and figuration assigned to the keyed instruments. The musical phrase is punctuated by

the gongs; large ones for the periods, smaller ones to subdivide the musical sentence, to mark the off-beats, or to give, at times, a syncopated cross-rhythm. The drums animate the whole, and supply a rapid pattern of shifting accents, whose main object is to slightly emphasize the subdivisions of the sentence. The cymbals maintain a steady and rhythmic tremolo, and reinforce the drums on the important accents.

Here it can be seen that each instrument has its own separate function; each is related to the other, like the different parts in the mechanism of a watch. The larger instruments move more slowly, the smaller ones at a higher rate of speed. This is orchestration of a very high order, based upon the first principles of acoustics.

In spite of the fact that music is, before anything else, the art of sound, the music-student of Europe and America is taught to consider sonority of minor importance. His teacher belittles the few masters we have of orchestration, speaking of them contemptuously as colorists. The ugly orchestration of a Beethoven symphony is never admitted, while the beautiful texture of a score by Debussy is passed over as something of little significance. The western composer is apt to consider music less as an art of sound than a sort of glorified language, with which he can express the noble sufferings of his soul to the world at large. His musical training has a lot to do with this. He is taught from the beginning to *read* music, and to think of it in terms of the written page. He learns to analyze it from either a romantic or an intellectual standpoint in the silence of the studio, and the printed notes of the score take on for him a literary meaning which has little to do with the science of sound. He comparatively rarely ever *hears* the music, and when he does, he listens to it less from the standpoint of sound than from his remembrance

of the written page. Many rules which govern our classical music are completely non-musical, having been formulated by monks of the middle ages, who, for nothing better to do, worked out abstract patterns of notes with the same pedantic concentration that they devoted to problems in chess.

Balinese music is the complete negation to all of this. It is practical before all. A Balinese learns to play without learning to read, for there are, thank God, no written notes which he ever refers to. He is interested in the *sound* of music, not in its *meaning*. For him musical utterance is as natural and unhindered as the song of a bird, something springing from the urge to rhythmic expression, both spontaneous and physical. Belonging, at the same time, to a race with a long cultural tradition, he is not content with expressing himself in terms of simple folk-song, but has developed his musical style until it has become a rich and complex art. It is precisely this union of a primitive and joyous vitality with a technical sophistication which holds so much charm and interest for the musician.

European music has long ago lost its joyousness and freshness. When we look at the works produced by the serious composers of today, of Stravinsky, Schoenberg and Hindemith, we are appalled at the weariness and empty formalism of the music. Music becomes more and more removed from everyday life, and we cannot wonder at the general lack of interest amongst the ordinary public for the works of modern composers. In the music which is being written today, we find spontaneous life and joy only in American jazz, or the few Europeans who have managed to imitate it.

In America, jazz appeals to everyone, rich and poor alike, stenographer millionaire and esthete. It is on very rare occasions indeed that you will find

one of those very superior persons who look down their nose at it. The craze for jazz has spread to Europe, and even the best modern composers of today have experimented with it.

What is this universal appeal of jazz that starts the foot tapping, and which never fails to lift the spirits? Its melody and gay impersonality have much to do with this, but the most important factor is its rhythmic vitality. The rhythms of jazz find their roots in primitive Africa, and would have been lost forever had it not been for their survival among the negroes of America. Civilised Europe had already forgotten what rhythm really was in the distant past. Our symphonic heritage has been built upon the tight and artificial rhythms of court dances, together with a few rhythms clumsily danced to by simple peasants. The feeling for syncopation, which lies at the heart of so much eastern music, and gives to it such intense vitality, is just being found again in the west, recaptured at the last moment.

The most complex rhythms of the latest American jazz composers are, however, child's play in comparison with the syncopations which any Balinese youngster can perform with complete ease. Here in Bali one hears every day rhythms which defy analysis, played with the utmost precision by a large group of musicians. The Balinese feeling for syncopation is like that of a skilled tight-rope walker who, in virtuoso display, seems to lose his balance, now falling over on one side, now on the other, but always regaining his balance at the crucial moment. It is the understanding of the elements of Balinese rhythm, especially when played on the drum, which is the most difficult thing for the western musician. It is impossible to reduce them to a set of formulas, for so much of it is purely instinctive. A Balinese can no more tell

you how he plays the drum than a fish could explain how it swims. Here there is nothing for the unfortunate western musician, with his lost sense of rhythm, to do but listen, and listen again, and try ultimately to form his own opinions on the subject. But when once he has grasped a few of the principles which govern Balinese rhythm, he will never again be able to write a military march or a respectable, five-voiced fugue. He will find that has been inoculated with this rhythm against the deadliness which lies in so many of his classical formulas.

The thing that balances the almost too dynamic spirit of the Balinese is the beautiful formalism of the melodic line. This is seldom apparent at first hearing; it is only on writing down the music, or listening to it many times that it can be fully appreciated. But the listener is subconsciously aware that there is a check somewhere upon the exuberance of the music, something which gives the music its form and direction.

Balinese melody obeys first of all the laws of metre; the note sequence is of secondary importance. Different types of gamelans have each their own set of metric forms, and consequently their own musical repertoire. Occasionally the music from one gamelan may be taken over by some other type of gamelan, and played in a somewhat different style. The metre, however, remains unchanged.

The charm of Balinese melody lies perhaps more in its metrical form than in anything else, for the scale is a simple five-note scale, and the melody itself always moves conjunctly. By this I mean that the irregular skips which give the character to western melody are here unknown. The melody moves from one note of the scale to the next, up and down, rarely jumping a note.

In spite of the complex structure of gamelan music, it is, when all is said and done, purely melodic. All the

instruments are occupied in giving one version or another of the melody, and there is a complete absence of anything that we would call harmony.

The harmonic element in European music, which we all consider so necessary in our music, is barely three hundred years old. In the last hundred years it became such an obsession with composers who developed it into an amazing tangle of sound, and almost completely forgot that music had ever been melodic. And since this strangely one-sided development of music seems to have reached its climax, the composers of today are turning once more to melody, and trying to express themselves along simpler lines. This is extremely hard for them to do, for it is much more difficult to write a good melody than it is to invent a pleasing series of chords, and composers have long been used to covering up the weaknesses of their melody with an unusual harmonization.

Good melody must stand by itself; it has nothing to do with harmony. To study melody in its purest form, the musician must turn to folk-song. And here again eastern music has much to offer him, with its wealth of scales, and the many different modal treatments of these scales. And in Bali alone there is material enough to occupy a musician indefinitely. On studying the music here he is amazed to discover how much can be expressed *with only five notes*, and without the aid of harmony. When heard played on a single instrument, without the rich sonority of a complete gamelan, Balinese melody still remains firm and logical. And this because it conforms to the two basic principles of melody, those of metre and mode. And when a musician has grasped the possibilities of these principles, when applied to a simple scale of five notes, how much richer the possibilities of his own scale must seem, with its much wider range of twelve notes?

I do not mean by all this that a composer can come to Bali, listen for a certain time to Balinese music, and then, by imitating some of the more superficial features of the music, create a work of any value. The result of such a proceeding can only be an exotic pastiche, filled with an imitation orientalism. What the composer must do is to study and absorb the principles of such a music, and add them to his subconscious store of knowledge and experience, to be applied only when they seem to be consistent with his creative mood. Not all composers can come to Bali; but it is possible to bring Balinese music to the composers, by means of phonograph records, but more precisely through musical notation. Of course Balinese music suffers in consequence; it is as impossible for it to reach Europe in a perfect state as it was for the mangosteen to reach Queen Victoria. The sonority of the gamelan cannot be confined to a disc, and the intonation of the scales can only be indicated by means of signs and figures. Enough remains, however, to stimulate the receptive musician considerably, and broaden his conception of music.

There is so much that one would like to mention at the present time — the different kinds of gamelans in Bali, their different instruments — their different functions in Balinese life. A little of this you will see for yourselves while you are here. Your musical program is made up of only the most modern and most spectacular forms of Balinese musical expression. The short time you are here could not make it otherwise. Before I stop, I wish to give for your benefit a short account of one of Bali's newest forms of music and dance, the famous kebiar, which you will see while you are here.

The word kebiar itself refers especially to a modern type of composition, but also to a new style of dancing which

it may accompany. The nearest equivalent I can think for it in English is the word "rhapsody" and, at the risk of being unfair, rhapsody in the Liszt sense of the word. The kebiar is essentially a potpourri, a loosely connected series of melodies which, snatched at random from the classical repertoires of the different gamelans, have lost their original significance. This type of music has been increasingly popular in Bali for some twenty years, and hitherto has been the special feature of the modernized gamelan gong. The ever-increasing popularity of kebiar music, however, has, little by little, affected other gamelan-types, and its influences have made themselves felt in the music for legong, djoged, and even wajang koelit. The gamelan angkloeng has been the last to come under the spell of kebiar, but in the last two or three years "kebiar-angkloeng" has become the rage, and is spreading in all directions.

The kebiar seems to satisfy for the moment a strong urge for musical expression in the young Balinese of today. He is no longer satisfied with the restraint and simplicity with which the classical music was played. He has a strong desire to express himself musically, and is continually seeking ways in which to do this more vividly, discarding the softer instruments, developing more brilliant ones, and changing the whole gamelan technic. He has a genius for creating colourful orchestral effects; one is constantly hearing in kebiar music instrumental combinations and complex rhythms which are brilliantly original.

The kebiar is, first of all, the negation of all that is classic, all that controlled Balinese music, and gave it its clear outline. But a remarkably dynamic energy animates the kebiar style, as though to compensate for, or in some way conceal the fundamental weakness of its structure. In this dynamism we find all that is amazing in the Balinese creative spirit;

kebiar may represent the collapse of tradition, but it is indeed a spectacular form of expression for the individual, who gives himself up to the music with feverish intensity.

In listening to kebiar one realizes indeed that this is not music to be heard, but music to be played. The most striking evidence of this is in the treatment of the cymbals. Here they are often massed in such large groups, and play with such fierce vigor that they completely cover up the sound of the rest of the instruments. Intricate passages are worked out and practised by the metal-keyed instruments, only to be lost completely in the clashing sounds which come forth from the cymbals. No matter! Everyone is playing with complete abandon, intoxicated with the sound they are creating. When the cymbals finally *are* subdued, during some quiet passage, one hears sounds of amazing sweetness and charm. But this is soon lost, for the whole gamelan must continually burst forth with an uncontrollable fury. This ever-increasing passion for louder tone and higher speed is typical of the modern Balinese musical spirit. Whatever its faults, it bears witness to the fact that music is still a living art for the Balinese.

I hope I have been able to give you some faint idea of what a musician finds in Balinese music. Its instrumental side, its rhythm, its melody — all these component parts are for him of great value and significance. What interests him even more is the formalism of Balinese music, the technic which combines these different elements into what is known as art. When all is said and done, it is the Balinese musical style, which ranks with the highest of all eastern music, that makes the final and most profound impression.

But perhas more than anything else the musician envies the present social organization of Bali, one in which music

functions naturally and is still considered a necessity of Balinese life. Let us hope that that this may long be the case.

Een uittreksel uit deze lezing werd vervolgens door Mr. R. Sidarto Dibjopranoto in het Maleisch vertaald, welke vertaling wij hier laten volgen:

Saja dipinta oentoek berpedato tentang lagoe Bali (Balische muziek). Dari pada saja membitjarakan dalam dalam tentang seloek beloeknja gamelan oleh karena saja pertjaja, bahwa hal itoe soedahlah tidak asing lagi bagi toean², maka saja berpendapatan bahwa toean-toean lebih seneng mendengarkan apa jang dipandang menjenangkan dan berharga oleh seorang penjair (componist).

Sepandjang pendapatan saja, maka oentoek seorang ahli lagoe (musicus) sangatlah perloe mengetahoei lagoe lagoe Djawa dan Bali, begitoepoen oentoek seorang pemboeat patoeng (beeldhouwer) soepaja mengerti tentang gambar gambar jang beroekir oekir dari Assyrische, de Maya atau Grieksche jang doeloe doeloe oentoek seorang djoeroe gambar (schilder) soepaja tahoe tentang Giotto, permadani tembok dari Bajoux atau kepandaian menggambar pada Aman Soeng, oentoek seorang architect soepaja mengetahoei keadaan Kathedraal di Chartes, Angkor Wat atau di Tjitjin Iza.

Bahwasanja pada masa ini tidaklah lajak apabila hingga tidak mengerti kesenian lain, bahkan boeat seorang kunstenaar perloelah mengerti apa jang dikerdjakan bersandar dengan matjam matjam pengetahoean dan penjelidikan.

Ahli-ahli lagoe tentoe mengerti tentang kesempitan kulturnja, tentang koe-rang mengindahkan muziek lain, dari pada jang terdengar disekitar tempatnja. Lagoe-lagoe jang asli pada galibnja soedah beroesia kira-kira 250 tahoen. Sebeloemnja itoe hanjalah satoe dari seriboe jang dapat perhatian, sedang

kedjadian dan oedjoednja kesenian lagoe itoe berlainan dengan jang soedah kedjadian di Eropah.

Oentoek menghilangkan keketjewaän itoe diterangkan, bahwa tjontoh-tjontoh kesenian mengoekir-oekir itoe kerap kali dibawah kemuseum museum di Eropah. Beberapa tahoen jang soedah fotografie dapat menoendjoekkan doenia Barat, bagaimanakah oedjoednja beeldhouw-kunst dan architectuur doenia Timoer. Akan tetapi lagoe (muziek) itoe tak dapat dipotret dan sampai sekarang baharoe sedikitlah jang mentjoba menoelis dalam muziekschrift apa jang didengarnya. Betoel djoega sekarang soedah banjak gramofoonplaten jang diboeat dengan lagoe-lagoe ketimoeran, akan tetapi tersiarnja hanjalah terbatas dan tak dapat mentjapai musicus biasa.

Bahwasanja dibenoea Timoer banjaklah alat-alat muziek (lagoe) jang tak ternilai harganja, oleh ahli-ahli lagoe Barat. Sesoenggoehnja amat sajang apabila muziek itoe lama-kelamaan hilang dan tak disimpan dengan tjara jang sempoerna. Oentoeng sekali, apabila mendapat negeri seperti negeri Djawa. Disitoelah menoeroet kebiasaan muziek (lagoe) jang amat indah kerap kali diadakan dalam kraton. Apalagi di Bali, disitoelah hampir ditiap-tiap desa kesenian lagoe (toonkunst) dapat terdengar menoeroet kebiasaan disitoe. Menoeroet perasaan seorang ahli lagoe (musicus).

Bali itoe memang negeri jang muziek dan tarinja tak hanja digemari oleh tiap orang sadja, akan tetapi kesenian lagoe dan tari memang besar artinja pada kehidoepan pendoe-doek disitoe. Siang dan malam dapat mendengarkan lagoe oempamanja: di tjandi-tjandi atau ditepi djalan.

Boleh dikatakan, bahwa pada tiap-tiap peraja'an jang berhoeboengan dengan igama atau peraja'an biasa, soepaja genapnja tentoe memakai muziek (boenji-boenjian) tari atau pertjoendjoekan jang sangat menarik hati. Soepaja dapat me-

njaksikan betoel-betoel bagaimanakah senangnya bangsa Bali kepada boenji-boenjian dan pertoendjoekan, tjoekeoplah melihat kepada orang banjak, jang kelihatan gemar mengoendjoengi pertoendjoekan-pertoendjoekan itoe.

Temasja terseboet dapat dilihat oleh siapapoen djoega jang senang. Orang-orang ta' oesah membajar, sedang pemain-pemainnja dibajar dengan makanan atau oeang kepoenja'an tjandi-tjandi atau orang jang mengadakan temasa. Demikianlah kami dapat melihat keada'an jang dikenang-kenangkan oleh penjajang kesenian Barat.

Adapoen lagoe (muziek) menoeroet perasa'an Bali iboe ada amat berlainan dengan perasa'an kita. Oepama seorang Bali biasa, mendengarkan lagoe, hanjalah seperti mendengarkan soeara merdoe jang djadi kesenangannya sadja, mereka sekali-kali ta' menjelidiki seperti kita sekalian, bahwa muziek itoe mengandoeng matjam matjam perasa'an dan dapat menggambarkan tingkah lakoe seorang componist terhadap beberapa soal hidoep. Djadi boeat mereka hanjalah kesenangannya jang besar. Oempama muziek itoe hanja kesenian soeara belaka, maka soedahlah merasa poeas.

Di Bali muziek itoe kebanyakan hanjalah terhitoeng hal jang nomor doea sahadja, jang dipandang lebih perloejalah goenanja, oempama diboeat berbaris, menari, trance, jalah isjarat boeat mendekatkan perhoeboengan manoesia dengan roch (badan haloes). Adanja muziek diperalatan sama perloenja dengan kemenjan boenga-boenga, sadjisadji, djadi boekan soeatoe barang jang diboeatnja karena hanja akan di dengarkan sahadja.

Dari adanja beberapa peralatan jang perhoeboengan dengan igama atau peralatan biasa, dipoelau Bali, dari banjaknja matjam tari dan tamasja, jang dramatisch, maka laloe timboelah beberapa matjam lagoe dan boenji-boenji-

an. Sebab itoe sekarang di Bali adalah ta' koerang dari 10 djenis gamelan. Kalau matjam-matjam gamelan jang soedah dapat perobahan di hitoeng djoega, maka adalah lebih dari 20 djenis. Kira-kira banjaklah alat boenji-boenjian jang teratoer berhoeboengan itoelah jang dapat mengherankan orang-orang jang baroe datang di Bali. Tiap-tiap matjam gamelan mempoenjai laras, lagoe, tjaranja memoekoel, perkakas-perkakas dan boenji sendiri. Tiap-tiap matjam haroes dipeladjari betoel-betoel sendiri-sendiri, sebeloem mengetahoei tentang lagoe-lagoe Bali sekalian.

Apabila seorang musicus Barat mendengar gamelan Djawa atau Bali pertama kali, tentoe akan senang sekali. Walapoen kedoea gamelan ini banjak bedanja, akan tetapi tanda-tanda masing² banjaklah jang sama djoega. Kedoea-doeanja diboeat atau dikarang oleh golongan jang soedah teratoer, keadaän patet-patet (toonschalen) dinegeri Djawa dan Bali adalah sebangsa, sedang oedjoednja gamelan jaitoe terdjadi dari boenji boenjian jg. dipoekoel teroetama soeara (toonlatten) dan gongs. Bagi seorang componist, jg. selaloe mentjahari tjara (methode) baharoe menoeroet perasaän diri sendiri, maka soeara gamelan itoe laloe menoendjoekkan doenia soeara jang baharoe.

Dengan rasa hati jang heran atau serba terkedjoet, maka componist itoe mengetahoei perbedaan muziek [gending] doea matjam itoe sebagai bedanja boelan dengan matahari. Hanjalah dengan mempeladjari dan memeriksa sedalam dalamnja componist itoe akan mengetahoei, seberapa djaoehnja gamelan [muziek] itoe diseboet kesenian dan seberapa rendah tingginja pengadjaran oentoek orang Barat jang tersimpan dalam gending itoe.

Gamelan Bali itoe oentoek seorang componist Barat mengandoeng 3 perkara lahir, jang dapat dipeladjarinja, menoeroet kepentingannya jalah : merdoenja

soera [welluidendheid] wirama, [rythme] dan letnja (meloedie). Hal jang keempat jang tak boleh diabaikan ialah: tjara memoekoelnja (de uitvoering).

Pada galibnja kemerdoean soera itoe-lah jang dapat menarik hati seorang pendengar jang dapat menoendjoeakkan: apakah ia seorang ahli lagoe atau seorang jang ta'mempoenjai faham tentang hal lagoe (muziek). Pendengar biasa tentoe akan djemoe melihat 5 tingkatan soera itoe (vijf-notenschalen). Lagoe jang dioelang-oelangi itoe bagi pendengar biasa tak menjenangkan. Kebetoelan pendengar merasa senang dari soearanja gamelan, jang lebih besar atau dari wiramanja (rythme) gamelan, jang selaloe mengalir sebagai aliran electriciteit.

Kemerdoean soera matjam-matjam gamelan Bali itoe menjenangkan hati musicus, dan lagi disitoe adalah perga-boengan soera bermatjam-matjam. Disitoeulah dapat menjaksikan kemerdoean, kehaloesan, lagoe, soera terdengar dari alat-alat lagoe jang dipoekoel. Musicus itoe akan mempeladjadi, apakah metaal (logam) atau kajoe itoe dapat diboeat mengadakan dasarnja atau pokoknja soera.

Seorang musicus jang biasa mende-ngarkan symphonie orkest (muziek) jg. mengandoeng matjam-matjam soera merdoe dari beberapa djenis instrument maka gamelan itoe terdengar elok. Kalau soera symphonie dibanding dengan gamelan, maka laloe terdengar lebih tebal dan berat dan apabila menjelidiki tentang pemboeatannja gamelan itoe, tentoe akan mendapat waton-waton jang wenschappelijk, jang boleh didjalankan pada pembangoenan lagoe menoeroet tjara Barat.

Disini dapat kelihatan, bahwa tiap-tiap instrument mempoenjai pekerdjaan sendiri jang berhoeboengan satoe dengan lain seperti matjam-matjam perkakas djam. Instrument jang besar dipaloe lambat, jang ketjil tjepat. Inilah tjara memboeat lagoe jang tinggi, berdasar

dengan ilmoe soera pada tingkatan pertama.

Walaupoen muziek itoe kesenian soera, akan tetapi student-student Europah dan Amerika diadjar djangan mementingkan kemerdoean soera sangat-sangat.

Koerang baiknja symphonie Beethoven beloem pernah diakoei, sedang partituur boeatan Debussy jang amat haloes, merdoe dan djernih dipandang ta' seberapa pentingnja.

Componist Barat memandang muziek (lagoe) itoe boekan semata-mata sebagai kesenian soera, akan tetapi bajang-bajangannja perasaän roch soetji. Peladjaran muziek Barat selaloe mengingat ini hal. Pertama diadjar membatja muziek dan memikir term-term ditoelisan itoe. Partituur itoe mempoenjai arti jang letterkundig, dan hanja mengingat sedikit kepada anggaran² ilmoe soera. Orang-orang jang hanja mengerti lagoe² klassiek dipandang ta' muziekaal, sebab lagoe-lagoe itoe diboeat oleh pendeta-pendeta zaman dahoeleoe jang hanja memperbaiki tjontoh-tjontoh jang abstract sahadjja. Gamelan Bali tidak demikian. Seorang Bali beladjar muziek tak oesah dengan beladjar membatja, sebab tak ada soera jang tertoeelis. Jang lebih dirasakan soearanja, boekan artinja. Karena orang Bali itoe bangsa jang banjak cultureel traditie, ialah adat istiadat jang berhoeboengan dengan keboedajaan, maka ia tidak poeas dengan lagoe biasa sahadjja, ia laloe memboeat muziek jang mengandoeng kesenian banjak.

Muziek jang sekarang ditoelis hanja dapat terdengar dengan kaki jang soearanja amat menjedarkan perasaän. Meskipun, wilet dan rasa kegoembiraän perloe djoega, akan tetapi jang lebih perloe dipentingkan disini „wiramanja". Wirama inilah jang diloepakan oleh orang Europah dan kebetoelan mereka mendapat tinggalan dari Amerikaansche negers. Rasa syncopeeren (menelan soera) jang mendjadi pokoknja muziek ketimoeran terdapat lagi di Barat.

Kesoekaran rythme (wirama) oentoek componisten jazz di Amerika, kalau dibanding dengan syncopaties jang soedah didjalankan oleh Anak Bali, tidak sebrapa soekarnja. Seorang musicus Barat dengan soekar mengerti wirama kendang jang hanja didjalankan menoeroet perasaän oleh orang Bali. Ia ta' dapat menceritakan djoega bagaimanakah ia memaloenja seperti ikan ta' dapat mengatakan bagaimana ia berenang. Apabila componist Barat mengerti dasarnya wirama Bali, maka ia laloe ta' dapat lagi menoelis wirama militair, atau fuga jang bersoeara lima.

Rasa berganti jang tersimpan dalam muziek Bali itoe selaloe menoeroet pokoknja bilangan soeara (maat) oeroet-oeroetannja soeara tidak sangat diperhatikan. Adalah gamelan itoepoenja tingkatan soeara dan lagoe sendiri-sendiri, hanja bilangan soeara jang sama.

Meskipun soeara gamelan itoe soelit, akan tetapi wiletnja njaring benar (zuiver melodisch). Segala instrumenten itoe mempoenjai wilet, jang bangoen dan rasanja bermatjam-matjam. Adalah satoe hal jang ketinggalan, jang diseboet harmonia (larasnja soeara berdjenis-djenis).

Laras soeara itoe di doenia muziek Barat adalah soeatoe hal jang amat dipentingkan. Sesoenggoehnja memang soekar apabila akan mengarang wilet (tjingskok). Lebih moedah kalau mengarang matjam-matjam soeara jang sama djatoehnja bilangan. Soepaja dapat mengetahoei wilet (tjingskok) jang asli, lebih baik memperdalam pantoen pendoedoek (volkszang).

Seorang musicus jang bekerdja di Bali heran melihat sampai berapa mereka dapat memboeat muziek (gending) dengan soeara 5 sahadjä. Tak dengan pertolongan harmonie. Sampai lagoe berapa mereka itoe dapat memboeat dengan 12 tingkatan soeara? Sekarang djanganlah meniroe muziek Bali begitoe sadja. Jang lebih baik mempeladjar lagoe Bali dahoele, mengambil pokok dasarnya oentoek menambah keseniannja.

Tidalah (semoea componisten dapat mengoendjoengi Bali, jang moedah jalah memberi atau memperdengarkan lagoe Bali dengan plaat gramofoon, atau dengan muziekschrift dan tjatat-tjataan. Djalan demikian ini tentoe sahadjä koerang sempoerna.

Kemerdoean gamelan tak dapat ditentoean dengan plaat gramofoon, pandjang pendeknja soeara hanjalah dapat ditentoean dengan tanda-tanda gambar-gambar. Sekian sadja kiranja soedahlah tjoekoop oentoek menjedarkan atau menarik perhatian penggemar lagoe (muziek liefhebber).

Masih banjaklah apabila sekalian djenis gamelan Bali dibitjarakan, misalnja: matjam-matjam alat dan goenanja masing-masing menoeroet adat istiadat di Bali.

Selama orang-orang di Bali, soedahlah periksa sendiri instrumenten jang beloem banjak bilangannja, sedang programma gending sementara toean-toean berada disini soedah diboeat setjara gending Bali jang modern dan bagoes.

Sebeloem saja menghabisi pedato ini, perloelah agaknja saja menerangkan matjam gending dan tari Bali jang baharoe sekali, jalah „kebiar” jang akan toean ketahoei djoega selama toean berada disini.

Perkataan „kebiar” itoe pertama pertama berhoeboengan dengan compositie jang modern, kedoea berhoeboengan djoega dengan tingkah lakoe dari jang baharoe sekali.

Perkataan Barat jang berdekatan artinja jalah „rhapsodie” dan lagi, agar soepaja djangan koerang adil „rhapsodie” diartikan „a la Liszt”.

„Kebiar” itoe sesoenggoehnja pot-pourrie, jalah beberapa wilet jang di rangkai, jang diraba dari lagoe-lagoe jang asli zaman dahoele kala, jang artinja sekarang soedah hilang. Oedjoednja gamelan di Bali semendjak 20 tahun kelihatan populair, sedikit dari itoe oepama gong jang gemoderniseer. Ke-

madjoean oedjoed (type) itoelah jang dapat mampengaroehi gamelan Legong, Djoged, begitoe djoega wajang koelit. Gamelan angkloengpoen dapat pengaroeh dari kebiar djoega dan semendjak 2, 3 tahoen „Angkloeng Kebiar” itoe dapat perhatian jang digemari oleh orang banjak. Roepa-roepa Kebiar dewasa ini memang mendjadi kesenangan pemoe-da Bali dan laloe dilahirkan djadi lagoe.

Mereka merasa koerang poeas melihat tjaranja memboeat lagoe setjara doeloe kala jang menoeroet pendapatnja ta' ada rasanja. Keinginan mereka oentoek mengadakan gending dengan perasaan sendiri koerat sekali, sehingga karena ta' dapat melahirkan wilet dan woedjoed jang baroe, laloe mentjari akal, oentoek mengadakan pergaboengan boenji-boenjian dan tjara jang baroe, oentoek memperdengarkan tjingkok zaman dahoeloe kala, sehingga sekarang adalah perobahan tentang tjara memboenjikan gamelan itoe.

Mereka poenja ketjakapan oentoek mengadakan perhoeboengan soeara jang enak didengarkan, sedang „kebiar” itoe selaloe terdengar, laloe boenji-boenjian, selaras dengan matjam-matjam wirama jang amat baroe (origineel). Betoel djoega oempama di katakan bahwa kebiar itoe boekan soeatoe lagoe jang klassiek benar, akan tetapi dapat menoendjoekkan, bahwa orang Bali memang tinggi keseniannja oentoek mengadakan lagoe jang modern.

Apabila mendengarkan kebiar, haroes mengakoei, bahwa kebiar itoe boekan muziek jang tjoekoop didengarkan sadja, akan tetapi haroes diboenjikan.

Tjontoh jang terang apabila menerangkan gamelan boemboengan. Bilaha soeara itoe apabila ditaboeh soearanja keras sekali melebihi soeara lainnja. Soeara lainnja asalnja dari sleutelinstrumenten dari metaal jang soearanja moedah hilang, karena soeara gamelan boemboengan (saron) itoe. Itoe tak mendjadi-kan sebab, karena tiap-tiap wijaga memboeat soeara sendiri-sendiri. Kalau

soeara cymbaals itoe berhenti, masih kedengaran kemandangnja akan tetapi kemandang itoe laloe hilang dari soearanja cymbaals jang ditaboeh keras lagi.

Kesenangan soeara keras dan tjepat itoe terdengar pada rasa gending Bali jang modern. Walaupoen ada kekoe-rangannja akan tetapi dapat diboektikan bahwa gending itoe kesenian Bali jang lidoep.

Saja mengharap, agar saja berhatsil menoendjoekkan kepada toean-toean hadlirin jang terhormat, apa jang boleh diambil oleh musicus pada gending Bali. Alat-alat, wirama dan wilet itoe boeat ahli gending-gending hal-hal jang tak boleh diloepakan.

Selandjoetnja jang dapat menjenangkan jaitoe oendjoednja gending tjara tjaranja memboenjikannja jang mengoempolkan matjam-matjam kesenian lagoe. Lagi poela muziek (gamelan) Bali itoe boleh terhitoeng muziek (gamelan) ketimoeran jang tertinggi, musicus tentoenja akan memperhatikan betoel-betoel sociale organisatie di Bali, disitoelah martabat musici akan berharga dan dapat perhatian setjoekoopnja, teroetama oleh pendoedoek Bali. Kita berdoa' moga-moga hal ini dapat langsoeng adanja.

Hierna volgde de uitvoering van Balische muziek.

Programma der Balische Muziek.

Gearrangeerd voor twee piano's door Colin McPhee.

Gamelan Angkloeng.

- a) Lagoe Bandjoewangian (klassiek)
- b) Djaran Sirig id.
- c) Tangis (modern)

Gamelan Gong

- Gambangan (modern)

Wajang Koelit

- a) Pemoengkah - introductie

- b) Sekar Ginotan - intermezzo
- c) Lagoe Délem
- * d) Rebong - minnelied
- e) Lagoe Tjoepak-baté-type

Legong

Tjondong-Doerga-Bapang-Garoeda-
Tjalonarang

Lagoe Sesoelingan (Ardja)

Omangan (Djoged), gearrangeerd door
Walter Spies

Gong

- a) Taboeh Teloe (klassiek)
- b) Gambangan Gong (modern)

* Solo arrangementen gespeeld door Colin McPhee.

Pelégongan

- * Gambangan Pelégongan (modern)

Aan de Vleugels: Walter Spies &
Colin McPhee

Alle toonzettingen met uitzondering van de Legong muziek en de Lagoe Sesoelingan zijn een zuivere weergave van de inheemsche muziek.

De Secretaris van het Java-Instituut dankte den Heer C. McPhee voor zijn buitengewoon interessante lezing en verder de beide pianisten, den Heer McPhee en Spies voor hun welluidend concert. Een hartelijk applaus beloonde de beide kunstenaars voor hun muziek-vertolking.

Donderdag 21 October 1937.

Deze dag begon met een bezoek aan de oudheden, respectievelijk van Goa Gadjah, Jeh Poeloe, Pedjeng en Goenoeng Kawi. Dr. W. F. Stutterheim en Dr. R. Goris legden de bijzonderheden van deze oudheden uit. Eerstgenoemde had bovendien voor dit doel in het congres-programma uitvoerige toelichtingen op deze grotten, rotsreliefs, tempels en koningsgraven verstrekt. Hier worden deze gegevens, zonder de daarbij gevoegde literatuuropgave, nog eens gepubliceerd.

Enkele gegevens betreffende de tijdens het Congres bezochte oudheden van Bali.

De Reliefs van Jeh Poeloe.

De reliefs van Jeh Poeloe werden in 1925 door den heer W. O. J. Nieuwenkamp voor het eerst bekend gemaakt. Ontgraving en nader onderzoek volgden spoedig, terwijl publicatie der foto's nog in het Oudheidkundig Verslag van 1925 plaats had.

De reliefs vormen een versiering van den toegangsweg tot een in de rots gehouwen kluis, waarin een Balisch kluizenaar zich van de wereld had afgezonderd. Zij zullen hetzij door hem zelf, hetzij door zijn leerlingen zijn vervaardigd. Het is nog immer niet gelukt de beteekenis hunner voorstellingen te ontdekken. Dat deze een verhaal illustreeren is zoo goed als zeker, terwijl het waarschijnlijk is dat zelfs twee verschillende verhalen, of twee episodes uit één verhaal zijn bedoeld. In dat verhaal speelt een heks een rol, terwijl een jachtscene er eveneens deel van uitmaakt.

Aan den aanvang ontwaart men een helaas verminkt sierstuk, dat misschien het achterstuk van een beeld is geweest. Dan komt een man, die met uitgestrekte arm de aandacht schijnt in te roepen voor wat vervolgens gebeuren gaat. Daarna beginnen de eigenlijke voorstellingen, die zich in vier tafereelen laten verdeelen.

Het eerste tafereel vertoont een man, die potten met drinkbare waar (toewak?) draagt en een jonge, fraai uitgedoste vrouw. Beide

begeven zich in de richting van een versierde kluis, door de half geopende deur waarvan een heks zichtbaar wordt.

Het tweede tafereel toont ons waarschijnlijk dezelfde heks, gezeten in een rotsnis met links en rechts van haar de overige personen van het vorige tafereel. Daarenboven zit op den grond een priester of kluizenaar en bevindt zich een met een lepel gewapend monsterwezen aan het andere uiteinde.

Het derde tafereel brengt een gevaarlijke jachtscene in beeld, waarbij een tijger of ander ongedierte wordt onschadelijk gemaakt. Rechtsboven is een rustiger scene, waarvan ons de beteekenis echter ontgaat — een persoon biedt een waterkruik aan een ander aan. Daar beneden is de jachtscene geparodieerd in een gevecht tusschen een kikker en een slang.

Het vierde tafereel toont twee mannen, die enkele zwijnen pikoelen, waarna wij misschien onze jonge vrouw van het eerste en tweede tafereel terugzien, zich thans aan de staart van het paard eens ruiters vasthoudende.

Tenslotte staan wij voor een Ganeça-beeld — Ganeça is de geluksgod — en zijn daarmee tot de eigenlijke kluis van den heremiet genaderd.

Deze is niet anders dan een in de rots gehouwen copie van een uit hout en stroo gebouwde kluis, zooals Bali die in den ouden tijd in grooten getale moet gekend hebben.

Daar inscripties ontbreken, moeten wij op den stijl van personen en ornament afgaan om te trachten den ouderdom te bepalen. Dit brengt ons in de eeuwen van Madjapahits bloei en nabloei, dus de 14e — 15e eeuw A. D. Het relief is niet af — overal heeft men nog details van ornament e.d.m. willen aanbrengen.

Men lette op de grappen, die de beeldhouwers zich veroorloofden, zooals de reeds gesignaleerde parodie op het gevecht en enkele apen in hun spel. De zwijnejacht, welke boven het eerste tafereel in de rots is ingekrast, schijnt jonger te zijn. ¹⁾

••

De Goa Gadjah.

De benaming Goa Gadjah schijnt niet de oorspronkelijke te zijn en op een misverstand te berusten; thans is zij echter zoo gebruikelijk, ook onder Baliërs, dat wij ons beter daaraan

¹⁾ Door de goede zorgen van het Binnenlandsch Bestuur zijn de sawahs boven de reliefs, welker water

het beeldhouwwerk dreigde te beschadigen, afgekocht en buiten gebruik gesteld. Hetzelfde geschiedde bij de oudheden van Tampaksiring.

houden. De Goa werd voor het eerst door den heer L.C. Heyting, Controleur B.B., in 1923 bekend gemaakt. Opname en publicatie door den Oudheidkundigen Dienst volgden spoedig.

Zij bestaat uit een T-vormige gang in een afgevallen of losgeraakt rotsblok, welks uitwendige vorm door fraai gestyleerd beeldhouwwerk is verlevendigd. Daarbij heeft men de bekende en geliefde rotsmotieven aangewend, waarin allerlei dieren en boschwezens als het ware verdedt zijn opgesteld. De opening wordt gevormd door den muil van een monster, dat de rots met zijn handen wil splijten, dan wel wanhopige pogingen doet om zich uit het rotsblok te bevrijden.

Op de deurpost zijn eenige letterteekens te ontwaren, die ons in de elfde eeuw A.D. verplaatsen, den tijd van Erlangga, de Baliër die koning van Java werd (991 - 1049 A.D.).

Betreedt men de grot, dan ziet men in het verticale been van de T enkele langwerpige nissen, waarschijnlijk als slaapgelegenheid gebruikt, en in het horizontale been vele hogere nissen, waarin verschillende kluizenaars kunnen hebben gehuisd. In de nissen aan de beide uiteinden van dit gedeelte bevinden zich een Ganeça-beeld — men vergelijkte dat van Jeh Poeloe — en een stel van drie lingga's, elk door kleinere omgeven. Een en ander wijst erop, dat, indien althans deze stukken nog op hun oorspronkelijke plaats staan, de bewoners der kluizenarij geen Buddhisten waren.

Vóór de grot staan verschillende spuiersfiguren, afkomstig van een thans verdwenen badplaats, waaronder enkele zeer fraaie. Een zeldzaamheid — voorzoover bekend zelfs een unicum — is het spuiersbeeld, dat een Ganeça voorstelt.

Op eenigen afstand zijn de overblijfselen gevonden van andere kluizenaarsverblijven en van enkele en-relief in de rots uitgehouwen stūpa's. Ter plaatse moet zich dus in ieder geval een Buddhistisch heiligdom bevonden hebben, dat echter om verschillende redenen in een oudere periode dient te worden geplaatst (tiende eeuw A.D.).

In een afzonderlijke bewaarplaats naast de grot worden nog eenige beelden bewaard, waaronder een kleine groep, die de Buddhistische godin Hārīti met haar vele kinderen voorstelt. Deze godin zou volgens de Buddhistische overlevering oorspronkelijk een daemone geweest zijn die, na door den Buddha te zijn bekeerd, hare ontoelaatbare gewoonte om haar kinderen op te eten had afgezworen. Bezie men het beeld goed, dan kan men duidelijk

de voor daemonen kenmerkende uitgegroeide hoektanden zien.

De oudheden van Pedjeng.

Onder alle dorpen van Bali kan Pedjeng trotsch zijn op het bezit van verreweg het grootste aantal kleinere oudheden, in welke voorrang het slechts door het nabijgelegen Bedoeloe wordt opzijgestreefd.

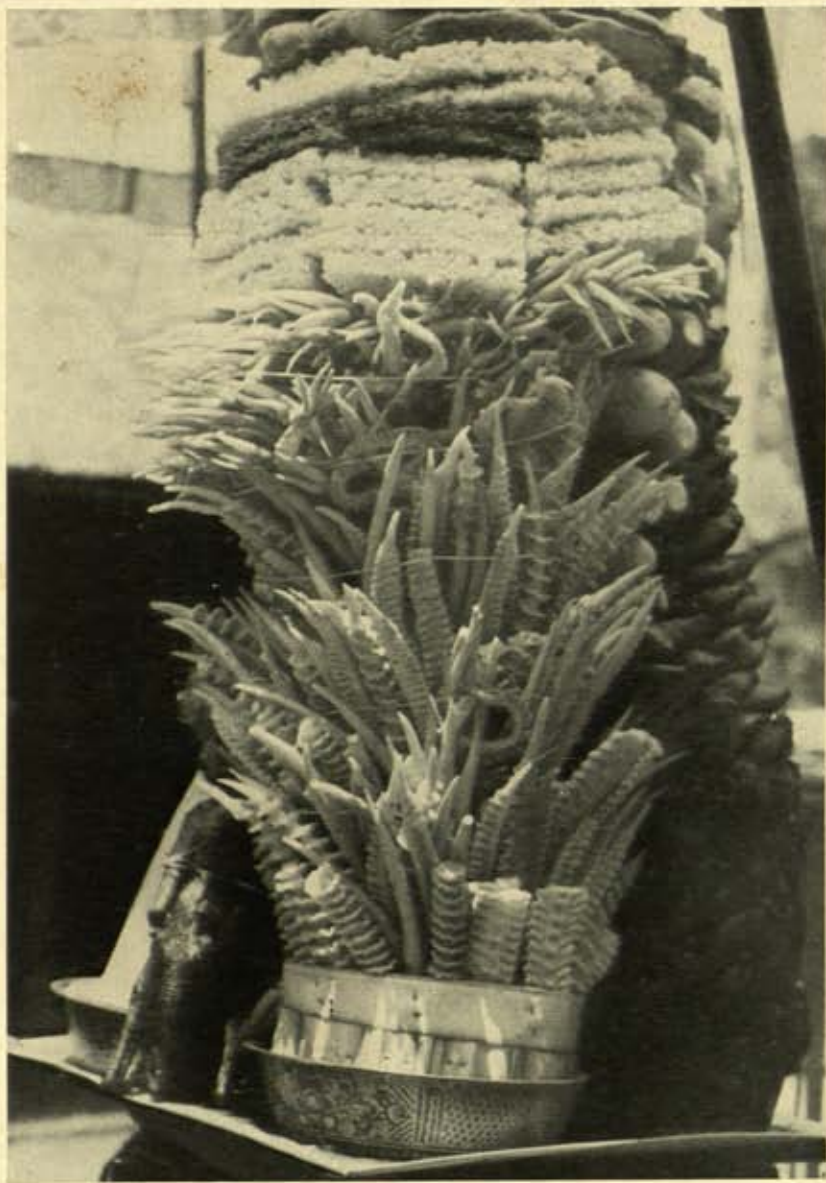
Over talrijke min of meer heilige plaatsen in de desa verspreid vindt men er beelden, meerendeels portretbeelden van vorsten en vorstinnen, lingga's yoni's, ornamentstukken, inscripties en allerlei andere uit steen — vulkanische tuf — vervaardigde overblijfselen. De meest belangrijke en ook meest bekende vindt men in de Poera Panataran Sasih, welke zijn naam ontleent aan het feit, dat in een zijner gebouwtjes een bronzen trom wordt bewaard, welke volgens de overlevering de naar beneden gevallen maan (sasih) zou zijn. Deze trom heeft niet het type der meer bekende praehistorische bronzen trommen, welke overal in den Archipel werden opgegraven en die in vorm en aard op dergelijke trommen in Achter-Indië teruggaan, doch bezit meer de gedaante van een zandlooper. Trommen van brons en van dat type werden nog voor kort in de kleine Soenda-eilanden vervaardigd.

Brokstukken van een gietvorm voor een dergelijke trom zijn elders op Bali gevonden en laten zien dat men hier met inheemsch fabricaat te maken heeft. Intusschen is deze trom de grootste van alle bronzen trommen in den Archipel.

Voorts werden vroeger in deze poera bewaard de talrijke uit klei gevormde kleine stūpa's en tabletten met de Buddhistische geloofsbelijdenis, welke in 1924 in de omgeving van Pedjeng te voorschijn kwamen. Zij dateeren uit de 8e en 9e eeuw en bevinden zich thans in het museum te Denpasar.

Nog immer echter bevatten de overige bouwwerkjes van deze poera talrijke beelden en inscripties, welke uit de meest verschillende perioden van de oud-Balische geschiedenis dateren. Wij moeten dus wel aannemen, dat hier hetzij de kraton der voornaamste Balische vorsten gelegen was, hetzij bijzettingsheligheden, die bij een meer aan den zeekant geplaatste kraton behoorden.

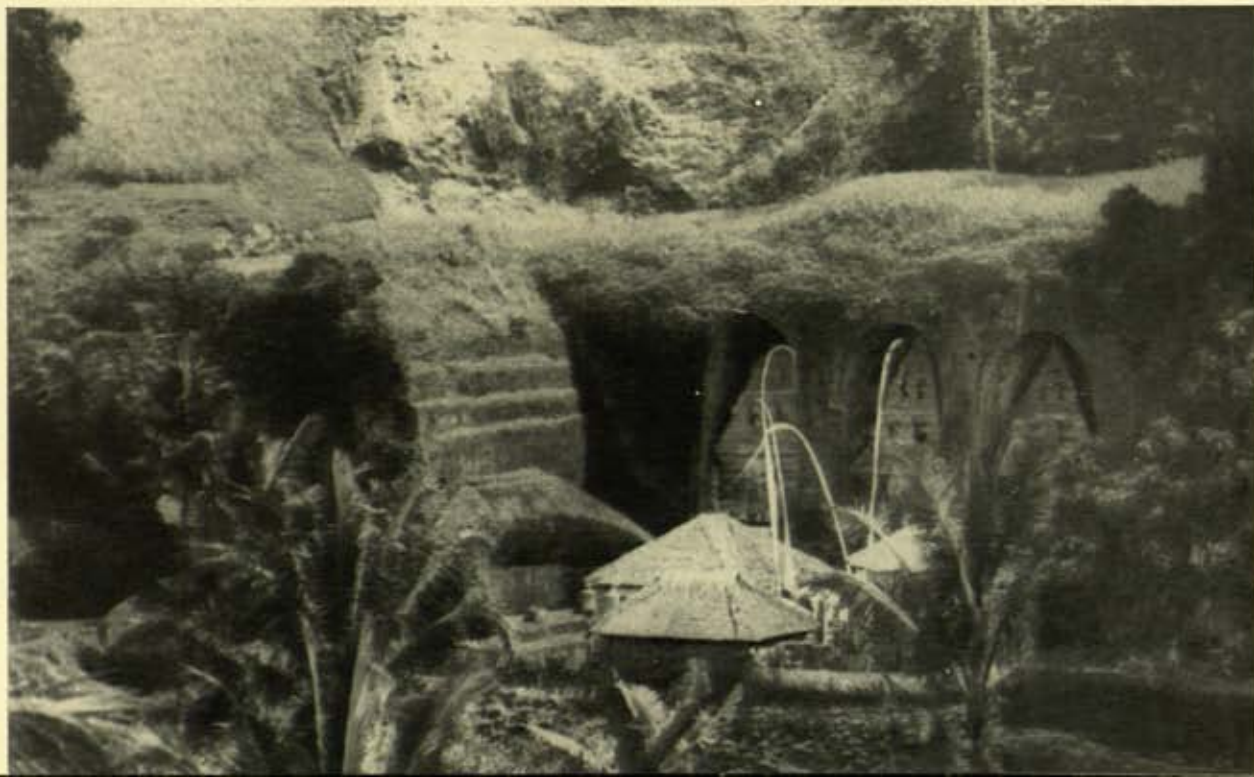
De heiligheid van de plek wordt duidelijk aangetoond door het feit, dat zij door alle eeuwen heen voor religieuze doeleinden in gebruik bleef. Helaas zijn er geen gegevens omtrent deze plaats uit de historische literatuur

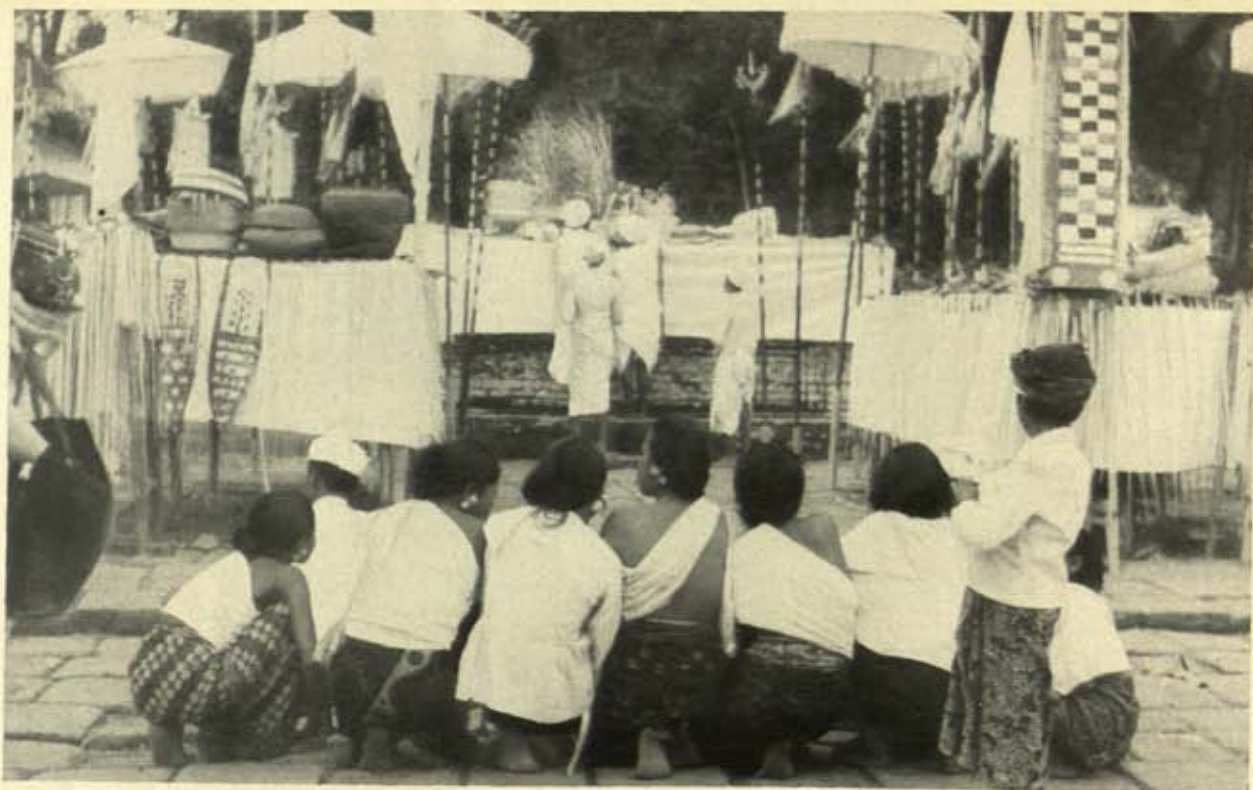

Tampaksiring.

ph. Dr. P. G. C. van Oort.

Offerande bij de koningsgraven

Tirta Empoel.

Tijdens het offerritueel.

Copyright Soer. Handelsbl.

Tirta Empoel.

Priester tijdens het offerritueel.

Copyright Soer. Handelsbl.

Tirta Empoel.

ph. Dr. P. G. C. van Oort.

Danseres tijdens een Legong-les. Achter haar de goeroe.

Gianjar.

ph. Ir. S. Riis.

Gong Kēbiar van de Nagara Gianjar, bespeeld door menschen uit Pliatan, met Kēbiar-dans van Goesti Gēdē Raka uit Tabanan.

Bédoeloe.

Kétjak-dans.

ph. E. F. D., Bali.

Bédoeloe.

Kétjak-dans.

ph. E. F. D., Bali.

bekend, zoodat wij omtrent haar werkelijke beteekenis nog in het duister tasten.

De beelden en andere oudheden van Pedjeng zijn vanwege den Oudheidkundigen Dienst gefotografeerd en beschreven. Hunne heiligheid in het oog der bevolking — die er overigens goed voor zorgt — verhindert het overbrengen naar een museum of een andere plaats, waar zij nog iets langer aan den tand des tijds zouden kunnen ontkomen. Het materiaal waaruit zij zijn vervaardigd — een vulkanische tuf — is namelijk zoo bros en voor verweering vatbaar, dat zij onder alle omstandigheden een veel spoediger ondergang tegemoet gaan dan de beelden van Java.

De rots-tjandi's van Tampaksiring.

In de steile rotswanden van de heilige rivier Pakerisan zijn ter hoogte van de desa Tampaksiring eenige merkwaardige monumenten uitgehouwen, welke terecht de bewondering wekken van de bezoekers, doch ook om wetenschappelijke redenen hoogst belangrijk moeten worden genoemd. Dit zijn de zgn. rotstjandi's en rots-kluizenarijen van den Goenoeng Kawi.

Zij werden in 1920 door den heer H. T. Damsté, Resident van Bali, voor het eerst bekend gemaakt. Opname door den Oudheidkundigen Dienst volgde, terwijl zij herhaaldelijk het voorwerp waren van oudheidkundigestudiën.

Hun dateering is middels redeneering mogelijk gebleken, hoewel zij zelve geen jaartal dragen. De voor enkele korte opschriften gebruikte gefigureerde schriftsoort komt geheel overeen met die van een gedateerd beeld elders op Bali, hetgeen hen in de 11e eeuw A. D. doet plaatsen.

Bedoelde opschriften zijn niet alle meer ontcijferbaar, doch toonen aan, dat de rots-tjandi's de bijzettingstjandi's waren van een vorst en waarschijnlijk tevens van zijn acht vrouwen. Op eenigen afstand bevindt zich een dergelijke rots-tjandi, welke blijkens het opschrift voor 's vorsten minister kan bestemd geweest zijn.

Het opschrift op de grootste der tjandi's luidt: *Hadji loemah ing djaloe*, wat zooveel zeggen wil als „De Koning, die te Djaloe overleed.” De overige opschriften zijn slechts gedeeltelijk leesbaar.

Het complex, dat zich zooals gezegd aan beide oevers van de rivier uitstrekt, bestaat uit vier hoge nissen aan den West-oever en vijf dito aan den Oost-oever. In elk dier nissen is bij het uithouwen een tjandi en-relief uitgespaard, welke dus massief is en geen kamer

bezit. Onder deze tjandi's heeft men voorts telkens een korte tunnel in de rots uitgehouwen, bestemd om de ook van andere tjandi's bekende steenen kist met aschresten van de bijgezette personen en gouden en andere preciosa met magische bestemming, in op te bergen. Enkele van die kisten liggen nog nabij hun plaats.

Zooals men weet werd het lijk van een vorst gemeenlijk verbrand, de asch verzameld en gedeeltelijk plechtig in zee gestrooid. Een deel daarvan werd echter onder een beeld van den vorst in diens goddelijke gedaante bijgezet en diende om het contact met den overledene ook na diens dood te kunnen bewerkstelligen.

De hier bijgezette koning kan de jongere broeder van den bovengenoemden Erlangga geweest zijn; van hem bezitten wij verschillende oorkonden. Hij regeerde over Bali nadat zijn oudere broeder was overleden en moet zelf omstreeks 1080 gestorven zijn.

Behalve de reeds genoemde tjandi's bevat het complex te Tampaksiring nog vele kluizenaarsnissen, kamers, gangen en poorten, welke erop wijzen, dat bij 's konings rustplaats een tamelijk uitgebreid gezelschap van heilige mannen zijn laatste levensdagen in afzondering sleet en tevens de ceremoniën voor het welzijn van 's konings ziel zal hebben waargenomen. De juiste bestemming van al deze onderdeelen is niet steeds duidelijk; wel is het zeker dat de ons reeds van Jeh Poeloe bekende nissen tot woonstee der kluizenaars hebben gediend. Wat de duistere, in het midden der vloer van een gat voorziene kamer echter kan hebben beteekend, is nog immer niet uitgemaakt. Het is zeker geen toevalligheid, dat het dit complex gelegen is op geringen afstand van de meest heilige bronnen van Bali, die van Tirta Empoel. De stichting van de daaraan verbonden badplaats — sindsdien natuurlijk, gezien het sterk verweerend materiaal, herhaaldelijk vernieuwd en gewijzigd — had plaats in 962 A. D., zooals ons een in Manokaja bewaarde oorkonde leert. Trouwens, de geheele streek tusschen de Pakerisan en de daaraan parallel loopende Petanoe schijnt in een reuk van heiligheid te hebben gestaan, daar zij bij het tusschen 1925 en 1928 gehouden onderzoek bleek honderden van oudheden van de meest uiteenlopende soorten en perioden te bevatten. Het was blijkbaar het Heilige Land van Bali, de kern van de oude rijken, die nu eens door vermaagschapping hunner vorstenhuizen met die van Java in pais en vree met dien grooten nabuur leefden, dan weer, gebruik makend van zwakke oogeblikken in de Javaansche buiten- en binnenlandsche politiek, naar onafhankelijkheid streef-

den en die herhaaldelijk ook verkregen. De geschiedenis daarvan is in de oudheden van deze streek te lezen.

Bij de Koningsgraven te Goenoeng Kawi werd op dit oogenblik juist een religieus feest gevierd. Talrijke tijdelijke offertafels, voorzien van hoog opgestapelde offers verlevendigden het geheel.

Te Tirta Empoel werd de lunch gebruikt. Het bronheiligdom was de moeite van het bezichtigen overwaard. Vanuit de pasanggrahan had men een schitterend uitzicht over het complex. In dezen tijd werden daar groote offerplechtigheden gehouden zoodat op de tempelerven verschillende gebouwtjes tijdelijk opgetrokken waren welke daar anders niet te vinden zouden zijn geweest. Te Tirta Empoel bestond voorts gelegenheid tot het bezichtigen en koopen van het alleraardigste, moderne houtsnijwerk van Bali, vervaardigd in de desa Mas. Verder was het bijzonder interessant om te zien hoe de Legong-danseresjes in hun kunst werden opgeleid door een eerbiedwaardigen goeroe, terwijl ook een les in lontarschrijven plaats vond.

's Middag werden door den Nagara-Bestuurder van Gianjar in zijn Poeri een Thé met dansvoorstellingen aangeboden.

De Gong Kebiar van de Nagara Gianjar werd bespeeld door lieden uit Pliatan, terwijl Goesti Gedé Raka uit Tabanan de toeschouwers boeide door zijn Kebiar-dans. De solo-dans werd zittend uitgevoerd op een betrekkelijk kleine vierkante dansplaats, die aan drie zijden omgeven was door het orkest.

Daarna werd door de Nagara Gianjar een topeng aangeboden. De spelers uit desa Soekawati waren, daar het hier een zeer bijzondere voorstelling gold, aangevuld door „sterren” uit andere dansverenigingen. Het thans opgevoerde verhaal behandelde de wraak van Anoesapati, een episode uit het Javaansche geschiedverhaal, de Pararaton. Wij

laten hier den inhoud uit het programma volgen.

De Pararaton verhaalt van den ondergang van het legitieme vorstengeslacht van Kadiri en de vestiging en opkomst van het nieuwe rijk van Toemapël, beter bekend onder den naam van de hoofdstad Singasari.

De stamvader van dit nieuwe huis is Kèn Arok of Angrok, die in zijn jeugd een deugniet en struikroover is. Het gerucht van zijn schelmerijen dringt zelfs door tot de hoofdstad Kadiri, zoodat de regent van Toemapël, Toenggoel Amëtoeng bevel krijgt den boosdoener onschadelijk te maken.

Kèn Arok vlucht en ontkomt niet alleen, maar weet zelfs als volgeling van een Brahmaan, tot het hof van Toenggoel Amëtoeng door te dringen. Hij bemerkt, dat de schoot van de gemalin van Toenggoel Amëtoeng, Kèn Dëdës, vuur uitstraalt.

Het is een, in de inheemsche literatuur bekend gegeven, dat degeen, die een vrouw met een lichtende schoot tot de zijne kan maken, de heerschappij verwerft. Ook in eenige Balische familiechronieken komt dit motief voor.

Kèn Arok vat het plan op om Toenggoel Amëtoeng te dooden en zich van zijn gemalin meester te maken. Bij een smid, Mpoe Gandring, laat hij een kris maken. Aangezien de smid de kris niet tijdig klaar heeft, doorsteekt Kèn Arok in woede den smid. Deze spreekt stervend den vloek uit, dat Kèn Arok, zijn kinderen en kindskinderen, zeven koningen, door de kris zullen omkomen. Inderdaad verhaalt de Pararaton dan ook van een zevental personen, die door de kris sterven.

Kèn Arok schenkt de kris aan een vriend, die er gaarne aan het hof mee pronkt. Op een nacht steelt Kèn Arok de kris, doorsteekt er Toenggoel Amëtoeng mee op zijn slaapstede en laat de kris in de wond achter. De vriend wordt van den moord verdacht en ter dood gebracht. Kèn Arok huwt Kèn Dëdës en verwerft de heerschappij. Zijn macht groeit, zoodat ten slotte een conflict met den oppervorst van Kadiri uitbreekt. De beslissende veldslag bij Gantër wordt door Kèn Arok gewonnen, die aldus een nieuw rijk sticht.

Toen Kèn Arok met Kèn Dëdës huwde, was deze in verwachting van een kind, door Toenggoel Amëtoeng verwekt. Dit kind, Anoesapati geheeten, verwondert er zich over, dat Kèn Arok hem anders behandelt dan zijn broers en zusters. Van Kèn Dëdës verneemt hij dan, dat

niet Kèn Arok, maar Toenggoel Amëtoeng zijn vader is, en dat deze door Kèn Arok vermoord is.

Anoesapati vraagt de kris en gaat daarmee naar zijn paleis terug. Hier ontbiedt hij een volgeling uit Batil, wien hij de kris geeft met de opdracht daarmee Kèn Arok te doorsteken. De volgeling gaat met de kris naar de kraton van Kèn Arok, vindt hem er aan het eten en doorsteekt hem. Dan vlucht hij terug naar Anoesapati en overhandigt hem de kris, zeggend de daad volbracht te hebben. Onmiddellijk steekt Anoesapati den man van Batil neer en maakt alarm. Hij heeft daarmee den dood van Toenggoel Amëtoeng gewroken, zijn geheim bewaard en zich van den troon meester gemaakt. Tegenover de buitenwereld heeft hij den moordenaar van den koning gedood.

De Pararaton verhaalt dan de verdere kroniek van het nieuwe vorstengeslacht. —

Kort overzicht van het thans opgevoerde gedeelte:

Allereerst komen twee rijks grooten van Praboe Arok op. Vervolgens verschijnen een tweetal volgelingen van Anoesapati. Deze bedienden, die de komieken van het spel zijn, bespreken het voorrecht om onder Anoesapati te mogen dienen, daar deze zulk een rechtschapen en rechtvaardig heer is.

Daarna verschijnt Anoesapati, die tegen zijn volgelingen er zijn bevreemding over uitsprekt, dat zijn vader Praboe Arok hem zoo geringschattend behandelt. Hij gelast hen, hem te volgen, daar hij zijn opwachting gaat maken bij zijn moeder Kèn Dëdës.

Thans treden twee vrouwen, bedienden van Kèn Dëdës op, die eveneens een komische rol vervullen. Nadat zij de liefstalligheid van Kèn Dëdës geprezen hebben, verschijnt deze zelf.

Een ontmoeting tusschen Anoesapati met zijn bedienden en Kèn Dëdës met haar dienaressen volgt. Wanneer Anoesapati van zijn moeder verneemt, dat Praboe Arok niet zijn vader, maar de moordenaar van zijn vader is, ontsteekt hij in groote woede. Voor Kèn Dëdës zweert hij den dood van zijn vader te wreken. Hij vraagt de kris en neemt daarna afscheid van zijn moeder.

Vervolgens draagt hij zijn volgelingen op om zijn vertrouweling I Batil te ontbieden, wien hij opdraagt Praboe Arok te vermoorden. I Batil aanvaardt deze opdracht.

Thans treden een tweetal volgelingen van Praboe Arok op. Nadat zij Praboe Arok geprezen hebben om zijn verschillende uitstekende eigenschappen, verschijnt deze zelf.

Het is avond geworden. Praboe Arok wenscht te eten hij draagt zijn bedienden op den kok te roepen, die de maaltijd in orde moet brengen.

Onderwijl heeft I Batil zich onder de dienaren gemengd en zich kwasie bezig gehouden met het arrangeeren van den maaltijd.

Op een gunstig oogenblik, als Praboe Arok aan het eten is, wordt hij door I Batil doodgestoken.

I Batil vlucht naar Anoesapati en geeft de bebloede kris over. Anoesapati heft den roep van „Amok, amok” aan en doorsteekt I Batil.

Het volk van Toemapël, dat op het amokgeroep gewapend aan is komen snellen, keert terug als het verneemt, dat de moordenaar van Praboe Arok reeds gedood is.

Daar het weer zich goed hield, werd in het dorp Bedoeloe, tegen het einde van den middag, een Kètjak-voorstelling gegeven.

Bij sommige sanghyang-ceremoniën, zoo leest men in het door W. Spies en R. Goris geschreven standaard-artikel over de Balische dansen („Djawa” 5-6, 1937), hoort als essentieel bestanddeel een mannenkoor kètjak geheeten. Deze kètjak heeft zich bovendien in de laatste jaren tot een zelfstandig tooneelgenre ontwikkeld.

Het aantal deelnemers is tevens sterk uitgebreid en bedraagt thans soms zelfs tot 200 mannen. Alleen bekleed met een hoog tusschen de beenen opgetrokken kain, zitten deze mannen in concentrische cirkels om een olielamp.

Het geheel der kètjak-opvoering bestaat uit langzame en gedragen oudere incantaties, onderbroken door sterk-rhythmische en syncopische tusschengedeelten.

Het langzame en gerekte zingen doet Gregoriaansch aan. Het geheel werkt vooral door het langdurig herhaalde tjak-ë-tjak-ë-tjak-ë-tjak, gepaard aan bepaalde lichaamsbewegingen, buitengewoon suggestief.

In den loop der handeling vormen zich ook twee groepen, die een soort gevecht uitvoeren, waarbij dan beurtelings de eene groep zich met dreigend uitgestrekte armen en onder het uiten van een wild ge-tjak over de andere neerbuigt, die, als verslagenen op het slagveld, geheel achterover liggen.

Het ge-tjak, dat klinkt als kikkergekwak, wordt afgewisseld door sissgeluiden, apenkreten, en dergelijke.

Uit het geheel klinken soms ook wel enkele afzonderlijke daemonische kreten op, ook wor-

den wel korte gesprekken als heesche diergeluiden gevoerd.

Enkele aparte dansers rijzen geleidelijk uit den kring omhoog, voeren dan een dans uit, om daarna weer in de groep onder te gaan. In het geheel zit, in opvallende tegenstelling met het geciviliseerde en gestyleerde der meeste andere dansen, iets van een natuurlijke oerkracht. Zonder dat zulks er organisch mee

samenhangt, worden er wel verhalen (l a m-
p a h a n) opgevoerd, vooral passages als het
wakker maken van Koembakarna en het
tweegevecht van Soebali en Soegriwa
(beide ontleend aan het Ramajana.)

's Avonds laat keerde men naar boord
terug na een vermoeienden doch zeer
interessanten en leerrijken dag.

Omgeving Kintamani.

ph. R. Katamsi.

Uitzicht over het Batoer-meer.

Kintamani.

ph. Ir. S. Riis.

Baris gédé op het tempelerf.

Kintamani.

ph. Ir. S. Riis.

Gamelan Angkloeng uit Sabi (Noord-Bali) bespeeld door kinderen.

Kintamani.

Copyright Soerabaiasch Handelsbl.

Begeleid door de gamelan angkloeng van Sabi (Noord-Bali), werd te Kintamani door twee meisjes, getooid met manlijke hoofddoeken, strakgebonden borstwindnels, korte kain en halfronde, geborduurde en van franje voorziene schootlap een Legong gong-dans uitgevoerd.

Kintamani.

ph. Ir. S. Riis.

Kraaien-dans (Baris goak) in een tempelhof.

Copyright Soerab. Handelsbl.

Detail van een tempelpoort. Men lette op de doeken, die ter gelegenheid van het tempelfeest om de daemonische poortwachters zijn geslagen.

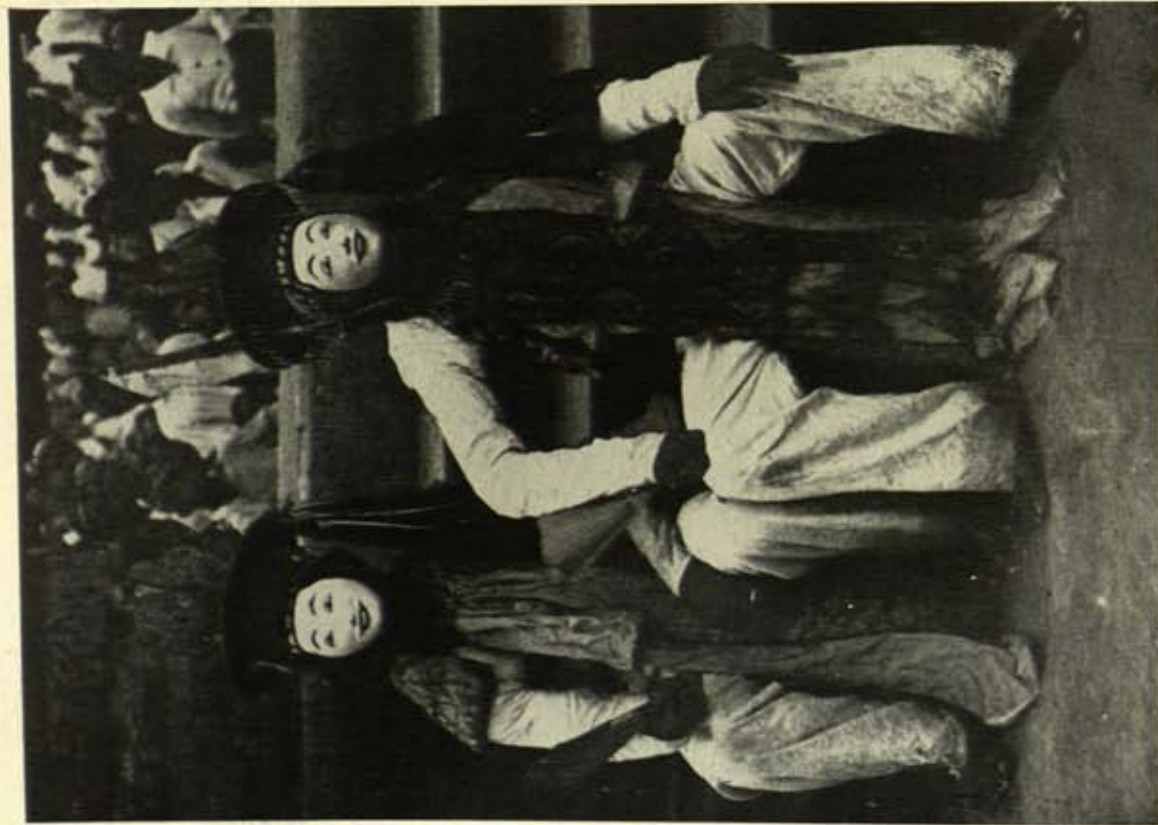

Gelgel.

ph. Ir. S. Riis.

Tijdens de Barong kékèt-voorstelling. Twee z.g. boeta kala (daemonen).
Door de gespleten poort (tjandi bēntar) ziet men de Barong.

Gelgel.

Tijdens het voorspel van de Barong kékét, verschijnen vier dansers met Sandaran-maskers en waaiers in de hand. Zij vervullen de rol van hemelnymphen (dédari) in Indra's tuin.

Copyright Soer. Handelsbl.

Gelgel.

Detail van de Boeta kala, tijdens de Barong kékét-voorstelling.

ph. E. H. Andriessen.

Vrijdag 22 October 1937.

De tocht leidde vooreerst naar de beroemde en oude poera Kehen te Bangli. Vóór dezen tempel was een loods gebouwd waar houtsnijwerk- en klapperdopbewerking werd gedemonstreerd, terwijl tevens een verkoopstentoonstelling voor dat doel was ingericht.

De Poera Kehen behoort tot de z.g. „Rijkstempels” en is tevens een terrasheiligdom. Dateerend uit de periode waarin Hindoeïstische vorsten over Bali regeerden, is het een der heiligste complexen van dit eiland. Onder verwijzing naar wat Dr. Goris over dezen tempel mededeelde in zijn voor het congres gehouden en in dit Verslag opgenomen voordracht, kunnen wij hier slechts de bijzonder fraai bewerkte poorten en gebouwtjes memoreeren, overschaduw door een machtigen boom. Velen zullen ongetwijfeld onder den indruk van deze eerbiedwaardige plek gronds zijn gekomen.

Op weg naar Kintamani bestond gelegenheid om te genieten van het indrukwekkende panorama over het Batoermeer, vanaf een in de buurt van Penelokan gebouwde koepel. De lucht was betrokken. Onder ons lag daar het grijze, rimpellooze watervlak in sombere stilte. De vulkaan had nog in 1926 gewerkt. Aan den voet van den berg lag vroeger de desa Batoer. Thans is deze begraven onder dikke, ruige lavakorsten, die het landschap een aanblik geven van huiveringwekkende dorheid.

De dansvoorstellingen vonden te Kintamani plaats in een tempelerf. In het congresprogramma licht Dr. Goris de voorstellingen op de volgende wijze toe:

De Baris-dansen

te Kintamani

Aangeboden door den Nagara-Bestuurder van Bangli.

De religieuze waarde en beteekenis is: consecratie van wapenen of wapendans. Bijna alle

baris-dansen worden op het tempelterrein opgevoerd. Sommige ook bij lijkverbrandingen.

Baris goak.

Met begeleiding van gamēlan gong gēdē.

Het opgevoerde verhaal luidt:

Batara dalēm Kloengkoeng heeft gezondigd tegen Batara Pandoe.

Daarom zendt deze kraaien (goak) naar B. d. Kloengkoeng, die dezen voortdurend kwellen en hinderen bij zijn maaltijden. Hij zoekt dan iemand om de kraaien te verjagen.

Wegens groote ascese krijgt Aria Kapoetjangan een zweep van Batara Batoer. Met deze zweep verjaagt hij dan de kraaien. Uit dank voor dezen goeden daad ontvangt Aria Kapoetjangan dan van B. d. Kloengkoeng een eigen rijk, genaamd Pamētjoetan en zelf den titel Aria Pamētjoetan, wegens de wonderdadige zweep (pētjoet).

Thans opgevoerd door 16 mannen, in het zwart gekleed en gewapend met lans en kris.

Baris gēdē.

Met begeleiding van g. gong gēdē.

In de Batoerstreek opgevoerd bij groote tempelfeesten, door 16 mannen, in bonte kleeren, en gewapend met lans en kris.

(Vgl. nog het „Overzicht”, waarin een afwijkende variëteit uit Sanoer vermeld wordt.)

Baris prèsi.

Met begeleiding van g. gong gēdē.

De baris prèsi van Soekawana heeft schilden en krissen. De dansfiguren wijken af van die der baris gēdē. Als verhaal wordt opgegeven: „Mērēboet boenga toendjoeng”, dat volgens opgave der dorpsoudsten van Soekawana een oud, overgeleverd verhaal is, waarvan zij echter oorsprong of inhoud niet konden opgeven.

Baris dadap.

Met begeleiding van g. angkloeng.

De dansers hebben ook bonte kleeding, voorts krissen en schilden.

Deze schilden wijken echter af van die bij de baris prèsi. Er zijn namelijk wajangfiguren opgeschilderd, te weten: Darma (-soeta), Ardjoena, Nakoela, Drona, Karna en Salya.

Er zijn drie paren strijders: Darma doodt Drona; Ardjoena doodt Karna; Nakoela doodt Salya.¹⁾

De dans is fijner dan bij b. gëdë en b. prësi en er wordt ook bij gezongen.

Verder trok de door kinderen met grooten ernst en feillooze techniek bespeelde gamelan Angkloeng uit de Noord-balische desa Sabi aller aandacht. Op de muziek werd ook gedanst.

Gelukkig kon, voordat het al te hard begon te regenen de pasanggrahan worden bereikt. Hier werd in een gezellige drukte de lunch gebruikt, waarna op de buiten het gebouw ingerichte verkoops-tentoonstelling vele producten van Balische kunstnijverheid van eigenaar verwisselden.

Ook te Gelgel was, vóór de poera, een verkoopstentoonstelling georganiseerd, terwijl men op het tempelerf zelf om de daar ingerichte overdekte dansplaats heen gelegenheid kreeg tot het zien van de techniek van ijzer- en zilversmeden. Vele bestellingen werden hier door de congressisten gedaan. Het viel op, dat het Jogja'sch zilverwerk hier in zekeren zin werd nagevolgd, zonder dat ornamentatie of uitgeheele verhalen hun Balisch karakter verloren hadden.

Weldra namen de dansuitvoeringen een aanvraag. Zij werden aangeboden door den Dewa Agoeng van Kloengkoeng. Men begon met een Djangër uit de desa Kamasan. Onder verwijzing naar wat in het meergenoemde Djawa-artikel over dezen dans te lezen staat, nemen wij hier, met enkele veranderingen den tekst van het programma over:

De opvoering ving aan met de gebruikelijke zang- en lichaamsbewegingen. Een tweede phase werd gevormd

¹⁾ Aldus volgens de opgave hiervan ontvangen; volgens het Barata-joeda wordt Drona gedood door Dresta-Dyoemna; Salya wordt gedood door Darma (-Soeta = Joedistira), echter op aanwijzingen, door Nakoela verkregen.

door de „gevecht“-figuren. Dan volgde de opvoering van een Tjoepak-verhaal, dat in het kort als volgt luidt:

Radèn Galoeh (van Daha) treedt met haar bedienden op, gespeeld door twee djangër-meisjes — de prinses is gestolen door een raksasa, Mëndaroe, en wordt in zijn huis gevangen genomen. —

Daarna treden twee bedienden (Poenta en Kërtala) op, zij zijn in dit geval volgelingen van Grantang. Na een gesprek tusschen de bedienden treedt Grantang zelf op.

Deze wil Radèn Galoeh gaan zoeken. In het woud ontmoet hij den Slangevorst Naga-radja, die wegens honger menschen tracht te verslinden.

Een gevecht volgt, waarin Grantang wint en de Slangevorst gedood wordt.

Voortgaande door het woud heeft een nieuwe ontmoeting plaats, thans met den Tijgervorst Wyagra-pati. Deze blijkt een wegens zonden uit den hemel (Indraloka) verstooten Bidëdara te zijn, die nu slechts uit zijn vloek verlost kan worden door den dood in zijn huidige gestalte van tijger. Hij verklaart het doel van Grantang's komst te weten en vertelt dezen, waar hij Radèn Galoeh kan vinden.

Daarop doodt Grantang hem op zijn eigen verzoek en verlost aldus zijn ziel.

Vervolgens vindt Grantang de woning van den raksasa Mëndaroe, doodt dezen en neemt Radèn Galoeh mee naar huis.

Daarna volgde, in den namiddag, op het onoverdekte gedeelte van het tempelerf een indrukwekkende Barong-kèkèt voorstelling, gespeeld door lieden uit de desa Djoempai. Uit het programma nemen wij weer, met de noodige veranderingen, het volgende over. De korte inhoud van het verhaal, Mërdah geheeten, luidt als volgt:

Vier hemelnymphen (dëdari) zijn uit Indra's hemel neergedaald en vermeien zich in een lusttuin op aarde. Dan worden zij lastig gevallen door een groep daemonen (boeta kala). De nymphen vluchten en ontmoeten Banaspati radja. Zij smeeken hem om hulp en B. bevecht en verslaat de daemonen.

Op hun beurt vluchten ook dezen. Banaspati radja zet hen na, en ontmoet dan

op een kerkhof Ni Raroeng, die een leerlinge is van Tjalonarang en op dat kerkhof zwart-magische krachten verzamelt (concentreert). Hij houdt haar voor een genootte van de daemonen, valt haar lastig, waarop zij vlucht.

Zij vertelt aan haar meesteres Tjalonarang haar bevindingen en deze, in woede ontstoken, zoekt nu Banaspati radja. Een gevecht volgt, waarbij B. verslagen wordt en vlucht. Zijn helpers willen nu Tjalonarang aanvallen doch door haar betooverd, richten zij de wapens op zichzelf.

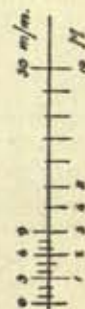
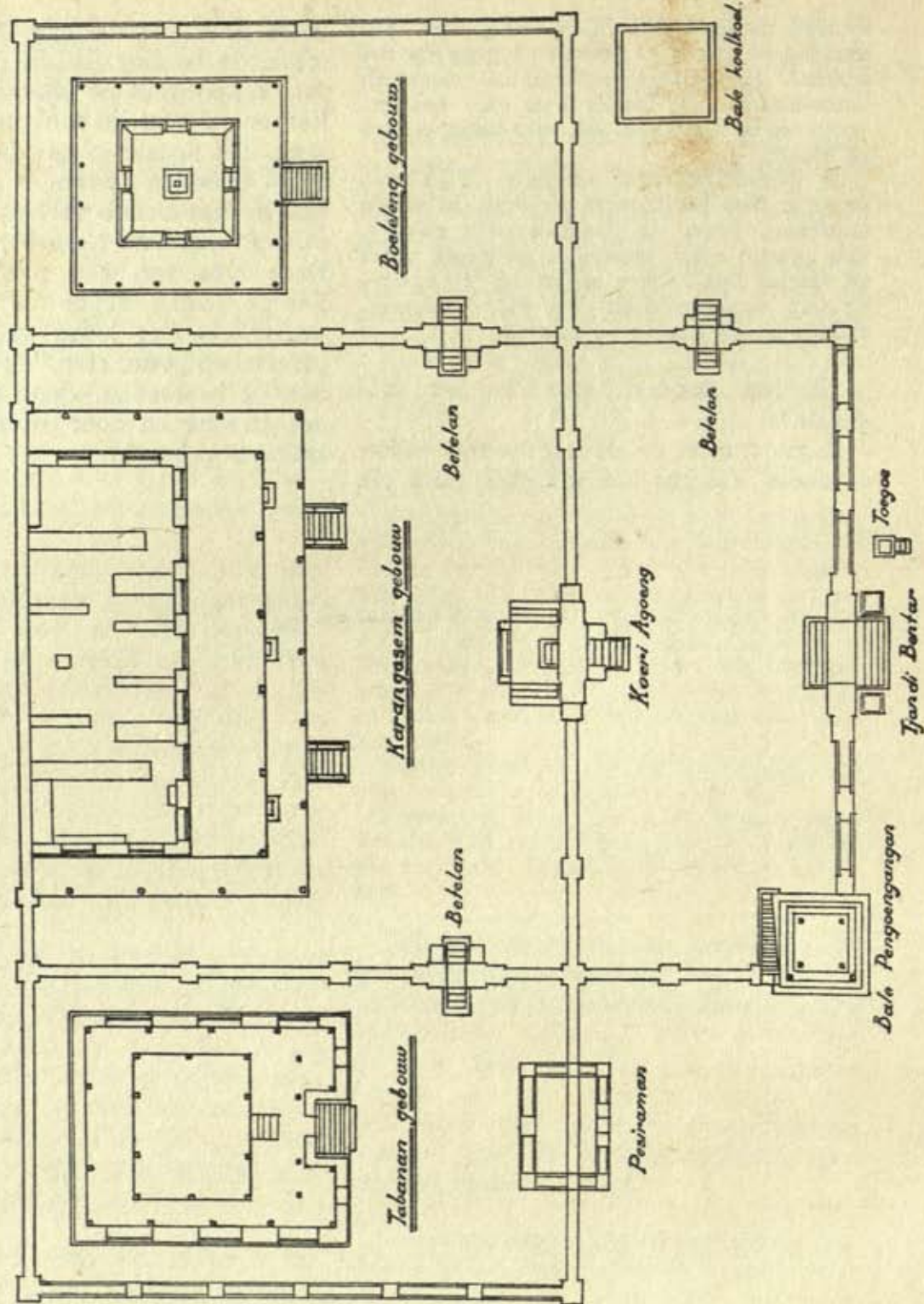
Op het „tooneel” zag men het volgende :

Eerst traden de dĕdari op met tĕlĕk-maskers. Daarna de djaoek-spelers als

boeta kala. Dan volgde de strijd tusschen de barong (in dit geval : Banaspati radja) met de djaoek, waarna Ni Raroeng den strijd aanbond met de barong. De laatste phase bestond uit de strijd tusschen de rangda en de barong, waarin deze laatste verloor. Hierop volgde een spontane ngoerĕk, een krisdans. Deze was van een pijnlijke realiteit. Eenige malen zagen de toeschouwers verder een der leden van het Baranggezelschap „vuur eten.” Ten slotte werden de bezetenen, door aanraking van den barong en door wierook weer tot bedaren gebracht.

PLATTEGROND BALI MUSEUM DENPASAR

Schaal 1:333.

Denpasar, Bali-Museum.

ph. Drs. R. L. Mellema.

Achterkant van de Kori agoeng, genomen op het erf vóór het z.g. Karang-asém gebouw van het Bali-Museum.

Denpasar, Bali-Museum.

Tjandi bēntar.

ph. W. Spies.

Zaterdag 23 October 1937.

De in het programma voor dezen dag aangekondigde dansvoorstelling in de poera Boekit Sari bij Sangeh, werd niet op die plaats gehouden doch in de Poera Satria te Denpasar. De congreswerkzaamheden begonnen echter met een door den Heer Ir. Th. A. Resink opgestelde inleiding over:

Het Bali-Museum.

Daar het programma Vrijdagavond ten aanzien van den tijd waarop deze lezing gehouden zou worden, gewijzigd was en de inleider daarvan door omstandigheden niet op de hoogte was gesteld, werd zijn voordracht bij zijn afwezigheid welwillend voorgedragen door den Voorzitter van het Bali-Museum, den Heer M. Boon, Controleur B. B. van Badoeng. Deze begon, na door den Voorzitter van het Java-Instituut te zijn ingeleid, met er op te wijzen, dat het jammer was dat de Heer Resink de voordracht niet zelf kon houden. Te meer, aangezien de Heer Resink groote en gewaardeerde verdiensten had ten opzichte van het Bali-Museum. Vervolgens had de voorlezing van bedoelde voordracht plaats.

Mijnheer de Voorzitter,

Dames en Heeren.

Toen het bekend was geworden, dat het Java-Instituut een congres zou houden op Bali en bij die gelegenheid het museum in Den Pasar wenschte te bezichtigen, meende ik — als tijdelijk waarnemend conservator van dit museum — dat het op mijn weg lag om, alvorens tot bezichtiging van de museumcollecties over te gaan, een korte inleiding te houden over het ontstaan van het ge-

bouw, de oprichting en de ontwikkeling van de museumvereeniging met haar doelstellingen en over de vraagstukken welke het Bestuur bij de uitvoering van haar taak op te lossen had.

Ik ben U dankbaar, dat U mij wel in de gelegenheid hebt willen stellen om deze uiteenzetting te mogen houden en wel om de volgende reden.

Ongeveer twee jaar geleden heeft het toenmalig Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, Dr. F. D. K. Bosch, bij de opening van de Uw museum in Jogja voor Uw vereeniging een belangwekkende rede uitgesproken over „Het Museumwezen in Ned. Indië”, waardoor de snelle groei van en de belangstelling voor deze de zoo typisch Europeesche cultuuruiting openbaar gemaakt werd, terwijl zij vroeger slechts door ingewijden in kleine kring en in los verband werd besproken.

Dit feit is voor Uw Bestuur aanleiding geweest om de verschillende museumvereenigingen en daarvoor in aanmerking komende personen uit te nodigen tot een vergadering ter bestudering van de mogelijkheden, die er waren om te komen tot het oprichten van een bond van museumvereenigingen ter bevordering van het museumwezen en ter voorkoming van misstanden.

Hiermede heeft Uw Bestuur de tweede stap gedaan om de belangstelling voor het verzamelen van belangrijke cultuuruitingen in deze landen te verdiepen en te verbreiden.

Hierop aansluitend hoop ik met deze inleiding bij te kunnen dragen tot het verkrijgen van een zuiver beeld van een regionaal museum in de Buitengewesten en aan de hand daarvan de rol te bespreken die zulk een museum cultureel zal kunnen vervullen.

De Bouw van het Bali-Museum.

Het was in het jaar 1910, dus slechts enkele jaren nadat deze gewesten onder rechtstreeksch bestuur kwamen, dat op een bijeenkomst ten huize van den tweeden Assistent-Resident van Zuid-Bali, den Heer W. F. J. Kroon, aan den „Forschungsreisender” — zooals hij zich zelf noemt — Curt Gründler de opdracht gegeven werd om een ontwerp te maken voor den bouw van een ethnographisch museum te Den Pasar.

Reeds in Juli van datzelfde jaar kon deze zeer begaafde tourist twee plattegronden — die niet veel van elkaar afweken — een uitgebreide beschrijving van de gebouwen met de beplanting en bovendien een vogelperspectief van het geheel „zum besseren Verständnis für die Baliër” den Ass.-Resident aanbieden.

Het is zeer jammer, dat deze laatste teekening verloren is gegaan, daar wij anders beter dan nu in staat waren geweest, na te gaan in hoeverre de Baliërs bij de uitvoering van den oorspronkelijken opzet zijn afgeweken.

Ik heb echter geen reden om aan te nemen, dat men bij de uitvoering veel veranderd heeft, al krijgen wij bij bestudeering van de plannen den indruk dat de Berlijnsche architect de opbouw waarschijnlijk minder pompeus gedacht had dan de Balische kunstenaars—in verband met het nationale karakter van het gebouw — deze meenden te moeten uitvoeren.

De grondgedachte van den bouw was het oprichten van een poeri met daaraan grenzend een poera, beide ommuurd en versierd met poorten, die uit te voeren waren als kopieën van oude, bestaande bouwwerken, omdat men toen reeds meende, dat in de Balische bouwkunst achteruitgang te bespeuren viel.

In hoeverre het een gelukkige gedachte was om een poeri te combineeren met een poera en in hoeverre de architect hierin geslaagd is en wat dan wel de

beteekenis moet zijn van den koelkoeltoren, de badplaats en de eventueel nog op te richten hanenklopbaan zal ik buiten beschouwing laten.

Men heeft, dat is duidelijk, een gebouw willen optrekken, bestaande uit verschillende specifiek Balische bouwdeelen in de verschillende bouwstijlen, die in Zuid-Bali te vinden waren en deze gebouwen zoodanig willen combineeren, dat er geen sprake van zou zijn, dat het geheel zou rammelen of onevenwichtig worden, terwijl in de laatste plaats de gebouwen ook nog voor museumdoeleinden geschikt moesten worden gemaakt.

Daar de architect deze eisch zelf als één van de laatste opsomt, is het niet te verwonderen dat zijn Balische opvolgers, die van musea wel weinig verstand gehad zullen hebben, dit gebod geheel ter zijde hebben geschoven, waardoor al de ontworpen dienstruimten onder de torens en de speciale verlichting in de groote gebouwen, die het vooraanzicht niet mochten schaden, als technisch onuitvoerbaar en on-Balisch kwamen te vervallen.

Dat hierdoor het gebouw zich echter nog minder eigenen zou voor het bergen van een museumcollectie en voor den dienst, daaraan verbonden, spreekt wel haast van zelf.

Men sprak in latere officieele stukken dan ook niet meer van een ethnographisch museum maar van een openluchtmuseum.

Wie den tijd gekend heeft, dat het gebouw leeg stond, zal het museum ook als zoodanig hebben gevoeld en ter completeering van het geheel zou men slechts den wensch hebben kunnen uiten, dat de groote witte zaal van het Karangasemsche middengebouw hoogstens gevuld ware met wat steenplastiek en fotografieën van bekende Balische bouwwerken, die nog niet op het museumterrein vertegenwoordigd waren.

De bouw zelf is niet zoo vlot verloo-

pen als men zich oorspronkelijk wel gedacht had. De Duitsche architect stelde naast de Balische bouwkunst de westerse techniek en daarom zijn — waarschijnlijk nog onder zijn persoonlijke leiding — onder alle muren, poorten en gebouwen geweldige fundeeringen van kalisteen aangelegd — tot groote verwondering van de Baliërs, die dit een ongehoorde geldverspilling moeten gevonden hebben.

Het is echter zeker hieraan te danken, dat het gebouw bij de aardbeving in 1917 hoofdzakelijk gespaard bleef en slechts de toppen van de gespleten poort afvielen, die de daarvoor staande, uit paras vervaardigde raksasa's verbrijzelde.

Een tweede eisch was dat men slechts prima baksteen en paras voor den opbouw zou bezigen. Daar hebben de Baliërs zich helaas niet aan gehouden.

Het is één van de moeilijkste vraagstukken van het tegenwoordige museumbestuur geworden middelen te beramen om verder verweer van de paras en baksteen tegen te gaan en die deelen, die gevaar opleveren voor de daarboven gelegen constructies, te herstellen zonder dat het uiterlijk geschaad wordt.

Een derde wensch van den architect was, dat alle 7 onderafdeelingen (het nog onder het vorstenbestuur verdwenen rijk Mengwi had hij ook een deel toebedacht) niet slechts gelijkelijk in de kosten zouden bijdragen, maar ook de materialen en de werklieden voor de betreffende gebouwen zouden leveren.

Dit bracht zooveel bezwaren met zich mede, die zouden leiden tot verhooging der bouwkosten, dat, op enkele uitzonderingen na, al het materiaal uit het Badoengsche afkomstig is en voor het grootste gedeelte Badoengsche toekangs de uitvoering verzorgd hebben op kosten van de respectievelijke onderafdeelingen.

De omstandigheid, dat de bouw steeds meer geld ging kosten en de benodigde plaatselijke fondsen moeilijk te vinden

waren, heeft er in niet geringe mate toe bijgedragen, dat het geheel eerst in 1925 gereed kwam, met uitzondering nog van de ontworpen wantilan of hanenklopbauw en van den parkaanleg ten Noorden en ten Zuiden van het gebouwencomplex.

Zeven jaren lang heeft men zich toen eigenlijk niet veel van het museum aangetrokken en diende het gebouw slechts tijdens de Pasar-malems als vaste expositieruimte.

De oprichting van de Museumvereeniging en haar doelstellingen.

De eerste stap tot het bijeenbrengen van een verzameling deed Dr. W. F. Stutterheim.

In 1930 richtte het tegenwoordig Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst zich met een schrijven tot den Resident van Bali en Lombok, waarin hij de suggestie opperde om, in aansluiting op de door het Binnenlandsch Bestuur reeds genomen maatregelen tegen den uitvoer van oude kunstvoorwerpen, voorzieningen te treffen om deze voorwerpen ook verder te verzorgen door ze te verzamelen, deze verzameling met ethnographica uit te breiden en een en ander te plaatsen in het reeds aanwezige museumgebouw.

Deze gedachte vond direct in verschillende kringen goeden weerklank, in de eerste plaats bij den Resident, de heer J. H. Beeuwkes.

Het oorspronkelijke plan om een museumraad te benoemen en dien met het beheer te belasten werd verlaten om plaats te maken voor een museumvereeniging teneinde zodoende aan vele belangstellenden gelegenheid te geven het museum met raad en daad te kunnen steunen.

Door de vele inleidende besprekingen en de vele maatregelen, die men wenschte te nemen om het voortbestaan

te verzekeren, heeft de oprichtingsvergadering eerst plaats gehad in December 1932.

Ondertusschen was met de opzet ook het doel gegroeid.

Niet slechts de oude kunst en de ethnographica hadden de belangstelling van de nieuwe vereeniging, maar evenzoo de moderne kunst. Men zou zich niet slechts bepalen tot instandhouden en bestudeering van de uitingen der Balische cultuur maar, indien mogelijk, haar weer doen herleven of het peil verhoogen.

Het Beheer.

Dat aan één van de eerste eischen, die men aan een museum moet stellen, n. l. de aanwezigheid van een geheel bevoegd, wetenschappelijk opgeleid conservator, bij een klein regionaal museum, dat zijn gelden hoofdzakelijk ontvangt uit entrees en plaatselijke fondsen, niet te denken viel, spreekt welhaast vanzelf.

Gelukkig vond het Bestuur den heer W. Spies bereid het conservatorschap pro deo op zich te nemen. Hierdoor verkeert het Bali-museum in de uitzonderlijk gunstige positie dat het de medewerking kreeg van een persoon, die de rest van zijn leven op Bali hoopt te kunnen doorbrengen en die door zijn kennis van Bali en zijn kunstzin moeilijk te vervangen is.

Vóór alles is de vereeniging grooten dank verschuldigd aan het Binnenlandsch Bestuur en de Negara-bestuurders, die van hun belangstelling blijk gaven door bestuursfuncties aan te nemen¹⁾ en ten allen tijde klaar stonden om hulp en financieelen steun uit Negara-kassen te verleenen, wanneer dit noodig en mogelijk was.

¹⁾ De Controleur en de Tjokorda van Badoeng hebben ambtshalve als voorzitter en vice-voorzitter zitting in het Bestuur, terwijl het een goede gewoonte is dat de andere Negara-bestuurders om toerbeurt voor een jaar zitting nemen als bestuurslid.

De Kirtya Lieftrinck — Van der Tuuk, die als curatorium van de vereeniging optreedt en voorgezeten wordt door den Resident van Bali en Lombok, benoemde Dr. R. Goris als haar vertegenwoordiger in het Bestuur. Met zijn wetenschappelijken arbeid en zijn kundige adviezen heeft hij het museum groote diensten kunnen bewijzen.

Door de benoeming tot bestuurslid van den heer Mörzer Bruyns, leider van het touristenverkeer van de K. P. M., kreeg ook de tourist een stem in het kapittel.

Direct bij het oprichten van de vereeniging heeft het Bestuur uitgezien naar een kracht, die het vele loopende werk als: het bijhouden van de boeken; de dagelijksche leiding van de verkoopafdeeling; het beschrijven, onderhouden, restaureeren en nummeren der voorwerpen; het rondleiden van de duizenden touristen, in het kort: al dat dagelijksche werk, waarvoor de bestuursleden geen tijd hadden, zou kunnen uitvoeren.

Dit werk wordt nu gedaan door Goesti Majoen, die een A.M.S.-opleiding genoten heeft, en zijn jongeren broer.

Dat beiden waardevolle, haast niet te vervangen krachten voor het museum zijn, niet in het minst omdat eerstgenoemde sinds de oprichting aan het museum verbonden is, zullen alle ingewijden gaarne erkennen,

De Financiën.

Men heeft wel eens gezegd, dat de ontwikkeling en de belangrijkheid van een museum geheel afhankelijk is van den leider of de leiders.

Gedeeltelijk wil ik dit ook gaarne onderschrijven maar haast van evenveel belang is de financieele toestand, want zonder geld is in een museum niets te bereiken.

De museumplannen werden geopperd in een tijd van de grootste depressie en het is een daad van zeer wijs beleid

geweest, dat de voorloopig ingestelde museumcommissie geen voortgang wilde geven aan haar plannen alvorens zij de verzekering had gekregen dat elk der Negara-kassen het museum zouden steunen met f 250.— per jaar. Door de samenwerking met de K. P. M. was het Bestuur bovendien verzekerd van een vrijwel vaststaand bedrag aan entree's van de vele touristen, die het eiland bezoeken. Hierdoor was het mogelijk, om een begroting en een werkplan samen te stellen.

Helaas hebben de meeste Negara's door eigen crisismoeilijkheden hun belofte niet gestand kunnen doen, hoewel Badoeng de bijdrage verdubbelde tot f 500.— 's jaars. De K. P. M. verzocht de entreprijs van f 0.50 terug te brengen tot f 0.25 en toen het der Regeering ook niet mogelijk bleek om het museum financieel te steunen werd de uiterste zuinigheid noodzaak en ging men zelfs over tot het vormen van een klein reservekapitaal.

De Verzamelingen.

Dat deze beperkte geldmiddelen van grooten invloed geweest zijn op de verzamelingen is niet te verwonderen,

Het aanleggen van een collectie is in een land als Bali met een zoo interessante, uitbundige en gevarieerde cultuur namelijk zeer eenvoudig. Om echter eenig richtsnoer bij het verzamelen te hebben, den groei in den beginne te temperen en met het kleine uitgetrokken bedrag uit te komen, stelde de conservator zich de volgende richtlijnen:

1e. Uitsluitend die stukken verzamelen, waarvan men mag aannemen dat zij op Bali gemaakt zijn.

Hierdoor verviel het verzamelen van Chineesch porcelein, kèpèngs, Chineesch borduur-, schilder- en houtsnijwerk het vele geïmporteerde koperwerk uit de naburige eilanden, het vlechtwerk van Borneo en Lombok, de gebatikte kains

van Java en de gedrukte oude doeken uit Britsch-Indië.

Deze beperking heeft zeker groote voordeelen in verband met het plaatsgebrek en de beperkte geldmiddelen. Het nadeel is echter, dat over eenige jaren de schade niet meer te herstellen zal zijn en dit geldt wel hoofdzakelijk het Chineesch porcelein en de gedrukte oude doeken uit Britsch-Indië.

2e. Bij voorkeur die stukken verzamelen, die een unicum zijn.

Dit principe is ondeugdelijk gebleken, daar men hierdoor b.v. niet kon komen tot het aanschaffen van een volledige wajang-koelit, maar wel tot een rijke verzameling krisgrepen, niet tot een verzameling van hoofdtooien, maar wel tot een uitgebreide collectie maskers enz. Dit standpunt is dan ook geheel verlaten, al besteedt het museum nog graag groote sommen voor het verkrijgen van unica in brons en in houtsnijwerk.

3e. Die stukken verzamelen, die niet te hooge eischen stellen aan expositie en behoud of boven de koopkracht van de vereeniging zouden gaan.

Dit bracht met zich mede, dat het museum zich zeer beperkte in het aanschaffen van goud en zilver, omdat er geen brandvrije kluis aanwezig was; de doeken-verzameling — zoowel beschilde als geweven doeken — beperkt bleef, daar goede opstelling en behoud zeer zware financiële eischen stelde, hetgeen ook geldt voor de verzameling muziekinstrumenten en costuums.

Door de vele bruikleenen en giften van leden zoowel als van Baliërs en van touristen, waren deze regels echter niet steeds strikt vol te houden. De verzameling groeide snel aan, zoodat zij momenteel reeds meer dan 2000 nummers telt.

Deze groei bracht steeds nieuwe groepeerings en uitstallingen met zich mede, waardoor het een daad van wijs beleid bleek geweest te zijn om niet te veel geld te besteden aan de expositie,

daar van een definitieve uitstalling voorloopig toch geen sprake zal kunnen zijn.

Dat een goede oplossing van de etiqueteering bij een steeds wisselende opstelling, die ook aesthetisch bevredigt, nog niet gevonden is, is ten slotte gemakkelijk te begrijpen.

De Gebouwen.

Naast de verzameling heeft het gebouwencomplex de voortdurende zorg van het Bestuur noodig.

Het eenige gebouw, dat voldoende expositieruimte bood, was het z.g. Karangasem-gebouw in den middenhof.

In den noordelijken hof stond een prachtige Tabanansche balé, die vroeger waarschijnlijk in de poeri van den vorst gestaan heeft. Deze balé was echter grootendeels open. De afgesloten ruimte bedroeg niet meer dan 15 m² en kreeg licht door slechts twee kleine vensters. Het was de bedoeling van den architect om deze ruimte te gebruiken als bewaarplaats van het foto-archief en als lontar-bibliotheek.

Omdat het dak lekte, waardoor het prachtige vergulde houtsnijwerk gedeeltelijk vergaan was, werd besloten onmiddellijk tot afbraak van dit gebouw over te gaan en de herbouwing zoodanig te doen plaats hebben, dat men meer expositieruimte kreeg en verzekerd was van voldoende licht en lucht. De wijze van bouwen zou echter om niet uit den toon te vallen, Balisch moeten blijven, en het prachtige houtsnijwerk moest zooveel als doenlijk worden toegepast.

Hierdoor werd de tentoonstellingsruimte hoofdzaak en het Balisch karakter van het gebouw bijzaak.

Op den zuiderhof stond een kleine, driedakige méroe, die het plein niet kan vullen en bovendien van zulk slecht materiaal gemaakt was, dat voor behoud een grondige restauratie noodig zou zijn.

Waar een méroe nooit als expositie-

ruimte te gebruiken is, heeft het Bestuur tot verwijdering besloten.

De onderafdeeling Boeieleng was genegen het Noord-Balische paviljoen, dat in 1914 op de Semarangsche tentoonstelling gestaan had, aan het museum te verkoopen. Op dit aanbod is het Bestuur ingegaan, omdat hierdoor ook de Noord-Balische bouwstijl in het gebouwencomplex vertegenwoordigd zou zijn en het gebouw zelf zeer geschikt was als expositie-ruimte.

Daar ook in de Buitengewesten door de kleine musea meestal gebruik gemaakt wordt van bestaande mooie, oude gebouwen of nieuwe gebouwen in den regionalen stijl opgetrokken worden, verdient het aanbeveling om naar aanleiding van de ondervinding, die het Bali-museum opgedaan heeft, deze bouwwijze en haar voor- en nadeelen in het kort te bespreken.

De voordeelen zijn de volgende:

1e. Door het optrekken van de frontgebouwen in den regionalen stijl verkrijgt het museum de gemoedelijke, eigen sfeer, die nooit een groot modern museum kan geven.

2e. Het optrekken van gebouwen in den nationalen stijl heeft het voordeel, dat het meestal zeer goedkoop is, zoodat het museum, in den beginne meestal over weinig geld beschikkend, niet zijn heele kapitaal aan gebouwen behoeft te besteden.

3e. Bij de uitbreiding van de collecties is bijbouw van meerdere gebouwen zeer eenvoudig, zonder dat daardoor het geheel geschaad wordt. Door het paviljoensysteem blijft het intieme karakter behouden.

De nadeelen, die aan zoo'n opzet verbonden zijn, zijn echter zeer groot en dat heeft het museumbestuur in Bali ook ondervonden.

Zij zijn de volgende:

1e. Daar de inheemsche bouwwijze meestal gebruik maakt van vergankelijk materiaal zijn er groote kosten aan het

onderhoud verbonden en zijn de gebouwen niet brandvrij.

2e. De inheemsche gebouwen (woonhuizen) stellen uit den aard andere eischen aan lucht, licht en ruimte dan een museum. Hierdoor moet steeds gezocht worden naar een compromis dat en het inheemsche gebouw en de museumruimte schade berokkent.

3e. De dienst ruimte die hoofdzakelijk aan practische eischen en niet in de eerste plaats aan aesthetische eischen behoeft te voldoen, zal men zelden in inheemschen bouwtrant kunnen optrekken, waardoor de eenheid verbroken wordt.

Nu geloof ik dat de sterke behoefte aan dienst ruimten eerst ontstaat wanneer een museum in omvang toeneemt en dat, hoe grooter een museum is, de oppervlakte van de dienst ruimten, in percenten van de totale oppervlakte uitgedrukt, des te grooter zal zijn.

Het tegenwoordige Bali-museum heeft bijv. in het geheel geen dienst ruimten en behelpt zich met verloren hoekjes en ingebouwde ruimten onder kasten en rakken. De dringende behoefte daaraan is dan ook pas in het laatste jaar opgekomen.

Bij sterken groei van een regionaal museum, waarbij men hogere eischen zal gaan stellen aan lucht, licht, uitstalling, bewaring, dienst ruimten enz., zal men tenslotte geen genoegen meer kunnen nemen met de inheemsche bouw wijze en moeten overgaan tot het oprichten van een zuiver utiliteitsgebouw.

De Verkoopafdeeling.

Een afdeeling, die een aparte bespreking behoeft daar zij, zoover ik weet, niet voorkomt in eenig ander museum in Indië, is de verkoopafdeeling van moderne kunst, ten doel hebbende de verhooging van het peil der Balische kunstnijverheid en ter verspreiding der producten hiervan.

De heer Bonnet was hiervan gedurende een viertal jaren de bezielende leider en heeft deze afdeeling tot grooten bloei gebracht.

Ik zou niet durven zeggen, dat de haast fenomenale ontwikkeling van de kunstnijverheid in de afgelopen vijf jaar, zoowel kwalitatief als quantitatief gesproken, geheel aan zijn streven te danken is, maar dat hij een grooten invloed hierop uitgeoefend heeft, ook dank zij de verkoopafdeeling in het museum, is zeker.

Toen de Heer Bonnet dan ook in het begin van dit jaar met Europeesch verlof ging, bleek er geen persoon te vinden te zijn, die zijn taak kon overnemen en moest het Bestuur besluiten om de verkoopafdeeling voorloopig te sluiten.

Ook andere bezwaren deden het Bestuur tot deze zoo verstrekkende maatregel overgaan. Zoowel door leden als door den bestaanden of nieuw opgekomen tusschenhandel werden bezwaren naar voren gebracht tegen een mogelijke concurrentie, die het museum met zijn goedkoop werkende verkoopafdeeling den kunsthandel zou kunnen aandoen.

Voor het museumbestuur bestonden echter ook nog andere bezwaren tegen de oude verkoopafdeeling, namelijk door het feit, dat zij beslag legde op den tijd van het inheemsche personeel en de beste expositieruimte van het gebouw innam.

De belangrijkheid van het museum werd echter door het opheffen van deze permanente expositie van moderne kunst geschaad; de kunstnijverheid moest het voordeel missen, dat zij door de stand van het museum zeer goede prijzen voor haar beste producten kon maken, terwijl de consument, de tourist, behoefte had een betrouwbaar adres, waar hij uitgezochte moderne kunst kon kopen.

Om al deze pro's en contra's tot hun

recht te laten komen heeft de vereeniging, gezien het feit, dat de musea van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap, van het Java-Instituut, van het Koloniaal Instituut te Amsterdam en het Ethnographisch museum te Leiden er mede door haar invloed toe overgegaan zijn moderne Balische kunst te verzamelen, besloten weldra een apart gebouw binnen de muren van het museum op te richten waar gelegenheid bestaat om voor den verkoop aan het publiek bestemde goede moderne kunst tentoon te stellen.

De bemoeienis van de speciaal daartoe in te stellen commissie, die met het beheer daarvan belast zal worden, zal echter niet verder gaan dan de keuring der stukken en het innen van 5% van de verkoopswaarde als huur voor de plaatsruimte. Daar het een ieder vrij zal staan om hier voor den verkoop bestemde en een plaatsing in het museum waardig gekeurde stukken te exposeeren, meent het Bestuur de bestaande bezwaren opgeheven te hebben.

Verdere werkzaamheden.

De verdere werkzaamheden van het Bestuur hebben zich bepaald tot het organiseeren van schoolbezoek en het geven van bijzondere muziek- en dansvoorstellingen voor de leden of voorname gasten.

De vereeniging droeg bij in de kosten van het behoud van de rotsreliefs van Jeh Poeloe, borg de belangrijke voorraad van klei-stoepa's uit Pedjeng en bewaart vele steensculpturen van poera's en heiligdommen om ze voor vervreemding en achteruitgang te behoeden.

Na deze schets van ontstaan, groei, doel, inrichting en werkwijze van het Bali-museum rest mij nog de korte bespreking van een bijzondere rol, die dit museum m.i. vervullen moet.

Bali is het eenige eiland van den Archipel, waar een zuivere cultuureenheid bestaat en waar een genationaliseerden vorm van den Hindoe-godsdienst beleden wordt. Daardoor bezit het een geheel apart staande cultuur, waarmede de oude culturen op de andere eilanden echter in nauw verband staan.

De studie van de Balische cultuur is dan ook niet uitsluitend belangrijk voor het verkrijgen van een beter begrip van haar zoo diverse uitingen, maar verheldert niet zelden het inzicht in heden-daagsche en vroegere cultuuruitingen op de andere eilanden.

Bali is daarenboven niet alleen interessant om zijn oud cultuurbezit, verworven in den vorstentijd, maar het is de belangstelling dubbel waard door de ontwikkeling van een levende moderne kunst, die onder invloed van het Westen sterk verandert en toch haar Balisch karakter weet te behouden.

Het feit, dat de bevolking hiertoe in staat is gebleken, maakt haar tot een zeldzaam verschijnsel in het geheele Oosten en de weg van ontwikkeling, dien de bevolking hier zelf gekozen heeft, zal misschien de eenige richtsnoer blijken te zijn voor diegenen, die een reveil van de inheemsche kunst op Java wenschen zonder het eigen karakter daarbij te verliezen.

Dat de belangrijkheid van Bali algemeen erkend wordt bewijst wel de bouw van dit museum; de oprichting van de Kirtya Lieftrinck van der Tuuk; bewijzen de vele vreemdelingen, die hier voor korteren of langeren tijd wetenschappelijke studies maken; de lange reeks van publicaties over dit gewest; het oprichten van de museumvereeniging, dit congres van het Java Instituut en de duizenden touristen, die jaarlijks het eiland bezoeken.

Dat een museum in zoo'n centrum op zijn plaats is en veel zal kunnen bijdragen tot stimuleering en vereen-

voudiging van de studie der Balische cultuur en haar zelf zal bevorderen, dat spreekt wel vanzelf.

Maar Java heeft reeds drie en het buitenland een kleine twintig musea, die een min of meer uitgebreide Balische collectie bergen. Deze collecties zijn echter meestal zeer onvolledig, terwijl de beschrijving der stukken dikwijls veel te wenschen over laat.

Hierin nu verbetering te brengen is n.m.b.m. een andere taak, die dit museum te vervullen heeft en waarmede zij eigenlijk nog niet begonnen is.

Het Bali-museum zal niet alleen moeten zorgen voor het bijeenbrengen van een zoo volledig mogelijke ethnographische en aesthetische verzameling, maar het zal bovendien de verschillende andere musea op Java en in het buitenland behulpzaam dienen te zijn bij het uitbreiden van hun collecties, bij het inwinnen van inlichtingen over het gebruik, de waarschijnlijke herkomst, den juisten naam der museumvoorwerpen enz.

Eerst de vervulling van deze taak zal het nut van het museum tot zijn maximum kunnen opvoeren.

Ik moge eindigen met het uitspreken van de hoop, dat spoedig de weg gevonden moge worden, die tot dit resultaat zal leiden.

De Voorzitter dankt den inmiddels gearriveerden Heer Resink voor zijn inleiding en verder den Heer Boon voor zijn bereidheid den tekst bij afwezen van den Heer Resink te hebben willen voorlezen. Spr. brengt den Heer Resink de verontschuldiging van het Bestuur over voor het feit, dat de Heer Resink door een misverstand de voordracht niet zelf heeft kunnen houden.

De Voorzitter deelt mede, dat deze ochtend besloten zal worden met een bezoek aan het Bali-Museum en met een daarna te houden dansvoorstelling in de Poera Satria te Badoeng.

Voordat echter overgegaan wordt tot

het Museumbezoek wil de Voorzitter nog een slotwoord uitspreken. Hierbij brengt hij den dank van het Bestuur over aan de vele personen en lichamen die er mede voor gezorgd hebben dat dit congres is geworden tot één der hoogtepunten in de geschiedenis van het Java-Instituut. Zonder de hulp van het Binnenlandsch Bestuur op Bali en van de voortreffelijke organisatie der K.P.M., zou het niet mogelijk geweest zijn voor het Bestuur van het Java-Instituut om dit congres, waaraan zoo velen deelnamen, te doen slagen. Hoewel het een lid van het Bestuur zelf betreft wil Spr. toch niet nalaten tot hem in het bijzonder een woord van dank te richten, n.l. tot den Secretaris van het Java-Instituut, den Heer S. Koperberg, die de onmisbare schakel is geweest tusschen het Bestuur eenerzijds en de groote schare van gewaardeerde medewerkers anderzijds.

De Heer Koperberg is de ziel geweest van dit congres. Het vele werk dat de voorbereidingen eischten, heeft hij zonder ophef uitgevoerd. De Voorzitter wil het congres niet sluiten voor hij namens alle aanwezigen den Secretaris zijn grooten dank overgebracht heeft voor alles wat hij in alle bescheidenheid en met wegcijfering van eigen verdiensten tot stand heeft gebracht. (Applaus.) Hiermede sluit de Voorzitter deze bijeenkomst en daarmede het congres, onder dankzegging voor de ondervonden medewerking en de betoonde belangstelling der congressisten.

Velen maakten vervolgens gebruik van de gelegenheid tot het bezoek aan het Bali-Museum, waar veel bijzonders met smaak was uitgestald, om zich daarna te begeven naar de Poera Satria, waar men zich onder de schaduw van een machtigen waringin schaarde om een dansplaats met op den achtergrond de in de zon blinkende baksteen poorten en muren van den Badoengschen tempel.

Uit de Ramayana-cyclus werden hier de volgende tafereelen door de wajang wongspelers uit de desa Mas opgevoerd:

1. Rama, Laksmana en Sita gevolgd door Toewalen, Merda en Tjongdong, komen op.
2. Rahwana, gevolgd door Delem en Sangoet, gaat naar het bosch. Hij geeft aan Maritja opdracht om in de gedaante van een gouden hert te verschijnen.
3. Ontmoeting met het hert. Rama zal het doodschieten. Sita stuurt hem Laksmana achterna.
4. Rahwana komt op in de gedaante van een priester en rooft Sita.
5. Gevecht tusschen Rahwana en Jatayoe. Dood van Jatayoe.
6. Rama en Laksmana keeren terug en ontdekken de roof van Sita.
7. Ontmoeting tusschen Rama en Hanoman.
8. Gevecht tusschen Soegriwa en Soebali. Dood van Soebali.
9. Het apenleger komt op.
10. Vertrek naar Langka.

Na afloop der interessante voorstelling, waarbij vooral voor de Javaansche toeschouwers veel dat overeenkwam met of afweek van hun eigen opvattingen in de weergave van dit verhaal te constateeren viel, begaf men zich naar het Bali-Hotel, waar in twee ploegen een lunch werd geserveerd, waarbij de stemming zeer geanimeerd was. De Directie van het Bali-Hotel verdient een pluim voor de vlotte bediening van een zoo groot aantal deelnemers.

En het is hier ook de plaats om het

voortreffelijk organisatorisch werk van den tourmanager der K.P.M. op Bali, den Heer Mörzer Bruyns, met volop verdiende waardeering te gedenken.

Als een slang kronkelde de lange rij auto's zich door het fleurig en indrukwekkend Balisch landschap naar Padangbaai. En daar wachtte de witte, gepaviseerde „Op ten Noort", blinkend op het reeds woelig geworden watervlak. 's Avonds werden, aan het captain's dinner door den Kapitein en den Voorzitter van het Java-Instituut waardeerende toespraken gehouden, waarbij door den Voorzitter de groote verdiensten van de état major tijdens de overdrukke congresdagen in het volle licht werden gesteld.

Na afloop van het diner vormden zich op het dek en in de rooksalon gezellige groepjes. Er was gezorgd voor muziek.

Den volgenden dag kwam het schip, na een voorspoedige reis, te Soerabaja aan. De extra-trein stond gereed. En nadat allen en alles veilig geborgen was, nam de snelle rit naar het Westen een aanvang. Tijdens de reis zorgden de twee Europeesche restauratie-chefs voor een goede service.

Ondanks een kleine vertraging, ontstaan bij het voorzichtig inladen van de groote Kraton-gamelan uit Jogja, kwam de trein op tijd in de Vorstenlanden aan. Het program was afgewerkt. En dit verslag moge eindigen met het uitspreken van de hoop dat velen met voldoening terug mogen zien op zeer bijzondere Balische dagen.

UIT DE PERS.

Een woord van Edeleer
C. van den Bussche.

Modern en verblijdend was ook een gebeurtenis als het Bali-congres van het Java-Instituut, waar een breede schare van belangstellenden en deskundigen uit Westersche en Oostersche kring samenkwam om zich in de bijzondere cultuur van een bevolkingsgroep te verdiepen.

Edeleer C. van den Bussche
Vice-president van den Raad van Nederlandsch-Indië.
(Vrijdag 31 December 1937, Radio-rede voor de Nirom.)

Het cultureele congres op Bali
(Van een bijzonderen medewerker van de N. Rott. Crt.)

I.

Batavia, 15 October.

In de week van 18 tot 23 October zal, zooals men weet, op Bali een congres plaats vinden, gewijd aan de Balische cultuur en georganiseerd door het Java-Instituut. Meer dan tweehonderd personen zullen daaraan deelnemen. Als logies en uitgangspunt voor het grootste deel van hen zal het schip van de K. P. M. Op ten Noort dienst doen, dat 18 October van Soerabaja naar de Padang-baai vertrekt. Anderen zullen zich met den gewonen K. P. M.-dienst via Boelèlèng naar Dèn Pasar begeven, om daar in het Bali-hotel te worden ondergebracht, terwijl een derde groep op eigen gelegenheid van het overzetveer bij Banjoewangi gebruik zal maken.

Een zoo groote opkomst zou men stellig wel niet hebben mogen verwachten, als het hier alleen ging om een congres, waar een van de Balische problemen aan de orde gesteld was: Bali en de zending, Bali en het toerisme, Bali en de bestuurshervorming of wat men verder op de agenda had kunnen plaatsen. De opzet van dit congres is echter veel meer die van een excursie onder bevoegde leiding en met diverse attracties. Alleen de eerste avond aan boord van de Op ten Noort en de eerste dag in het museum te Dèn Pasar worden gevuld met inleidende voordrachten. Voor de volgende zegge vier dagen staan, verrekenen we ons niet, bezoeken aan ten minste drie vorstenverblijven, vier oudheden, drie belangrijke tempelcomplexen, een heilige badplaats, het prachtige vakantieoord Kintamani bij de Batoer, drie tentoonstellingen van kunstnijverheid in soorten, zes dansvoorstellingen en muziekuitvoeringen en een Balisch pianoconcert (wat dat dan ook zijn moge) op het program, een en ander onderbroken

voor de „boterham van boord” (resp. het lunchmandje uit het hotel) of thé's bij nagara-bestuurders! Zelfs het aanlokkelijkste toeristen-program van de K.P.M. kan daar niet tegen op. Aanvankelijk hadden zich dan ook ruim vierhonderd deelnemers opgegeven, maar gelukkig heeft op de gebruikelijke wijze de helft zich weer teruggetrokken. Maar ook nu nog zal de congresleiding meer dan eens voor heete vuren komen te staan.

Hoe moeten al die menschen tijdens de excursies vervoerd worden? vraagt men zich wellicht met verbazing af. Nu, Bali is zoo primitief niet meer als men dat vaak nog denkt. Er zijn zelfs wel eens lieden, die vóór ze naar dit eiland vertrekken, ernstig overwegen of ze niet een paar conserven-blikjes zouden meenemen om aan den kost te kunnen komen. Niet alleen is dat natuurlijk volmaakt overbodig, maar zelfs vindt men in de groote plaatsen telefoon, een goede waterleiding en electrisch licht. Merkwaardig is dat de Baliërs zelf enthousiaste abonné's van de electrische centrale zijn; leidingwater is bij hen minder in tel. Ook wat vervoermiddelen betreft is men er goed voorzien. Op Bali en Lombok samen zijn (de cijfers zijn alweer een jaar oud) 538 auto's, 287 autobussen, 116 vrachtauto's, 105 motorfietsen en eenige duizenden fietsen aanwezig! Voor het congres heeft men de hand gelegd op een vijftigtal auto's en eenige autobussen, waarbij men gebruik kan maken van de organisatie der K.P.M.

Het Java-Instituut, dat het cultureel congres op Bali organiseert, is gevestigd te Jogjakarta waar het ook zijn museum heeft en waar het negentien jaar geleden gesticht werd. In dien tijd heeft het, vooral door zijn congressen, een belangrijke taak vervuld in de Javaansche cultuurontwikkeling. Om enkele voorbeelden te noemen: het congres te Bandoeng in 1921 was gewijd aan de inheemsche muziek, het heeft levendige belangstelling hiervoor in de Soendalanden gewekt en den stoot gegeven tot oprichting van verscheidene muziekgezelschap-

pen. Het congres te Soerabaja vroeg aandacht voor de cultuur van Oost-Java; op dat te Solo drie jaar later werd de wenschelijkheid betoogd om te Batavia ook een litteraire faculteit in het leven te roepen. Op onderwijsgebied heeft het Java-Instituut er in het algemeen naar gestreefd de Inlandsche cultuur meer tot haar recht te doen komen. Het tijdschrift Djawa behoort tot de belangrijkste periodieken op het gebied der taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië en ook tijdschriften in Inlandsche talen zijn met minder of meer succes door het Java-Instituut uitgegeven. Zijn streven is echter — dat blijkt al uit de boven gegeven voorbeelden — niet in de eerste plaats bestudeering van de Inlandsche cultuur, maar vooral bevordering van haar ontwikkeling. Ook het museum Sana Boedaja te Jogja, waaraan bovendien een bibliotheek verbonden is, terwijl plannen bestaan tot het oprichten van een kunstnijverheidsschool annex ermede, wil niet alleen doceerend, maar ook stimuleerend werken.

Het bevat fraaie collecties Hindoe-Javaansche oudheden, moderne kunstnijverheid en ethnographica, en geeft tevens in zijn pendapa gelegenheid voor dans- en muziekdemonstraties. Bovendien heeft de architect, die het gebouw — een gewezen politiekantoor, ontworpen door de B. O. W. — in een museum heeft herschapen, de uitgesproken bedoeling gehad door toepassing van inheemsche elementen het bewijs te leveren, dat de laat-Javaansche bouwstijl nog een levend organisme is, dat zijn rol kan en behoort te vervullen in de hedendaagsche maatschappij.

Dat het Java-Instituut thans als onderwerp en plaats voor een zijner congressen Bali kiest, kan ons niet verwonderen. Zijn belangstelling richt zich immers op „de inheemsche cultuur, in den uitgebreidsten zin van het woord, van Java, Madoera en Bali.” En terecht, want de beschavingen van deze eilanden zijn door nauwe banden verbonden.

Evenals Java, en wel hoofdzakelijk door bemiddeling van Java, heeft ook Bali in hooge mate den invloed der cultuur van Voor-Indië ondergaan. Dit is het wel in het bijzonder wat dit sprookjeseiland van de overige deelen van den Archipel onderscheidt en anderzijds aan Java koppelt. Zelfs in de oudste ons bekende Hindoe-Balische periode, waaraan omstreeks 900 na Chr. een einde kwam, is reeds sterke Javaniseering merkbaar. Duidelijker en aan de hand van historische feiten te verklaren wordt dit proces in de volgende periode.

Een Balische vorst huwde met een Javaansche prinses; zijn zoon Erlangga, wiens naam ook hun die slechts oppervlakkig met de Hindoe-

Javaansche geschiedenis bekend zijn niet vreemd in de ooren moet klinken, werd koning in Oost-Java. Na zijn aftreden (hij stierf omstreeks 1050) maakte Bali zich wel weer onafhankelijk, maar de cultureele band werd blijkbaar niet verbroken. De inscripties uit dien tijd zijn althans in het oud-Javaansch gesteld, niet in het oud-Balisch.

In 1284 en 1343 werd Bali nogmaals onderhoorig aan Java. Den eersten keer was het een verovering zonder blijvend resultaat, maar in 1343 bracht de vermaarde Gadjah Mada het eiland in de macht van het rijk Madjapahit. De Balische dynastie werd door Javaansche vazallen vervangen. Hoofdstad werd Gèlgèl in plaats van Pèdjèng, welks oudheden wij tijdens het congres zullen bezoeken.

Zeer sterk deed zich in dezen tijd de Javaansche invloed in de letterkunde gelden. Tenslotte was Bali, toen de Islam op Java een einde maakte aan het Hindoe-Javaansche gezag, de laatste toevlucht voor hen, die aan het Hindoeïsme trouw bleven.

Deze hoofdlijnen der oude Balische geschiedenis maken het wel duidelijk, dat de cultuur van Java en die van Bali nauw met elkander samenhangen. Het is dan ook onmogelijk het maatschappelijke, godsdienstige en cultureele leven van Bali te bestudeeren zonder daarin dat van Voor-Indië en Java te betrekken. En anderzijds is vertrouwdheid met Balische toestanden onmisbaar bij de studie van het oude Java. Reeds Raffles heeft dat ingezien en het is ten overvloede gebleken, dat hij hierin gelijk had. Telkens stoot men, vooral in de Oost-Javaansche periode, maar evengoed in ouderen tijd, op problemen, die op het eerste gezicht raadselachtig zijn maar die aan de hand van Balische parallellen verklaard blijken te kunnen worden. Ook kan men niet over het hoofd zien, dat een groot deel van de ons bekende oude Javaansche litteratuur in Balische boekeringen aan het licht is gekomen.

Wij kunnen het slechts toejuichen, dat het Java-Instituut het initiatief heeft genomen om een groot aantal waarlijk belangstellenden in de gelegenheid te stellen persoonlijk in contact te komen met de Balische cultuur. Een meer dan oppervlakkig contact zal men van een congres als dit niet mogen verwachten, maar het zal desondanks stimuleerend en verrijkend kunnen werken. Een verheugend feit is het, dat de zelfbestuurders van Java, zooals wel te verwachten was, levendige belangstelling voor dit congres bezitten. De sultan van Jogjakarta, beschermheer van het museum, en de Soenan van Soerakarta geven hiervan blijk door het zenden van delegaties, terwijl de Mangkoenegara, eere-voorzitter van het Insti-

tuut, en de Pangeran Adipati van Pakoe Alam persoonlijk aan het congres zullen deelnemen. Eerstgenoemde zendt bovendien een aantal wajang wong dansers en gamelan-spelers uit de Jogjasche kraton naar Bali om daar voorstellingen voor de bevolking te geven. Het door het congres te leggen contact zal dus dank zij deze vorstelijke zending tweevoudig kunnen zijn.

II.

Denpasar, 20 October.

Gisteren was dan de eerste dag van het culturele congres van het Java-Instituut op Bali.

De officieele opening had plaats in Denpasar in de poeri van den regent. Reeds vóór de aankomst van de congressisten van de Op ten Noort was daar in de pendapa een groot aantal deelnemers bijeen, onder wie verschillende Balische en Europeesche notabelen en bestuursambtenaren. Deze laatsten hebben een belangrijk aandeel gehad in de voorbereiding van het congres, zooals ook de voorzitter van het Java-instituut, prof. dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat, met dankbaarheid memoreerde. Tevens sprak deze er zijn vreugde over uit, dat zoovelen aan den oproep van het Instituut gehoor hadden gegeven. En inderdaad, de opkomst is overweldigend groot en gevarieerd, ook van Inlandsche zijde. Zooals wij reeds schreven, zijn de Mangkoenegoro en het hoofd van het Pakoe Alamsche huis persoonlijk aanwezig, eerstgenoemde vergezeld door de Ratoe Timoer. De Soenan van Soerakarta en de Sultan van Jogjakarta zijn door aanzienlijke delegaties vertegenwoordigd. Voorts nemen vertegenwoordigers van den gouverneur-generaal, den directeur van onderwijs en eeredienst en van verschillende instellingen op verwante gebieden aan het congres deel, evenals mr. Spit, lid van den Raad van Indië, de voorzitter van den Volksraad, de gouverneur van Jogjakarta, de adviseur voor inlandsche zaken, het hoofd van den Oudheidkundigen dienst, verscheidene leden van den Volksraad, regenten, oriëntalisten en tal van andere belangstellenden, die deze gelegenheid om met Bali kennis te maken niet hebben willen laten voorbij gaan.

Na de officieele opening stond een reeks lezingen op het program voor dezen ochtend, die bedoeld waren als inleiding voor de excursies van de komende dagen. De opvarenden van de Op ten Noort hadden reeds 's avonds tevoren een belangrijke voordracht aangehoord van ir. P. H. W. Sitsen, hoofd der afdeling nijverheid van het departement van oeconomische zaken, over de

ontwikkelingsmogelijkheden der Balische nijverheid en kunstnijverheid.

Spr. behandelde hierin de ook op andere gebieden der Balische cultuur zich steeds weer aan ons opdringende vraag of het mogelijk en verantwoord is in de ontwikkeling in te grijpen en deze door activeerend optreden te bevorderen. Wat de nijverheid en kunstnijverheid betreft, komt hij tot de conclusie, dat een dergelijke activeering, mits voorzichtig uitgevoerd, alleszins gewenscht is.

In de laatste jaren constateert men immers zoowel in de weefkunst als in de houtsnijkunst en de edelmetaal-bewerking beperking van de productie gepaard gaande met vermeerdering van den invoer. Daarnaast aanvaarding van een export-industrie, waarin zich natuurlijk de invloed van het toerisme doet gevoelen. Volgens den inleider behoeft men deze ontwikkeling nog niet als een kwaad te beschouwen. Wanneer die invloeden werken zou dit beteekenen, dat de Balische cultuur hen aanvaardt als middel om nieuwe organen te scheppen. Deze nieuwe organen zijn onmisbaar, omdat het wegvallen of verzwakking van vele bronnen van inkomsten in den crisistijd compensatie noodig maakt. Leiding en activeering zijn bij deze ontwikkeling echter gewenscht. Deze zouden kunnen bestaan in het geven van bedrijfstechnische en bedrijfsoeconomische voorlichting en in beschikbaarstelling van goede grondstoffen (bijv. hout voor snijwerk, waaraan op Bali gebrek dreigt te komen). Ook zou men de Balische nijveren in contact kunnen brengen met goede voorbeelden van vreemde kunstnijverheid om tot grootere inspanning te prikkelen; voor eigen werk, dat aan bepaalde eischen voldoet — ter beoordeeling van een deskundige commissie — zou men certificaten kunnen uitreiken, die een hooger prijs kunnen verantwoorden. Het is een gebied, waarop men belangrijke resultaten kan verwachten voor de ontwikkeling van nijverheid en kunstnijverheid voor den oeconomischen toestand.

Het sociale en het familieleven.

Eveneens van algemeen oriënteerenden aard waren de lezingen, die de nagara-bestuurders van Karangasem en Gianjar op den eersten congresochtend hebben gehouden. Eerstgenoemde, Anak Agoeng Agoeng I Goesti Bagoes Djantik, sprak over het sociale leven der Baliërs. Anak Agoeng Ngoerak Agoeng van Gianjar over hun familieleven. Beiden hielden hun voordracht in het Maleisch.

Het leven der Baliërs is zoo nauw verbonden met den godsdienst, dat ook de tempels, feesten en andere plechtigheden voortdurend ter sprake kwamen. Van een andere zijde beschouwd behandelde des middags Dr. R. Goris, sinds vele jaren op Bali wetenschappelijk werkzaam, deze onderwerpen in een voordracht over Bali's tempelwezen. Daar deze lezingen, evenals die van Dr. W. F. Stutterheim hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, over het oude Bali, dienden om de congressisten eenigszins voor te bereiden op wat zij in de komende dagen te zien zullen krijgen, behoeven wij hier over niet nader uit te weiden. Wij kunnen in dit verband nog vermelden, dat enkele dagen vóór het congres een speciaal aan Bali gewijd nummer van Djawa, het tijdschrift van het Java-Instituut, het licht heeft gezien. Het is een boekdeel van 'n 250 bladzijden met artikelen, die ook aan anderen dan de deelnemers aan het congres goede diensten zullen bewijzen. Als voorbeeld noemen wij slechts het opstel over de Balische dans- en tooneelvormen, waar een overzicht wordt gegeven dat men elders tevergeefs zal zoeken.

Hiermede zijn wij reeds aan het eind gekomen van het meest congres-achtige deel van het congres. De overige dagen zijn immers gevuld met excursies en demonstraties. Voor hen, die aan land bleven, en in de eerste plaats voor de Baliërs begon dit tweede gedeelte eigenlijk nog dienzelfden avond, wederom in de poeri van Denpasar. Daar werd, zij het ook zonder officieel verband met het congres, een wajang wong voorstelling gegeven door dansers uit de Jogjasche kraton, begeleid door Jogjasche gamelanspelers. Verscheidene Balische grooten waren hierbij aanwezig, terwijl zich buiten een drom van toeschouwers uit het volk om de pendapa verdrong, die met kennelijke belangstelling en zonder geluid te geven het ook hun zoo goed bekende Ramayana in Javaansche versie volgde.

Excursies.

Zoo was de eerste dag van het congres al zeer gevuld geworden. De tweede deed daarvoor niet onder, terwijl het terrein van actie buiten Denpasar verlegd werd.

Al vroeg reden de auto's van de Padangbaai, resp. Denpasar, weg in de richting van Kloengkoeng, waar als eerste nummer van het programma het paviljoen bezichtigd werd, waar de inheemsche rechtspraak wordt uitgeoefend, de Kertagosa. Naast elkaar liggen aan den grooten weg de oude Kertagosa, midden in een vijver, en de nieuwe, kleurig en met merkwaardige plafondschilderingen, die na het

platschieten van deze poeri is opgericht. Naast dit hooge paviljoen was een verkooptentoonstelling van kunstnijverheidproducten, waarop al spoedig de aandacht van de meeste bezoekers geconcentreerd was, terwijl de meer studieuze aangelegden de helletaafelen en andere details van de plafondschildering bekeken. Nadat het voornaamste was bezichtigd of aangekocht, zette de autokaravaan zich weer in beweging. Van het enorme aantal auto's krijgt men alleen een indruk op de punten, waar gestopt wordt. Theoretisch kan men zich een opmarsch als dezen haast niet anders voorstellen dan als één langgerekte, naarmate men meer naar achteren komt in dichtheid toenemende stofwolk. Gelukkig is dat in de praktijk anders. Vaak zijn de afstanden zoo groot tusschen de auto's, dat men zijn voorganger noch zijn opvolger ziet. De vreugde van het rijden langs de schilderachtige wegen, meestal om de twintig meter toegejuicht door een groepje van de op Bali blijkbaar in onbeperkten getale aanwezige kinderen, wordt hierdoor uiteraard aanmerkelijk verhoogd.

Het volgende doel van de excursie was Besakih, een der beroemdste tempelcomplexen van Bali gelegen op een hoogte van 1000 M. op de helling van den heiligen berg Goenoeng Agoeng, die dit deel van het eiland machtig beheerscht. Wij hebben hier te doen met een groot, samenhoorend complex van heiligdommen, bestaande uit een hoofdtempel, voorafgegaan door vier kleine voortempeltjes en ritueel verbonden aan twee afzonderlijk gebouwde neventempels.

De geheele opzet wijst op een zeer oud terrassenheiligdom van praehindoeïstischen oorsprong, dat in latere eeuwen als speciaal voorouderheiligdom door de vorsten van Gelgel (ongeveer na 1400) in gebruik werd genomen. Verreweg de meeste der hier voorkomende godennamen zijn oud-Indonesisch, terwijl de beide hoogste kapellen uitdrukkelijk op vereering van den berg wijzen. Het Besakih-complex is evenals andere bergtempels, een oeroud terrassen-heiligdom, tegelijk gewijd aan den Berggod en aan de vergoddelijkte Voorouders, en is in latere eeuwen de speciale Rijkstempel voor heel het Balische Rijk geworden.

Van een gedetailleerde beschouwing van dit uitgebreide tempelcomplex, waaraan dr. Goris in het bovengenoemde nummer van Djawa een uitvoerig artikel gewijd heeft, kon natuurlijk tijdens een kort bezoek geen sprake zijn. De zeldzaam fraaie ligging van de terrassen met hun poorten en meroe's met stapeldaken, de intrigerende indeeling van de hoven maken een bezoek, hoe vluchtig ook, toch uitermate boeiend. Interessant was ook het groepje offe-

rende vrouwen, bijgestaan door een priester, voor een groot altaar. Ongetwijfeld was zijn aanwezigheid een attentie van den bestuurder van Karangasem, die ons bij den ingang van den tempel verwelkomd had.

Langs een prachtigen, door ravijnen en sawahs kronkelende weg, reden wij vervolgens via Selat naar Karangasem, waar wij voor de rest van den dag gast van den nagara-bestuurder zouden zijn.

III.

Denpasar, 23 October.

De veelheid van indrukken, die wij gedurende de laatste dagen hebben moeten ondergaan — van verwerken is nog in het geheel geen sprake — is overweldigend geweest. Elk van de punten van het omvangrijke programma stelde reeds hoge eischen aan het opnemingsvermogen, te meer omdat er meestal kleinere bezienswaardigheden omheen gegroepeerd waren: naast de dansen tentoonstellingen van houtsnijwerk, weefsels, edelmetaalwerk, bewerkte klapperdoppen en wat dies meer zij, terwijl men er tevens kon zien hoe beeldhouwers, verfsters, smeden en weefsters hun werk verrichtten. Elders weer was het toeval ons gunstig en troffen wij bij het bezoeken van een heilig oord een feest in vollen gang. Maar bovendien liggen de oudheden, tempels en vorstenverblijven, die wij bezochten, veelal ver uiteen. De honderden kilometers, die wij per auto aflegden, waren dan één doorlopende reeks van vluchtige kijkjes in het Balische leven en de Balische cultuur: tempelpoorten en koelkoels, kleurige pasars, groepjes kinderen in de huiskamers, en jongens met op één lok na kaalgeknipt hoofd en een amuletje om, geweldige waringins, korven met klophanen, wanstaltige varkentjes, scharminkels van honden — blijkbaar even vruchtbaar als de menschen — bruine kalfjes, die men ternauwernood van reeën kan onderscheiden, feestvaandels langs den weg en in tempelhoven, schitterend aangelegde sawahs — een van de weinige punten, waarbij de Baliër netheid aan den dag legt —, vergezichten op bergen en langs kronkelwegen door ravijnen, en last not least de Balische vrouwen, die met wiegenden gang de zwaarste lasten op het hoofd dragen en voor wier bekoorlijkheid wel niemand blind zal zijn, ook al is hij niet voor haar alleen naar „L'Ile des seins nus" gekomen.

Een duizelingwekkende opeenvolging van beelden en klanken en toch wat een miniem klein deel slechts van alles wat er op dit wonderbaarlijke eiland te zien en te hooren is. Vooral zij, die niet voor het eerst op Bali

zijn, kunnen beseffen, hoe ontzaglijk veel facetten er zijn aan het Balische leven, die met elke minuut — misschien wel met elken dag — van het jaar wisselen, hoe men telkens weer een nieuw détail ontdekt en het bekende nooit geheel eender ziet. Duidelijk blijkt bijv. uit de werken van den schilder Nieuwenkamp telkens weer, hoe deze bij zijn talrijke, door jaren gescheiden bezoeken steeds weer verandering opmerkte: een vroeger bezochte tempel was verwoest, weer opgebouwd, vervallen en hernieuwd. Zoo ergens, dan is op Bali de cultuur een levend organisme, dat steeds verandert en zich verjongt.

Ook het verleden blijft in dit levende heden betrokken. Dr. Stutterheim noemde in zijn lezing op den eersten congresdag daarvan een typisch voorbeeld. Tijdens zijn oudheidkundig onderzoek op Bali ontdekte hij de stichtings-oorkonde van de heilige badplaats Tirta Mpoel — waarover in onzen volgenden brief nader — uit 962 na Chr. met nauwkeurige vermelding van den dag, waarop deze plechtigheid heeft plaats gevonden. Merkwaardig genoeg wordt, zonder dat de bevolking met den inhoud van deze inscriptie bekend kon zijn, nog steeds op precies denzelfden dag van dezelfde maand, waarop de stichting heeft plaats gehad, deze beschreven steen naar de badplaats gebracht en gebed, terwijl van alle kanten van het eiland pelgrims naar Tirta Mpoel stroomden. Treffender bewijs van het verband tusschen heden en verleden op Bali kan men zich wel niet voorstellen.

••

Wij keeren thans terug tot het punt waar wij onzen vorigen brief beëindigden: het bezoek aan Karangasem. Bij het binnentreden in den ommuurden hof, waar de dansvoorstellingen, aangeboden door den nagara-bestuurder van Karangasem plaats hadden, werden wij in een tijdelijk museum verplaatst. Een hooge overkapping op witte palen met gouden ornamenten, daaronder in het rond bale's en feestloodsen, en aan één zijde een tweetal hooge gebouwen in twee verdiepingen, gevuld met vergulde en geornamenteerde torens, daartusschen een geweldige stellage, zooals die gebruikt wordt bij lijverbrandingen en meer naar voren een wat kleinere verbrandingstoren. Inderdaad een tijdelijk museum, want dit alles had dienst gedaan voor het nafeest van een groote lijverbranding, dat in Augustus had plaats gehad. Het was met het oog op het congres nog bewaard, maar zal binnenkort vernietigd moeten worden. Aan plaatsing in een volkenkundig museum kan met het oog op de enorme afmetingen niet gedacht worden.

In het midden van deze geweldige hal werd door kleine meisjes een lègong-dans uitgevoerd, een van de lieflijkste Balische dansen, begeleid door gamelan-muziek. Op de trappen van een der bovengenoemde gebouwen zat een groep van negentien wat oudere meisjes in kleurige tempelkleedij met een hoofdtooi van gouden looverwerk. Nog terwijl de lègong-dans voortduurde begon zachtjes en geleidelijk harder in een anderen hoek van de zaal een tweede gamelan te spelen en bewogen de negentien meisjes zich voet voor voet en met statige gebaren naar het middenperk, waar zij een langzamen tempeldans uitvoerden, elkander bij een slip van de slendang vasthoudend.

Daarna hadden tweegevechten plaats tusschen met een langen rotan en een schild gewapende mannen, waarbij harde klappen vielen, zeer tot vreugde van de inheemsche toeschouwers, die gelukkig bij geen enkele voorstelling hebben ontbroken en die op den grond, op muren en loodsen voor een vroolijke entourage zorgden. De kampioen van het gevecht (dat endé heet) daagde tandakkend en hoonend nieuwe tegenstanders uit, maar het werd reeds weer tijd om te vertrekken.

Wederom een tocht met prachtige uitzichten over den weg, die in slingerlijnen de kust volgt naar de Padangbaai. Op het programma stond thans een lezing van den heer Colin McPhee over de Balische muziek, gevolgd door een pianoconcert door den spreker en den heer Walter Spies, beiden bekende buitenlandsche figuren op het eiland en kenners der inheemsche kunst. Dit concert op twee vleugels moest aan boord van de „Op ten Noort” plaats vinden en zoo kregen wij, die aan land logeeren, eenig begrip van de moeilijkheden, die het embarkeeren en debarkeeren van een kleine tweehonderd menschen elken dag weer met zich brengen. Van den wal tot een schip is maar even vijf en twintig minuten varen!

Het concert bestond uit een reeks Balische melodieën, die door den heer McPhee voor piano gearrangeerd waren. Hoewel uiteraard het timbre der muziekinstrumenten op deze wijze niet ten volle wordt weergegeven, geeft deze bewerking toch een goeden indruk van de Balische muziek. Zij wordt nog gemakkelijker dan door gramfoon-platen in de huiskamer gebracht.

In het donker voeren wij naar den wal terug. Tijdens den rit naar Denpasar kwamen wij in verschillende dorpen langs tempels, waar feestverlichting brandde en gamelans speelden. Het was de volle maan der vijfde maand, een belangrijk tijdstip in het Balische jaar.

IV.

Denpasar, 24 October.

De derde dag van het congres (Donderdag 21 October) was wel de boeiendste en belangrijkste van alle.

De ochtend werd besteed met het bezoeken van Balische oudheden: de olifantsgrot (Goa Gadjah) bij Bedoeloe, de rotsreliefs van Jeh Poeloe (Tojo Poeloe), de bronzen trom van Pedjeng en de rotstjandi's van Tampaksiring (of Goenoeng Kawi). Wanneer men thans in een auto voorrijdt tot vlakbij de Goa Gadjah of na een korte wandeling of afdaling over een sawah-weggetje of door een ravijn Jeh Poeloe en Tampaksiring bereikt, kan men zich ternauwernood voorstellen, dat deze oudheden pas zeer kort bekend zijn. Onderscheidenlijk in 1923, 1925 en 1920 werd er voor het eerst over geschreven. Alleen de kolossale praehistorische keteltrom, die in een torentje in de Poera Panataran Sasih wordt bewaard en vereerd, is reeds sinds lang vermaard. Reeds Rumphius spreekt er over; volgens hem zagen de Baliërs er een wiel van den wagen der maan in. Er zijn in den Archipel wel meer van deze bronzen trommen gevonden, maar zoo groot als deze is er geen enkele. Het hekwerk, dat anders het heilige voorwerp grootendeels aan het oog onttrekt, was — vermoedelijk voor deze gelegenheid — verwijderd, zoodat de eigenaardige zandlooper-vorm en de ornamentering duidelijk te zien waren.

Het rotsrelief van Jeh Poeloe vormt een 27 meter lange en ongeveer drie meter hooge reeks van levensgrootte figuren en tafreelen in haut-relief. Wat er precies is uitgebeeld is niet duidelijk, hoewel de details in het algemeen geen moeilijkheden opleveren. Juist omdat het relief zoo volkomen afwijkt van wat men overigens op Bali te zien krijgt, is het een zeer belangrijk monument. Op grond van den stijl van het beeldhouwwerk wordt het in de 14e-15e eeuw gedateerd. Geheel anders, maar eveneens zeer interessant is de olifantsgrot, een T-vormige gang in een groot rotsblok, met eenvoudige nissen en enkele beelden. De opening van de grot wordt gevormd door den muil van een monster. Wij hadden ons voorbereid op een geweldig gedrang in en vóór de nauwe grot, maar zooals zooveel andere perikelen bleek ook dit vanzelf opgelost te zijn. De soms wat al te losse organisatie van het congres heeft althans dit voordeel gehad, dat er een zekere soepelheid was, die bij een strakker bewind vermoedelijk ontbroken zou hebben. Dit maakte het onder meer ook mogelijk, dat men zich van tijd tot tijd eens los kon maken van het

verband om bijv. een ommetje te maken naar een mooien tempel, die niet op het program stond. Dat van voorlichting tijdens de bezoeken op deze wijze practisch niets kon komen, spreekt vanzelf. Het gedrukte programma met verklaring van oudheden en dansen en het Bali-nummer van Djawa vervulden deze taak.

In Tampaksiring, waar in de steile rots wanden van het ravijn aan weerskanten van de rivier een aantal graftempels en relief is uitgehouwen, wachtte ons de eerste aangename verrassing. Blijkbaar was hier kort tevoren een feest geweest, zoodat de hofjes voor deze tjan-di's, die anders een eenigszins doodsch en verlaten aanzien hebben, nu vol kleurige offers en vaandels stonden. Maar spoedig was ook deze indruk weer door een sterkeren verdrongen. Toen in de pasanggrahan van Tampaksiring de lunch was gebruikt — er was een loods bijgebouwd voor de vele bezoekers — zagen wij diep onder ons in het rivierdal de heilige badplaats Tirta Mpoel, waarvan in onzen vorigen brief reeds even sprake was. Ook hier al uit de verte een rijkdom van kleuren en versieringen. Ter eere van het congres was een légong-dansles georganiseerd, een meisje danste onder begeleiding van een gamelan — op Bali zegt men eigenlijk „gong” — terwijl een oude baas haar hoofdhouding verbeterde en haar op zijn manier voordeed hoe bevallig het wel moest. In de loods daarnaast werd een demonstratie gegeven van het schrijven en teekenen op lontar-blad met een scherp mesje en daarbij was tevens een tentoonstelling ondergebracht van kunstnijverheid met gelegenheid tot koopen.

Maar er was veel en veel meer te zien op dit complex van hoven en badplaatsen, want een feest — niet voor ons georganiseerd, maar in verband met het feit, dat het volle maan van de vijfde maand was — was in vollen gang. Vrouwen met meer dan twee meter hooge offers op het hoofd daalden de helling af en traden door de poorten van den tempelhof binnen. Hun last moest door drie of vier mannen worden overgenomen, om op hooge voetstukken rondom de offerhuisjes te worden geplaatst. Deze offers zijn obelisk, kunstig opgebouwd uit gekleurde rijst in vierkante blokken, vruchten, vlechtwerk, figuurtjes van gebak, soms garoeda's of stieren, vaak met een gespalkte kip tegen den voet van den toren. De huisjes op het terrein lagen vol met kleinere offers: koekjes, vruchten, gevogelte. Naast de légong-les zat een tweede gamelan gereed, terwijl een derde met veel geraas in den groosten tempelhof speelde.

Eenigszins ter zijde ligt de heiligste vijver

van het complex. Twee pemangkoe's (tempelwachters of volkspriesters) zijn midden in het water bezig, offers neer te leggen op steenen banken, vrouwen reiken hun aan het spit geregen, gebraden eenden daarvoor aan. Andere pemangkoe's offeren op den grooten hof, onder het prevelen van formules, op een altaar, terwijl vrouwen en meisjes, in groepjes bijeen, achter hen geknield zijn en gebeden zingen. In een der badplaatsen zit een priester met zijn rooden mijter en zijn utensiliën, bidsnoer, wierookbrander, schel en bloemen op bladen voor zich. En tusschen dit alles, te veel om volledig op te noemen, baden, zonder zich te storen aan de toekijkende bezoekers, mannen en vrouwen, onder de waterstralen van de badplaatsen.

Maar weer moesten wij verder. De nagarestuurder van Gianjar had het congres een thee aangeboden met een topèng-voorstelling. Een episode uit de Javaansche geschiedenis, de wraak van Anoesapati, werd door maskerspellers ten tooneele gebracht. Kostelijk waren vooral de scènes, waarin de komische bedienden van Anoesapati optreden. De beste spelers van verschillende vereenigingen waren voor deze vertooning uitgekozen en ook de door hen gebruikte maskers waren vaak buitengewoon expressief en geestig. In de topèng werd een kebiar-dans ingelascht van den vermaarden Goesti Gedé Raka uit Tabanan; dit is een solo-dans, in zittende of hurkende houding uitgevoerd door een jongeman in een aan drie zijden door het orkest ingesloten carré. Stellig was deze voorstelling te Gianjar wel de mooiste, die wij in deze dagen te zien hebben gekregen.

Vervolgens reden wij naar Bedoeloe om als laatste nummer van het programma, dat dien dag ongeveer twaalf uur in beslag heeft genomen — dat van den vorigen dag voor de congressisten aan den wal ongeveer vijftien uur! — een ketjak-dans mee te maken in een met olielampjes en geillumineerde bloemenmanden verlichte loods. Om een brandende candelaber zit in concentrische cirkels een groote menigte, misschien 100 à 150, mannen met ontbloot bovenlichaam. Met hard uitgestooten uitroepen beginnen zij een gezang, dat vervolgens langzaam en gedragen wordt als een machtig kerkgezag of als orgelmuziek. Onderbroken door lange passages van hevig bewogen kreten: tjak-e-tjak-e-tjak-e-tjak (klinkend als: tsa!-tsa!), kikkergekwak, gesis en andere diergeluiden. Soms een kort gesprek tusschen twee voorzangers, waarbij de een den ander smalend uitdaagt; soms rijst een der zittende mannen op om in het midden eenige dansfiguren uit te voeren. Dan weer laten al-

len zich achterover vallen of splitsen zij zich in twee partijen, waarvan de een de ander met uitgestrekte armen bedreigt en waarbij ten slotte de eene groep de andere verdrijft. Wat de beteekenis van deze kètjak is, is nog niet duidelijk, maar een der imposantste schouwspelen die men op Bali kan zien is deze in fantastische belichting uitgevoerde daemonische dans ongetwijfeld.

V.

Denpasar, 24 October.

Na een zoo belangwekkenden dag als de derde van het congres geweest was kon men moeilijk nog een verderen climax verwachten. De beide volgende dagen hebben dien dan ook niet gebracht, al werd ook toen nog veel moois bezichtigd.

Vrijdag den 22en reden wij via Bangli naar Kintamani. In eerstgenoemde plaats bezochten wij nog de poera Kehen, een van de belangrijkste tempels van het eiland. Maar juist op dergelijke plekken betrapt men zich er op dat men zonder deskundige leiding eigenlijk alleen maar een beetje loopt rond te kijken zonder bepaald veel op te merken of te begrijpen. Overal op Bali merkt men trouwens hoe weinig — zelfs al is men orientalist van zijn vak — feitelijk weet of begrijpt van de beteekenis van wat men ziet. Naast het leven en de schoonheid der Balische cultuur dringt zich haar raadselachtigheid wel zeer sterk aan ons op. De met haar bestudeering belaste taalkundigen en niet minder de zich daartoe aangetrokken voelende bestuursambtenaren hebben nog een belangrijke taak te verrichten.

Voor 't eerst tijdens het congres betrof het weer, en kregen wij regen, die des te minder van pas kwam, omdat Kintamani in nevel en regen veel van zijn aantrekkelijkheid verliest. Maar gelukkig kwam nog juist even de zon door, toen wij den hoogen rand bereikten, van waar men het prachtige uitzicht heeft op den Batoer en het Batoer-meer, een schouwspel dat door velen tot de meest grandioze in geheel Indië gerekend wordt. Kintamani is de hoogste bergdesa van Bali, ongeveer 1500 M hoog; het is een geliefd vacantie-oord, waar ook een hotel van de K.P.M. is gevestigd.

In een vrij kleine omheinde ruimte werden door een zestiental mannen in bonte kleedij, gewapend met lansen en schilden, verschillende soorten van wapendansen (baris) uitgevoerd. In schittering konden deze bij lange na niet wedijveren met wat wij tot dusver gezien hadden, maar toch vulde ook dees voor-

stelling weer aan, wat anders een lacune geweest zou zijn. In het algemeen is trouwens gedurende het geheele congres een uitstekende verdeeling van de dansen geweest, zoodat wij steeds weer wat nieuws te zien kregen zonder dat in herhaling vervallen werd.

Dat was ook weer het geval in Gelgel, in Kloengkoeng niet ver van de zee en dus weer een heel eind van Kintamani, waarheen wij in stortbui gereden waren. De nagara-bestuurder van Kloengkoeng had ons hier een thé met dansvoorstellingen en demonstraties van edelmetaalbewerking, houtsnijwerk en ijzersmeden aangeboden. Wij zagen hier den bekenden djanger-dans, uitgevoerd door jongens en meisjes, die een carré vormen, waarin jongens tegenover jongens en meisjes tegenover meisjes zitten. De meisjes dragen daarbij het aardige hooge diadeem van loovertjes en kunstbloemen, die bij de beweging van het hoofd in trilling geraten. Vervolgens een barong-vertooning: nymphen worden geschaakt door demonen; een mythologisch dier (de barong) bevrijdt hen en wordt zelf daarna bestreden door een heks, waarbij het wordt verslagen. Zijn helpers willen nu de heks aanvallen, doch door haar betooverd richten zij de wapens op zichzelf. Zij en de dragers van de barong voeren dan een zoogenaamden krisdans uit, waarbij zij in trance geraten, rook inademen, toewak drinken, een rauw ei verslinden, met de handen vuur uitdooven en tenslotte bewusteloos neervallen. Wederom een voor ons raadselachtig gebeuren, waaromtrent wij gaarne van deskundige zijde eenige verklaring gehad zouden hebben.

Voor den laatsten dag van het congres, Zaterdag 23 October, stond oorspronkelijk een tocht naar het Heilige Bosch bij Sangeh op het programma met een wajang-wong voorstelling tusschen de ontzagwekkend hooge boomen en de talloze apen, die een van de voornaamste bezienswaardigheden daarvan uitmaken. Deze laatste gezamenlijke excursie moest echter vervallen om plaats te maken voor een lezing van ir. Th. A. Resink, waarnemend conservator van het Balische Museum te Denpasar, die wij nog van den eersten congresdag tegood hadden. Het was den heer Resink overigens niet beschoren zijn lezing zelf voor te dragen, aangezien men blijkbaar had vergeten hem van de jongste veranderingen in het program op de hoogte te stellen. Gelukkig was een exemplaar van den tekst aanwezig, zoodat een ander zijn taak kon overnemen; hijzelf kon nog juist het slot van zijn eigen lezing aanhooren!

Bedoelde lezing was een uitnemende inleiding tot het bezoek aan het museum. Evenals

bij den bouw van vele andere locale musea, onder meer ook dat van het Java-Instituut zelf, zijn in Denpasser regionale stijlen toegepast. Zelfs heeft degen, die in 1910 het ontwerp er voor vervaardigde, kennelijk meer een verzameling van bouwtypen dan een complex van tentoonstellingslocaliteiten voor oogen gehad. Hij heeft een gebouw willen optrekken bestaande uit verschillende specifiek Balische bouwdeelen in de verschillende bouwstijlen, die in Zuid-Bali te vinden waren, met name een poeri (vorstenverblijf) met daaraan grenzend een poera of tempel, beide versierd met poorten en ommuurd, een en ander gecopieerd naar oude, bestaande bouwwerken. Op deze wijze zou men de oude bouwstijlen, die naar men toen reeds meende in verval geraakt waren, voor de toekomst kunnen vastleggen. Tot voor enkele jaren diende het complex dan ook uitsluitend als openluchtmuseum en eerst in het eind van 1932 werd een museumvereniging gesticht en ging men over tot bijeenbrengen van collecties van unieke kunstvoorwerpen en ethnographica.

Men wilde zich echter — evenmin als het Java-Instituut gedaan heeft — niet bepalen tot in stand houden en bestudeeren van de uitingen der Balische cultuur, maar wilde haar waar dit noodig was op een hooger peil brengen. In verband hiermede werd aan het museum een verkoopafdeeling verbonden van moderne kunstnijverheid, die vijf jaar lang onder leiding van den kunstschilder Bonnet nuttig werk heeft verricht. In het begin van dit jaar, toen de heer Bonnet met verlof naar Europa vertrok, bleek er iemand te zijn om hem te vervangen en moest de afdeeling voorloopig worden opgeheven. In overeenstemming met het door den heer Sitsen op den vooravond van het congres verdedigde beleid, bestaat echter thans weer het plan het werk te doen hervatten door een speciale commissie, die de voor den verkoop bestemde stukken zal moeten keuren. Ook het museum zelf zou men naar het oordeel van ir. Resink een ruimere taak kunnen geven door het niet alleen te laten zorgen voor het bijeenbrengen van een zoo volledig mogelijke ethnographische- en kunstverzameling, maar het tevens als bemiddelaar te doen optreden voor andere musea op Java en in het buitenland bij het uitbreiden van hun collecties — hetzij door het leveren van origineelen dan wel van copieën, het verstrekken van inlichtingen over het gebruik, de waarschijnlijke herkomst, den juiste naam der museumvoorwerpen en wat dies meer zij. Waar

inderdaad, het museum over het volledigste en nog levende materiaal kan beschikken en het bovendien de directe medewerking heeft van alle bij de Balische cultuur betrokken instanties, komt het ook ons voor dat het hier een nuttig en door velen gewaardeerd werk zou kunnen verrichten als centrale voor inlichtingen. Ook de collecties die het nu reeds bezit zijn vaak bijzonder fraai en belangrijk; men vindt er uitgebreide verzamelingen van maskers, krisheften, muziekinstrumenten en ethnographica, waaronder talrijke unica uit wetenschappelijk en artistiek oogpunt.

Ten slotte had de aangekondigde wajangwong voorstelling plaats in de Poera Satrija te Denpasar, een omgeving, die stellig niet voor die van het Heilige Bosch behoeft onder te doen. De roof van Sita en de daarmee verband houdende tafreelen uit het Ramayana werden ten tooneele gebracht.

Na een laatste gemeenschappelijke lunch in het Bali-hotel vertrokken des middags verreweg de meeste congressisten met de Op ten Noort, de overige bleven nog tot den volgenden middag om met de Treub van Boeileleng af te varen.

Overzien wij nog even het congres als geheel dan is onze laatste indruk een dankbare herinnering. Dat er zwakke punten zijn geweest in de organisatie hebben wij reeds aangeduid. In groote lijnen is alles echter vlot verlopen, mede dank zij de voortdurende medewerking van de bestuursambtenaren op Bali, het personeel der K.P.M. en de verkeerspolitie. Aan intensiever bestudeering van het geziene en aan uitwisseling van indrukken zou het ten goede zijn gekomen indien van te voren een scherpere selectie uitgeoefend ware geworden onder de deelnemers en indien men het gezelschap verdeeld had in kleinere groepen onder deskundig geleide. Men zou zich vermoedelijk ook op andere punten den opzet van het congres anders kunnen voorstellen, of het beter aan zijn doel beantwoord zou hebben staat nog te bezien.

Van deze weinige dagen hebben wij wel een zeer sterken indruk meegenomen van den overweldigenden rijkdom en van de veelzijdigheid van het Balische leven en, vergissen wij ons niet, dan is elke deelnemer vol bewondering voor Bali en zijn cultuur teruggekeerd. Dit is, dunkt ons, ruim voldoende om het cultureele congres op Bali welgeslaagd te noemen.

Na het Bali-Congres.

Door Dr. Th. P. Galestin.

I.

Het Bali-congres van het Java-Instituut behoort tot het verleden. De honderden vluchtige indrukken, die men daarbij opdeed, zullen pas langzamerhand verwerkt kunnen worden. De balans zal niet voor een ieder gelijk zijn. Het ligt er maar aan wat men van het congres verwachtte, en in hoeverre men Bali reeds door eigen aanschouwenkende.

Voor hen, die het voorrecht hadden reeds eerder op het eiland te zijn geweest, was het in vele gevallen een verrassing om op te merken wat na het vorig bezoek gelijk bleef en wat zoo snel aan het veranderen is. Het is misschien van belang om eenige impressies te verwerken en daarbij na te gaan hoe het vroeger was. Uit den aard der zaak zullen op deze plaats slechts enkele punten aangeroerd kunnen worden.

De bouwkunst.

Voor hen, die uit het Noorden van het eiland naar het Zuiden afzakten, bestond ruimschoots gelegenheid om de bouwkunst, en haar plaats in het landschap in oogenschouw te nemen. Het was daarbij, vooral in het Noorden, ontstellend om te zien hoe het gebruik van zinken daken, in vergelijking met b.v. vier jaar geleden, veld gewonnen had, ook in de tempels. Laten we bij dit verschijnsel even stil blijven staan.

Zinken daken houden het langer uit tegen den invloed van weer en wind dan die welke met wat men op Bali „doek” (zwarte arènvezel) noemt, bedekt zijn. In zooverre is het „practischer”. Er is ook minder brandgevaar. Het staat echter minder mooi in het landschap, maar, zal men zeggen, de Baliër moet zelf maar weten wat hij wil en doet. Zeker, dit is allemaal wáár. Het is echter niet oninteressant om na te gaan wat hiervan het gevolg is. Een dak van zink heeft gedeeltelijk een andere binnendakconstructie nodig dan een dak bedekt met arènvezel. Bij de nieuwe constructie wordt de oude bouwwijze, die van vader op zoon overgaat, hoe langer hoe meer vergeten.

Voordat wij hier nader op ingaan eerst nog iets anders over de bouwkunst. Eerlijk gezegd worden — en hier heeft men reeds dikwijls op gewezen — op Bali, zelfs in de hoven der grootten, bouwwerken vervaardigd, die getuigen van wansmaak. Zoo ziet men tegen een Balischen achtergrond Europeesche of onder Europeeschen invloed staande poorten en muren. Op

Europeesche wijze vervaardigde klokketorens bij de tempels. Westersche deuren in huizen en tempels. Het is weer wáár, dat dit uitzonderingen zijn, maar hoe lang zullen dit uitzonderingen blijven?

Het bestuur van Bali is op het oogenblik waakzaam. Zeide niet de Assistent-Resident van Zuid-Bali in zijn welkomstwoord: „men onthoude zich van de oprichting van in deze omgeving niet thuishoorende gebouwen en werken zooals wel is geschied.” Dit woord was te treffender aangezien de openingszitting van het congres, ten gevolge van ruimte-gebrek in het Bali-museum, moest plaats hebben in de Poeri van den regent van Badoeng. En deze Poeri is niet wat men direct Balisch kan noemen.....

Er is op Bali reeds een meroe, een godenhuis met meerdere daken, gebouwd van gewapend beton. We schreven het reeds, zoo iets houdt het langer uit, en men kan in het nieuwe materiaal de vormen van de oude voorgeschreven bouwwijze eenigszins nabootsen, zooals ook op Java wel geschiedde na de komst van den Islam.

Maar laten we, zooals beloofd, nader op dit verschijnsel ingaan en daartoe dit vraagstuk eens van een andere zijde bezien. Wat is het, dat Bali tot nu toe zijn inheemsche sfeer deed behouden, waardoor het terecht een middelpunt van wetenschappelijke belangstelling en toeristenbezoek is gebleven?

In verband met de bouwkunst, moet het antwoord luiden: juist het vergankelijk materiaal waaruit die architectuur gedeeltelijk is opgetrokken. Immers, dat moet periodiek veranderd worden en voor die steeds noodzakelijke vernieuwing is een blijvende kennis van vormgeving en daarbij behoorend ritueel noodzakelijk. Goede bouwmeesters op Bali raadplegen steeds hun geschriften om geen fouten te maken, geen zonden te begaan tegenover de goden.

Gaat men nu met ander, duurzamer, materiaal bouwen, dan is de mogelijkheid geschapen, dat een volgend geslacht niet tot vernieuwing genoodzaakt is. En een verdere stap kan zijn, dat het inacht nemen van de oude voorschriften zelfs niet meer als een vereischte geldt. Dit hangt direct met den godsdienst samen. Men kan gerust zeggen: verdwijnt de Balische godsdienst, dan ook de Balische architectuur.

Over deze dingen denke men zooals men wil. Men houde dan echter in het oog, dat dit een zaak is die, tenslotte, alleen den Baliërs aangaat. Welke houding zij hierbij in de toekomst zullen aannemen, valt niet te voorspellen.

Er valt slechts vurig te hopen, dat de gang van zaken in overeenstemming zal zijn met

het Balische volkseigen, met dat wat den Baliër tot Baliër maakt en niet tot dat waarvoor buitenlanders reeds waarschuwen: „another vanishing race of coolies”.

De houten beeldjes.

Bij verschillende gelegenheden werden, tijdens het congres, houten beeldjes aangeboden. Wij hebben hier op het oog de z. g. nieuwe Balische kunst, die men, zonder op Bali te zijn geweest, reeds in Europa, Java of elders kan hebben opgemerkt. Eenige jaren geleden was deze nieuwe „industrie”, welke uitsluitend voor kunsthandelaars en toeristen werkte, een rage. Daarna begonnen deze „togog's” te vervelen. Men zag ze haast overal. Het nieuwtje was er gauw af. Toch zijn ze, als verschijnsel, belangrijk genoeg om er wat langer bij stil te staan.

Hardnekkig is beweerd, dat zij ontstaan zouden zijn onder Europeesch invloed, terwijl op Bali werkende Europeesche kunsthandelaars zulks even hardnekkig tegenspreken.

Vier jaar geleden vroegen we Balische houtsnijders wat zij van deze beeldjes dachten. Het antwoord luidde: in de tempels komen zij niet, ze dienen alleen voor de toeristen. Men zegt, dat er eenige jaren geleden een Assistent-Resident is geweest, die zijn kinderen liet uitbeelden in buste-vorm. Naar aanleiding hiervan zouden de nieuwe beeldjes in buste-vorm zijn ontstaan.

Het is een feit, dat Europeesche kunsthandelaars aan Baliërs indertijd hout leverden met de opdracht: maak nu dit, en maak het zoo, en zoo, dan zullen wij het voor je verkoopen.

Een bijkomende omstandigheid is in dit verband het feit, dat Amerikaansche toeristen liefst met kleine koffers reizen. Een voorbeeld uit de praktijk moge dit illustreeren. Toen wij indertijd in het Bali-hotel de beeldjes aan het bekijken waren, kwam een Amerikaan er bij staan, die een bepaald stuk wel wilde koopen indien het in zijn koffer paste. De zaak werd onderzocht. Het ging niet. De toerist kwam op een denkbeeld: snij er een stukje af, luidde zijn raad. Den volgenden dag waren er kleiner gemaakte beeldjes aanwezig, waarvan hij er enkele kocht. En na zijn vertrek waren er tientallen van die kleinere beeldjes op de markt. De Baliërs zijn practische menschen. Zij weten zeer vlug van een nieuwen toestand te profiteren.

II.

Het viel op tijdens het congres-bezoek, dat er, in verhouding tot den nieuwen stijl, weinig

oudere vormen van togog's aangeboden werden. Deze laatste waren, zoo zeide men, niet meer „lakoe”. Er was te veel en te fijn werk aan. Daardoor werden zij te kostbaar en in het algemeen was het, naar zij mededeelden, de bedoeling van toeristen om goedkope souvenirs mede te nemen. Deze worden dan ook gemaakt. Men zag veel van die glanzende koppen. Soms was er een onder waarvan het hout nog niet gebeitst of gevernist was. Zóó leveren de snijders deze beeldjes namelijk aan de handelaars af.

We maakten het persoonlijk mee, hoe indertijd Europeesche kunsthandelaars deze stukken in ruwen staat polijstten. Dat stond „stemmiger” op een piano of op een kast, beweerden zij. Bovendien is het hout dan beter bestand tegen het klimaat, en — voegen wij er bij — worden de foutjes minder goed opgemerkt.

Laten we bij dit vernissen en beitsen even stil blijven staan. Vroeger kregen de houten beelden ook een bescherming tegen het klimaat, nl. een kleur, die volgens de voorschriften bij een of andere godheid paste. En nu komen we tot de kern van de zaak. De nieuwe nijverheid verwijderd zich hoe langer hoe meer van den voedingsbodem der Balische kunst, van den godsdienst. De oudere gekleurde godenbeelden werden gemaakt voor de tempels.

Wanneer men vroeger en nu nog in Balische werkplaatsen waar gewijde kunst wordt vervaardigd rondkijkt, ziet men het volgende: voordat men begint te snijden of te hakken, worden offers gebracht voor de lagere godheden, die over het werk waken, die er voor zorgen, dat de handen niet door de instrumenten bezeerd worden. Men moet rein zijn van gemoed voordat men in dienst der goden begint te arbeiden. Concentratie is noodig, wil men de voorschriften goed uitvoeren. Een beeld waarvan niet alle details in orde zijn, zal niet geschikt zijn voor de neerdaling eener godheid. Zij dienen te worden afgekeurd, anders brengen ze ongeluk aan. Zoo was het reeds in de kunst van Voor-Indië, zoo ook bij den Boroboedoer. Zoo is het niet bij de moderne, laten wij zeggen, profane beeldjes. Daarbij heeft men niets te vreezen. Daarbij mag best een foutje voorkomen. De toerist ziet dat toch niet, vertelde men ons.

Naast de afbeeldingen van Balische danseressen, van vogels, priesters en hemelnymphen, ziet men tegenwoordig veel koppen waarbij de anatomie eenigszins op Europeesche wijze is aangegeven. Haast nooit geheele figuren in dienzelfden geest. Dat heeft de Baliër nog niet geleerd. Indien hij al geheele figuren maakt,

zijn deze, vooral de armen, handen en voeten, meestal op oud-Balische wijze aangegeven.

Hierin schuilt een gevaar. De kunst wordt hybridisch. Wil men dan per se den Baliër Westersche kunst laten afleveren, dan hebbe men ook den zedelijken moed hem daarbij in de toekomst niet bespottelijk te maken. Heusch, men moet met een levend volk niet dergelijke onverantwoordelijke dingen doen. Of men late de kunst Balisch, of men leere den Baliër anatomie van het lichaam. Men zegge niet: op deze wijze is het juist zoo aardig, met zoo'n tikje Balische onbeholpenheid er bij.

En men bedenke, dat met deze moderne beeldjes op Bali tegenwoordig gedeeltelijk Westersche kunst aangeboden wordt, zonder dat er op het eiland een Westersche cultuur is, waaruit die kunst vanzelf zou kunnen ontstaan of steeds weer voedsel zou kunnen krijgen.

De schilderkunst.

Afgezien van de houten beeldjes, het zilverwerk en de producten van de klapperdopbewerking, werden tijdens het jongste bezoek aan Bali ook beschilderde doeken verkocht. Moderne, wel te verstaan. Hier en daar zag men oud werk, dat echter, wat de kleuren betreft, gedeeltelijk reeds vergaan was. Deze oude stukken hadden weinig aftrek. Goede exemplaren kan men gelukkig nog in musea en in particuliere collecties bewonderen. Men heeft er tegenwoordig voor gezorgd in het algemeen beter en duurzamer materiaal te gebruiken, met name wat de kleuren betreft. Europeesche beschermers dezer kunst hebben daar de Baliërs op attent gemaakt en er op gewezen, dat men nieuwe voorstellingen moet maken, waarin soms het perspectief, op Balische wijze verwerkt, wordt aangegeven. Wil men zich goede exemplaren dezer nieuwe schilderkunst aanschaffen, dan wordt men naar bepaalde Europeesche kunsthandelaars verwezen, waar men ze kan koopen of bestellen. Men weet daar de goede adressen en heeft er in zekeren zin het monopolie van het betere werk.

Zij die de rechtszaal te Kloengkoeng, de z.g. Kerta Gosa bezochten, konden daar in den vorm van plafondschilderingen goede, moderne Balische schilderijen zien, gemaakt naar oude afbeeldingsvoorschriften. Deze schilderijen worden periodiek vernieuwd. Eenige jaren geleden bijvoorbeeld was het oude werk niet meer van dien aard, dat het vertoond kon worden.

Met die oude stukken, waarvan prachtige details nog zeer de moeite van het bewaren waard waren sprong men toen vrij raar om.

Men had ze verknipt en daarmee de balé kambang in de buurt behangen, waar de doeken in gerafelden toestand het einde afwachten. Bij elke vernieuwing merkt men de invloeden, welke op de Balische kunst werken.

Daarom zou het interessant zijn om de stellen in hun geheel te bewaren en te prepareren. Op deze wijze kan later een geschiedenis van de Balische schilderkunst geschreven worden, aangezien men gelijke motieven in nieuwen en ouden vorm kan bestudeeren en vergelijken.

De nieuwe doeken tijdens het congres aangeboden, worden uitsluitend voor toeristen vervaardigd. In den ouden tijd dienden zij, indien men ze maakte voor eigen gebruik, als versiering tegen houten tempelschotten of tempelplafonds of wel voor versiering der voorname gebouwen van de grooten des lands.

De bewerking.

Ook bij het vervaardigen van schilderijen werden en worden nog offers gebracht, misschien niet meer bij schilders, die grof werk afleveren voor touristen. Voor hen, die daar belang in mochten stellen, volgt hier een beschrijving van de bewerking zooals die indertijd bij een bezoek aan eenige schildersdorpen door schrijver dezes kon worden waargenomen.

Het weefsel waarop geschilderd werd, kwam vroeger uit Noesa Penida. Om de kleuren te laten houden, werd het materiaal eerst bewerkt met een soort Chineesche rijstebrei. Dan begon men met een ruwe schetsteekening in houtskool, waarbij contouren werden aangegeven. Deze schetsteekening werd overgetrokken met inkt, die aangebracht werd met een stukje bamboe waaraan men voor dit doel een scherpe punt geslepen had. De inktteekening werd dan in details uitgewerkt, waarbij zwarte partijen, bijvoorbeeld de zwaarden en de haren, konden worden ingevuld. Dan begon men de kleuren aan te brengen. Deze kleuren werden gedeeltelijk uit de zee, gedeeltelijk uit de bergen, of wel uit plantaardig materiaal gewonnen; tegenwoordig betreft men zijn kleuren ook wel uit Europeesche of Japansche toko's.

De kleurstof werd gemengd en in een potje gedaan. Men had voor de bewerking twee soorten van penseelen gemaakt, bestaande uit bamboestiften. Die waarmede men groote partijen moest bestrijken, werden aan de punt tot een soort kwastje uitgerafeld, terwijl de lijnen aangebracht werden met stiften waaraan men een punt had geslepen, gelijk dat met de inktteekening het geval was.

Bij het kleuren ging men als volgt te werk. Eerst werd alles wat in een schilderij bv.

rood moest worden met die kleur bewerkt. De rest werd open gelaten. Deze methode had het voordeel dat de kleurstof niet opdroogde.

Zoo werden dan achter elkaar de desbetreffende partijen van kleuren voorzien, waarna men het geheel opwreef met een schelp, die aan een lat was bevestigd. Op deze wijze werd de voorstelling a.h.w. gepolijst.

In het algemeen kan men zeggen, dat bij het gewone werk de kleuren niet precies binnen de contouren werden aangebracht, waardoor de vaste en gedurfde Balische lijnvoering van de tekening wel eenigszins leed. Hier doet Pita Maha, de Vereeniging die op Bali over de kunst waakt, goed werk. Bij de fijnere stukken zorgt men nu, dat zooiets niet meer voorkomt.

(De Locomotief.)

De balans van het Bali-Congres.

Wanneer we van het congres van het Java-Instituut de balans opmaken, dan moet het geslaagd genoemd worden, wanneer het hoofddoel kennismaking met Bali was, oppervlakkige en voorloopige kennismaking. Veelal hebben de rust en de tijd ontbroken, het geziene en gehoorde te laten bezinken.

Gedeeltelijk ligt dit aan de samenstelling van het programma. Dit was kennelijk te overladen en het is onbegrijpelijk, dat men bij de organisatie niet beschikt kan hebben over iemand, die Bali kent en de eischen, aan een congres te stellen, begrijpt, om te waarschuwen tegen te veel, dat steeds een gevaar is voor hen, die in korten tijd Bali willen „zien”. Na eenigen tijd van ingespannen zien ontstaat die bekende vermoeidheid, die verder belet om nog iets te zien, althans het geziene behoorlijk te verwerken.

Een ernstig bezwaar bij de verwerking van het programma was ook het uitermate groot aantal deelnemers. Wat meer selectie had dit aantal kunnen beperken en de richting van de algemeene aandacht, het peil der belangstelling, slechts kunnen verhoogen.

Veel onnoodige ergernis werd gewekt bij de congressisten, veel kostbare tijd ging verloren, doordat het programma ettelijke malen gewijzigd werd, vaak genoeg helaas zonder dat een ieder daarvan tijdig en voldoende was op de hoogte gesteld. Het heeft geen zin, de oorzaken daarvan aan te geven; zij liggen aan verschillende zijden. Een organisatorische fout evenwel is het feit, dat men de algemeene regeling op de tochten niet in handen gegeven

had van de K.P.M., die met dit veeleischende werk op Bali zoo ten volle vertrouwd geraakt is. Men wilde het alles zelf doen, men was toegeeflijk, vervulde zooveel mogelijk ieders wenschen, met het gevolg, dat het in de war liep. Men moet het ten slotte nog prijzen, dat iedereen goed en wel aan boord kwam!

Wat vroeger de backbone van een congres was, de lezingen, de praeadviezen, dat was op dit congres, we zeiden het reeds, saamgedrongen op den eersten dag. Ook dat was te veel. Helaas echter niet van het goede! De lezingen, welke gehouden werden, konden stellig niet alle den toets eener gematigde critiek doorstaan.

Wat de regenten van Karangasem en Gianjar mededeelden, was voor velen stellig nieuw en reeds daardoor aantrekkelijk. Bovendien heeft men het op prijs te stellen, dat de beide genoemden er voor te vinden geweest zijn, bij te dragen tot het didactisch oratorisch gedeelte van het Congres.

Bij het aanhooren van de lezing van den heer dr. W. F. Stutterheim vroegen we ons niet zonder beklemming af, of het noodig geweest ware, hiervoor het hoofd van den Oudheidkundigen Dienst uit Batavia te doen overkomen.

De lezing van den heer dr. R. Goris, hoe volledig en gedegen ook, was eigenlijk geen lezing, doch een tijdschriftartikel, dat werd voorgelezen. We zijn er van overtuigd, dat vele congressisten er prijs op zullen stellen, dit alles nog eens rustig voor zich zelf over te lezen. De voorlezing echter was niet om aan te hooren; zelfs het feit, dat in deze lezing althans nieuwe vondsten en aardige vergelijkingen getroffen werden, kon daaraan niets verhelpen.

••

Wat aangaat de lezing van den heer ir. P. H. W. Sitsen aan boord van de „Op ten Noort”, we houden er ons van overtuigd, dat belangrijke gedeelten daarvan wel heel anders geluid zouden hebben, ware spreker in staat geweest, eerst Bali zelf te leeren kennen. Het was overigens de eenige lezing met een „practischen” kant en daarom lijkt het juist om hier op enkele punten nader terug te komen.

Het is, naar het ons voorkomt, spreker niet gelukt om aan te toonen, dat de snelle groei der kunstnijverheid in Bali voortspoot uit eigen cultureele behoefte. Ons dunkt, men behoeft het proces niet van al te nabij te hebben gadegeslagen om te beseffen, dat het juist het tourisme en de export geweest zijn, die den stoot gegeven hebben tot die ontwikkeling, tot den groei en den bloei in korten tijd. Niet het minst ook de vele tientallen tentoonstel-

lingen van de Kunstkringen op Java, met Soerabaja aan het hoofd, die aan de kunst en kunstnijverheid van het eiland op Java groote bekendheid gegeven hebben.

Bepaald incorrect en onbillijk werd spreker, toen hij gewag maakte van de handeltjes in kunstnijverheid, welke naast (n.b.!) deze kunstnijverheid ontstonden.

Het is voor een ieder, die onbevangen deze zaak beziet, duidelijk, dat hier groot onrecht gedaan wordt aan de Balische handelaren, die ten koste van veel moeite en geld keurige zaken oprichtten, vele waarvan er reeds bestonden en bloeiden lange jaren voordat er sprake was van eenige „activeering”. Verschillende dier Balische zaken verzenden de kunstnijverheids-objecten tot in verre uithoeken van de wereld, Europa, Amerika, Australië, Engeland, Nederland, etc. Van den leider van de afdeling Nijverheid van het departement hadden we, zooal geen lof, dan toch wel een woord van simpele waardeering verwacht voor het goede en energieke werk, dat door hooger bedoelde Baliërs verricht werd en wordt in het belang van de kunstnijverheid niet het minst... We concludeeren hier dan ook een groot tekort aan goede voorlichting van de zijde van 's heeren Sitsen's berichtgevers.

Wij mogen hieraan nog wel dit toevoegen, dat mede in de lezing ontbrak het inzicht, dat de geheele kunstnijverheid heeft afgedaan op het oogenblik, dat deze export en het toerisme van Bali zouden verdwijnen. Er is hier — met een hoogst enkele uitzondering — geen sprake van cultureelen drang, die de arbeiders tot scheppen noopt... Er is slechts sprake van kunstvaardige handen, die in den vrijen tijd wat knutselen in de hoop en de verwachting, dat de handelaars en de touristen de producten wel koopen zullen, hoop en verwachting die haast nooit worden teleurgesteld, zelfs niet wanneer het betreft de grofste namaak.

Indien morgen aan den dag de exportmogelijkheden en het aantal touristen verdubbeld worden, dan staan overmorgen drie maal zoo veel kunstnijvere Baliërs klaar om aan de behoefte ten volle te voldoen en méér dan dat! En wanneer er plannen bestaan om den export uit te breiden, dat men dan bedenke, dat hier het ernstig gevaar dreigt van opoffering van den kunstnijvere aan een principe; immers niets is in deze „luxe branche” gevaarlijker dan overvoering van de markt. Op Java heeft men dit reeds kunnen ervaren: de belangstelling voor de Balische kunstnijverheid nam recht

evenredig af met de uitbreiding van het aantal artikelen op de markt! En — vooral het betere werk leidt hier onder, niet dat der beunhazen.

••

Zonder op de vele punten in deze lezing in te gaan, zij hier nog gewezen op het merkwaardige cijfer van f 160.000, voor den export van kunstnijverheidsartikelen, opgegeven. Volgens berekeningen van het Binnenlandsch Bestuur en ook van andere deskundigen schommelt dit cijfer om de f 60.000. De zaak is dus van bijna te verwaarloozen belang, waar het den financiële toestand van de bevolking als geheel betreft. Het is een klein groepsbelang en naar schatting profiteeren direct een 500-tal gezinnen van de inkomsten dezer kunstnijverheid.

Wat wij evenwel het allerpijnlijkst misten in deze lezing, was de aanduiding van het feit, dat er op Bali, nu evenals vroeger (en zooals overal elders op de wereld), heel enkele goede, heel enkele superieure werkers zijn, wezenlijke artisten in hun vak. Zij zijn het, die nieuwe concepties hebben en uitwerken, zij scheppen een bewonderenswaardige kleinkunst en de groote schare der „leerlingen”, die „aan hun voeten zit”, imiteert hen. Zij zijn de inspireerende creators, zonder wier arbeid, zonder wier fantasie en kennis, die gansche schare van navolgers geen hand zou kunnen omdraaien. Vooral op een lezing voor een cultuur-congres ware een uiteenzetting op dit punt hoogst belangwekkend en verhelderend geweest.

Maar — daaraan had dienen aan te sluiten, dat het de Balische handelaars, enkele goedwillende en met inzicht begaafde particulieren, touristen en anderen waren en zijn, die dezen besten onder de kunstnijveren de mogelijkheid tot arbeid bezorgen, namelijk door hen zoodanig goed te betalen, dat zij rustig en zonder zorg kunnen werken.

Weldadig, ten slotte, was de lezing van den heer Colin McPhee, die door zijn fijne en gevoelige woorden een goed denkbeeld gaf van de wijze, waarop de Westersche musicus reageert op het aanhooren van Balische muziek. Hier werd den hoorder een „nieuw koninkrijk” geopenbaard, hier was een nieuwe, frissche klank.

Moge hij naklinken.

(Indische Courant.)

GESCHIEDKUNDIGE AANTEKENINGEN OMTRENT DE RESIDENTIE MADIOEN.

door

Dr. L. ADAM

Resident van Madioen.

II. BERGHEILIGDOMMEN OP LAWOE EN WILIS. ¹⁾

Met recht klaagt Dr. Robert Heine-Geldern in zijn studie over de megalithen van Zuid-Oost-Azië ²⁾, over de zoo gebrekkige bestudeering der merkwaardige reeds zeer vervallen bergheiligdommen van Java.

Het wordt tijd, dat, nu de Lawoe-top zoo gemakkelijk te bestijgen is, de op dien berg gelegen terrassen en andere steenen overblijfselen door deskundigen bestudeerd worden.

Het meest opvallend voor iederen bezoeker zijn de vele — straks nader te beschrijven — terrassen, die men ook op verscheidene andere bergen op Java heeft aangetroffen. ³⁾

Wat beteekenen deze terrassen en uit welken tijd dateeren zij?

Volgens Krom ⁴⁾ is de terrassen-cultus op den Lawoe een aan de oorspronkelijke Indonesische bevolking toe te schrijven eeredienst, een natuurdienst, die waarschijnlijk uit een vóór-Hindoeïstisch tijdperk stamt. Wellicht zijn de Hindoe-Javaansche oudheden van Soekoeh en Tjetá op de in Mangkoenegaran (Solo) gelegen Lawoehelling in de loop der 15e eeuw door de voor de

veldwinnende Islam naar de bergen teruggedrongen Sjiwaïeten (aanhangers van het Sjiwaïsme) op reeds bestaande heilige terrassen gebouwd, „welke reeds sinds menschenheugenis gewijd waren aan een natuurdienst, waarin het gemakkelijk was de overeenkomst met hun eigen lingga-vereeniging te zien.” ⁵⁾

Of de bedoelde eeredienst uit een zekere vooroudervereering bestond, die verricht werd in heiligdommen zooals De Jong (zie noot 3 van deze blz.) die van den Argápoerá heeft beschreven? De oud-houtvester T. Altona beweert ⁶⁾ dat de terrassen aanwijzingen zijn, „dat de top van de Lawoe één groot kerkhof is geweest”. Zonder opgravingen ter plaatse is zulk een stelling niet te bewijzen. Inderdaad zijn wel de kleine meestal uit twee treden bestaande terrasjes in de Pasemah en elders, graven ⁷⁾, doch de grootere en veel hoogere terrassen, die tegen berghellingen zijn gebouwd, zooals op den Lawoe, zullen denkelijk, evenals de heiligdommen van de Badoejs in Bantam zoowel voor vooroudervereering als kerkhof bestemd zijn geweest.

1) Dr. Pigeaud was zoo vriendelijk dit en het volgende hoofdstuk te corrigeeren; wij zijn hem daarvoor zeer erkentelijk.

2) *Anthropos* XXIII (1928) blz. 301.

3) Zie Dr. N. J. Krom. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst II (1923), bl. 349 (Kawi), 352 (Weligirang), 353 (Indrakilá, Ardjoená), 358 e.v. (Argápoerá, die ook door J. A. de Jong in Tijdschr. Kon. Aardr. Genootschap 1937, blz. 22 e.v. is beschreven) en op blz. 392-393 (Boekit Toenggoel, Tjakak, Boerangrang, Manglajang-gebergte, Tampomas, Tjikoeraj, Tjakraboewana, Tjakrawati, allen in West-Java). Zie ook J. F. G. Brumund. Bijdragen tot de kennis van

het Hindoeïsme op Java (1868), blz. 254-256, en het artikel van Dokter Van Tricht in Djáwá, 1929, blz. 51 e.v. en ook blz. 48-49 over de heiligdommen van de Badoejs en Dr. A. N. J. Th. à Th. van der Hoop. *Megalithic remains in South-Sumatra*, blz. 61-64.

4) Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst II, blz. 386, 387, 388.

5) Krom. t. a. p. blz. 386-387.

6) Volgens het Soerabaiasch Handelsblad van 3 Augustus 1937, 2e blad.

7) Zie Dr. A. N. J. Th. à Th. van der Hoop. *Megalithic remains in South-Sumatra*, blz. 142 e.v. en de afbeelding no. 49.

De terrassen van den Lawoe zijn het eerst met groote nauwkeurigheid beschreven door den grooten natuurvorschcr F. Junghuhn. ¹⁾

Op den 11en Mei 1838 ²⁾ beklom hij de drie toppen van dezen berg, het eerst den meest noordwestelijken van de drie, den Argå Bloengkå ³⁾ (3010 meter), daarop den Argå Toemiling (3193 meter) ⁴⁾ ook wel Argå Tiling genoemd, en den hoogsten top den Argå Doemilah (3265,4 meter) ⁵⁾, die juist op de grens van Madioen en Soerakarta ligt. Van den (in Soerakarta gelegen) Bloengkå zegt Junghuhn: „Op het midden van den top bevindt zich eene vierkante ruime uitholling, welke rand vroeger door een muur schijnt gevormd te zijn geweest en die derhalve blijkbaar door kunst is daar gesteld geworden”. ⁶⁾ Ook op den Toemiling waren „sporen van menschelijk verkeer zichtbaar; het grootste gedeelte van deszelfs geringe oppervlakte was in louter vierkante ruimten herschapen, welke randen uit op elkander gehoopte ruwe, onbewerkte steenen waren samengesteld.” ⁷⁾ En bij het bestijgen van de noordelijke helling van den Doemilah trof Junghuhn „wederom eenige door kunst gevormde terrassen aan, welke slechts met ruw op elkander gestapelde steenbrokken omringd zijn en zich niet volkomen tot aan de spits uitstrekken”. ⁸⁾ De hoogste top vormt, naar zijn beschrijving „eene vierkante daargestelde vlakte, ter breedte van ongeveer 15 voet”. Die vlakte is omgeven door „een muur, ter hoogte van 3 voet, welke uit ruw op elkander gestapelde steenen is

gevormd. Hierop wordt een zeer ruw uit planken gebouwd huisje aangetroffen, welks binnenste omtrent zoo veel ruimte heeft, dat men daarin uitgestrekt kan liggen. En toch beslaat het huisje het grootste gedeelte der oppervlakte van de spits, tusschen welker muren en het bedoelde huisje slechts een smalle gang overblijft. De welriekende bloemen, die ik hier vond, benevens de uitgebrande kolen, waarmede men had geofferd, maakten het waarschijnlijk, dat deze plaats door de Javanen als het verblijf eener Godheid en als heilig werd beschouwd.” ⁹⁾ „In de onmiddellijke nabijheid van de kruin,” gaat Junghuhn voort, „bestaat de oostelijke helling uit terrassen, welke door middel van smalle trappen tot aan het hoogste terras, waarop het huisje staat, met elkander zijn verbonden. Het grootste dezer terrassen is ongeveer 50 voet lang en 25 voet breed; zoowel deze trappen, die de verschillende terrassen met elkander verbinden, benevens de randen, waarmede zij op de wijze van een muur omgeven zijn, worden gevormd uit op elkander gestapelde ruwe hoekige steenen, waaraan geen enkel spoor van bearbeiding is waar te nemen. Nog lager aan de oostelijke helling, ongeveer 1000 voet beneden de kruin, treft men dergelijke terrassen aan met een huisje, dat volkomen met het eerstgenoemde overeenkomt. Men ontwaart aldaar talrijke stompe piramiden, welke uit steenen bestaan, die een tamelijke grootte hebben en ter hoogte van 5 a 8 voet ruw opeengestapeld liggen. Er wordt verhaald, dat deze terrassen en

1) In de Serat Tjentini, die in de zangen 98 t/m 108 de zwerftocht van Seh Amongrågå en zijn beide pânåkawan's over de vele toppen van den Lawoe beschrijft, wordt in zang 100 van de drie terrassen van den Doemilah gesproken, terwijl in zang 106 wordt gezegd, dat de Tiling drie poorten heeft.

2) Zie Java, deel II 1e druk (1853), blz. 420-465. Op den 19den Mei beklom hij den hoogsten top voor de tweede maal (blz. 462-465).

3) Argå beteekent berg. De beteekenis van Bloengkå is ons niet bekend.

4) Toemiling beteekent: „met voorover gebogen of vooruitgestoken hoofd oplettend en nauwkeurig kijken”; hier beteekent het waarschijnlijk: „beneden of bezijden het toppunt staan”.

5) Doemilah beteekent: „glanzend, vlammend, lichtend”.

6) Junghuhn t. a. p. blz. 441.

7) T. a. p. blz. 443.

8) T. a. p. blz. 444.

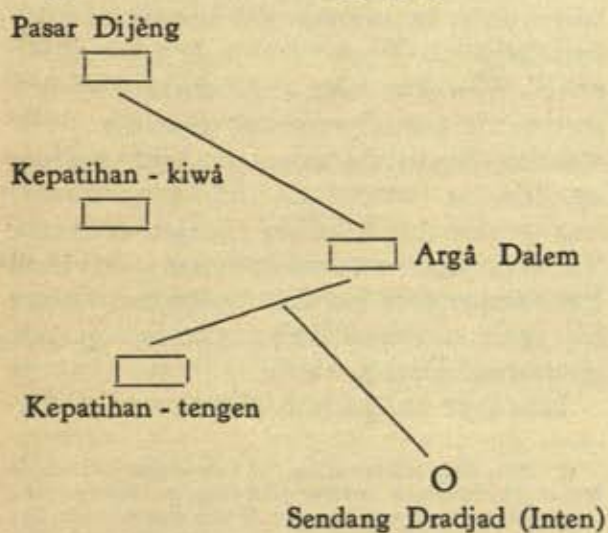
9) T. a. p. blz. 445.

deze steenhoopen door een Javaschen hoogepriester zijn gevormd geworden, die hier als kluizenaar heeft geleefd. Het dikke bekleedsel van Lichenes, dat op deze steenen aangetroffen wordt, de welige struiken, wier knoestige stammen daarop wortel hebben geschoten, dit alles duidt eenen hoogen ouderdom aan".¹⁾

In het Jaarverslag van den Topografischen Dienst over 1920 geeft R. C. Gaade wederom een beschrijving van deze terrassen²⁾; hij treft er vijf aan waarvan de vier goed zichtbare op een kaart zijn aangegeven. Een door Jung-huhn aangetroffen ringmuur op den top van den Argâ Doemilah en de stompe uit steenen bestaande pyramiden aan den voet van dezen top bleken geheel verdwenen te zijn. Toch zagen wij op 20 Mei 1937 nog enkele dezer pyramiden niet ver van Argâ Dalem; deze pyramiden zijn elders graven, gedenkteekenen aan de dooden gewijd of, zooals op Nias bewaarplaats van schedels der dooden.³⁾

In 1936 verscheen bij Bale Poestaka een door M. Hardjädisastrâ en M. Jåsâsoepartâ samengesteld boekje met verhalen van den Lawoe⁴⁾ dat ook de bovenbedoelde terrassen beschrijft.⁵⁾

De schrijvers van dit boekje geven nog de meest uitvoerige gegevens.

De ligging dezer door opgestapelde

steenen gevormde terrassencomplexen zijn op bijgaand kaartje aangegeven. Het grootste heet Argâ Dalem en bestaat uit zeven terrassen, waarvan het benedenste 100 meter in het vierkant is. Op het hoogste terras is een huisje gemaakt, dat *pesanggara* of *tjoengkoep* heet, waar offers, ook die van den Sultan van Jogjakarta gebracht worden.⁶⁾ Men moet dit primitief-gebouwde heiligdom van het noorden uit beklimmen.

De *Kepatihan-kiwâ* en de *Kepatihan-tengen* zijn in denzelfden vorm gebouwd, maar bestaan slechts uit vijf terrassen, zijn dus kleiner. Hier zou dan de Patih (Rijksbestuurder) van „Soenan Lawoe”⁷⁾ zijn verblijf gehad hebben.

De onderscheiding in *kiwâ* (links) en *tengen* (rechts) is zeer zeker aan de inrichting van het aloude Javaansche Vorstenbestuur ontleend.⁸⁾ Eigenaardig is hier echter, dat rechts niet oostelijk, zooals het behoort, maar zuidelijk van het Vorstenverblijf is gelegen.

Op te merken valt verder, dat de *Kepatihan-kiwâ* den ingang in het noorden, de *Kepatihan-tengen* waar de *Wigwam*, de hut van de V. O. S. O. op staat, den ingang in het oosten heeft.

Ten noordwesten van de Argâ Dalem op ± 500 meter afstands, ligt de z. g. *Pasar Dijèng*, eveneens een terrassencomplex, met een ingang in het zuiden; bezuiden deze terrassen ligt een uitgestrekt zacht hellend kaal

1) T. a. p. blz. 446.

2) Blz. 88 en 91.

3) Deze pyramiden vindt men o. m. op Nias, in Assam en Polynesië (Zie Heine-Geldern in *Anthropos* deel 23 (1928) blz. 279, 285, 294, 296, 298, 302.

4) Tjarjos redi Lawoe.

5) Blz. 13, 14 (met tekening), 15, 16, 17, 18, 28.

6) Over deze offers hopen wij binnenkort nog het een en ander mede te deelen.

7) Over deze mythische figuur straks meer.

8) Zie het beroemde artikel van Rouffaer over de Vorstenlanden in de eerste druk van de *Encyclopaedie van Ned. Indië*, overgenomen in *Adatrecht-bundel* 34, blz. 287-290 en van denzelfden schrijver in *Bijdr. Kon. Inst.* deel 74, blz. 161-162. Het oude Javaansche Vorstenbestuur vóór 1755 kende ook twee Patih's, zie *Adatrecht-bundel* 34, blz. 285-286.

terrein waar volgens het volksgeloof de geesten van den Lawoe in den nacht van Djoemoewah Legi hun pasar-inkopen doen. Men vertelt zelfs, dat elke malem Djoemoewah Legi het menschengegons van pasargangers te hooren is. Er zijn op dit terrein steenen in den vorm van een rechthoek of vierkant geplaatst alsof zij het grondvlak van pasarloodsen afpalen. Vroeger heette deze Pasar Dijèng een plaats te zijn waar men door booze geesten weggenomen kon worden (p a n g a l a p a n). Volgens een ander verhaal moet Pasar Dijèng de pasar van Soenan Lawoe geweest zijn. Het woord „dijèng” moet in verband gebracht worden met h j a n g d.i. geest of godheid, ¹⁾ terwijl pasar oorspronkelijk waarschijnlijk: (kale) vlakke beteekende ²⁾).

Restanten van éénkamer-gebouwtjes zagen wij op een tocht van 20 Mei 1937 op een plek niet ver van den Argâ Dalem die door onze Javaansche begeleiders P a s a r K e b o w a n werd genoemd, maar vermoedelijk meer bekend is onder den naam van P a n d e a n, naar volksverlevering de groote smederij van Soenan Lawoe.

Dr. Stehn meende ³⁾ op den ouden kraterbodem ten zuid-oosten van de Goewâ Setoepâ ook resten van gebouwen gevonden te hebben, waarschijnlijk ook kamers. Verder moet volgens dezen vulkanoloog niet ver van den kraterrand een put zijn, wellicht dezelfde, die Schrieke ook vermeldt in zijn artikel Brâmâ en Lawoe ⁴⁾.

Het is — wellicht meer uit een ethnologisch dan historisch oogpunt — interessant de door ons gelezen en zelf verzamelde ⁵⁾ volksverhalen over den top van den Lawoe en zijn omgeving in het kort weer te geven.

1) Mededeeling van Dr. Pigeaud.

2) Volgens een aan ons geschreven mededeeling.

3) In Djâwâ, Mangkoenegarannummer 1924, blz. 49. Dat deze put, „een nog steeds bezochte incubatieplaats”, in de Soekoehinscripties vermeld zou zijn, is Dr. Stutterheim niet bekend.

Naar het volksgeloof zetelde op Ngargâ Dalem S o e n a n L a w o e wiens geest nog op den Lawoe rondzweeft. Volgens de verhalen moet hij de laatste Vorst van Madjapahit geweest zijn, volgens een ander verhaal ⁵⁾ moet hij een uit een s e l i r (bijvrouw) geboren telg van het Madjapahitsche Vorstenhuis zijn geweest, die uit verdriet om het feit, dat hij geen Vorst kon worden, heimelijk naar den Lawoe-top vluchtte en daar onder den naam D j â k â K e b o e k (keboek = verdwenen) leefde; na lang zoeken vond de Vorst van Madjapahit hem en deze verhief hem tot Soenan Lawoe; met zijn echtgenote, Retnâ Doemilah bleef hij op den berg wonen. Zijn vader gelastte de Empoe (oppersmid) van Domas om met al zijn desagenooten naar den Lawoe te trekken om Soenan Lawoe behulpzaam te zijn bij het bouwen van een kraton.

Toen het rijk van Madjapahit viel en R. Patah Vorst van Demak werd, vluchtte een vorstentelg van Madjapahit, R. Goegoer, naar den Lawoetop. De Vorst zond negen wali's om den verdwenen prins op te zoeken. Zij trokken naar de oostelijke helling van den Lawoe, waar negen moskeeën (te Tambran, Sawahan, Karanganjar, Klantongan, Bogâaroem, Boeloegoenoeng, Plaosan, Klaten en Getas) hun ontstaan aan dit bezoek te danken hebben. Toen zij den top bereikten en R. Goegoer niet goedschiks met hen mee wilde gaan, kwam het tot een gevecht waarbij Soenan Lawoe al zijn helpers op drie na verloor en zich genoodzaakt zag op den Argâ Tiling terug te trekken; R. Goegoer verdween naar de desa Pandangoegoer (in het Solosche) alwaar hij later overleed, zijn graf is op den goenoeng Djabal-kamil.

Hoe zeer het gedachteleven van de be-

4) Aan deze verzameling hebben eenige Inlandsche bestuursambtenaren, ambtenaren van het Boschwezen, desahoofden medegewerkt, die ik hier gaarne voor hun hulp dank zeg.

5) Zie Verslag Top. Dienst 1920, blz. 89.

volking vervuld is van het geloof in Soenan Lawoe blijkt uit tal van verhalen. De moeilijk-bereikbare, steile en dichtbeboscchte top, Argâ Toemiling (3193 m.) was de plaats waar hij placht te bidden en waar hij heenging om te sterven; de heer Gaade deelt mede, dat zijn koelie's dezen top niet durfden beklimmen, en ook al in de Serat Tjintini ¹⁾ wordt van dezen top gezegd, dat deze verblijfplaats van den god Pramesti Giri Nâtâ zeer „angker” is. De Loembong Selajoer bezuiden Argâ Doemilah gelegen, was de voorraadschuur van Soenan Lawoe, en de ten westen daarvan gelegen Pawonsêwoe was zijn keuken. Een bepaalde soort djalak (djalak gading = ivoorkleurige djalak) is zijn boodschapper en de gids van hen, die den berg beklimmen.

Dan zijn er de verbodsbepalingen van Soenan Lawoe ²⁾, waarvan de algemeen bekende is: het verbod om bij de beklimming van den berg de groene kleur ³⁾ of het batikmotief polèng te dragen. Dezelfde verbodsbepalingen zijn door Ratoe Rârâ Kidoel voorgescreven. Ook, zegt men, is het onder het beklimmen van den berg streng verboden om den naam van Allah uit te spreken; het is echter voorgescreven, om over sexueele onderwerpen te schertsen en zelfs vuile taal uit te slaan. Een Assistent-wedono van Plaosan, een onderdistrict op den Lawoe, vertelde ons, dat hem op tajoeban's geregeld gezegd werd, dat een ambtenaar, die een Lawoe-ressort bestuurt, en niet goed kan vuilbekken er niet op zijn plaats is. Men zegt in Plaosan ook, dat Soenan Lawoe niets van vroom-Mohammedaansche lieden moet hebben; en het zou aan dit bijgeloof toe te schrijven zijn,

dat in dit welvarende onderdistrict slechts 12 hadji's zijn.

Het geloof in Soenan Lawoe leeft eveneens aan de Madioensche zijde van den Lawoe, ook aan de noordzijde (Ngrambe, regentschap Ngawi). De volksverhalen vertellen dan nog dat vóór Soenan Lawoe den top bewoonde de goden er verbleven; men noemt dan namen van Batârâ Goeroe en Narâdâ. Trouwens ook aan de Soerakartasche zijde kent men dit geloof. Immers is daar de heilige plaats Pringgâdani of Pringgâsari de verblijfplaats van Raden Gatoetkâtjâ of eigenlijk van Raden Kâtjânagâra (omdat de naam Gatoetkâtjâ niet genoemd mag worden).

Wat men in Madioen echter niet aantreft dat is die merkwaardige sanggar, het huisaltaar van den bekel, dat een schrijver van het artikel „Dateng Sarangan” (in Poesâkâ Djawi 1925, blz. 107 e.v.) in de vlak bij de grens van Madioen gelegen Mangkoenegaransche desa Gândâsoeli vond. Ook de zeer merkwaardige vlak bij Tawangmangoe gelegen desa Pantjod met haar typisch desafeest in de woekoe Mândâsija waarin een sadoe (priester) optreedt ⁴⁾, heeft een sanggar.

Wel wordt in de genoemde woekoe in de gehuchten Dadi, Goepakan en Klaten in het Magetansche onderdistrict Plaosan ook een slametan en rejogan gehouden. De slametan waarvan de spijsen door eenige bebahoe's („desa-bestuursleden”) bijeengebracht worden begint, nadat men een geheelen nacht bij den bekel op gebleven is, om 4 uur in den ochtend van Selâsâ Kliwon en wordt dan overdag gevolgd door een rejogan. Den daarop volgende nacht wordt wederom een slametan gehouden

1) Zie zang 106.

2) Zie Tjarijos redi Lawoe blz. 13.

3) Zelfs durfde een Assistent-Wedono niet het groengekleurde bovenaangehaald boekje: Tjarijos redi Lawoe naar den top mee te nemen.

4) Zie Dr. B. Schrieke in Djâwâ, Mangkoenegarans-

nummer 1924, blz. 49, die mededeelt, dat de huisaltaren van de bekel's van Pantjod, pângâ heeten; verder M. Hardjâdisastrâ en M. Jâsâsoepartâ in het boven reeds genoemde Tjarijos redi Lawoe (blz. 34-38) en S. Soehari in Poesâkâ Djawi I blz. 106 e.v. Zie ook S. Pramânâ in Kedjawèn van 8 April 1936.

waaraan de desalieden in spijsen bijdragen.

Ook in het vlak tegen de Sologrens, op 1900 meter hoogte gelegen gehucht Tjemârâ-sèwoe wordt de „bersih desa” in de woekoe Mândâsijâ gehouden en wel bij de heilige bron Soemberdoekoen. Terloops zij hier nog medegedeeld, dat aan de overzijde van de grensrivier (Kali Sat) gelegen tjoengkoeb een herinnering is aan een beruchten straatroover Raden Bagoes Bantjolânâ; deze naam vindt men weer terug onder de beschermgeesten van de bovengenoemde desa Pantjod. ¹⁾

Een ander voorbeeld van een in een woekoe gehouden slametan is ons bekend van het gehucht Waroe desa Tawangredjâ (Ngrambe) op de noordelijke helling van den Lawoe; hier wordt bij het graf van Kjahi Ageng Tjempâ in de woekoe Woekir op Djoemoeah-legi een slametan gehouden. ²⁾ Dit viere van dorpsjaarfeesten volgens de pawoe-kon, in plaats van volgens de Javaansch-Arabische almanak, is ouderwetsch en komt ook voor op den Tengger. ³⁾

Behalve op den top van den Lawoe zijn nog terrassen aangetroffen op de noordelijke helling van dezen berg, en wel op den Dârâwati, ten westen van Oekir Baji ⁴⁾ en op den Koekoesan, een der toppen van het zuidelijk voorgebergte van den Lawoe. Op den Dârâwati zijn zeven terrassen aan weerszijden van een soort hoogvlakte die nogal uitgestrekt moet zijn. Op den Koekoesan ⁵⁾ bedraagt het aantal terrassen vijf.

Wellicht heeft ook de Wilis op zijn top de terrassencultus gekend. Er

is voorzoover ons bekend maar één schrijver, die mededeelingen over terrassen op den Dârâwati (2556 meter), den hoogsten top van het Wilis-complex, heeft gepubliceerd, de controleur F. Fokkens Jr, die in 1877 den niet gemakkelijken tocht naar dien top ondernam. Hij constateerde er het volgende: op het rechthoekig platform (60 voet lang en 40 voet breed) kwamen vier steenhoopen voor, twee groote, elk van circa twee meters en twee kleine van één meter hoogte. „Zij hadden den vorm van een afgeknotte pyramide en bestonden uit rolsteen door middel van zand en klei aan elkaar gevoegd”. ⁶⁾ Rondom het platform, ongeveer 6 voet lager, trof Fokkens een terras aan, „aan de noordzijde 25 voet en aan de zuidzijde ruim 50 voet breed, dat voor het meerendeel begroeid was met Alang-alang en struikgewas”. Aan de zuidzijde trof Fokkens aan „de overblijfselen van muren, bestaande uit rolsteen, door zand en klei aangevoegd. Ze waren ongeveer één meter hoog en begrepsden twee vierkante ruimten, elk van ruim twaalf voet in het vierkant”. In één der ruimten liet Fokkens graven en vond op ruim twee voet diepte een vierkanten roodgebakken steen, ongeveer twee voet breed en drie kwart voet dik, welke horizontaal in den grond lag. ⁷⁾ Voorts vermeldt deze bestuursambtenaar nog, dat in de buurt van de dicht aan de boschgrens gelegen desa Poedak ook overblijfselen van „kunstmatige terrassen waarvan niemand de herkomst weet” voorkomen ⁸⁾. Vermoedelijk zijn bedoeld de door het desahoofd van Poedakkoelon in 1937 gevonden zwaar-overgroeide

1) S. Soehari in Poesâkâ Djawi I. Ons werd verteld, dat in deze desa veel dieven moeten wonen!

Het volksgeloof zegt, dat men, als men deze tjoengkoeb passeert, ook al vieze taal moet uitslaan; men verklaart dat dan aldus, dat de kirâtâ bâsâ van bantjolânâ is: banjolânâ, van banjolan (grapjes maken).

2) Mededeeling van den Wedono van Ngrambe, R. Moerakab, die een bijzondere belangstelling voor allerlei oudheden toonde. Het gehucht was oudtijds, naar de wedono eveneens mededeelde, een vrije desa

behoorende tot Jogjakarta; de bewoners moesten het genoemde graf onderhouden.

3) Mededeeling van Dr. Th. Pigeaud.

4) Hier is een pesanggrahan van het Boschwezen.

5) Met de „Hindoe-oudheden” onder no. 1438 vermeld in Rapport van den Oudheidkundigen Dienst 1915, blz. 120, zijn waarschijnlijk deze terrassen bedoeld.

6) Zie Tijdschr. Bat. Gen., deel 30 (1885), blz. 565.

7) Tijdschr. Bat. Gen., deel 30, blz. 566.

8) T. a. p. blz. 560.

terrassen beoosten den Goenoeng Boetak. ¹⁾

III. RESTANTEN VAN KALANGS.

Het raadsel van de Kalangs ²⁾ is nog steeds niet geheel opgelost. Zij vormden een aparte volksstam en woonden in de bosschen, onderscheidden zich door gebruiken en lichamelijke kenmerken van de andere Javanen en waren van beroep meestal houthakkers of houtbewerkers. Sultan Agoeng schijnt hen gedwongen te hebben in de bosschen in bepaalde voor hen bestemde desa's te wonen. ³⁾

Dat zij in aanraking geweest en beïnvloed zijn door de Hindoe-Javanen, heeft Dr. Stutterheim ⁴⁾ nog eens duidelijk met nieuw bewijsmateriaal aangetoond. Hun oudinheemsche opvattingen werden, evenals bij de Tenggereezen en Badoeis echter niet geheel afgezworen; maar in tegenstelling tot genoemde op eenzame bergen wonende volksgroepen, hebben zij zich op den duur met de hen omringende bevolking vermengd. ⁵⁾

Het was te verwachten, dat in de buurt van de Madioensche djatibosschen nog herinneringen aan de Kalangs bewaard zouden zijn gebleven. In en bij de Ngawische bosschen werden speciaal in het westen duidelijke gegevens gevonden.

In de desa's om Widâdarèn (Walikoeken) is het verhaal van de afkomst der Kalangs bekend. Een „sinatrija” zwierf in de bosschen, urineerde in een klapperdop, een zeug (tjèlèng srenggi geheeten) dronk den inhoud op, werd zwanger en bracht een prinses ter wereld, die Dewi Rajoeng Woelan, later Wandan Soerat heette. Toen zij, volwassen geworden, eens aan het weven was op een panggoeng, en haar

spoel naar beneden viel, durfde zij die niet zelf te halen en beloofde zij dengene te huwen, die haar de spoel kwam brengen. De vinder was een hond, Belangjoengjang geheeten, die dus met de prinses huwde. Uit dit huwelijk sproot een jongeling voort, die Djâkâ Sonâ heette. Hij bleek de macht te bezitten om heilige boomen te kappen en heilige plaatsen te ontginnen zonder dat hem iets overkwam. De tjèlèng Srenggi vernietigde echter uit wraak tegenover Dewi Rajoeng, die haar moeder niet wilde erkennen, alle aanplantingen. En toen Djâkâ Sonâ bemerkte, dat de hond Belangjoengjang de tjèlèng Srenggi niet wilde aanvallen, doodde hij den hond niet wetende dat deze zijn vader was. Eerst daarna vertelde zijn moeder met groot verdriet, dat hij zijn eigen vader vermoord had. Onmiddellijk keerde hij naar de plek terug waar de doode hond lag en begroef hem. De begraafplaats werd ons aangewezen in de desa Sambiredjâ in een boschje met groote boomen temidden van een sawahcomplex, dat Boelak Tjandi heet. Het graf bestaat uit twee gewone steenen, bovendien groeien op het graf twee boomen, een *berasan* en een *wegil*. De bezitters der sawahs van Boelak Tjandi offeren na het planten op het graf uitsluitend *emplèk-emplèk*, d.i. fijngemaakte rijstzemelen gewikkeld in pisangblad, dat boven een vuur verwarmd wordt.

Djâkâ Sonâ was zóó verdrietig en teleurgesteld over zijn afkomst, dat hij in eenzaamheid in de bosschen rond-doolde. Zijn afstammelingen heetten *Kalangs*. Men zegt, dat in deze streken nog afstammelingen wonen, zoo bijvoorbeeld de vrouw van het hoofd der desa Sidâladjoe, en ook Karmâdihardjâ, de rijkste Javaan van Walikoeken.

¹⁾ Mededeeling van den Assistent-Wedono van Sokâ Raden Soegengsarpin.

²⁾ Literatuur over de Kalangs vindt men vermeld in de noot op blz. 99 van Kol. Tijdschrift jg. 24, 1935 (artikel van Dr. Stutterheim) en in Altona's ar-

tikel in Tijdschr. Bat. Genootschap 62 (1923) blz. 516, 517.

³⁾ Zie de Jonge. Opkomst van het Nederl. gezag enz. deel. 8, blz. 230, 231 en 265.

⁴⁾ In Kol. Tijdschrift jg. 24 (1935), blz. 97 e. v.

⁵⁾ Stutterheim t. a. p. blz. 101.

Verder moeten er nu nog Kalangs zijn, die alleen en uitsluitend magisch-gevaarlijke boomen durven en kunnen omhakken. Bosschen, die *a n g k e r* waren, zooals Kijanggâ, Klitèh en Brongkos, moeten door Kalangs ontgonnen zijn. Ook werd ons verteld, dat eenige gehuchten van de desa Widâdaren (bij Walikoekoën), zoo o.a. Kadjangan oorspronkelijk vestigingen van Kalangs waren.

Verder zijn in deze streken bekend de woorden

1. Kalangkamplong d.i. een Kalang wiens vader en moeder ook Kalang waren;
2. Kalangbrèt d.i. een Kalang waarvan de moeder alleen Kalang en 3. Kalangkatoel d.i. een Kalang waarvan de vader alleen Kalang is. ¹⁾

In het Saradansche is met behulp van gegevens van den heer Altona ²⁾ nog het volgende gevonden. De Kalangafstammelingen Sâdimedjâ van Klangon (onderdistrict Saradan) en Sâleksânâ van Tebon desa Ngoekira (onderdistrict Gemarang), die nu beiden reeds overleden zijn, stonden in groot aanzien bij hun desagenooten, zij durfden heilige gronden te ontginnen en te bewerken. Sâdimedjâ moest steeds, alvorens de gronden te bewerken, de glagah op den top van den Pandan verbranden. Een andere Sâdimedjâ woonde in het gehucht Menggoeng, desa Soekâredjâ, na zijn overlijden werd er op een randoe boom een pop geteekend, waarop de boom in brand werd gestoken. De asch werd op den grond uitgespreid; toen na eenigen tijd bleek, dat op die asch geen hondensporen te bespeuren waren werd zij weggegooid. De zegsman van den Assistent-Wedono van Saradan van wien wij

1) Al deze gegevens zijn voor mij verzameld door R. Soebari Danoesepoetrâ, gewezen Wedono van Gendingan.

2) Tectona deel 20 (1927), blz. 2 en de artikelen over Djati en Hindoes in Tectona deelen 15, 16.

3) Tijdschr. Bat. Genootschap, deel 51, blz. 407-410.

4) In deze desa vindt men, opgesloten in een klein huisje op een pasar, die om onnaspeurbare redenen pasar lândâ heet, een groote steenen kikvorsch waar vroeger geofferd werd (Zie Rapport Oudheidk. Dienst 1915, blz. 122).

dit verhaal hoorden, vertelde, dat Sâdimedjâ een Kalangbong was.

Op bovengenoemde Boelak Tjandi hebben wij van restanten van een tjandi niets gevonden. Het is wel merkwaardig, dat in Pânârâgâ in een desa Tjandi (onderdistrict Mlarak, district Ardjâwinangoen) het bovengenoemde verhaal van Djâkâ Sonâ ook bekend is. Het verhaal werd in 1909 door Knebel gepubliceerd ³⁾ en door den Regent van Pânârâgâ R. T. Soetiknâ in 1937 geverifiëerd. De wevende schoone heeft in dit verhaal geen naam, de hond is wederom een asoe belangjoengjang en ligt begraven op een plek, die Tjandi asoe of Tjandi dârâ (dârâ is de naam van een boom, die bij het graf staat) heet en waar de bevolking nog steeds offert.

In dezelfde desa ligt een graf, dat Trâwoelan heet en waarvan men niets meer weet dan, dat daar een zekere 'mbah Trâwoelan begraven ligt. Of de naam iets met Kalangs of Kalangverhalen te maken heeft, kunnen wij niet beoordeelen.

Dicht bij de hoofdplaats Magetan liggen vlak bij elkaar de desa's Tjandiredjâ ⁴⁾ en Kalang. Het eenige wat wij hier vonden was, dat de zeer bejaarde Mohamadredjâ, die afstamt van den eersten ontginner van Tjandiredjâ, een zekeren Kjahi Malang Senérang ⁵⁾ (afkomstig uit Mataram), het meergenoemde verhaal van Djâkâ Sonâ, dat zijn vader hem vertelde kende. De desa Kalang, ontgonnen door 'mbah Dâna, een Ronggâ, die uit Soekâwati in oorlogstijd was gevlucht, zou vroeger Kalang èdèk (?) geheeten hebben en een bekende plaats voor hanengevechten geweest zijn. ⁶⁾

5) De afstammelingen van dezen eersten ontginner (zijn broer Kjahi Malang Gati kwam later ook uit Mataram over) heetten: Brâdjâwidjâjâ, Djâjâtaroenâ, Sânarèdjâ, Karjani en de bovengenoemde Mohamadredjâ.

6) Kalangan beteekent o.a. een kring waar binnen een wedstrijd gehouden wordt. Later is ons verteld, dat Belanglojang, die een staat had, de tjikal bakal van Kalang was.

Uit het verhaal van de stichting van een ander gehucht *Kalangang*, desa *Tjarangredjā*, onderdistrict *Sampoeng* in *Pānārāgā* blijkt, dat *Raden Kjahi Doplang*, een prijañ uit *Solo* met tien gezinnen de eerste ontginners waren en, dat van deze tien gezinshoofden slechts nog van drie hun namen bekend zijn, namelijk: *Bānājā*, *Krāmādrānā* gehuwd met een zuster van *Bānājā*, en *Onggākramā*, die afkomstig zouden zijn uit een desa *Sānggāroenggi*, in Zuid-*Solo* gelegen en dat *Bānājā* en zijn zuster *Kalangs* zouden zijn, die nog een korte staart gehad moeten hebben. Aan *Bānājā* en de beide genoemde menschen uit *Sānggāroenggi* werd het ontginnen van de huidige doekoehan *Kalangan* opgedragen. *Bānājā* werd begraven op een plaats, die *Keling* heet.

Deze naam *Keling* doet denken aan een figuur uit de *Babad van Patjitan*, een zekere *Boeānā Keling*, een „tjjang boedā” (hetgeen natuurlijk niet *Heiden* behoeft te beteekenen), afkomstig uit het gehucht *Djati*, die weigerde *Mohammedaan* te worden. Hij beschikte over een tooverformule (*adji*) *Pontjāsonā* geheeten, die echter niet bestand was tegen *Kjahi Adjoeg*, de magische kris van *Maulānā Mahribi*. Toen de man gedood was, moesten zijn hoofd en romp van elkaar gescheiden worden en op twee door een rivier gescheiden plaatsen begraven worden, anders zou de kracht van zijn *adji* hem weer levend maken ¹⁾. Ons werd medegedeeld, dat er drie graven van hem aan te wijzen zijn; zijn hoofd en de stok van zijn speer liggen begraven in het gehucht *Nglao*s

(desa *Bandjardjā*) op een plek, *Makam-dāwā* geheeten, de romp ligt begraven aan de andere zijde van de kali, in het gehucht *Djati* op een plek, die *Genter* heet, en ten slotte is een been of voet begraven op de plek *Walikesoemā*, gehucht *Sampang* in de desa *Poerwāasri*. Bij het graf van *Djati* dat uit een wittemieren-hoop bestaat, viel het ons op, dat onder de tjoengkoeb tal van bundeltjes wit goed hingen, die hier door tal van menschen waren geofferd ter vervulling van een of andere gelofte.

Dit gebruik, dat nog bij enkele andere graven ²⁾ wordt toegepast, heet *nglangsé*. Dit woord beteekent eigenlijk het drapeeren van graven met wit goed, ook wel het spannen van een stuk wit goed boven een graf, dat op bepaalde dagen meestal *Djoemoeah Pon* of *Djoemoeah Kliwon* mag plaats hebben. Ook wordt voor zoover ons bekend slechts op twee plaatsen ³⁾ in *Patjitan*, een heester of bamboestoel over- of omhangen met wit goed. ⁴⁾ Naar *Dr. Stutterheim* ons mededeelde moet dit *nglangsé* een vóór-*Mohammedaansch* gebruik geweest zijn.

De aansporing van *Dr. Stutterheim* gericht tot de bestuursambtenaren in het bovenaangehaald artikel van het *Koloniaal Tijdschrift* om speciaal in het *Zuidergebergte* te zoeken naar sporen van *Kalangs*, was voor ons aanleiding, om een dergelijk onderzoek in *Patjitan* te doen verrichten. Naar *Dr. Stutterheim's* raad lieten wij zoeken naar verhalen over honden, de door de *Kalangs* vereerde pop en naar verhalen met incest-motieven. Eenig resultaat heeft

1) Zie *R. Gāndāwerdājā*, *Babad Patjitan* blz. 6 en 7. Zie ook *Poesākā Djawi* 1936 no. 8. *Babadipoen nagari Patjitan*.

2) Dat van *Ménak Sopāl*, zoon van den stichter van *Trenggalek*, die denzelfden naam droeg, en van *Soetārekā*, zoon van *Toemenggoeng Watoeireng* of *Toemenggoeng Boetā Idjo* uit *Jogjakarta* vanwaar S. twee steenen rijstblokken meenam, die nog in het gehucht *Demeling* van de desa *Poerwāredjā* (o.d. *Patjitan*) zijn te zien. De genoemde *Toemenggoeng Boetā Idjo* was volgens een ander verhaal woonachtig

in *Semboejan* (*Wānāgiri*). Hij had een zekere *Nālā dremā* in dienst, die later een *wajang bèbèr* van een *Madjapahitschen Vorst* ten geschenke kreeg (Zie *Kern in Tijdschr. Bat. Gen.* 1909 blz. 339).

3) *Tjringih* in de desa *Bangoen* (*Moendjoengan*) en *Watoepatok* (*Tegalāmbā*).

4) In *Goenoengkidoel* (*Jogjakarta*) worden, eveneens ter vervulling van een gelofte, witte doeken om heilige plaatsen gespannen. Zie *Adatrechtbundel* 22 blz. 265 en bundel 33 blz. 192.

dit onderzoek alleen in West-Patjitan (Poenoen) gehad. Op of bij de plaatsen waar volgens de overlevering Boeânâ Keling en zijn kleinzoon Djatikoemelar (die in het gehucht Djatirâgâ beoosten de baai van Patjitan gelegen woonde) werd hiervan niets gevonden. Alleen in West-Patjitan (Poenoen) wisten enkele oudjes het Kalangverhaal. In één dier verhalen heet de wevende vrouw Kleting Biroe, die opgevoed werd door Djoeroe Mertani. Typisch is, dat in hetzelfde verhaal twee zoons (zonder naam) van Djâkâ Sonâ worden vermeld waarvan de eene in Tegalgendoe (Jogjakarta) en de andere in Sânggâroenggi (zie boven, blz. 105 ¹), en dat hun nakomelingen in opdracht van den Vorst de eenzame en moeilijk-toegankelijke bosschen aan de zuidkust tot Blitar moesten ontginnen. Nieuw was ons ook in hetzelfde verhaal, dat de Kalangs geen hiel aan hun voet zouden hebben. Merkwaardig is een oud Poenoensch geloof, dat men in deze streek van Patjitan niet graag honden doodt. Dit bijgeloof zou voortspuiten uit het verhaal van Raden Kamplong, een Djin, die in een mensch werd veranderd, doch, op aarde gekomen, de vrome Mohammedanen zoo plaagde, dat de wali's hem in een hond veranderden. Zijn woonplaats was Sembœjan (Wânâgiri), hij verandert telkens van kleur en straft een ieder, die niet voor hem op zij wil gaan; nog altijd moet hij in die streken rondwaren.

Een ander verhaal zegt, dat de poenden van Soedèn (asoe raden) en Nampih (afgeleid van ngenam tapih!), gelegen in de desa Tenggar in Wânâgiri dichtbij de Patjitansche grens graven van de wevende prinses en haar echtgenoot de hond moeten zijn.

Een incest-motief vindt men in het verhaal van twee kinderen — een dochter van de hoofdvrouw en een zoon van de bijvrouw — van den laatsten Brâwidjâjâ van Madjapahit, die heimelijk de kraton verlieten, in stilte huwden en op hun rondelingen terecht kwamen in Mâdjâ zooals Poenoeng (West-Patjitan) heette. De jonge man, Raden Prawirajoedâ geheeten, die later Goesti van Kalak (in het zuiden van Poenoeng waar een druipsteengrot is) werd, het Land Mâdjâ regeerde, werd door Kjahi Ageng Tembajat tot de Islam bekeerd, waarop hij met de dochter van dezen Kjahi huwde en later in de desa Kalak werd begraven waar men zijn graf nog kan aanwijzen; zijn eerste vrouw verliet hem uit verdriet en is later spoorloos verdwenen ²).

Het verhaal van de eerste ontginning van Lorog, een door bergen ingesloten vlakte aan de Zuidkust beoosten Patjitan, vertelt van twee tjikalbakal's (eerste ontginners), de ééne zoon van een Bandoengschen Adipati, de andere een verdreven Padjangsche prins (Raden Pandji Sandjajangrangin) zijn ³). De naam van eerstgenoemde, Kjahi Ageng Bandoeng geheeten, kan geen verband houden met de Priangansche plaats Bandoeng, die nog betrekkelijk jong is. Is deze tjikalbakal wellicht een Kalang geweest? Er is namelijk een door C. F. Winter Sr. gepubliceerd ⁴) verhaal over een uit Banjoemas afkomstige Raden Bandoeng (Winter schrijft: Bandoong), die na veel wederwaardigheden te hebben beleefd, in de lucht steeg, Soekmâ Ngambârâ heette, en later weer op aarde terugkeerde in de gedaante van den hond, die de stamvader der Kalangs was.

In de desa Sidâmoeljâ ten noordwes-

1) Volgens den verteller van dit verhaal ligt deze desa ten zuiden van Solo aan den weg naar Wânâgiri.

2) Zie voor bijzonderheden het boekje van R. Gândâwardjâ: Babad Mâdjâ lan Babad Nglorog (1935), blz. 9 - 23. Zie ook Kadjawèn 1934, blz. 1089 e.v.

3) Zie R. Gândâwardjâ. Babad Mâdjâ lan Babad

Nglorog blz. 25 e.v. Verder L. Th. Mayer in Bijdragen Kon. Inst., deel 42 (1893), blz. 42 - 46.

4) Zie Bijdragen Kon. Inst. deel 55 (1903) blz. 402 e.v. Zie ook Tijdschr. Bat. Genootschap deel 24 (1877) blz. 439 waar sprake is van Djâkâ Bandoeng.

ten van de districtshoofdplaats Ngrambe (Ngawi), dus op het noordelijke bewoonde deel van den Lawoe, werden in het gehucht Tritis bij een twee meter hooge uitgraving van een erf in Februari 1937 aangetroffen twee cornalijnen kralen, en eenige ijzeren voorwerpen, die geheel identiek zijn aan de voorwerpen, die in de steenkistgraven van Wânāsari (Zuid-Jogjakarta) ¹⁾ en bij Tjepoe door Dr. Van der Hoop zijn gevonden. Deze schrijft, dat waarschijnlijk de gevonden voorwerpen van Sidāmoeljā „overblijfselen (zijn) van een zeer merkwaardige bijzetting, zooals wij die tot nu toe in den Archipel niet kenden". In 1938 zal hier een onderzoek van wege den Oudheidkundigen Dienst plaats hebben.

In deze desa is op een op een heuvel gelegen kerkhof naast een poendèn van Kjahi Gimbal (waarvan geen verhaal bekend is) nog niet lang geleden een afstammeling van een Kalang, een zekere Singādongsā, met zijn vrouw begraven. Deze man was echter niet iemand van de streek, maar een immigrant uit Solo. Het hoofd van de aangrenzende desa Sambiredjā moet ook een afstammeling van een Kalang zijn. Het Kalangverhaal is zoowel in Sidāmoeljā als in Sambiredjā onder enkele oudjes bekend, doch met enkele afwijkingen. Zoo vertelt de 80-jarige uit Solo afkomstige Imamprawirā in Sidāmoeljā, dat de ronddolende man, die in de klapperdop urineerde, R. M. Prawātā heette, terwijl de moeder van Djākā Sonā, Rārāsati werd genoemd; zijn verhaal eindigt met het feit, dat Djākā Sonā nadat hij zijn vader (een srenggālā d.i. een jakhals) gedood heeft en gaat zwerven, tot vorst van de djin's (demonen) ²⁾ der Serajoe-rivier wordt uitgeroepen. Een verhaal van Troenāsānā

uit Sambiredjā vermeldt in plaats van R. M. Prawātā een zeker R. Sepoetrā met twee begeleiders Sontā Semar en Sontā Doedeh, terwijl de wevende prinses Dèwi Klimaran heet.

IV. HINDOE-JAVAANSCH TIJDPERK.

§ 1. Inleiding.

Wederom moet de mededeeling voorafgaan, dat schrijver dezès zich bepaald heeft tot het bijeenzamelen van de verspreide gegevens, die omtrent de Hindoe-Javaansche geschiedenis van de residentie Madioen zijn gepubliceerd. Met groote dankbaarheid dient gewag gemaakt te worden van de ruime voorlichting, die bij het opstellen van dit hoofdstuk van Dr. Stutterheim, Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst is genoten.

§ 2. Gedateerde inscripties.

De geschiedenis van het Hindoe-Javaansch tijdvak is alleen op te bouwen uit de op koperen platen of steenen gegrifte jaartallen van de Sjaka-jaartelling. Wij beginnen dus met een overzicht ³⁾ van de vindplaatsen te geven:

Jaartal volgens:		Vindplaats.
	Sjaka jaartelling.	Christelijke jaartelling.
		<i>10de eeuw.</i>
823	901	Koperen plaat van Pānārāgā(?).
849	927	Koperen plaat uit Gorangareng (Magetan) ⁴⁾

¹⁾ Zie Tijdschr. Bat. Genootsch. deel 75 (1935), blz. 83 e.v. en speciaal de afbeelding der artefacten tegenover blz. 97.

²⁾ T. Altona zegt op blz. 2 noot 4 van Tectona deel 20 (1927), dat djin „in oude overleveringen de algemeene naam voor aborigines" is. Is dit wel juist?

³⁾ Gedeeltelijk overgenomen van N. J. Krom in Tijdschrift Bataviaasch Genootschap 53 (1911), blz. 229 — 268.

⁴⁾ Getranscribeerd en vertaald door Dr. Stutterheim in Tijdschrift Bataviaasch Genootschap deel 75 (1935), blz. 420 e.v.

908	986	Graantempeltje, vóór 1887 in hoofdstad Madioen, daarna in het Museum. ¹⁾	1094	1172	Steen uit Setráidjajan, gehucht Djabon, desa Darmâredjâ (Tjaroeban), thans in Saradan.
913	991	Oorkonde op een steen bij badplaats Sendang Kamal bij Maospati, sedert 1887 in het Museum.			13de eeuw.
		11de eeuw.	1126	1204	Een klein steentje uit Tadjî (district Maospati, regentschap Magetan).
					14de eeuw.
924	1002	Graantempeltje in Oeteran (Madioen).	1231	1309	Steen in een trede van de trap der moskee van de vrije desa Tegalsari (Pânâragâ).
938	1016	Graantempeltje in den stadstuin te Pânâragâ.	1300	1378	Kalisteën op erf van Assistent-Wedânâ van Parang (Magetan).
940	1018	Steen in gehucht Sadon, desa Tjepâkâ (Magetan).	1308	1386	Beeld in het Museum, dat op controleurs-erf te Madioen heeft gestaan.
950	1028	Graantempeltje, vóór 1887 in hoofdstad Madioen, daarna in het Museum.	1318	1396	Sarkofaag aan de poort, die toegang geeft tot het graf van Betârâ Katong in de vrije desa Setânâ (Pânâragâ).
950	1028	Steen in gehucht Pondok, desa Wakah (Ngrambe, Ngawi).	1320	1398	Steenen watervat in gehucht Waroedjêrèng, desa Glonggong (district Oeteran), door Hoepersmans beschreven, maar later verdwenen.
950	1028	Steen in de desa Plâsâ (Ngrambe, Ngawi).			15de eeuw.
953	1031	Graantempeltje in den stadstuin van Pânâragâ.			
		12de eeuw.			
1026	1108	Steen uit gehucht Sirah Keteng, desa Bedingin (Pânâragâ), nu in het Museum.	1334	1412	Steenen altaar (?), gevonden in een koffietuin Tjondrâgeni, thans te Poedak (Sokâ, Pânâragâ).
1056	1134	Groote kalisteën in desa Boengkoek (Parang, Magetan).	1338	1416	Doerga-beeld uit Gelang (Oeteran), nu in Ngebel.
1071	1139	Steen in gehucht Selâdânâ van desa Karangpatihan (Pânâragâ).	1340	1418	Ganesja in den stadstuin te Pânâragâ.
			1345	1423	Los steenblok in den stadstuin te Pânâragâ.
			1355	1433	Een steen uit den bovengenoemden koffietuin Tjondrâgeni.

¹⁾ Onder „het Museum” wordt hier en later dat van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap te Batavia verstaan.

- 1381 1459 Een steen gevonden bij Sinee (Ngawi) op de noordoostelijke helft van den Lawoe. ¹⁾
- 1391 1469 Steentje van controleurs-erf te Madioen, nu in het Museum.
- 1392 1470 Een pijlertje in desa Ngadiredjā, district Goranggareng (Magetan).

§ 3a. De koperen plaat van Pānārāgā (901).

In 1881 werden door Mr. Van der Chijs aan het Bataviaasch Genootschap aangeboden vier koperen platen, die in 1868 in Pānārāgā gevonden zouden zijn ²⁾. De op deze platen vermelde oorkonde betreft het verheffen van eenige stukken tuingrond te Tadjī, verkregen van eenige met name genoemde inwoners van die plaats door den Rakrjan (een hoogwaardigheidsbekleeder) van Watoetihang, geheeten Poe Sanggrama Doerandara, die op deze gronden een klui-zenaarsverblijf stichtte, geheeten Ing Dewasabha en hiertoe van den Koning Sjri Maharadja Rake Watoekoera Djah Balitoeng vrijdom van bepaalde belastingen kreeg. ³⁾

Dr. Brandes, die deze oorkonde transcribeerde ⁴⁾ twijfelde er aan, dat Pānārāgā de oorspronkelijke plaats van afkomst zou zijn. Waarop deze twijfel gegrond was, is onbekend gebleven. De plaats Tadjī doet denken aan de desa van dien naam ⁵⁾ waar de steen van 1204 (volgens Krom 1214) gevonden is. De naam van

den Rakrjan (vermoedelijk een prins van den bloede) komt ook voor in oorkonden van steenen in Bagelen en Jogja. ⁶⁾ Maar Koning Balitoeng, die in deze oorkonde vermeld wordt, was de eerste vorst, die zoowel op Midden als Oost-Java heerschte.

§ 3b. De koperen plaat uit Goranggareng. (927).

Deze plaat zou door een landbouwer bij het ploegen op zijn akker gevonden zijn in de desa Goranggareng. De oorkonde is uitvoerig beschreven, toegelicht, getranscribeerd en vertaald door Dr. Stutterheim in Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap deel 75 (1935) blz. 420 - 437. Zij bevat het bevestigen van een vrijstift door den Koning Poe Wagisjwara. Dr. Stutterheim meent als „werk-hypothese” voor te mogen stellen de veronderstelling, dat deze vorst Koning Wawa moet zijn geweest, die aan het einde van zijn leven in den geestelijken stand zou zijn getreden, onder den wijdingsnaam Poe Wagisjwara de oorkonde uitgevaardigd zou kunnen hebben in een klooster of eenig andere retraite te Garoeng aan den voet van den Diëng.

De begiftigde is 's Vorsten Rijksbestuurder, d.i. dus — indien Dr. Stutterheim's hypothese juist is — de be-roemde opvolger van Wawa, Koning Sindok ⁷⁾.

Het vrijstift moet, naar Dr. Stutterheim's veronderstelling een plaats zijn ge-

1) De op deze steen aangebrachte inscriptie is van hetzelfde soort schrift als dat van de Soekoeh en Tjetā-tempels op de Mangkoenegaransche helling van den Lawoe. Een uit de hoofdstad Madioen naar het Museum overgebracht relief bevat eveneens Soekoeh-schrift en vermoedelijk ook het jaartal 1381, zie Tijdschrift Bataviaasch Genootschap deel 62 (1923), blz. 501, 502, 510, 511 en 512.

2) Notulen Bataviaasch Genootschap van 1881, blz. 85.

3) Van deze en andere inscripties werd mij van gezaghebbende zijde te Batavia de inhoud medegedeeld. Zie echter ook Holle in Tijdschrift Bataviaasch Genootschap 1882, blz. 540 en Notulen Bataviaasch Genootschap 1882, blz. 51.

4) Zie Verhandelingen Bataviaasch Genootschap deel 60, blz. 28 e. v.

5) Aan den weg tusschen Poerwādadi en Simā in het regentschap Magetan, gelegen. Verondersteld is ook, dat bedoeld zou kunnen zijn de tegenwoordige desa Tadjī bij Prambanan (zie Van Stein Callenfels in Oudheidkundig Verslag 1918, blz. 77.)

6) Zie Krom, Hindoe-Javaansche geschiedenis, blz. 186.

7) Deze koning zou dan grondbezit in Madioen gehad hebben, doch uit zijn koningsoorkonden blijkt dit niet. (Stutterheim t.a.p. blz. 430).

weest waar de asch van een verbrande uit bloemen en andere planten-onderdeelen vervaardigde pop, waarin zich de asch van een overledene bevindt in zee (of in het onderhavige geval in de Madioen-rivier) werd geworpen. ¹⁾ Vermoed wordt, dat dan niet alleen de asch van den overleden Rijksbestuurder, maar ook die van zijn afstammelingen plechtig in de rivier geworpen werden. ²⁾ De kosten van de ceremoniën werden dan betaald uit de opbrengst van het vrijstift.

§ 4. De graantempeltjes uit het einde van de 10de en het begin van de 11de eeuw.

Uit den tijd van de Vorsten Dharmawangsa en zijn schoonzoon Erlangga, dus van ongeveer 990 tot circa 1045, zijn zeven gedateerde inscripties aangetroffen. Drie ³⁾ daarvan zijn gegrift op de z.g. graantempeltjes, die in grooten getale in de residentie Madioen zijn gevonden. ⁴⁾

Krom ⁵⁾ meent, dat deze tempeltjes onmiddellijke voorgangers van het model der thans nog gebruikelijke loemboengs zijn. Naar zijn veronderstelling waren zij gewijd aan Sjri als beschermster van den rijstbouw.

Dr. Stutterheim veronderstelt, dat men hier niet met graantempeltjes, maar met bewaarplaatsen van asch van overledenen te maken heeft. ⁶⁾

Uit de 10de eeuw (991) dateert ook de steen van Sendang Kamal (bij Maospati), die volgens Krom ⁷⁾ het oudste positieve gegeven voor het gezag

van het Oost-Javaansche rijk in de residentie Madioen is. De op deze he-las! zeer defecte steen vermelde oorkonde ⁸⁾ betreft een bevel, gericht tot de landbouwers van Kawambang koelwan (koelon), in verband met de stichting van een parhangan (voorouderheiligdom?), met gunstbewijzen van den Koning (wiens naam niet wordt vermeld) aan den Samgat van Kanoe-roehan Poe Boeroeng. Belangrijk is, dat de oorkonde melding maakt van het wetboek Sjiwasjasana ⁹⁾.

Deze steen stond bij een badplaats. De vraag is of in den Hindoetijd hier al een badplaats was. Het is zoo goed als zeker, dat op 5 October 1678 Hurdt en Amangkoerat II met hun leger — Troenadjaja achtervolgende — hier langs zijn getrokken. In Hurdt's dagboek wordt, namelijk, melding gemaakt van „een vierkanten steenen bak waarin bij oude tijden jongelieden wanneer zij trouwen wilden zich moesten wasschen, niet ver van daar stond een steenen beeld ¹⁰⁾, een buffel gelijkende, aan wien zij dan, zich gewasschen hebbende offeranden plegen te doen, zijnde volgens den Soenan deze volkeren te dier tijde nog Heidenen”. ¹¹⁾

§ 5. Kluizenarijen uit den tijd van Erlangga. (1010 — ± 1045).

Bij een bezoek van Dr. Stutterheim in Juli 1937 werden op twee plaatsen op de helling van den Lawoe Hindoe-Javaansche overblijfselen gevonden, die vermoedelijk eens deel hebben

1) Zie hierover verder het artikel van Dr. Stutterheim, blz. 427 t/m 429.

2) T. a. p. blz. 430.

3) Vier, indien men het met het jaartal 986 gedateerde graantempeltje mederekent tot het tijdvak van Dharmawangsa.

4) Thans in het Museum; in den stadstuin van Pánaraga bevinden er zich acht.

5) N. J. Krom. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst deel II blz. 44.

6) Dr. Stutterheim hoopt deze gissing t. z. t. uitvoerig te documenteeren.

7) Hindoe-Javaansche geschiedenis (1931), blz. 231.

8) Getranscribeerd door Brandes in Oud-Javaansche oorkonden (Verh. Bataviaasch Genootschap deel 60 blz. 119 en 120).

9) Krom. Hindoe-Javaansche geschiedenis, blz. 230 en 231.

10) Er moet vroeger hier inderdaad een nandi gestaan hebben.

11) De Jonge. Opkomst van het Nederlandsch gezag enz. deel VII blz. 228. Het woord Heidenen kan natuurlijk een vertaling zijn van Boeda, waarmee ook Hindoe-Javanen bedoeld kunnen zijn.

uitgemaakt van kluizenarijen. Beiden dateeren uit Erlangga's tijd; de eene uit het jaar 1018, de andere uit 1028.

De ééne werd aangetroffen in Sadon¹⁾ — vroeger een zelfstandige desa, nu gehucht van Tjepâkâ — ten noordwesten van Magetan gelegen. Hier vond Knebel in 1906 veel meer restanten dan Hoepermans in 1866 van zijn vondst rapporteerde²⁾, o.a. „7 tempeltoppen in den vorm kemben”, eenige boven- en beneden-drempelstukken, een tempelpoort, twee banaspatis, enz. Wat — merkwaardig genoeg! — Knebel niet rapporteerde is een jaartal op één der steenen van 940 Sjaka en nog bovendien twee yoni's en nog een nandi — uit een anderen tijd dateerende dan de restanten van de kluizenarij³⁾ — die op erven in dezelfde desa Sadon zijn aangetroffen.

Krom meende uit Knebel's vondst te mogen concludeeren, dat hier „zonder eenigen twijfel” een tempel gestaan heeft „waarvan de aard intusschen niet blijkt”⁴⁾. Dr. Stutterheim meent echter, dat het een kluizenarij moet geweest zijn, die wellicht door den Oudheidkundigen Dienst weer gedeeltelijk gereconstrueerd zou kunnen worden. Het is te betreuren, dat gebrek aan personeel bij genoemden Dienst een nader onderzoek voorloopig nog niet mogelijk zal maken.

De tweede vermoedelijke kluizenarij, waarvan restanten eerst in 1937 werden gevonden in het gehucht Pondok (desa Wakah, Ngawi), dateert uit 950 Sjaka, hetgeen uit een inscriptie op één der gevonden steenen bleek. Ook hier zijn nadere onderzoekingen gewenscht.

§ 6. Het rijk van Wengker.

Eén van Erlangga's machtigste tegenstanders was de Vorst van het rijk

Wengker, Widjaja geheeten. Dr. Van Stein Callenfels⁵⁾ vermoedt, dat dit rijk zijn hoofdzetel in Pânârâgâ heeft gehad. In de Serat Tjêntini komt in Zang 213 een passage voor, die Dr. Van Stein Callenfels aldus vrij vertaalt: „Volgens verhalen was in den tijd van den dipati Pandji diens poera in Pranaraga, genaamd de poera Wengker. Het gevolg van de prinsessen keerde, wanneer zij reeds te Wengker gekomen waren, elk naar zijn eigen huis terug. Langen tijd werd de poera van Wengker bewoond door het opperste hoofd van Pranaraga. De adipati's van Pawengker volgden elkaar geregeld op, zonder dat er iets tusschen kwam, steeds met den titel van dipati, in de poera van Wengker. Ten slotte kwam er een slechtaard aan het bewind. Hij werd vernietigd door goesti Betara Katong.”

Hieruit concludeert Dr. Van Stein Callenfels, dat de poera van de Vorsten van Wengker waarschijnlijk gestaan moet hebben in de nu nog bestaande vrije desa Setânâ dichtbij de stad Pânârâgâ waar de graven van Beârâ Katong, eerste Mohammedaansche heerscher van Pânârâgâ, en zijn afstammelingen liggen. Ook historische gegevens verzetten zich, volgens genoemden schrijver niet tegen deze identificatie, hoewel de vele gevonden uit het einde van de tiende en het begin van de elfde eeuw dateerende inscripties geen gewag maken van Wengker.

Verhaald wordt, dat de zelfstandige Vorst van Wengker Widjaja, zich had teruggetrokken in zijn kraton Tapa. „Het blijkt niet”, zegt Krom, „of dat de eigennaam van de residentie is, of dat de vorst gezegd wordt in ascese (tapa) te verblijven.”⁶⁾ In allen gevalle

1905 - 1905 blz. 53 - 54 en Hoeperman's bevindingen in Rapport van den Oudheidkundigen dienst 1913 blz. 299.

3) Mededeeling van Dr. Stutterheim.

4) Hindoe-Javaansche kunst II, blz. 310.

5) Zie Oudheidkundig Verslag 1918, blz. 74 - 84.

6) Hindoe-Javaansche geschiedenis (1926) blz. 258 en 259.

1) Dr. Stutterheim acht het niet onwaarschijnlijk, dat deze naam ontleend is aan het Oud-Javaansche sadhon, d.i. plaats waar een kluizenaar (sadhoe) verblijf houdt.

2) Knebel's rapport in Rapport van de Commissie in Nederlandsch-Indië voor oudheidkundig onderzoek

wordt hij van die plaats door Erlangga verjaagd, hij vlucht met achterlaten van familie en schatten naar Kapang en wordt in 1035 ¹⁾ in Sarasa overmeesterd. Met deze overwinning eindigen de oorlogen van Erlangga ²⁾. Waar Kapang en Sarasa liggen is onbekend.

Veel later in den Madjapahitschen tijd herrijst Wengker wederom, maar nu als titel, die aan leden van het Koninklijk huis wordt toegekend ³⁾. In nauwe relatie tot een dier vorsten van Wengker staat de draagster van een vorstentitel Djagaraga, ⁴⁾ ook een plaats, en langen tijd een regentschap, in het noorden van de residentie Madioen.

De bovenvermelde aanhaling uit de Serat Tjenti zou er op wijzen, dat ook na Erlangga's overwinning tot in den tijd van den later te noemen Baṭārā Katong (in de periode van de ondergang van Madjapahit en de opkomst van Demak), Pānārāgā nog Wengker heette. De gewezen Patih van Pānārāgā, R. Tjitrākoesoemā, deelde ons mede, dat onder de oudjes van Pānārāgā het verhaal gaat, dat vóór Baṭārā Katong's bewind zijn rijk Wengker heette. R. A. A. Sam, gewezen Regent van Pānārāgā, nu Regent van Malang, beweert dat volgens hem door eenige naib's verstrekte inlichtingen de door Baṭārā Katong verslagen Hindoe-Javaanschen bewindhebber Kjahi Ageng Demang Koetoe ook wel Kjahi Ageng Demang Wengker heette. Het gehucht Koetoe van de desa Singāsarèn ligt vlakbij de latere hofstad van Baṭārā Katong. Er is echter ook nog een desa van dien naam ten zuidoosten van Pānārāgā bij de onderdistrictshoofdplaats Djetis; in de buurt daarvan is een straks te vermelden steen met jaartal gevonden. In de vrije desa Setānā waar Baṭārā Katong begraven ligt is door Knebel op

een „sarkofaag” het jaartal 1396 gevonden; dit jaar valt in de Madjapahitsche periode (1293 - 1520).

§ 7 De drie inscripties uit den tijd van Daha.

Na Erlangga's dood wordt het Oost-Javaansche rijk gesplitst. Het westelijke deel heet Pandjaloe, later Daha of Kediri (± 1045 - 1222). Hiertoe behoorde ook Madioen. Het oostelijke deel, Djanggala, is spoedig onder de macht van het westelijke deel gekomen.

Uit dezen tijd zijn in Madioen slechts drie gedateerde inscripties gevonden. Allereerst die van Sirah Keteng, desa Bedingin (1026), in Zuid-Pānārāgā. De steen, die eerst op het erf van den Regent van Madioen heeft gelegen en later naar het Museum is overgebracht, maakte onderdeel uit van een monument, dat vermoedelijk een poort is geweest met een groot banaspati-hoofd, dat op het mooi-gelegen plekje te zien is. Onder deze poort loopt van een vlakbij gelegen bron, naar men in 1925 ontdekte, een buis van ongeveer 1 meter middellijn, die men op 500 meter afstands bij het graven van een put in de desa Sambilawang weer aangetroffen heeft. Men zegt, dat deze ondergrondsche waterleiding zelfs tot Trenggalek doorloopt!

De genoemde steen begint met een metrische lofspraak op den Vorst Djajawarsja (waarschijnlijk een Kadirisch Vorst) in wien Wisjnoe zich heeft belichaamd en behelst verder een gunstbewijs ten behoeve van den atitih (misschien een administratief ambtenaar) Mardjaja ⁵⁾.

In de nabij Bedingin gelegen desa Koepoek vond Knebel een padmasana, een beschreven steen met zes karakters,

1) Volgens Krom t.a.p. blz. 258. Kern in Verspreide geschriften VII, blz. 96 noot 4 meent, dat het 1037 moet zijn.

2) Krom, t.a.p. blz. 253.

3) Krom, Hindoe-Javaansche geschiedenis (1926), blz. 252, 380, 381, 399, 415, 416, 439 (noot 4) en 445.

4) Krom t.a.p. blz. 252

5) Transcriptie in Oud-Javaansche oorkonden van Dr. J. L. A. Brandes (Verhandelingen Bataviaasch Genootschap deel 60 blz. 149 e. v.) Zie ook: Krom, Hindoe-Javaansche geschiedenis (1931), blz. 288.

een vierkante met 7 regels omgaand schrift en de onderhelft van een vierarmigen Ganesja. Deze beelden en steenen en nog andere, die verdwenen zijn, zouden van Sirah Keteng afkomstig zijn ¹⁾.

Het tweede jaartal uit den Kadirschen tijd is 1139, gevonden op een steen, eveneens, in het zuiden van Pânârâgâ, namelijk in het gehucht Selâdânâ, van de desa Karangpatihan.

Het derde jaartal (1204) is gelezen op een defecte steen van de boven blz. 109 reeds vermelde desa Tadjî, in het westelijk deel van de residentie, in Magetan. Uit het schrift ²⁾ valt te lezen, dat het gaat om de afbakening van een vrijgebied, waarschijnlijk voor godsdienstige doeleinden ten behoeve van Poe Toemambi (?). Dr. Brandes meent uit taal en spelling zoomede uit het woord „tinulad” (dat hij met „gecopieerd” vertaalt) te moeten afleiden, dat het schrift niet uit 1204 moet dateren. ³⁾

§ 8. De kraton van Gegelang.

In het oostelijk deel van de tegenwoordige desa Dâhâ en het westelijke deel van de desa Glonggong beoosten den weg Madioen-Pânârâgâ heeft een kraton gestaan. De grenzen van de bêtêng der kraton zijn nog precies bekend. ⁴⁾ Er zijn nog oude menschen in de desa's, die zich kunnen herinneren, dat de steenen van de muren der bêtêng weggehaald werden, om er de fabriek Pagottan en de pesanggrahan bij de warme bronnen van Ngoemboel mee te bouwen of te repareeren; van de muren is niets meer te zien.

1) Rapport Oudheidkundige Commissie 1905/1906, blz. 84-85.

2) Getranscribeerd door Brandes in Oud-Javaansche oorkonden (Verhandelingen Bataviaasch Genootschap, deel 60, blz. 187 e. v.)

3) Aldus ook Krom in Hindoe-Javaansche geschiedenis, blz. 301, noot 6, die tevens meent, dat het jaartal 1214 moet zijn.

4) Een situatiekaart is in het archief van den Oudheidkundigen Dienst.

Binnen de bêtêng, die ongeveer een vierkant waarvan de oostzijde aan den grooten weg van Madioen naar Pânârâgâ ligt, vormt, zijn de volgende gehuchts- en pleknamen aangetroffen: Ngrawan, Gedong, Pelem-goerih, Tambakbâjâ en in het zuidoostelijk deel dicht aan de kali Glonggong een hooggelegen erf, dat in den volksmond Daton (afkorting van kedaton) heet, en voorts in het zuidwestelijk hoekje het wooncomplex Gelang. Het wooncomplex Dâhâ ligt ten noordwesten van de „kraton.”

Op een oude kaart van de tweede helft der 17de eeuw, gepubliceerd in De Jonge's Opkomst van het Nederlandsch gezag deel VII, staat aan den voet van den Wilis aangegeven: Egginglangh, een gewezen koninckrijk nu woest”. N. W. Hoepermans vindt er bijna twee eeuwen later (Maart 1866) geen bosschen meer, maar „een groote menigte roode steen, van breeden en langen vorm” zoomede „hier en daar een oud fundament” ⁵⁾ J. Knebel kon in 1905 of 1906 geen sporen van de kraton, zelfs niet in de herinnering van desalieden vinden. ⁶⁾

Van Gelang is afkomstig een Doerga beeld met het Sjaka-jaartal 1338 of 1416, (zie boven blz. 109 ⁷⁾ Verder vindt men in een moskee van het gehucht Ngrawan van de desa Dâlâpâ een yoni ⁸⁾; bij deze moskee ligt een kerkhof, waar begraven zou liggen een pradjoerit Tambakjoedâ uit Tjempâlâ, die, naar het verhaal vertelt (zie beneden) in den strijd tegen Ratoe Gelang het leven liet.

In dezelfde desa zijn vroeger gevonden maar weer verdwenen een steenen wa-

5) Zie Rapport van den Oudheidkundigen Dienst 1913, blz. 292 en Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, deel 21 (1875), blz. 149.

6) Rapport Oudheidkundige Commissie 1905-1906, blz. 37.

7) Als voren blz. 32.

8) Zij is dus niet verdwenen, zooals in Rapport van den Oudheidkundigen Dienst van 1915 blz. 111-112 wordt verondersteld.

tervat met het Sjakajaartal 1320 (1398 A.D.) en een yoni.

Zeer heilig en voor bestuursambtenaren niet toegankelijk is de begraafplaats Gedong, waarvan de muren uit Madjapahitsteenen bestaan. Volgens het verhaal, dat den heer Knebel werd gedaan¹⁾ zouden hier begraven liggen de twee gebroeders Setrâwidjâjâ en Setrâwiroedâ — neven van Soenan Kalidjâgâ — die vergeefs naar de hand van de Ratoe van Gelang dongen; volgens het ons vertelde verhaal waren het twee zoons van den Vorst van Tjempâlâ, die met den pradjoerit Tambakjoedâ op bevel van Soenan Kalidjâgâ naar Gelang trokken. Toen zij de schoone prinses zagen werden zij beiden verliefd op haar. De Ratoe van Gelang, die aan Soenan Kalidjâgâ te danken had, dat zij van een worm in een prinses veranderd werd, en het bosch om zich heen in een kraton omgetooverd zag, had aan den wali moeten beloven den oudsten broeder te kiezen, doch haar hart ging naar den jongste. Zij weifelde, zond de gebroeders weg, die beiden meenden afgewezen te zijn, de oudste pleegde zelfmoord. Toen bond Tambakjoedâ de strijd aan tegen de Ratoe van Gelang, maar sneuvelde, waarop ook de tweede broeder zich het leven benam.

Een ander verhaal spreekt van twee prinsessen, waarvan de oudste Vorstin zou zijn en met den oudsten van de twee broeders moest trouwen, terwijl de jongere bestemd was voor den anderen broer, die Patih zou worden; de oudste prinses werd echter verliefd op den jongeren broer.

Het einde van het drama is, dat Soenan Kalidjâgâ op zijn terugreis de prinses weer tot haar oude gedaante en de kraton weer tot zijn ouden staat (bosch) doet terugkeeren.

1) Gepubliceerd in Rapport Commissie oudheidkundig onderzoek 1905-1906, blz. 33-36.

2) Opgeteekend door R.A.A. Sam, gewezen Regent van Pânârâgâ, thans Regent van Malang.

In Pânârâgâ gaat het verhaal²⁾ dat in den Madjapahitschen tijd (1293-1520) het rijk Gelang waaronder ook Pânârâgâ ressorteerde, geregeerd werd door Ratoe Praboe Brâkoemârâ of Praboe Widjâjâ, zoon van een Madjapahitschen Vorst (Praboe Brâwidjâjâ III). Deze Brâkoemârâ werd opgevolgd door zijn zoon Pangeran Demang Irawan.

Pangeran Demang Irawan werd opgevolgd door zijn zoon Raden Demang, die uit vrees voor een gewelddadige bekeering door den zoo beroemden Batârâ Katong naar Kediri vluchtte, waar hij in Ngadiloewih begraven zou zijn.

Uit een stamboom van een Regent van Pânârâgâ (Tjâkrânegârâ I) lazen wij, dat een Dèwi Manik (dochter van Brâwidjâjâ V) gehuwd was met Ariâ Soemangsang „Adipati van Gegelang, Kediri”. Hun zoon was Pangéran Demang, eveneens Adipati van Gegelang, terwijl diens zoon denzelfden titel voerde, maar den Mohammedaanschen naam van Kjai Ageng Ngabdoel Moersat droeg.

G e l a n g g e l a n g is blijkens een oorkonde van 1294 A. D. de naam van het Kadirische rijk. In deze oorkonde door Brandes vertaald in zijn uitgave van de Pararaton³⁾ wordt gesproken van D j a j a k a t w a n g van Gelanggeling. Deze was sinds 1271 een onderkoning in Kediri, dat tot het Singasarische rijk behoorde. Hij stond tegen zijn eigen koning Kartanagara op, maakte in 1292 een einde aan het rijk Singasari en werd aldus meester van Java. Een nieuw zelfstandig Kediri'sch rijk ontstaat dat echter slechts een jaar heeft geleefd (1292-1293).

Chineesche berichten uit dien tijd spreken van den koning van K a l a n g, die te T a h a zetelt; Kalang is eigenlijk Gelang en Taha is het reeds bovenvermelde Daha⁴⁾.

3) Verhandelingen Bataviaasch Genootschap 62 (1920), blz. 97. e. v.

4) Zie Brandes. Pararaton (Verhandelingen Bataviaasch Genootschap 62) blz. 104, ontleend aan Groeneveldt's bekende Notes on the Malay Archipelago enz.

Brandes ¹⁾ meent nu, dat de kraton waarvan wij boven de overblijfselen beschreven, de hoofdzetel van het Kadirische rijk moet geweest zijn. Verbeek is van dezelfde meening: die kraton zou dan wellicht de hoofdplaats van het rijk van Daha hebben aangewezen ²⁾.

Dr. Krom ³⁾ verwerpt deze hypothese en meent, dat Kadiri steeds de hoofdzetel van het rijk Daha is geweest. Nu is de mogelijkheid, dat Djajakatwang, anders dan zijn voorgangers, wel in het Madioensche Gelang heeft geresideerd, door Dr. Poerbatjaraka, naar hij ons mededeelde, in een nog niet gepubliceerd artikel, aangetoond.

Volgens een hypothese van den oudhoutvester T. Altona ⁴⁾ moet het rijk Gegelang zelfstandig zijn geweest. Het zou in den Goenoeng Pandan (bij de steenen grenspaal Selâ Hadji, een nog bestaande lingga bezuiden den Pandan) zijn noordoostelijke grens gehad hebben; deze grens zou van daar in zuidwestelijke richting loopen naar het gehucht Ketoepoe op den weg van Saradan naar Gemarang (alwaar een zelfde steenen grenspaal is gevonden als op den Pandan), van daar zuidwaarts naar den hoogsten top van den Wilis, den Dârâwati. Omstreeks 1292 zou Djajakatwang vermoedelijk aan de zelfstandigheid van Gegelang een einde gemaakt hebben; de hoofdstad van het rijk, ongeveer ter plaatse van het huidige Pânârâgâ gelegen, werd verwoest en op de bovenbedoelde plaats in de desa's Dâhâ en Glonggong verrees een nieuwe kraton ⁵⁾. Daarop werd de grens met het Kadirische rijk verplaatst naar de Kali Widas, die nog steeds de grens van Kediri en Madioen is.

De bronnen, waaraan deze theorie ontleend is, worden niet duidelijk vermeld, mogelijk de in allerlei variaties in Saradan, Gemarang en Tjaroeban bekende legende van een strijd, die de Kadirische prinses Tjondrâkirânâ of Dèwi Sekartadji (welbekend uit de Pandji-roman) moet voeren tegen allerlei mannen, die haar met geweld tot vrouw willen nemen. Van de mannen worden genoemd een Prins van Pânârâgâ, Raden Pandji Djâjâmoerti, Kjahi Gedé Ketoepoe en een zekere Kebo-ladrang of Kebo-nabrang. Zij worden allen gedood. Van den laatste wordt verteld, dat hij na over grooten afstand over den grond gesleurd ⁶⁾ te zijn op een djatihouten „landesan” werd onthoofd op de plek, die nu Djatiketok heet. In een dier verhalen wordt verteld, dat de schoone Prinses, vergezeld van haar vertrouweling Djâgâ-taroenâ, op weg was van Pânârâgâ naar Kediri, zoekende naar haar echtgenoot Pandji Kartâpati. Een ander verhaal, dat wij in de desa Dermâ hoorden, vertelt, dat een zekere Kjahi Derpâ en de schoone poetri Gendrâsari van Pânârâgâ naar den Goenoeng Pandan loopen. Onderweg (op de plaats Kédanan in de desa Klétjâ-redjâ) wordt de Kjahi smoorlijk verliefd op Gendrâsari, die zijn liefde niet beantwoordt. Als hij het voortdurend vergeefs achtervolgen van Gendrâsari moe is, wordt hem op een „landesan” het geslachtsdeel afgehakt. Op den Pandan moet volgens dit verhaal een re t j â zijn, die Kjahi Derpâ heet. ⁷⁾

De heer Altona meent zelfs, dat gedurende den strijd tusschen Daha en Gegelang dicht aan de grens een reeks

1) Pararaton, blz. 98, noot 2.

2) Verhandelingen Bataviaasch Genootschap, deel 49, blz. 212.

3) Hindoe-Javaansche geschiedenis (1931) blz. 278.

4) Zie Tectona 1927 blz. 1 e. v.

5) De heer Altona acht het echter ook niet onmogelijk, dat de eerste verwoesting van Gegelang reeds onder Erlangga in zijn strijd met Wengker plaats vond.

6) Vandaar de naam Saradan van sarad, njarad = slepen van iets zwaars.

7) Zie ook Gericke en Roorda, Javaansch woordenboek deel 1, blz. 573: Kjahi Drepâ, naam van een steenen beeld, dat volgens de legende een versteende man zou wezen. Dr. Pigeaud vestigde er onze aandacht op, dat een dergelijk verhaal ook in de Serat Tjabolang voorkomt.

van versterkingen of vestingen ¹⁾ hebben gestaan, waarvan nog restanten te vinden zouden zijn. Op de volgende plaatsen is nog wel het een en ander gevonden: Setràidjajan ²⁾, Mangir ³⁾, Krian ⁴⁾, Djâsarèn ⁵⁾, Ketoepoe ⁶⁾, Sebaji ⁷⁾, Katje ⁸⁾. Watoe-godèg ⁹⁾, Lo Sawoeng ¹⁰⁾, Alas Tjandi ¹¹⁾, doch of de op deze plaatsen aangetroffen geringe vondsten op vroegere versterkingen wijzen, is voor zoover ons bekend nog niet door den Oudheidkundigen Dienst uitgemakt. Voor een twintigtal plaatsen (in deze residentie) zijn geen baksteen- en, oude fundamenten of beelden gevonden maar wel—althans volgens den heer Altona—de oude namen, die aan vestingen herinneren.

Het is inderdaad merkwaardig, dat in het uitgestrekte djatibosch bezuiden den grooten weg Tjaroeban-Saradan-Wilangan nog betrekkelijk veel vindplaatsen van Hindoe-Javaansche restanten zijn gevonden. Behalve de genoemde plaatsen Setràidjajan, Ketoepoe, Sebaji, Djâsarèn en Katjé kunnen nog genoemd worden: Srampangmâdjâ, een afgelegen gehucht aan de grensrivier Widas van de desa Nampoe (een Ganesja, een raksjasa en nog een beeld) dan in het gehucht Ngoekiran (desa Tawang-redjâ) - het noordelijkste van een reeks

gehuchten in het djatibosch bezuiden Wates: drie yoni's en een Ganesja, terwijl in de omtrek de desalieden pleknamen verklaren uit overeenkomstige namen van de wajang-poerwâ; tenslotte nog weer westelijker bij het zeer eenzaam, middenin een groot bosch, gelegen Poeser, waar wij twee yoni's, waarvan één met een lingga aangetroffen en waar later nog een beschadigd beeld op de sawah werd gevonden.

§ 9. De Madjapahitsche tijd. (1293 - 1520)

Uit het laatste tijdvak van het Hindoeïsme, de periode van Madjapahit, zijn slechts een tiental gedateerde inscripties gevonden. Van deze tien zijn er acht, waarvan de vermoedelijke oorspronkelijke vindplaats bekend is. De vraag is echter of de uit 1309 dateerende steen in de trede van de trap der moskee van de beroemde vrije desa Tegalsari werkelijk uit deze desa afkomstig is. Mogelijk is het ten zuidoosten van Tegalsari, aan de overzijde van de Kali Kéjang gelegen Koetoe een woonplaats van één der laatste Hindoesche machthebbers in deze streken geweest (zie boven, blz. 112).

Voorts zijn nog de jaartallen 1398

1) Zie het kaartje in Tectona 1927 tegenover blz. 5 en voor de namen der versterkingen blz. 17 en 18.

2) Ten zuidoosten van het gehucht Djabon van de desa Darmaredjâ (o. d. Medjajan, district Tjaroeban); hier zijn vergruisde oude baksteen- (volgens Altona „overblijfselen van een tempel”) en ten noorden van deze plaats steenen met jaartallen, waarvan één goed leesbaar (1094 Sjaka, zie boven, blz. 108) gevonden, zie Oudheidkundig Verslag 1926, blz. 33.

3) In vak 15, djatibosch Kloemoetan (Saradan): megalythen, nl. 2 groote steenen met plat bovenvlak, 2 steenen loempangs en een beeld.

4) In het bosch van de desa Padjaran, vak 164, sleuf KK: restanten van een uit oude groote baksteen bestaand fundament en één steenen loempang.

5) In het tot dit gehucht (o. d. Saradan) behoorend bosch in vak 22 aan de Kali Tapaklemboe, een linggavormige steenen paal, zooals die van Ketoepoe en de Selâ Hadji.

6) In dit gehucht van de desa Sebaji (o. d. Gemarang) op een erf aan de Kali Sebaji een grenspaal van denzelfden vorm als die in de vorige noot genoemd.

7) Bij een sawah, bij het gehucht Sebaji van de desa van denzelfden naam, Sekarpoetih geheeten (dat

volgens Altona beteekent: „bloem der priesterschap” of „hoofd der kluizenarij”) een verweerde Ganesja; andere beeldjes zijn volgens Altona overgebracht naar Tjaroeban (zie Tectona 1927, blz. 3) Voorts werd ons aangewezen de plek waar eens een fundament van oude reeds weggehaalde baksteen was.

8) In het bosch Katjé van de desa Nampoe (o. d. Gemarang) ten noordoosten van gehucht Sambirâtâ; hier moeten vroeger oude baksteen- en beelden gelegen van een verblijfplaats van Kjahi Gedé Katjé, waarvan niemand iets weet.

9) In het bosch van de desa Bendoengan (Saradan) vak no. 82: eenige steenen beelden.

10) In het bosch dichtbij het gehucht Srampangmâdjâ één door prikkeldraad afgezet gedeelte, dat „anker” is, wellicht „de grafheuvel der gesneuvelden”, die Altona in noot 28 op blz. 18 van zijn artikel in Tectona 1927 vermeldt. Overblijfselen van het tempeltje, benoorden de „vesting” in dezelfde noot genoemd, zijn niet aangetroffen. Evenmin kon iemand ons nog de overleveringen van een slachting, die hier, naar Altona mededeelt, moet plaats gehad hebben, vertellen.

11) Hier zijn vroeger groote baksteen- en beelden gevonden in sleuf H, vak 128.

en 1416 (beiden, volgens Chr. jaartelling) gevonden in de desa, waar de kraton van Gelang gestaan moet hebben. Zij dateeren dus uit een tijd, die ongeveer een eeuw na Djajakatwang's heerschappij valt. Van de Doerga van 1416 zegt Krom, dat zij met haar twee asoera's bewijst, dat „ook hier het Hindoeïsme niet bijster zuiver meer was.” ¹⁾

Jaartallen uit het begin van de vijftiende eeuw (1414 en 1433) zijn aangetroffen op een ompak en een steen in een nu al reeds lang afgeschreven en binnen de boschreserve van den Wilis op een hoogte van ruim 1700 meter gelegen koffietuin Tjondrågeni. Uit de gevonden neut meent Krom ²⁾ te moeten afleiden dat hier toch iets van een gebouw opgericht moet zijn geweest. Onderzoekingen, die wij in de buurt van de vindplaats hebben doen verrichten, hebben niet tot een resultaat geleid.

Volgens het romantische verhaal ³⁾ van de Kraton Powan, die in de desa Toelakan (district Ngrambé) regentschap Ngawi dicht aan de Solosche grens gelegen moet hebben, zou hier gedeeltelijk in Madioensch en gedeeltelijk in Solosch gebied een klein rijkje gelegen hebben, dat in den Madjapahitschen tijd onafhankelijk geweest moet zijn. De legende vertelt, dat een zekere Raden Bagoes Ariâ Bangsal, zoon van één der Madjapahitsche Vorsten, uit het paleis vlucht, en al rondolende een lepra-lidder wordt, terecht komt in Powan onder den naam van Djâkâ Boedog (boedog = melaatsch), daar berouw krijgt en dan in staat is om met succes aan een sajembârâ deel te nemen; maar

juist wanneer hij dan met de dochter van den Vorst van Powan zal huwen, wordt hij bij vergissing gedood. Toch moest de hem toekomende bruid hem in den dood volgen en met hem op den Goenoeng Liliran (ten noordoosten van Powan) begraven worden. Het slot van het verhaal is de onderwerping van Powan door het Madjapahitsche leger onder bevel van Arjâdalikâ.

De plaats, waar de kraton gestaan heeft, kan nog aangewezen worden, het is een stuk grond, dat niet bewoond mag worden; een poendèn met eenige boomen geeft de plaats aan, waar Djâkâ Boedog gedood zou zijn. Er zijn hier en in de omtrek nog wel enkele Hindoe-Javaansche oudheden aangetroffen; in de desa Ketanggoeng (gehucht Kopenan) moeten op een erf waar een yoni en groote baksteen onlangs opgegraven zijn, vroeger vele „retjâ's” gestaan hebben.

De door Altona verdedigde theorie, dat de djatibosschen in den Hindoe-Javaanschen tijd zijn geplant ⁴⁾, geldt ook voor de Madioensche bosschen. In Noord-Oost-Madioen moet de djati eerst geplant zijn na den bovengenoemden oorlog tusschen Gegelang en Daha, vermoedelijk eerst in het bloeitijdperk van Madjapahit, door op bepaalde plaatsen (wellicht Tjaroeban) ⁵⁾ geconcentreerde krijgsgevangenen ⁶⁾. Zelfs zouden rondom den Pandan ook wildhoutsoorten in Hindoe-Javaanschen tijd geplant zijn o.a. de sedert nagenoeg verdwenen *segawe* ⁷⁾, die de looistof leverde voor de leerbewerking, welke weer verband hield met

1). Krom. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, deel II (1923), blz. 389.

2). Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, deel II (1923), blz. 389.

3) Karaton Powan door Jâsâwidagdâ (uitgave Volkslectuur).

4) Zie de reeks van artikelen Djati en Hindoe's in Tectona 1922, blz. 457 e.v.; 1923, blz. 237 e.v. (zie voor Madioen blz. 240 en 241) en 556 e.v. 1924, blz. 865 e.v.; 1926, blz. 93 e.v.

5) Deze naam zou, naar de heer Altona beweert, van *patjaroeban* afgeleid zijn, dat „woonstee der gemengden (van oorsprong)” zou beteekenen. De „gemengden” waren dan de uit vele streken afkomstige krijgsgevangenen.

6) Zie Tectona 1927, blz. 1 e.v., i.h.b. blz. 11 en 12.

7) Zie Tectona 1927, blz. 14.

de aanwezigheid van een groote paardenstoeterij ¹⁾ in deze buurt.

Ook t.a.v. de waarde dezer gegevens van den heer Altona (die blijkbaar, naar hij zelf opmerkt, nog al eens bestreden werd) durven wij geen oordeel uit te spreken.

§ 8. Overige gevonden Hindoe-Oudheden.

In de vorige paragrafen was uitsluitend sprake van gedateerde inscripties. Een enkel woord dient nog gezegd te worden over eenige ongedateerde vondsten ²⁾.

Aan restanten van tjandi's meent men op eenige plaatsen nog wat gevonden te hebben.

De in 1936 gevonden fundeerings-overblijfselen van twee bouwwerken in het gehucht Retjã-banteng desa Wãnãredjã (o.d. Kedoenggalar, regentschap Ngawi), bestaande uit een rechthoekig omgaand muurwerk van natuursteen met sporen van een daarop liggende baksteenlaag en een tempelpuut ongeveer 30 meter daarvandaan, werden door den Oudheidkundigen Dienst onderzocht. Aangezien echter geen meerdere overblijfselen van het bouwwerk zelf (beelden werden wel gevonden o.a. een Ganesja, een Nandi, drie op natuurlijke wijze knielende olifanten, en vier yoni's) werden aangetroffen, is er geen conclusie omtrent den oorspronkelijken vorm te trekken ³⁾, doch vermoedelijk heeft men hier wel te doen met tjandi-restanten.

Van Kedoenggong deelt Hoepmans mede, dat in 1866 nog „een menigte steenen” aanwezig waren zoo mede onderscheidene gebroken beelden, waaronder een yoni en een liggende nandi. De steenen van de fundamenteen waren toen al gebruikt voor het maken van een dam in de Kali Sawoer (grens rivier tusschen Soerakarta en Madioen). ⁴⁾ Knebel rapporteert in 1906, dat de Regent hem mededeelde, dat in Kedoeng-gong geen beeldwerk meer is, omdat controleur Maijer dat alles had laten overbrengen naar het erf van de toenmalige controleurswoning, thans Pesanggrahan, te Ngrambé. ⁵⁾ Daar werden gevonden o. m. eenige Ganesja's en Doerga's, een Wisjnoe, een yoni, een Retjãpãdã en een Bodhisatwa Padmapani. De plaats waar deze tjandi gestaan moet hebben, ligt vermoedelijk op een heuveltje in het bosch dichtbij het gehucht Kedoenggong desa Pagah (district Gendingan, regentschap Ngawi).

Merkwaardig is het onder het water van een fraai gelegen vijverachtige bron van de desa Simbatan-Wetan (onderdistrict Takeran, regentschap Magetan) staand bouwwerkje waarin een beeld van Sjri, die met de beide handen de borsten ondersteunt. De borsttepels zijn doorboord en konden dus bronwater doorlaten. Alleen wanneer Simbatan-wetan hier ter gelegenheid van haar jaarlijksche bersih desa de vijver schoon schept, is het beeld in zijn klein vertrekje te zien. ⁶⁾

Dr. Stutterheim veronderstelt, dat deze heilige badplaats samenhangt met het uit

1) Binnen het gebied van de desa Padjaran (djaran = paard) ligt in het bosch (vak no. 139) een open plek waar 20 steenen liggen, op 6 daarvan kan men iets van de hoofafdruk van het legendarisch paard, de djaran sembrani zien. De heer Altona vond ook elders in het bosch een bewerkt steen, die een paardenhoofd met hals voorstelt en verder twee steenen, die paardenonderbeenen moeten voorstellen (thans in Saradan, op de houtstapelplaats).

2) De laatste inventaris van oudheden is gepubliceerd in Rapport van den Oudheidkundigen Dienst

van 1915 blz. 109 e.v. Aanvullingen vindt men in Oudheidkundig Verslag 1926, blz. 33, 152.

3) Oudheidkundig Verslag 1936, blz. 9 en 13.

4) Zie Rapport van den Oudheidkundigen Dienst 1913, blz. 299.

5) Zie Rapport van de Commissie voor oudheidkundig onderzoek, blz. 66 - 68.

6) Zie de geestige beschrijving van Knebel in Rapport van commissie voor oudheidkundig onderzoek 1905 - 1906, blz. 63 - 64. Deze oudheden zijn in 1937 gefotografeerd.

927 dateerende vrijstift waarvan de oorkonde in de nabijgelegen desa Gorang-gareng is gevonden (zie § 2a). ¹⁾

In de desa Demangan, in het zuiden van de stad Madioen werd op het erf van een zekeren Matdjaimin in Januari 1937 een steenen leeuw van vrij oud type uit den grond gegraven. Er bleek toen onder den grond een fundeering van steenen te liggen. Ook bleken er in de desa Demangan in de woningen van enkele inwoners allerlei restanten van Hindoe-Javaansche oorsprong te bestaan, die thans op het voorerf van het desahoofd staan o. a. twee yoni's, een lingga en twee steenen sarkofagen (?). De Oudheidkundige Dienst liet hier opgravingen doen, die over een vrij groote uitgestrektheid fundamenten van een gebouw of gebouwencomplex aan het licht brachten. Hier en daar zijn ook tjandisteenen gevonden. Het is dus mogelijk, dat hier vroeger een tjandi gestaan heeft. De gevonden fundamenten, echter, dateren uit het Mohammedaansche tijdvak; wij komen dus op Demangan later terug.

In het gehucht Pendem van de desa Poetjangan (Ngrambé, Ngawi) werden eveneens in 1937 in een oude tempelput eenige beelden w.o. een Sjiwa en een yoni gevonden. Ook deze plek werd door Dr. Stutterheim bezocht en ook hier moet, naar de meening van dezen deskundige een tjandi gestaan hebben.

Van belang zou het zijn te weten of er inderdaad een tjandi gestaan moet hebben op de heuvel Goenoeng Lemboe in het gehucht Kemasan van de desa Tremas (onderdistrict Ardjāsari, Patjitan) ²⁾. Hier werden ongeveer in 1892 aangetroffen „tal van vierkante steenen waarschijnlijk overblijfselen van

een tempel" ³⁾. Verder werd opgegraven een Ganesja-beeld en 55 stukken bladgoud in allerlei vorm, die voor de helft in het Bataviaasch Museum en voor de andere helft in het Leidsche Museum zijn bewaard. De vierkante steenen troffen wij er in 1937 niet meer aan, wel eenige ronde steenen ongeveer in den vorm van een „kenong" (een bepaalde gong van de gamelan). Ook is er op eenige meters van den voet van het heuveltje in hetzelfde jaar een nandi uit den grond gegraven.

Merkwaardig is, dat het verhaal van het ontstaan van Tremas (dat volgens volksethymologie afgeleid zou zijn van *patremmas*) vertelt, dat een zekere Kjahi Keṭok Djenggot of Kjahi Brâdjâdjati, een staljongen van Pakoe Boewânâ III, van dezen vorst een *patrem* (kleine kris) met gouden gevest op een reis naar Patjitan meekreeg, welke kris, in den grond begraven, welken hij wilde ontginnen, aan die ontginning groot geluk zou brengen. Met deze zeer magische kris doorstak Kjahi Keṭok Djenggot een zekeren Bantèng Warèng, die den Kjahi zijn ontginningsrecht wilde betwisten. De *patrem* werd in den grond begraven en bracht voor de toekomst de vervulling van den wensch van Kjahi Keṭok Djenggot, dat eens op deze plaats een *pesantrèn* zou mogen verrijzen.

Een onderzoek van Kemasan door den Oudheidkundigen Dienst is gewenscht, omdat voor zoover ons bekend, deze plaats de eenige is in Patjitan waar Hindoe-Javaansche beelden gevonden zijn.

Door den heer Altona werden in 1926 eenige plaatsen ⁴⁾ in de djatibosschen opgegeven waar naar zijn meening restanten van tjandi's zouden te vinden zijn; ook werd een plek in het Gema-

¹⁾ Tijdschrift Bataviaasch Genootschap 75 (1935), blz. 430.

²⁾ In deze desa staat een over geheel Java beroemde *pesantrèn*.

³⁾ Rapport van de Oudheidkundigen Dienst van 1915, bl. 139.

⁴⁾ Tjandi, desa Bagi (Madioen); Watoe-godek, desa Bandoengan (Saradan); Setràidjajan, desa Darmâ-redjâ (Tjaroeban); Djatibosch Kloemoetan vak 15.

rangsche (Ketoepoe) gevonden waar de overblijfselen van een kluizenaarij aangetroffen werden. Tot een deskundige verificatie van deze bewering is het nog niet gekomen. Ook de in grafvorm en door de bevolking vereerde Hindoe-Javaansche restanten in het djatibosch van Mengger (de plek heet Bâtâ-poe-tih) ¹⁾ in het onderdistrict Widâdarèn in Ngawi en de door Ir. L. J. C. van Es in 1927 gevonden baksteen-fundamenten in het gehucht Mendeng, desa Toenggoer (onderdistrict Lembejan, Magetan), ²⁾ verdienen nader onderzoek.

Of Djâgarâgâ (zie boven blz. 16) ten noorden van den Lawoe in het regentschap Ngawi gelegen, al in den Hindoe-Javaanschen tijd een vestiging van eenigen beteekenis was, is niet met zekerheid te zeggen. Volgens het volksgeloof moet hier hebben gelegen de uit de Wajang poerwâ ³⁾ bekende kraton Wirâtâ van Maswapati.

Plaats- en gehuchtsnamen als Gândâ-manjoe, Bâgâjanti, Djagalan (in verband met Djagalbilâwâ) hooren bij dit verhaal. Het is mogelijk, dat allerlei andere mysterieuze namen uit deze streek er op wijzen, dat al in vóór-Islamschen tijd hier een Hindoe-Javaansch centrum geweest moet zijn.

In het Museum bevindt zich een belangrijke verzameling gouden, zilveren en bronzen beelden, die in een sloot van de desa Koe n t i (district Soemârâtâ, regentschap Pânârâgâ) werden gevonden. Onder deze beeldjes zijn eenige Boeddha's, Bodhisattva's, een Koewera (god des rijkdoms) en een beeldje van de godin Cunda, die door Krom zijn beschreven ⁴⁾. Onder de gevonden voorwerpen waren ook twee beschreven plaatjes. Dr. Brandes wist het schrift niet te ontcijferen, kon alleen mededeelen, dat beide plaatjes legenden in oud-Javaansch schrift bevatten.

Afgesloten 29 Januari 1938.

¹⁾ Oudheidkundig Verslag 1926, blz. 152.

²⁾ Waarschijnlijk op het erf van een zekeren Tâ-redjâ, die bij het graven van zijn put op groote steenen stuitte.

³⁾ Zie J. Kats. Het Javaansche tooneel I (1923) blz. 243, 244, 275 en 402.

⁴⁾ Rapport van de Commissie voor oudheidkundig onderzoek 1912, blz. 4, 5, 8, 28, 30, 48, 58, 68, en pl. 18.

PAMIDJAHAN EN ZIJN HEILIGDOMMEN

DOOR

MOHAMMED KOSASI

Alvorens te schrijven over den roep dien Pamidjahan en zijn bijzonderheden in de loop der jaren hebben verworven en de plaats die ze hebben verkregen in 't leven van duizenden en nog eens duizenden Moslems, diene men eerst te weten wat Pamidjahan is en waar Pamidjahan gelegen is.

P. nu is een kampoeng, gelegen in de desa Bongas, onderdistrict Bantarkalong, district Karangnoenggal, Regentschap Tasikmalaja. De plaats zelf ligt diep in Z. Preanger, ongeveer 70 K.M. van Tasikmalaja en hiermee verbonden door een vrij behoorlijken ofschoon heel moeilijken autoweg, die precies voor de poort van P. eindigt — (z.g. gespleten poort).

Op deze poort staat 't volgende te lezen: „Wangkid ieu noemoetkeun tje-gahan karoehoen P. teu indin ditoe-doeng ¹⁾, anging oepami hoedjan, toeng-gang koeda, njesep, sareng lebet ka makam teu kenging nganggo sapatoe sarēng salijana.”

W. I. Pamidjahan ²⁾.

„Vanaf deze plaats is 't volgens 't verbod van de voorouders van P. niet geoorloofd om een hoed op te hebben behalve wanneer het regent: paard te rijden, te rooken en als men de begraafplaats binnentreedt mag men geen schoenen en dergelijke gebruiken.”

W. I. Pamidjahan.

Een smalle desaweg voert ons naar de kampoeng die golvend 't heuvelachtig terrein bekleedt. Reeds nu ontwaart men dat men zich in een bijzondere sfeer bevindt: alles ademt hier rust en vrede; zelfs 't kleine riviertje dat 't

dorpje omgeeft en dat eenige honderden meters stroomopwaarts snel zijn weg zoekt tusschen de rotsige steenen schijnt hier tot rust te komen: blauw-groen, nauw merkbaar schuifelend, schijnt 't de stemming aan te voelen en zachtjes glijdt 't voort, langs de dorpsmesigit, water verschaffend aan de vromen, die hier hun woedloe, de ritueele reiniging voor 't gebed komen doen. Geen jachtende menschen; alles wat hoed of parasol is, blijft ongebruikt; geen één die rookt.

't Eerste dat men te doen heeft als men 't dorp betreedt is, naar 't hoofd van de ponggawa kaoem, 't moskeebe-stuur te gaan, deels om kennis te maken met den man die de belangrijkste figuur vormt in de kampoeng, deels omdat men van bestuurswege verplicht is naam en adres te schrijven in een register dat door hem of zijn helper bijgehouden wordt.

Om nu de functie van dezen man die officieel Wakil Imam ³⁾, maar door de menschen altijd Panembahan ⁴⁾ wordt genoemd te begrijpen en om te weten hoe hij aan dezen laatsten titel is gekomen, moet men een oogenblik in de geschiedenis teruggrijpen. Hierop komen we echter nader terug.

Is aan alle formaliteiten voldaan, dan kan men, begeleid door de Panembahan, de bijzonderheden zien, waaraan Pamidjahan zijn naam te danken heeft: de mesigit, 't heilige graf waar Panembahan Wali joelloch ⁵⁾ Sjech Hadji Abdoel Moechji begraven ligt, en de heilige grot, de Goeha Wali, waar deze Islam-prediker zijn meditatie placht te verrichten.

We hebben P. vluchtigjes van buiten bekeken, laten we nu eens zien of we

niet dieper kunnen gaan. We kunnen hier echter niet voldoende duidelijk zijn zonder een stukje geschiedenis vooraf te laten gaan.

Pamidjahan vroeger en nu.

Gaan we de babads na die gevonden worden in Pamidjahan en omgeving en luisteren we naar de overleveringen die mondeling van vader op zoon overgaan, dan zou de geschiedenis van 't dorp aldus moeten zijn.

De kampoeng werd gesticht door K. Sjech Abd. Moechji. 't Was niet de eerste nederzetting van den heilige, want toen hij voor 't eerst in die streken kwam koos hij zijn vestiging in 't tegenwoordige Lebak Sioeh, een gehucht dat op een afstand van ± 10 K. M. van P. gelegen is. Toen de pasantrèn ⁶⁾ daar een beetje al te vol werd, begon Sjech Abd. Moechji aan een andere nederzetting te denken. 't Minst vruchtbare stuk grond moest hij hebben, opdat zijn leerlingen niet in overvloed zouden leven, omdat ze niet altijd aan eten en drinken zouden denken maar zich des te meer aan hun godsdienst konden geven. Aldus ging hij te werk. Hij zaaide één bos paddi uit en als hij bij den oogst 2 of 3 bosjes daaruit haalde, trok hij verder want dan was de grond te vruchtbaar. Na vele pogingen kwam bij eindelijk op een plek waar hij één bos uitzaaide en weer één bos oogstte. Daar stichtte hij zijn pasantrèn en aan de nederzetting gaf hij den naam van Sapparwadi ⁷⁾ wat letterlijk beteekent: de weg langs een ravijn.

De een vat de naam op in de eenvoudige natuurlijke beteekenis, omdat daar inderdaad vele ravijnen zijn; maar voor den ander hebben die woorden een dieperen klank en wel dat die naam 't symbool is van 't leven zelf, vol gevaren en hindernissen, waar een misstap een mensch zoo licht in den afgrond doet storten.

We zullen thans probeeren na te gaan wanneer deze gebeurtenissen plaats grepen.

't Was K. Sjech Abd. Moechji die 't dorp stichtte maar noch geschreven noch mondelinge overleveringen kunnen ons geboorte - of sterfjaar van den heilige aangeven. Steeds echter wordt er gesproken over Mataram, over Sultan Agoeng, over Senapati Ingalaga, wat een andere benaming was voor Sultan Agoeng. (Fruin Mees: Geschiedenis v. Java, deel II). Hier is dus een spoor; 't zou dus moeten zijn in den tijd dat Preanger onder suzeriniteit van Mataram stond en wel toen Sultan Agoeng aan 't bewind was, dus in de jaren 1613-1645. (J. Hageman Cz. Geschiedenis der Soendalanden).

Laten we hiervoor een bevestiging zoeken, laten we zien of in dien tijd ook ergens anders over Sjech Abd. Moechji wordt gesproken.

In de Sadjarah Soekapoera, uitgegeven door het comité ter herdenking van 't 300 jarig bestaan van Tasikmalaja, vindt men, dat Wirawangsa, één van de 3 oemboels die Dipati Oekoer hebben verslagen, in 1632 door Sultan Agoeng tot boepati Wiradedaha I werd verheven, terwijl Soekapoera voor 7 geslachten werd vrijgesteld van de verplichte schatting (oepeti) aan Mataram.

Wiradedaha I bekleedde zijn ambt van 1632 tot aan zijn dood in 1674. In 1674 werd hij opgevolgd door zijn zoon Wiradedaha II; deze stierf echter na erkenning te Solo, in hetzelfde jaar. Van 1674-1723 was Wiradedaha III boepati; deze was een broer van Wiradedaha II. Van dezen Wiradedaha III, meer bekend onder den naam Dalem Sawidak, vanwege zijn 62 kinderen, wordt gezegd dat hij: „ti aalit tolaboel' ilmi ka Panembahan Walijoelloch Sjech Hadji Abdoel Moechji, karamat ⁸⁾ Pamidjahan anoe kakontjara doegi ka djaman ajeuna.” „Van kleins af in de leer ging bij Panembahan enz., de heilige van

Pamidjahan, die tot den dag van heden nog beroemd is."

Dalem Sawidak werd opgevolgd door zijn 2den zoon, Rd. Soebamanggala oftewel Wiradedaha IV, van 1723-1745. Van dezen boepati staat in de Sadjarah Soekapoera dat hij van jongs af werd opgevoed door Panembahan enz. Iets verder: „dat hij begraven werd naast 't graf van Panembahan enz. te Pamidjahan, vandaar dat hij nu bekend staat als Dalem Pamidjahan." Vast staat dus althans dat Sjech Abdoel Moechji vóór 1745 gestorven was.

We zien dus dat de kleinzoon, de zoon, door Abdoel Moechji werden opgevoed. Veilig kunnen we dus aannemen dat Kandjeng Sjech een tijdgenoot was van den grootvader, Wirawangsa, en van Sultan Agoeng; dat de stichting van Pamidjahan, de tegenwoordig meest gebruikte en topografisch bekende naam voor Sapparwadi, moest plaats hebben midden of in de eerste helft van de 17de eeuw. 9).

Niet lang na de stichting werd Sapparwadi door Mataram merdika verklaard. De overlevering zegt hiervan 't volgende: De pesantrèn te Sapparwadi raakte hoe langer hoe meer bekend, zelfs zóó dat Kandjeng Sjech Abdoel Moechji geregeld aan 't hof te Mataram werd geroepen om daar zijn advies in godsdienstzaken uit te brengen. Bij deze bezoeken placht de vorst een verheven zitplaats te hebben, terwijl Abdoel Moechji steeds een mat op den vloer toegewezen kreeg.

Na een van deze bezoeken werd de vorst ernstig ziek. De bekendste doekoens werden geraadpleegd maar niemand kon hem helpen, tot op een keer den vorst in een droom werd gezegd dat hij zijn ziekte te wijten had aan 't feit dat hij één van zijn goeroes niet de noodige eerbied had betoond. Plots herinnerde de Vorst zich na deze openbaring den Soendaneeschen goeroe dien hij zoovele malen op den grond had laten zitten. Terstond liet hij hem bij zich roepen.

Toen de bode van Mataram Sapparwadi bereikte was 't in de Vasten-maand. 10)

De heilige gaf aan 't verzoek gehoor onder voorwaarde echter dat hij voor de boeka terug zou willen zijn. In een oogwenk bevond hij zich te Mataram 11). Nadat de vorst Kandjeng Sjech Hadji Abdoel Moechji van zijn ziekte en zijn droom had verteld en hem een behoorlijker zitplaats had aangeboden dan tevoren met 't verzoek hem 't verzuim van vroeger wel niet al te kwalijk te willen nemen, zei de heilige dat hij zich heelemaal niet te kort gedaan voelde. Hij bad Allah voor de gezondheid van den Soenan en zie — margi Kandjeng Sjech mah Wali joelloch (want K. S. was God's lieveling) — zijn gebed werd terstond verhoord. De zieke voelde zich opeens veel beter en zoo dankbaar was hij dat toen de vrome man zei naar Karang terug te willen gaan de Soenan op een langer verblijf aandrang. „Kijk", zei hij, „daar op 't erf staat een mangistanboom. Wacht tot de vruchten rijp zijn, dan moogt ge naar huis gaan!".

De vruchten waren klein en groen en 't zou nog maanden duren eer ze rijp zouden zijn voor den pluk. Kandjeng Sjech die graag tegen boekatijd terug zou willen zijn, bad Allah om hulp en, o wonder, de vruchten werden grooter en grooter, de kleur werd donkerrood: zij waren rijp en klaar voor den pluk. De Soenan, nu gebonden aan zijn woord, kon niet weigeren en volkomen overtuigd van 't kunnen van den Wali, schonk hij hem den titel van Panembahan en merdikaschap voor Pamidjahan 12).

Onder den XIden regent van Soekapoera echter, in de jaren 1871-1875, dus in den tijd dat de landrente in de Preanger werd ingevoerd, werd Pamidjahan tot een gewone desa met een paar bijzondere rechten teruggebracht 13).

De koentjen, die vroeger steeds Panembahan werd genoemd, kreeg nu officieel den titel van Wakil Imam, wat

letterlijk afgevaardigde van den Imam beteekent. 't Bestuur heeft dit waarschijnlijk gedaan omdat 't van oordeel was dat de titel Panembahan alleen Kandjeng Sjech Abdoel Moechji had en niet bedoeld was voor zijn afstammelingen, die niet veel meer waren dan gewone koentjens.

De Wakil Imam wordt benoemd en ontslagen door den regent van Tasikmalaja en heeft den rang van een Chalifah Nagri d.w.z. de Chalifah van de hoofdplaats, dus daar waar de regent zetelt.

Bij de benoeming wordt de regel van erfrecht met electie toegepast. Alleen de manlijke afstammelingen van Abd. Moechji kunnen na goedkeuring door den regent tot deze waardigheid verheven worden. De man die van oudsher koentjen is geweest is daarnaast ook moskeebeambte geworden en heeft behalve zijn taak als zoodanig ook nog de plicht om zooals we boven hebben gezien, te zorgen voor de registratie van de bedevaartgangers. De bijzondere rechten van Pamidjahan bestaan nu t.a.v. de zakat, pitrah, wang tikah en wang pasah. Deze worden niet overgedragen aan 't Land, terwijl een bepaald percentage (30%) wordt uitgekeerd aan de moskeebeambten, maar de volle 100% blijft in Pamidjahan. — Daarbij heeft de Wakil Imam nog een ambtsveld, ingesteld door een regent van Soekapoera — de z.g. sawah pandjoenan — terwijl de giften van de bedevaartgangers een niet te versmaden bron van inkomsten vormen ¹⁴).

Laten we nu teruggaan tot de verbodsbepalingen die vermeld staan op de poort van Pamidjahan. Opmerkelijk is het dat iedereen zich onvoorwaardelijk hieraan onderwerpt, wel een bewijs dat de eerbied of de vrees voor den heilige bij de bedevaartgangers heel sterk is.

Op mijn vraag of aan die voorschriften ook eenig verhaal of legende verbonden is kreeg ik 't volgende te hooren. Alleen

één bepaling is afkomstig van Kandjeng Sjech zelf en wel 't verbod om te rooken. 't Gebeurde dan dat Kandjeng Sjech Abdoel Moechji eens ontmoette een Mohammedaanschen godgeleerde van Tjikadoewen, Bantam, nl. Sjech Maulana Mansoer. Beiden spraken elkaar aan met „akang", oudere broeder, want geen van de twee wist wie ouder of wie verder was in kennis. Om een einde aan dezen toestand te maken besloten ze Allah tot rechter te nemen. Beiden waren ze Wali's, beiden beschikten ze over buitengewone machten, beiden konden o.a. zich in een oogwenk over groote afstanden verplaatsen.

't Was op een Vrijdag en besloten werd dat wie 't eerst aankwam voor de Vrijdagsalat in Mekkah verder was in kennis en daarmee 't recht verkreeg om met akang aangesproken te worden. Beiden gingen de lucht in en toen de tijd voor de salat aanbrak, stonden beiden gelijktijdig voor de moskee. Nog eens deden ze 't, nu voor wie de oudste was in jaren. Beiden gingen door de aarde.

Op dezen tocht nu gebeurde het dat Sjech Abdoel Moechji zoo was eenmaal de wil God's — opeens behoefte gevoelde om te rooken. Hij rolde een strootje en stak 't aan en op eenmaal werd zijn weg verduisterd. En de tijd dien hij hierdoor verloor werd hem noodlottig want toen hij in Mekkah aankwam stond zijn vriend op hem te wachten. En Sjech Abdoel Moechji besloot nooit meer een strootje aan te raken en zoo is het rooken pantang geworden in het dorp en niemand mag 't nu doen zolang hij zich bevindt binnen de grenzen van de kampoeng ¹⁵). — Zoo luidt 't verhaal dat men mij vertelde.

Al die bepalingen zijn gemaakt opdat allen die daar komen elkaars gelijken zouden zijn, opdat ze door die kleine opofferingen toonen hun ernstige bedoelingen; opdat ze, ontdaan van de eerste uiterlijke teekenen van macht of

rijkdom daar zouden komen met een berustend gemoed en deemoedig geloof.

Vele verhalen vertelde men mij van menschen die zich niet aan deze bepalingen gestoord hebben. Van iemand die, ondanks 't verbod om te rooken, dit toch stiekempjes heeft gedaan en die, toen hij probeerde de rook door een reet in de bamboevloer uit te blazen, hieraan onwrikbaar met zijn mond bleef kleven. Van een ander die gedurende 't rooken een geheel en al verwrongen gezicht kreeg ¹⁶⁾.

Van een rijkard die in weerwil van alle waarschuwingen op zijn paard bleef zitten. Hij kon er niet meer af en toen hij met zadel en al van 't paard werd getild, bleef hij machteloos liggen en miste de kracht om weer op te staan.

Allen werden bevrijd na een smeekbede van de bewoners aan 't graf van den Wali.

Men vertelde mij de geschiedenis van een man uit Bandoeng, nu ongeveer 2 jaar geleden overleden, een man die vanwege zijn rijkdom in de Soendalanden algemeen bekend was. Ook deze kwam eens in Pamidjahan waar hij alle verbodsbepalingen heeft getard; waar hij heeft gespot met alles wat voor de bevolking heilig was; waar hij 't graf heeft bezoedeld met 't vuil van zijn schoenen en de rook van zijn sigaret. En toen hij terugkwam had hij een witte vlek op zijn gezicht die allengs grooter werd. En hij kreeg een ongeneeslijke ziekte die hem tenslotte ten grave sleepte; waarna, alsof hij niet genoeg gestraft was voor het profane van zijn daden, zijn vrouw nog moest vallen onder de moordende handen van een bediende ¹⁷⁾.

Aldus strafte God de ongeloovigen.

De Mesigit van Pamidjahan.

Vlak voor de woning van den Panembahan, van den weg nauwelijks zichtbaar, verscholen als ze is achter de overige huisjes van de kampoeng, staat de moskee van Pamidjahan.

Uiterlijk onderscheidt ze zich in geenerlei opzicht van alle andere desamessigits of 't moet dan zijn vanwege haar eerbiedwaardige ouderdom. In 't geestesleven van de bewoners neemt ze echter een heel bijzondere plaats in, niet alleen vanwege 't feit dat ze de Vrijdagmoskee van de omgeving is, maar ook omdat ze naar men zegt door Kandjeng Sjech zelf gebouwd was. Zelfs weet men te vertellen dat 't afsluitstuk boven op 't dak van Mataram afkomstig was, door Abd. Moechji na een van zijn vele tochten meegebracht als geschenk van den Soenan ¹⁸⁾.

Verder wordt de mesigit bewaakt door een Mohammedaanschen djin ¹⁹⁾, Sjech H. Boela-Bali geheeten, die tegelijk de bewaker van het graf is. Kwaad doet hij niemand maar wel is hij een djin die veel van een grapje houdt. Zoo pleegt hij menschen die den nacht in de moskee doorbrengen op te nemen en hen in een ander hoekje neer te leggen; of hij maakt ze wakker en tot aller schrik maakt hij zich opeens zichtbaar.

Door dit alles heeft de mesigit een groote reputatie van heiligheid gekregen en 't zijn alleen de moedigsten onder de bedevaartgangers die den nacht in de moskee durven door te brengen.

Het heilige graf.

Verder voert ons de smalle kampoengweg tot we een plaats bereiken waar links van den weg een waroeng staat. Rechts van ons stroomt 't bovengenoemde riviértje. Aan den overkant, wit afstekend tegen den donkeren heuvel, is tot vlak aan 't water het onderste gedeelte van een gemetselden trap te zien. Allen moeten we eerst de woedloe verrichten, want zonder de ritueele wassching mag niemand de gewijde plaats binnentreden. Aan den anderen oever moeten we zijn, maar geen bruggetje valt er te bekennen zoodat we noodgedwongen tot aan de kuit door 't water moeten waden.

Slingerend, zigzagsgewijs voeren ons de 182 treden naar boven. Hoe hooger we komen hoe meer de omgeving zich aan ons begint mee te delen. Weldadige, vredige stilte komt ons tegemoet en 't scherpe geluid van de kevers doet enkel de stilte om ons heen des te sterker uitkomen. Eeuwenoude boomen, de zwijgende getuigen van de schare die af en aan gaat om hier hulp en troost te zoeken en te vinden, kijken op ons neer.

Rechts van den weg zien we de eerste graven, van menschen die in hun leven hier zoovele malen met hun moeilijkheden zijn gekomen, hier zoovele malen hun zielerust, kracht en zelfvertrouwen hebben herwonnen, en die ook nu, na hun dood, nog steeds in de zegenende nabijheid van den wali willen blijven.

Hooger gaan we en 't is als heeft er met de stappen die we nemen een ommekeer in ons plaats. 't Sceptische in ons, kunstmatig opgevoerd door de Westersche opvoeding, schijnt van ons af te glijden en 't geloof, of bijgeloof, al naar men 't opvat, aan mystiek en heiligheid, dat ondanks alles diep in de boezem van iederen Indonezier sluimert, begint te ontwaken en zijn omhulsel af te werpen; en we worden één met hen die hier ter bedevaart gaan: vol eerbied en vertrouwend geloof.

Nog één bocht en voor ons zien we onder zwaar geboomte de ommuring van de makam. Alvorens binnen te gaan moeten we eerst onze voeten wasschen in een daarvoor bestemden ingemetselden bak.

Niet dan fluisterend durven we hier te spreken en vol eerbied—wie zal weten waarom—treden we binnen. Op de binnenruimte, onder torenhooge, schaduwrijke boomen zien we graven, sommige onder een afdak, andere weer niet. In 't midden is er één, grooter dan de andere, onder een afdak, omgeven door lappen katoen en dat direct onze aan-

dacht trekt: 't graf van den heilige zelve. Overal zien we mannen en vrouwen zitten, met gekruiste beenen, op zangerigen toon halffluid lezend uit de qoer'an en nauwelijks opziend als we voorbijgaan. Anderen liggen uitgestrekt op den vloer om een wijle uit te rusten na een vermoeiende wake aan 't graf.

Voorzichtig gaan we verder en aan 't graf van den Wali gekomen, maken we de sembah en gaan zitten. Vlak voor ons, tegen 't doek geschoven, liggen wierook, kleeren, bamboekokers met water gevuld, haarolie voor de vrouwen, allerlei dingen, daargelegd door de bedevaartgangers, opdat iets van de karamat, de zegen van den heilige daarop zal afstralen. En thuis gekomen worden ze zorgvuldig bewaard en alleen bij bijzondere gelegenheden gebruikt; steeds weer bijgevuld, opdat de zegenende kracht nooit geheel en al verloren zou gaan. Stil blijven we zitten, ieder met zijn eigen gedachten, wellicht zich afvragend wat daarbinnen achter 't doek wel te zien zou zijn.

Daar begint de Panembahan op dezelfde zangerigen toon gedeelten uit de qoer'an te reciteeren, formules om zich jegens Allah verdienstelijk te maken en die verdienste op den heilige over te dragen, waardoor men zijn gunst en voorspraak verkrijgt ter vervulling van zijn eigen, menschenlijke wenschen.

Voor ons die gekomen zijn uit een streng Mohammedaansche familie maar door omstandigheden, studie en anderszins, te vroeg ontrukt zijn aan 't ouderlijk huis, klinken die bekende tonen zoo vertrouwd in de ooren; wekken ze in ons op onbestemde gevoelens; en onwillekeurig prevelen we mee, al de weinige gedeelten die ons nog bekend zijn uit de qoer'an.

En de jongen, vol schoolsche wijsheid die altijd prat gaat op zijn nuchter verstand, begint innerlijk te bidden voor 't welzijn van zijn ouders, van zijn broers en zusters, van zichzelf, opdat

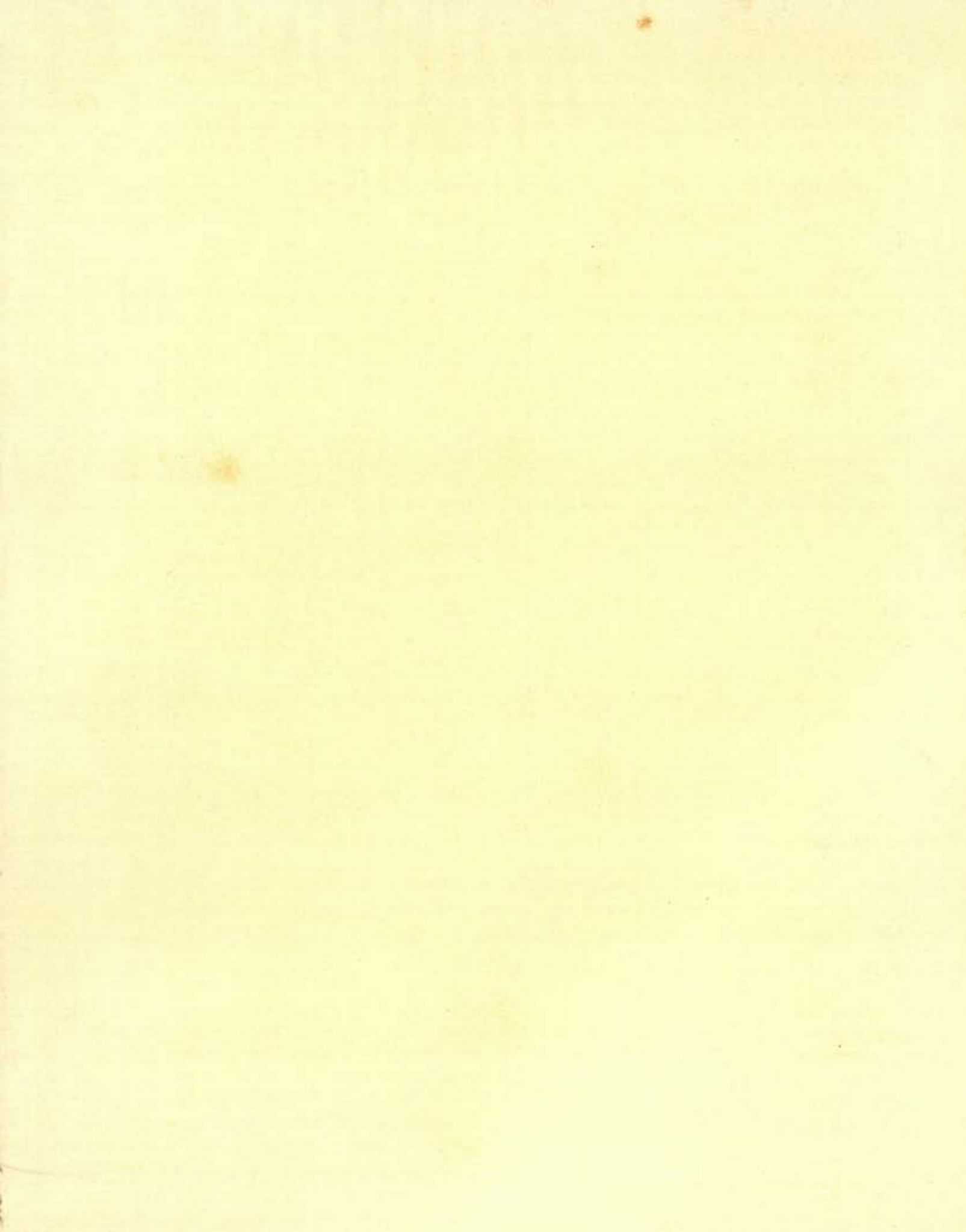
Poort van het graf van Kandjeng Sjech Hadji Abdoel Moechji.

Ingang van het graf van Kandjeng Sjech Hadji Abd. Moechji.

Ingang van de heilige grot of Goeha Wali.

hij moge slagen in 't leven. Voor één oogenblik zijn de moeilijkheden verge-ten, de banale zorgen en beslomme-ningen, voor één oogenblik is men zich-zelve.

En nu begint hij te begrijpen waarom zoovelen naar Pamidjahan trekken: hoog en laag, rijk en arm, van heinde en ver. Hij begint te begrijpen waarom men-schen die te arm zijn om eenig voer-tuig te betalen, dagenlang willen loopen om maar een poos in Pamidjahan te kunnen zijn.

En als hij, terug onder zijn vrienden, zich afvraagt waarom hij aan een graf, waar toch niets anders dan een doode ligt, de sembah heeft gemaakt, waarom hij dit en dat heeft gedaan, . . . dan moet hij 't antwoord schuldig blijven.

Boven den ingang die naar de open binnenruimte leidt staat, in 't Soendaas opgesteld, maar in Arabische karakters, goud op rooden grond, het volgende te lezen:

„Dit is de poort van 't graf van Kandjeng Sjech Hadji Abd. Moechji te Saparwadi. Wanneer ge tot hem binnen-treedt, begint dan met de heilgroet over hem uit te spreken, reciteert ver-volgens, om Gods des Allerhoogsten wille, hetgeen gemakkelijk is, uit de qoer'an, zooals de Fatihah (de 1ste soerat) en de Koelhoê, en andere dan deze twee, zoolang gij gezeten zijt bin-nen deze grafstede.”

De volledige tekst luidt:

„Mangka sadaja anoe arasoep ka ieu maqam Sjech H. Abd. Moechji eta koedoe pada oeloek salam heula ka Sjech H. Abd. Moechji, geus kitoe toeloey pada karna Allah matja qoer'an atawa naon baë anoe gampang saperti Patihah, Koelhoê djeung lian² ti eta, „sarta loenggoeh dina maqam ieu.”

Ter weerszijden van den ingang leest men in geel op cirkelvormigen blauwen grond eveneens opschriften van dedica-toiren aard. Aan den linkerkant, dus aan de Westzijde, staat:

Tatkala ngadamel ieu pager makam, djaman wadanana di Karang²⁰) Mas Rangga Nata Djibdja, madali saloka, Panëmbahanna Raden Hadji Abdoe-rachman. Noe ngapalaanana Raden Hadji Abdoellah, Naib Karang. Toekang tem-bokna: 1 Sastra. 2 Irnasan. 3 Taboe. oerang Mangoenredja.

Hadji Moch. Oemar.

Aan den rechterkant staat:

Perelingan.

Titimangsa tatkala ngadamel ieu pager tembok makam Sajidina Sjech Hadji Abdoelmoechji Wali'oelloch Rodialahoe ta Allah²¹) di Saparwadi, mimiti pasang batoe dinten Chemis ping 9 sasih 6 (moeloed.) 1314, (djoemadi'lachir 1314 djim achir keneh.

Panghoeloe afdeeling Mangoenredja

H. Mh. Oemar.

Als we bedenken dat we nu 't jaar 1356 hebben, dan is deze ommuring pas 42 jaar oud, van heel recenten datum dus. In 't begin werd 't graf enkel aangegeven door onbewerkte bal-ken die in de grond geheid werden. Uit deze balken nu zijn volgens zeggen de torenhooge boomen gegroeid.

Direct voor den ingang is een ijzeren kist waar de bedevaartgangers hun pen-ningske kunnen offeren voor 't onder-houd van de makam²²). Het heele complex beslaat een nogal groote opper-vlakte van naar schatting 20 bij 20 M. Langs de muren is een overdekte om-gang waar men voor den regen kan schuilen en waar men desgewenscht den nacht kan doorbrengen.

Rechts van den ingang is een ge-deelte van den omgang afgezonderd voor de vrouwen. Deze ruimte in om-geven door kippengaas, met een deur er in die van binnen gesloten kan

gewone stervelingen niet zichtbaar ; zoo nu en dan echter manifesteert hij zich in een droom. Ofschoon hij niet meer onder de stervelingen verkeert blijft hij toezien, en waakt voor 't welzijn van Pamidjahan en zijn bewoners. Dat P. is geworden tot wat 't nu is, dat de bewoners gemakkelijk aan hun levensonderhoud kunnen komen, hebben ze, naast Allah, aan den Wali te danken.

Elke week nog gaat de heilige naar Mekkah voor de Vrijdagsalat. Een gevolg van dit geloof is dat 't minder raadzaam is om Vrijdag tegen dien tijd naar de makam te gaan omdat de Wali, zooals de menschen dat zeggen, niet thuis is. Verder dat in P. de Vrijdagsalat iets later wordt gehouden omdat men dan wacht tot Kandjeng Sjech van Mekkah is teruggekomen.

Voor allerlei zaken kan men bij den Wali terecht, hij is, zooals Dr. D. A. Rinkes misschien juist, maar voor mijn gevoel minder op zijn plaats zegt, een all-roundheilige. Door teekenen hetzij in een droom hetzij niet, geeft K. Sjech zijn oordeel te kennen.

Een ambtenaar die in een droom zich een hoogen berg of een hoogen boom ziet beklimmen, weet dat hij een spoedige promotie kan verwachten. Een vrouw die in haar droom een vogel vangt zal ongetwijfeld een kind krijgen. Een koopman die droomt dat hij visschen vangt, in 't bijzonder een goudvisch, kan op veel voorspoed rekenen. Zoo vertelde men mij van een zekeren Pak Katjoeng eerst een bediende van een Chinees uit de Pamanoekanlanden, die zijn droom bewaarheid zag en die nu nog geregeld in P. komt waar hij, om zijn dankbaarheid te toonen, een karbouw pleegt te slachten en geld pleegt uit te deelen aan de inwoners.

Aan ongeoorloofde verzoeken geeft de heilige begrijpelijkerwijze geen gehoor. Zoo is iemand die daar gekomen is met het verzoek dat iedereen bang voor hem zou zijn om alzo in zijn kampoeng de

baas te kunnen spelen, plotseling krankzinnig geworden. Een vrouw die even van 't graf wegging, zag toen ze terugkwam haar flesch reukwater die ze tegen 't doek had geplaatst, aan scherven op den grond ; de inhoud van haar pakjes was wanordelijk door elkaar gegooid. Het bleek dat de ongelukkige gekomen was om een spoedige scheiding van haar man te bewerkstelligen, teneinde met een amant te kunnen trouwen. Drie mannen waakten onder 't reciteeren van formules uit de qoer'an aan 't graf. Plots was 't als zagen ze voor zich een stapel rijksdaalders liggen ; hoewel de mannen wisten dat 't een beproeving was, kon een van hen, een bestuursambtenaar, op 't laatst zijn nieuwsgierigheid niet bedwingen. Hij stak zijn hand uit, greep een rijksdaalder uit de hoop en stak hem in de zak met 't voornemen morgen bij daglicht te zien wat 't geldstuk in werkelijkheid was. Den volgenden dag vond hij niets anders dan een steentje. Niet lang daarna werd de nieuwsgierige uit zijn ambt ontslagen.

Door al deze verhalen omtrent wonderen op de makam, meenen de menschen nu in iedere gebeurtenis die ze niet direct verklaren kunnen, iets bijzonders te zien. Zoo ken ik uit eigen omgeving een ambtenaarsvrouw die, terwijl ze aan 't graf uit de qoer'an las, opeens iets op haar geopende Boek hoorde vallen. 't Bleken twee sagapitten te zijn en 't feit alleen dat daar geen sagaboom groeide, was een voldoende reden om de pitten als iets bijzonders zorgvuldig te bewaren.

Vroeger was alles zoo heel anders dan nu ; tegenwoordig gebeuren er niet zooveel wonderen meer. Terwijl vroeger de makam zoo heilig (sanget) was dat een vogel die 't waagde over 't graf te vliegen, dood neerviel ³⁵⁾, heeft de makam nu door veel ontheiligend bezoek — „want zelfs kafirs heeft men er toegelaten” — veel moeten verliezen.

Allerlei wondereigenschappen kent

men den Wali toe. We hebben gezien dat hij zich in een oogwenk over groote afstanden kon verplaatsen; we hebben gezien hoe hij in luttelen tijd kleine, groene manggistans rijp kon doen worden. „Satoedoe metoe, sakedap netra” zeggen de menschen dan, wat letterlijk wil zeggen: „Al wat hij aanwijst komt te voorschijn, in een oogenblik is 't zichtbaar (duidelijk).” Hij zal de geloovige bijstaan overal waar men hem ook aanroept.

Zoo is in P. alom bekend 't verhaal dat vertelt over de manier waarop hij eenige van zijn leerlingen die op weg naar Mekkah, in de Laoet Selong (Ceylon!), een ongeluk kregen, heeft gered. Terwijl Kandjeng Sjech thuis zat te eten, plaste, tot schrik van zijn vrouw opeens een scheut water uit zijn mouw. Het bleek dan dat hij zijn leerlingen hoe ver ze toen ook verwijderd waren, op hun noodkreet terstond te hulp was gesneld. Volgens een andere lezing zou er niet een scheut water uit zijn mouw gekomen zijn, maar zou hij steeds een kleine bamboetongtong (die immers den vorm van een prauw heeft) met beide handen hebben vastgehouden.

Zieken had hij genezen door hen enkel aan te raken of door hun een slokje water te drinken te geven.

Niet alleen menschen, ook de dieren des wouds hebben zich aan hem onderworpen. De Wali had eenige lievelingsdieren n.l. een hert waarvan men niets anders weet te vertellen dan dat 't Oentjal Woeloeng heet, een witte tijger, die Maoeng Poetih wordt genoemd en een tijger van gewone kleur die vanwege een kreupele poot de naam draagt van Si Tempang.

Van Si Tempang vertelt men de volgende geschiedenis. Op een dag kwam op 't angstgeschreeuw van een kind de heilige man naar buiten geloopt. 't Bleek dat een groote tijger een meisje, een kleindochter van den Wali gegrepen had. 't Ongure beest speelde met 't kind zonder 't echter

eenig kwaad te doen. De heilige riep 't dier bij zich; 't gehoorzaamde terstond en legde zonder een enkele schram 't meisje voor de voeten van K. Sjech neer. De Wali zag dat de tijger hinkte en 't bleek dat hij een groote wond aan zijn poot had. Hij werd terstond verpleegd en toen hij beter was moest hij als wederdienst steeds door Java trekken om de heilige makams te bewaken en te controleeren. 't Beest bleef echter kreupel loopen en werd daarom Si Tempang genoemd. Eens in 't jaar echter, n.l. in de maand moeloed, de heilige maand waarin de profeet geboren werd en de beste tijd voor de bedevaart²⁶), komt hij in P. om tegelijk met de Maoeng Poetih, zijn opwachting bij den Wali te maken.

Vele malen heeft men de beesten gezien, maar uit den aard der zaak doen ze de menschen geen kwaad. Men vertelt dat de witte tijger vaak de salat verricht in de mesigit van Pamidjahan. Een zekere Adjengan Boedoe van Tjirebon zou hem eens gezien hebben. Hij zat namelijk in de mesigit v. P. zijn avondgebed te doen, toen hij naast zich zag een witte gedaante, die eveneens de salat verrichtte. De Kiahi liet zich niet afleiden en beeindigde zijn gebed. Toen hij omkeek zag hij dat zijn buurman de witte tijger was, die na afloop weg sloop en in de duisternis verdween. (Dit verhaal wordt eveneens vermeld door Dr. D. A. Rinkes in zijn vaker genoemd boek).

De makam van Pamidjahan wordt verder ook bewaakt door een djin en wel dezelfde die ook de wacht moet houden in de mesigit: n.l. Sjech Hadji Boela Bali. Naar men verklaart betekent deze naam boelak-balik, heen en terug, en wel omdat deze djin steeds heen en terug gaat. Van de moskee naar 't graf, van het graf naar de grot (waarover beneden uitvoeriger) waar hij dan ook woont. Volgens Achmad Bassach in zijn Sadjarah Pamidjahan zouden ook hier twee djins zijn: n.l. Sjech Mh. Joenoes en Sjech Abdoel Gapoer.

DE HEILIGE GROT OF GOEHA WALI.

Zooals aan een Haddj naar Mekkah steeds een tocht naar Medinah wordt verbonden, zoo is 't voor den bezoeker van Sjech Abdoel Moechji's makam gewenscht een kijkje te gaan nemen in de heilige grot van Pamidjahan.

De ingang ligt op een afstand van ruim 2 K. M. van Pamidjahan; eerst de desaweg naar Panjalahan op, die we echter na een kleine 10 minuten weer verlaten om links een voetpad op te gaan, langs sawahs en alang² velden. 't Pad begint te stijgen; nog een klein eindje, eerst een kleine laagte af, en we staan voor de Goeha Wali.

De ingang is niets anders dan een smalle opening in den rotsigen wand van een heuvel; donker en somber en niet heel erg aantrekkelijk. Vlak daarvoor is gelegenheid om de woedloe te verrichten.

Goed voorzien van bamboekokers, die overal in P. in de warongs te krijgen zijn en van walmende olielampjes die we tegen vergoeding van de petroleumkosten mogen gebruiken, sluipen we onder luid reciteeren van heilige teksten naar binnen. (Wetende wat mij te wachten stond, heb ik me voorzien van een goede electrische zaklantaarn).

Het begin is niet heel erg bemoedigend en 't is geen wonder dat velen zich hierdoor laten afschrikken en van een kijkje in de grot afzien. Achter elkaar, stap voor stap balanceeren we over de smalle, glibberige bamboelatten, die om 't gevaarlijke springen te voorkomen van rotsbrok op rotsbrok gelegd zijn. We moeten van ieder steunpunt gebruik maken om 't evenwicht te bewaren en niet uit te glijden. Zooals gezegd is de opening smal en daarbij laag zoodat we niet rechtop kunnen lopen. Bovendien valt gedurig water op ons neer zoodat we na een tijdje al aardig nat zijn.

Gelukkig echter hebben we dit ongestoorde begin weldra achter den rug. Vrij

plotseling gaat de kleine ingang over in een ruime tunnel waar we weer rechtop kunnen lopen en waar 't betrekkelijk droog is omdat hier geen water op ons neerdruppelt. Eén licht gaat voorop, in de achterhoede weer één en nog steeds reciteerend strompelen we verder. We volgen nu de bedding van een onderaardsch beekje²⁷), nu eens stappend van rotshoop op rotshoop, dan weer wadend door 't water, maar steeds zorgend dat onze voeten een stevig steunpunt vinden. Het is daarbinnen stikdonker. Spelend laten we nu 't licht van onze zaklantaarn door de duisternis gaan, flonkerend teruggekaatst door kristalvormingen in de rotswand. De grot is heel grillig gevormd en 't is duidelijk dat ze in de loop der eeuwen door 't water uitgeslepen moest zijn²⁸).

We komen nu aan een plaats waar we rechts, schuinboven ons, veel hoger dan 't water, een donkere zijgang zien. Kruipend gaan we er naar toe en bevinden ons dan in een kleine ruimte, de den vorm heeft van twee door een gang verbonden cirkels. Het is de z. g. Tadjoeq (een klein bidhuis) waar de Wali zich placht af te zonderen voor de tapa.

We gaan verder en bereiken ten slotte de Tjidjamdjam, d. i. water dat van boven, uit een vooruitstekend rotsgedeelte naar beneden druppelt. Ieder plaatst zich nu met open mond er onder om een paar druppels te bemachtigen. Het geloof wil dat dit dan water is dat doorsiepelt uit de bron zam-zam in Mekkah, waarvan de heilbrengende kracht voldoende bekend is.

Weer strompelen we voort en komen dan aan een plek waar uit de rotswand water te voorschijn komt dat via een kleine bamboehuis wordt afgevoerd. Nu worden onze bamboekokers die we meegebracht hebben hier gevuld, want 't kristalheldere water dat Tjikahoeripan

wordt genoemd, heeft zooals de naam al zegt, een bijzonder heilzame werking: immers hoerip beteekent: gezond, welvarend, voorspoedig. Deze kokers, gevuld met dit water zijn 't die we aan 't graf te Pamidjahan gezien hebben. Waar men de menschen ook ontmoet als ze zulke kokers bij zich hebben dan weet men direct dat ze in P. zijn geweest.

Niet ver van Tjikahoeripan zien we rechtsboven weer een zijgang. De weg er naar toe is glad en modderig, zoodat we op handen en voeten moeten klimmen. De ingang is hier zoo laag dat we zelfs hurkende ons hoofd nog stooten. Alleen door ons te laten glijden en daarbij diep te bukken kunnen we er doorheen komen. Onze moeite wordt echter beloond. We staan weldra in een groote ruimte, hoog boven de bedding van 't beekje zoodat 't water hier niet gemakkelijk kan binnendringen. We bevinden ons nu in de z. g. masdjid, de plaats waar Abdoel Moechji en zijn leerlingen plachten te bidden. Ook zou dit 't verblijf zijn van de manlijke santri's.

De bodem is hier effen, ofschoon een beetje hellend. Alles ziet er zwart uit vanwege de rook van vele lampen die hier geweest waren. In vroeger jaren werd deze ruimte vaak gebruikt voor ascese; ook nu doet men 't nog, maar sinds iemand daarbinnen dood werd gevonden, moet 't altijd gebeuren met voorkennis van den Panembahan ²⁹⁾.

Voor links in een nis in den rotswand, de z. g. paimbaran, de plaats voor den imam. Pal tegenover ons is een donker hol dat volgens 't geloof door gaat tot Mekkah. Dit is dan ook de weg die Abdoel Moechji placht te gebruiken. Een zijgangetje, ook heel laag, brengt ons in een grootere, langwerpige ruimte die eigenlijk uit 2 gedeelten bestaat. Eerst hebben we de „pangwadonan” 't vrouwenverblijf waar we evenals in de masdjid een paimbaren hebben. Aan den Oostkant zien we twee hollen, eerst de weg naar Soerabaja en iets verderop

de weg naar Tjirebon. Gaan we verder de pangwadonan in dan komen we aan een gedeelte waar 't zoo laag is dat we met 't hoofd gemakkelijk den bovenkant kunnen bereiken. Hierin zijn eenige komvormige gaten. Het geloof zegt dan dat wanneer een van de gaten precies om 't hoofd past men voorbeschikt is om eens de Haddj naar Mekkah te verrichten. Men redeneert nu zoo dat, niet dat men naar Mekkah zou gaan omdat een der gaten past, maar een der gaten zal altijd passen, omdat men al voorbeschikt is om de Haddj te doen. Voor zoo iemand zal dan 't gat, zoodra hij 't hoofd daarin heeft gestoken, grooter of kleiner worden.

Deze lage gang die de afscheiding vormt tusschen de pangwadonan en 't ander gedeelte, de pesantrèn, wordt de djabl kopèah genoemd, de mutsen weg. De pesantrèn, 't verblijf van de santri's, waarschijnlijk de vrouwlijke, laat ons de volgende bijzonderheden zien.

Aan den linkerkant, beneden, zien we een langwerpigen kuil, de pabèasan, in vroeger tijd de bewaarplaats van rijst (bèas = bras = rijst). Niet ver daar vandaan, een beetje meer naar boven, zien we 3 gaten in de rots die respectievelijk naar vorm en grootte, doelang, aseupan en — het kleinste — tjoèt worden genoemd ³¹⁾, 't moeten dan de keukenbenoodigdheden zijn.

De kuil die pabèasan wordt genoemd is nu al heel diep geworden. Iedere bedevaartganger haalt hier een stukje aarde uit, doet 't dan eventjes in de aseupan, vervolgens in de doelang en tenslotte in de tjoèt. Dit klompje aarde nu wordt als van bijzondere waarde naar huis meegenomen om daar in de eigen pabèasan bewaard te worden. Men gelooft dan dat op die manier men nooit rijst te kort zal komen. Vóór ons zien we alweer een donker gat: de weg die naar Banten leidt. Volgens de verhalen kwamen in vroegere tijden door die onderaardsche gangen uit de respec-

tievelijke plaatsen op gezette tijden heiligen in de grot om met Sjech Abdoel Moechji een bijeenkomst te houden.

Aan den rechterwand, op armhoogte, zijn lagen harder gesteente, die niet zooveel door 't water afgeslepen waren, zoodat ze als het ware natuurlijke rakken aan de rots vormen. Deze waren dan ook de bewaarplaatsen van de goer'ans de z.g. pagok goer'an (pagok = rak).

We kunnen ons gelukkig noemen dat we niet in de drukste maand zijn gekomen, want anders zou 't in die ruimte nauwelijks uit te houden zijn: de rook van de olielampjes die daar blijft hangen maakt 't ademen schier tot een kwelling. Langzaam gaan we terug terwijl we voortdurend onze handen langs de muren laten glijden, in ieder hoekje en gaatje tastend, niet zoozeer om steun te zoeken als wel in de hoop iets bijzonders te vinden. Ofschoon de menschen heel goed weten dat velen vóór hen dit ook hebben gedaan, zonder veel resultaat echter, zijn ze allen vol vertrouwen: immers als iets al voorbestemd is voor een bepaald persoon, dan zal 't 't ook alleen krijgen. Hoeveel anderen en hoeveel malen ze ook langs dezelfde plaats mochten gaan, zij zouden niets zien en niets vinden. Heeft iemand niet een oude, kleine kitab gevonden, terwijl velen vruchteloos langs diezelfde plek zijn gegaan?

We zijn nu terug in de hoofdgang. De tunnel vormt hier een ruim en hoog gewelf. Voort gaan we en bij 't schaarsche licht van de lampjes kijken we goed uit: op den grond, in 't ondiepe water, nog altijd met de hoop iets bijzonders te vinden. In deze heilige grot n.l. van 't begin tot 't einde, zijn alle dingen doortrokken van een heilbrengende kracht; hoe merkwaardiger het voorwerp, hetzij van vorm hetzij doordat men zooiets niet in een grot zou verwachten, hoe meer kracht daaraan wordt toegekend. Het geloof hieraan is zoo sterk dat zelfs een krekelt die men

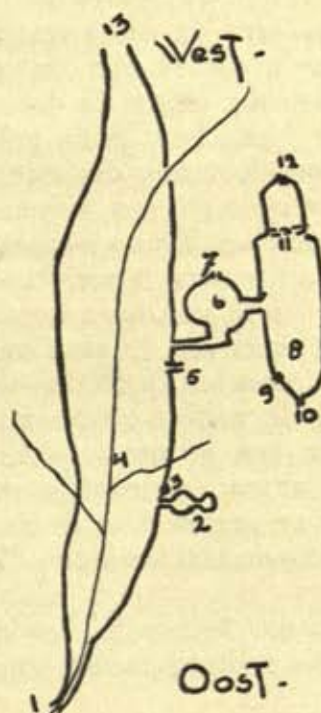
daar ziet wordt gevangen om thuis boven 't vuur geroosterd en daarna opgegeten te worden, waardoor de keramat van den Wali dan in 't lichaam komt.

Zoo nu en dan hooren we 't getjilp van de walèts, zwaluwen die de bekende eetbare vogelnesten leveren: jammer dat ze zoo moeilijk te vangen zijn want anders, wat een brok heilmakende kracht vliegt daar niet voorbij!

We komen dan aan een plaats waar vleermuizen bij honderdtallen aan de rotsen hangen of af en aan vliegen en die vanwege de uitwerpselen hier een verpestenden stank verspreiden. De onderaardsche tocht loopt nu bijna teneinde en weldra kunnen we dan ook reeds den uitgang zien. 't Is een fraai gezicht. We staan nog steeds in 't donker maar voor ons, blauwachtig als was 't maneschijn, dringt 't zonlicht tusschen de rotsen door naar binnen.

Nog een klim en nat, vol roetvlekken, nog onder den indruk van wat we gezien hebben, staan we in de frissche lucht, waar een voetpad ons brengt naar de kampoeng Panjalahan.

Ter illustratie geven we een schetskaart van de grot.

1. Ingang.
2. Tadjoe.
3. Tijdjamdjam.
4. Tji Goeha (Lebak Sela).
5. Tjikahoeripan.
6. Masdjid.
7. Weg naar Mekkah.
8. Pangwadonan.
9. Weg naar Soerabaja.
10. Weg naar Tjirebon.
11. Djabl Kopeah.
12. Weg naar Banten.
13. Uitgang.

Zooals gezegd is deze grot eigenlijk een tunnel die onder een heuvel door gaat; de heuvel heet Goenoeng Moezarrad naar een Arabisch woord dat ascese beteekent.

Volgens zeggen van de chalipah van Panjalahan is 't daar zoo sangët dat toen de bewoners daar een gedeelte ontgonnen om er hoema (ladang) van te maken ze allen ziek werden. Het werk werd dan ook terstond gestaakt.

De donkere grot is natuurlijk een uiterst geschikte verblijfplaats voor djins; o.a. woont hier de meergenoemde Sjech Hadji Boela Bali, terwijl volgens opgave van de chalipah van Panjalahan er nog twee andere zijn om de grot te bewaken: Sjech Hadji Balira en Sjech Hadji Abdoel Falak.

Ik heb eenige menschen gesproken die er vast van overtuigd zijn eens deze djins gezien te hebben. Laat mij een van hen hier 't woord geven: Op een keer had ik een zekeren wensch en daarom ging ik om de medewerking van den Wali te verkrijgen, den nacht doorbrengen in de tadjoe (zie teekening). Mijn lamp had ik uitgeblazen, zoodat ik alleen in 't donker zat. Terwijl ik aan 't reciteeren was hoorde ik opeens stemmen naderen en voorbijgaan. Ik maakte me in 't geheel niet bang, integendeel, ik was blij omdat ik dacht dat er ook andere menschen in de grot waren. Na een poosje kwamen die stemmen terug en bleven langen tijd niet ver van de tadjoe in den hoofdgang hangen. Tenslotte was ik mijn nieuwsgierigheid niet meer meester en ik stak mijn hoofd voorzichtig naar buiten om te zien wat voor menschen 't waren. Dicht bij de Tjidjamdjam zag ik eenige groote gedaanten zitten die een glimmend licht uitstraalden. Ze zaten genoeglijk te praten, maar wat ze zeiden kon ik niet begrijpen omdat ze een taal bezigden die ik niet verstond.

Ik dorst niet nader te komen omdat ik hiervoor uit de tadjoe moest gaan

wat ik liever niet deed omdat ik bang was dat ik daardoor de medewerking van den Sjech zou verspelen.

Waarom heeft de Goeha Wali nu die vereering te danken? De volgende geschiedenis werd mij door de chalipah van Panjalahan verteld:

De komst van Sjech Abdoel Moechji werd in Karang niet met onverdeeld genoegen ontvangen. De bevolking die toen nog heidensch was stond bekend om haar vele ilmoe's, tezamen de ilmoe kagagahan genoemd, de leer die kracht en onkwetsbaar predikte. Ook nu nog worden de menschen van de Zuid gevreesd om hun goena-goena, hun zwarte kunst. Geregeld worden er thans nog, ofschoon veel minder, tērēbang-wedstrijden gehouden. Tērēbang is een platte trom. De menschen slaan er zoo hard en zoo lang op dat hun handpalmen barsten; wie niet met bebloede handen thuis komt wordt door zijn vrouw niet ontvangen. Op grond van die eigenschappen heeft men in de volksmond de uitdrukking „wedoek Paroeng, gagah karang, tai teu teurak koe andjing” wat dan beteekent: „de onkwetsbaarheid van Paroeng, de kracht en macht van Karang, de uitwerpselen (van die menschen) kan een hond niet doorbijten.” Paroeng is 't tegenwoordige Taradjoe, een district dat aan Karangnoenggal grenst. Het was dan ook geen wonder dat de leer van Mohamad die lijdzaamheid en verdraagzaamheid predikte voor die menschen een doorn in 't oog was. Met verbeten woede moesten ze zien hoe de nieuwe leer, die „weekhartigheid” kweekte, hoe langer hoe meer veld won. Toen ze zagen dat hun eigen leer in gevaar begon te komen maakten ze zich zoo woest dat ze Sjech Abd. Moechji overvielen en verdreven.

De Wali heeft toen met de weinige santri's die hij had, zijn toevlucht gezocht in de goeha, terwijl ze de beide openingen met groote steenen versper-

den om te voorkomen dat ze achtervolgd werden. In deze grot nu waar ze wekenlang door de heidenen onder aanvoering van een zekeren Aripin van Panawa, een kampong niet ver van Pamidjahan, werden belegerd, hebben de getrouwen 't onderricht in den Islam voortgezet. De vrouwen kregen een plaats toegewezen in de pangwadonan en de mannen in de masdjid.

Eindelijk kwam er hulp opdagen. Op een of andere manier wist de Wali Bantam en Atjeh, vanwaar een zekere Tengkoë Kalasèn kwam, te waarschuwen. Op verzoek van den heilige moest men eerst met zachte woorden (dinasèhatan) van den dwaalweg geholpen worden maar toen de Tengkoë dit deed kwam Aripin met getrokken klewang op hem af. De Tengkoë aarzelde nu geen moment maar nam den aanvoerden op zijn piek. De heidenen die hun gevierde leider zoo gemakkelijk zagen vallen, werden bang en gaven zich over. Met een geweldigen trap waardoor de rots, die nu nog aan te wijzen is, naar binnen tuimelde, werd de uitgang vrijgemaakt.

De piek (ëntjis) waarmee Aripin gedood zou zijn wordt nu nog bewaard in de masdjid van Panjalahan en werd mij toen ik daar kwam ook getoond. Het is een stevig, vierkantig, spitstoe-loopend metalen voorwerp bevestigd aan een langen houten steel. Het metalen gedeelte is ongeveer $\frac{1}{2}$ M. lang. Ook werd mij een tweesnijdende lange dolk getoond, die ook uit dien tijd moest stammen ³²⁾.

We hebben vele malen over Panjalahan gesproken zonder dat we weten wat Panjalahan is. Dit is de naam van een kampoeng, niet heel erg ver van Pamidjahan, waar Embah (Sembah) Kodrat een zuster van Abdoel Moechji en haar man Chatib Moewahid begraven zijn.

Hun makam is veel kleiner dan die van Abd. Moechji en wordt ofschoon

in mindere mate eveneens vereerd. Er heerscht tusschen beide kampoengs een begrijpelijke concurrentienijd, ofschoon die nooit gevaarlijk tot uiting komt. Zoo zegt de bevolking van Panjalahan dat haar voorouders minstens evenveel vereering verdienen als de Wali van Pamidjahan.

De bewoners van Pamidjahan daarentegen zeggen: „De naam zegt al hoe 't er mee staat want Panjalahan is afgeleid van salah (fout).” Vroeger woonde Chatib Moewahid samen met Abd. Moechji. Chatib Moewahid wilde echter zelfstandig zijn en stichtte een eigen pasantrèn. Toen zei de Wali: „Ari kitoe mah salah”. Als 't zoo is, is 't verkeerd. Vandaar dat die nederzetting nu Panjalahan wordt genoemd.

De chalipah van Panjalahan, een afstammeling van Chatib Moewahid gaf echter een heel andere lezing. Panjalahan is eigenlijk, Pamas' alahan; mas'alah beteekent: vraag, vraagstuk. Panjalahan moet dan zijn: de plaats waar vragen gesteld (en natuurlijk beantwoord) worden, vragen betreffende den Islam.

Een paar adatrechtelijke regels, die de bevolking van Pamidjahan ook al „salah” noemt maar dan in de betekenis van niet overeenkomend met anderen, verdienen in Panjalahan wel eenige vermelding. Alle sawah's in Panjalahan komen toe aan vrouwen en mogen niet verkocht worden. Voor de rest geldt deze bepaling echter niet. Zijn er geen dochters in een gezin dan mogen ook de zonen de sawah's erven van de moeder. Verder mogen de meisjes en vrouwen van Panjalahan, ook zij die ergens anders wonen, alleen in haar kampong trouwen terwijl de man dan bij haar komt inwonen. Wordt 't huwelijk ontbonden dan geldt voor de daaruit gesproten dochters die met den vader naar een andere plaats zijn gegaan ook dezelfde bepaling. Aan dit gebod echter wordt volgens mededeelingen aldaar niet zoo streng meer de hand gehouden.

Wie was Sjech Abdoel Moechji en wat had hij gedaan dat hij nu nog zoo-veel vereering geniet?

Als geboorteplaats van Kandjeng Sjech werd opgegeven Mataram; zijn vader was Kiaji Sjech Lebè Warta Koesoema, terwijl de stamlijst dan via de Ratoe uit 't oude rijk Galoeh verder gaat tot Nabi Enoch (Noach). Zijn moeder was Nji Raden Adjeng Tangan Djiah, die rechtstreeks moest afstammen van den Profeet zelf. In hoeverre deze gegevens juist zijn valt moeilijk te zeggen, mede omdat men hoogst waarschijnlijk, zooals dat altijd gaat bij heel bijzondere personen, ook aan den Sjech een hoogere afstamming heeft gegeven, om meer luister aan zijn naam te voegen.

Welke redenen Abdoel Moechji echter had om heelemaal naar zoo'n afgelegene streek als Karang te gaan kon men mij niet opgeven. Wel zei men dat Abdoel Moechji van Cheribon, via Taloen in 't tegenwoordige Soemedang, Karang moest hebben bereikt.

Abdoel Moechji was degeen die 't meest had bijgedragen tot de Islamitiseering van Karang. Hij ging heel eenvoudig te werk. Toen hij in Lebak Sioeh kwam nam hij zijn intrek bij een landbouwersfamilie die hij bij de veldbewerking trouw bijstond. Hij deed zijn uiterste best en de landbouwers waren dan ook danig over hem tevreden. 's Avonds na gedane arbeid nam de Sjech zijn goer'an en begon daaruit op welluidenden toon te lezen. De menschen, allemaal nog heidenen, kwamen nieuwsgierig naar hem luisteren: „Wat een mooie stem en wat een heerlijk lied", zeiden ze dan. „Wat zou 't prachtig zijn als daarbij op de tērēbang wordt geslagen". Iedereen wilde de melodie leeren en Abd. Moechji stemde volgaarne toe. Eerst de wijs, dan de woorden er bij en zoo begon 't eerste onderwijs in goer'an-teksten reciteeren. In zijn vrijen

tijd ging de Wali vaak de omgeving verkennen.

Nu eens ontmoette hij een jager, dan weer een hengelaar en als hij hun vroeg wat voor djampè, tooverformule, ze bij 't jagen of hengelen gebruikten, zeiden ze een of andere heidensche spreuk op. „Ik heb een andere formule," placht Kandjeng Sjech dan te zeggen, „probeer 't eens met deze, dan zullen de resultaten beter zijn." Hij leerde hen de sahadat de geloofsbelijdenis van den Islam. En waarlijk, met deze formule vingen ze meer wild, meer visschen. Zoo geschiedde dan de eerste bekeer^{ing} 33). Abdoel Moechji was geduldig, vriendelijk jegens iedereen, stond altijd klaar waar hulp en bijstand noodig waren en zoo maakte hij zich allerwege bemind. Hij genas zieken en gaf raad in moeilijke gevallen waardoor hij aller vertrouwen won en 't aantal van zijn leerlingen steeds toenam, tot groot ongenoegen echter van dat overgrootste deel van de bevolking dat nog steeds de oude ilmoe's behield, dat steenen en boomen vereerde en dat alleen de leer van onkwetsbaarheid en kracht predikte. Twee van de sterkste goeroe's, Bapa Asmoen en Bapa Ibra die door de bevolking om hun kracht gevreesd waren kwamen eens naar Sjech Abdoel Moechji toe om den nieuwen goeroe op de proef te stellen en hem te gelasten Lebak Sioeh te verlaten. De Wali bleef kalm en bedaard en zei dat de Islam geen leer was om te vechten en dat, zoolang de bevolking niet was bekeerd hij heelemaal niet van plan was weg te gaan. Bapa Asmoen maakte zich om dat antwoord zoo woest dat hij zijn golok greep en aanstalten maakte de heilige aan te vallen. De Wali verliet zich heelemaal op Allah en zie! Het leek wel alsof de aanvaller aan den grond was vastgegroeid. Hij kon geen stap vooruit en daarbij, hoe hard hij ook trok aan zijn golok, hij kon 't wapen niet uit de scheede krijgen. Pa

Ibra kwam te hulp maar hem overkwam 't zelfde lot. Hij trok zijn golok maar 't scheen alsof 't wapen eindeloos lang was geworden. Overwonnen gaven beide zich ten slotte over (uit : Sadjarah Pamidjahan, door Achmad Basach). — Na dien breidde de pasantrèn in Lebak Sioeh zich meer en meer uit met 't gevolg dat Pamidjahan werd gesticht.

De meeste aanhang had de steen — en boomenvereering in Denoeh in 't district Taradjoe, precies aan de grens hiervan en Karangnoenggal. Vandaar dat voor de bewoners van Pamidjahan en omgeving de streek Denoeh „taboe” is. De grens wordt aangegeven door de Tjisen-gong en 't is aan niemand geoorloofd dit riviértje over te steken.

Tot slot volgt hier de volledige stamlijst van Abdoel Moechji.

Van vaderszijde :

1. Nabi Enoch (Noach).
2. Meneng Poetih.
3. Gadoe Gantoengan.
4. Awang Lawang.
5. Ratoe Gandoelarang.
6. „ Salar.
7. „ Madjar Kana.
8. „ Kombara.
9. „ Permana.
10. „ Galoeh.
11. „ Boehoen.
12. Koeda Landjar. ³⁴⁾
13. Moedik Tjikawoeng Ading. ³⁵⁾
14. Sareupeun Nèmbol. ³⁵⁾
15. Entol Panengah.
16. Lebè Warta Koesoemah.
17. Kandjeng Sjech Abd. Moechji.

Van moederszijde :

1. Kandjeng Nabi Moehammad s. a. w.
2. Sittina Fatimah.
3. Sajidina Hoesain.
4. „ Zain al'abiddin.
5. „ „ al'alam.
6. „ „ alhoebra.
7. „ „ alhoesain.

8. Sajidina Sjech Djoemadilkoebra.
9. Maulana Ishaq.
10. K. Sinoehoen Giri Kedaton.
11. K. Sinoehoen „ „ (Gresik).
12. K. Pangeran Giri Laja.
13. R. Wira Tjandra.
14. R. Kentol Sambirana.
15. Nji R. Adjeng Tangan Djiah.
16. Sjech Abd. Moechji.

Zarah koeboer volgens de orthodoxe populaire Islam-opvatting.

Hoe stelt men zich de zarah koeboer voor? 't Bezoeken van graven is „soen-nah”, wat letterlijk wil zeggen „wijze van doen” in 't bijzonder van den profeet, het is niet verplicht, maar doet men het, dan maakt men zich daardoor heel verdienstelijk. — Men komt daarom teksten van de qoer'an te reciteeren ten gunsten van den doode opdat Allah hem zijn zonden vergeeft en hem als goed Islamiet ontvangt. Voor den bezoeker heeft de zarah koeboer 't voordeel dat hij dan aan 't hiernamaals wordt herinnerd, dat hij dan nog eens goed beseft dat ook aan zijn leven eens een einde komt, waardoor hij hopelijk 't kwaad zal vermijden en zich des te meer zal wijden aan de plichten van zijn godsdienst.

Wat dit betreft komen beide opvattingen, en die van den orthodoxen, populaireren en die van den strengen Islam overeen. De eerste gaat echter verder.

Naast de genoemde onbaatzuchtige bedoelingen van de zarah koeboer komt nu, ik zou zeggen, 't egoïsme, en 't gaat dan zoover dat dit op den voorgrond, terwijl de eerste bedoelingen op 't tweede plan komen. Men begint nu ook voor zichzelf te verzoeken en gebruikt dan de doode als tusschenpersoon, die de wenschen van den levende aan Allah overbrengt. Allah is in hun opvatting zoo hoog boven de menschen verheven, dat men zonder hulp niet tot Hem komen kan. „De regent”, zegt

men dan „die toch maar een mensch is, kan men toch niet zoo maar spreken! Men moet toch eerst bij den oppasser komen! Als men iets van een hoogen heer gedaan wil krijgen dan is 't toch veel beter een vriend of althans een kennis van den hooggeplaatsten persoon voor zijn zaak te doen pleiten?”

Wat is dus nu natuurlijker dat men ook bij Allah een tusschenpersoon gebruikt, een vorst b.v. die in zijn leven zoo rijk door Allah gezegend was of beter nog een Wali, die immers de gunsteling God's was en 't nog altijd is?

Op grond van deze opvatting begint men onderscheid te maken tusschen graven van gewone menschen en die van bijzondere personen. De eerste laat men links liggen terwijl de tweede des te meer de aandacht hebben. Nu gaat men echter nog verder. Aan de graven laat men de koentjen de formules reciteeren, alles in oud-Arabisch, men prevelt mee wanneer men een bekend gedeelte ontmoet echter voor 't grootste deel zonder te weten wat 't beteekent. Onder deze omstandigheden is 't heel begrijpelijk als de Godsidee vervaagt; de tusschenpersoon, wiens graf men hier ziet, omringd door zooveel hulpbehoevenden en die dus voor 't oog zooveel dichterbij is, treedt bij 't uiten van de wenschen meer op den voorgrond, terwijl de allerhoogste van wie alles toch moet komen, zoo vaak wordt vergeten. Dit zijn nu excessen die zelfs door de ruime opvatting van den orthodoxe populairen Islam niet worden aanvaard. Alles moet van Allah komen en de gedachte aan Hem moet voorop gaan.

Hoe is nu de opvatting van de streng Islamitische richting? De opvatting van deze richting, de z. g. Wahabirichting, die o. a. vertegenwoordigd wordt door de Persatoean Islam, kunnen we 't best weergeven door gedeelten aan te halen uit de „Soeal Djawab” een serie boekjes, geschreven in 't Maleisch, die vanwege

de bovengenoemde vereeniging wordt uitgegeven.

„Maka dengan Hadits-hadits jang terseboet itoe, njatalah bahwa zarah koeboer itoe soennah bagi laki-laki dan perempuan tetapi hendaklah kita ketahoei bahwa zarah koeboer itoe boekanlah boeat minta-minta kepada ahli koeboer, boekan oentoek minta soepaja ia mintakan kepada Allah sesoeatoe hadjat kita boekan oentoek ambil berkat dengan zarah itoe, boekan oentoek menaroeh kembang-kembang, boenga-boenga atau bakar menjan disitoe boekan oentoek masoekkan oeang ditjelengan koeboer boeat dimakan oleh perampok atau taukeh koeboer (koentjen c. s.!) dan boekan boeat apa-apa lain, melainkan oentoek mendo'aken ahli koeboer soepaja Allah beri rohmat dan ampoeni dosa mereka, dan oentoek mengingatkan kita pada acherat, soepaja dengan itoe kita djaoehi sekalian kedjahatan dan dapat kita kerdjakan sekalian printah-printah Agama kita.” (no. 19, bl. 32, deel 1).

Uit 't voorgaande blijkt ten duidelijkste dat de zarah koeboer alleen ten doel heeft: voor den doode opdat God hem welgevallig zij voor den levende, opdat hij aan 't hiernamaals denke. Alle bijkomstigheden als offeren van bloemen enz. zijn uit den booze en worden „bid'ah” (kettersch) genoemd.

Verder: de Profeet heeft geen onderscheid gemaakt tusschen graven van eenvoudige lieden en die van bijzondere personen, geen tijd bepaald die de beste zou zijn voor de zarah. In Deel II, blz. 21, staat, onder d: „didalam hal zarah koeboer itoe Nabi kita tidak tentoekan koeboer sianoe atau si-ini dan tidak poela ia perintah begitoe. Oleh sebab itoe sepatoenja djanganlah kita menentoekan koeboer iboe, bapa atau koeboer keramat atau menentoekan hari oentoek zarah.

Agama Islam tidak beri nama atau pangkat keramat kepada siapa-siapa manoesia walaupoen sahabat Nabi”

Moet men om tot Allah te komen

ook een tusschenpersoon gebruiken, tawassoel, zooals de Arabische term luidt? De Persatoean Islam geeft een ontken-nend antwoord: iedereen is Allah nabij. Tawassoel wil niet zeggen dat men een schakel gebruikt, maar onder tawassoel verstaat men: tezamen bidden. Dit nu kunnen alleen levende menschen doen. Als argument wordt een citaat aangehaald uit een boek van Al Boechari, waarin werd gezegd dat tawassoel tijdens 't leven van Moehammad met dezen, gezamenlijk werd gedaan; na zijn dood echter werd dit verboden en moest tawassoel toen geschieden met den nog levenden Aboe Bakr (Soeal Djawab, deel III, blz. 11).

De orthodoxe Islam voert hiertegen aan dat de Wali's niet zijn gestorven, maar weer staat Pers. Islam gereed en haalt dan een qoer'an-tekst aan (al Kalif: 11) waarin gezegd wordt dat ieder menschelijk wezen sterfelijk is. Als zelfs de Profeet gestorven was, zouden de Wali's dan niet vatbaar moeten zijn voor den dood? (Deel 7, blz. 67).

Het zou ons te ver voeren de beide richtingen in haar interessanten strijd te volgen en trouwens, 't onderwerp ligt buiten ons terrein van onderzoek. Laten we nu terugkomen op Pamidjahan.

Uit 't tevoren uiteengezette kunnen we reeds opmaken dat iemand van de strenge Islam-opvatting niet licht in Pamidjahan komen zal. Is de heerschende opvatting van zarah koeboer in Pamidjahan de door den orthodoxen Islam nog geoorloofde? Ik durf 't niet voor de volle 100% te garandeeren. Integendeel! Naar mijn meening zullen velen, zeer velen zelfs, bij hun wenschen onbewust den Wali op den voorgrond plaatsen, terwijl de gedachte aan Allah vervaagt. Immers allerlei dingen wijzen er op. De heele sfeer is doordrongen van de aanwezigheid van den Wali. Voor en na is 't de keramat van den heilige.

Men brengt bloemen, water, haarolie etc. aan 't graf opdat de keramat v. Sjech Abd. Moechji zich daaraan meedeelt. Iedere keer ontving ik op de vraag wat 't doel van hun bedevaart was, van de menschen steeds 't zelfde antwoord: „Badè njoehoenkeun ka Kandjeng Sjech, soepados salamat”, wat dan zeggen wil: „ik wil aan Kandjen Sjech verzoeken dat 't mij welga”.

Het is natuurlijk mogelijk dat die menschen, die immers geen juristen waren, zich minder precies konden uitdrukken, maar zou 't niet waarschijnlijk zijn dat hun eerste gedachten naar den Wali uitgingen? Men moet verder goed in't oog houden dat de meesten geen bepaald godsdienst-onderwijs hebben genoten; dat hun godsdienstige kennis heel gering is en dat ze enkel en alleen Mohammedanen zijn omdat hun ouders ook Mohammedanen zijn. In de geloofsbelijdenis van den Islam staat dat er geen God is dan Allah, hetgeen beteekent dat Hij alleen vereerd mag worden, dat 't uit is met de heidensche aanbidding van beelden, boomen en steenen. Vele animistische gebruiken en geloofsuitingen worden echter door 't aanpassingsvermogen van den Islam opgenomen, nu niet omdat men in ieder voorwerp een God ziet, maar omdat Allah in Zijn almacht daaraan een bijzondere kracht heeft geschonken. Oude wapens, zooals in Tjirebon en Pandjaloe, worden vereerd en iedere Moeloed met veel ceremoniën als wierookbranden en teksten uit de qoer'an reciteeren, gewasschen en gereinigd. En degenen die de leiding geven zijn meestal beambten van de Moskee of anderen aan wier reputatie van goed Islamiet niet kan worden getwijfeld: aan bepaalde soorten steen, die in ringen, aan halskettingen of armbanden worden gebruikt, worden bepaalde soorten krachten toegeschreven. Steeds wordt bij iedere aanwinst onderzocht of de steen een gunstigen of ongunstigen invloed heeft. En de menschen aan wie dit werk (ngépat

in 't Soendaas) wordt toevertrouwd, zijn alweer de moskeebeambten of andere aan wier reputatie van goed Islamiet niet kan worden getornd. En steeds houden ze zich gedekt achter de woorden: „Allah is almachtig. Waarom zou Hij in zijn almacht aan die voorwerpen niet bijzondere krachten hebben geschonken? Wat zijn de gebruiken echter anders dan de van ouds bekende, die hun animistisch of dynamistisch kleed hebben afgelegd en nu onder een nieuw gewaad behouden zijn gebleven? Wat is de keramat van nu anders dan de mana van 't dynamisme? Ook 't bezoeken van heilige makam's is niets anders als een voortzetting van de oude animistische doodenvereering. De heiligenvereering heeft door de elasticiteit van den Islam een eigen plaats gekregen. Zoo schreven B. Alkema en T. J. Bezemer: „Elke groep van Moslims heeft als 't ware zijn eigen heiligen, elke landstreek zijn eigen schutspatroon, tot welke de beden worden gericht om een wensch bevredigd te krijgen, aan wie offers worden gebracht en naar wier graven men bedevaartgangen onderneemt. De hulp der heiligen wordt gezocht door bede, door gelofte (nadar); zij worden door de massa der bevolking als halfgoden vereerd en passen volkomen in 't stelsel van hun oudheidensch veelgondom.”

De gewoonte om eerst 't graf van de ouders te bezoeken alvorens iets te ondernemen of als men promotie maakt en naar een andere plaats moet gaan, om alzoo hun zegen te erlangen, het is alles zuiver animistisch en een voortzetting van de vroegere vooroudervereering. „Heiligendienst en doodencultus hebben 't compromis gevormd tusschen 't geliefde polytheïsme van vroeger en 't nuchtere monotheïsme van den Arabischen profeet”, zegt Dr. Snouck Hurgronje in „De Islam in Nederl.-Indië”.

Afgezien echter van de vraag of deze gewoonten door den Islam in 't algemeen getolereerd mogen worden, moeten we niet direct zeggen dat ze verkeerd zijn. Zeer zeker hebben ze hun goede zijden. Hoe velen hebben na een grafbezoek niet hun geestelijke kracht herwonnen; hoe velen zijn niet getroost en gesterkt teruggekeerd, in dagen van smart, hoe velen hebben niet berusting leeren vinden in hun lot! En zoolang zulks gebeurt, zoolang heeft men niet 't recht ze als minderwaardig te beschouwen enkel en alleen omdat ze minder goed passen in 't vast omschreven stelsel van den Islam.—

Kort na mijn bezoek aan Pamidjahan las ik in 't Algemeen Indisch Dagblad „De Preangerbode” 't volgende bericht dat ik letterlijk heb overgenomen.

Windhoos ontziet heilig graf.

Boomen afrukkende, zwenkte de storm om de heuvel heen!

In 't Zuiden van Tasikmalaja bevindt zich een zeer bekende kampoeng Pamidjahan geheeten waar een der 5 of 7 oude Wali's (sic!!) begraven ligt. Hij hielp de Islam verbreiden en zijn graf staat in een zeer heilige reuk. In de maand Moeloed komen er tienduizenden bedevaartgangers tot zelfs uit Palembang toe.

Eergisteren werd deze buurtschap getroffen door een windhoos. Met sprongen schoot de hoos in groote kracht op 't graf toe, raakte boomen etc. met afstanden van 25 à 50 M. en knapte die af als de bekende lucifershoutjes doch — bij 't graf op de heuvel gekomen boog de windhoos af, maakte een zwenking en vernielde een 7 tal kampong huizen onder meer door er boomen op te doen vallen. Wonder boven wonder hadden geen persoonlijke ongelukken plaats.

Op de bevolking daar heeft 't geval veel indruk gemaakt.”

(A.I.D. 22 Februari 1937, Eerste blad).

AANTEKENINGEN.

1) Ditoedoeng is lett: met een hoed op; onder toedoeng wordt hier echter ook verstaan: parasol en dgl.

2) W. I. = Wakil Imam.

3) De Imam die vertegenwoordigd wordt is de regent van Tasikmalaja, immers imam, een Arabisch woord, beteekent hoofd, leider, voorganger, inzonderheid bij 't gebed. Als zoodanig wordt beschouwd, de regent, zooals dat nu nog vastgelegd staat in de I. S. art. 178; deze oeloe-al-amri gedachte d.w.z. dat de regent is hoofd van 't godsdienstig gezag, wordt nu in de praktijk niet of niet algemeen meer gehuldigd.

4) Panembahan is afgeleid van „sembah”, dus voorwerp van eerbiedige vereering.

Hooge titel, een vorstelijke rang aanduidende, die op Madoera vroeger door regenten en te Cheribon door de vorsten gedragen werd, doch nu op Java zelden wordt toegekend. De vorsten van Mataram voerden ongeveer 1586-1620 dien titel, die ook bij wijze van hooge uitzondering door de Soesoehoenan aan een der prinszen voor wie hij groote eerbied koesterde zou kunnen worden gegeven. (Encyclopaedie van Ned. Oost-Indië, deel III).

5) Wali Mohammedaansche heilige, vriend Gods; de volledige naam is Walioe'lláh. In 't bijzonder worden aldus genoemd de heiligen aan wie in Ned.-Indië de invoering van den Islam in verschillende gewesten wordt toegeschreven.

6) Pesantrèn of pasantrèn is verblijfplaats en tegelijk school van de santri's. Een santri is een leerling maar ook een oud-leerling van een dergelijke inrichting. Deze scholen hebben een grootere of kleinere reputatie van heiligheid die hen meer of minder leerlingen doet trekken. 't Onderwijs omvat meestal de kennis der wet, de geloofsleer en de mystiek.

7) Dr. D. A. Rinkes in: De Heiligen van Java, wist voor dezen naam geen verklaring te vinden. De naam Pamidjahan moet volgens de eene lezing afgeleid zijn van midjah, letterlijk: 't spelen en spartelen van vele visschen. Men is hiertoe gekomen omdat daar veel menschen af en aan gaan. Volgens een andere lezing zou 't een lemes-vorm zijn van pamoe-djahan, van moedja, eeren. Dr. D. A. Rinkes in De Heiligen van Java en Achmad Bassach in zijn „Sadjarah Pamidjahan” hebben deze lezing als de meest waarschijnlijke aangenomen. Bij eigen onderzoek werd deze verklaring in Pamidjahan zelf ook vermeld.

8) Ongetwijfeld blijkt uit de geheele zinsbouw dat hier ten onrechte met karamat de

persoon wordt bedoeld, terwijl karamat (arab: keramah) letterlijk beteekent: edele gave (Encyclopaedie v. Ned. Oost-Indië), magische kracht (B. Alkema en T. J. Bezemer: Volkenkunde v. Ned.-Indië), de wonderteekenen die van den heilige uitgaan (Dr. D. A. Rinkes: De Heiligen van Java).

9) In de verhalen wordt ook vermeld dat Abdoel Moechji op zijn Haddj naar Mekkah in Atjeh in de leer is geweest bij Abdoerraoef van Singkel. In een geschrift, getiteld Abdoerraoef van Singkel, heeft Dr. D. A. Rinkes ook van Abd. Moechji melding gemaakt.

In een daar gevonden silsilah (geestelijke geslachtsboom, lijst van beroemde godgeleerden — die soms opklimt tot den engel Gabriel — van wie een Wali zijn kennis heeft verkregen) prijkt de naam Abd. Moechji terstond na dien van Abdoerraoef. Dr. D. A. Rinkes schreef dat Abdoerraoef zijn grootste bekendheid genoot in de 2de helft der 17de eeuw. De tijd dien ik aangenomen heb voor de stichting van Saparwadi is dus heel goed hiermee overeen te brengen.

10) Volgens een andere lezing zou 't op een Vrijdag moeten zijn: de Wali wilde dan vóór de Vrijdagsalat terug zijn.

11) Men gelooft dat de Wali over boven-menschelijke vermogens beschikte; zoo zou hij zich in een oogwenk over groote afstanden kunnen verplaatsen. In 't Soendaas heet dit „Ras — tjlok”. (ras = aanduiding van de snelheid waarmee een gedachte, een gevoel in je opkomt; tjlok = aanduiding van de snelheid waarmee een vogel zich op een tak neerzet).

12) Iedereen in Pamidjahan weet te vertellen dat toen Sjech Abd. Moechji met die blijde boodschap terugkwam, hij 2 oorkonden (piagem's) bij zich had. De eene had den vorm van een kom (bokor), de ander was ovaal als een dienblad. Beide waren gemaakt van geel koper (paroenggoe).

13) Gedurende mijn verblijf in P. heb ik verscheidene personen gesproken die naar ze beweerden, nog den merdika-tijd van Pamidjahan hebben meegemaakt. — De opheffing geschiedde onder de XIden regent van Soekapoera, onder de Indonesische bevolking bekend als Dalem Bogor. Deze kwam op een keer in P. en vroeg of hij de piagem's mocht leenen, om ze te toonen aan 't Land. Dit werd zonder eenig bezwaar toegestaan echter om de oorkonden nooit meer terug te zien. Kort daarop werd in navolging van de overige gedeelten van de Preanger de landrente in P. ingevoerd. Terstond werden 2 afgevaardigden uitgezon-

den om hiertegen te protesteeren en de oorkonden terug te halen. Echter zonder resultaat. Niet lang daarna haalde de regent zich 't ongenoegen der Regeering op den hals; werd van zijn waardigheid ontzet en hem werd Bogor als verblijfplaats aangewezen waar hij tot aan zijn dood verbleef. (Bevestigd in de Sadjarah Soekapoera). Aan deze gebeurtenis heeft hij zijn naam van Dalem Bogor te danken. Volgens 't geloof van de menschen in P. nu, is dit alles een straf voor wat hij in P. heeft gedaan. Terstond moet hieraan worden toegevoegd dat deze lezing totaal eenzijdig was.

14) Tusschen de paperassen die men mij welwillend ter beschikking heeft gesteld heb ik een brief gevonden waarin werd gezegd dat door 't besluit (firman of pirman) van den Resident van de Preanger de regeling van zakat, pitrah enz. bevestigd werd. Volledigheidshalve laat ik een afschrift daarvan hierbij volgen.

No. 981/2.

Mangoenredja, 22 Juni 1899.

Dengan hoermat saja memberi taoe bahwa dengan soerat pirman Padoeka Kandjeng Toean Resident Priangan tanggal 15 boelan ini No. 6316/2 ditetepken bahwa panghasilan Chalipah-chalipah di Pamidjahan, Panjalahan, Bantarkalong, dari pada zakat, pitrah, wang tikah dan wang pasah, menoeroet adat koena, tetap mendjadi panghasilannja, dan panghasilan rajat-rajatnja, tida seperti dari laen-laen Chalipah dan Naib begitoe djoega. Ditetepken bahwa pangkat Chalipah di tempat-tempat tadi toeroen-toeroen kepada anak tjoe-tjoenja djadi Chalipah disitoe. Maka ditetapken djoega kampoeng-kampoeng jang djadi bahwahannja, satoe-persatoe kedoedoekan Chalipah itoe.

Pamidjahan

Dessa: Kampoeng.

Bongas. Semoeah kampoeng didalem dessa ini melainkan kampoeng Satoes.

Djompong. Tadahajoe dan Kiara Koeneng.

Pakemitan. Tjihandiwoeng.

Tjikoeja. Tjikawoeng gede.

Tjipitjoeng. Lebak Sioeh Petir, Tjilangboeroeh, Tjilingga.

Panjalahan.

Dessa: Kampoeng.

Panjalahan. Tjioga.

Bantarkalong.

Dessa: Kampoeng.

Bantarkalong. Tjiawitali, Legohmenol, Tjipalahlar, Tjimeretoeg, Darwati Kaler, Tjisoeroepan.

Hal ini soepaja Rd. Aria Patih mengetahoei adanja.

De wd. Ass.-resident van Soekapoera Kolot,

wg. DE VOGEL.

15) De grenzen waarbinnen dit verbod van kracht is, worden aan den kant van Parakanhondje aangegeven door de poort, aan den anderen kant, aan den kant van Panjalahan door den waterval. Als gevolg van dit verbod zijn de warong's en de saengwakap (huisje waar de bedevaartgangers kosteloos kunnen komen) alle buiten deze grenzen opgetrokken.

16) In P. zegt men tegen de kinderen:

„Oelah oedoe bisi pètot.

Je mag niet rooken, anders krijg je een verwrongen (scheef) gezicht.

17) Deze verhalen heb ik vermeld niet om 't historische, maar enkel om 't geloof van de menschen weer te geven.

18) Volgens Dr. D. A. Rinkes zou 't afsluitstuk door Abd. Moechji zelf gesneden zijn. Deze lezing heb ik echter niet aangetroffen. Op mijn vraag waarvan 't gemaakt is, zei men mij dat 't in elk geval niet van hout is. Telkens als de dakbedekking vernieuwd wordt (atap) wordt 't afsluitstuk met alle voorzichtigheid naar beneden gebracht. Bij een van deze gelegenheden nu gebeurde 't dat een stukje van dat afsluitstuk afbrak. Volgens de menschen leek 't op gedroogde aarde of gebakken klei.

19) Het geloof aan djin's speelt in 't volksleven van alle Mohammedanen waar ook, een groote rol. Ze zijn geen menschen, geen engelen en geen duivelen; terwijl menschen geschapen zijn uit klei en licht zijn djin's gevormd uit rookloze vlam. Er zijn twee soorten djin's, geloovige en ongeloovige. Mohammed is ook tot hen gezonden door Allah om hun zijn woord te brengen.

De geloovige djin's, djin Islam, zien er zwart uit en doen de menschen geen kwaad, de ongeloovige daarentegen, djin kapid, zien er wit uit en deze zijn boosaardig. Djin's wonen overal waar 't eenigszins somber en spookachtig is. Het is duidelijk dat dit geloof zich gemakkelijk laat vereenigen met wat reeds in 't volksleven in den Voor-Islamitischen tijd heeft bestaan: 't geloof aan geesten, demonen etc. Volgens Achmad Bassach in zijn reeds aange-

haald boek zouden er twee djin's zijn die de Masigit van P. bewaken: Sech Machmoed en Sech Abdoel karim. Uit welke bron hij deze kennis heeft geput is mij helaas niet bekend. Niemand in P. echter kon op mijn vraag deze namen thuis brengen.

20) Het tegenwoordige Parakanhondje.

21) Vriend Gods en moge God hem gunstig gezind zijn.

22) Voor 't onderhoud van de makam wordt op tweeërlei manieren gezorgd. De vrijwillige bijdragen worden gebruikt voor de heele makam, in 't bijzonder voor de groote uitgaven. Voor 't hoofdgraf is door de adat bovendien een bijzondere regeling gemaakt; 't onderhoud wordt toevertrouwd aan 4 personen met hun naaste familieleden. Ieder persoon krijgt dan één zijde, een „pongpo” zooals 't daar wordt genoemd. Natuurlijk zijn deze bevoorrechten alleen de afstammelingen van den Wali.

Het onderhoud van de masigit geschiedt op dezelfde manier. Aangezien ieder gedeelte hier veel grooter is, is de bevoorrechte hier niet een persoon of familie maar een heele kampoeng of een complex kampoengs.

23) De grond is daar bedekt met grint.

Een ander bezwaar dat men gewoonlijk tegen 't geheel dichtmetselen van een graf heeft is dat de „dooide 't anders zoo benauwd zal hebben”. De gedachte is hoewel onlogisch toch heel sterk menscheijk gevoeld.

24) Het is natuurlijk weer de goede oudetijd!

25) Deze bewering vindt men overal terug waar men een makam heeft die eenigszins als sanget bekend staat. Een algemeen verbreide opvatting is ook dat een vuurwapen dat daar wordt gebruikt om b.v. een vogel neer te schieten altijd zal ketsen.

26) In de maand Moeloed en Moecharam, de beste tijden voor de bedevaart, heerscht er in Pamidjahan een gezellige drukte.

Warong's verrijzen als paddestoelen uit den grond; men vindt daar alles te koop: bamboekokers voor water uit de grot, houten en rotanwandelstokken, bossen sirih, arënsuiker, te veel om op te noemen. Opgeschoten jongens die zich als gids aanbieden. Het is overal leven en vertier.

27) In de grot heet dit beekje Tjigoeha.

Stroomopwaarts wordt 't Tjisèla en een beetje stroomafwaarts Lebak Sèla genoemd.

28) Behalve de Goeha Wali zijn er in Pamidjahan en omgeving nog andere grotten. Ze hebben echter geen reputatie van heiligheid; men gaat er zelfs niet in omdat die grotten berucht zijn om de vele slangen. Een van die goeha's bevindt zich dicht bij 't heilige graf in Panjalahan en heet volgens de Chalipah aldaar, Goeha Kapir, omdat ze bewoond wordt door

djin's die zich niet onderworpen hebben aan den Islam. (Volgens anderen is de Goeha Kapir of een andere goeha van die naam gelegen tusschen Panjalahan en Pamidjahan). Niet dan na veel moeite wist ik de Chalipah over te halen met me mee te gaan naar de Goeha Kapir. Vergezeld van nog 2 anderen gingen we op weg. Het was duidelijk te zien dat niet veel menschen in deze grot komen; de ingang bv. was dicht begroeid. Onder luid reciteeren van goer'an-teksten gingen we binnen. Hoe verder we kwamen hoe harder de Chalipah reciteerde, tot hij eindelijk letterlijk begon te schreeuwen. Om de angst te verdrijven waarschijnlijk. Jammer genoeg zijn we niet tot 't eind gekomen want op een gegeven oogenblik dorst onze gids niet verder. Opgemerkt moet worden dat deze grot niet zoo indrukwekkend was als de Goeha Wali en dat we binnen geen enkele slang gezien hebben.

29) Op een van mijn vorige bezoeken, toen ik daar kwam met een studiegenoot, Roosdiono, zag ik daar twee menschen die volgens zeggen reeds 2 dagen in meditatie hadden doorgebracht.

30) Dit geloof vindt men ook elders vaak terug. Op den weg naar Kawali (Tjiamis) ligt bij een heilige makam een betrekkelijk groote steen. Kan men hem optillen dan beteekent dat voorspoed in 't leven. In Tjibioek (Limangan) is er ook zoo eentje. Men zegt dan dat een groote sterke kerel ondanks alle inspanning de steen soms niet eens kan bewegen, terwijl een klein zwak persoontje 't met 't grootste gemak klaarspeelt.

In de buurt van Garoet is een makam waar men, wil men weten of men geluk heeft of niet, een lidistokje dat men tevoren heeft gemeten met de hand, op 't graf neerlegt. Is 't stokje na eenigen tijd langer geworden, dan is 't een gunstig teeken.

31) Doelang = houten kom of kuip, waarin de gestoomde rijst met kokend water wordt overgoten om de korrels goed te doen zwellen. Aseupan = kegelvormige bamboemand waarin de rijst wordt gestoomd, (koekoesan l). Tjoët = aarden schotel, waarin sambal wordt gemaakt.

32) Dr. D. A. Rinkes heeft de vraag geopperd of de grot van Pamidjahan niet is geweest een plaats van vroegere heiligheid die door de overgang van de bevolking tot een nieuw geloof, in casu de Islam, behouden bleef op voorwaarde echter dat ook zij mede de overgang meemaakte. Bevestiging in deze zin echter heb ik in P. niet gevonden, ofschoon ik ook heel sterk de meening van Dr. D. A. Rinkes deel. Ook vóór Abdoel Moechi, zei men immers, zou de grot al eerder door andere Mohammedaansche heiligen als tapplaats gebruikt

moeten zijn; volgens de eene lezing door Sjech Moehamed Basri, die dan de goeroe van Sjech Abdoel Kodir Djoelani zou zijn, volgens de andere door Kandjeng Sjech Abdoel Kodir Djoelani zelf, een heilige uit Bagdad die nu nog overal in Ned.-Indië wordt vereerd. Afgezien van de vraag of deze heilige wel ooit Ned.-Indië had gezien, komt nu de veronderstelling in ons op dat de gedachte aan vroegere vereering van de grot de menschen nog door 't hoofd speelt.—

33) Een zelfde manier van bekeeren vindt met o.a. ook in de geschiedenis van Soenan Geseng, die toen hij nog heiden was en Tjakradjaja heette, bij 't arèn-tappan van Soenan Kalidjaga de sahadat, de geloofsbelijdenis van den Islam, kreeg in ruil voor heidensche formule die hij gebruikte. De suiker die hij verkreeg veranderde toen in klompen goud.

34) Koeda Landjar wordt in Pamidjahan ook in ander verband genoemd. Het zou dan de naam zijn van een wonderpaard van Batara Karang, dat in steen was veranderd. In een dicht begroeid bosch boven de kampoeng Tjioga ligt een langwerpige steen die volgens zeggen 't versteende paard moet zijn. Deze steen vormt, ofschoon niet erg openlijk, nog steeds een voorwerp van vereering, wat nog een bewijs te meer

is voor 't dóór blijven werken van de animistische gedachtegang. Batara Karang was geen Mohammedaan, maar een heiden, dus is er geen excuus om deze vereering in verband met den Islam te brengen. Op mijn tocht daarheen gingen eenige Javanan uit M. Java met me mee. Deze menschen streken onder 't prevelen van gebeden liefkoozend over den steen, kusten hem en deden nog allerlei andere dingen die van groote eerbied en vereering getuigden. Er was een open gekapt pad dat naar den steen leidde, alweer een bewijs dat we niet de eersten waren.

De geest van Koeda Landjar zwerft nog altijd rond, zeide men mij. Wil men een goed paard hebben dan laat men maar een merrie los en heeft men geluk dan hoort men dagenlang 't blijde gehinnik van den wonderhengst.

35) In Karang, dicht aan de kust, heeft men een rivier die de naam van Tjikawoeng Ading draagt. Wat 't verband is tusschen deze rivier en een voorouder van Abd. Moechji heb ik niet kunnen achterhalen. Den naam Sareupeun Nembol heeft Dr. D. A. Rinkes vermeld als Sang Harépén Nèmbol. Sareupeun moest volgens inlichtingen een bepaalde rang zijn.

DE GEHEIME LEER VAN SOENAN BONANG

(SOELOEK WOEDJIL).

INLEIDING, TEKST, VERTALING EN TOELICHTING

DOOR

POERBATJARAKA.

Inleiding.

Op blz. 58 nt. 2 van zijn Proefschrift noemt Dr. B. J. O. Schrieke een Soeloek Doelil, zijnde Ms. B. G. No. 54. Van dit geschrift zegt Prof. Vreede in zijn Catalogus blz. 320: „S(oeloek) Doelil, onderwijs van Soenan Bonang aan Doelil.” Hoe men aan den naam Doelil komt, is mij niet duidelijk. Het zou veel beter geweest zijn het geschrift den naam Soeloek Woedjil te geven; en dezen zullen wij voortaan gebruiken om het te benoemen. Want de persoon, aan wien Soenan Bonang de leer mededeelt, heet Woedjil, en bij de beschrijving van hetzelfde op een andere plaats in Vreedes Catalogus (blz. 315 - 316) komt wel deze naam Woedjil voor.

De Soeloek Woedjil dus, die wij hierachter in tekst en vertaling aanbieden, berust op Ms. B. G. No. 54 bovengenoemd. Dit Ms. is lang 23 en breed 16½ cm., en telt 52 bladzijden oud-inheemsch papier (daloewang). De eerste bladzijde is niet beschreven; de Soeloek Woedjil begint op de tweede bladzijde en loopt tot aan het bovenste stuk van blz. 22. Wat daarop volgt is de Soeloek Darmana, een gedicht van 24 strophen *ḍangḍang-goela*, vol alliteraties doch met heel weinig zin, loopende tot het midden van blz. 30. Behoudens een klein stukje wordt de rest geheel ingenomen door een soort omwerking van de *Nitiçāstra*.

De Soeloek Woedjil telt in het geheel 105 strophen, waarvan No. 55 in bedorven, doch nog wel te herstellen *açwalalita* (een Oud-Jav. metrum) en No. 56 in midjil is. De rest is in *ḍangḍang-goela*.

Het gedicht is geschreven door ten minste drie handen; strophe 1 - 37 verraadt een vaste hand en het schrift is dan ook keurig te noemen; 38 - 48 is wel duidelijk geschreven doch minder keurig. 49 - 54 vertoont een Soenda'sche hand, terwijl de rest weer geschreven is door de eerste hand.

Hoewel de schriftvorm en het materiaal (daloewang) voldoende zijn om aan te nemen, dat het geschrift betrekkelijk oud moet zijn, is de taal toch een degelijker argument ten dezen. De taal nu vertoont volkomen duidelijk de eigenaardigheden van het Middel-Javaansch, de taal van de Pararaton. Dit blijkt niet alleen uit den woordenschat, maar ook hieruit, dat het predicatief prefix *ra-*, evenals in de Pararaton, nog werkelijk leeft.

Nog een teken dat het geschrift dateert uit den tijd dien men tegenwoordig den Overgangstijd pleegt te noemen, is het feit dat het metrum van strophe 55 nog te herkennen is als, en dus te herstellen in, de *açwalalita*, naar zijn oorspronkelijken vorm volgens de Oud-Jav. prosodie.¹⁾ In latere tijden kan zulks niet worden verwacht, omdat de kennis van de Javanen omtrent de Oud-Jav. prosodie geheel verdwenen is.

In overeenstemming met de maat, is strophe 55 vervat in het „Oud-Javaansch”. Ik behoef hierover niet langer uit te weiden en volsta met de mededeeling, dat dit stuk in woordkeus en grammaticale constructie zeer sterk doet denken aan zijn tijdgenooten, nl. de geïnterpo-

1) *Wrëttasañcaya* 94.

leerde stukken in de Oud-Jav. gedichten.

Ook de bouw i.c. de aanhef van ons geschrift doet sterk Middel-Javaansch aan. Hieronder geven wij een vergelijking van het begin van vier Middel-Jav. geschriften, waarvan twee Moslimsch en twee niet-Moslimsch zijn.

Tjalonarang.

Hana ta woewoesira
sang mahatoewa oema-
djarakēn ri katatwa-
nira sira Sri mpoe
Bharadah ri sēdēngira
haneng . . . , Lēmah-
toelis.

Pararaton.

Nihan katoetoeranira
ken Angrok, moelanira
dinadekēn manoesa.

Het Boek van Bonang.¹⁾

Njan poenika tjari-
tanira Shaich al Bari,
tatkalanira apitoetoe
datēng mitranira ka-
beh.

Soeloek Woedjil.

Dan warnanēn sira
ta poen Woedjil, ma-
toer sira ing sang adi-
nira.

Deze vier aanheffen zijn in woorden wel verschillend, maar in geest en ook in toon dezelfde; zij dragen alle het Middel-Javaansche karakter.

Ook een jaartal wordt in ons geschrift genoemd: panēroes tingal tataning nabi = 1529 A. J. (toen nog Çaka) = 1607 A. D. Maar het verband, waarin dit jaartal staat, geeft ons nagenoeg geen houvast. Zooals het dáár (strophe 91) staat, schijnt het in verband gebracht te worden met de vervaardiging van het Bharata-Yuddha onder Djajabhaja, hetgeen onjuist is; want het Bharata-Yuddha is gemaakt in Çaka 1079.

Is soms één strophe, waarin de vermelding van de vervaardiging van het Bharata-Yuddha stond, een strophe die met het woord „negen” begon, uitgevallen? Immers hoe licht wordt van twee of meer strophen, die met hetzelfde woord beginnen, er een overgeslagen. Zouden wij het jaartal in ons geschrift

dan toch mogen beschouwen als aangevende de vervaardiging? Het is m.i. voorloopig niet dwingend om hier verder op in te gaan.

Naar de spelling te oordeelen, moet ons geschrift afkomstig zijn uit Tjërbon. Wijst het stuk, dat door een Soenda'sche hand geschreven is, reeds in deze richting, er valt ook een eigenaardigheid van de Tjërbonsche spelling in op te merken, en wel dat men een wignjan plaatst waar dit teeken niet op zijn plaats is, b.v. r ē k e h voor rēke, salajah voor salaja; maar ook omgekeerd.

Zooals boven reeds gezegd, bestaan enkele exemplaren van de Soeloek Woedjil, nl. Codex 1795 blz. 339, waarvan Coll. Brandes No. 339 II blz. 145 een copie is. Dezen codex heb ik niet onder oogen gehad, maar aan de hand van de copie is wel vast te stellen van welken aard deze tekst is. Hij is een vernieuwing van een en denzelfden tekst als den onzen, in dezen zin, dat de verouderde woorden die de copiiist niet verstond, vervangen zijn door andere, en wel geheel naar zijn goeddunken. Dat deze eigenmachtigheid de waarde van den codex met zijn copie tegenover ons handschrift sterk heeft doen dalen, spreekt van zelf.

Anders is het gesteld met codex 1796, dien ik wel onder de oogen gehad heb. Naar het schrift te oordeelen (kraton-schrift) moet dit Ms. afkomstig zijn van Solo. En dan moet men maar niet vragen naar de lezing van dezen tekst. Want in de meeste gevallen is de lezing van een oud geschrift dat een Solo'sche hand is gepasseerd, geheel bedorven. Dat is met den tekst in codex 1796 dan ook inderdaad het geval, zoodat wij er voor de tekstvergelijking bitter weinig aan hebben.

Hetzelfde geldt van het geschrift getiteld *Sarasēdya*, door R. Wirawangsa in 1921 bij Tan Khoen Swie, Kediri uitgegeven. Daarin is in blz. 28 en vlg. strophe 1 - 42 van onzen tekst

1) Proefschrift van Dr. B. J. O. Schrieke.

te vinden, doch de naam Woedjil is hier vervangen door Sēndi of Soemēndi; waarom weet ik niet. Deze onvolledige editie die stellig op Ms. B. G. No. 54 berust, lijdt aan hetzelfde gebrek als de meeste uitgaven door onbevoegde hand; bovendien heeft de bewerker vele letters van het Ms. niet goed gelezen!

De betrouwbaarheid van de lezing van onzen tekst kan verder ook blijken uit den eenvoud van de taal. Ondanks het Middel-Javaansche cachet is zij vloeiend en glashelder en, op slechts enkele woorden na, goed verstaanbaar. Slechts strophe No. 39 vormt een uitzondering, niet omdat zij onverstaanbaar is, maar omdat zij ons voorkomt geïnterpoleerd te zijn. De inhoud van deze strophe is nl. elders in veel beter verband reeds vermeld. En bovendien ontbreekt deze strophe in de beide Leidsche Codices. Wij plaatsten ze in onzen tekst dan ook tusschen vierkante haakjes [].

Ook lijkt mij strophe 33 zeer verdacht. Taalkundig is de samenhang van de regels stroef en de inhoud is in zijn omgeving (tusschen 31, 32 en 34) van heel weinig beteekenis, om niet te zeggen zinloos; overbodig is deze strophe zeker. Men kan wel eenigszins doorzien, dat de interpolator er behoefte aan had in dit „verheven” geschrift Mohammed te noemen. Blijkbaar begreep hij het woord *doetotama* in 35 niet; althans hij heeft het over het hoofd gezien. Dat echter de interpolatie oud moet zijn, blijkt wel hieruit, dat ze in alle Mss. voorkomt.

Zijn de taalkundige bijzonderheden van onzen tekst reeds voldoende om een uitgave te rechtvaardigen, wegens het geringe aantal ook nog van uitgegeven specimina der Javaansche taal in dit stadium, de inhoud, die uit de vertaling blijken zal, verdient evenzeer de aandacht. Immers wij maken hier ken-

nis met een van de geheime leeren van Bonang, althans een geheime leer, die omstreeks den tijd van Sultan Agoeng ¹⁾ van Mataram gangbaar moet zijn geweest en zelfs tegenwoordig bij de Javaansche goeroes zeker nog is. In tegenstelling met Het Boek van Bonang, dat stof bevat voor openbare colleges, behelst onze tekst Bonangs leer voor uitverkoren ingewijden.

Ten slotte kan het feit, dat ons Ms. een unicum blijkt te zijn, ook het zijne bijdragen tot de urgentie van de uitgave. Niet gering is dan ook onze dank aan de Redactie van „Djâwâ”, die, ondanks de moeilijke tijdsomstandigheden, het aangedurfd heeft dit werk het licht te doen zien.

TEKST

- 1 ndan warnanēn sira ta poen Woedjil,
matoer sira ing sang adi-nira,
ratoe Wahdat panēngrane,
soemoengkēm aneng lēboe-
talapakan sang maha-moeni,
sang adēkah ing Benang;
mangke atoer bēndoe,
sawetnja nēda djinarwan,
sapratingkahing agama kang sinēlir,
tēka ing rahsya poerba.
- 2 sadasa warsa sira poen Woedjil,
angastoe-pada sang adi-nira,
tan antoek wara'nadikane;
ri kawidjilanipoen,
sira Woedjil ing Maos-pait,
amēng-amēnganira,
nateng Madja-langoe,
tēlas sandining aksara;
poen Woedjil matoer mareng sang
adi goesti,
anoehoen pangatpada.
- 3 „poen Woedjil byakteng kang anoe-
hoen sih,
ing talapakan sang djati-wēngang,
pēdjah-gēsang katoer mangke,
sampoen manoe h pamoeroek,

¹⁾ Het jaartal 1529 (1607 A.D.) valt in den tijd van Mataram.

sastra Arab padoeka warti,
wėkasane angladrang,
anggėng among kajoen,
sabran dina rarakėtan,
malah bosėn kahoela kang angloe-
droegi,
ginawe alan-alan.

- 4 ja pangeran ing sang adi goesti,
djarwaning wisik aksara toenggal,
pangiwa lan panėngėne,
nora'na bedanipoen,
dene maksih atata gėnding,
maksih oetjap-oetjapan,
karone poenikoe ;
datan polih anggėng mendra,
atilar trėсна saka ring Madja-pait,
nora antoek oesada.
- 5 ja marma loenga ngingkis ing wėngi,
angoelati sa-rahsyaning toenggal,
sampoernaning lampah kabeh,
sing paᅇdita soen-doenoeng,
angoelati sarining oerip,
wėkasing djati-wėnang,
wėkasing lor kidoel,
soeroeping raditya woelan,
rėming netra kalawan soeroeping
pati,
wėkasing ana-ora."
- 6 sang ratoe Wahdat mesėm ing laᅇi,
„hih ra-Woedjil kapo kama-kara,
tan samanya mangoetjape,
lėwih anoehoen bėndoe,
atinira taha nanagih,
dening gėnging swa-karja, ¹⁾
kang sampoen kalėboe ;
tan paᅇditane wong doenja,
jen adol warta toekoe wartaning
toelis,
angoer adja wahdata.
- 7 kang adol warta atoekoe warti,
kumisoen kaja-kaja wėroeha,
mangke'ki aᅇde-aᅇdene,
awarna kadi koentoel,

1) Ms. sakarja.

ana tapa sadjroning wari,
mėnėng tan kėna obah,
tingalipoen tėroes,
ambėk sadoe anon mangsa ;
lir antėloe poetihe poetih ing djawi
ing djro kaworan rakta".

- 8 soeroeping arka aganti wėngi,
poenWoedjil anoentoemakėn wrėksa,
baᅇdijang aneng dagane,
patapane sang wikoe,
oedjoeng tėpining wahoedadi,
aran đėkėh ing Benang,
saha soenja samoen,
anggajang tan ana pala
boga, angingjrakingsagaranėmpoehi,
parang rong asiloeman.
- 9 sang ratoe Wahdat lingira aris,
„hih ra-Woedjil mareng ke den
enggal",
toer den tјėkėl koekoentјite,
sarwi den ěloes-ěloes,
tiniban sih ing sabda wadi,
„ra-Woedjil roengokėna,
sasmita katengsoen,
lamon sira kalėboewa,
ing naraka ingsoen đewek anglėboni,
adja kang kaja sira".
- 10 sigra poen Woedjil atoer soebakti,
matoer sira ing goerw adi-moelya,
sakalangkoeng panoehoene,
„sampoen rėkeh poekoeloen,
lėhėng dasih rėkeh poen Woedjil,
mandjinga ing naraka",
poen Woedjil sawėgoeng,
pan sami wroeh ing kalinga,
goeroe lan sisya tan asalajah kapti,
kapti sa-ekapraja.
- 11 „pengėtisoen ing sira ra-Woedjil,
den jatna oeripira'neng doenja,
jwa soemambaraneng gawe,
kawroehana den estoe,
sariranta pon doedoe djati,
kang djati doedoe sira ;
sing sapa poenikoe
wėroeh rėkeh ing sarira,

- mangka saksat wroeh sira maring 16 toewa anom kang anasir boemi,
ikoe marga oetama. jang Widi;
lakoene poenikoe kawroehana,
jen atoewa ndi ěnome,
lamon anom poenikoe,
poendi rĕkeh toewanireki;
anasir gĕni ika,
apĕs koewatipoen,
jen koewat ěndi apĕsnja,
lamon apĕs poendi nggene koewat-
neki,
tan sampoen kasapeksa.
- 12 oetamane sarira poeniki,
angawroehana djatining salat,
sĕmbah lawan pamoedjine;
djatining salat ikoe,
doedoe ngisa toewin magĕrib;
sĕmbajang araneke,
wĕnange poenikoe,
lamon ora n ana salat,
pan minangka kĕkĕmbanging salat
da'im, ingaran tata-krama.
- 13 ěndi ingaran sĕmbah sadjati,
adja nĕmbah jen tan katingalan,
tĕmahe kasor koelane;
jen sira n ora wĕroeh
kang sinĕmbah ing doenja iki,
kadi anoeloep kaga,
poengloene den sawoer,
manoeke mangsa kĕna-a,
awĕkasan amangeran adam-sarpin,
sĕmbahe sija-sija.
- 14 lan ěndi kang ingaranan poedji,
sama amoedji daloe lan sijang,
jen ora sarta wisike,
tan sampoerna kang lakoe;
jen sira'rsa wĕroeheng poedji,
den njata ing sarira,
pandjing wĕtoenipoen,
kang atoedoe ananing Jang;
pandjing wĕtoening napas jogya
kawroehi, soeksma tjatoer prakara.
- 15 tjatoer prakara anasir-neki,
boemi, gĕni, angin ikoe toja;
samana doek panapĕle,
sifate ikoe tjatoer,
kaĥar djalal djamal lan kamil,
katrapan sifating Jang, ¹⁾
wowoloe kehipoen;
lampahe poenang sarira,
mandjing mĕtoe jen mĕtoe ndi
paraneke, jen mandjing ndi parahnja.
- 17 miwah ta rĕkeh anasir angin,
lakoene ikoe ana lan ora,
jen ora poendi anane,
lamon ana poenikoe,
aneng ěndi oranireki;
ingkang anasir toja,
pĕdjah gĕsangipoen,
jen oerip poendi patinja,
lamon mati ndi parane oeripneki;
sasar jen ora wroeha.
- 18 kawroehana tatalining oerip,
ingkang aningali ing sarira,
kang tan pĕgat pamoedjine;
ěndi pinangkanipoen,
kang amoedji lan kang pinoedji,
sampoen tan kasapeksa;
marmaning wong agoeng,
pada angloeroeh sarira,
dipoen njata ing oeripira sadjati,
oeripira'neng doenja.
- 19 dipoen wĕroeh ing oerip sadjati,
lir koeroengan raraga sadaja,
bĕtjik den wroehi manoeke,
roesak jen sira tan wroeh,
hih ra-Woedjil salakoeneki,
ikoe mangsa dadija;
jen sira'joen wĕroeh,
bĕtjikana kang sarira,
awesma-a ing ĕnggon poenang asĕpi,
sampoen katjakra-bawa.
- 20 adja'doh dera ngoelati kawi,
kawi ikoe njata ing sarira,
poenang rat woes aneng kene,
kang minangka pandoeloe,

¹⁾ Geciteerd door Dr. Zoetmulder op blz. 160;
zijn vertaling is anders.

trësna ¹⁾ djati sariraneki,
sijang daloe den awas,
pandoeloenirekoe ;
poenapa rëkeh partjihna,
kang njateng sarira sakabehe iki,
saking sipat pakarja.

- 21 mapan roesak kadjatinireki,
dadine lawan ka-arsanira ;
kang tan roesak den wroeh mangke,
sampoernaning pandoeloe,
kang tan roesak anane iki,
minangka toedoe ing Jang ; ²⁾
sing wroeh ing Jang ²⁾ ikoe,
mangka sëm bah poedjinira,
mapan awis kang wroeha oedjar
poeniki,
dahat sipi noegraha.

- 22 sajogyane mangke sira Woedjil,
den njata sireng sariranira,
jakty angajangkang tēmahe,
raraganira ikoe,
lamoen Woedjil dera lalisi ;
kang njata ing sarira,
solahe tan bēsoer,
amoerang raraganira ;
kang dadi tingal anging kahinaneki,
kang den liling nityasa.

- 23 Woedjil kawroehi ng sariraneki,
ija ikoe njata ing pangeran,
tan angling jen tan ana wa- ³⁾
dine wasitanipoen ;
ana malih kang angyakteni,
samy angloeroeh sarira,
sabdane tanpa'soeng,
amodjok saking soesanta,
tanpa'soeng kaliroe saking
parnahneki ;
ikoe kang aran lampah.

- 24 pon njata ananing hyang aneng sih. ⁴⁾
ėning kasoetjjaning pangeran ;
ana ngakoe kang wroeh mangke,

laksanane tan anoet,
raga-sastra tan den goegoni,
anglalisi soebrata ;
kang sampoen jakti wroeh,
anangkrēti poenang raga,
paningale den wong-wong rahina
wēngi,
tanpa'soeng agoelinga.

- 25 ikoe tapakane hih ra-Woedjil ;
den bisa sira mateni raga,
adja moeng angroengoe bae,
den sajakti ing lakoe,
ajoen sarta lawan panděling,
jen karone woes njata,
pandjing wētoenipoen,
tan ana pakewoehira ;
tikěling pikoelan sa-ros samineki ;
beneh kang doeroeng wikan.

- 26 kasompokan denira ningali ;
karane tan katon pan kaliwat,
tanpa'rah-arrah roepane,
toewin si ananipoen,
mapan wartaning kang oetami,
jen ta ora ěnggona,
pēgat tingalipoen,
tingal djati kang sampoerna,
aningali nakirah jakti doeměling,
kang sadjatining roepa.

- 27 mapan tan ana bedane Woedjil,
dening kalindih solahe ika,
bedane tanseng poerbane ;
Woedjil sampoen tan emoet,
lamon anggoeng tinoetoer Woedjil,
nora'na kawoesanja,
sijang lawan daloe,
den rasani wong akaṭah,
kitabipoen oepama proekoetoet adi,
asring den karja pikat.

- 28 raosana ing rahina wēngi,
jen ora lawan wisik oetama,
mapan ora'na gawene ;
lēwih wong mēnēng ikoe,
jen koemēdal liḍahireki,
oeninipoen poenapa ;
pon sa-osikipoen,

1) Ms. krēsna,

2) Ms. ija.

3) Tegen de dong-ding, die hier de klank e eischt.

4) Ms. anisih.

ing kalboe njateng aksinja,
wëdaring netra sara ¹⁾ widya
nampani,
mënëng moeni den wikan.

29 den wroeh soeroeping mënëng lan
moeni,
jen tan wroeha ikoe tanpa pala,
sampoén tan mesi ënënge,
jen moeni ajwa oemoeng,
kokila'neng kanigara'ndjrit,
poenikoe saminira,
nora tēgēsipoen ;
jen oedjar kang ginēdongan,
sira Woedjil adja kaja bisa angling,
lingira kang sampoén-man.

30 ndi roepane wong mēlek ing wēngi,
sampoén kadi anda tingalira,
karonekoe tanpa gawe,
jen ora lan tinoentoén,
ing paningal ing hakoel jakin,
paran margane wroeha,
ing sariranipoén ;
pangroengoenisoén saking a-
sale sampoerna ikoe kalawan moeni,
tan pasoeng jen mënënga.

31 ora mënëng ora moeni Woedjil ;
hih ra-Woedjil atakona sira,
kang ataki-taki kabeh,
sēmbah poedji den wēroeh,
sēmbah akeh warnane malih,
lingira sang oetama,
wong amoedji ikoe,
sanalika'keh sawabnja,
pada lan wong asambajang satoes
riris,
jen wēroeh parantinja.

32 kang sampoén wēroeh parantineki,
poedjinipoén ikoe nora pēgat,
nora kalawan waktoene ;
wong agoeng lyan amoewoes,
pada lawan sawidak warsi,
sampoén amradika sam-
poerna raganipoén,

ing waktoe tan kabandana,
kapradana solahe aneng djro masdjid,
apiñdah manoeek baka.

33 tan kēna pinahido ra-Woedjil,
woewoesing najaka'dipaning rat ;
Woedjil atakena mangke,
ana moedji ing daloe,
ing rahina goeng sawabneki,
kalamoén kēna tata,
ing sasaminipoén,
pada lan ro-wēlas warsa ;
jogya wēnang ra-Woedjil ataki-
taki,
sampoén tan kapanggiha.

34 ana malih kang wong angabakti,
sanalika goeng sawabe ika,
jen wikana ing toedoehe,
pada ro-wēlas tangsoe,
ingaranan tafakoer iki ;
jen mënëng ndi paranja,
takenēna ikoe,
sapa kang atoedoehe ika,
oenggah toeroening mënëng kala-
wan moeni,
ikoe dipoen waspada.

35 hih ra-Woedjil ing wong mënëng
lěwih,
ikoe sambah-jang tanpa pēgatan,
ikoe nora'na waktoene,
sampoerna ta wong ikoe,
raragane nora'na kari,
tēkeng poerisa toeras ;
satoehoening lakoe,
pagoerokēna den njata,
ing sira sang kawi-man sampoerneng
djati,
wēkasing doetotama.

36 adja nēmbah hih sira ja Woedjil,
jen ikoe nora katon sawahya ;
sēmbah poedji tanpa gawe,
pon kang sinēmbah ikoe,
aneng ngarsa wahya doemēling,
ananta minangka a-
nanira kang agoeng,

¹⁾ Vgl. Nitisoerti str. 55 en 57.

ananing dawak pon soenja,
ija ikoe ěňenge ing wong amoedji,
njata kang sadya poerba.

- 37 lawan atakona sira malih,
mapan awis kang sajaktinira,
sakwehning poenang panggawe,
jen tan ingoelah ikoe,
poendi rĕkeh nggene kapanggih ;
kang aoelah tan lepyan,
ikoe woes atoedoe,
noegrahaning djati-wĕňang ;
kang tan molah atoedoe dosanireki,
kĕňeng papa tjetraka.

- 38 lawan malih sira ta ra-Woedjil,
atakona sadjatining nijat,
adja moengakĕň tjiptane,
kang anjipta anĕboet,
doedoe ikoe nijat sadjati,
ewoeh kang aran nijat, ¹⁾
sĕmbah poedji ikoe,
tan wroeng ²⁾ poenang pangoerakan,
kang atampa đĕňđa kisas lawan
djilid,
ramya padoe giliran.

- 39 ³⁾ pangabaktine ingkang oetami,
nora lan waktōe sasolahira,
poenika mangka sĕmbahe,
mĕňĕng moeni poenikoe,
sasolahe raganireki,
tan simpang dadi sĕmbah,
tĕkeng woelenipoen,
tindja toeras dadi sĕmbah,
ikoe ingaranan nijat kang sadjati,
poedji tanpa pĕgatan.

- 40 hih ra-Woedjil nijat ikoe lĕwih
saking amale poenang akaťah,
nora basa swara rĕke,
nijating pingil ikoe,
kang goemĕlar njananireki ;
sadjatine kang nijat,
nora nijatipoen,

nijating pingil goemĕlar,
nijating sambah-jang nora bedaneki,
lan nijat ambebegal.

- 41 hih ra-Woedjil marmane wong sirik,
koefoer kinoefoeraken ing lafal,
agoenggoengan sa-elmoene,
pidjĕt-pinidjĕt ikoe,
aksarane asroe den pidi,
sawoesing asambah-jang,
magĕrib poenikoe,
rame samya kabarangan,
awĕkasan malik kĕbyok lan koelambi,
daťar akoeleweran.

- 42 kepet kinepetakĕň ing masdjid,
awĕkasan pađa poepoerikan,
asĕmbah-jang đewek-đewek,
poenikoe palanipoen,
sirik ⁴⁾ goegon oedjaring toelis,
tan wroeh djatining nijat,
palaning wong bingoeng,
lanang wadon pađa'ngrarah,
angoelati nijat kang sadjati-djati,
tan wroeh ing dadalanja.

- 43 aningsĕtana raganireki,
hih ra-Woedjil jen woes kabandana,
ajwa'keh ingoetjap mangke,
oedjar ngoedokĕň kajoen,
angijakĕň karsa pribadi,
ikoe marganing sasar (?) ⁵⁾
njanane kang den goeng,
angagoengakĕň trĕbangan,
tan wande jen trĕbange den gawe
oĕňđi,
dadi ababagĕlan."

- 44 meh rahina hyang aroena midjil.
tatas wetan ndan sang ratōe
Wahdhat,
angling poen Woedjil kinengken,
„hih ra-Woedjil soen oetoes,
mara sira ta den agĕlis,
maraeng pawadonan,
si Satpada ikoe,

1) Ms. Salat.

2) Voor wroeheng.

3) Ontbreekt in andere Mss.

4) Ms. sĕrik.

5) Ms. samar.

- aglis kenēn marengkeja,"
poen Woedjil mangkat lampahira
agēlis,
prapta mring pawadonan.
- 45 ling poen Woedjil „hih manira nini,
ingoetoes angoendang mareng
toewan,
dening sang adi kang aken",
ken Satpada amoewoes,
„hih ra-Woedjil poenapa wadi,
dening endjing ngandikan,
maras atiningsoen."
„tan wikan wadining lampah,
lah mangkata Satpada dipoen agēlis.
hyoen-hyoenēn kang sinēmbah".
- 46 mangkat Satpada den tatakoni,
„hih ra-Woedjil adja salah tampa,
ki Woedjil soen atataken,
poenapa marganipoen,
olēh aran para ki Woedjil,"
poen Woedjil angling ing twas,
„iki wong asēmoe,
patakonipoen basadja,
wadining basadja anopak ing woeri,
„ijeng soen jen tan wroeha.
- 47 karane isoen aran i Woedjil,
nēnggih kang aran kalawan roepa,
datan ana prabedane,
tan amindoni lakoe,
nēm prakara rasaning djati,
pan woes kadjaladjahan,
dening soen poekoeloen,"
poen Satpada'smoe kemēngan,
„hih ra-Woedjil doedoe woedjile
wong mangkin,
widjil ing Wilatikta."
- 48 sigra poen Woedjil Satpada prapti,
aloenggw ing ngarsa angabiwada,
ingkang soedibya ataken,
„paran wartanirekoe,
he Satpada doek prapta wingi,
sira saking Djawana,"
poen Satpada matoer,
„dening raji pakanira,
sek Malaja angrakēt wontēn ing Paṭi,
lamine sapta dina."
- 49 sang ratoe Wahdat angandikani,
„hih ra-Woedjil sira'glis ameta,
sata-patra dipoen age".
tan kawarna'glis rawoeh,
sata-patra mangke tinoelis,
lawēnipoen sadaja,
ingisen djronipoen,
ramboejoet sinoereng laja,
„atoerēna sata-patra iki, Woedjil,
ing jaji sek Malaja.
- 50 iki soesoempinge wong atjrēmin
wong angrakēt pantēs anganggeja",
poen Woedjil glis mangkat mangke,
amit saha wot-santoen,
lampahira ḍatēng ing Paṭi,
tan kawarnaeng marga,
prapta lampahipoen,
atataken ing pradesa,
lamon ana wong anggagamboeh
linēwih,
aran ki sek Malaja. ¹⁾
- 51 kang tinanjan tanggap anahoeri,
„singgih wontēn aran sek Malaja,
lagya angrakēt ing mangke,
desa Wasana kidoel,
akeh poenang aniningali",
poen Woedjil lampahira,
tan asarag rawoeh,
sek Malaja sampoen woesan,
denja ngrakēt poen Woedjil prapta
wot-sari.
angatoerakēn patra.
- 52 sata-patra tinampan toemoeli,
winēḍar ing djro mesi koesoema,
soereng-pati panggalange,
sek Malaja amoewoes,
mara sira ing poenang Woedjil,
„dahat denja moerwendah,
kang sēkar amboejoet,
sinoereng-pati winignan
wohing saga rinawid lawan malaṭi,
langkoeng sih sang sinēmbah.
- 53 poenapa wadining soereng-pati,

¹⁾ Deze strophe ontbreekt in Cod. 1796.

awoh saga koeněng sata-patra,
ra-Woedjil paran karsane",
poen Woedjil awot-santoen,
matoer „goesti nora saweksi",
sek Malaja lingira,
„hih ra-Woedjil sěmoe-
ne sang sinoehoen ing Moerya,
sagawe aso kataratejan pati,
ěntingning panarima".

- 54 poenang tarate ingiling-iling,
winatja sira sinoeksmeng drija,
poenang țika sawijose,
tyas roeksa angga trěnjoech,
roedjit dening raosing toelis,
aglar poenang sasmita,
wirasany ardja'loes,
winalen-walen winatja,
rarasing țika moenya pada kakawin,
kidoeng wěkasing patra.

Açwalalita.

- 55 i rika ta sang soemitra ri sěđěng
mahas těkapikang soewesma siwaja.
taki-taki teng toetoer-kwa hoeni-
ngan-koe maskoe rari jan kakā ka-
tawěngan.
pilih aloepa ng sěpět rari baliknya
hardja katoetoernya sewaka toelar
(of: sewa katoelar).
trěna lata rōēpa jar kwa ri sěđěng
katiga wara dinya noengsoeng (ing)
oedan.
- 56 kadi poespita asěhěn sari,
doeh soemitraningong,
lwir bramarengsoen tan polih roeme,
wontěn poespita asěhěn sari,
bramara 'ngrěrěngih,
arsa wroeheng santoen, ¹⁾
- 57 poenang tarate sampoen winoening,
mangě sinalah poenang poespita,
měněng anggrahiteng twase,
poen Woedjil awot-santoen,

„paran marma měněng tanpa'ngling,
kahoela'rsa miharsa,
woewoes kang winangoen,
sadalěmning wala-patra,"
„wijosing ling kang siniwi ing ki
Woedjil,
donisoen maring Měkah".

- 58 poen Woedjil sigra binakta moelih,
mantoek sireng đěkěh Pagambiran,
poenang ranđa toemoet kabeh,
poen Woedjil tan seng poengkoer,
tan kawarneng sopana prapti,
woes adan koekoerěnan,
poen Woedjil ingoetoes,
anandjak parěng akaťah,
woesing anandjak linorod maring
poeri,
sampoen sami anginang.
- 59 soeroeping arka sek Malaja'ngling,
„ra-Woedjil mbendjang jen sira
poelang,
matoera sa-lingkoe mangke,
sampoen rěkeh kadoeloe,
đapoer sabda toetoerireki,
satoetoer-toetoeringwang,
den katoer poenikoe,
dipoen katon saking sira,
adja katon sabda saking isoen
Woedjil,
sa-kabisa-anira.
- 60 karaningsoen ra-Woedjil awali,
maring Měkah wangsoel in Malaka,
goeroe awangsoel ing Pase,
marmane kang sinoehoen,
wangsoelira kinen abali,
mara ing noesa Djawa,
kang akon awangsoel,
něnggih pawong-sanakira,
paněnggran Molana ikoe Magěribi, ²⁾
kang akon awangsoela.
- 61 samana'ngling Molana Magribi,
„singgih pakanira awangsoela,
nora'na ing Měkah rěkeh,

¹⁾ No. 55 en 56 ontbreken in Cod. 1796; in coll. Brandes No. 339 II zijn beide strophen hervormd tot Dangdang-goela.

²⁾ B. Tjerbon, blz. 14.

ing Měkah koelon ikoe,
 Měkah tiron watanireki,
 watoe ingkang kinarja,
 pangadēpanipoen,
 nabi Ibrahim akarja,
 noesa Djawa jen toewan tinggala
 kapid,
 lah toewan awangsoela".

62 nora'na wěroeh ing Měkah iki,
 alit mila tēka ing awajah,
 mangsa tēka-eng parane,
 jen ana sangoenipoen,
 tēkeng Měkah toer dadi wali.
 sangoenipoen alarang,
 dahat dening ewoeh,
 doedoe srēpi doedoe dinar,
 sangoenipoen kang soera lagaweng
 pati,
 sabar lila ing doenja.

63 masdjid ing Měkah toelya ngidēri,
 kabatoe'llah poenika'neng tēngah,
 goemantoeng tanpa tjatjanṭel,
 dinoeloe saking roehoer,
 langit katon ing nganṭap iki,
 dinoeloe saking nganṭap,
 boemi aneng roehoer,
 tinon koelon katon wetan,
 tinon wetan katon koelon ikoe
 singgih,
 tingalnja awalēsan

64 tinon kidoel katon lor angrawit,
 tinon lor katon kidoel asinang,
 pēpēloking mrak samine,
 kabatoe'llah poenikoe,
 lamoen ana sambah-jang sidji,
 anging kawrat satoenggal,
 jen roro tētēloe,
 anging samono ambanja,
 jadyan wong salaksa kawrat ikoe
 singgih,
 toengkēp rat pon kawawa.

65 ikoe toetoeringsoen hih ra-Woedjil
 toetoer Woedjil maring kang si-
 nēmbah,
 katona saking awake,

adja katon jen isoen,
 jen atakon sang maha-moeni,
 matoera : sahoer sēmbah,
 sēmbah ingkang katoer",
 poen Woedjil angabiwada,
 kenas saking ngarsanira santri Woe-
 djil,
 lampahnja garawalan.

66 datan kawarnaeng marga prapti,
 sang Kaja lagy apiṇṇa niskala ¹⁾,
 alinggih madjēng mangilen,
 poen Woedjil wroeh ing sēmoe,
 nora matoer tēka alinggih,
 prajanti kang sinaptan,
 poen Woedjil woes emoet,
 emoet asewakeng nata,
 alit mila angawoeleng sri boepati,
 nora beda mangkana.

67 trēhing karsa sinapa ra-Woedjil,
 „bagya ra-Woedjil asarag prapta",
 stoetinira matoer mangke,
 saksana'glis oematoer,
 „tanpa'nggoṣṭi sang pinaran ling,
 atoer sēmbah kewala",
 soedibya anoehoen,
 sawēkase sek Malaja,
 ka-aksama denira sang maha-moeni,
 wroeh wēkasing wasita.

68 „Wroehanira ikoe hih ra-Woedjil,
 pawong-sanak-koe ki sek Malaja,
 saking Malaka wangsoele,
 ing Garage kadoenoeng,
 amangoen reh amanting ragi,
 ingaran Kalidjaga,
 nggenira mangoen koeng,
 laminipoen limang warsa,
 pinoṇṇongan denira nateng Nga-
 wanggi,
 marganira'neng Dēmak.

69 wontēn poetrane ilang sasiki,
 lanang soedi(bya) manggēh ing tapa,
 angirangi pangan koele,
 jajah rena anapoe,

1) Ms. sakala.

- „,,sampoén ge-ge maksih taroeni,““
 dadya roedjit tyasira,
 marma tibra'nglamoeng,
 poetra loenga tan sadjarwa,
 manah lampoes loenga angingkis
 ing wěngi,
 rena dadya songkawa.
- 70 Marmane pawong-sanakkoeWoedjil,
 asalin tapoek ararakětan,
 wetning trěsna ing anake,
 margane anggagamboeh,
 singa desa kang den lěboni,
 tan etang saṇḍang pangan,
 wirang tan tinoetoer,
 hih ra-Woedjil ing agěsang,
 mapan ewoeh mati sadjroning
 a-oerip,
 awis kang loemaboeha.
- 71 pati patitising angabakti,
 nora etang Woedjil wiwilangan,
 pan moelih maring djatine,
 jen ana ketang ketoeng,
 jakti sira tan apapanggih,
 kalawan kang sinadya,
 jen sira'rsa těmoe,
 sirnakěna raganira,
 jen sira woes atěmoe akaron kapti,
 kapti anoenggal karsa.
- 72 toenggal roepa saos namaneki,
 toenggal rasa saos roepanira,
 tinoenggal sarwi-sarwine,
 sampoening toenggal ikoe,
 saha satya pati sa-oerip,
 larangane tan ana,
 saṇḍang pangan ikoe,
 sakarsane toenggal karsa,
 wong sinihan tan kěna andoem
 amilih,
 tjihna tinoenggal karsa.
- 73 poenang kang sinoeng andoem
 amilih,
 ija ikoe wong kang aneng djaba,
 nora wěroeh ing djěrone,
 sěmbahipoen den sawoer,
 tan wroeh rěkeh ing dalěm poeri,
- anging warta kewala,
 kang ketang kaḍatoen,
 adja sira oemoeng warta,
 warta ikoe anasarakěn sajakti,
 jen sira sisip tampa.
- 74 hih Satpada aglis amet tjrěmin,
 mangkat poen Satpada aglis prapta,
 poenang tjrěmin katoer mangke,
 sang goeroe lingnya moewoes,
 „saṇḍakěna ing kajoe tangi,
 Woedjil Satpada paḍa
 angilowa ikoe,“
 mangkat karo sang inagnjan,
 poen Satpada angling „katja iki
 Woedjil
 ambane aṇḍap sira.
- 75 kawan kilan ambane kang tjrěmin,
 paran dene amba poenang katja,
 ra-Woedjil lawan děděge“,
 poenang Woedjil ingoetoes,
 „angaděga hih sira Woedjil“,
 sang kinon sampoen mangkat,
 poen Woedjil kadoeloe,
 kakar sa-koekoentjitira,
 kadi rare wadana andjěroek wangi 1)
 dening sampoen atoewa.
- 76 poen Satpada angling „hih ra-Woe-
 djil,
 sira angaděg isoen asila,
 paran dene paḍa mangke,
 lir rare jen dinoeloe,
 wadanane andjěroek wangi“,
 mesěm sang adi-goerwa,
 „ra-Woedjil sirekoe,
 amalěsa dipoen enggal,“
 „oeni endjing kawoela lagi den sapih
 dening poen ra-Satpada,“
- 77 poen Satpada'ngling angalesani
 „goegoejone ra-Woedjil kakarsa,
 atoetoeke pababanjole,“
 sang sinoehoen amoewoes,
 sisya kalih sinoengan toeding
 „ra-Woedjil awasěna,

1) Ms. wawi.

djroning katja ikoe,
karo sira si Satpada,"
ling poen Woedjil „poeniki roepa
kakalih,
tan sah tinoenggal karsa."

78 poen Satpada'ngling „hih kaki Woe-
djil,

karsaningsoen lawan karsanira,
poen-ëndi rëkeh toenggale,
sira kalawan isoen,
mapan djaloe kalawan istri,
poendi toenggale ika,"
poen Woedjil amoewoes,
„nora beda ing djaloe ka-
lawan istri pon sira tinoenggal
tjrëmin,
lir roepa'na ng paprëman."

79 poen Satpada nora wroeh toemoeli,
poendi toenggaling goesti kawoela,
ra-Woedjil sasar idëpe,
poen Woedjil glis soemahoer,
„nora beda djaloe myang istri,
kang aneng djro pahesan,
toenggal roepanipoen,
lanang wadon jen woes toenggal,
ing pahesan tan kotjap djaloe myang
istri,
pon ikoe rasa toenggal".

80 poen Satpada sira angling aris,
„kalingane Woedjil andjadjawat,
lir wong awoeloes roepane",
ra-Woedjil glis soemahoer,
„nora njana oedjar poeniki,
pon sira salah tampa", 1)
mesëm sang sinoehoen,
„lah Woedjil sira mënënga,
awasëna roepa kang aneng djro
tjrëmin,
tëka loenganing roepa.

81 roepa kang aneng sadjroning tjërëmin,
lamoen mandjing poenëndi ëng-
genja,
jen loenga ëndi parane,
hih ra-Woedjil sirekoe,

angerana woerining tjërëmin,
ra-Satpada'wasëna,
roepa roro ikoe,
roepane si Woedjil ika,
ingkang ana ing tjërëmin ënggene
mangkin",
ken Satpada kemëngan.

82 „singgih poekoeloen roepa sawidji,
poen Woedjil wontën woerining
katja,

nora katingal roepane,
kang katingal poekoeloen,
anging roepa kahoela singgih",
„ra-Satpada loengaha,
ënggonana ikoe,
ënggone si Woedjil ika,
hih ra-Woedjil mëtowa sira den
aglis,
doeloenën roepanira",

83 roepane poen Woedjil den tingali,
„si Satpada, Woedjil, ana ora,
roepane ikoe samangke",
nda poen Woedjil oematoer,
botën wontën roepaning istri,
anging roepa kahoela,
poenika poekoeloen",
„aneng ngëndi si Satpada,
ing roepane", poen Woedjil matoer
abakti,
„soehoen sëmbah kahoela".

84 poen Woedjil matoer asahoer bakti,
„panggrahitaning kawoela miða,
toenggaling roro karsane,
orane ananipoen,
ananipoen oranireki",
sang goerw adi lingira,
„oenggahe lingkoe",
poen Woedjil asahoer sëmbah,
„tan këna moenggah raos kadi
poeniki,
anoehoen pangandika",

85 sang ratoe Wahdat lingira aris,
„hih ra-Woedjil bënër oedjarira.
samene ikoe oenggahe,
LA ILAHA poenikoe,

1) Ms. pon si lah rasa tampa.

amot ¹⁾ isbat kalawan nafi,
djatine ana-ora,
ikoe tēgēsipoen,
Pangeran asipat ora,
ing orane sampoen awit ananeki,
anane'koe nakirah.

- 86 nafi nakirah lan nafi djinis,
mapan ikoe djinising Pangeran,
kang nafi njateng isbate,
nafi lan isbat ikoe,
nora pisah pon ora toenggil,
nafi kalawan isbat,
nafi karonipoen,
nafi roro winalëran,
dening ILA karone tan kēna
mandjing,
maring lafal ILLA'LLAH.

- 87 hih ra-Woedjil kawroehana malih,
kang isbat ikoe rēkeh den njata,
atoedoe maring moesbate,
dalil kalawan madloel,
ikoe rēkeh saminireki,
ingkang lafal ILLA'LLAH,
moesbat aranipoen,
moetlak ikoe isimoe'llah,
tan kēna lijanēna Pangeran kalih,
anging lafal ILLA'LLAH. ²⁾

- 88 hih ra-Woedjil ewēh oedjar iki,
mapan ewēh rēke ng panarima,
pan ewēh lalaboehane,
marmane wong poenikoe,
koedon-koedon oedjoengan liring,
sami amidjēt lafal,
tartibe den lēmboet
Bajan-mani lawan Saraf,
Nahwoe den goelang-goelang rahina
wēngi,
kawroeh kaṇḍēg ing lafal."

- 89 meh soemoeroep mangke sang hyang
rawi,
awatara toenggang ing atjala,
matoer poen Woedjil ndan linge,
„singgih rēkeh poekoeloen,

wontēn rēkeh ngatoeri ringgit,
wesma ing Pananggoengan,
wastane poen Santoen,"
„tilikana panggoengira,
gēbogane jen ala Woedjil salini,
noli konēn alēkas."

- 90 mantoek ing gēḍong sang mahamoe-
ni,
sampoen atataloe kang awajang,
saha nitir gēgēmbinge,
tan angangge poepoetjoek,
ḍalang Sari toemoely angringit,
angangge Brata-joeda,
ing kawitanipoen,
bikseka sang nateng Daha,
kalaning amoedja'ngglar palane dadi,
ra-hadji Djajabaja.

- 91 panēroes tingal tataning nabi =
1529
sasangkala kawitan angripta,
babakane pawajange,
doek djawata toemoeroen,
sang Narada, Djanaka na lwir,
bagawan Parasoe kang
toemoet ing salakoe,
lakoe sang nararya Krēsna,
sigra midjil saking gēḍong kang
siniwi,
glis sek Malaja tēka.

- 92 sisya kakalih ingkang oemiring,
ken Loewoeng-salawe Wanakarta,
katoer sang adi tēkane,
ingatoeran glis rawoeh,
sami sira sarēng alinggih,
ingatoeran aḍahar,
tan arsa sang tamoe,
sang goerw adi awasita,
„soen pariksa sampoen tēkeng Mē-
kah jaji",
„singgih sampoen pangeran.

- 93 kahoela doek tēka ng Mēkah singgih,
amangoen reh doek ing Kalidjaga,
ing Mēkah liwat roesite,
ombaking sagara'goeng,
djoekoeng rēkeh kang soen titihi,

¹⁾ Ms. lamon.

²⁾ Geciteerd door Dr. Zoetmulder op blz. 360, zonder vertaling.

- margane maring Měkah,
tojane soemoeroep,
palwa soemoeroeping toja,
maring boemi pandoman malim tan
kari,
malim saking djěngira.
- 94 sampoen liwat saking toja asin,
prapteng sagara wědy awalikan,
lir rat sangara ombake,
gěk gra'nggoernita goentoer,
liṇdoe sajat bělah kahiring,
woekir pating goelimpang,
oemoemboel mring doewoer,
ataroeng ing awang-awang,
soerja woelan tan ana tjahjanireki,
kang wintang soemamboerat,
- 95 doek liwat saking sagara wědi,
sagara gěni mangka andoengkap,
kadi andaroe ombake,
siṇdoeng woekir kagoentoer,
agni roepa moentap lir taṭit,
koekoesnja awalikan,
gandanja'mis aroeng,
amboene kadi soendawa,
lir walirang soemoeking gěni awalik,
lir gėlap sakra laksa.
- 96 anging malim saking djěngireki,
datan sah katjěkěl aneng tangan,
loeloesing lampah těkane,
liwat saking i ri koe,
denja ngadji basa alami,
ewěhing basa Měkah,
tan sasaminipoen,
nora mamboe toetoelisan,
marmanipoen wong ngadji akeh
kabali,
pilih wong wroeheng Měkah."
- 97 poenang awajang babakaneke,
kalane tēka ing djadjabėlan,
kinon awoesana mangke,
sek Malaja winoewoes,
sigra mangke ingadjak moelih,
maring gědong pasoenyan,
sisyane tan kantoen,
Loewoeng-salawe kalawan,
- Wanakarta katiga lawan ra-Woedjil,
sami ababar-babar.
- 98 sasampoenira sami alinggih,
„hih jaji Malaja nēda paḍa,
winitjara iki mangke,
poenang awajang wahoe,
lalakone poenang angringgit.
angangge Krēsna doeta,
sěmoene ki ěmpoe,
nēda sami winitjara,
siněmokěn agama Islam poeniki,
paḍa toeroena sabda."
- 99 sek Malaja sahoer sěmbah angling,
„datan wikan patěmoning basa,
Arab kalawan Djawane,
aksara'rab poekoeloen,
botěn bisa sisya kakalih,
tan asawala karsa,
ing atoerirekoe",
sang ratoe Wahdat lingira,
„pasěmone nafi isbat ikoe jaji,
wajang těngěn lan kiwa.
- 100 kang kiwa poenikoe maring nafi,
kang těngěn poenikoe maring is-
bat,
Paṇḍawa maring nafine,
isbat Korawa ikoe,
isbat ikoe pon asal nafi,
nafi pon asal isbat,
moesbat kang den rěboet,
Krēsna kang dadi pahesan,
Krēsna katja pahesaning ringgit
kalih,
kalah měnang ing katja.
- 101 moelaneke arėbat nagari,
ija moesbat ikoe kang den rėbat,
moelane pěrang dadine,
nagara kang den rěboet,
Korawendra rěboet nagari,
lan djěněnging Paṇḍawa,
ikoe sěmoenipoen,
moelaning wong asawala,
nafi isbat kang den rěboet ikoe
jaji,
ing mangke těkeng kina.

102 mapan angel ing oedjar poeniki,
nora kěna ngoekoehi aksara,
kang aksara kadadine,
dadining njana ikoe,
njana nora amoeng sawidji,
njana awarna-warna,
dadine kapahoeng,
akeh anjěmbah ing njana,
paksa hrěšti sarira bisa angadji,
oedjare njananira.

103 jen sira'joen jaji wroeh ing wadi,
oedjar ikoe andoeloewa soerja,
hih jaji paran roepane,
sampoen ta kadoek sěmoe,
pađa pisan denja ningali,
atining woeloeh woengwang,

lwir gigiring poengloe.
samepa poeroesing ajam.
koeda'nggrap ing panděngan poenika
jaji.
kěmbang lo tanpa wigar.

104 mareneja jaji den agělis,
isoen kangěn jaji maring sira",
apěpěkoelan karone,
soesoe adoe lan soesoe,
netra karna grana pan sami,
soekoe lan soekoe pađa,
sang ratoe amoewoes,
maring sira sek Malaja,
„pađa měřem adja'na winalang
ati",
sakědap těkeng Měkah.

VERTALING.

- 1 Laten wij vertellen over Woedjil, die tot zijn heer sprak. Deze heette Vorst-celibatair, wonende in het gehucht Benang. Zich diep buigend voor de voeten van den heilige vroeg Woedjil excuus omdat hij uitleg verlangde omtrent de bijzonderheden van den uitverkoren ¹⁾ godsdienst (den Islâm) met de diepste geheimen ervan.
- 2 Reeds tien jaar was Woedjil bij zijn heer in dienst, maar nog steeds had hij geen belangrijke mededeeling (daaromtrent) gekregen. Wat de afkomst van Woedjil betreft, hij was van Madjapait en vermaakdienaar geweest van den koning. Hij was volleerd in de grammatica ²⁾ (en kende dus ook de Oud-Jav. werken).
Met een eerbiedige sěmbah ³⁾ sprak Woedjil tot zijn voornamen heer :
- 3 „Uw dienaar, Woedjil, vraagt om uw genegenheid, waarbij hij u zijn dood en zijn leven aanbiedt. Ik heb van u genoeg onderricht gekregen in het Arabisch schrift. Maar nu gaan wij rond dwalen ⁴⁾ om ons aan genoegens over te geven. Iedereen dag spelen wij topěng (masker). Ik ben het beu de rol van clown te spelen, ⁵⁾ een rol die allesbehalve mooi is.
- 4 O heer, de uitleg van de geheime leer omtrent de Eenheid [van de Letter] is zoowel in de vóór-Islâmische (op Java) ⁶⁾ als in de Islâmische leer dezelfde. Men houdt nl. nóg rekening met de „muziek” (d.i. met de maat, regelmaat, beperking). Met beide is het bij woorden gebleven. Met mijn weggaan van Madjapait, met achterlating van geliefden, bereik ik mijn doel niet, krijg ik geen geneesmiddel.
- 5 Immers ik ben in een nacht stilletjes weggegaan om te zoeken naar het geheim van de Eenheid, naar de volmaaktheid van alle handelen. Ik heb iederen heilige bezocht om naar de essentie van het leven te zoeken, het eindpunt van de ware Macht, het eindpunt van Noord en Zuid, het ondergaan (voor altijd) van zon en maan, het sluiten van de oogen en den (waren) aard van den dood, het eindpunt van het bestaan en niet bestaan.”
- 6 De Celibatair-vorst had een glimlach op de lippen : „Wel, Woedjil, wat ben jij ondeugend ⁷⁾. Je zegt ongewone dingen. Je bent zoo vermetel, dat je vergelding vraagt voor het vele, dat je reeds voor mij gedaan hebt. Ik zou in deze wereld geen heilige zijn, als ik handel dreef in de mededeeling der geschriften. 't Zou beter zijn geweest als ik geen celibatair ware.
- 7 Degene, die in de mededeeling (van de geschriften) handel drijft, is zelfgenoegzaam ⁸⁾ afsof hij alles precies weet. Zulk een persoon is te

1) Siněilir.

2) Sandining aksara, lett. de verbinding der letters, de sandhiregels

3) Anoehoen pangatpada; zie T.B.G., dl. 72 (1932), blz. 156-157.

4) Angladrang.

5) Angloedroeg van loedroeg, een kluchtspel, zeer bekend in het Soerabaja'sche.

6) Pangiwa-paněngěn d.i. links en rechts; deze is thans de vaste uitdrukking geworden voor vóór-Islamitisch en Islamitisch.

7) Kamakara; dezelfde beteekenis heeft Rām. XXI, 222.

8) Koemisoen van isoen=ik.

vergelijken met den reiger, die bij een meer t a p a doet. Deze vogel blijft stil, verroert zich niet; met diepreikenden blik gedraagt hij zich vroom tegenover zijn prooi (i.c. de visschen). (Maar straks gaat hij de visschen bedriegen) ¹⁾. Hij is gelijk een ei, dat slechts aan den buitenkant wit (rein) is, doch innerlijk vermengd met geel ²⁾.

- 8 Bij het ondergaan van de zon werd het nacht. Woedjil stapelde wat hout op en stak het ter verwarming van het voeteneind van 's kluizenaars boetemplaats, op een landtong aan den oever van de zee, genaamd het gehucht Benang, dat zeer eenzaam gelegen was. Het was er schraal ³⁾ en men vond er niets te eten. Slechts de golven der zee beukten tegen de holle geheimzinnige rotsen.
- 9 De vorst-celibatair sprak vriendelijk: „Hé, Woedjil, kom eens gauw hier“. Woedjil werd toen bij zijn kuif gegrepen. Terwijl de heilige Woedjils kuif streelde, gaf hij aan dezen bij wijze van gunst de geheime woorden: „Hoor, Woedjil, naar de aanwijzing die ik je zeg. Als jij daardoor in de hel zoudt raken, dan zou ik in jou plaats gaan, niet jij“.
- 10 Woedjil antwoordde beleefd met het brengen van een sěmbah aan den voornamen leeraar, tot wien hij met grooten dank zei: „Niet u gaat in de hel, maar laat mij dan de hel ingaan“. Want Woedjil wist zich ten allen tijde (te gedragen). De leeraar en de leerling

waren het nooit oneens, zij waren eendrachtig.

- 11 „Denk erom, Woedjil wees voorzichtig met je leven in deze wereld. Wees niet onverschillig voor iedere handeling. En weet dan met overtuiging, dat jij niet het Ware bent, noch is het Ware jij; wie nu zichzelf kent, kent als 't ware God. Dat is de voortreffelijke weg.
- 12 Het beste voor den mensch is: de ware devotie (salat), vereering en lofprijzing te kennen. De ware s a l a t is die van Ngisa (ca. 7¹/₂ uur n.m.) noch die van Maghrib (ca. 6 uur n.m.) ⁴⁾. Zulke een salat heet s ě m b a h - j a n g ⁵⁾. welke uitgevoerd wordt als de (ware) salat er niet was. Zij is de bloem ⁶⁾ van de salat da'im ⁷⁾ en behoort nog tot de etiquette ⁸⁾.
- 13 Welke is de ware devotie? Deze, dat je geen vereering brengt als je niet weet aan wie. Want dan zul je jezelf vernederen. Als je niet weet tot wien je in deze wereld je devotie richt, dan ben je gelijk aan iemand, die lukraak op een vogel schiet ⁹⁾. Je zult den vogel toch niet treffen en het komt dus hierop neer, dat je als vereeringsobject zuivere non-existentie ¹⁰⁾ hebt, hetgeen je devotie nutteloos maakt.
- 14 En wat noemt men lofprijzingen? Al lofprijst men dag en nacht, als men de geheime aanwijzing daarvan nog niet gehoord heeft, zal die

1) Het verhaal van den reiger die visschen bedriegt, vindt men in de Tantri-Kamandaka (Bibl. Jav. 2), blz. 120; Fausboll; The Jātaka I blz. 221 en Hitopadeśa IV fabel VII.

2) Het beeld van den ei-heilige is bij de Javanen zeer geliefd; zoo in Rām. XXIII, 22 en Wedatama VI, 11.

3) Anggajang. vgl. OJ. garyang.

4) M.a.w. niet het gebed vijf maal per etmaal.

5) Lett. vereering aan de godheid; hier bedoeld: het uiterlijke bidden.

6) Uiterlijke vorm.

7) Intensieve devotie.

8) Tatakrama.

9) Lett. Iemand die een vogel met een blaasroer schiet, waarbij de vele kogeltjes naar alle kanten worden gericht.

10) Adam sarpin; vgl. Het boek van Bonang, blz. 152.

handeling niet volmaakt zijn. Als je weten wilt wat de (ware) lofprijzing is, dan moet je het in- en uitgaan ¹⁾ van jezelf (of: je eigen ziel) kennen, hetgeen wijst op het bestaan van God. Het in- en uitgaan van je adem moet je begrijpen. Evenzoo de vier subtiële zaken.

15 Dit zijn de vierledige oerstoffen: aarde, vuur, wind en water. Toen God Adam maakte ²⁾, gebruikte Hij deze vier stoffen, waarvan de hoedanigheid resp. machtig, roemrijk, schoon en volmaakt is ³⁾. (Deze vierledige hoedanigheid) wordt bedeed met acht hoedanigheden van God ⁴⁾. Haar betrekking tot het lichaam is, dat zij in- en uitgaat. Als zij uitgaat, waar gaat zij dan heen, en als zij ingaat, waar zetelt zij dan?

16 De oerstof aarde brengt ouderdom en jeugd te weeg. Den aard daarvan moet je kennen. Waar bevindt zich de jeugd bij ouderdom, en waar bevindt zich de ouderdom bij de jeugd?
De oerstof vuur (doet ontstaan) zwakte en kracht. Waar zit de zwakte in de kracht en waar zit de kracht in de zwakte? Dit moet je weten.

17 De aard van de oerstof wind is het bestaan en het niet-bestaan. Bij het niet-bestaan, waar bevindt zich het bestaan? en waar bevindt zich het bestaan bij het niet bestaan? De oerstof water (heeft als aard) den dood en het leven. Waar zit de dood gedurende het leven, en waar gaat bij den dood het leven

heen? Je raakt verdwaald als je dit niet kent.

18 Weet dat het houvast van het leven dit is dat men zichzelf kent, terwijl men onafgebroken in gebed verzinkt. Ook moet je weten waar de aanbieder en de aangebedene vandaan komen. Hierom ook is het, dat groote mannen zichzelf zoeken om precies te weten wat hun leven in werkelijkheid is, hun leven in deze wereld.

19 Je moet het ware leven kennen. Dit geheele lichaam ⁵⁾ is gelijk aan een kooi. Het is beter den vogel te kennen. Je raakt in het ongeluk, en je handelingen, o Woedjil, zullen tot mislukking gedoemd worden, als jij dien niet kent. Wil je hem kennen, dan moet je jezelf (of: je ziel) reinigen. Woon dan op een eenzame plaats en doe niet mee aan dit wereldgedoe ⁶⁾.

20 Zoek de gedichten (d.i. leeringen) niet te ver. Zij bevinden zich duidelijk in jezelf. Zelfs de gansche wereld is in jou. Maak jezelf tot de ware Liefde, om de wereld te zien. Wees dan dag en nacht helder met je gezicht daarop gevestigd. Want wat is de realiteit? Alles wat wij om ons heen zien, is het gevolg van handelingen.

21 (Dit handelingen-resultaat) is onderhevig aan vernietiging, omdat het is ontstaan uit je wil. En wat niet onderhevig is aan vernietiging, dat moet je kennen, d.i. het volmaakte inzicht, waarvan het bestaan

1) Pandjing-wětōe is een vaste term in de mystiek, ook gebruikt in de Tjalon-arang: pasoeck-wětōe, Hfst. 1.

2) Panapël van tapël = pop. Tapël-Adam = Adams pop.

3) Kahar, djalal, djamal en kamil.

4) Ieder van de vier houdt in zich tegenstellingen.

5) Raraga van raga beteekent hier evenals in het tegenwoordige Javaansch: lichaam.

6) Katjakrabawa, van tjakrabawa, wordt overal (in KBN. Wdb. V. d. Tuuk, Oud-Jav. Woordenlijst-Juynboll en Jav. Wdb.) verschillend verklaard. Ik vertaal het woord naar de gewone beteekenis: het rad van het leven, doch niet in den zin der Buddhisten.

niet onderhevig is aan vernietiging, omdat het strekt tot het kennen van God. En het kennen van God strekt (den persoon) tot onafgebroken bidden. Maar er zijn er slechts weinigen, die dit [woord] kennen. (Wie het kent) verkrijgt de grootste genade.

- 22 Het is het beste, Woedjil, dat je jezelf kent. Je hartstochten ¹⁾ zullen ten slotte komen teliggen ²⁾, ingeval je ze den rug toe keert. Van hem, die zichzelf kent, handelen de hartstochten niet koppig langs verkeerde wegen. Want hij ziet slechts zijn onmacht waaraan hij gedurig denkt.
- 23 O Woedjil, zichzelf te kennen is het kennen van God. (Iemand, die God kent) spreekt niet, tenzij zijn woorden gewichtigen zin hebben. Er zijn er, die Hem kennen. Zij hebben zichzelf gezocht (en gevonden). Zij zeggen dat men niet in den hoek van (d.i. buiten) de zachtheid mag raken; dat men zich niet in zijn plaats mag vergissen. Dit is een (goede) wandel.
- 24 Want het is duidelijk dat God met Zijn heldere reinheid zich in de Liefde bevindt. Er zijn er die zich verbeelden Hem te kennen. (Zulk een persoon) handelt niet volgens den regel. Hij houdt zich niet aan de leer van de (bedwinging der) hartstochten, legt het vrome leven ter zijde. Maar hij die Hem werkelijk kent, bedwingt ³⁾ zijn hartstochten. Dag en nacht regelt hij zijn zien, aan hetwelk hij geen gelegenheid geeft tot slăpen.
- 25 Dit nu is de grondslag, o Woedjil; wees in staat je hartstochten te

¹⁾ Hier heeft raga nog de oude beteekenis van hartstocht.

²⁾ Angajanggang; de beteekenis noch het grond-

dooden, en je mag je niet alleen beperken tot dit te hebben gehoord. Wees ernstig in je wandel. Wanneer je wil en je overtuiging (reeds kloppen); wanneer het in- en uitgaan daarvan jou al duidelijk is, dan zul je geen moeilijkheden meer ontmoeten. (Het dooden van je hartstochten of: het doodgaan) is voor jou gelijk aan het breken van een juk ter lengte van een bamboegeleding ⁴⁾. Anders is het gesteld met dengene, die Hem nog niet kent.

- 26 Het inzicht van dezen is zeer beperkt. De oorzaak dat Hij onzichtbaar voor dezen blijft, is omdat Hij absoluut vormeloos is. En toch is Hij. Immers, volgens de mededeeling van voorname lieden, heeft Hij geen bepaalde plaats. Voor hem van wie het zien geëindigd is, ontstaat het ware, voorname zien. En bij het zien van dit phaenomeen, ziet hij daarachter duidelijk den waren Vorm.
- 27 Immers, er bestaat geen verschil, o Woedjil, (tusschen Hem en dit phaenomeen. Alleen wordt Hij niet gezien, omdat Hij) op den achtergrond is geraakt door de bewegingen (van dit heelal). Het verschil ligt dus niet in den oorsprong. Vergeet dit nooit, Woedjil. Als wij daarover voortdurend praten, dan is er geen eind aan. Dag en nacht wordt door vele menschen over Hem gesproken. Hun (heilige) boeken zijn als 't ware een tortelduif met mooie stem, waarmee zij anderen vaak tot zich lokken.
- 28 Al spreekt men dag en nacht over Hem, als men de beste geheime leering niet gehad heeft, dan blijft

woord is zeker. De vertaling berust op het Jav. një-kangkang = uitgestrekt liggen.

³⁾ Anangkrëti van sangkrëti.

⁴⁾ D.i. van heel weinig beteekenis.

dit nutteloos. Het is beter over Hem te zwijgen. Wil men toch over Hem spreken, wat zal men dan van Hem zeggen? Immers, de roerselen van het hart van iemand die Hem kent, blijken duidelijk uit zijn oogen, welker schittering erop wijst, dat hij de quintessens der wetenschap ontvingen heeft ¹⁾. Begrijp dus wat zwijgen en wat praten is.

29 Je moet den aard van het zwijgen en van het praten kunnen; als je dien niet kent, is alles vruchteloos. Het zwijgen mag nl. niet ledig zijn en het praten mag niet in holle klanken wezen. Anders is men gelijk aan een beo, die in den kanigara-boom schreeuwt zonder beteekenis. Volgens de geheime spreuk is het aldus: doe net alsof je stom bent. Dit is gezegd door volmaakte menschen ²⁾.

30 Wat nut heeft het waken in den nacht? Maar daarentegen mag je je oogen niet sluiten als een blinde. Want beide is nutteloos. Als men niet geleid wordt om de werkelijke waarheid te zien, hoe zou het dan mogelijk zijn dat men zichzelf kent? Ik heb echter wel eens gehoord dat volmaakt zijn door praten zou zijn ontstaan. Men mag dus niet zwijgen.

31 (Maar ik voor mij geloof), o Woedjil, (dat volmaaktheid is ontstaan) door zwijgen noch door praten. Welaan, Woedjil, vraag daaromtrent aan alle vromen. Ook moet je kennen wat vereering en wat gebed is. Want er zijn vele soorten van vereering. Een voornaam per-

soon zegt dat een gebed van één stonde vele goede invloeden heeft. Dit gebed is gelijk aan (uiterlijke) sēmbah-jang van honderd jaren ³⁾, mits men het de goede richting weet uit te zenden.

32 Hij die zijn gebed in de goede richting weet te zenden, bidt onafgebroken, en wel zonder de vastgestelde tijden. Een ander groot man zegt, dat zulk een gebed gelijk is aan sēmbah-jang van zestig jaren. (Een persoon die op de juiste wijze bidt) is reeds onafhankelijk, zijn lichaam is volmaakt en hij is niet gebonden aan de vastgestelde tijden. Zijn gedrag in de moskee strekt tot voorbeeld ⁴⁾. Anders dus dan (dat) van den reiger.

33 [Het is niet mogelijk, o Woedjil, de woorden van den Leider, het licht van deze wereld (d.i. Mohammed) te ontkennen. Vraag daaromtrent. Er zijn er, die 's nachts bidden, maar ook bij dag; groot is de invloed daarvan, mits het geschiedt volgens den regel. Dit is gelijk aan uiterlijk gebed van twaalf jaren. Het is gewenscht — en je bent daartoe in staat — o Woedjil, dat je ernaar streeft tot je het vinden zult.]

34 Er zijn er, die slechts voor een oogenblik hun gebed doen; en toch heeft dit een grooten invloed, mits men het goed weet te richten. Dit, dat tafakoer (in stilte bidden) genoemd wordt, is gelijk een uiterlijk gebed van twaalf maanden. En verder moet je vragen: waarheen richt men bij het zwijgen zijn zwijgen? Wie zal ons inlichten omtrent het alternatief van zwijgen en praten? Dat moet je weten.

¹⁾ Vertaling onzeker.

²⁾ Sampoen-man; een eigenaardige formatie, nl. sampoen = reeds = klaar + man, verbastering van het bekende suffix-mān (nom. sing. v. mant) zooals in buddhimān, guṇamān e.a.

³⁾ Riris = regen = warsa = jaar.

⁴⁾ Kapradana van pradana, Skt. pradhāna (Mal. perdana).

- 35 O Woedjil, voor den mensch is zwijgen het beste. Dat is het bidden zonder tusschenpoozen, zonder tijd. Zulk een mensch is volmaakt. Van zijn lichaam, excrementen en urine ¹⁾ inbegrepen, blijft niets over. Dit nu is de ware wandel. Tracht hierover een klare leering te verkrijgen bij een kenner der gedichten, ²⁾ die de Waarheid als door Mohammed ³⁾ geopenbaard, volkomen kent.
- 36 En breng geen vereering, o Woedjil, als je niet met overtuiging weet aan wien. Want dan zijn je vereering en gebed van geen nut. Anders is het, als de aangebedene vóór je staat. (Maar omdat Hij nooit, vóór wie ook, staat), diene je aanwezigheid tot aanwezigheid van den Groote (d.i. God). Zelfs je bestaan moet je beschouwen als niet te bestaan. Dat nu is het zwijgen van een biddende, aan wien de OER-Wil ⁴⁾ (OER-Macht) zich openbaart.
- 37 En vraag verder omtrent het volgende; want niet iedereen kent daar den waren aard van. Nl. hoe kunnen alle handelingen tot een eind gebracht worden, als zij niet worden uitgevoerd? Wie een handeling uitvoert — (ook zonder dat deze tot een eind wordt gebracht — terwijl hij God niet vergeet, die geeft reeds een aanwijzing, dat hij de genade van den Almachtige ontvangen heeft. Wie niet handelt, geeft blijk van zijn zonde en zal door ongeluk en ellende getroffen worden.
- 38 Verder moet je vragen, Woedjil, naar den waren aard van den wil ⁵⁾. Met „wil” mag men zich niet

beperken tot denken aan . . . Het denken aan . . . , noch het noemen van . . . , is de ware wil. Het is niet gemakkelijk om te weten wat men wil noemt. De vereering en het gebed kennen geen vulgaire dingen. (Noch hebben ze uit te staan met) menschen, die beboet, gestraft en gepijnigd, noch met menschen, die voortdurend aan het twisten zijn.

- 39 [Het bidden van een voorname geschiedt zonder tijd. Al zijn bewegingen dienen hem tot bidden; zwijgen, praten en de bewegingen van zijn lichaam, zelfs zijn lichaams-haren, excrementen en urine, maken zijn bidden uit. Dat is de ware wil, een bidden zonder ophouden.]
- 40 De wil, o, Woedjil, is voornamer dan vele verdiensten. Want die is met woorden noch klanken uit te drukken. De wil tot de daad is datgene, dat je gedachte openbaart. En de ware wil heeft geen wil. De wil tot de daad is het, die deze openbaart. (Aldus) de wil tot bidden is dezelfde als de wil tot rooven.
- 41 O Woedjil, daarom is het voor den mensch een dwaling ⁶⁾ - en hij is ongelooving en als zoodanig door de „regels” beschouwd — als hij zijn kennis als de voornaamste beschouwt, de kennis waarmee men elkander tracht te overtuigen. Hij houdt zich veel te veel aan den letter. En na het avondgebed gaat men met elkaar heftig ruzie maken. Eindelijk geeft men aan zijn sjaal een andere be-

1) Poerisa toeras.

2) Kawi-man.

3) Doetotama, lett. Voortreffelijke Gezant.

4) Sadya-poerba.

5) Nijat.

6) Sirik of serik; hoewel dit woord „polytheïsme” beteekent (Zie Proefschrift van Dr. Zoetmulder blz. 95 noot), vertaal ik het met dwaling; want in Het boek van Bonang, blz. 119, regel 10, is hetzelfde woord het best te vertalen met dwaling: ikoep on maksih sèrik tingale. (Schrieke plaatst achter sèrik een; m.i. onjuist). Vert. „Op die wijze is zijn inzicht nog aan het dwalen.” Wat jammer dat Schrieke van zijn tekst geen vertaling geeft!

- stemming, en stroopt de mouwen op, waarbij de tulband losraakt.
- 42 Zij gaan er in de moskee elkander mee slaan, en ten slotte worden ze op elkander boos en bidden dan ieder voor zich (d. i. niet gezamenlijk)¹⁾. Dat is nu de vrucht van hun dwaling (nl. het als de voornaamste beschouwen van ieders kennis) door het zich vasthouden aan den letter. Ten gevolge van deze dwaling weet men niet wat de ware wil is. Mannen en vrouwen doen een poging om den waren wil te vinden, maar weten den weg niet.
- 43 Bedwing je hartstochten, o Woedjil; als je ze reeds aan banden gelegd hebt, spreek dan niet veel. Woorden, waarmee men zijn eigen wil doorvoert en zijn eigen opvatting als de eenig juiste poneert, leiden tot dwaling, omdat men zijn eigen meening vergoedt. Men doet dan niets anders dan op de trëbang spelen, met het noodzakelijk gevolg dat men elkander het instrument toewerpt om elkander te bombarderen."
- 44 Het was toen bijna dag, de zon kwam op en het Oosten werd licht. De vorst-celibatair sprak bevelend tot Woedjil: „Hé, Woedjil, ga gauw naar het vrouwenkwartier en roep Satpada hierheen." Woedjil liep snel en kwam in het vrouwenkwartier.
- 45 Hij sprak (tot Satpada): „Juffrouw, de heer laat mij u roepen." Satpada: „Wat is de bedoeling, dat ik zoo vroeg al geroepen word? Ik word er zenuwachtig van." (Woedjil): „Ik weet niet wat hij
- wil, ga maar gauw, Satpada. Hij wacht op u."
- 46 Satpada vertrok (en vroeg aan Woedjil): „Ach, Woedjil, neem mij niet kwalijk; waarom heet gij Woedjil?" Woedjil, bij zichzelf: „Dit is een slimme juffrouw; haar vraag is onschuldig, maar achter die onschuld zal wel iets zitten." Hardop: „Ik zal het u zeggen, als gij het niet weet.
- 47 De oorzaak dat ik Woedjil heet is deze, dat tusschen naam en vorm geen verschil bestaat. Ik ben niet halverwege blijven steken, omdat de zes soorten waarheden²⁾ door mij reeds beleefd zijn, o juffrouw". Satpada bloosde en zei: „Woedjil, gij zijt niet de eerste de beste, doch iemand afkomstig van Madjapait."
- 48 Woedjil en Satpada kwamen (bij den heilige), gingen, een sëmbah makend, zitten vóór den voornamen (heer), die vroeg: „Wat voor nieuws breng je, Satpada, gisteren teruggekomen zijnde van Djawana?" Satpada: „Ja, uw broeder, sek Malaja, speelt masker te Paṭi, gedurende zeven dagen".
- 49 De vorst-celibatair zei tot Woedjil: „Woedjil, neem eens gauw een lotusbloem". Woedjil ging, en kwam gauw terug met de bloem, op alle bladen waarvan nu een brief geschreven werd. In die bloem deed (de heilige) ook een paar oorversiersels in het fatsoen van „de heilige Soerèng-pati"³⁾. (Soenan Bonang sprak): „Geef deze lotus aan mijn jongeren broer, sek Malaja, o Woedjil.

1) Het gezamenlijk bidden geldt in den Islâm voor verdienstelijker dan dat van ieder voor zich.

2) Wat dit zijn, weet ik niet.

3) Ramboejoet is in het Balisch ramboet geworden in de uitdrukking ramboet Sēdana. Zie Agastya in den Archipel, blz. 47, nt. 3.

50 Dit zijn nu oorhangers van iemand die tooneel speelt. Het past een maskerdanser ze te dragen".

Woedjil, afscheid nemende met een sěmbah, vertrok spoedig naar Paṭi. Wij spreken niet over zijn reis; hij kwam aan waar hij wezen moest en vroeg aan een dessa(man) of er een uitstekende gamboeh-speler was, genaamd sek Malaja.

51 De desaman antwoordde prompt: „Inderdaad, er is een persoon genaamd sek Malaja, die thans topěng danst, in de desa Wasana, dààr in het Zuiden ¹⁾. Er zijn er velen die naar hem kijken".

Woedjil zette zijn reis langzaam voort en kwam bij sek Malaja, toen het spel juist afgelopen was. Woedjil naderde hem met een sěmbah en reikte hem den brief over.

52 Sek Malaja nam de lotus in ontvangst, vouwde ze dadelijk open en vond daarin een bloemenkrans in het fatsoen ²⁾ „Soerěng-pati" ³⁾. Hij sprak tot Woedjil: „Wat is deze bloemenkrans in de heilige Soerěng-pati toch mooi! De melati's worden afgewisseld met saga-pitten. De heer van Bonang heeft mij wel zeer lief.

53 Wat zal de Soerěng-pati wel te beteekenen hebben? Saga-pitten gevat in een lotusbloem. Wat is de bedoeling van uw heer, Woedjil?" Woedjil zei met een sěmbah: „Ik weet het niet, heer".
Sek Malaja: „Woedjil, ik geloof dat de verhevene van den Moeria (=Soenan Bonang) dit heeft willen bedoelen, dat „iedere handeling

komt tot rust met als slot ⁴⁾ den dood, het eindpunt van berusting".

54 De brief op de lotus werd voortdurend onder de oogen gehouden, gelezen en ter harte genomen. De inhoud was roerend; Malaja's hart werd er ten zeerste door aangedaan wegens de vele zinsspelingen, erin te vinden, terwijl de bewoordingen zeer fijn en aangenaam waren. Hij las den brief, die tot slot een in Oud-Jav. metrum (Aḡwalalita) gesteld stuk bevatte, bij herhaling over.

55 (Dit slot luidde als volgt): „Gedurende de omzwerving van mijn vriend (d.i. gij) met achterlating van huis en familie, hoop ik dat gij mijn woorden steeds zult gedenken. En ik deel u verder mede dat ik u zoo gaarne wensch te zien. Zijt gij mij vergeten? Ik verlang naar u als de planten, die in den drogen tijd naar den regen smachten ⁵⁾.

56 Ik ben gelijk aan een hommel, mijn vriend, die de geur van de bloem vol stuifmeel niet kan bereiken. Ik verlang er naar u te zien, als een hommel naar een bloem" ⁶⁾.

57 Nadat de lotus gelezen was, legde Malaja haar neer en verzonk zwijgend in diep gepeins.
Woedjil sprak: „Waarom zwijgt gij? Ik zou ook graag willen weten wat de inhoud van den brief is".
Sek Malaja: „Uw heer spreekt over mijn reis naar Mekka".

58 Toen bracht Malaja Woedjil naar zijn logement in het gehucht Pa-gambiran. Vele weduwen en ge-

1) Of: aan het Zuidelijke uiteinde van de desa.

2) Panggalange is van galang, verwant met gēloeng, opmaken, fatsoeneeren.

3) Soerěng-pati lett. de held die den dood veracht.

4) Kataratejan is van tarate = lotus = toendjoeng = punt = eindpunt = slot.

5) Een vrije weergave; een zuivere vertaling is niet mogelijk omdat het stuk, van het standpunt van het Oud-Jav. bezien, vele grammaticale nonsens bevat.

6) Slechts een weergave van den zin, niet van de woorden.

scheiden vrouwen volgden hem, terwijl Woedjil achter hem liep. Men kwam toen aan in het logement waar het middagmaal dadelijk gebruikt werd. Woedjil moest samen eten met vele andere menschen. Na het maal werden de schotels naar binnen gebracht en ging men sirih pruimen.

59 Na zonsondergang sprak Malaja tot Woedjil: „Morgen, als gij teruggaat, moet gij alles wat ik u zeg aan uw heer overbrengen, doch zóó alsof het uw eigen mededeeling was, niet van mij dus. Gij zult wel kunnen doen voorkomen of het uw eigen woorden waren.

60 De oorzaak dat ik, naar Mekka gaande, tot Malaka ben teruggekeerd, en mijn leeraar tot Pasei, is deze, dat een vriend van hem hem beval naar Java terug te keeren. Deze, zijn vriend, heet Maulana Maghribi.

61 Maulana Maghribi zei dus: „Keer terug, want (wat gij zoekt) vindt gij niet in Mekka. Mekka, dat in het Westen ligt, is om zoo te zeggen een valsch Mekka. Het heiligdom daarin is van steen, en wel door den profeet Abraham gemaakt. En als gij Java verlaat, dan wordt gij (of: dit eiland) weer ongeloovig. Keer daarom terug.”

62 Niemand weet waar (het ware) Mekka ligt. Al begint men de reis daarheen ook van jeugd tot ouderdom toe, men zal het einddoel toch niet bereiken. Als men voldoende reiskosten heeft, komt men wel te Mekka, om wali te worden. Maar deze kosten zijn duur en zeer moeilijk te verkrijgen. Het zijn geen ropijen noch dinars. De kosten zijn: dapperheid en bereidheid tot den

dood, zachtmoedigheid en verzaking van de wereld (of: vrijgevigheid).

63 De moskee te Mekka houdt in zich den zetel van God, die zich in het midden bevindt. Deze zetel hangt zonder haak (in het luchtruim). Als men hem van boven beziet, dan ziet men den hemel beneden, als men hem van onderen beziet, dan ziet men de aarde boven. Kijkt men naar het Westen, dan ziet men het Oosten, en naar het Oosten dan ziet men het Westen. Dit is waar. Het gezicht is daar omgedraaid.

64 Kijkt men naar het Zuiden, dan ziet men het Noorden, prachtig, en naar het Noorden, dan ziet men het Zuiden, schitterend als de oogen van een pauwenstaart. Is er een persoon, die daar zijn gebed doet, dan is er ook slechts ruimte voor die eene. Zijn er twee of drie, dan is de ruimte ook maar genoeg voor zooveel. Zijn er echter 10000 menschen, die daar hun gebed doen, dan kan de Ka'ba ze allen ook bevatten: dit is waar. Zelfs al zou de gansche wereld erin gestopt worden, dan nog zou ze die kunbevatten.

65 Dat is het, Woedjil, wat ik je zeg. Zeg het aan uw heer alsof het uw eigen woorden waren, niet de mijne. En als de groote heilige naar mij mocht vragen, zeg dan dat ik hem slechts mijn sěmbah aanbied.” Woedjil maakte een sěmbah, verwijderde zich van sek Malaja en ging snel heen.

66 Wij spreken niet van zijn reis; hij kwam (te Bonang) aan, waar de Eerwaarde bezig was (met zijn mijmering, als ware hij) gelijk met het „niet” ¹⁾. zittende met het gezicht

¹⁾ Apinḍa niskala: vlg. Arjuna-wiwaha III, 7.

naar het Westen. Woedjil, die zijn manieren kende, sprak niet dadelijk, maar ging zitten. Hij hield veel van het wachten. Want hij dacht steeds aan de regels van het dienen bij een vorst. Van kleins af diende hij bij den koning (van Madjapait); en bij den heilige gedroeg hij zich evenzoo.

67 Toen de heilige weer bijkwam, begroette hij Woedjil: „Geluk zij jou, Woedjil, wat benjegauw terug”. Met een sěmbah antwoordde Woedjil: „Hij aan wien u geschreven hebt zei niets, hij biedt u slechts zijn sěmbah aan”. Woedjil was handig in het volvoeren van het verzoek van sek Malaja, en de heilige gaf daarom zijn vergiffenis; hij kende de kern van de taal.

68 „Weet, Woedjil, dat mijn vriend sek Malaja, na zijn terugkeer uit Malaka, zich ging vestigen te Cheribon, waar hij gedurende vijf jaren zich aan ontberingen wijdde. De plaats, waar hij dat deed, heet Kalidjaga. Toen werd hij ontboden door den vorst van Awanggi ¹⁾; vandaar dat hij te Damak zijn woning heeft. ²⁾.

69 Eén zoon van hem is verdwenen: een knappe jongen, die veel van tapa hield door zijn eten en slapen te verminderen. Zijn ouders troostten hem (met de woorden): „Heb geen haast, gij zijt nog jong.” Dit veroorzaakte den jongen hartzeer, met het gevolg, dat hij altijd bedroefd bleef. Met gebroken hart ging de jongen op een nacht zonder mededeeling, heimelijk weg, hetgeen de droefheid van zijn ouders veroorzaakte.

70 Dat nu is de oorzaak, Woedjil, dat mijn vriend een andere „rol” heeft aangenomen, en wel die van topèng-danser. Dat hij straattooneelspeler is geworden, is omdat hij zijn zoon zoo lief heeft. Hij bezoekt ieder dorp (om naar zijn zoon te zoeken), zonder te letten op zijn eten en kleeren, noch aan de schande daaraan verbonden. O Woedjil, in dit leven is het moeilijk om te sterven als men nog leeft ³⁾. Er zijn er slechts weinigen, die dit kunnen volbrengen.

71 De dood is de juiste devotie, waarbij niets meer wordt geteld, o Woedjil, omdat men teruggaat naar zijn oorsprong. Als je het een en ander nog telt, dan zul je niet vinden Wat je wenscht. En als jij Dat vinden wilt, dan moet jij je lichaam (of: hartstochten) vernietigen. Indien je Dat al gevonden hebt, dan zul je met Dat één van wil zijn.

72 Dan zul je met Hem één van vorm zijn; de naam alleen is verschillend; dan zul je met Hem één van „smaak” (d.i. wezen) zijn, met verschil van gedaante. Je wordt met Hem dan in alles vereenigd. Na de vereeniging, waarbij je Hem je dood en je leven aanbiedt, bestaat er voor jou geen verbod ten aanzien van eten en kleeren. Al je willen is dan één geworden met het zijne. Iemand die begenadigd is, mag kiezen noch deelen ⁴⁾ (d.i. geen onderscheid maken tusschen alles), hetgeen het kenmerk is van het één van wil zijn met Hem.

73 Hij, die nog kiest of deelt, is een persoon, die zich nog buiten bevindt; den inhoud kent hij niet.

¹⁾ In de Babads heet Demak ook Awanti.

²⁾ Cf. de Babads (Sěrat Kapda, Ms. B. G. No. 7 dl. V. zang 424 slot en 425.

³⁾ Mati sadjroning aoerip.

⁴⁾ Andoem amilih; de Hollandsche uitdrukking is dus de letterlijke vertaling van de Javaansche!

Hij zendt zijn gebed in onbepaalde richting, omdat hij (den koning in) de kraton niet kent. Hij heeft (van Hem) slechts hooren gewagen. Daarom is voor hem de kraton de hoofdzaak, (niet de vorst). Ga niet slechts af op een bericht, want dit brengt je werkelijk op het dwaal-spoor, als jij het verkeerd begrijp.

74 Satpada, ga gauw een spiegel halen". Satpada ging weg en kwam spoedig met een spiegel terug, dien zij (haar meester) gaf. De leeraar sprak: „Zet hem tegen den woengoeboom; gaat, Woedjil en Satpada, beiden in den spiegel kijken". Beiden volgden het bevel op, waarop Satpada zei: „Deze spiegel is (in schijn) grooter dan gij, Woedjil.

75 De spiegel is vier span groot, maar toch is hij grooter dan de lengte van Woedjil".

Woedjil kreeg nu het bevel: „Ga eens (voor den spiegel) staan". Woedjil deed zulks en (zijn beeld) werd in den spiegel zichtbaar ¹⁾ tot en met zijn kuif; hij was gelijk aan een kind, maar zijn gezicht vertoonde vele rimpels als een djeroek-wangi, omdat hij al oud was.

76 Satpada zei: „Woedjil, gij staat en ik zit, en toch zijn wij even groot; gij ziet er uit als een kind, maar met een gezicht vol rimpels als een djeroek-wangi".

De verheven leeraar glimlachte (en zei): „Woedjil, je moet het haar betaald zetten, gauw".

Woedjil: „Van morgen is het pas, dat ik door Satpada gespeend ben,"

77 Satpada zeide, een uitvlucht zoekende ²⁾: „De scherts van Woedjil is wel treffend en de grap geestig". De verhevene sprak tot beide leerlingen, die moesten opletten:

„Woedjil en Satpada, kijkt eens in den spiegel".

Woedjil: „Wij zien daarin twee beelden, die steeds één van wil zijn".

78 Satpada: „Wat Woedjil, waar is het één zijn van wil tusschen u en mij? Ik ben toch een vrouw en gij zijt een man. Waar is dan het één zijn?

Woedjil: „Er is geen verschil tusschen een man en een vrouw, want gij zijt met mij vereenigd in den spiegel als in de sponde".

79 Satpada wist niet dadelijk hoe de vereeniging is van Heer-dienaar, terwijl Woedjils opvatting onjuist was.

Woedjil zei: „Er is geen verschil tusschen een man en een vrouw, die zich in den spiegel bevinden. Zij hebben een en hetzelfde uiterlijk. Indien nu man en vrouw in den spiegel één geworden zijn, dan is er geen sprake meer van een man of van een vrouw, omdat zij in wezen één zijn".

80 Satpada, langzaam: Wel, Woedjil, gij doet blijkbaar zinsspelingen op de liefde; 't is alsof gij normaal ³⁾ van vorm waart".

Woedjil: „Ik heb dat niet bedoeld; gij hebt mij verkeerd begrepen. De verhevene, met een glimlach: „Zwijg, Woedjil, zie naar het beeld in den spiegel en het komen en het gaan ervan.

81 Hoe is het beeld in den spiegel

1) De woordscheiding is niet zeker: kakar sa- of kakarsa? Hoewel kakar of kakarsa niet duidelijk is, laat de plaats geen andere beteekenis toe dan als in onze vertaling.

2) Angalesani van lesa, OJ. leçya.

3) Woeloes voor moeloes.

gekomen, en waarheen gaat het, als het verdwijnt? Ga eens achter den spiegel staan, Woedjil." Tot Satpada: „Zie de beide beelden, van jouzelf en dat van Woedjil, dat in den spiegel is geweest; (waar is dit laatste nu?)” Satpada begreep niet dadelijk (en zei):

82 „Wel heer, er is maar een beeld; Woedjil bevindt zich achter den spiegel, zijn beeld is dus niet zichtbaar. Mijn beeld alleen is zichtbaar.”
De leeraar tot Satpada: „Ga dan weg en neem plaats waar Woedjil nu staat.” Tot Woedjil: „Ga weg van je plaats en zie naar je beeld.”

83 Woedjil keek nu in den spiegel; de leeraar vroeg: „Zie je nu het beeld van Satpada in den spiegel?” Woedjil: „Ik zie geen beeld van een vrouw, wel van mijzelf.” De leeraar: „Waar is dan het beeld van Satpada?”
Woedjil, eerbiedig: „Ik weet het niet.”

84 Woedjil sprak verder met eerbied: „Naar de opvatting van een domme zooals ik er een ben, bedoelt gij het éénzijn van twee: het niet-bestaan ervan is zijn bestaan en het bestaan ervan is zijn niet-bestaan.”
De leeraar: „Hoe kun je het verder beredeneeren?”
Woedjil, met een sěmbah: „Dat kan niet meer beredeneerd worden; wat denkt gij ervan?”

85 De Celibatair-vorst, langzaam: „Je hebt gelijk, Woedjil, het kan alleen

tot zoover beredeneerd worden. De LA ILAHA omvat de ontkenning en de bevestiging ¹⁾, is het ware bestaan-nietbestaan. Dat wil zeggen: het wezen van God is het nietbestaan. In zijn nietbestaan begint Hij te bestaan, en dit laatste heet: het oneindig bestaan ²⁾.

86 Het oneindig bestaan en het niet-bestaan (beide in eens tegelijk) vormen het wezen van God. De ontkenning houdt in zich de bevestiging. Ontkenning en bevestiging zijn niet gescheiden noch vereenigd. De beide nafi's ³⁾ worden echter beperkt door ILA en mogen (of: kunnen) niet ingaan in ILLA'LLAH.

87 Je moet verder weten, Woedjil, dat het bestaan een duidelijke aanwijzing moet geven omtrent wat als bestaan beschouwd wordt ⁴⁾, evenals een aanwijzing ⁵⁾ t. a. v. het aangewezen ⁶⁾. De formule ILLA'LLAH is wat als bestaan beschouwd wordt. Absoluut is de (verheven) naam (wezen?) van Allah. Een andere God mag niet naast Hem geplaatst worden. Slechts Hem past de formule ILLA'LLAH.

88 Welaan, Woedjil, deze kwestie is moeilijk; ze is moeilijk te begrijpen ⁷⁾; het is moeilijk ook ze tot houvast ⁸⁾ te maken. Daarom maken de menschen met elkander ruzie door hun zucht anderen te overtuigen. Zij klampen zich vast aan de letter, volgen de regels nauwkeurig op, bestudeeren dag en nacht de Bajan-mani, Saraf en Grammatica. Maar hun kennis blijft steken bij de letter.”

1) Nafi en isbat. Zie verder over de verhouding tusschen nafi en isbat: Schrieke blz. 93 en Zoetmulder blz. 95 - 97.

2) [Nafi] Nakirah.

3) In Nafi karonipoen en Nafi roro schijnt nafi te beteekenen: tegenstellingen.

4) Moesbat.

5) Dalil.

6) Madloel.

7) Panarima vat ik op als: begrijpen, niet als: berusting.

8) Lalaboehan.

89 De zon was op het punt onder te gaan. Zij stond op den top van den berg. Woedjil zei : „Er is iemand, die een wajang-vertooning wil geven. Hij woont te Pënanngoengan en heet si Sari.”

De heilige : „Kijk eens even naar de stellage ; als de pisangstam ¹⁾ niet meer voor het gebruik geschikt is, moet je dien verwisselen en meteen gauw laten beginnen.”

90 De groote heilige ging terug naar zijn kamer, en het wajangspel was reeds begonnen met taloe ²⁾, de gëmbing (?) werd onophoudelijk geslagen. Een voorspel werd niet gespeeld en Sari begon al met de lakon Brata joeda. (Dit gedicht) begint met den lof op den koning van Daha toen deze zich aan meditatie overgaf, hetgeen tot gevolg had, dat hij Djajabajagenoemd werd.

91 Het was in het Çaka-jaar 1529 (A. D. 1607) dat het (of : dit) gëschrift vervaardigd werd.

Het fragment ³⁾ dat gespeeld werd, was de nederdaling van de zieners Narada, Djanaka en Parasoe-Rama, die Krëšna als gezant der Paṇḍawa's naar Hastina zouden volgen ⁴⁾.

De verhevene kwam toen spoedig uit zijn kamer, en sek Malaja kwam ook dadelijk aan,

92 vergezeld van zijn twee leerlingen Loewoeng-salaween Wanakarta. Van de komst van Malaja werd kennis gegeven aan den verhevene, die den gast deed ontbieden. Bij de ontmoeting gingen zij samen zitten. Eten werd aangebracht, maar de gast bedankte. De verheven leeraar sprak (half ironisch) : „Zooals ik zie, zijt gij reeds te Mekka geweest, broer”.

De gast : „Ja heer, ik ben er geweest,

93 Ik bereikte Mekka toen ik te Kalidjaga mij inspande. Mekka is zeer moeilijk te bereiken ; de golven van de zee waren groot, en ik was op een prauw. Het water van den weg naar Mekka ging onder (de oppervlakte van de zee). En mijn prauw ging ook onder water, zelfs in de aarde. Maar mijn inzicht als compas had ik steeds bij mij, inzicht dat ik van u gekregen had.

94 Toen ik de zoutzee voorbij was, kwam ik in de zandzee, waarvan de golven dwarrelden, als bij den ondergang van de wereld. Zij bulderden hevig als een berguitbarsting ; de aarde schudde zich, scheurde en lag op haar zijde ; de bergen vielen omver of stegen het lucht-ruim in om dààr tegen elkander te botsen. De zon, de maan gaven geen glans, terwijl de sterren naar alle kanten vlogen.

95 Toen ik de zandzee voorbij was, kwam ik in de vuurzee, waarvan de golven als meteoren waren. Door den hevigen wind vielen de bergen omver. Vuurkolommen vlamden op als bliksemflitsen. De rook dwarrelde op en neer, met een geur, stinkend en onaangenaam als die van ontbrand kruit. De damp van het vuur rook als zwavel ; het knetterde als duizend en tienduizend bliksemslagen tegelijk.

96 Maar het inzicht dat ik van u ontvangen had, hield ik voortdurend vast in mijn hand, met het gevolg dat mijn reis met succes bekroond werd. Toen ik voorbij (de vuurzee) was, (kwam ik te Mekka aan) waar

1) Gëbogan, NJ. dëbog of gëdëbog.

2) Zie J. Kunst: De Toonkunst van Java I, blz. 269-270.

3) Babakan; zie Hazeu blz. 63.

4) Bharata-Yuddha zang II, 1.

- ik mij de taal nog langen tijd heb moeten eigen maken. De moeilijkheid van de Mekka-taal is onvergelykbaar, omdat er niets van bestaat dat naar schrift zweemt. Hierdoor gaan vele studenten halverwege terug. Er zijn er niet velen, die Mekka kennen".
- 97 Het wajangspel was nu gekomen tot de episode van het terugvragen van de helft van het rijk.¹⁾ Toen moest men eindigen. Sek Malaja moest nu met den heilige mee naar het retraite-vertrek; de leerlingen gingen ook mee: Loewoeng-salawe, Wanakarta en als derde Woedjil. Men ging nu aan het uiteenzetten.
- 98 Nadat men gezeten was, sprak de heilige: „Wel, broeder Malaja, laten wij eens een nabespreking houden over het gespeelde wajangstuk. Men heeft de lakon „Krěṣṇa als gezant" gekozen. Laten wij nu spreken over de diepe bedoeling van den dichter en die in het kader van den Islām brengen. Brengen jullie allemaal je opvatting naar voren."
- 99 Sek Malaja, met een sěmbah: „Ik weet het Javaansche vraagstuk niet met het Moslimsche overeen te brengen. Ook de beide leerlingen kennen geen Arabisch. Zij zullen slechts uw opvatting volgen." De vorst-celibatair: „De rechter en de linker wajang-figuren zijn zinspelingen op de nafi-isbat, o broeder.
- 100 De linker figuren vertegenwoordigen de nafi, de rechter de isbat. De Pēṇḍawa's vormen de nafi, de Korawa's de isbat. De isbat dankt haar ontstaan aan de nafi, maar ook omgekeerd. Nu strijden ze om de moesbat, terwijl Krěṣṇa de rol van den spiegel speelt, de spiegel van
- beide partijen. Het winnen of verliezen hangt van den spiegel af.
- 101 Het strijden om het rijk nu is gelijk aan dat tusschen de nafi en isbat om de moesbat. De strijd tusschen Pēṇḍawa's en Korawa's om het rijk is te vergelijken met den strijd om de moesbat. Daarom strijden de menschen van vroeger af tot nu toe, en wel om de nafi-isbat.
- 102 Deze kwestie is moeilijk. Men mag zich niet vastklampen aan de letter. Want de letter heeft haar ontstaan te danken aan de verbeelding. En er is er niet slechts één verbeelding, maar er zijn er verschillende, hetgeen tot dwaling leidt, omdat er velen zijn die de verbeelding vergoden. Men is al blij te weten dat men den Koran lezen kan, maar dat zegt onze verbeelding.
- 103 Als gij het geheim van de kwestie kennen wilt, o broeder, zie dan naar uw eigen gezicht (d.i. naar u zelve)²⁾ Hoe ziet het er dan uit? Maak niet te veel commentaar. Gij moet het zien, alsof gij ziet naar het hart van een aan twee zijden opene bamboegeleding; of naar de ruglijnen van een kogel; of naar de penis van een haan; of naar een paard dat rent, terwijl het dier op dezelfde plaats onder een afdak blijft; of naar de nooit verwelkte lo-bloem.³⁾
- 104 Kom hier, broeder, ik heb u reeds lang verwacht". Beiden omarmden elkander, borst tegen borst, gezicht tegen gezicht, voeten tegen voeten. De vorst sprak tot sek Malaja: „Laten wij onze oogen sluiten en niet aarzelen". En plots kwamen zij te Mekka.

1) Bharata-Yuddha VII, 3.

2) Of: „naar de zon", wat niet waarschijnlijk is.

3) Lo of ēlo = ficus infectoria Roxb.

TOELICHTING.

Omtrent de persoon en andere bijzonderheden van Pangeran (ev. Soenan) Bonang of Benang kan de lezer verwezen worden naar de Proefschriften van resp. Dr. H. Djajadiningrat,¹⁾ Dr. B. J. O. Schrieke²⁾ en Dr. H. Kraemer.³⁾ Alleen wil ik nog even opmerken, dat S. Bonang in ons geschrift uitdrukkelijk Ratoe Wahdat genoemd wordt⁴⁾. Daar wahdat in het Javaansch: het leiden van celibatair leven beteekent kan S. Bonang dus geen kroost gehad hebben⁴⁾.

Omtrent den naam Woedjil schreef ik in de Lijst der Mss. van het Kon. Bat. Gen.⁵⁾ s. v. Doelil: „... iemand met (één) uitpuilend(e) oog(en).” Deze opmerking berust op de thans nog gangbare beteekenis van het woord bidjil = widjil = uitkomen (van een (van de) oog(en) waarvan woedjil slechts een andere en oudere uitspraak is. Maar ze blijkt onjuist, omdat Woedjil in onzen tekst dwerg moet beteekenen. Het woord woedjil moet in dit geval dus in verband worden gebracht met woedjël of boedjël = kort = stomp⁶⁾.

In de Sêrat Kaṇḍa wordt Woedjil ook genoemd als leerling van S. Bonang. Bij den twist tusschen den laatste en een zekeren Adjar, Blatjak-ngilo genaamd, moest Woedjil het kuikentje van zijn heer tegen den haan van den Adjar laten vechten. Na de overwinning van het kuikentje ging de Adjar over tot den Islām.⁷⁾

Zooals bekend is vormen de mismaakten op Java van vroeger af tot nu toe de (directe) omgeving van den vorst. Dat van Woedjil gezegd wordt, dat hij een vermaak-dienaar van den vorst van Madjapait is geweest, heeft dus niets vreemds. Maar hoe men in de Sêdjarah gemakkelijk promotie maakt, blijkt wel hieruit, dat Woedjil in de Sedjarah-dalēm (vorstelijke stamboom) verheven wordt tot zoon van den laatsten vorst van Madjapait⁸⁾.

Van Soenan Kali-djaga is ook al tamelijk veel bekend, mede door bovengenoemde Proefschriften en vooral door de reeks artikelen van Dr. Rinkes, hiervoren in de voetnoten genoemd. Zijn betrekking tot S. Bonang is echter alles behalve duidelijk. In de Sêrat Kaṇḍa zou

Kali-djaga de oom zijn van S. Bonang⁹⁾. In een andere overlevering zou hij een poetoe-kēponakan zijn van S. Bonang, d.i. S. Bonang is dan een broer van Kali-djaga's grootvader of -moeder¹⁰⁾. Hoe de familiebetrekking tusschen S. Bonang en S. Kali-djaga ook geweest moge zijn, unaniem zeggen de overleveringen, dat S. Kali-djaga een leerling is van S. Bonang. En dit klopt in zoo verre met de mededeeling van ons Ms., dat Bonang Kali-djaga adi noemt, en dat de laatste veel eer betoont aan den eerste.

Hoewel ik mij niet capabel acht de leer van Bonang te bespreken, wil ik het niettemin doen om jongere landgenooten, die lust mochten hebben dit geschrift te lezen, eenigszins wegwijs te maken. Zooals men ziet, is de leer van Bonang aan Woedjil er een, die men mystiek pleegt te noemen. Voor de mystiek verwijs ik naar Prof. W. J. Aalders in diens Mystiek, haar Vormen, Wezen en Waarde. Niet minder leerzaam, voor ons, Javanen vooral, en met het oog op Bonangs leer, is R. Otto's West-Ostliche Mystiek, waarin de auteur duidelijk aantoonst, zoo niet de gelijkheid dan toch de groote gelijkenis tusschen Westersche en Oostersche mystiek. Aan de hand van dit werk zij het mij veroorloofd enkele vergelijkingen te maken tusschen Bonangs leer en de mystiek van het Westen¹¹⁾.

Men herinnert zich wel, dat Bonang sterk den nadruk legt op zelfkennis om tot het Hooge te komen. En hier in Indië weet men ook dat de kernspreuk van de Vrijmetselaars is: „ken u zelven”. Ook Bernard van Clairvaux „wordt niet moede zijn monniken in te scherpen, dat zelfkennis, waarbij de mensch zich afwendt van hetgeen buiten hem is tot hetgeen hij binnen zich vindt, het a b c is van alle geestelijk leven.” „„Mij zoeken zij”, laat Bernard God in een van zijn preeken uitroepen”, die zich zelven nog niet gevonden hebben”¹²⁾. En wat zegt onze tekst. str. 18? „En hiervoor is het (nl. voor het vinden van God), dat groote mannen zichzelf zoeken om precies te weten wat hun ware leven is, hun leven in deze wereld”.

1) Critische beschouwing op de Sadjarah Bantēn.

2) Het Boek van Bonang.

3) Een Javaansche primbon uit de Zestiende Eeuw.

4) Cf. Rinkes. De heiligen van Java IV in T.B.G., dl. 53, blz. 474; V in Ibid. dl. 54, blz. 161, nt. 3. Vgl. Babad Dēmak, ed. Djokdja (?) blz. 142.

5) Jaarboek Kon. Bat. Gen. I, blz. 308.

6) Men neme verder in acht de groote gelijkenis tusschen de teekens voor de i en ē in oudere Mss.

7) Ms. B. G. no. 7 dl. V blz. 226 b. (zang 411 str. 19 vlg.)

8) Rinkes in T. B. G., dl. 53, blz. 481.

9) Sêrat Kaṇḍa zang 405 str. 42.

10) J. Kunst: De Toonkunst van Java I, blz. 15, waar, in tegenstelling met de andere tradities, Kali-djaga de leermeester van S. Bonang genoemd wordt.

11) Omtrent eenige hoofdlijnen der (Jav.) mystieke geschriften zie men H. Kraemer, Hfdst. V.

12) Aalders' Groote Mystieken: Bernard van Clairvaux blz. 24.

Ander citaat: „Daarom dringt Böhme voor alles aan op zelfkennis, concentratie, inkeer in zich zelve" ¹⁾. Mag men nu niet aannemen, dat zelfkennis met het daarbij beoogde doel algemeen-menschelijk is, althans doel is in de mystiek zoowel van het Westen als van het Oosten? ²⁾.

Dit zoeken naar, vinden van, God in het diepste verborgene van den mensch noemt Otto de „Innenschau" tegenover of naast de „Einheitschau." Tot deze laatste behoort wat in str. 26 gezegd wordt: „Voor hem van wie het zien geëindigd is, ontstaat het ware, voorname zien. En bij het zien van dit phaenomeen ziet hij daarachter duidelijk den waren Vorm." D.i. in het vele wordt het Eene gezien ³⁾. Zoo behoort de mystiek van Bonang zoowel tot de „Innenschau" als tot de „Einheitschau", en dit is geen bijzonderheid van Bonangs mystiek, omdat beide Schauen „intusschen onderling vaak verbonden zijn en tot zekere eenheid opgeheven worden" ⁴⁾. Bonangs mystiek is dus geheel volgens den regel.

In str. 24 wordt gezegd dat God zich in de liefde bevindt, dat Hij de liefde zelf is. Dezelfde opvatting vindt men passim in de mystiek van het Westen. „Hij is . . . niet slechts geliefd of liefhebbend, maar de liefde zelve. De liefde is niet eene eigenschap, maar met de goddelijke substantie één" ⁵⁾. „Mij dunkt", zegt Teresa, „de liefde is te vergelijken met een pijl, dien de wil afzendt. Als de laatste al zijn krachten samenvat, zich van alle aardse dingen losmaakt en geheel ter beschikking van God stelt, dan moet hij waarlijk zijne Majesteit treffen, zoodat hij zich in God zelve, die de liefde is, verplaatst, en vandaar met de grootste winst terugkeert" ⁶⁾.

Str. 22: „Van hem, die zichzelf kent, handelen de hartstochten niet koppig langs verkeerde wegen. Want hij ziet slechts zijn onmacht". Het zien van eigen onmacht, na zichzelf gekend te hebben, vindt zijn tegenhanger in Tauler in omgekeerde richting: „en tot deze (de Waarheid)", heet het daar, „komt niemand dan door kennis van eigen nietigheid" ⁷⁾.

S. Bonang zegt, dat het 't beste is over God te zwijgen. Ook Augustinus spreekt niet, zwijgt

niet over God, maar jubileert ⁸⁾. Is dit niet zwijgen over God? Pseudo-Dionysius Areopagita zwijgt eveneens over God ⁹⁾. „Laat ons de boven ons verhevene verborgenheid met zwijgen eeren" ¹⁰⁾. Nog dit. 'Gott ist eher ein Schweigen denn ein Sprechen!, 'dieser âtman ist stille', das Schönste, was der Mensch von Gott sagen kann, ist, dasz er in der Erkenntnis inneren Reichtums schweigen kann. Darum klaffe nicht von Gott", so sagen Eckehart und Sankara ¹¹⁾.

In str. 21 wordt gezegd; „En wat niet onderhevig is aan vernietiging, dat moet jij weten, d.i. het volmaakte inzicht,, omdat het strekt tot het kennen van God". 't Is alsof de diepe zin van dit gezegde, evenals het voorgaande, overgenomen was uit Eckehart en Sankara beiden. „Denn", zegt Otto, „eigentlich und im letzten Sinne seiner Lehr ist für Sankara die Vidyâ selber überhaupt nichts Zeitliches. Sie ist das Jñana selber, das ewig, ungeworden, unvergänglich ist, und vom âtman selber unabtrennlich". En Eckehart:

„Die Seele hat etwas in sich, ein Fünkeln übersinnlicher Erkenntnis, das nimmer verlischt Dieses Erkennen ist zeitlos und raumlos, ohne hier und jetzt." ¹²⁾. Men ziet dus dat het s a m p o e r n a n i n g p a n d o e l o e, het volmaakte inzicht van onzen tekst, volkomen beantwoordt aan het Jñana van Sankara en de übersinnlicher Erkenntnis van Eckehart.

Wij mogen niet verder gaan met deze droge vergelijkingen, maar verzoeken den lezer ons er nog een te gunnen. Men ziet nl. dat S. Kali-djaga Mekka beschouwt als liggend op Java, neen, in den mensch. En wat zegt Bernard t. a. v. Jerusalem? „Als gij het weten wilt: Jerusalem is Clairvaux" ¹³⁾. En Eckehart zegt „dat Jerusalem mijne ziel even nabij is als de plaats, waar ik nu sta" ¹⁴⁾.

Hierna kunnen wij wel veilig de gevolgtrekking maken, dat de leer van Bonang van algemeen-menschelijk mystieken aard is, ook in de terminologie.

De mededeeling van S. Kali-djaga (str. 63) omtrent „Mekka" met den zetel van God, welke zetel in het luchtruim zweeft, is in de traditie gebleven, maar dan zoo verhaspeld, dat de oor-

1) Aalders' Groote Mystieken: Jacob Böhme blz. 15.
2) Ook Hamzah Pansoeri roept in zijn eerste gedicht (Proefschrift van Dr. J. Doorenbos) drie maal: „kēnal dirimoe" = ken u zelve.
3) Otto blz. 52 en 56.
4) Aalders: Mystiek blz. 25.
5) Aalders' Groote Mystieken: Bernard van Clairvaux blz. 17.
6) Aalders' Groote Mystieken: S. Teresa blz. 28.
7) „ „ „ : Tauler blz. 9.
8) „ „ „ : Augustinus blz. 48.

9) Aalders' Groote Mystieken: Ps. Dionysius Areopagita blz. 18.
10) „ „ „ „ blz. 48.
11) Otto blz. 41. Zie nog Bataviaasch Nieuwsblad van 21 Sept. 1936 Vierde blad. 4de kolom. „Van Dieren naar Mystiek".
12) Otto blz. 46.
13) Aalders' Groote Mystieken: Bernard blz. 8.
14) „ „ „ : Eckehart blz. 4.

spronkelijke diepe zin betreffende het in de lucht hangen van het heiligdom onzin wordt. In de reeds bovengenoemde Babad ed. Djokdja¹⁾ zang 20 str. 5 (blz. 150) is de mededeeling van S Kalidjaga omtrent zijn reis naar Mekka een beschrijving geworden van die reis. In vertaling luidt deze beschrijving als volgt: „Nu spreken wij weer over Seh Malaja, die de hadj wilde doen. Hij is de zee overgestoken en kwam aan op Poelo Oepih. Hier ontmoette hij Seh Maulana Mahribi, die hem vroeg: „Jongen, waar wil jij heen, dat jij de zee overgestoken bent?“

Seh Malaja: „Ik wil op reis gaan naar Mekka om de hadj te doen!“ Maulana Mahribi: „Je wilt van voren afaan beginnen! Je hebt de genade reeds ontvangen, je inzicht is al helder, je gemoed al gevormd en je wilt nog de hadj doen naar Mekka! Te Mekka bevindt zich niet de ware ka'ba. Het Mekka (dat jij op het oog hebt) is een vals Mekka, met als gedenkteken een steen die in de lucht hangt zonder hengel. Dat is het „spoor“, waar Iskak geboren werd. (Dit Mekka) werd gesticht door den profeet Ibrahim om de sarengat²⁾ te volgen. Voor hem die de ma'ripat³⁾ bereikt heeft, bevindt zich de ka'ba daar, waarheen de persoon zijn gezicht richt. Deze (ware) ka'ba heeft als oorsprong de echte Geheimenis, die zich in joulief bevindt en die (de loop van dit heelal) regelt. Zij heeft in jou haar spiegelbeeld. Als jij b. v. in den spiegel kijkt, dan schijnt het alsof er twee personen zijn. In waarheid is er maar één. (Wat men in den spiegel ziet) is maar een beeld. En men ziet graag naar dit beeld, omdat men Dengene, die in den spiegel ziet, niet ziet. Ga daarom terug (naar Java).“

Het is moeilijk te ontkennen, dat de maker van de Babad de passage van ons gedicht, zij het ook vaag, voor den geest had, toen hij zijn mededeeling neerschreef. Zelfs de laatste helft van de 30ste strophe van dezen zang bevat bijna dezelfde woorden als die van de laatste strophe van ons gedicht.

In een ander geschrift, de Soeloek Seh Malaja,⁴⁾ wordt van de reis naar Mekka ook gewag gemaakt, maar dan in een ander verband. Het verhaal wordt nl. als aanloop gebruikt om de Dewarotji met een ander „lintje“ uiteen te zetten. Hieronder laten wij den korten inhoud van bedoelde Soeloek volgen.

De schrijver is bekoord door het verhaal van Seh Malaja, toen deze, naar het volmaakte strevend, in de leer kwam bij S. Bonang. Van dezen kreeg Seh Malaja, na reeds langen tijd leerling geweest te zijn, steeds maar niet het laatste onderwijs. Hij moest al maar door tapa doen; o.a. om in een groot woud gedurende één jaar een waringin-boom te bewaken. Daarna moest hij in een kuil kruipen, ook voor één jaar. Eindelijk moest hij zich vestigen in het gehucht Kali-djaga, naar welk gehucht hij tot nu toe genoemd wordt. Hier bleef hij één jaar. Toen S. Bonang eens weer bij hem kwam, sprak deze: „Staak je observantie en word het „sluitstuk“ van de wali's. Volg nauwkeurig den godsdienst, door den Profeet ingesteld met de wondervermogens Gods. Jij moet de sarak regelen (d. i. invoeren), volgens je overtuiging, met de leiding Gods. Groot zal Zijn genade zijn. Met de genade Gods ben jij in alles meester: onfeilbaarheid, macht en onkwetsbaarheid in den strijd zijn alle het gevolg van Zijn genade, ben je de beste van de besten. 't Beste voor jou is als je ziet naar de Oer-wil (Oer-kracht⁵⁾), die jou kracht geeft. Macht heb je, maar kracht heb je niet, die behoort Hem. Daarom wees Hem onvoorwaardelijk gehoorzaam.“

Seh Malaja zei met dankbaarheid: „Leg mij meteen uit het wezen van den verheven Soeksma. Wat is Hij? zeg mij dit zoo duidelijk mogelijk. Als het bij woorden blijft, dan zou ik mij aan een echo moeten onderwerpen. Kom ik te sterven, dan zal (mijn ziel overal rondgaan) als damp.“

S. Bonang: „Mijn opvatting is deze: wat men berusting noemt, is dat men steeds denkt aan den „Maker.“ Voor je geboorte was je ook niet gelijk aan een wolk, maar je was als idajat wening⁶⁾ of als iman idajat⁷⁾. Je hadt toen den waren vorm. Maar weet, dat deze (vorm) niet met de gedachte bereikbaar is, noch is hij vast te stellen met het vleeschelijke oog. Ik zelf ben als jij; ik wil graag de idajat in haar tastbaren vorm zien, maar ik heb haar ook nog niet gezien. Ik onderwerp mij slechts aan een mededeeling, die het Woord Gods is.“

Seh Malaja: „Is er dan een wezen zonder naam of een naam zonder wezen? Zeg mij dit als laatste houvast.“

S. Bonang: „Als jij naar het laatste houvast

1) Zie nog: A Statement concerning Muhammadan Mysticism. in. J. R. A. S. Mal. Branch, Sept. 1937, blz. 1 vlgg.

2) De wet voor het uiterlijk opvolgen van den godsdienst.

3) De hoogste trap der gnosis.

4) Uitgave „De Bliksem“ Solo 1931.

5) Vgl. Strophe 36 van ons gedicht.

6) Idajat of hidajat beteekent: „leiding op de rechte weg van God door zijn openbaring.“ Het komt mij echter voor dat aan idajat hier de beteekenis van „geheimenis“ toegekend wordt. Idajat wening = de reine geheimenis.

7) Iman idajat = hoofdgeheimenis (?)

streeft, dood dan je lichaam, oefen je in den dood, nu je nog leeft. Ga in de eenzaamheid in het groote woud, kom niet in aanraking met menschen."

Daarna ging S. Bonang van Kali-djaga weg. Seh Malaja volgde hem een poos, maar ging toen verder het bosch in, om er als een kidang te leven. Na een jaar kwam S. Bonang naar hem kijken. Maar Seh Malaja gedroeg zich als een kidang, was wild geworden en wilde niet dicht bij menschen komen. Het gelukte den S. Bonang hem eindelijk te „vangen", door drie maal een bal rijst op hem te werpen. S. Bonang zei toen tot den „mak" geworden Seh Malaja, dat hij de hadj naar Mekka moest doen om het zemzem-water (in de plaats van de toja-marta van de Dewaroetji) te halen bij de ka'ba en tevens om van den Profeet zege te erlangen. Seh Malaja brak op naar Mekka langs bosschen en bergen. Aan de kust gekomen, wist hij geen raad hoe verder te gaan. Toen verscheen sang Marboedeng-rat (Nabi Kilir) enz. enz. — bijna woordelijk als de Dewaroetji, e.d. Kramaprawira zang 4 str. 18 — 32, met enkele, zeer geringe veranderingen en weglating van str. 20, 24 en 25. Schaamteloos!

Nu komt weer een stuk genomen uit de Babad:

Nabi kilir zei tot Seh Malaja: „Als gij de hadj wilt doen naar Mekka, wat wilt gij daar uitvoeren? Te Mekka heeft men slechts een overblijfsel. Daar vindt men een steen, die in de lucht zweeft. Wilt gij dien aanbidden? Dan aanbidt gij een afgod, gelijk bij den dienst der Kafirs, die bij hun bidden, zich richtende naar de taopekkong ¹⁾, allerlei verbeeldingen hebben. Zelfs een hadji, als hij niet weet wat het doel is van de hadj (hoe dan?). De echte ka'ba is geen stuk aarde noch een stuk hout. Om daar te komen behoeft men niet van plaats te veranderen. Wil men de ware ka'ba zien, dan is deze de juiste overtuiging met de leiding Gods. Kom, ga in mij" enz. enz. als de Dewaroetji zang 5 en volgende ²⁾.

Zoo ziet men dat de Soeloek Seh Malaja een groot stuk van de Dewaroetji is in Moslimsch gewaad. Wij zouden vervallen in de bespreking van dit laatste geschrift, indien wij dieper ingaan op de andere bijzonderheden van de Soeloek Seh Malaja ³⁾. Men kan volstaan

met te constateeren, dat de beschrijving van de reis van Soenan Kali-djaga naar Mekka, evenals die in de Babad, een zwakke nagalm moet zijn van dezelfde in de Soeloek Woedjil. Tusschen de Soeloek Seh Malaja en de Babad bestaat, op het punt van den in de lucht zwevende steen te Mekka, een opvallende overeenkomst. Beide geschriften hebben het dienaangaande n.l. misverstaan en doen het voorkomen als zou die zwevende steen zich werkelijk in het geografische Mekka bevinden. 't Was dan ook de eerste vraag die men eenen terugkomenden Mekkaganger deed of deze den miraculeuzen steen wel gezien had. Het antwoord was nooit positief, doch min of meer ontwijkend. Men zei dat die steen thans (d.i. toen) op het punt was de aarde te raken. En als hij op de aarde zal rusten, dan wordt het leven nog ellendiger dan het ooit was.

Keeren wij thans terug tot de Soeloek Woedjil. Enkele strophen (no. 89-91 en 99-100) verrassen ons met een kleine doch zeer belangrijke mededeeling omtrent de wajang. Op het rapport van Woedjil dat er iemand komt om een wajangvoorstelling aan te bieden, beveelt S. Bonang zijn leerling om de panggoeng (stellige) na te zien; den pisangstam, als deze reeds ala = slecht = leelijk = ongeschikt voor het gebruik was, n.l. door weekheid wegens verrotting, te verwisselen. Wat leeren wij uit dit paar woorden? Dit, dat S. Bonang een permanente stellige voor de wajang had; dat de stellige gescheiden moet zijn van de plaats waar men een gast pleegt te ontvangen, i. c. de pëndopo of voorgalerij.

In menig opzicht dezelfde opstelling — natuurlijk niet met een permanente stellige — vindt men op Java, voor zoover ik weet, nog maar uitsluitend in de hoofdstad Batavia, en wel als de voorstelling wajang Poerwa is ⁴⁾. Door deze opstelling worden de toeschouwers verplicht uitsluitend de schaduwen der poppen te zien, zoodat zoowel vrouwen als mannen zich aan de schaduwzijde plaatsen. De poppen zelf kan men bij een echte Batavia'sche wajangvoorstelling, zeer in het algemeen gesproken, niet zien, omdat de vloer van de stellige in de meeste gevallen meer dan een manshoogte boven den grond geplaatst wordt. Bovendien wordt de betrekkelijk kleine ruimte

46 parallel: terwijl Kramaprawira verder nog maar 3 strophen heeft, heeft de Soeloek nog 27 (zegge: zevenentwintig) strophen. Mijn Ms. eindigt met str. 38 van Kramaprawira: kanggo ing kene kana, een prachtige zin voor een slot. Ook str. 36 en 37 ontbreken in mijn Ms.

3) In dezen zij men verwezen naar de bewerking van de Dewaroetji, die naar gehoopt wordt, spoedig verschijnt.

4) De wajang golek eischt een andere opstelling.

1) Chineesch Godenbeeld.

2) In mijn Soeloek-Ms. komt na de 24ste strophe een inlassching van twee zangen: Pangkoer van 28 str. en Sinom van 19 str. Hierna sluit de 25ste strophe weer aan. Na str. 32 heeft de ed. De bliksem een inlassching van twee zangen: Mas-koemambang en Midjil, resp. van 32 en 22 strophen. Str. 33, die met 34 tot één strophe gecondenseerd wordt, sluit zich daar weer aan. Ed. Kramaprawira en Soeloek lopen t/m str.

van de stellage volgepropt met kist, gamelan en bespeler daarvan. Kortom, bij de Batavia'sche wajang kunnen uitsluitend de schaduwen der poppen door het publiek gezien worden ¹⁾. En het is m. i. buiten iederen twijfel, dat deze opstelling vroeger op Java de algemeene was. Immers de gegevens door Dr. Rouffaer verzameld ²⁾ wijzen alle (behalve de conclusie van Serrurier) in deze richting. Zeer terecht vraagt Rouffaer zich af: „Een raadsel blijft slechts, hoe deze zede (nl. dat en de vrouwen en de mannen zich aan dezelfde schaduwzijde bevinden) zoo algemeen en betrekkelijk spoedig over bijna geheel Midden- en Oost-Java verbasterd kan zijn tot het tegenwoordige gebruik" (vrouwen van de mannen gescheiden).

Steunend op de inderdaad indringende vraag van Rouffaer, werpt Rassers loc. cit. blz. 365 allerlei theoriën omtrent de rol van het scherm op. Wij kunnen tot onzen spijt hem niet in heel zijn redeneering volgen; wij citeeren slechts de wonderlijke uitlating van Rassers omtrent de rol van het scherm: „Het sacrale terrein, waarop zich het Javaansche drama afspeelt, is derhalve oorspronkelijk een omheinde, door muren afgesloten ruimte, — en wel een zoodanige, waarin alleen de mannen worden toegelaten, maar waaruit de vrouwen streng worden geweerd. Slechts een conclusie is thans mogelijk: de plaats achter het scherm, waar de vertooner met zijn fraai versierde met religieuzen eerbied behandelde poppen, en ook de mannelijke toeschouwers zich bevinden, hebben wij ons te denken als iets in den trant van het interieur van een sacraal mannenhuis, en het uitgespannen doek is oorspronkelijk de wand die, zoodra de geheime ritus gaat beginnen, de open voorzijde van een dergelijk gebouw voor de vrouwen afsluit. Van heel de ommuring van het terrein is thans alleen deze vóórwand overgebleven, en dit scherm is bovendien nog transparant geworden, zoodat . . . " enz. enz.

Na een diepe zucht, die ik na dit citaat heb moeten slaken, wil ik met den meesten nadruk opmerken, dat de tegenwoordige plaatsing van het scherm, en dus ook van de gansche voorstelling, onmogelijk de oude kan zijn, en wel op grond van de feiten die nu nog in Batavia en wellicht ook op Bali en Lombok, te constateeren zijn, en tot voor kort te Solo; waarbij nu de mededeeling van de Soeloek Woedjil gevoegd kan worden, dat het

scherm niet de rol speelde als door Rassers uitgedacht. De plaatsing van het scherm, zooals tegenwoordig in de echt Javaansche landen, moet zijn een nieuwigheid. Het onderzoek naar zijn rol moet dus in de eerste plaats gericht worden naar de vraag: hoe komt het scherm aan zijn tegenwoordige plaatsing? Is deze vraag opgelost, dan eerst kan men conclusies trekken over de eventueele rol van het scherm.

Wij mogen wel aannemen, dat de Javaan vroeger nooit een gebouw van groote ruimte gekend heeft. Wat hij thans aan dergelijke gebouwen kent, heeft hij van vreemden geleerd, eerst van de Mohammedanen voor den bouw der moskeeën, daarna van de Hollanders. Huizen, ook van grooten, waren vroeger klein. Een Javaansch hof bestond uit een complex van kleine huizen, van elkander gescheiden door open ruimten, evenals tegenwoordig nog op Bali het geval is. Eerst met de centralisatie van macht en rijkdom door de vorsten van Mataram verrijzen in de hoofdstad gebouwen van groote ruimte, in den beginne voor de vorsten, daarna voor de grooten, en ten slotte ook voor den kleinen man die daartoe het noodige bezat.

Nemen wij aan dat de Javaan vóór Mataram nooit een gebouw van groote ruimte gekend heeft, dan vloeit hieruit vanzelf voort de veronderstelling, dat allerlei godsdienstige plechtigheden en feesten in de open lucht gehouden werden. Men denke slechts aan den Boroboe-doer, Prambanan en Panataran. De godsdienstige plechtigheden en feesten bij en voor deze heiligdommen moeten zijn gehouden in de open lucht op het tempelterrein, evenals tegenwoordig nog op Bali. Die feesten werden dan grootendeels na zonsondergang gehouden, omdat de warmte 's middags op Java moordend kan zijn.

Na het ontstaan van de groote gebouwen werd en wordt de wajang, eerst in de hoven, niet langer in de open lucht gespeeld, doch daar waar het de geschikste plaats daarvoor leek, nl. vóór de groote deur. Deze groote deur was vroeger, en is thans nog altijd, de streng doorgevoerde grens tusschen het mannelijke en het vrouwelijke terrein. Een vrouw, of een bepaalde categorie van vrouwen, b. v. jonge of voorname vrouwen, mag zonder noodzaak de groote deur, met de daaraan verbonden ommuring van de tjëpoeri (miniaturharem), niet uitgaan. Evenmin mogen de mannen, buiten den heer des huizes en onvolwassen zoons,

1) Alleen stoute jongens klimmen dikwijls in de stellage om de poppen te zien.

2) Door Dr. Rassers aangehaald in zijn: „Over den oorsprong van het Javaansche tooneel" in B.K.I.,

dl. 88 (1931), blz. 351 — 353. Vgl. The Kelantan shadow-play (wayang kulit) by Amker Rentse, in Journal As. Soc. December 1936, blz. 284 vlg.

het vrouwelijke terrein binnen gaan, tenzij daartoe door den heer des huizes bevolen. En nu het scherm voor de wajang vóór de groote deur geplaatst wordt, vormt dit schijnbaar de scheiding tusschen mannen en vrouwen. Schijnbaar zeggen wij, omdat het in werkelijkheid niet het scherm is, dat de scheiding bewerkt, maar de groote deur. Ook al wordt er geen wajang gespeeld, dan nog blijft de groote deur de scheiding.

Wat de snelle verbreiding van dit nieuwe gebruik betreft, kan worden oggemerkt, dat wat de vorst doet, spoedig navolging vindt bij de grooten, en op zijn beurt doet de kleine man, die daartoe in staat is, dezen weer na. Want iedere Javaan met gezin, van de regenten af tot de desa-hoofden, beschouwt of beschouwde zich in zijn omgeving als een vorst. Voor zoover het niet van hooger hand verboden dingen en handelingen geldt, doet een Javaan zijn grooten en zijn vorst gaarne na. Dit verklaart de snelle verbreiding van het (beter: ieder) vorstengebruik in streken die gemakkelijk contact krijgen met de Vorstenlanden. In streken echter, die geen of weinig contact hebben met de Vorstenlanden, is de opstelling van de wajang gebleven zooals zij was, nl. in Batavia.

Ondanks het feit, dat de wajang in de Javalanden thans vóór de groote deur gespeeld wordt, noemt men de opstelling nog altijd de panggoengan, d.i. lett. een (niet-permanent) torentje = stellage. Dit woord panggoengan, bij deze gelegenheid, bevat tegenstrijdigheden. Want een panggoengan kan niet even hoog zijn als de omliggende vlakke (zooals wel het geval is met de tegenwoordige panggoengan wajang) doch moet aanmerkelijk hooger zijn. En vóór de groote deur kan om technische redenen kwalijk een vlakke aangebracht worden, die aanmerkelijk hooger is dan de gewone, dagelijksche ligging van den vloer. Ook de naam Panggoengan wijst ons dus nog duidelijk hierop, dat de wajang oorspronkelijk in de open lucht en op een stellage gespeeld werd, met de toeschouwers, mannen en vrouwen, aan de schaduwzijde door elkaar. De theorie van Rassers omtrent de rol van het scherm dient m.i. grondig herzien te worden. Colin McPhee had dan gerust kunnen schrijven ¹⁾: "The Javanese tradition, in which the men sit on the same side of the screen as the dalang, and the women sit, excluded, on the other side, and in which, for Dr. Rassers, the screen plays such a significant rôle in dividing the sexes, has never happened at Bali" in plaats van: "has, if ever observed, long since disappeared."

¹⁾ Djawa 1936 blz 3.

Het scherm heeft dus vroeger en thans een strikt technische, zij het ook tweeledige functie: ten eerste als steun voor de poppen en ten tweede als vlak om de schaduwen „vast te houden" op dezelfde wijze als het witte doek in de bioscoop.

Nog een sprekend bewijs, dat de schaduwen hoofdzaak zijn voor de belanghebbenden, de toeschouwers, is het feit, dat S. Bonangs benoeming van de wajang kiwa en wajang têngen geheel tegenovergesteld is aan de tegenwoordig algemeen geldende. Gesteld dat de verdeeling in wajang kiwa en wajang têngen oeroud is, waarbij de Pandawa's thans nog altijd de wajang têngen en de Korawa's de wajang kiwa genoemd worden, dan kan de averechtsche benoeming der Pandawa's als wajang kiwa en de Korawa's als wajang têngen door S. Bonang uitsluitend worden verklaard, doordat S. Bonang de voorstelling van de schaduwzijde moet hebben gezien. Een andere verklaring is niet denkbaar.

Met een nieuwe (of beter oude, althans een andere dan de tegenwoordig gangbare) opvatting over den strijd tusschen Korawa's en Pandawa's om het rijk verrast ons de nabespreking van S. Bonang. Terwijl de tegenwoordig heerschende opvatting dien strijd als dien tusschen het slechte en het goede zonder meer beschouwt, waarbij het goede ten slotte zegepraalt, ziet S. Bonang er den strijd in tusschen de nafi en de isbat om de moesbat ²⁾, waarbij Krěşna met den spiegel vergeleken wordt, van wien de overwinning of nederlaag afhangt. Daar ik op het gebied van de theologie een volkomen leek ben, wil ik deze kwestie gaarne aan bevoegden overlaten.

Ook is de lakon, die vóór S. Bonang gespeeld wordt, alleszins merkwaardig, en wel hierom, dat die lakon, een fragment uit het Bharata-Yuddha, in de wajang-traditie der Javanen, althans in de Vorstenlanden, de grootste taboe is, die men maar denken kan. Naar men gelooft gebeurt bij het opvoeren van het Bharata-Yuddha altijd een ongeluk: brand, sterfgeval of iets anders. Eens heeft men het te Solo, als ik mij niet vergis in 1934, gewaagd het Bharata-Yuddha op te voeren bij gelegenheid van een schoolfeest in het gebouw, dat vroeger bewoond werd door den Rijksbestierder, K.R.A. Sasradiningrat, na zijn pensioeneering, welk gebouw meer bekend staat onder den deftigen naam „Indraprasta." En wat gebeurde er? In den nacht, omstreeks drie uur, het ernstigste tijdstip voor een wajangspel, werd men opgeschrikt doordat drie of meer leerlingen, jongelieden, zich plotseling onwel voelden en kort daarop bloed opgaven.

²⁾ Zie boven.

Een dokter werd erbij gehaald. Ik weet echter niet of er slachtoffers te betreuren vielen. Maar het is toch wel een groot toeval te noemen, dat zooiets voorviel tijdens het opvoeren van de lakon Bharata-Yuddha. Op Bali is deze lakon echter gelijk aan de andere.

Ten slotte wil ik den lezer nog herinneren aan wat Schrieke op blz. 81 van zijn Proefschrift zegt omtrent den arbeid van S. Bonang zooals deze uiteengezet is in Het Boek van Bonang. „Wanneer wij”, zegt Schrieke, „nu nog eens op den arbeid van Pangeran Bonang terug zien, dan kunnen wij zeggen, dat die in veel opzichten te vergeefs is geweest. Bedoelde hij inderdaad de ketterijen te bestrijden ook wanneer hij met ingewijden alleen was, — en we zagen, dat dit waarschijnlijk niet het geval is geweest, — dan moet hij wel betreuren, dat er onder het tegenwoordige Javanendom nog veel van de ketterijen voortleven, waartegen hij gekampt heeft. De oorzaak daarvan is echter te zoeken in het „Javanisme.” ”

Begrijpen wij Schrieke goed, dan bedoelt hij met ketterijen de verbeelding van de pantheïsten, d.z. menschen, die zichzelf als God beschouwen, zich met God vereenzelvigen of

gelijkstellen, of voor het minst menschen, die zich verbeelden het goddelijke in zich te dragen. Inderdaad leven deze ketterijen onder de Javanen nog voort, dank zij het feit, dat ieder Javaansche „goeroe” de z. g. ngelmoe kasampoernan, de geheime leer, die in de meeste gevallen pantheïstisch getint is, leeraart. Ook S. Bonang leert aan Woedjil, blijkens onzen tekst, hetzelfde. Op deze wijze treedt het groote verschil tusschen Het Boek van Bonang en zijn geheime leer aan Woedjil duidelijk voor den dag. Immers het eerste was bestemd voor openbare colleges, zooal Dr. Schrieke zelf opmerkt, terwijl de geheime leer slechts aan ingewijden gegeven werd. Met zijn Boek bestrijdt Bonang dus niet de ketterijen — want dan zou hij zijn eigen leer aan Woedjil hebben moeten bestrijden — maar geeft daarmee alleen wat hij aan het publiek geven mag.

Al zijn er in de Soeloek Woedjil nog enkele punten, die een bespreking waard zijn, men veroorlove mij het hierbij te laten, in de hoop dat het geschrift met mijn gebrekkige toelichting, waarvoor ik mijn verontschuldiging aanbied, de belangstelling moge verwerven van mijn jongere landgenooten vooral. Zoo zij het.

JAVAANSCH GĚNDING'S BIJ LAND EN BIJ SEELIG

door

J. S. en A. BRANDTS BUYS - VAN ZIJP.

(Vervolg van Djáwá XVI, blz. 231 en 242.)

De oempa^{*)}. Verloopt gewoon in acht kwartnoten; de slotnoot kan wel een halve zijn. Natuurlijk géén interrompeerende rust en géén herhaling van die gongnoot. De 22 tusschen twee themanoten.

De moenggah. Kan, bijvoorbeeld, in halven loopen. —

Land (& Gr.), A 15, blz. 71, „Sekar tédjô”, (Sléndro Měnjoerá).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Sēkart tédjā”^{*)}, (Sléndro Měnjoerá);

Seelig, No. 35, blz. 35, „Sēkar”^{*)} tédjô dawah Lompong kēli”, (Sléndro Sāngá); zie onze Aanteeken. 10!

Mardi Raras, (notatie n. z. spel), „Sēkar tédjā”, (ladrang, Sléndro Měnjoerá).

Mardi Raras, (id. id.), „Sēkar tédjā”, (kétawang, Pélog Barang).

De boeká (bij Land). De eerste drie noten 8sten. De overige kunnen ook 8sten zijn, danwel het worden kwarten (of ze worden telkens vervangen door twee gelijke, even hooge, 8ste noten). Het lang nemen der inleidingsnoten moet op een breede voordracht van het (ladrang)thema zélf duiden.

De gěnding dus doorlopend in kwartnoten. Of zelfs in „halven”; (aldus de Ruitjesschriftlegger. En ook, grootendeels, de Měnjoerá-lezing van Mardi Raras; maar de baloenganinstrumenten figureerden toen (quasi secundair) het thema dóór in 8sten; althans gedurende sommige der kěnongan's). —

Land (& Gr.), A. 16, blz. 72, „Wani-wani”, (Sléndro Měnjoerá),^{*)}.

^{*)} Van Land (& Gr.) A. 14, blz. 71, (Lobong).

^{*)} Sēkar tédjā = Wilde kaneelbloem (Jansz).

^{*)} Feitelijk staat er, bij vergissing, „Sehar”. Lompong kēli = Talěsstengels (d.i. zekere groente), wegdrijvende. In het opschrift bij Seelig staat, ten onrechte, „Lāmpāng”.

¹⁰⁾ Voor de doorgenummerde Aanteekeningen zie men achteraan!

Vergeleken:

Santiswārālegger^{*)}, „Wani-wani”.

Ruitjesschriftlegger, „Wani-wani”, (Sléndro Nēm); zie onze Aanteeken. 11!

Ruitjesschriftlegger, „Wani-wani”, („gěnding tlèdēqan”).

Mardi Raras, (alsvoren), „Wani-wani”, (Pélog Nēm).

De boeká (bij Land). Dit inleidinkje is in den Ruitjesschriftlegger veel korter dan bij Land, en voor de controle van diens lezing dus niet goed bruikbaar; de Santiswārālegger hééft ook hier géén (quasi-)instrumentale bēboeká. Maar er is niet veel tegen, op de slotnoot na alle boekánoten een 8ste lang te nemen; men krijgt dan één 8ste „Auftakt”. Aangezien echter een, niet al te korte, boeká het nauwelijks buiten een stuk of wat lange noten schijnt te kunnen stellen, kàn men desgewenscht van de derde noot (f) wel een kwartnoot en voorts van de negende (a) een kwart-met-een-stip, en van de tiende (d) een kwartnoot maken; er liggen dan in de boeká ook nog wat méér elementen metrisch op dezelfde plaatsen als in de gěnding. (De negende een kwartnoot, en de tiende een kwart-met-een-stip, kan ook.)

De gěnding. De eerste n2-noot wordt een 8ste, de eerste en derde gongan-slotnoot zijn kwarten. De derde, vierde, achtste en de laatste tr vallen op de twééde 8ste van hun noot of rust. Van Land's ngěntjot's in 16den trekke men de 8ste rust bij de vorige (n)-noot aan.

^{*)} „Wani-wani” = Driest.

^{*)} Notaties in m.s. van den tekst en de melodieën der eigenaardige slawatanachtige gezangen met Javaansche woorden en wijzen, die wijlen R. Ad. Ar. Sasrādinigrat IV, de vorige Rijksbestuurder van Soerakartá, placht te laten uitvoeren door ee, groot mannenkoor, met „bāwá swārā” d.i. voorzanger(en en tamboerijnen).

Vgl. voor „slawatan djawi” Dj. XIII, blz. 208. (In den rechter kolom moeten de eerste twee letters van r. 12 vervallen.)

Zie voorts voor dien bundel met quasi-slawatangezangen Dr. Th. Pigeaud in Dj. XII op blz. 123. Te oordeelen naar de steekproeven waarover we beschikken volgde men bij het zingen de corresponderende gamēlanstukken werkelijk van nabij. (Vgl. Dj. XIII, 220.)

Dan volgen de twee, afgedempte, 16den en de, ongedempte, 8ste, (deze laatste op de eerste helft van Land's kwart rust). Van de ngëntjot's die volgens Land in 32sten zouden verlopen, vermoeden we dat de eerste der gedempte 16den op de voorafgaande n-noot valt, en de heldere 8ste op den „tweeden” tel (van een „volltaktige” maat); de „derde” tel is weer een gewone themanoot. —

Land (& Gr.), A. 17, blz. 72, „Taroe-pálá” * 1), (Sléndro Měnjorà).

Vergeleken:

Soelardi, No. 39, blz. 50, „Taroe-pálá”. (Sléndro Sàngá; zie onze Aanteeken. 12!)

R. Tirtanātā * 2), „Taroe-pálá”, (Pélog Barang).

De boeká. Deze behóeft o.i. geen wijziging, kan gewoon verlopen in 8sten. Maar neemt men de eerste twee noten ieder ter lengte van een kwartnoot, dan komt die aanhef wel aardig syncopisch te zweven, en dat doet zoo'n inleidinkje graag aan zijn begin.

De kětawang. Het is geenszins onwaarschijnlijk dat deze geheel in lange noten („kwartnoten”) verloopt. De ngëntjot's zouden we willen lezen, eerst, drie malen na elkaar: twee gedempte 16den en een heldere 8ste nēm (a). Bij hetgeen er vóór staat en er op volgt sluit de heele groep onmiddellijk áán, (dáár dus géén rusten). Maar onderling zijn de afzonderlijke ngëntjot's door kwartrusten gescheiden. Ze beginnen successievelijk op een gong-, een tī-, en een (kēm)p(oel)-slag. De kēm-poeel vóór de andere ngëntjot's, (die op de f: dādā), valt op de tweede helft van die „halve”-rust. Onmiddellijk ná de kwartnoot van de kēm-poeel zelf, en direct op elkan- der volgend, (dus nu zónder rust ertusschen) komen dan die, elk een kwartnoot ruimte vullende, twee ngëntjotfiguren. —

Pélog Barang.

Het verdient aanbeveling, in alle barang-gen- ding's de goeloe te lezen als fis (en niet als f * 3).

Land (& Gr.), A. 18, blz. 73, „Djē- lēntar”, (Pélog Barang).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Djēntar” * 4).

De boeká. In 8sten, maar de eerste noot een kwart; de vierde óók. De zevende een

halve; de achtste een kwart; de elfde óók. De veertiende een kwart-met-een-stip. De vierentwintigste een kwart. Tusschen de negen- tiende en twintigste zou, volgens den Ruit- jesschriftlegger dan altijd, Land een stuk ter waarde van acht 8sten verdon- keremaand hebben, luidende: kwart-met-een- stip g, 8ste fis, 8ste fis, 8ste d, 8ste d, 8ste fis. Maar ook zónder die twee „maten” klinkt de „boeká” niet onmogelijk of onvolle- dig. De slotnoot is natuurlijk lang.

De mérong. Kòrt worden: de t4-noot van den dērdēn kēnongan; die eene kwartnoot (nēm) midden tusschen de volgende t1 en t2, (vgl. den Ilden gongan I); de correspondeeren- de t3-noot, (een g, dādā); de eerste dáarna opduikende kwartnoot, (een fis, goeloe vlak voor een ngëntjot); de eerste kwartnoot d (barang) in den Ilden gongan (vgl. gongan III); al de drie kwartnoten van het groepje g fis d; de eerstkomende t4-noot erna, (vgl. kēnon- gan 3); dan in den 4den kēnongan van de- zen Ilden gongan, (vgl. den Isten I), de t2- noot (d.w.z. er staat wel een 8ste rust na); en, tenslotte, ook nog de volgende t3-noot. Vervallen moet de 8ste rust na de t1, gongan II, kēnongan 1; en voorts die 8ste noot c, vóór de dubbele ngëntjot vóór de correspondeerende t3. — Alle ngëntjot's beslaan weer met hun twee gedempte 16den, en hun ééne heldere 8ste, een gewóne, niét syncopisch liggende kwartnoot. Dubbele ngëntjot's hebben géén rust tusschen zich en beslaan dus een halve- noot aan tijdsduur. Land's quasi in 32sten staande ngëntjot-variant heeft geen realiteit. In de eerste twee kēnongan's van den Ilden gongan wil Land en een enkele, en een dubbele 32sten-ngëntjot hebben liggen. Die dubbele beslaat eventueel weer heel gewoon twee maal een kwartnoot tijdsduur, maar de c ervóór moet dan, als gezegd, vervallen; de enkele, iets eerder, moet er evengoed een met gewone 16den wezen, en vult een kwart. De dan nog overschietende, enkele, in den Isten gongan, is óók niet reëel; de f (gl) ervoor moet een 8ste wezen, maar dan heeft de ngëntjot ook gewoon een kwartnoot ruimte. Anders heb- ben, als we wel zien, alle ngëntjot's, enkel, of dubbel, in dit stuk een kwart noot vóór zich, die, of er, bij Land al correct stond, óf het noodig maakt een 8ste rust ter ver- lenging van de 8ste noot der notatie te ge- bruiken, óf een 8ste rust, die zich tusschen

* 1) Muskaatboom.

* 2) Deelnemer aan den muziekschriftwedstrijd van het J.-I.; woonachtig, indertijd althans, te Gémawang onder Těmanggoeng.

* 3) Zie Dj. XIV, 152 vv.

* 4) Met de staart in de lucht („rechtuit een wei- nig opwaarts gestrekt”).

Djēlēntar de frequentatief hiervan.

Bij djēntir zou daarentegen, volgens het Hwb., naar Wilkens, de staart stéil de lucht in wijzen!

de voornoot en de ngëntjot heeft gedrongen, te schrappen. In gongan II, kēnongan 3, de tweede helft van de dubbele ngëntjot op de d (br) door een gewone 8ste d vervangen. — In den IIIden gongan de lengte der noten, de ngëntjot's enz. te verbeteren naar den IIden. Hoe L a n d eigenlijk aan die drie kwartnoten in het tweede vierde deel van dien kēnongan wil gekomen zijn, die ook nu weer moeten worden verkort, is ons niet gebleken. Het R u i t j e s s c h r.-afschrift ofschoon ter plaatse zelf corrupt, heeft daár geen spoor van, en er is ook geen innerlijke, muzikale noodzakelijkheid, die er toe dringt. Integendeel! Ze hebben L a n d juist tot die, onlogische, 32sten ngëntjot's^{*)} gebracht; hij hanteert zijn ngëntjot's, N. B., bij wijze van „sluitpost"! Nog een grief tegen L a n d is, dat hij soms een bepaalde plaats in den eenen gongan goed, maar precies dezelfde, gelijke, in een anderen foutief heeft staan; (ook in deze gēnding!), en hij blijkt zich geen rekenschap te geven van den zin der ontstaande verschuivingen en incongruenties. Noch van hun gevolgen.

De oempa. Van de 31 noten in dien vierden kēnongan moet alléén de eene, middelste, a (pl), vlak vóór de t3, een „halve" zijn. Al het andere, inclus ook die „heele" noot worden kwartnoten-volgens-L a n d. Men ziet, de kētoeq's liggen dan „goed"; te weten: 8, 16, 16, 6^{*)}, 6, 8 en 4 8sten van een vorigen interpunctieslag af. Dat wil zeggen, in „M a s K o e m a m b a n g", dat even breedledig is als „Djēlēntar", óók mērong-kēnongan's heeft van 64 8sten lang, zouden de getallen in dat overgangslid alle maar hālf zoo hoog, en dit zelf 32 8sten lang zijn. Dus dit laatste lid maar hālf zoo lang duren als de gewone mērong-kēnongan's. De R u i t j e s s c h r i f t - l e g g e r wil dit óók in „Djēlēntar" zoo laten gebeuren. We houden het ervoor, dat allebei de manieren mogelijk zijn^{*)}. Wij hebben dat comprimeeren, of beter gezegd: contraheeren van zulk een overgangslid meer dan eens geconstateerd als realiteit. Maar de gelegenheid tot contróle doet zich niet váák voor. Onze persoonlijke voorliefde voor zulke breede gēnding's en hunne onmiskenbare grootschheid van allure schij-

nen we met slechts betrekkelijk weinigen onder de Javanen te deelen. Het doen samenkrimpen van zulk een laschlid heeft ongetwijfeld goeden zin. Bij het normaal gebruikelijk concertante mērongtempo, — en dansen doet men niet op zulke vormen van gēnding's, — bij teltijden, dus 8sten-à-la-L a n d, van nauwelijks méér dan 30 per minuut, duurt een kēnongan al twee minuten. Een gong valt er dan pas na acht minuten, dat is dus uit een oogpunt van muziek: na een ééuwigheid. Dat pāst nu inderdaad zeer wēl bij het diepe wezen van den gongklank. Ofschoon wijzelf de sensatie der oneindigheid, die zulke gēnding's schenken, aesthētisch waardeeren, vinden we den afkeer, die tot ethisch mysticisme geneigde Javanen, gelijk onze oude vriend S o e m a r s ā n ā, — K i T j ā k r ā d i r d j ā, — voelen jegens de (wufte) kleine gēnding-vormen, volgestopt met gongslagen, — alsof die maar niéts zijn!, — heel begrijpelijk; . . . al deelen we hem geenszins. Men is nu eenmaal aestheet, of is het niet. Maar wie het is, kan niet anders dan in de muziek féder ethos waardeeren. Op zijn tijd. En bovendien zijn er onder de kēta-wang's zeker overoude, magisch geladene^{*)}.

Wat nu echter de praktijk aangaat, — dat men, door de oempa te verkorten, als het ware zijn maatregelen treft om niet in de moenggah, geneigd als die is om nōg weer langere geledingen te vertoonen dan de mērong, buiten alle oevers te raken en van schoone oneindigheid in vermoeiende eindeloosheid te vervallen, is te billijken. De questie van het al-dan-niet samendrukken, (van het féttelijke tempo) nu daargelaten, is het duidelijk, dat met zijn 32 noten, en niet 16, — gelijk b.v. in M a w o e r, — deze oempa idealiter een dubbel zoo vlotte figuratie heeft als de andere. En dus ook géén kētoeqslag tusschen de noten!

De moenggah. Zijn rusten trekke men aan bij de noten ervoor. Na die w3-plaats en voor de, eenige, ngëntjot schijnt er een kwartnoot, een fis, weg te zijn gevallen. Dat ornamentje neemt óók een kwartnoot in, en moet op den t5-slag beginnen; ná die nm-ngëntjot volgt er dan eerst nōg een kwartnoot nm, c; de t6-noot moet gewoon een kwartnoot zijn. —

^{*)} Vgl. Aanteekening 151)

^{*)} Vgl. Dj. XV, 179. We hoorden in den Jogjaschen Kraton onlangs zulke kētoeq's wel degelijk op ternaire afstanden leggen. Maar ze moesten het jongmaatje i.q. worden gesouffleerd. De speler in den gamēlan van een zéér hoog Jogja'sch rijksfunctionaris verwaarloosde bedoeld detail laatst echter gehéél. Soms

gaf hij tegen het eind van de oempa heelemaal geen kētoeq-slagen meer; elders speelde hij in de oempa nēt zoo als in de mērong. De kennis van de finesse i.q. dreigt werkelijk verloren te gaan.

^{*)} Vgl. Dj. XV, 177, 178.

^{*)} Vgl. Dj. XIV, 148.

Land (& Gr.), A. 19, blz. 75, „Ranoe-menggolo”. (Paṭṭet??).

Land (& Gr.), B. 9, blz. 100, (Ranoe-měnggoelā^{*)}), (Pélog. Laras nēm).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Ranoe-měnggoelā”. (Paṭṭet Limā).

We willen liever met de Pakoe-alamansche lezing B. 9 beginnen. Die heeft, vooral tonaal, wat minder haken en oogen dan Land's Kratonsche. Overigens zal, wat dat betreft, de Rschr.-l. wel gelijk hebben, dat deze gēṇḍing, binnen Pélog Bēm (en dus met *f* en niet met *fis*!), tot de Paṭṭet 5 hoort. Dat blijkt al wel uit haar groote verwantschap met Pēngrawit^{*)}.

De boekā. Die kan wel zoo blijven, met al haar gelijke noten. Maar ze is, met dien „volutakten” aanhef, dan nogal een beetje stijf. (De, Jogjasche, Rschr.-lezing heeft een veel langere, en veel mooiere bēboekā. D.w.z., die begint met een echte boekā o(e)paq-o(e)paq; enwel, praktisch-gesproken dezelfde als we, in den, Sālāschen, Trappenschrift-bundel, bij Pēngrawit hebben zien gebruiken^{*)}). De Pakoealamansche bēboekā knapt overigens gedecideerd op, wanneer men daarin de paren op gelijke hoogte liggende kwarten telkens vangt door een halve-noot.

De mērong. (Aanhef met een *pl* vlak bij het begin, evenals Pēngrawit. En veel méer punten van overeenkomst; maar alles nogal in het flauwe. Pēngrawit is veel imposanter!) Alleen op te merken, dat, naar men gezien heeft, deze Pakoe-alamansche notaties géén lāmbā-aanhef plegen te geven, ineens beginnen met het dadi-stadium. En dat, indien Land als 15de en 16de noot inderdaad heeft staan *f*, *e* (*gl*, *bm*), dit zal moeten zijn *g*, *f* (*ḍḍ*, *gl*), gelijk op de latere analoge plaatsen.

De oempaḡ. Na den tweeden kēnongan, (dus den tweeden dubbelen streep) van den Ilden gongan, komen er eerst nog vijf gewone noten. De zesde (een *b*, *lm*), wordt een lange. De zevende eveneens, en dan verder ook al die (elf) noten, die er nog resten vóór den gongslag. De n3-noot is de achtste der noten, terugtelende, vóór haar; (een *c*, *nm*). Wanneer men de 32 noten van de moenggah ná haar als elk vier tellen lang neemt, dan wordt de noot-

met-gong dat zèlf ook. — Moenggah. De noot drie plaatsen voor het slot zal een *ḍḍ* (*g*) moeten zijn.

De Kraton-lezing, (A. 19). Wat er precies met de paṭṭet van deze versie aan de hand is, weten we niet. Maar ze kan geen Pélog Barang zijn. Weliswaar werkt de lāmbā-aanhef den toon *pl* weg, — de Ruitjesschrift-lezing heeft hem daar wel degelijk! —, maar de typische in Pélog Bēm thuishoorende manier waarop die toon is aangebracht in den Ilden en Ilden gongan, en zijn wisselspel met den *ḍḍ* maken een opvatting als Barang totaal onmogelijk. Men moet maar eens hooren hóé zot die gongan's klinken met *fis* en niet *f*! Bovendien zouden de tonen *bm* in Barang óók al een zeer reëel obstakel zijn, terwijl omgekeerd de tonen *br* in Pélog Bēm geen wezenlijk kwaad doen. Al blijft het wel merkwaardig, dat B. 9 ze gehéél vermijdt, en dat daarentegen A. 19 er niet alleen véél heeft, maar bovendien zijn bēboekā, en zijn Isten gongan tot vier noten voor het eind, zorgvuldig zónder *bm* schrijft. Dus typisch moeite schijnt te doen om zich een air van Barang te geven. Misschien is dat ook wel de oplossing van het geval: Dat er hier een opzettelijk, en dan waarlijk niet-ongeestig spel met dubbelzinnigheden wordt gespeeld^{*)}.

De boekā. Hiervoor geldt hetzelfde als voor die van B. 9. Maar de noten worden nu, in het hier gevolgde notatiesysteem „8sten”.

De mērong. Die kēnongslag, de eerste de beste, vallende op een „blank beat”, op 'n tweede helft van een themanoot, lijkt ons niet bijster waarschijnlijk. Misschien moet die n1-noot gewoon een kwartnoot worden, en is er een kwartnoot *nm* (*c*) voor weggevallen. Of men kan, beginnend met de t2-noot drie kwartnoten *f*, *g*, *f* (kēnongnoot) lezen. De n2-noot wordt een 8ste. Er zijn enkele ngēntjot's, op *lm* (*b*), aangeduid. Ze beslaan (ieder) twee 8sten ruimte, beginnend op een kētoeqslag, en hebben nóg een 8ste na zich liggen. Onder de n1-noot van gongan III schijnt een n2 bij toeval weggevallen. De eerstkomende t1 daar na, wordt een kwartnoot.

De oempaḡ. Juist zoo te verbeteren als die van Titipati, A. 3 of Mas koemambang A. 1^{*)}.

De moenggah. Accoord! Het kunnen, als gezegd, allemaal „halven” worden. De Rschr.-legger schrijft pantjēr voor; in den

^{*)} Ranoe-manggoelā. Naam van een meer?

^{*)} Zie Djāwā XIV, 138.

^{*)} Djāwā XIV, 133, 137.

^{*)} Vgl. voor *bm* in Barang nog Aanteeken. 5), Dj. XVI, 235, en voorts Dj. XIV, 154.

^{*)} Zie Dj. XV, 179.

derden kēnongan met dd; overigens met lm,*¹). —

Land (& Gr.), A. 20, blz. 75, „Rangoe-rangoe” *²), (Pélog Barang).

Géenschriftelijk materiaal ter vergelijking. Gecontroleerd met behulp van twee Jogjasche nijāgā's.

De boekā. Gespeeld met alle noten gelijk. (Vermoedelijk echter allemaal „kwartnoten”. Immers onze aantekeningen zeggen: „de kwarten ad 36”, en maken voor de bēboekā géén uitzondering.) Het hoofdt tempo was: de „8sten” 72 per minuut. Ze speelden dus in danstempo en zullen dan, om die inleiding niet te jachtig, te vliegerig te krijgen, de tegenstelling tusschen de bēboekā- en de lāmbā-noten hebben opgegeven. Bij concertante voordracht moeten dus de noten der inleiding weer „8sten” zijn. Ze lieten de 1ste, de 8ste, en de 9de noot van Land weg. Dit alternatief lijkt ons niet beter dan wat er staat, maar ook niet slechter.

De gēnding. Enkele, niet belangrijke en zeker ook niet verplichte, afwijkingen in de themalijn. Zoo b.v. kort voor het eind van den Isten gongan, vlak na die (overigens liever bij de vorige noot aan te trekken) 8ste rust en vóór de kēmpoelslag, te lezen: d, c, b, g. We zouden vergeten: die eerdere n2-noot natuurlijk een 8ste. De ngēliq-variant, de IIIde gongan, begint met een, karakteristieke maar voorloopig nog al bēte, kudde van ngēntjot's op d (br). Mak genoeg om er vijf in de beschikbare 10 8sten ruimte te perken, wat de notatie van Land toch schijnt te willen, zijn ze echter nauwelijks. Ieder zou dan precies een kwartnoot tijdsduur krijgen, maar deze quasi synopisch, haar helft dus „auftaktig” liggen. Vermoedelijk is het beter de voorafgaande noot-met-gong „lang” te nemen, en dan vier ngēntjot's, waarop dan nog één 8ste d (br) volgt en vervolgens de c (nm) en de b (lm) met t2, die er staan. Voor de ngēntjot's op b (lm), twee kēnongan's later dan die andere groep is v1er 8sten minder ruimte beschikbaar; men krijgt er dus maar twee, maar behandelde ze overigens nèt zoo; dit alles geldt ook voor de groep op c (nm); de solitaire op dien toon kan geen moeite geven, ze begint op de tr. —

Land (& Gr.), A. 21, blz. 76, „Pri-jābā dá” *³), (Pélog Barang).

*¹) De aanduiding van den „kēndangan”, (de trombspeling), zal bij Land te lezen zijn niet „sēmang”. (Dit is letterlijk: veinzen; maar ook de naam van een gēnding.) Bovendien echter geeft de R. schr. -l. een anderen kēndangan op, n.l. sārājoe dā. (Letterlijk: strijdpijl (?), maar ook weer naam van een gēnding, en zie voor het overige het J.N. Hwb.).

Vergeleken:

Eene Ruitjesschrift-lezing, (Pélog Barang); zie onze Aanteeken. 13!

Een Ruitjesschrift-lezing voor talēdēq-dans.

De boekā. De éérste noot een kwart; al de andere 8sten, maar de gongnoot een halve.

De gēnding (ladrang). De eerste n1-noot wordt een kwart; de tweede t2 in den Vden, en die in den VIIIsten gongan vallen op de helft van de noot waar ze onder zijn gezet; de slotnoot II den gongan moet lang, een halve, zijn; alle rusten trekke men aan bij de noot er voor *⁴). —

Land (& Gr.), A. 22, blz. 77, „Goe-noeng sari”, (Pélog Barang).

Vergeleken:

Notaat naar spel van Mardi-Raras, (Pélog Barang).

Een Ruitjesschrift-lezing, (Sléndro Mēnjoerā).

Een Ruitjesschrift-lezing, gēnding tlēdēqan, (Sléndro Mēnjoerā).

Seelig, No. 102, blz. 88, „Gunungsari”, (Sléndro Mēnjoerā); zie onze Aanteeken. 14!

De boekā. Drie noten 8sten; volgende zes noten kwarten; vervolgens weer 8sten; slotnoot halve.

De gēnding (kētawang). De tweede p2-noot, de derde n1-noot, de vierde n1-noot, worden kwarten. De derde p2-noot en de vierde p2-noot worden 8sten. (Of de kēmpoel valt op hun tweede helft.) Tusschen de slotnoot II den gongan en de t2 ervóór moet er een 8ste zoek zijn geraakt; zeg: een noot dā dā (g) onmiddellijk vóór de gongnoot. — De ngēntjot's. Wil men niet minder van die ornamenten toepassen, dan Land er aanduidt, dan zal men er werkelijk moeten nemen bestaande uit twee 32sten en één 16de. In A. 20 wilden we dat niet, omdat onze muzikanten er geen van dien spoed in spéelden. Maar we bedenken, ze speelden toen 72 „8sten” per minuut. Wórdt er ditmaal een tempo met 36 „8sten” in de minuut gekozen, — wat overigens, gegeven die extra lange beginnoten niet zoo bijster waarschijnlijk is, — dan zouden de „32sten”-ngēntjot's nú, en de „16den”-ngēntjot's tóén, éven vlug loopen. (Zie onze Aanteeken. 15!) Te beginnen met Land's „G3” zou men dan dus („voll-

*²) Rangoe-rangoe is: Bezorgd, besluiteloos.

*³) Pri-jēmbā dā: Liefkoozen.

*⁴) De kleine afwijkingen tusschen den Vden plus VII den eener-, en den IXden plus Xden gongan anderszijds, houden we niet voor finessen doch voor slordigheden. Maar mógelijk zijn de beide lezingen.

taktig" rekenend) van die ngëntjot's krijgen op de derde, zesde en zevende 8ste. (Die noot-met-gong zelf een kwart; vóór de tr een 8ste d, op de tr één 8ste rust. Te beginnen met de „G4" ngëntjot's op de zesde en zevende 8ste. (De tr-noot één 8ste.) De resteerende ngëntjot's kunnen waarschijnlijk óók het best vallen op een zesde en zevende 8ste, geteld beginnend met een kēnong. (Dan de tr's 8sten, en de kēmpoel's midden op een themanoot.) —

Pélog Nēm.

Van hier af aan de goeloe gewoon als f te lezen!

Land (& Gr.), **A. 23**, blz. 78, „Goendjang", (Pélog Nēm).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Gondjangga-nēm", (Pélog Nēm).

Mardi Raras, „Gondjang anom", (Pélog Nēm).

Seelig, No. 46, blz. 44, „Gōdjang anom bē-dājā", (Pélog Nēm); zie onze Aanteeken 16!

Ruitjesschriftlegger, „Gondjangnganom", (Sléndro Mēnjoerā).

Djakoeb & Wignjaroemēksā, No. 120, blz. 186, „Gondjang anom", (Sléndro Mēnjoerā).

Ruitjesschriftlegger, „Gondjang", (Sléndro Mēnjoerā).

Soelardi No. 8, blz. 24, „Gondjang", (Sléndro Mēnjoerā).

Ruitjesschriftlegger, „Gondjang sè-rèt", (Sléndro Mēnjoerā);

Seelig No. 130, blz. 100, „Gondjang seren", (Sléndro Mēnjoerā); zie onze Aanteeken. 17! —

*1) Jogja'sch. Zie Dj. XIV, 163.

*2) Zie Aanteekening 8), Dj. XVI 242, 241.

*3) Dezen naam wel aangetroffen in het register, maar bij de notaties hebben we de gēnding niet kunnen vinden en haar dus ook niet vergeleken.

*4) Géndjong (of Gindjo(e)ng) behoort tot de woorden, die alleen bekend zijn als naam van gēnding's. Naar een philoloog ons deed opmerken, moeten dat ongetwijfeld zeer oude namen wezen, en mógelijk éven oude gēnding's. (Echter valt er rekening te houden met de kans, dat een oude naam op een nieuwe compositie overschuift.) Blijkens het J. N. Hwb., i.v., komt naast Géndjong goling ook Géndjong dojong (Waroe géndjong) als gēnding-naam voor. (Trouwens, we vonden ook een gēnding Waroe dojong). Waroe is de bekende boom, goling beteekent: omgeslagen, gekanteld; dojong: overhellen. (Vgl. ook het miring, scheef, in den naam Gondjing miring.) Naar die, verduidelijkende?, toevoegsels te oordeelen, zouden we met het woord géndjong werkelijk nog in de sfeer zijn van gondjing (of ginondjing): wiggelen(d), kantelen(d) („over één zijde" Hwb.); en gondjang-gandjing: héén-en-wéér kantelen. Het simplex gondjang schijnt weer niet anders voor te komen dan als gēndingnaam. Het is natuurlijk volstrekt niet gezegd, dat namen, met ginondjing samengesteld, noodzakelijk gēnding's aanduiden, die met de gēnding Ginondjing samenhangen. Allerlei kan immers realiter schommelen, wiebelen, wiege-

Ruitjesschriftlegger, „Gondjang-gandjing", (Sléndro Sāngā);

Ruitjesschriftlegger, „Gondjang-gandjing létoq tlèdèqan", (Sléndro Sāngā);

Soelardi No. 3, blz. 21, „Gondjang-gandjing", (Sléndro Sāngā);

Gamēlanleerboekje *1), I No. 9, blz. 32, „Gondjang-gandjing", (Sléndro Sāngā). —

Ruitjesschriftlegger, „Gondjing", (Sléndro Sāngā);

Seelig *2), No. III, blz. 92, „Godjing miring", („Sal.");

Ruitjesschriftlegger, „Ginoendjing", (Sléndro Mēnjoerā);

Soelardi, No. 26, blz. 36, „Ginondjing", (Sléndro Mēnjoerā);

Ruitjesschriftlegger, „Mas-ginondjing", (Sléndro Mēnjoerā);

Seelig *3), No. 106, blz. 90, „Ginondjing", („Pel.");

Mardi-Raras, „Ginondjing", (Pélog Nēm). —

Mardi-Raras, „Wēni-gondjing" *3), (Pélog Nēm). —

Ruitjesschriftlegger, „Giwang-gondjing", (Sléndro Mēnjoerā). —

Ruitjesschriftlegger, „Géndjoeng", (Sléndro Mēnjoerā).

Ruitjesschriftlegger, „Géndjong", (Sléndro Sāngā);

Soelardi, No. 20, blz. 32, „Géndjong", (Sléndro Sāngā);

Djakoeb & Wignjaroemēksā, No. 80, blz. 134, „Géndjong", (Sléndro Sāngā);

= Seelig, No. 181, blz. 132, „Géndjong", (Sléndro Sāngā); zie onze Aanteeken. 18!

Mardi-Raras, „Gindjong", (Sléndro Sāngā);

Seelig, No. 56, blz. 54, „Gindjong", (Pélog Nēm); zie onze Aanteeken. 18! —

Djakoeb & Wignjaroemēksā, No. 59, blz. 103, „Géndjong" *4) goling", (Sléndro Sāngā); zie onze Aanteeken. 19!

len; bijv. haren (wēni); of (iets van) parelmoer (giwang). (Er wordt in het laatste geval toch niet ook gedoeld op een zin: afhelling e.d. van dat tweede woord?) Maar de gēnding Mas-ginondjing, met haar naam die een toespelings lijkt op Mas-koe-mambang: Wiebelend-goud naast Dobberend-goud, bleek toch eenvoudig aan de gēnding Ginondjing gelijk. Toevoegsels als anom, anēm (jong), sèrèt (rand, streep), sèrèn (? wisselen, aftreden), létoq (! met een vinger 'n lik van iets nemen), verduidelijken de gēndingnamen niet bepaald, (al lijkt 'nom, gezegd van de helling van dak of ladder, wel: steil te kunnen beduiden). Mogelijk willen ze ook geen verstaanbare samenstellingen opleveren, doch op vrij willekeurige manier bepaalde vormen of varianten onderscheiden met muzikantenjargon-termen. Overigens blijkt het Gondjang anēm van den R.sch.-l. met Land's Goendjang identiek. — Soeroeng is: (het) duwen, dajoeng: roeriem.

Met het opnemen van een gēnding in bovenstaande lijst, gaven we niet te kennen, dat ze aan Gondjang verwant is, doch alleen, dat bij een grondiger en definitiever onderzoek dan onze voorloopige verkenning zijn kon, nagegaan zou moeten worden, hoe groot de mate hunner eventuele verwantschap, door op elkaar lijkende namen gesuggereerd, realiter is.

Soelardi, No. 34, blz. 44, „Géndjong goling", (Sléndro Sàngá),

Ruitjesschriftlegger, „Géndjong goling", (Sléndro Sàngá).

Mardi-Raras, „Géndjong goling", (Pélog Nēm),

Lěbdāpradānggā & Djatiswārā „Géndjong goling" ^{*1)}, partituur, (Pélog Nēm).

Seelig, No. 80, blz. 75, „Géndjong goling", (Pélog Barang); zie onze Aanteek. 19!

Atmāsoemartā & Wirāwijāgā, I No. 9, blz. 24, „... Géndjong goling ming-gah... Soeroeng dajoeng", (Pélog Nēm); zie onze Aanteek. 19!

Běboekā. Haar melodische lijn wijkt nogal af van den R. s c h r. - l. Ook de aanbrenging der lange noten dus niet direct bruikbaar als voorbeeld. Deze dus slechts gegist. Alsvolgt: De eerste noot een „kwart" en de vierde een „halve"; de vijfde een „kwart," de achtste een „kwart" en de negende drie-„8sten"; de zeventiende, achttiende en negentiende „kwarten"; overigens „8sten" ^{*2)}.

Iste gongan. De noot dd (g) vóór zijn eerste 8ste (lm, b) wordt zelf een 8ste. Na de n2-noot (8ste nm, c) en de volgende noot (8ste lm, b), komen er vijf kwarten gevuld met pl (a). Op de eerste kwart na, deze ontbonden te denken in ngěntjot's van het bekende type. Vóór op de eerste dáárvan valt de tr. De t2-noot (lm, b) wordt kort, de noot vóór de n3 een e (bm). De t3 van den vierden kěnongan valt halverwege een dd (g).

IIde gongan. Rusten altijd liever aantrekken bij de noot er vóór. Vermoedelijk moet de eerste t2-noot (nm) lang, en de nm twee noten later kort. De n2-noot is een kwart geworden; onmiddellijk daarna schijnt een 8ste nm (c) te ontbreken. De tr moet een 8ste éérder liggen, (op een gl, f); de t2 eveneens, (op een lm, b). Na die kwartnoot nm (c), halverwege dien derden kěnongan, ontbreekt wéér een 8ste nm. De t3 moet twéé plaatsen eerder liggen, (op een gl), de t4 óók, (op een lm). L a n d's noot met de t4 (dd) en de volgende 8ste moeten geheel vervallen. De noot-met-gong wordt een kwart ^{*3)}.

^{*1)} Dj. IV, 1, 4.

^{*2)} Die rekking op de grens van boekā oepaq² en boekā gěnding (zie Dj. XIV, 137), wordt zoodoende wel wat lang. In ieder geval beduidt die noot nm daar een vaag point d'orgue en geen syncope.

^{*3)} Men ziet, dat van den derden kěnongan bij L a n d beide helften nagenoeg dezelfde reeks tonen zouden hebben, den tweeden keer echter één 8ste naar voren geschoven in de maat: De eerste helft begint met haar bm op een „derden" tel, de tweede helft op een „tweeden". Pikant is dit wél, ondenkbaar niet, maar zéker allermínst. De copie naar den Ruitjess c h r. - l., die wij hier volgen, laat beide, gelijke, helften op een „vierden" tel beginnen met die bm. En deze lezing is waarschijnlijker, mag dus niet opzij ge-

IIde gongan. De twééde noot bm (e) een 8ste; (deze verandering ook aanbrengen in de beide volgende halve-kěnongan's). De derde noot dd (g) een kwart; (óók in de ééne volgende halve-kěnongan). Ngěntjot's enz. veranderen als in gongan I en dezen ook volgen bij kleine afwijkingen; het afwijkende slot kan wel blijven zooals het er staat.

IVde gongan. Drie maal moet een t-slag vallen op de tweede helft van een dd (g), een maal op die van een br (d) en twee maal op die van een bm (e). In den tweeden kěnongan de eerste dd na de t2 lang nemen en de t4-gl kort. Wat de oempağ betreft, men weet dat daar gewoonlijk aan het eind, — het rallentando nu nog daargelaten —, de beweging in kalmeert, er reële langere noten in staan. Dit is ditmaal zoomin in den R. s c h r. - l. het geval als bij L a n d. Die laatste twaalf noten moeten alle gewone 8sten wezen.

De moenggah. Die „G1" is weer een-en-dezelfde slag als die „G5", en zou een 8ste moeten zijn. (Maar de R. s c h r. - l. schrijft dit tweede deel dubbel zoo breed als het eerste; en dat lijkt eigenlijk wel verkieslijk.) — Staat de eerste t3 inderdaád twee 8sten te laat, (en niet alleen in ons afschrift)? De derde t3-noot moet een gl (f) zijn; geen bm (e).

Overwegende, dat dit deel mogelijk in te korte noten is genoteerd, zouden we daarin wel ngěntjot's met 32sten kunnen accepteren, die dus ieder één „8ste" der notatie vullen. Bij die drievoudige ngěntjot's op gl (g), worden in-het-geheel zeven 8sten met die toon gevuld; de er aan voorafgaande dd (f) moet een 8ste zijn, en geen kwart. Van die zeven 8sten zijn dan de evene gevuld met zoo'n ngěntjot, de onevene gewoon gaaf ^{*4)}; op de laatste dáárvan valt de t7. Die ngěntjot's zouden dus op zwakke 8sten vallen. Zoo ook die solitaire op bm (e). Maar die eene solitaire op dd (g), schijnt op een zwaar deel (een w-plaats, dus halverwege een kěnongan) te willen vallen. Tegen het eind staan er een paar op lm (b) misschien vlàk na elkander, op een zwakke 8ste en op een t5.

schoven worden met een beroep op de slechte kwaliteit van dat afschrift. (Vgl. Dj. XIV, 142, en voorts het hierachter opgemerkte bij den Isten post-moenggah-gongan van A. 28.)

^{*4)} Gehóórd hebben we zulk een reeks met om-en-om een ngěntjot en een gewone noot nooit. Multiple ngěntjot's plegen vlak na elkaar te liggen. Waarschijnlijk verdienen ngěntjot's-met-16den dus ook nu de voorkeur. Bij de drietallen zou de middelste dan op t6 beginnen. Dat páár ngěntjot's op de lm wordt een enkele, beginnend op de w4 en gevolgd door een gewone 8ste lm met den t5-slag; nog andere ngěntjot's zouden beginnen op een w-moment; die eene enkele op een w2 moet een gewone 8ste worden.

Vgl. nog Aanteek. 15!

In den IIIden post-moenggah-gongan moet de noot twee plaatsen vóór de n3 een pl (a) zijn, de laatste t5 een kwart, en de noot volgende op de t7 een 8ste. In den tweeden halve-kénongan van den IVden, dezelfde laatste twee correcties. De t2 even later wordt een kwart (zie den vorigen kénongan), de t3 valt onder een lm (b), en de volgende lm wordt een 8ste. De vóórlaatste halve-kénongan te wijzigen naar dien drie gongan's eerder: de t2-noot krijgt géén 8ste-„rust” na zich, en de t3-noot een kwart-„rust”. —

Land (& Gr.), A. 24, blz. 81, „Dèndang”.

Géén vergelijkingsmateriaal; zie onze Aanteeken. 20!

Béboekâ. Raadpleging van de tweede helft van gongan I toont als waarschijnlijk aan, dat de zevende, de tiende, en de laatste noot kwarten moeten zijn; de rest 8sten.

Iste gongan. De derde t1-noot een 8ste; de slotnoot een kwart.

IIde gongan. De eerste t1-noot nm (c) een 8ste. De eerste 8ste bm (e) een kwart, de ngéntjot bm vult twee 8sten; de t2-noot erna wordt een 8ste. De noot-met-gong een kwart.

De oempa. De n3 nu onder een kwart. De resteerende acht noten alle kwarten; (óók de vierde noot, die quasi „heele”, in twee helften genoteerd). De t2 valt tusschen de derde en vierde. Men kan ook vragen, of de eerste en derde dier acht (dd, g) niet beter respectievelijk een gl (f) en een lm (b) kunnen zijn: Men vergelijk de achtste en de zesde noot van-achteraf van de post-moenggah, over welke we verder niets hebben op te merken. (Die „G1” vervalt natuurlijk.) —

Land (& Gr.), A. 25, blz. 81, „Tloetoer” *1), (Pélog Nēm).

Vergeleken:

Djajèngoetará *2), „Tloetoer”, (Pélog Nēm);

Ruitjesschriftlegger, „Tloetoer bēlang-bēlang”, (Pélog Nēm);

Seelig, No. 32, blz. 32, „Tēlutur”, („Pel. 9”) [Pélog Nēm]; zie onze Aanteeken. 21!

*1) Het woord tloetoer zou iets beteekenen van: voortgevloeid, gewekt (een genegenheid), verschoten (van kleuren). Voorts ook, volgens Jansz, een kleine dubbele waterlelie. De naam Tloetoer voor een gēnding schijnt ook wel Toetoer te kunnen luiden. (J.N. Hwb.) Voor tawon toetoer wordt de beteekenis: een soort van kleine wesp opgegeven, en zoo zou tloetoer bēlang-bēlang nog wel eens een wit-en-zwarte wespensort kunnen beduiden.

Ruitjesschriftlegger, „Tloetoer lará nangis”, (Sléndro Sāngá);

Seelig, No. 174, blz. 128, „Tlutur dah wah ladrangan”, (Sléndro Sāngá); zie onze Aanteeken. 21!

= Djakoeb & Wignjaroemēksā, No. 72, blz. 123, „Tloetoer minggahipoen ladrangan”, (Sléndro Sāngá).

Land (& Gr.), A. 30, blz. 89, „Tloetoer”, (Pélog Limā);

Zie bij dat No. ook de opgave van verdere lezingen van Tloetoer in Paṭēt Limā.

De boekâ. Voor het rhythmmeeren van de éérste helft dezer lange inleiding, (een boekâ *3) oempa-oempa), volgen we den R. schr. -l. in Tloetoer bēlang². De tweede helft is gelijk aan het slot van den IIIden gongan dier zelfde lezing. We zouden willen raden, lang, als een kwart, te nemen de derde, zesde, zevende, achtste noten en de slotnoot der bēboekâ. De rest kort, 8sten.

Gongan I. Die 8ste rust vervalt. De derde noot, geteld te beginnen met de n1 is een kwartnoot dd (g). De t1-kwart, en de volgende kwart ieder te vullen met een gewone ngéntjot op dd (g). De noot dáarna, de lm (b) wordt een 8ste. — Gongan II. De t1 valt hálverwege een kwartnoot. De slotnoot wordt een kwart. — Gongan III. Die eerste noot, a, die in-haardóóie-ééntje voor de héele gēnding de extra toontrap pl zou moeten representeren, is niet zeer waarschijnlijk, ofschoon niet bepaald onmogelijk. Men kan haar vervangen door dd (g). De ngéntjot's, nu op bm (e), vallen net zoo als die in gongan I. De noot erna (gl, f) is ook weer een 8ste. Geteld met de n1 als eerste zijn de derde plus de vierde, en de vijfde plus de zesde 8sten weer met een ngéntjot (op gl, f) gevuld. De t1 valt ditmaal op het begin van de twééde, die door nog een 8ste gl wordt gevolgd. — Bij de herhaling dezer drie gongan's wordt die derde n1-noot een kwart; daarop volgt dan de oempa van nóg acht kwartnoten, beginnende met de, thans als 8sten genoteerde, dd, gl (g, f). Land heeft ditmaal, om raadselachtige redenen, de éérste, de reële, zijner gewone twee overgangsverbredingen achterwege gelaten. Die kwart rust vervalt, maar de t2 blijft ook nu tusschen twee noten liggen. De slotnoot is vervolgens een „halve”. — De moenggah. Die „G1” vervalt. De eerste n2-noot

Of moet men verband leggen tusschen de beteekenissen van het eerste woord: verschoten van kleur(?), en het tweede: zwart-wit-geringd? Zeer waarschijnlijk lijkt dit niet! Lára nangis is: het juffertje schreit.

*2) Een der deelnemers aan den muziekschriftwedstrijd; Jogjaër; Zie Dj. IV, 1 en 13.

*3) Dj. XIV, blz. 137.

wordt een 8ste! In den Ilden en den IVden postmoenggah-gongan moeten de eerste en de tweede ti's halverwege een noot vallen. Bij de kleine verschillen tusschen den Ilden en den IVden p.m.-gongan (vierden kēnongan) lijken ons de lezingen van den Ilden verkieslijk. —

Land (& Gr.), A. 26, blz. 82, „Onang-onang manis" *1), (Pélog Nēm).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Onnanggon-nang manis", (Pélog Nēm),

Mardi Raras, „Onangonang", (Pélog Nēm);

Ruitjesschriftlegger, „Onnanggon-nang manis panṭēng tlèdèqqan", (Sléndro Sāngā);

Ruitjesschriftlegger, „Onnanggon-nang", (Sléndro Sāngā),

Seelig, No. 55, blz. 53, „Honang hon-nang", (Sléndro Sāngā); zie onze Aanteekenen. 22!

Seelig, No. 178, blz. 131, „Honang hon-nang", (Sléndro Sāngā); zie onze Aanteekenen. 22!

= Djakoeb & Wignjaroemëksā, No. 77, blz. 131, „Onangonang", (Sléndro Sāngā).

De boekā. Zeg: de slotnoot èn de vijfde en zesde lang, een kwart; de rest 8sten. Maar nóódig is het lang nemen dier eerstbedoelde twee noten niet. — De ladrang. Géén aanmerkingen. —

Land (& Gr.), A. 27, blz. 83, „Laras ati" *2), (Pélog Nēm); zie onze Aanteekenen. 23!

En zie Djāwā, jg. XV, blz. 185! Die ngēntjot's zouden dus respectievelijk op den G3 en de ti moeten beginnen.

Pélog Limā.

Land (& Gr.), A. 28, blz. 83, „Djelāgrā" *3), (Pélog Limā).

Vergeleken:

Oude-Jogjasche-Kratonschrift-legger *4), „Djelāgrā", (Pélog Limā),

Ruitjesschriftlegger „Djelāgrā", (Pélog Limā),

Trappenschriftbundel, „Djelogo", gēṇḍing bonang, (Pélog Limā),

Trappenschriftbundel, „Djelogo", gēṇḍing rēbab, (Pélog Limā).

Bēboekā. Lang (een kwart), vermoedelijk: de 8ste, 9de, 10de, en 13de; èn de slotnoot. Waarschijnlijk moeten de 2de, 6de, 12de en

14de noten gelezen worden als e, bēm, en niet als c, nēm.

Mérong. Iste gongan. De laatste lange noot in den tweeden kēnongan (c, nm) wordt kort. In den derden kēnongan vallen de ti en t3 op de tweede helft van een kwart. De eerste ngēntjot, op gl (f), vóór een t3, is correct, mits men die 8ste rust, liever, bij de vorige noot aanrekent, en de éérste dier twee 8sten gl in twee (gedempte) 16den ontbindt. — IIde gongan. De drie volgende ngēntjot's vullen precies zoo de kwart vóór een kētoeq-slag. En dan heeft onze copie in het Oude-Jogjasche-Kratonschrift er ook nog een, op den laatsten t3-slag beginnend. De noot br vóór deze br-ngēntjot wordt een kwartnoot, er na komen 8sten br (d) en nm (c), en een 8ste (niet een kwart) lm (b); de laatste zeven noten van den gongan leze men zoo als ze er staan. Eerder in dien vierden kēnongan moet de rust met de ti er onder een 8ste lang zijn, de bm (e) vier plaatsen daarna wordt een kwart, de bm met de t2 èn de noot erna 8sten. De derde ti van dezen gongan valt halverwege zijn kwart. — IIIde gongan. De kētoeq-slagen, voorzoover onder kwartnoten staande, vallen weer op de tweede 8ste daarvan. De tweede helft van den gongan komt overeen met die van den Isten en worde daar aan gelijk gemaakt. — IVde gongan. De eerste drie kēnongan's gelijk te maken aan die van gongan II. Ook voor de eerste helft van den laatsten kēnongan, dus tot-en-met vier noten ná de t2, die op een bm komt, geldt dat. De streep als aanduiding van het midden van den kēnongan staat ook een 8ste te laat. De 8ste en de kwartnoot dd moeten er beide achter staan. Vervolgens komt de kētoeq-slag t3 op het begin van een dd-ngēntjot, en daarna de laatste elf notentekens, beginnend met nog een dd (g), die er staan. — Vde gongan. De eerste ti op de tweede helft van „zijn" kwart. Vier plaatsen later wordt de nm (c) een kwart; weer twee plaatsen dáár na de dd (g) een 8ste. De t3 weer op de tweede helft; vier plaatsen later een kwart, nm. De t4 op een 8ste; nfét halverwege een kwart! Op de dd-n1 zullen weer twee kwartnoten lm moeten volgen, met de ti op de helft van de laatste. Vier en vijf plaatsen later moeten er kwartnoten nm en lm staan. (De eerste drie halve-kēnongan's zijn dus, op enkele begin- of slotnoten na aan elkaar gelijk.) Tweede helft van den gongan gelijk aan het overeenkomstige deel van den IIlden. — VIde gongan. Gedu-

*1) Onang beduidt: droevigheid; manis: zoet; panṭēng: strak gespannen (?).

*2) „Laras drijá" beduidt: „In harmonie met de zinnen".

*3) Van djāgrā of djāgā, bewaken.

*4) Zie hierachter op A. 30.

rende drie kēnongan's gelijk aan den IVden. De noot waar bij Land de laatste t₂ onder staat, wordt een 8ste (nm), maar die kētoeqslag valt pas er ná, op het begin van een nm-ngēntjot; daarna komen nog een kwartnoot nm (c), een 8ste bm (e) en een id. gl (f), en verder veertien noten zooals ze er staan, beginnend met een kwartnoot gl (f). — VIIde gongan. In orde tot-en-met de t₃-noot van den vierden kēnongan. Vervolgens is Land met het uiteindelijke overgangs- of lasch-lid extra in de war. Dat overkomt hem méér wanneer de gēnding daar feitelijk in het geheel géén langere noten heeft. We geven hier dat overgangsslot; (de cursieve tonen hebben een kētoeq-slag onder zich; de t₃-noot is de eerste ervan; de ng(ēntjot op) nm neemt weer gewoon een kwart, dus twee teltijden, in beslag): / lm gl dd lm / ng nm lm nm / dd nm br nm / LM np (np np) /

De (post)moenggah *¹). Iste gongan. Aangenomen, dat die lange noten van dit tweede deel reël zijn, kan men die ngēntjot's gewoon lezen als vullende één kwartnoot, (vlak vóór een kētoeq). Staat de t₇ van den tweeden kēnongan wel onder een lm (b)? Men vgl. den láátsten gongan. Overigens vermijden de R.schr.- en de Tr.schr.-legger hier de br, schrijven niet lm, br (b, d) maar nm, lm (c, b). De noot vóór de vierde t₂ lezen R.schr. en O.K.r.schr. als dd (g), en niet als nm (c); id. id. de noot ná de vierde t₃. Ook in den semi-kēnongan één gongan later leze men óveral dd's en géén nm's, (al vinden we die nm's wel móóier!) —

Eigenaardig is het gesteld met den láátsten halve-kēnongan. Al de andere lezingen willen deze blijkbaar gelijk hebben aan ieder der eerste drie halve-kēnongan's van den vólgenden gongan. Ook bij Land's voorbeeld, de Oude-Kratonschrift-lezing is dat vermoedelijk het geval. Dáár, in het begin van dien nieuwen gongan, komt Land vrijwel tot hetzelfde resultaat als de Ruitjes-schrift-legger. Maar aan het eind van den Isten heeft hij heel iets anders. We hebben ons afgevraagd of hij wellicht de, zélf corrupte, zóó als ze er staat géén goeden zin opleverende, notatie van den Ouden-Kratonschrift-bundel, twee keeren geïnterpreteerd heeft; in onderling afwijkenden zin. In het door ons geraadpleegde exemplaar staat:

Wélá 4	djonggá
Napas	o—o
Kētoeq 5	gangsal djonggá dádá gangsal nēm bēm djonggá dádá
Kētoeq 6	gangsal nēm bēm djonggá
Ngratjaq	dádá
Kētoeq 7	djogggá bēm nēm gangsal dádá djogggá dádá
Kētoeq 8	djogggá dádá
Gongsá 2	djonggá,

en dit kan niet juist zijn; want, aangenomen, dat de aanwijzing „Ngratjaq” de noot zélf, en de noot ervóór kórt maakt, (waarover zoostraks méér), is de afstand van t₆ tot t₇ nu drie tellen (in plaats van vier), en die tusschen t₈ en den Gong(sá) 2 ook drie tellen (in plaats van twee). Dit komt allemaal in orde wanneer men de aanwijzingen Ngratjaq, Kētoeq 7, en Kētoeq 8, alle één plaats in den linker kolom laat zakken *²). De tweede keer is het met die aanwijzingen precies zoo gesteld. Den derden en vierden staat die láátste kētoeq op de juiste hoogte! de twee andere aanwijzingen nog verkeerd. — Wat dat „Ngratjaq” betreft, als we ons niet vergissen hebben Land & Groneman op „Ngratjiq” (= Ngratjaq?) staan: „een tijdelijke versnelling (breking) der saronmelodie, weldra door lāmbá gevolgd”. Die tijdelijkheid zou dan zoo kort mógelijk zijn; en dat „weldra” zoo vlug als denkbaar intreden, immers die breking slechts één lāmbānoot betreffen. Ook bij den zin, die het J. N. Hwb. sub „ratjaq” geeft: „alle [dus eventueel ook bēde?] gelijk”, schijnt de term „ngratjaq” niet slecht gekozen om daarmee een tweetal hālf-zoo-korte noten, tusschen gewone lange in, voor te schrijven. De, objectief o.i. niet onmogelijke, lezing van het slot van dezen gongan door Land, is ook in zoo-verre niet te wraken, dat immers zijn voorbeeld wèrkelijk een f, gl (djānggá) op de t₇ schijnt te eischen.

En de Sālāsche Trappenschrift-bundel *³), — eenerzijds van die Jogjasche lezingen stellig onafhankelijk, en anderzijds natuurlijk buiten den gezichtskring van Prof.

*¹) Deze heeft iets werkelijk rondoachtigs, doordat éénzelfde karakteristieke thematische gedachte in al zijn onderscheiden gongan's terugkeert als derde kēnongan. In Goendjang, A 23, besloeg het refrain- of ritornelachtige gedeelte telkens óók nog de laatste helft der tweede kēnongan's.

*²) Zie Dj. XIV, 130.

*³) Zie Dj. XIV, 133, 163, 165.

Land gebleven, — leest den questieuzen halve-kënongan, maar dan ook alle keeren, óók in het begin van den IIde gongan, als volgt: / dd lm / lm np / np lm / dd lm / nm bm / gl bm / nm lm / dd gl / GL, zoodat de laatste drie maten (auftaktig) met het gonganslot bij Land overeenstemmen. (En óók met het slot van diens IIde p.m. gongan.!) De quasi kanonische verschuiving van het thematische materiaal, is inderdaad een verschijnsel, dat de Javaansche muziek vaak genoeg realiter te hooren geeft, zij het dan binnen een enkele lezing of bij de vergelijking van twee onderscheidene *¹⁾). — Maar in ieder geval blijft die, wellicht hybridische, lezing van Land twijfelachtig: men vervange den aangevochten semi-kënongan dus werkelijk door den daarop volgenden. De w4-noot krijgt evenals de „G2”-noot, een (quasi-)rust na zich, de t5-, t6-, t7- en t8-punten worden identiek met de volgende t1-tot-en-met t4-momenten. Zoo ook de overige noten. — IIde gongan. Tweede kënongan. Na die halve-noot nm komt er eerst een ngëntjot op nm, en dan die nm met t6, die echter een halve-noot moet zijn, (këtoeqslag op het begin); de over-de-streep-heen-verlengde halve-noot gl moet een gewone halve-noot worden. — IIIde gongan. Deze heeft géén transcriptiefouten. Als tenminste de n2-noot een nm (c) is. Onze copie naar den Ouden-Kratonschrift-bundel teekent echter aan het eind van den eersten kënongan aan: „Titi awit nēsēg badé dawah ladrang”, en na den tweeden: „Titi dawah ladrang tē[k]sih toetoeqan gēnding”, dus eerst den aanloop tot, en daarna het intreden van een ladrang aankondigend. M. a. w., we hebben hier te maken met zoo 'n driëdeelig complex als we al eerder ontmoet hebben *²⁾). Op laatstbedoelde plaats schijnt dan al wel het ladrangthema in te treden, maar nog niet de ladranginterpuncties(?). Overigens teekenen zoomin Land als de Oude-Kratonschrift-bundel de këmpoel's factisch aan. Ze blijven eenvoudig w(ēlā)'s schrijven, d. w. z.: gapingen, plaatsen waar een interpunctieslag, c. q. een këmpoelslag zou hebben kunnen komen. — IVde gongan, die dus vermoedelijk de, te herhalen, ladrang vormt. Inzake de eerste drie kënongan's géén bezwaren. Voor den vierden kënongan heeft Land nagenoeg hetzelfde staan als in den vorigen gongan. Men leze liever heelemaal hetzelfde. Ons afschrift Oude-Kratonschr. heeft echter heel iets anders, n. l.: / Lm np lm np / lm np lm dd / gl np np gl / dd lm nm dd /

lm np lm gl / dd lm lm np / dd nm lm dd - gl np dd nm / LM. — De Ruitjes/schrift-legger heeft beide varianten en schijnt aan te toonen, dat Land een la Volta, en het zooëven getranscribeerde de Ultima Va van dat ladrangslot geeft (?). —

Land (& Groneman), A. 29, blz. 88, „Sawoeng galing” *³⁾, (Pélog Limá).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Sawoeng galoeng”, (Pélog Limá),
Oude-Jogjasche-Kratonschrift-bundel, „Sawoeng galing”, (Pélog Limá),
Gamēlanleerboekje II, blz. 29, No. 3, „Sawoeng galing”, (Pélog Limá).
Seelig No. 137, blz. 103, „Ladrangan Sawung galing”, (Pélog Barang); zie onze Aanteeken. 24!

Bëboeká. Zeg: De eerste, tweede, derde noot kwarten; de zesde noot een „halve”: de zevende, achtste, negende kwarten; de twaalfde een „halve”, waarna een 8ste rust wordt ingeschakeld; ook na de vijftiende noot een 8ste rust; de eenentwintigste noot een kwart; en natuurlijk ook de laatste noot. Alle overige een 8ste.

De mérong. Iste gongan. Als gewoonlijk de laatste der lāmbā-noten, (hier volgend op de derde t1), kòrt nemen. — IIde gongan. De n2-noot een kwart, de volgende kwart gevuld door een bm-ngëntjot, vervolgens nóg een bm-ngëntjot, met op het begin de t1, daarna nóg een zonder; een 8ste f (gl); ten slotte van dien kënongan de laatste zeven noten die er staan. Vierde kënongan: de derde noot is een 8ste nm (c) zònder t1 onder zich. De t1 valt op het begin van een nm-ngëntjot. Tot slot van den gongan nog tien noten zooals ze er staan. — IIIde gongan. De eerste t2-noot is een 8ste pl, de kwart ervoor een pl-ngëntjot, de noot dáárvoor een kwart pl. De tweede kënongan wordt aan de eerste gelijk. Dus de laatste vier noten gewoon 8sten; en géén kwarten, (als die er inderdaad staan!). — IVde gongan. Drie kënongan's gelijk aan de eerste drie van gongan II. (De éérste kënongan zou volgens ons afschrift bij vergissing ontbreken?). De n3-noot een kwart, en de vierde kënongan heel gewoon gevuld door acht kwartnoten; na het vervallen van die rust, en met de t2 tusschen twee noten in, vallen de këtoeqslagen dan goed. Dien, dramatischen, sprong bm-br (e — d) zullen we wel moeten missen *⁴⁾. De

*¹⁾ Vgl. hiervoor de voetnoot bij gongan II van A. 23.

*²⁾ Dj. XVI, 233, 240.

*³⁾ Zou volgens Wilkens, zie het J.N. Hwb., kunnen beduiden: vechthaan.

*⁴⁾ Vgl. nog Aanteeken. 16!

bēm zal foutievelijk voor nēm (c) zijn gelezen. Zie slotkēnongan postmoenggah. (En ook de andere lezingen.)

Postmoenggah. In orde. D.w.z., in den Isten gongan hééft ook de Oude-Jogjasche-Kratonschrift-bundel die tr op dd (g), ná een n3 op pl (a). Het Gamēlan-leerboekje vertoont niets dergelijks. En gelóóven doen we er niet aan; we stellen dus voor boven die tr, mēt den Ruitjesschriftlegger een lm (b) te lezen. Want wat er nú staat, een toonladder, ónderbroken néér van br tot gl, en daarin dus, náást de legitieme stap lm-pl, óók de, in Pélog Bēm geheel abnormale, pl-dd, is vooral dáárom ongeloofwaardig, omdat die buitenmodelsche ladder daar met zoo'n onverschillige nonchalance is opgezet, alsof het volstrekt niets óngewoons betrof, waardoor het geval heelemaal het air van een slappe banaliteit krijgt. Men vergelijke dáármee eens de, intuïtieve, intelligentie, die er aan diezelfde verbinding te pas komt in „Pēngrawit”, (zie Dj. XIV, 150). Iets anders ware het, indien zoo'n kēnongs slot een duidelijker insnijding gaf, dan het feitelijk doet, en in casu b.v. door een rust ondersteund ware; dan zou het dáárná kalm betreden van die gevaarlijke en verboden sport niet zonder pikanterie zijn. En men kan zich ook wel een gēnding denken in Pélog Bēm, maar die, gelijk dat vaak gebeurt, een tijd lang den tóón bm zorgvuldig, ja koppig vermijdt, en dan, om de dubbelzinnigheid ten top te voeren, één maal de verkéerde verbinding pl-dd of dd-pl gebruiken zou; (maar dan niet de normale (pl-lm) daárnáást!). —

Land (& Gr.) A. 30, blz. 89, „Tloetoer”, (Pélog Limá).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Tloetoer”, (Pélog Limá),

Oude-Jogjasche-Kratonschrift-bundel^{*)}, „Tloetoer”, (Pélog Limá),

Gamēlanleerboekje II, blz. 44, No. 5, „Tloetoer”, (Pélog Limá),

Trappenschriftbundel^{*)}, „Tloetoer minggah ladrangan Plajon limá”^{*)}, (Pélog Limá);

Seelig, No. 8, blz. 12, „Tēlutur bedājá”, („Pel. 9”) [Pélog Limá]; zie onze Aanteeken. 25!

Land (& Gr.) A. 25, blz. 81, „Tloetoer”, (Pélog Nēm).

Zie bij dat nummer ook de opgave van verdere lezingen van Tloetoer in paṭēt Nēm.

De boeká. Vermoedelijk alleen de vijfde noot „lang”, enwel een „halve”; en de laatste, als gewoonlijk, een kwart. De overige 8sten. (Of wellicht, op die slotnoot na, alles ter dubbele lengte van het zooëven aangegevene.)

Gongan I. De laatste van de kwarten moet een 8ste zijn, de slotnoot een kwart. — Gongan II. Tellende van de „G2” af (inclus), kan men de derde plus vierde 8sten vullen met een gewone ngēntjot. De eerstkomende t2 (dd, g) wordt een 8ste, de slotnoot een kwart. — Gongan III. De voorhelft gelijk maken aan die van den Ilden. In de tweede helft moet de derde 8ste, (geteld met de nr beginnende), een kwart worden; de dáárop volgende kwart heeft op zijn begin de tr en wordt gevuld met een ngēntjot; dan komt er nóg een 8ste gl (f), en daarna de laatste tien noten van den gongan zooals ze er staan; alleen wordt de slotnoot lang. — Gongan IV. Voor de rhytmiek van den aanhef vergelijke men den Ilden of Ilden. De tr-noot ook nu een 8ste! De nr-noot wordt een kwart, met nóg een kwartnoot gl (f) achter zich. De rest van den gongan is gelijk aan die van den Ilden. — Gongan V. Kan ook weer beginnen met een ngēntjot, (ná een kwartnoot „G5”). De tweede helft precies op dezelfde manier bewerken als die van den Ilden gongan, al heeft Land zijn ngēntjot's hier quasi anders gerhythmeerd. — Gongan VI. Aanhef als eerder. De tweede helft weer net zoo bewerken. Haar eerste vier noten, inclus de nr-noot, worden dus 8sten bm (e), gl (f), dd (g), lm (b); daarna de tr-kwart lm mēt ngēntjot, daarna nog een lm-8ste, dan, te beginnen met die nm (c) wat er staat; (maar slotkwart). — Gongan VII. Aanhef als voren. Op de tr valt een 8ste noot nm, daarna komen twaalf 8sten zooals ze er staan. Tweede helft bewerken als voren. De slotnoot is dus een kwart. — Gongan VIII. De eerste twee noten (na die kwart-met-gong) zijn de 8sten gl, dd, (f, g), de tr valt onder een kwartnoot lm (b), daarna komen een ngēntjot lm en nog drie 8sten lm; vervolgens de laatste zes 8sten die er staan. De tweede helft bewerken als voren. Vóór de tr-ngēntjot staat dus een kwartnoot gl (f), er ná twee 8sten gl; die kwartnoot dd (g) moet een 8ste wezen. — Gongan IX. De tr valt op een kwartnoot nm (c). Daarna een ngēntjot op nm, dan een 8ste (géén kwart) bm (e), en vervolgens wat er staat; (d.w.z. de tweede t2-noot is een gl). — Gongan X. Wat er staat; maar de slotnoot een kwart. — Gongan XI. De tr-noot weer, als zoo vaak, met een

^{*)} Zie hier vóór A. 28, en voorts Dj. XIV, 130 vv., 162, 165.

^{*)} Dj. XIV, 133, 163, 165.

^{*)} Plajon zou kunnen zijn: vluchteling; maar ook: lopen voor plezier. Dat er aan toegevoegde woord limá zal allicht slaan op de toonsoort.

ngëntjot (op dd); daarna nog een kwartnoot dd (g), een 8ste lm (b), en vervolgens acht 8sten die er staan. De tweede helft net op dezelfde manier bewerken als in den VIIden gongan, maar de slotnoot is een 8ste. — Gongan XII. (Men zie bij Gongan XX en Gongan XXI, en het later over de volgrees der gongan's op te merkene! Vermoedelijk moet Gongan XII tweemaal gespeeld worden.) De 8sten nummeren s.v.p.; beginnend met de „G12”. Dan krijgt men op de tweede een rust, op de derde twee 16den dd (g), op de vierde twee 16den lm (b), op de vijfde twee zestienden dd en de tr, op de zesde twee 16den lm, op de zevende een 8ste dd, op de achtste een 8ste lm, en dan verder de laatste negen noten die er staan, waarvan de kēnongan-slotnoot een 8ste rust na zich krijgt, (die, als steeds, bij haar wordt aangetrokken). De tweede kēnongan van dezen gongan is aan den eersten gelijk. — Gongan XIII. „Volltactig” beginnend te tellen als zooëven, krijgt men: (gong)8ste dd, 8ste lm, kwart lm, ngëntjot op lm en de tr, 8ste lm, 8ste dd, en dan de laatste negen 8sten van den kēnongan, die er staan. Tweede kēnongan, zooals die er staat. (Zie ook Gongan XXII.) — Gongan XIV zooals die er staat. — Gongan XV. „Volltactig” gerekend, komen er eerst een 8ste bm (e, „G15”), een 8ste nm (c), en een kwart nm; daarna is men aan de tr plus de ngëntjot op nm toe. Voor de rest is de gongan gelijk aan den VIIden, en het verschil in aanhef heeft niets principieels. — Gongan XVI. (!). Gelijk te maken aan den VIIsten. — Gongan XVII is gelijk aan den IXden. — Gongan XVIII. Gelijk aan den Xden. D.w.z., de gongan, in ons afschrift van het boek van Land & Groneman op den XVIIden volgende, en die dus bij het door hen (en door het Oude-Jogjasche-Kratonschrift) gevolgde systeem van gong-nummering aan het eind had moeten hebben staan G19, heeft daar echter G18, évenals de XVIIde. Dat zal dus in G19 moeten worden veranderd. De gongan die thans in ons afschrift, en (als we ons niet ten zeerste vergissen, ook in het gedrukte voorbeeld) aan het eind factisch „G19” heeft staan, is geheel gelijk aan den hem in die notaties onmiddellijk voorafgaande. Daar de Oude-Jogjasche-Kratonschrift-lezing hier géén twee gelijke gongan's na elkaar heeft, zal er dus één, (bij Land thans reikende van G18 tot G19), moeten vervallen. — Gongan XIX, (die dus volgt op G19). Gelijk aan den XIden. (De éérste noten, auftactig,

zijn dus twee 8sten: gl, dd; f, g.) — Gongan XX. Gelijk aan den XIIIden. — Gongan XXI. Gelijk aan den XXsten, en aan den XIIIden. N.B.! — Gongan XXII. Gelijk aan den XIIIden. N.B.! — Gongan XXIII. Gelijk aan den XIVden. — Gongan XXIV. (Dit is de „dadi”-vorm, andersgezegd: de gefigureerde lezing, van Gongan I.) Gl-ngëntjot op de tr-noot; daarna 8ste gl (f) en dan tien 8sten die er staan. Den tweeden kēnongan nèt zoo behandelen, maar hier de slotnoot een kwart. — Gongan XXV. De tr-noot een 8ste. De slotnoot eersten kēnongan een kwart. (De eerste helft is gelijk aan die van Gongan II.) De tweede kēnongan is de oempa. Van de dertien noten, die Land hier heeft staan moeten de eerste, de tweede, en de laatste kwarten zijn, maar de overige acht: 8sten; óók die drie quasi „halven”. In dezen laatsten kēnongan zijn de successieve afstanden *) der interpunctieslagen nu, naar behooren: 4, 3, 3, 4, en 2 teltijden, (8sten). Eigenaardig is alleen, dat deze oempa wel bij haar intreden, volgens gewoonte, lange noten heeft, maar in haar verdere verloop, tégen de gewoonte, korte.

De moenggah. Gongan I. Die „G1” vervalt. (Vóórtaan sans dire!) De n2-noot kort; de p3-noot lang; de slotnoot kort. — Gongan II. Vóór de tr-noot nog een 8ste gl (f) inlasschen. Op de tr-noot begint een gewone gl-ngëntjot. Dadelijk daarná komen de laatste elf 8sten van den kēnongan, zooals ze er staan. Aanhef van den tweeden kēnongan gelijk aan dien van den eersten. Rest gongan is correct. — Gongan III. De eerste zes 8sten (volltactig) komen rhythmisch nèt zoo te verlopen als in den IIden gongan, inclus de ngëntjot. Daarna komt er één kwart (of een ngëntjot), en drie 8sten (of nóg een ngëntjot, plus een 8ste,) alles op lm (b); en dan nog de laatste zes 8sten van den kēnongan zooals ze er staan. In den tweeden kēnongan worden de noot vóór de ngëntjot op tr en die vóór de pr kwarten gl (f). De pr-noot zelf wordt een 8ste. Rest van den gongan in orde. — Gongan IV. Na die tr-ngëntjot nóg een 8ste bm (e), daarna de laatste tien 8sten van den kēnongan zooals ze er staan. Het verdere van den gongan is in den haak. Indien tenminste de noot volgende op de n3 een lm (b) is. D.w.z. onze copie O. Kr. schr. heeft gl (g), maar de R. schr. I. niet, en die onregelmatige verbinding gl-pl is hier weinig waarschijnlijk *2). —

Enkele opmerkingen: Wie de verwantschap tusschen den Limā- en den Nēm-vorm van

*) Vgl. b.v. Titi pati, A. 3. Bij een langledigere gēnding, als b.v. Mas Koemambang, A. 1,

wordt dat, naar bekend is, 4, 8, 8, 3, 3, 4, 2. Zie ook Dj. XV. 179, 180.

*) Vgl. o.a. de p.moenggah van A. 29.

Tloetoer wil constateeren, vergelijkke: van den laatstbedoelden, (A. 25), de fragmenten bestaande uit a) ééne maat vóór, en vier maten ná de „G2”, b) twee-en-een-halve maat vóór de „G3”, c) (het begin en) het eind van den gongan voorafgaande aan de „G4”, met, van eerstbedoelden vorm, (A. 30), de analoge fragmenten: a) omtrent de „G12”, b) vóór de „G9”, c) vóór de „G11”. Modale of tonale verschuivingen blijken daar niet in het spel.

Naar we reeds hebben aangeduid vertoont de lezing Oude-Jogjasche-Kratonschr. of Land in de gongan's XV-XXIII een herhaling van de gongan's VII-XIV. Maar dat zijn in het eene geval négen, en in het andere acht gongan's. Dat komt, de gongan XX keert onmiddellijk terug als gongan XXI; van gongan XII echter ontbreekt een dergelijke directe weerkeer. De vraag is nu: Tautologie, of omissie? — Wij voor-ons nemen eer een blok van negen gongan's aan als te herhalen kern der gënding, dan een van acht. Omdat we in twee andere lezingen, onderling en van de Jogjasche onafhankelijk, n.l. die van Seelig No. 8 en die in het Trappenschrift, óók zulk een negental aantreffen als romp van Tloetoer patët Limá. En omdat we voorts in een tweetal lezingen van Tloetoer patët Nēm driedeelige kernen hebben aangetroffen, namelijk in die van Land (A. 25), en Seelig (No. 32). Een derde, van het Ruitjesschrift, Tloetoer lárá nangis, schijnt vijf gongan's te herhalen. En het kan slechts welkom zijn, althans in zulke kortledige, kětawangachtige gënding's de, op den duur soms nogal drukkende, quadratische symmetrieën van de architectuur der gróóte Javaansche gënding's ontkend, en zoo niet overwonnen dan toch verwaarloosd te vinden! Zekerheid omtrent de éigenlijke architectuur der gënding en de wellicht noodzakelijke correcties, in dit opzicht aan te brengen in de onderhavige lezing van Land, kunnen we niet geven: De lezing van den Ruitjesschr.-legger klopt weer niet precies daarmee, maar loopt in den vorm, die wij er van bezitten, als gemeenlijk, zèlf niet vrij van verdenkingen *1). Ze heeft vóór het te herhalen blok maar vier gongan's, en Land-Kratonschrift vijf; het kan zijn, dat er in de R.schr.-lezing een gongan is wegevalen, ten onrechte versmolten geraakt met de bëboeká. Maar in dien romp tellen we bij haar acht gongan's, waarvan ze mogelijk de eerste groep van twee, en de laatste van zes, ieder voor zich wil herhaald hebben.

Bij het commentarieeren der lezingen van

Prof. Land thàn, voor de in Pélog Limá staande gënding's, herhaaldelijk over notaties beschikkende, welke gelijk, of nagenoeg gelijk moeten zijn aan die waarnaar de genoemde geleerde gewerkt heeft, valt het gemakkelijker zich een concreet inzicht te vormen in de oorzaken en den aard van de onvolkomenheden, levende aan zijn transscripties. Bij het hanteeren van het Oude-Jogjasche-Kratonschrift blijkt het noodzakelijk, rekening te houden met een aantal stilzwijgende vooronderstellingen, waaromtrent de Javaansche zegslieden van Dr. Groneman dezen onderzoeker niet zullen hebben ingelicht, zoodat hij ook zijn medewerker in Holland daar niet op kon opmerkzaam maken.

Één van die conventies, dat n.m. de aanwijzingen lāmbā, d.w.z.: in lange noten, en ngrangkēp: in korte noten, óók reeds den toon of noot treffen één plaats hóóger dan die waarnaast ze stāán, hebben we reeds eerder gesignaleerd. Maar er zijn er méér.

Zoo wordt, wanneer bij één notenwoord, toonnaam, twee nadere aanwijzingen noodig zijn, zeg: dat er een kětōeq-slag samenvalt met dien themaslag, en dat die themanoot dubbele lengte heeft, de ééne aanwijzing in de linker, de aanwijzingen-kolom, één plaats hóóger gezet dan de toonnaam in de rechter. De rechter krijgt dan dus een gaping, die Land niet zelden met een, onjuiste, rust heeft beantwoord. We doelen op gevallen als:

Kēnnong 1	djonggá
	bēm
Napas	bēm
Kětōeq 1	
Ngěntjot	bēm ©
	bēm ©
	djonggá

waar dus op een met een kēnong-slag gepaarde 8ste noot gl, („djānggá” is de krāmāvorm voor goeloe), eerst een 8ste noot bm en vervolgens een kwartnoot bm volgt, maar onmiddellijk dáárna het éérste nootje van een (zich over een kwartnootsduur uitstrekkende) ngěntjot-op-bm valt, met welk nootje een kětōeq-slag samenvalt. Op die ngěntjot volgen dan twee gewone 8sten bm en gl. (Wat het teekentje © wil zeggen, waarvan er een tweetal iedere ngěntjot begeleidt, is ons nog steeds een raadsel. Voor een correcte transscriptie schijnt die wetenschap echter ontbeerlijk.)

Niet zelden staat van twee aanwijzingen bij één toonnaam, dus van drie woorden, die naar den zin gerekend op één hoogte zouden moeten staan, er ook één láger dan de toon. Maar

*1) Zie Dj. XIV, 142.

in dat geval wordt er geen plaats in den toonaamkolom leég gelaten, doch deze gevuld, de metrische waarde er alshetware van gedóód door een apart teeken. Voorbeeld:

Kětoeq 6		dádá
Napas		o—(—o

waar die dádá dus samenvalt met een kětoeqslag, en twee tellen duurt.

Heeft de noot, één plaats ná een gong (of kěnong), een aanwijzing als Napas of Ngěntjot vóór zich, die haar twéé tellen doet gelden, dan wordt de noot-met-gong blijkbaar óók lang gerekend. En er kunnen nog wel méér conventies zijn, die, bij veronachtzaming ingevolge onbekendheid, onheil moeten stichten.

Maar naast deze schuldellooze zonden door, incidenteele, onwetendheid ter eenre, en de gevallen van onmiskbare inconsequentie of illogica ter andere zijde, vertoonen de transscripties bij Land & Groneman in een aantal gevallen ook fouten, die ongetwijfeld hun oorzaak vinden in vergissingen van hun voorbeeld, de notaties in het Oude-Jogjasche - Kratonschrift, zèlf. En dan schijnen die feilen vaak al in het origineel begaan te zijn, reeds de babon, de kloek misvormd te hebben, waarvan de kiekens, de nakomelingen in Land's of in onze collectie, ze hebben geërfd: Herhaaldelijk bleek het op plaatsen, waar men niet begrijpt, hoe Land ze zóó kan hebben gekregen, dat er ook in onze indirecte copieën naar die Kraton-origineelen dingen uit den haak zijn geraakt. Soms geeft dan een analoge plaats, éérder, of láter, de correcte lezing, soms echter repeteert de fout zich met noodlottige consequentheid, heeft de auteur klaarblijkelijk bij zich herhalende melodische phrases zichzelf nageschreven. Wat de gebruikte copieën betreft, hoewel die blijkbaar ten opzichte van elkander zich wel éénige zelfstandigheid veroorloven,—het afschrift dat óns is ter hand gekomen geeft bijvoorbeeld nóóit twee ngěntjot's na elkander, terwijl zulke „paren" bij Land's onmiddellijke voorbeeld talrijk schijnen te zijn, maar het ónze geeft er solitaire waar dat van Land er heelemaal geen blijkt te hebben,—we hebben bij onze correcties hierboven het ónze, dat ons bereikt heeft via den Heer Djájdipoerá, inzake de ngěntjot's laten beslissen,—hoe dit zij, het door ons gebruikte afschrift heeft meer dan eens zèlf een onjuistheid, waar Land in de war is, ja soms precies dezelfde fout. Het is duidelijk, dat in díe gevallen Prof. Land geenerlei verantwoordelijkheid treft. Gegeven het toenmalige peil

der musicologische wetenschap, was het niet te eischen, dat hij de eenige bron, waaruit hij Javaansche muziek kon putten, eerst zelf critisch van onzuiverheden reinigde.

We kunnen hier de aangetroffen onjuistheden niet gaan opsommen; dat heeft geen zin. Maar we gaven reeds een voorbeeld onder A. 28. Enkele voorbeelden meer mogen dus volstaan. Voor het overgangslaschlid, de oempa van A. 30, staat er in dien Ouden-Kratonschrift-bundel:

Kěnnong	1	běm
Lombá		běm
Kětoeq	1	něm
		běm
Kětoeq	2	běm
Ngrangkěp		djonggá
		běm
		djonggá
Kětoeq	3	dádá
		gangsál
		dádá
		djonggá
Kětoeq	4	běm
		djonggá
Gongsá	26	běm.

Zóó als er het staat, krijgt men van kěnong tot gong (= gongsá) achttien tellen, dus twee te veel. De eenvoudigste correctie is, in den rechter kolom de vierde běm weg en zijn plaats leég te laten. Dan geldt dat voorschrift „Kětoeq 2," naar we gezien hebben, voor de goeloe (= djanggá), die één niveau lager staat. Daar de, welbekende, terugwerking van een voorschrift als „Ngrangkěp" nu de dèrde běm treft en deze kórt, maakt, hebben we inderdaad twéé tellen weg gewerkt. Blijkbaar heeft Land's copie in dit geval zoomin de juiste lezing gegeven,—want dan had hij wel, naar gewoonte, de t2 tusschen twee noten in gekregen,—als de fout van „ons" afschrift,—want dan ware die kětoeqslag onder een běm (e) beland en niet onder een goeloe (f).

Voor de dèrde der themanoten heeft Land een bm (e), en niet een nm (c), zooals de lezing hierboven. Maar ook andere lezingen hebben wel een bm. Men mag dus kiezen! (Acht de Lezer deze gratuiete permissie een nonchalante lichtzinnigheid? Hij geloove ons: in haar details is de Javaansche muziek levend, en dus variabel genoeg, om ze niet als kleinzeerig kraakporcelein te behandelen!)

Als voorbeeld der onzuiverheden in, vermoedelijk, de babon van het Oude-Kratonschrift, die we vroeger werkelijk te gunstig schijnen te hebben beoordeeld, moge

nog het begin van den XIIde gongan worden geciteerd:

Gongsá 12	ḍāḍā
Napas	o—o
Mindjal	ḍāḍā gangsāl ḍāḍā
Kětoeq 1	gangsāl ḍāḍā
Ngrangkěp	gangsāl ḍāḍā gangsāl něm běm djonggā běm
Kětoeq 2	něm

We krijgen hier de beste resultaten, aannemende, dat de eerste kětoeq een plaats te láág staat in den linker kolom, en voorts de ḍāḍā en gangsāl (= limá), volgende op de noot met het Ngrangkěp, (dat hier niets doet dan het Mindjal opheffen), schrappende. Daar echter overige lezingen in dit geval geen bruikbaar materiaal voor directe controle leveren, — o.a. vertoonen ze geen „Mindjal” *1) —, willen we de plaats i.q. óók nog geven volgens ons, als steeds in pélog-stukken, niet erg betrouwbare Ruitjesschrift-afschr. We krijgen dan: DD lm ḍḍ lm / np lm ḍḍ lm / nm bm gl bm / nm —

Land (& Gr.), A. 31, blz. 147, „Kěmong-kěmong” *2).

Vergeleken:
Oude-Jogjasche-Kratonschrift-bundel, „Kěmong-kěmong”, (Pélog Limá),
Ruitjesschriftlegger, „Kěmong-kěmong”, (Pélog Limá).

De běboeká. Alléén de slotnoot lang. — De ladrang. Iste gongan. De p1-noot een 8ste. Op de laatste twee t1's beginnen ngěntjot's. De noot, twee plaatsen vóór de p3 is een gl, f. De slotnoot wordt een kwart. — IIde gongan. Een ngěntjot vóór de eerste t1; deze zelf wordt een 8ste. De gl (f), vier plaatsen later, een kwart, de n1-noot een 8ste. Den derden en vierden kěnongan gelijk maken aan die van den Isten gongan. — IIIde gongan. De eerste kwart ná de kwart-met-gong: een ngěntjot; de tweede: een ngěntjot plus de t1; de derde een kwartnoot; de vierde een ngěntjot, — dit alles op lm (b). Vervolgens de laatste zeven 8sten van den kě-

nongan, zoo als ze er staan. (Als gezegd, ónze copieën in het Oude-Kratonschrift hebben in het algemeen véél minder ngěntjot's dan Land; de Ruitjesschr.-legger ongeveer even veel als hij.) Tweede kěnongan. De noot vóór de t1 een kwart, er óp een ngěntjot, er ná weer een kwart, — dit alles gl (f). De p1-noot een 8ste. Verderop: de nm (c) ná de p3-noot een 8ste. — IVde gongan. Op de eerste t1-noot een ngěntjot; erna een 8ste bm (e) en dan de laatste tien noten van den kěnongan zooals ze er staan. De derde kěnongan en de vierde zijn gelijk aan die van gongan II. (De noot vóór de p2 kan beter bm (e) dan ḍḍ (g) luiden.) —

Land (& Groneman), A. 32, blz. 151, „Djoeroe demoeng” *3), (Pélog Limá),

Land (& Groneman), B. 8, blz. 100, „Djoeroe děmoeng”, (Pélog Limá).

Vergeleken:
Ruitjesschriftlegger, „Djoeroe děmoeng”, (Pélog Limá),
Oude-Jogjasche-Kratonschrift-bundel, „Djoeroe děmoeng”, (Pélog Limá),
Mardi Raras, „Kinanti djoeroe děmoeng”, (Sléndro Měnjoerá).

Een móóie gěnding! Men lette er op, hoe het schoone hoofdmelodiemotief (van Gongan III, en IV) over de kěnongcaesuren héenschrijdt: bm ḍḍ bm / Gl lm nm bm / (np) bm ḍḍ bm / Gl lm nm bm /.

De běboeká. De eerste, vierde, vijfde, zesde en de laatste lang. — De ladrang. Iste gongan correct op het eind na. Boven de t2 moet een ḍḍ (g) staan; daarná pas een gl (f) en dan de slotnoot, een kwart ḍḍ. Eigenlijk is er geen bepaalde reden om hier de eenheden der beweging dubbel zoo lang te nemen als in de andere stukken, en ook in den vorigen ladrang: als kwarten en niet als 8sten. Of het zou moeten zijn, dat men de lengte der kěnongan's niet hálf zoo lang wil krijgen. Schrijft men den ladrang in 8sten, dan moet ook de slotnoot běboeká een 8ste zijn. — De slotnoot van gongan II moet evenmin als die van I dubbele lengte hebben. — IIIde gongan. De eerste t1-noot moet lang, (zeg dus: een halve), worden. Daarop kan dan een ngěntjot volgen, die twee kwarten (c. q. 8sten) in beslag neemt. Dan de t2, die er maar één lang is. In den tweeden kěnongan is de noot ná de t1 er twee lang, en valt de p1 dan op haar tweede

*1) Zie Dj. XIII, 229. Als aanwijzing in notaties zal de term zeker beduiden dat tot nader order elke noot in twee gelijke, half zoo lange, moet worden gebroken, zonder dat de twee helften óm en óm door twee verschillende spelers hóéven gespeeld te worden.

*2) Of, en waarom, deze gěnding naar het zeer kleine hangende slagbekken „kěmong” heet?

*3) Djoeroe děmoeng beteekent: děmoeng-speler.

helft. Één teltijd later komt dan nog een gewone korte *bm*; vervolgens de *t2*, onder een gewone korte *dd*. Derde *kēnongan* als de tweede. — IVde *gongan*. De eerste, tweede en derde *kēnongan*'s zijn gelijk aan den tweeden van den vorigen *gongan*. — Vde *gongan*. Die *gl* moet gewoon één eenheid lang zijn. Voor gehalvéerde eenheden is hier geen reden. De *dd* heeft dubbele lengte, maar de *t1* moet gewóón onder háár vallen. De volgende drie noten, (*lm*, *gl*, *dd*), zijn gewóón noten van één teltijd, (en niet van resp. $\frac{1}{2}$, 2, en 2), onder de *dd* valt de *t2*. De *p3* valt midden onder zijn *nm*. —

Om meteen de lezing *Land* (& *Groneman*) **B. 8** even af te doen: In het inleidinkje géén lange noten; eerste twee noten zijn „*Auftakt*”. In den IIde *gongan* zal van de drie gelijke *kēnongan*'s, (als die er inderdaad staan), er één moeten vervallen. De slotnoot eersten *kēnongan*, láátsten *gongan* worde *dd*: *g*. In den derden *kēnongan* ervan lassche men na de derde noot (*nm*) nóg drie *nm*'s in. Dan komt die *lm* (*b*), en vervolgens op de noot *nm* die er reeds staat de *kēnongslag*. De eerste drie noten van den slot*kēnongan* zullen moeten zijn *bm*, *gl*, *bm*, (*e*, *f*, *e*). —

* * *

Land (& *Groneman*), **B. 1**, blz. 94, „*Krawitan*”^{*)}, (*Sléndro Nēm*).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „*Krawittan*”, (*Sléndro Nēm*);

Ruitjesschriftlegger, „*Krawittan ringgittan*”^{*)}, (*Sléndro Nēm*);

Soelardi, No. 33, blz. 41, „*Krawitan*”, (*Sléndro Nēm*);

Djakoeb & Wignjaroemëksá, No. 11, blz. 26, „*Krawitan*”, (*Sléndro Nēm*);

Seelig, No. 1, blz. 5, „*Krawitan*”, (*Sléndro Nēm*); zie onze Aanteeken. 261

De *bēboeká*. Vermoedelijk moet de zesde noot vervangen worden door vier kwartnoten *br* (*c*). De noten ervóór worden 8sten; die *erná* kwarten. — De *mérong*. Na de nootmet-*bēboekágong* zes kwarten. Daarna twee 8sten (*dd*, *gl*, — *e*, *d*). Daarna 9 kwarten, waarvan de laatste, een *nm*, (*a*, — de eerste van vijf), *kēnonganslotnoot* is. Daarna nog zeven kwarten, (laatste een *lm*, *g*). Daarna zeventien 8sten, waarvan de laatste de *gonganslotnoot* is. —

^{*)} A wit beduidt: begin. Rawit: fijn, ngrawit: fijn maken, in fijne reepen snijden, fijn bewerken. *Krawitan* dient inderdaad als begin, als „openingsstuk” bij het wajang-spel, (vandaar „*Krawitan ringgitan*”), en het is werkelijk in veel onderdeelen gedeeld.

IIde *gongan*. Geheel in 8sten. Als ons, (meerdere malen gecollationeerd,) afschrift correct is, dan staan hier bij *Land* zes-en-zestig noten in, dus twee te veel. Wij hebben als veertiende plus vijftiende, en als zestiende plus zeventiende noot („*aufktig*” gerekend) *br*, *gl*, (*c*, *d*); een van die koppels moet vervallen. — De IIIde, IVde en Vde *gongan*'s zijn correct. Men kan ze eenvoudig door het aftellen van twee *kēnongan*'s ad twee-en-dertig 8sten begrenzen. De *G*, teeken van het IVde *gonganslot*, schijnt bij toeval te ontbreken. Ook de notatie van den Vden *gongan*, met dat „*piu lento*” er bij geschreven, (waar dan vermoedelijk wel een „*piu mosso*” aan had mogen voorafgaan), die dus de *gongan* met de *oempa* is, de overgang naar het tweede gedeelte, vertoont geen eigenlijke fouten. (D. w. z. de noot, 9 plaatsen na den vorigen *gong*, kan beter een hooge *br*, *c*, zijn; en geen *lm*, *g*). Maar er schijnen nogal wat indeelingsstrepen verkeerd te staan. Een streep ter begrenzing van de helft van den eersten *kēnongan* moet na zestien noten staan en niet na vijftien, en komt dus ná de eerste *nm* (*a*) van dat groepje; en niet er vóór. En als het de bedoeling is vervolgens vierde gedeelten van *kēnongan*'s aan te duiden („*aufktig*”), dan moeten de volgende strepen telkens acht noten van elkander staan, zoodat ook in het laatste part acht noten zijn; en geen negen.

Hierna begint het tweede deel. Een *ladrang*. In den Isten *gongan* ervan, die dus in vier *kēnongan*'s van ieder acht noten kan verdeeld worden, heeft *Land* er maar één-en-dertig staan. De veertiende daarvan, een *gl* (*d*) moet door twee 8sten vervangen worden. Zeg *gl* plus *br* (*c*). — Terloops gezegd, naar getuigenis der andere lezingen, kan die *ladrang* eigenlijk beter in dubbel zoo lange noten, (tellen) genoteerd worden, dan de *mérong*. De Ruitjesschrift-lezing schrijft overigens *pantjër* met *barang* voor; Soelardi schrijft eenzelfde *pantjër* uit. — IIde *gongan*. Correct vier maal acht noten. — IIIde *gongan*. De zestiende tot-en-met de drieëntwintigste noot krijgen ieder twee tellen lengte; de slotnoot niet. — IVde *gongan*. Deze slot*gongan* is correct. —

Land (& *Groneman*), **B. 2**, blz. 95, „*Girang-girang*”^{*)}, (*Sléndro Nēm*).

Land (& *Groneman*) **C.**, blz. 105, „*Girang-girang*”, *partituur*, [*Sléndro Nēm*].

^{*)} Wel in het register van het afschrift vermeld, maar niet onder de notaties aangetroffen, en dus niet vergeleken.

^{*)} *Girang-girang*: uitgelaten blijdschap.

Vergeleken:
Ruitjesschriftlegger, „Girang-girang”,
(Sléndro Nēm).

Bēboekā. Twee noten „Auftakt”. Géén lange noten. Tenzij men aanneemt, dat de ladrang zelf in noten van twee tellen verloopt. In dit geval duurt de slotnoot der inleiding twee tellen. — De ladrang. In orde! —

De partituur, „Bijlage C”. Zie de hoofdstukjes VI en VII van Land's Voorrede, en vgl. Dj. XIV, blz. 133. Het niet slagen, of het misverstaan der poging om aan partijen, genoteerd in het Pakoealamansche toonschrift, rhythmisch-metrisch een bepáalden zin te geven, heeft in deze oudste partituur van Javaansche gamēlanmuziek tot zeer zonderlinge resultaten geleid. Het geheel is een vreemdsoortige fata morgana geworden, een fantastisch luchtkasteel, chateau en Espanje, maar dan toch een Alcazar ná bombardement en mijnontploffingen, ocharme! Bijna niets bevindt zich meer op de oorspronkelijke en behoorlijke plaats, en het ware waarschijnlijk makkelijker, een nieuwe geschematiseerde partituur te schrijven, — immers deze-hier zou ook zónder misverstanden nog maar een zeer vereenvoudigde voorstelling van de ornamentale figuraties hebben gegeven, — dan de oude geheel te herordenen. Hieronder dus slechts a.h.w. wenken ter verduidelijking der situatie.

Inleiding. We hebben te kennen gegeven¹⁾, dat we niet veel geloof hechten aan het meespelen van van-alles-en-nóg-wat in een bēboekā. Vermoedelijk wordt déze bēboekā, althans normaliter, gespeeld door een bonang alléén. Voorts is ze hier in te lange noten genoteerd. Ze moeten of gelijk zijn aan die van het thema in den ladrang, of maar hálf zoo lang. De herhaling van die eerste phrase dient te worden nagelaten; die „rust” aantrekken bij de eerste noot.

Iste gongan. Hierop is relatief niet veel aan te merken. Móói is de erin gegeven voorstelling van zaken niet, en juist ook niet, maar dat ligt grootendeels aan het gehalte der partijen zooals Prof. Land ze moet hebben ontvangen. De bovenste bonang lijn geeft trouwens in dit stuk heelemáál niet veel van de karakteristieke manier-van-beweging, die ze factisch pleegt te vertoonen; men mist die onnadrukkelijke synopen, waardoor haar gang het midden kan houden tusschen zweven en kreupel-loopen. Maar de notator heeft haar danook grootendeels eenvoudig overgeschreven van zijn gēndèr-partij. De tjēlēm-poeng-partij heeft zóó stereotyp als

éérste van vier 16de noten de dēmoengnoot, dat men mag aannemen, de weinige afwijkingen van dien regel berusten op een verschrijving, behalve op de dood-enkele plaats waar die afwijking gesanctioneerd wordt door de rēbab. Terloops gezegd, haar in ieder viertal als derden-hoogste noot een br te geven, benevens als tweede en als vierde een nēm, ware zeker niet noodig geweest. Tegen de bonang-pēnē-roes- plus de gēndèr-partij hebben we nog de verdenking, dat ze zich bij het begin van den tweeden kēnongan, daar waar de gēndèr van kwarten tot 8sten overgaat, een 8ste hebben verlaát. (Of die octaafverdubbelingen om de vier noten reële betekenissen hebben, weten we niet. Maar ze zouden, een 8ste vervroegd, althans op zware deelen vallen.)

Over het uiterst primitieve résumé van een kēṇḍang-stem zullen we ons niet, hier, incidenteel, in bespiegelingen begeven; maar er blijkt b.v. al dadelijk aan het eind van de boekā het sein om in te vallen voor de massa der instrumenten, te ontbreken. De kardinale fout in den Isten gongan echter ligt in de partij van de diepe bonang, de bonang pēnēmbōeng, (zijn „Bonang III”). Gelukkig beschikken we over goede directe en indirecte gegevens, die een correctie gemakkelijk maken. De groote bonang immers is het instrument, waarvan de Jogjasche Ruitjesschriftlegger de partij vastlegt naast die der eigenlijke cantus-firmus-instrumenten. En in het Gamēlan-leerboekje der Sálásche Kratonijágá's geven ze, (op blz. 114 van deel II), een voorbeeld van zulk een orkestpartij, die te Sálá echter niet door een basbonang, doch door een slēntēm pleegt te worden geslagen ²⁾. Bij het slaan volgens het eigenlijke thema, het „toetoeqqan malakoe manoet lagoening gēṇḍing”, — tusschen háákjes zetten de Heeren auteurs, als verduidelijking der laatste twee woorden, het Hollandsche „Melodie”! — luidt een (dēmoeng)partij bijvoorbeld: / NM ḍḍ ḍḍ np / np nm lm ḍḍ / gl np br nm / lm br gl br / [Nm]. Het „toetoeqqan nibanni (Tegenmelodie)” van slēntēm (of bonang pēnēmbōeng) zal dan luiden: / Nm np ḍḍ np / nm np ḍḍ np / gl np br np / Nm. — Naar men ziet, is „tegenmelodie”, contrapunt, een wat groot woord voor dit geval. En ook wanneer, in Girang-girang, zooals de bedoeling is, de basbonang tegenover het / (GL) ḍḍ gl ḍḍ / lm ḍḍ lm nm / GL van de dēmoeng (in den eersten kēnongan) stelt: / (GL) np ḍḍ np / lm np ḍḍ np / GL, of (in

¹⁾ Dj. XVI, 232.

²⁾ Het over het niet (?) voorkomen van zulke

partijen te Sálá opgemerkte, (Dj. XIV, 162), is dus onjuist.

den IVden gongan, derden kēnongan), tegenover: / (Dd) gl br nm / br dd gl lm / Dd het volgende: / (Dd) np gl np / br np gl np / Dd. Maar het heeft er toch wel iets van. — De per kēnongan beschikbare basbonang-tonen der transscriptie L a n d moeten eenvoudig op gelijke afstanden gelegd worden, en hier „halve” noten zijn.

IIIde gongan. Terwijl Prof. L a n d in die eerste twee gongan's, (de IIde is aan den Isten gelijk), een polyphoon element ten onrechte elimineert, door, bij vergissing of willekeur, juist zooveel en zoodanige rusten tusschen de noten van de basbonang in te lasschen, dat deze met de dēmoengpartij alleen octaven, maar géén „dissonanten” of andere tweeklanken opleveren, introduceert hij in den IIIden een systeem van polyphonie, waar de werkelijkheid der Javaansche toonkunst níét van af weet. Naar het schijnt, heeft de Pakoealaman-sche muzikant, die de voor deze partituur bestemde partijen opschreef, zich vergist met het aantal der gongan's en hun herhalingen. Immers terwijl dēmoeng plus rēbab plus gambang (kadjēng) plus tjēlēmboeng, en gēndēr plus bonang - pēnēroes de volgende constructie vertoonen: A, A, B, B, — geven de partijen van bonang-pēnēmbōeng plus saron[-baroeng] en bonang-baroeng het volgende schema te zien: A, A, A, B, B'. Elders, in den Ruitjesschriftlegger vonden we eenvoudig: A, A, A, B, B. Dus vermoedelijk, (we hebben momenteel de Javaansche opschriften van deze lezing niet ter beschikking), dezelfde constructie als de tweede der zooëven aangeduide, strijdige, mogelijkheden, echter minus de, niet zeer uitgebreide, en mogelijk ook niet reële, niet correcte, afwijkingen tusschen de twee versies van den gongan met het nieuwe, wijder uitgrijpende, thema-materiaal (B). Maar dit nu daargelaten. De vermenging dier eerste twee schemata heeft dus in den IIIden gongan opgeleverd A en B als onderscheiden principia naast en tegen elkaar gesteld. We kunnen ons levendig het geïnteresseerde genoeg denken waarmee Prof. L a n d deze tegenover-elkanderstelling opgemerkt, en aanvaard heeft. Dáár, en nog wel juist in het midden der gēnding, had men dus, zij het ook in beknopte en eenvoudigen vorm, een combineeren van onderscheiden thematische beginsels, dat immers, als „Durchführung”, verwerking, een zoo centrale positie in de klassieke Westersche instrumentale muziekarchitectuur inneemt. De Javaansche muziek nu, vertoont op principieele punten váák genoeg verschijnselen, overeenkomende met Westersche, — al heeft, helaas, L a n d deze meestal niet onderkend, — dat óók nog deze overeenkomst allerminst ondénkbaar ware

geweest. In aanmerking genomen, dat voorts de wortel van niet weinig exotische veelstemmigheid, waarschijnlijk, het combineeren van oorspronkelijk onderling geheel onafhankelijke muzieken is, zou het tegelijk spelen van verschillende thematische elementen heel goed een restant dáárvan kunnen zijn. Maar desalniettemin, er dient, jammer genoeg, te worden vastgesteld, dat het voorgespiegelde verschijnsel in de muziek der Javanen géén werkelijkheid wordt; al mag men soms dan bijvoorbeeld opmerken, dat de solozangeres bij een gamēlan, als inleiding eener gēnding een, daarvan onafhankelijke, klassieke, zangwijze, s ē k a r a g ē n g, gezongen hebbende, zich in de gēnding zelf, bij haar borduren van versieringen over de themalijn, bepaalde elementen uit die zangwijze blijkt te herinneren, en (al of niet bewust en opzettelijk) te pas te brengen. Net zoo kan dat ook gebeuren met elementen uit een kleine, moderne zangwijs, wanneer die in zoo'n uitgebreid, suiteachtig maar continu, concertant complex door een rustige ajaq-ajajan wordt gevolgd, en dan in de zangpartij daarvan nog náresonneert. Maar een oppositioneele combinatie van onafhankelijke grondbeginselen als L a n d door een samenloop van omstandigheden te aangeduider plaatse heeft geconstrueerd, bestáát in de Javaansche muziek niet wèrkelijk. Wel kunnen dergelijke quasi-contrapunctische tegenstellingen als er bij L a n d b.v. tusschen gēndēr en bonang(s) optreden, realiter voorkomen, maar dán door het uiteenstreven van twee een zēlfde principe verbloemende lijnen. (Als zóódanig blijven er bij L a n d verscheidene voortbestaan ook na de aanbrengring der door ons voorgeslagen verschuivingen, die trouwens vermoedelijk niet álles hebben in het lid gebracht.) — Over dien IIIden gongan valt voorts nog aan te tekenen, dat van haar intreden af de zinverdeelende slagen, k ē t o e q, k ē m p o e l, k ē n o n g, en ook de g o n g, door onnaspeurlijke oorzaken een 8ste verláát, bij den cantus firmus (van de d ē m o e n g) ten achter raken. Men vgl. nog onze Aanteeken. 27! Wat voorts de saronpartij betreft, wanneer men, — op grond bijvoorbeeld van die Ruitjesschriftlezing, die immers ook driemaal jachtereen het éérste thematische gegeven heeft, — aan déze mocht willen geloof schenken, en niet aan de dēmoengpartij, dan zal men toch haar rhytmiek niet kunnen aanvaarden. Op zich zelf is die niet onaardig. Wat bij L a n d een groote zeldzaamheid is: dat hij, zich vergissende, een, abstract musicaliter beschouwd, wel bekoorlijken vorm krijgt, is hem hier overkomen. Maar saron-baroeng-partijen, gelijk hij er hier een schetst, bestaan bij ons weten niet, (en

allerwaarschijnlijkst buiten ons weten evenmin!). En hóé hij er toe is gekomen de saron-partij, samen met die van den basbonang aldus rhytmisch te vervormen??

Ligt de óorzaak misschien in de partij van de bonang-baroeng („Bonang II”), die, — gelijk reeds aangeduid, — aan basbonang en saron verbonden, tot partij heeft, wat de kleine bonang een gongan éérder had?

IVde gongan. De interpunctie slagen liggen nóg een 8ste verkeerd. Van de acht basbonang-slagen in den eersten kénongan liggen er zes op dezelfde manier verlaat, maar het moeten weer gewoon allemaal op zware deelen vallende halve-noten worden. Wat de saron-partij betreft, die begint, — nu het materiaal van den gongan in de verschillende partijen weer inderdaad bijeenhoort, — kalm genoeg, door namelijk aldoor, náklappende, den toon van de dëmoeng over te nemen. We hebben dat nooit hooren gebeuren; geschiedt er binnen de groep der cantus-firmus-instrumenten iets dergelijks, dan plegen het, zooniet twee instrumenten, die in eenzelfde octaaf liggen, de dëmoeng en de slëntëm te zijn, die hun tonen aldus doen afwisselen, en daarbij het láágste instrument het láátst te slaan. (Vgl. het Gamelanleerboekje, deel II, blz. 115.) Maar véél is er niet tegen zulk een afwisseling als hier door Prof. Land quasi vóórgeslagen wordt. Toch zal in werkelijkheid de bedoeling van den notant wel geweest zijn, dat de saron-baroeng héél gewoon gelijk-op met de dëmoeng speelde, óók in de latere kénongan's, waar de onderlinge verschuivingen bij Land weer sterker en onregelmatiger zijn. Overigens schijnen die onregelmatigheden er het gevolg van, dat ook nu, ná het herstel van de homogeniteit in het thematisch materiaal, de saron nauw verbonden blijft aan de bonang-baroeng. In de laatste twee kénongan's is overigens de saron-partij als identiek met die van de basbonang genoteerd. Ze zal heel gewoon in allemaal gelijke noten moeten loopen en aan de dëmoeng-partij gelijk zijn.

Vde gongan. Het is aanvankelijk niet duidelijk, welke betekenis deze laatste gongan heeft voor het gehéél van dit stuk muziek. Het zwijgen van een aantal der instrumenten heeft niets implausibels in algemeen muzikaal opzicht. Het kan een klankversterf beduiden, één der aspecten van een generaal morendo. Maar uit een oogpunt van Javaansche muziek, is het nogal vreemd, wat hier zou gebeuren. Want die muziek kent eigenlijk maar twee gevallen, dat van een gamelan een belangrijke groep instrumenten zwijgt. Namelijk bij het typische fòrsche, het z.g. sabètan-spel, de zachte in-

strumenten, dus i.c. rëbab, houten-gambang, gëndèr en tjëlëmpeong; maar dàn zwijgen níét, zooals Land's partituur wil, de dëmoeng en de hoogste twee bonang's. Of hij gedèmp't spel, zonder het zware slagwerk. Maar dan zouden niet, gelijk hier, de typisch zachtzinnige instrumenten zwijgen en een zwaar slaginstrument als de basbonang en een vrij schel als de saron-baroeng spreken. De zaak blijkt, after all, echter vrij eenvoudig, wanneer men heeft opgemerkt, dat, de interpunctieinstrumenten nu daargelaten, het net precies de saron(-baroeng), de basbonang en de bonang-baroeng zijn die óver blijven. Andersgezegd: de groep instrumenten, die in dien IIIden gongan het oude thema-materiaal hebben behouden, terwijl de andere instrumenten nieuw kregen. — Met andere woorden: doordat dat drietal daar, hetzij terecht, hetzij ten onrechte, één keer vaker den A-gongan heeft gespeeld dan de overigen, zijn dié al aan het eind gekomen, terwijl de drie nog een gongan te spelen overhouden! — Wil men die drie stemmen overigens juist krijgen te liggen, dan legge men de twee-en-dertig noten van de saron-partij, de zestien van de basbonang, en de vier-en-zestig van de bonang-baroeng, — alles gerekend van de dubbele streep af, maar waarbij er van dit laatste instrument eerst één 8ste naar vóór de streep verhuizen moet, — zoo eenvoudig mogelijk, zonder rusten, op gelijke afstanden. —

Land (& Groneman), B. 3, blz. 96, „Láhělá”^{*)}, (Sléndro Sàngá).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Láhělá”, (Sléndro Sàngá).

Seelig, No. 33, blz. 33, „Láhělá”, (Sléndro Sàngá); zie onze Aanteeken. 28!

Seelig, No. 170, blz. 126, „Helá helá dawah Ladrangan”, (Sléndro Sàngá); zie onze Aanteeken. 28!

= Djakoeb & Wignjaroeméksá, No. 67, blz. 115, „Ēlá-Ēlá minggahipoen ladrangan”, (Sléndro Sàngá).

Djakoeb & Wignjaroeméksá, No. 69, blz. 118, Ēlá-Ēlá kali bèbèr^{*)}, (Sléndro Sàngá).

Mardi Raras, „Ēlá-Ēlá kali bèbèr”, (Pélog Nëm).

Ruitjesschriftlegger, „Láhělá tingkir”^{*)}, (Sléndro Sàngá).

Ruitjesschriftlegger, „Lálá lèđoq”^{*)}, (Sléndro Mënjoerá).

^{*)} Ēlá-Ēlá beduidt: lof, toejuiching e.d. Kali: rivier; in (m) bèbèr zal iets van overvloeien (overstroomen?) zitten. Tingkir, singkir houdt iets in van: afwijken. Lèđoq beteekent: Hol(te), dal enz. Maar de met die woorden samengestelde gëndingnamen...? Vgl. echter het létoq in den gëndingnaam Gondjang-gandjing létoq. (Zie eerder, sub A. 23.)

Běboekā. Correct. Alle noten even lang. Er zijn drie noten „Auftakt”.

Mérong. Iste gongan. Correct. (In deze eenvoudige notatie, de Pakoealamansche, die geen lange noten heeft, zijn deze vaak aangeduid door het herhalen van gewone korte noten. Dit geldt ook voor de ngěntjot's.) — IIde gongan. In de eerste halve-kěnongan mankeert een noot. Er had eerst moeten staan: dd, br, dd, en dáárna de vijf nm's. — IIIde gongan correct. — IVde gongan. Hier zijn op raadselachtige wijze drie noten zoek geraakt; en wel onmiddellijk aan het begin. Daar moet staan: nm, br, gl, en daárná de br plus de rest. Alle deelstrepen, ter „auftaktige” afscheiding der kěnongan's en halve-kěnongan's moeten dus verlopen. — Vde gongan. Correct. — VIde gongan. In de eerste halve-kěnongan is een noot weggevallen; er moeten n.l. niet vier lm's zijn maar vijf. De volgende indeelingsstrepen dienen dus één plaats naarvoren te schuiven. Staat de eindgong er? Of niet? Ze valt onder de éérste van vijf successieve lm's. — VIIde gongan. In orde. D.w.z., de indeelingsstrepen moeten nog steeds een plaats naarvoren. Dan heeft de laatste halve-kěnongan ook acht tellen, zooals het behoort, en niet zeven; de gong staat goed.

De moenggah. De twee gongan's, à vier kěnongan's, zijn correct. —

Land (& Groneman), B. 4, blz. 97, „Oeloek-oeloek” *¹), (Sléndro Sângá).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Oeloek-oeloek”, (Sléndro Sângá),

Djakoeb & Wignjaroeměksá, No. 58, blz. 101, „Dárádasi, minggahipoen ladrang Oeloek-oeloek”, (Sléndro Sângá), = Seelig *¹) No. 161, blz. 120, „Dorodasi, dawah ladrang Huluk Huluk”, (Sléndro Sângá),

Seelig *¹), No. 37, blz. 36, „Wángsá guná dawah Huluk huluk”, (Sléndro Sângá),

Seelig *¹), No. 120, blz. 96, „Huluk huluk”, (Sléndro Sângá),

Soelardi *¹), No. 15, blz. 28, „Oeloek-oeloek”, (Sléndro Sângá),

Mardi Raras, „Oeloek-oeloek”, (Sléndro Sângá). —

De běboekā. De eerste drie noten kort, 8sten. („Auftakt”). De overige lang, kwarten.

De ladrang. Deze, maar zestien noten tel-

*¹) Zie de Aanteekening 111

lende, gongan's, die niettemin in vier kěnongan's verdeeld moeten worden, (en niét in twéé), zullen stellig lange noten moeten hebben (kwarten, d. w.z. twee teltijden). Verder niets op te merken. —

Land (& Groneman), B. 5, blz. 98, „Montro”, (Sléndro Měnjoeerá).

Voor deze gěnding, en voor de vergeleken andere notaties of verwante stukken, zie men op Land (en Groneman), A. 12, (Dj. XVI, 230). De tiende noot van den tweeden kěnongan zal een nm (a) moeten zijn en geen dd (f). —

Land (& Groneman), B. 6, blz. 98, „Ladrang pěngantěn” *²), (Sléndro Měnjoeerá).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Ladrang pěngantěn”, (Sléndro Měnjoeerá).

De běboekā. Alle noten kunnen gewoon kort blijven; er is dan dus één 8ste „Auftakt”. — De ladrangan zělf zou wel geheel in lange noten (ad twee teltijden) kunnen verlopen. (Dan is de běboekā-slotnoot er ook een). De Sálásche lezing gaat wat anders te werk, wat betreft de distributie der gebruikte gongan's (herhaling enz.). Er zijn soms kleine melodische divergenties. Maar de Pakoealamansche lezing heeft toch niets verdachts. — D.w.z., het verschil tusschen haar IIde en haar VIde gongan (in de derde kěnongan's) vinden we wel mooi, maar we vreezen toch dat het aan een toeval, een verschrijving, is te danken! —

Land (& Groneman), B. 7, blz. 99, „Rárádjálá” *²), (Pélog limá). Vgl. Dj. XIV, blz. 162, 163, 165. De běboekā heeft drie noten „Auftakt”. Gelijke noten make men tot één langere. Er is daar in jg. XIV doorlopend gerekend met een dubbel zoo breede notatie. Men reduceere die desgewenscht. In de tweede maat vóór den gong van den Isten gongan moet een nm (c) staan, en geen lm (b).

In tweede instantie nog vergeleken: Seelig, No. 13, blz. 17, „Lárádjálá”, (Pélog Limá); zie onz. Aanteeken. 291 Trappenschriftbundel, „Lorongdjolo” (sic!), (Pélog Limá).

Santiswárálegger, „Rárá ndjálá”, (Pélog Něm!) *³).

*²) Pěngantěn is: bruid, bruidegom; hier: bruidspaar. — Lárá is, zoogoed als rárá: meisje, juffertje. Laran of raran zou volgens Jansz' woordenboek een „reidans van meisjes” zijn. Loronglorong volgens Gericke & Roorda's Hwb.: flikkeren (van juweelen). Djálá beduidt: werpnet.

*³) Verwantschap van dit stuk met B. 7 staat geenszins vast!

Zie voor het overige dus Djâwâ XIV *¹). —

Land (& Groneman), B. 8, blz. 100, „Djoeroe dëmoeng”, (Pélog Limá).

Zie onder Land (& Groneman), A. 32, hier vóór. —

Land (& Groneman), B. 9, blz. 100, „Ranoë-mënggoelâ”, (Pélog Nëm).

Zie onder Land (& Groneman), A. 19, hier vóór. —

Land (& Groneman), B. 10, blz. 101, „Lârâ sati” (sic!), (Pélog Nëm).

Zie onder Land (& Groneman), A. 11, en A. 27; Dj. XV, blz. 185, en hier vóór in dit opstel.

Nog vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Larasati”, (Pélog Nëm);

*²) Trappenschriftlegger, „(Semangieto) Larassatie”, (Pélog Limá).

Ruitjesschriftlegger, „Larasdrijâ”, (Sléndro Sângâ); vgl. Aanteeken. 30!

Djakoeb & Wignjaroemëksâ, No. 27, blz. 52, „Larasati”, ladrang, (Sléndro Nëm).

= Seelig, No. 150, blz. 111, „Larasati”, (Sléndro Nëm).

De noot direct na de n3-noot moet in gongan I èn in gongan II een b (lm) zijn; de noot vijf plaatsen na de n2 in gongan IV èn gongan V een c (nm). Als slotnoot voor de pélog-lezingen is een c (nm) toch wel het waarschijnlijkst. —

Land (& Groneman), B. 11, blz. 101, „Bandil ori” *³), (Pélog Barang).

Vergeleken:

Djajèngoetârá *⁴), „Bandil hori”, (Pélog Barang).

Seelig, No. 78, blz. 74, „Bande lori”, (Pélog Barang); zie onze Aanteeken. 31!

De bëboekâ. De eerste twee noten zijn „Auf-takt”. De derde en vierde, èn de achtste en negende noot kort, (zeg: 8sten). De rest lang, (zeg: kwarten). — De gënding: De Iste gongan is in orde. — Van den IIden gongan is de eerste

helft aan die van den Isten gongan gelijk. De derde kënongan zal na de vier lm's (b) twéé nm's (c) moeten hebben. Het ziet er uit, alsof daar reeds een oempa om te moenggah begint, die eigenlijk in noten van dubbele lengte, (zeg: „halven”), verloopt, maar daar zet, als gezegd, het Pakoealamansche schrift telkens twee gelijke enkele voor in de plaats. — IIIde gongan. In de eerste twee maten (volutaktig) zullen geen dd's (g) moeten staan maar lm's (b). Vgl. de eerste gongan's; ook Djajèngoetârá heeft dd's. Aan het slot, boven dien G(ong), zal factisch ook één, lange („halve”) noot staan. Die tweede kwart fungeert dus alleen maar als verlengings-teeken, en zal in geen geval geslagen worden. (We kennen maar één gënding, waarin de figuratie niét eindigt met het vallen van den slot-gong, alshetware om dezen in stilte te laten uitklinken. N.l. de gënding Tjalâpitâ, (vgl. Dj. XIII, 218), het aan de persoon van den Soesoe-hoenan verbonden gamëlanstuk. Daar duurt ze, met een allermerkwaardigst effect, nog een oogenblik, — tot het eind van den teltijd?, — voort.) —

Land (& Groneman), B. 12, blz. 102, „Ardjoenâ mangsah” *⁵), (Pélog Barang).

Vergeleken:

Ruitjesschriftlegger, „Ardjoenâ mangsah”, (Pélog Barang).

Seelig, No. 103, blz. 88, „Rëdjunâ mangsah”, (sic), (Pélog Barang); zie onze Aanteeken. 32!

De bëboekâ. Ook in den Ruitjesschriftlegger heeft deze gënding zoo'n ellenlange inleiding. Als men de eerste noot, (als eenige), lang neemt, en wel drié 8sten, geeft ze zelfs een gehéelen gongan. — De gënding. Van den IVden gongan heeft de derde kënongan als vierde noot een noot gl (f) van dubbele lengte, (òf 1er moeten twéé gewone gl's staan). De kenongnoot komt dan onder een nm (c), en niet lm (b). Aan het begin van den laatsten, Vden, gongan ontbreken er twee noten, n.l. dd en lm, (g, b). Zestien noten aftellend, vindt men als slotnoot van den tweeden kënongan een gl (f). Maar de volgende kënongan moet daarna met nòg twéé gl's beginnen. (Net als in den IIIden gongan.)

gënding (en dans?). Voor het „kawi”-woord „gitâ” vindt men niet slechts: lied, zang (skr.), maar ook een zin: gejaagd(heid), agitatie. Of er in den samengestelden gëndingnaam eenig logisch verband is tusschen de twee bestanddeelen, en welk, ontgaat ons.

*³) Ri bandil is volgens Jansz' Wb. een gedoornde heester, bandil een werpslinger. Maar bandil ori? Een werpslinger kan toch niet goed gedoorn zijn!

*⁴) Zie onder A. 25 hier vóór.

*⁵) Ardjoenâ mangsah: Ardjoenâ rukt op.

*¹) Blz. 163, l., reg. 5 v. o. leze men: van het thema

Blz. 163, r., reg. 4 v. b. leze men: op dezelfde plaats

Blz. 163, r., reg. 33 v. b. leze men: een Jog-jaschen

*²) Voor het „kawi”-woord „së mang” geven de w.bb. beteekenissen op als: twijfelen(d), ongerust, in onzekerheid, ook: veinzend. Men zegt ons, dat het woord zonder-méér eveneens voorkomt als naam van een oude

Voor de totale constructie van dit stuk vindt men: (A); A, A, *A, B, *A. De lezing bij Land stemt geheel overeen met die van den Ruitjesschrift-legger. Behalve op één punt: deze heeft tusschen die eerste twee A-gongan's van de eigenlijke gënding nog een B-gongan staan. Mogelijk zou men bij Land tusschen den Isten den Ilden gongan dus nog eens den, huidige, IVden moeten inlasschen. —

Land (& Groneman), B. 13, blz. 103, „Lokánántá” *¹⁾, (Sléndro Nēm?).

Vergeleken:

Djakoeb & Wignjaroemëksá, No. 40, blz. 72, „Lokánántá”, (Sléndro Mënjoerá); zie onze Aanteeken. 33!

Ruitjesschriftlegger, „Lokánántá”, (Sléndro Nēm).

De bēboeká. Twee noten „Auftakt”. De zevende noot (br, c), de negende (id.), de dertiende (d, gl), de zestiende en de zeventiende, (g, c: lm, br), lang. — De gënding.

*¹⁾ Lokánántá, letterlijk iets als „Oneindige Wereld” beteekenend, is voorts (o. a.?) de naam van een mythischen gamēlan.

Slotnoot derde kēnongan, Isten gongan een nm (a), géén br. Als vierde noot van den volgenden kēnongan staat er toch wel een dd (f) tusschen een gl (d) en een nm (a)? — IIde gongan. Aan het begin van den vierden kēnongan moet er, ná den vorigen kēnongnoot br, maar één br (c) staan. — IVde gongan. Na twee kēnongan's à zestien noten, schijnt al gauw de Ultima Volta om te moenggah te beginnen. Men completeere de „volltaktige”, maat van de kēnongnoot met de drie noten die er op volgen, kòrt genomen; maar daarna neme men de noten lāng. Boven de zevende daarvan, een br, valt de derde kēnongslag. Acht noten later, onder een nm (a) de gong. Weer acht noten later, ná die lm (g) met kēnong, schijnen er ons drie noten te veel te staan: gl, nm, lm, (d, a, g). Wil men ze niet schrapen, dan zou men daar desnóóds zes noten kunnen kort nemen, beginnende met die lm, onder dien eersten kēnong, (maar we raden dit níét aan). — VIde gongan. In dezen laatsten gongan schijnt bij vergissing de derde kēnongan dubbel te staan. Men schrappe dus het overtallige lid. —

CORRIGENDA.

Djāwā jg. XV.

Blz. 176, r., reg. 45 v. b. leze men: Isten en Ilden.

Blz. 177, l., reg. 28 v. b. leze men „nēsēg”.

Blz. 182, r., voege men na reg. 14 v. b. in: Bij de tweede ngëntjot-plaats bekomme men zich niet om die 32sten. Na de gl, dd, lm (d, f, g) komt er eerst een 8ste nm (a), dan één gewone ngëntjot-met-16den op nm, dan nog een 8ste nm, en vervolgens de lm (g), die er staat.

Blz. 183, l., reg. 4 v. b. voege men na de 8, in: 8,

Blz. 183, r., reg. 26 v. b. leze men: een limá (g), en geen nēm (a)

Blz. 183, r., reg. 31 en 32 v. b. leze men: nongan de n1-noot lang, in den 2den kēnongan den t1-noot kort nemen, in den 3den valt de t1 op de tweede helft van een kwart. —

Djāwā jg. XVI.

Blz. 231, r., reg. 1 v. b. leze men: de t2

Blz. 235, l., reg. 1 v. o. leze men: Ondanks

Blz. 241, l., reg. 35 v. o. leze men: spreken over

Blz. 242, l., reg. 18 v. o. leze men: de (volltaktige) maten.

Blz. 242, r., reg. 28 v. o. leze men: éérste helft de tetratonie.

Blz. 242, r., reg. 25 v. o. leze men: echter de éérste tetratonie.

AANTEKENINGEN.

9) Zie Dj. XVI, blz. 242. De combinatie van Seelig's No. 63 (blz. 61): Lobong plus Kinan̄ti, komt inderdaad vaak voor. Ook Mardi Raras speelde haar dikwijls. Gelijk gewoonlijk bij dergelijke gevallen blijkt er een duidelijke thematische verwantschap tusschen de twee gecombineerde stukken te bestaan. Zoo'n familietrek zal zeker wel het primair „gegevene” zijn, dat tot het naast elkaar zetten der stukken i.q. geleid heeft: maar omgekeerd zal de eenmaal gangbaar geworden combinatie op haar beurt de onderlinge gelijkheid ook weer versterkt hebben, een neiging hebben doen ontstaan, de twee thematische gegevens quasi naar elkander toe te buigen, en verder ook door een overeenkomstige omwikkeling met figuraties de muzikale homogeniteit van het heele complex te bevorderen. Zoo kan het gebeuren, dat men bij het hooren, of na het op gehoor noteeren, nog zekere moeite heeft, de twee bestanddeelen te scheiden. De 32 maten, tusschen de herhalingssteekens en ná de boekā, moeten ongetwijfeld twee gongan's van Lobong zijn, van welke de tweede een meer ngeliqachtig air heeft. Beide eindigen ze op een g, een nm: (Land noteert, naar men weet, een toon hooger). Vervolgens komen er nog 45 maten, en daarna pas 32, opnieuw tusschen herhalingssteekens gezette, maten, die uitdrukkelijk als Kinan̄ti worden gewaarmerkt. Maar als men begint en van die intermediaire 45 maten de eerste 16 afsnijdt, dan vindt men achter de laatste maatstreep daarvan een nm, die héél goed ligt voor een gonginterpunctie, en die 16 maten zelf vormen heelemaal een voortreffelijken gongan.

Het grootste deel daarvan, 12 maten, blijken voorts gelijk aan het overeenkomstige gedeelte van Lobong, waarbij de door hen gegeven lezing het midden houdt tusschen den eersten en den tweeden gongan van de mérong. De resterende 4 maten daarentegen zijn wezenlijk identiek met het slot van Kinan̄ti en dus van het heele complex. Ze geven er alleen een gladderden, binnen het octaaf gehouden, vorm van. M.a.w. hebben we, wanneer we een gong op de plaats i.q. leggen, den gongan om óver te gaan, dien met de oempa, bepaald.

Er resten van die „intermediaire” 45 maten dus thans nog 29. Daarvan blijken nu vervolgens de laatste 26 geheel gelijkwaardig met de laatste 26 van het totale complex, andersgezegd van Kinan̄ti. De onderlinge afwijkingen blijven binnen de perken van de normale variatiebreedte en verhoogen de levendigheid: het voornaamste verschil vormt de verdubbeling, herhaling dezen eersten keer, van die culminatie, kort voor het einde, op de hooge goeloe (c). Zoo resten er ons van dat tussenstuk nog 3 maten, en mankêeren er ons 3 andere om den gongan vol te maken. De eerstbedoelde 3 blijken bij nader bezien een, naar den inhoud getrouw genoeg, maar naar de bewegingsexpressie sterk afwijkende variant van het op dezelfde plaats liggende drietal in het gestabiliseerde Kinan̄ti. Voor het neerhangen der krulletjes van die 16sten, komt hier glad rijkend élan in de plaats. Men kan niet, om dat manco van nog 3 maten te vullen, deze 3 hier dubbel zoo langzaam nemen. Dat zou ze bederven en een lamme plek veroorzaken. Eerder nog mag men eenvoudig de eerste 3 maten van daarginds bij het wóórd Kinan̄ti, inlasschen na den (tot een kwartaot verlengden) gong hier. Dan blijft die klein-krullige beweging dus in-het-geheel 8 maten lang voortduren, en die overbruggen den gongsag. Wat zeker niet onmuzikaal of onjavaansch is. Maar voorzichtiger is het toch wel, dien eersten 3 maten van den nieuwen gongan een gladderden vorm te geven, daarbij zoo ongeveer den aanhef van het Kinan̄ti in Seelig's No. 76 tot voorbeeld nemende, (dat daartoe echter van Barang naar Mênjoerá moet worden overgezet). Men krijgt dan iets als: ... dee cee / aaa ... cee aaa /

gee ... dee cee / aaa (en dan verder wat er staat; in 8sten).

En zoo zouden we dan No. 63 hebben afgedaan, indien er niet nog een wijziging te opperen ware, die echter volstrekt géén noodzaak is. We zouden namelijk wel willen vooralaan, de laatste maat van den zesden balk te vervangen door haar equivalent: de tweede van den tienden. Het hier besproken nummer van de collectie Seelig immers geeft een bijzonder aardige lezing van Kinan̄ti, en deze vertoont haar curieuze karakter nog iets gaver met die verwisseling: Die elimineert namelijk de éénige „f” (à la notatie-Seelig, welke tot de sléndro-notaties-Land in eenzelfde verhouding staat als de lage stemming tot de hóoge stemming, — vgl. Dj. XIV, 246 —, bij een sléndrogamélan met zéventoetsige cantus-firmus-instrumenten), — die vervanging schakelt de éénige limā van den héelen ladrang (Kinan̄ti) uit. Wil men die noot daar, bepaald houden, dan kan men er als het ware een herinnering in hooren aan de vele nm's van de mérong (Lobong) en dus een het verband nog 'n weinig versterkend moment. Maar de samenhang is tòch al reeds sterk genoeg. Wij voor ons kiezen dus den vlekkeloos viertonigen sléndro-variant van Kinan̄ti. Viertonige gedéelten, bijvoorbeeld een kénongan durende, komen in sléndro-géngding's niet zelden voor, en ze kunnen zóózeer een éigen spher scheppen, dat men het, vervolgens alsnóg aan de vier tóévoegen van den vijfden toon, afschóón die in het figuurwerk al voortdurend te hooren was, toch nog haast als een inbreuk op de tonaliteit gewaar wordt, veel minder plezierig dan de andere mogelijkheid, dat namelijk de viertonigheid zich dadelijk herstelt en een andere toon de positie van afwezige overneemt. Het resultaat pleegt dan immers een modale verschuiving te zijn. (Vgl. voor de viertonige modi binnen Balische gamélanstukken Collin McPhee: Dj. XVI, 21, 49. Voor tetratonie in de Javaasche muziek zie men verder, hierachter, Aanteek. 11). En ook Aanteek. 8), Dj. XVI, 242.) De onderlinge relatie der vier tonen heeft in dit geval nog iets eigenaardigs. D.w.z. over het algemeen zal zulk een stel van vier tezamen gebruikte sléndrotonen, naar den zin zijner quintrelaties, positie in den quintencyclus beschouwd, wel een samenhangend fragment van deze blijken, dus vier successieve quinttonen (drie quintschreden) omvatten, en niet een vijftonig fragment, met daarin een gaping gevallen. M.a.w., door in die maat („volltaktig”) met de hooge c (gl), op den laatsten balk van Seelig's No. 63, dat moment van figuratie in 16den weg te werken, (de lage c weg te laten), ziet men hoe nauwkeurig die maat het verband tusschen de vier gebruikte tonen demonstreert, als volgt: gl — nm — dd — br. O.i. is dus ook hier, evenals we het in Aanteek. 6) sub (2) voor Gandroeng mênjoerá betoogd hebben, de br de positieve quint van de dd, en niet de negatieve van de (i.c. bovendien nog ontbrekende) lm. (Dj. XVI, 234). In dit Kinan̄ti heeft dan ook de br wederom een niet onaanzienlijk tonaal poid. — Door dergelijke verschijnselen ziet men zich dus verplicht sommigen sléndro-tonen, — om dit hier in het voorbijgaan nog nader aan te stippen, — een dubbelzinnige positie toe te kennen. Dat betreft dan, behalve de br, de, aan het andere uiteinde van het gebruikte quintenspectrum gelegen, dd, (+Qnt van nm, —Qnt van br). Naar zijn quasi-harmonischen zin, anders gezegd: doordat ieder van zijn tonen in quintrelatie moet kunnen gedacht worden tot twee zijner andere tonen, schijnt er wel wat aan te zijn van de gelijkredigheid van den sléndro-toonladder. Praktisch echter, gehoord de ónmiddelrijk te observeren melódische successies, lijkt ons dat aequigrade sléndro toch wel aanvechtbaar. (Vgl., Dj. XVI, 10, McPhee voor het

Balische sléndro; en voorts nog Dj. XIV, 246.) Die poging om den quintecirkel niet binnea dertien octaven. (23 van Von Hornbostel's „blaasquinten"), en ook niet binnen zeven octaven, (12 gelijkzwevend getemperde quinten), doch binnen drie octaven, (5 sléndro-quinten) te perken is volstrekt niet in alle opzichten verkwikkelijk.

Ook over de andere, hierboven trouwens reeds even aangetipte Kinan̄ti-variant van Seelig, zijn No. 76, (blz. 72): „Ludirā madu dawah Kinan̄ti", moge hier iets worden aangetekend.

De curieuze naam die daarbij opduikt, brengt ons echter te binnen, dat de naam Lobong hier nog niet is vertaald. Gericke & Roorda's Hwb doet dit met: bloem zonder vrucht (dus mannelijke bloem?) van de tjémé, (zekere klimplant; een cucurbitacee). Maar indien de beteekenissen, aan vormen als nglobong toegekend, óók al op gezag van Wilkens, nl.: met geschenken of vleivoorden overladen of verlokken, juist, en voldoende algemeen bekend zijn, dan mag men wel aannemen dat die begrippen bij het hooren van den naam dezer gēnding althans is de hoofden van ouderwetsche, nog door wangsalan's in het associeeren getrainde, Javanen zullen mééresonneeren. — Wat Kinan̄ti zelf betreft, dit moet: Tot gezelschap dienende, beduiden. — Loedirā beteekent: bloed, en die naam bij Seelig zou dus: Honigbloed moeten beduiden. Maar het Hwb. noemt als gēndingnaam: Loedirā madoerā, wat ook zoo bijster veel zin niet geeft!

Om tot het Kinan̄ti in No. 76 te komen, het stemt goed overeen met dat van No. 63, maar is niet zoo koket dóórgeornamenteerd. — Het telt 34 maten en dus zijn er blijkbaar 2 te véél. Door vergelijking met dat No. 63, en met geheel ongeornamenteerde lezingen, die van den Ruitjesschr.-l. b. v., blijkt al gauw waar de fout zit: de tweede tot en met de vijfde maat van den zesden balk op blz. 73, zijn uit het lid geraakt; men spele ze dubbel zoo snel. Wel ontstaat er dan één, eenzaam, 16de krulletje, maar dat doet geen kwaad; desgewenscht kan men het ook wég strijken.

Van Loedirā madoe(?) kunnen we nergens elders iets vinden. En daar zijn 56 maten (buiten de boekā) min-of-meer den indruk maken, dat daar tusschen een bom is ontploft, schatten we onze kans, deze gēnding eenigszins solide te restaureeren, niét zeer groot. Maar de poging moge gewaagd worden. — Het stuk staat in Pélóg Barang. De tweede mol aan den sleutel, de es, schrappe men liever en leze den toon gl dus als e. Tonen pl komen er niet in voor. — Door 16 maten af te grenzen na den boekāgong, belandt men achter de derde maatstreef in den eersten balk op blz. 73. Die gl (e) daar, zou wel een gonginterpunctie kunnen dragen, al speelt de rébab er dan ook quasi overheen. Op den derden balk vindt men achter de zesde maatstreef een aan dat gongmoment oogenschijnlijk analoge plaats. Maar daar de afstand 25 maten is, blijft de situatie voorloopig questieus. Daarna zijn er, tot aan Kinan̄ti, nog 15 maten. Dat kan dus allicht een gongan wezen, die 1 maat kwijt is geraakt. Maar over die eerste vier balken van blz. 73 vindt men een handvol uitgestrooid van zekere eigenaardige en bekende rébabfiguur: Maten met een 8ste rust plus twee even-hooge noten: eerst een 8ste en dan een kwart. Die punteering ziet er tamelijk luchtig uit, maar klinkt dat allesbehalve. Het is eer een zwaar-op-de-handsch ziege-zagerig snikken of zuchten, en die indruk, (het kan totaliter iets subjectiefs van ons zijn, maar hij blijft nóóit uit!), dat gevoel van een zich-ergens-niet-van-kunnen-losmaken, zich-over-iets-niet-kunnen-heenzetten, wordt mee veroorzaakt, doordat er nóg een streek op dienzelfden toon, een (vrij) lange noot, aan pleegt vooraf te gaan, en doordat er van dat koppel: 8ste-kwart, méér na elkander staan. U ziet zoo'n taaiig relletje, met al de vermelde eigenaar-

digheden hier op den éérsten balk van de blz.. Voorts een éven compleet op den overgang van den tweeden naar den derden balk. En óók weer een op dien van den derden naar den vierden. Den eersten keer zijn het lm's (a); den tweeden nm's (bes); den laatsten br's (c). De duidelijke climax in de distributie is effectvol genoeg; het schaaft ook niet, dat die verzuchtingen op nm een keer wéérkeeren éér ze tot br stijgen. Maar het is weinig aannemelijk, dat er naast die drie volledige hijgerijen, één defecte staan zou. Véél korter gezegd: Na de tweede („volltaktige") maat op den tweeden balk zal er nog nèt zoo een maat ontbreken. En telt men nu, ná die tusschenvoeging, 16 maten verder, dan die vermoedelijke gongplaats gl (e) in den eersten balk, dan komt men terecht op die eene lage kwartnoot nm (bes) in den tweeden balk, (achter de, thans, 8ste maatstreef), en dat is klaarblijkelijk wéér een heel goede plaats voor een gong. Van daar tot de, eventuele, gl-met-gong in den derden balk, (achter de zesde maatstreef) zijn er echter maar 10 maten. Van den laatstbedoelden waarschiynlijken gong terugtellend, zou men willen concludeeren, dat de maat volgende op den vermoedelijken gong in den tweeden balk, geen 1ste doch de 7de maat van een gongan is. Telt men nu ook van den gong onder de nm (in balk twee) zélf, 10 maten terug, dan vindt men inderdaad een moment, namelijk dien „Auftak:" br dd (cf), nauwkeurig overeenstemmende met (den inzet van) die veronderstelde 7de maat achter in den tweeden balk. Van die overeenstemmende punten af verloopt deze rébabpartij in beide gevallen zelfs 4 maten lang gelijk, om zich vervolgens in de twee gevallen naar verschillende kanten te wenden en respectievelijk op de reeds aangewezen gonganslotnoot nm (bes) in den tweeden, en gl (e) in den derden balk uit te komen. We mogen dus (tamelijk) veilig aannemen, dat die aanhef br dd (cf), niet ver voor het eind van den tweeden balk, inderdaad het begin van een „7de" maat is. Daarvóór zouden ons dus 6 maten („auftaktig") ontbreken. Dit wil vermoedelijk zeggen, dat achter de gonganslotnoot nm (bes), die er nu in de notatie onmiddellijk aan voorafgaat, een dubbele-streef met een terugziend herhalingsteeken had moeten staan. Vervolgens had eventueel de balk onderbroken moeten zijn, waarna een „kattēkop" als aanwijzing van het einde eener uitgebreide, bij de Ultima Volta over te slane, passage kon zijn gezet. De andere kattēkop, om het begin aan te duiden, zou dan 6 maten ná den boekāgong moeten geplaatst zijn: dus midden in de („volltaktige") 5de maat van den ondersten balk op blz. 72. Rest nog de ontbrekende maat in den laatsten gongan te zoeken. Daar deze gongan aan zijn eind nauwelijks een poging doet op het slot van Kinan̄ti te lijken, ontbreken de feitelijke gegevens. Maar er is geen goede reden om een mankement aan te nemen in het begin. Zelfs kan men héél goed drie maal vier-maten (kēnongan's) afsnijden, en de derde kēnong, het 12de maatzwaartepunt, laten vallen op die dd (f). De 13de („volltaktige") maat die dáár mee begint, blijkt dan juist een quint lager te liggen dan de 13de van den 11den gongan. In het weinige wat er dan nog resteert, zijn er óók geen (on)melodische hiaten aan te wijzen. Dát overkomt den Heer Seelig niet! (Vgl. Dj. XV, 184.) Maar men zou, om het metrisch nu eenmaal noodzakelijk quantum te halen, ná die „13de" maat er wel eene kunnen inlassen, eenigszins gevormd naar het voorbeeld van de „14de" van dien 11den gongan. Zeg, dus iets als het volgende: / cee bes aaa bes /, dat is dus: br, nm, lm, nm (in 8ste noten). — Maar éven goed kan het zijn, dat het „gat" b. v. een maat eerder ligt, en dan te vullen ware, zeg met twee noten dd (f), successievelijk drie en één 8ste lang.

10) Sēkar tédjá plus Lompong kēli, (Seelig No. 35, blz. 35). Ditmaal staan de eindnoten der hoofd-deelen niet achter de dubbele-strepen, doch achter de maatstreef één plaats eerder; de caesuren liggen dus één

kwartnoot vóór zoo'n kapitale streep. De boeká-gong valt onder de (tweede) lage a (br), de volgende-gong onder die a voor het eind van den tweeden balk. Correct 16 maten later is er nèt zoo'n slotval en komt er wat nieuws, zoodat dáár, — één kwartnoot na de vierde maatstreep in den vierden balk, — het eind van S. t., en het begin van L. k. moet liggen. Maar het duurt dan nog 16 maten (en een halve) eer de notatie weer dubbele-strepen heeft. De daarna nog restende, 20, maten, staan tusschen herhalingssteekens. Het eerste deel ervan, 11 maten tellende, is geheel gelijk aan de eerste 11 maten van die 16 er vóór; en de laatste maat, (eveneens „voll-taktig” gerekend), bevat de slotnoot, plus, voor de eerdere keeren, een figuurtje om de herhaling te bewerkstelligen. Daartusschen liggen nog 8 maten, beginnend met een kénong onder een f (lm). En bij vergelijking met de 4 maten die nog over waren van dat vóorige gedeelte, („voll-taktig”, vóór den gongnoot), zal men bevinden, dat telkens 1 daarvan gelijkwaardig is met, denzelfden inhoud heeft, als 2 van die latere. Maar die latere lezing geeft er een uitvoerig uitgewerkten, fijner gedetailleerden vorm van, dien men pas in zijn ware gedaante herkent door zijn 8 maten dubbel zoo vlug te spelen, ze te comprimeeren tot 4. De maat erná blijve ongewijzigd. Seelig heeft hier m. a. w., een van die „uitgeschreven”, door het gebruik van langere noten weergegeven, ritardandi welke we bij Land telkens aantreffen, en die, ter vermindering van vergissingen, beter kunnen worden vermeden. (Vgl. Dj. XV, 177, 178.) Die gerekte notatie is in het gegeven geval te minder op haar plaats, omdat het hier een slotrallentando betreft, dat dus alléén geldt voor den laatste keer dat het deel tusschen de haken gespeeld wordt; niet de éérde keeren. — Gezien een R. schr.-lezing moet er in Lompong kéli een kénong vallen, om de 2 (ongerekte!) maten van deze notatie hier. Wat Sëkar tédjá betreft, het verband tusschen de, zeker wel Sálásche, gënding volgens Seelig, en de, onderling identieke, Jogjasche notaties (Land en R. schr.) kan men verdedigen, maar óók ontkennen; m. a. w. is het zwak tot miniem. Van de vèrdere Sálásche stukken onder dien naam lijkt op het Jogjasche nog het meest die kêtawang. Tusschen de Sálásche zelf zien we ook al niet veel verband.

Er is voorts in den R. schr.-legger ook nog een mënjoerá-stuk, een ladrang, onder den naam „Tédjá” (sèc), dus: „glans”; en als het bepaald móét maken we ons sterk daarvan den samenhang met die onderscheiden „Sëkar tédjá”'s te verdedigen. Maar de Lezer zal ons dat wel willen schenken en ons niet maken tot advocaat van een minstgenomen uiterst twijfelachtige zaak.

11) Men ziet, dat van de schriftelijke bronnen, die zich daarover uitlaten, — beide Jogja'sch, — Land & Groneman de gënding Wani-wani Sl. Mën j., en de R. schr.-legg. haar Sl. 6 noemen. Het Sálásche Mardi Raras, dat haar in Pél. 6 speelde kan moeilijk de decisie geven. Hoewel de verhouding tusschen de sléndropatet's duidelijk genoeg is, in dezen zin, dat men een en dezelfde gënding in twee er van voor zich hebbende, nooit zou hoeven te twijfelen aan de tonale positie van elke lezing, — bij een liggingsverschil van één toontrap ware de hoogste Sl. Mën j., de laagste Sl. 9, bij een van twee trappen de hoogste Sl. 9, de laagste Sl. 6, bij een van drie de hoogste Sl. Mën j., de laagste Sl. 6, (vgl. hiervoor Aanteeken. 6), kan de beslissing bij een opzichzelf staande gënding moeilijk zijn, ja kan men, deze op de beste gronden treffende, achteraf door de bij de Javaansche nijgá's levende traditie worden gelogenstraft, zonder daar steeds de oorzaken van te onderkennen. — De Heer Déwántárá heeft in de patët's Sl. 9, Sl. 6, en Sl. Mën j., successievelijk met de l van zijn tooncijferstelsel gekenmerkt de lm, de gl, en de nm, (à la Land dus de g, de d, en de a), en zoodoende

dus hun relatieve ligging in den quintencyclus aangegeven. Hij kent die positie aan de tonen i. q. toe op grond van hun slótkracht. De Heer Walter Spies, de éérste Westerling, die op het gehoor de gënding's, naar hun patët kon onderkennen, merkte in elk ervan twee of meer hóófdtonen op, daarbij echter nèt uitsluitend lettende op hun kracht van finales der gongan's, doch hun totale tonale gewicht in aanmerking nemende. Dit waren dan: in Sl. 9: de lm en de gl; in Sl. 6: de lm, de gl, de nm en de dd; in Sl. Mën j.: de nm en de dd. Patët Nëm krijgt dus ook hier een tusschenpositie, die echter meer een hybridisch karakter zou beteekenen. Het voornaamste van beider opvattingen valt te ver-eenigen, door aan te nemen, dat in ieder der drie patët's een *quint* de eigenlijke kern is, en wel in Sl. 9: lm - gl, (zeg „g - d”); in Sl. 6: gl - nm („d - a”); in Sl. Mën j.: nm - dd („a - e”). (Terloops gezegd is dit een der redenen, dat we voor dd véél liever e lezen, dan, mèt Land, f; immers deze laatste opvatting verbergt de quintbeteekenis van dit domineerende interval.) Hóé men nu de onderste en de bovenste tonen van die kernquinten in zijn technische terminologie wil kenteekenen, is after all van niet zeer veel beteekenis. We zouden geen wèzenlijke bezwaren weten te noemen tegen Déwántárá's neiging, in den láágsten der twee tonen een „grondtoon” te zien. En wanneer men in overeenstemming daarmee den hóógsten „dominant” wil noemen, hebben we daar ook vrede mee, — op welke wijze deze dan ook, in het algemeen of in een bepaald geval, overheerschen, domineeren moge. Misschien zou men voor dezen laatste toon ook den ouden Westerschen term „repercussa” wel kunnen bezigen. Aan Déwántárá's l-en centrale beteekenis toe te kennen, lijkt redelijk, wanneer men opmerkt, dat herhaaldelijk ook de quinttoon, aan hun andere zijde liggend, (zeg nu maar: de subdominant), een aanmerkelijk tonaal gewicht krijgt. In Sl. 6 dus de lm, — zie hierboven de zwaartepunten van die toonsoort volgens Spies; — maar in de andere toonsoorten is het verschijnsel evenmin ongewoon. Zien de dat Spies echter óók, en terecht, in Sl. 6 aan de dd groot tonaal gewicht hecht, wordt men te meer geneigd te stellen, dat als kern, als spil van een patët niet een enkele tóón, doch een heele *quint* moet beschouwd worden, (zie ook Aanteeken. 8), Dj. XVI, 241), die dan geflankeerd ware door een onderquint, hangende aan zijn ondersten, en een bovenquint, staande op zijn bovensten toon. Zoo zouden de patët's in hun hart *viertonig* zijn, — wat wellicht, au fond beduiden kan: ietwat schromen kleur te bekennen omtrent het slechte sluiten van hun quintenstelsel, — en dit nog weleens doen blijken ook. Men zie bijvoorbeeld de bëboeká en verderen aanhef, en het grootste deel van de moenggah der Sl. 6-gënding Máráсандjá: No. 1 bij Djak. & Wignjá. Kwader is, dat een periphere onder die vier tonen zichzelf, als het zoo uitkomt, centrale beteekenis kan toekennen blijkbaar. Aldus de dd in Danđoen, (Dj. & W., No. 2), die gedurende het gróóste deel van die, als Sl. 6 te boek staande, gënding, op alle manieren, die men maar kan bedenken, melodisch overheerscht; en nog concludeert óók. Men mag zijn gemoed koelen. door de toonsoort van dit stuk een geëxalteerd Sléndro Nëm te noemen, (vgl. Aanteeken. 6), Dj. XVI, 234), maar niet vergeten, dat men over géén objectief middel beschikt om het van Mënjoerá te onderscheiden. —

Wat echter Wani-wani betreft, daarmee is het zoo erg niet gesteld. De gënding heeft nu eenmaal twee gongan's die, tot aan hun tweede kénong's, niet slaafs maar wel getrouw, elkanders afspiegeling in de quint zijn. (Overigens toch misschien niet getrouw genóég. De twee helften van den eersten kénongan in den eene, — men strijke er den vouw uit, denke zich de nm, a, láág! — zijn elkanders omkeering. En het geeft een gevoel van teleurstelling, deze fraaie constructie in het begin van den anderen gongan te missen. Door dáár voor die derde en vierde

lm, g, een br, c, te nemen, ware dit hersteld. Een bepaalde reden om zoo pantjërchtig aan die lm te blijven hangen, heeft die gongan oogenschijnlijk niet. Maar op die manier demonstreert ze wel een eigen karakter. Zij het ook geen flattant!) Weliswaar doen de twee gongan's achteraf, in hun tweede gedeelte, alle mogelijke moeite om hun afwijkingen ongedaan te maken, ja gaan in dien ijver zoo ver, dat ze aan hun eind van positie hebben geruild. Licht in zijn eerste helft Land's lde gongan een quint hóóger, de toon waar zijn gong onder valt is juist een quint láger. Anders gezegd, de lste gongan belandt halverwege op een lm, g, en aan het eind op een gl, d, — bij den lden is dat net omgekeerd. Maar dat neemt niet weg, dat, al naarmate er met den éénen, of met den anderen gongan wordt begonnen, en ook de béboekâ zich dus naar den éénen, of naar den anderen richt, men in het eene geval zich voorloopig een verdieping lager in den quintencyclus voelt, dan in het andere. En nu beginnen inderdaad Land en de R.schr.-legg, bij een verschillenden gongan, en wel Land een quint lager. Besluiten doen ze beiden met denzelfden gongan en toon. Wij voor ons zouden geneigd zijn Land's béboekâ-aanhef te verstaan als Sl. 6, met in het eerste begin de noten van zijn kenmerkende *tetratonie* geëtaleerd, en door begin- plus eindtoon der béboekâ: gl plus lm, (den g), den nadruk gelegd op den ondersten quint van de toonsoort. En zoo zouden we, net precies langs dezelfde wegen, door de boekâ van de R.schr.-l. tot de conclusie: Sl. Mënj. worden geleid. (In het *tetratonie* motto van de eerste maat zou dan die br opgevat zijn als bovenquint van de dd; dus quasi als b, niet c.) Wat allemaal mooi en wel is; maar helaas! opteeren de opschriften der twee lezingen precies in den omgekeêrden zin. Alles bij elkaar genomen gelooven we echter, dat de Ruitjesschrift-legger gelijk heeft. Begint men op de manier van Land's lezing, dan zal men inderdaad de boekâ, om de door ons aangevoerde redenen, als Sléndro Nēm verstaan, en gedurende den lsten gongan heel gewoon in die toonsoort blijven, — zijn laatste drie maten leggen nog weer eens de kenmerkende *tetratonie* vast, — vervolgens de eerste helft van den lden gongan voelen cadenseeren in de richting van Mënjoerâ, maar zijn tweede helft voelen terugkeeren naar en concludeeren in de hoofdtoonsoort: Sléndro Nēm. Begint men als de R.schr.-l., dan zal men dat begin vermoedelijk wel als Mënjoerâ voelen, maar die opvatting na een halven gongan worden gecorrigeerd, de situatie „umge-deutet“ en aan die gewijzigde interpretatie ook verder vastgehouden. Die, gewraakte, quasi-pantjër met de gl, d, kan nog wel eens een, instinctieve, veiligheidsmaatregel zijn om vergissingen te voorkomen; de nadruk valt er extra door op den onder-, den 6-kant van het heele stelsel! (Men vgl. nog het over Gondjing miring opgemerkte in Aanteeken. 8), D), XVI, 242.)

Van de gënding's die min of meer neiging tot *tetratonischheid* laten bespeuren, kan men ook wel zeggen, dat ze een constitutioneel zwakken toon hebben. In Sl. 9 zal dit de dd wezen; in Sl. 6 de br. In Sl. Mënj. moet het o.i. normaliter de lm zijn. Een goed voorbeeld is dat Kinañti van Seelig's No. 63, (zie Aanteek. 9), en deels ook zijn Gondjing miring, No. 111, (vgl. zelfde Aanteek.). Opgemerkt dient overigens te worden, dat zulk een toon met zwakke constitutie, (we hebben dat al eens gezegd naar aanleiding van de z.g. bijkomstige tonen in Pélog, — zie D). XIV, 149), door zijn ongewoonheid sterk kan de aandacht trekken, effect maken, ja het hoogtepunt der expressie van een gënding worden. De Mënjoerâ kêtawang Poespâ warnâ, bij Soelardi, blz. 20, (Allerhande bloemen), heeft zoo in zijn ngëliq enkele lm's liggen, maar is overigens geheel *tetratonisch*, en het valt niet te ontkennen, dat die aanvulling tot vijftonigheid daar den indruk maakt van een bekroning; óók al omdat de lm het hoogste punt

van het thema'tje is. Het slot is daarna weer viertonig. (Vgl. inzake *tetratonie* en het karakter van den vijften toon nog Aanteeken. 17.)

De ldrang Srikaton, óók Mënjoerâ, Soelardi, blz. 20-21, hanteert zijn schaarsche lm's nèt zoo. Alleen vormen ze in dit geval geen toppen. (S. verlegt de nm nu niet naar het lage octaaf). (De naam beduidt: Schoon-zicht, zou ook kunnen beteekenen: De Vorst vertoont zich. Dat een Javaansch zegsman het sierlijke kwik- of wanlerstaarte zoo wil noemen, kan wel eenvoudig door een vergissing komen. De gewone naam van dat vogeltje immers is sikatan.)

Voor Sléndro Sângâ zie men den ldrang Gondjang-gandjing, (beteekent: Wankelen, schommelen), Soelardi blz. 21, waar de dd precies zoo behandeld is als de lm in de zooëven genoemde stukken. Alleen heeft ze nog iets meer de kracht van toppunt der thematische expressie, daar ze nog wat langer blijft en dus door het nâderen van het slot iets van slotkracht méé krijgt.

Een even goed voorbeeld voor Sléndro Nēm, kunnen we niet vinden. Dat wil zeggen, de ldrang Babat këntjeng, (De gespannen pens!), Soelardi blz. 21, 22, is toch werkelijk erg aardig. Soelardi, die zijn béboekâ's graag, hetzij in hun geheel, hetzij in hoofdzaak, hetzij althans in hun aanhef *tetratonisch* schrijft, en dan wel inderdaad meestal daar de voor de patët i.q. kenmerkende zwakke toon bij laat ontbreken, welks leeuw uitmiddelpuntige, opzienbare karakter wij zooëven hebben gekenschetst, — laat hij een anderen die rol van interessanten afwezige spelen, dan blijkt nogal eens de héële tonale positie van de gënding onzeker of paradoxaal, — houdt i.c. zijn voorspelletje tot twee noten voor den gong vrij van de br. Dat hij hem daar introduceert komt doordat hij met het eind van dat inleidinkje, op de gebruikelijke manier, het slot der gënding zelf na- of beter gezegd vóórbootst. Want dáár, na zës kënongan's van *tetratonie*, en opgespaard tot in de slotformule zelve, heeft de gënding een br staan. Het héële stukje overziende, zal men zich mèt ons vermoedelijk afvragen, of dat-daar niet wellicht eigenlijk de éénige legale br is. De andere br's namelijk, drie in den éersten kënongan, (en dus nóg drie in den, daaraan gelijken, tweeden), waaronder zoo waarlijk de beginnoot van de gënding, maken met hun pantjërchtige positie een dusdanig onorganischen indruk, dat het er uit ziet, alsof in hen eenvoudig die br van het einde der béboekâ is blijven hangen. Quasi passief dus. Maar ondertusschen. . . ! We kunnen het niet helpen, maar zooals die aanhef, met dat demonstratieve vooropzetten van die noot daar staat, doet hij ons onweerstaanbaar denken aan het Duitsche adagium: „Wenn schon, denn schon“; andersgezegd: Als er dan hier moet gevloekt worden, dan maar flink; en dadelijk!! We hebben er waarlijk den Heer Soelardi van verdacht dat die br daar, zijn note personelle was. Maar achterafsché contróle doet ons zien, dat dat toch niet juist is. Niet alleen staat die aanhef nèt zoo hij den Heer Tirtânâtâ, (wat niet veel bewijst, want de notatie door dezen deelnemer aan de muziekschriftprijsvraag, — zie D). IV, 1, 15, — lijkt ons nauwelijks origineel), maar ook de, Jogjaschel, Ruitjesschrift-legger heeft br's in het begin der gënding staan, d.w.z. alleen als beginnoot van den eersten en van den tweeden kënongan, die nu niet kunnen zijn blijven nasleepen uit de béboekâ, want die heeft ditmaal een slot zonder br, is zúilver viertonig.

Ook valt die begin-br ditmaal rustiger in het oor, niet op zoo'n zwak pantjërchtig moment. (De notatie is trager dan die door Soelardi, geeft maar vier noten per kënongan en geen acht.) Indiën óók de Jogjasche lezing met zijn gongslag onder de lm eindigt (en niet met den anderen gongan, op gl, —, wat we, momenteel, niet kunnen nagaan), zou men van háár dus kunnen zeggen, dat ze zich uitspant tusschen een br aan haar begin en

eene bij haar einde, en daartusschen dien toon vermijdt. Als de R. s. chr. - l. nu maar geen pantjër, geen geregelde doorspekking van het thema dezer gënding voorschreef met . . . br. Overigens zijn wij niet geneigd daar opzet in te vermoeden. Daarentegen zijn we, gegeven de geringe frequentie van het pantjër-gebruik in Sálá, nog zoo zeker niet, dat de hardnekkige pantjër barang, die de Heer Soelardi nadrukkelijk voorschrijft, uitschrijft in zijn moenggah-ladrang van de, — in Sl. 6 staande, overigens geenszins tetratonische, — gënding Krawitan, (No. 33, blz. 41, 43), niet een opzèttelijk, paradoxaal, den nadruk leggen beduidt. — Maar om weer te keeren tot Babat Këntjeng, het deed ons bepaald plezier, tenslotte, bij Seelig een aardige lezing der gënding te vinden, die smetteloos tetratonisch is bijna! Men zal haar aantreffen op blz. 21 van zijn bundel, als laatste deel van z'n No. 18: „Lëlânâ (sic) dawah ladrangan Babat Kentjeng". Ze moet wel Sálá'sch zijn, maar blijft vrij ver van Soelardi's lezing. Wat br's betreft, (bij Seelig ook nu a's), daarvan heeft zijn begin geen spoor, (een eigen boekâ voor de ladrang is er hier natuurlijk niet). En wat die ééne br, als onontbeerlijke culminatie, voor het eind van de gënding betreft, deze is, zeer geestig, gereduceerd tot een voorslag! — De ladrangan begint drie noten vóór de dubbele-streep.

De ladrang Montjër, Soelardi, blz. 23, is een goed voorbeeld van de mogelijkheid waar we in Aanteeken. 9) op doelden: een *verschuivende tetratonie*. De eerste helft der bëboekâ van deze Sléndro Nëm gënding mist behoorlijk haar br. De tweede helft echter niet deze maar de gl, wat geen, een andere gangbare patjët karakteriseerend absentisme is, doch past in een Hyper-ménjoerâ, (vgl. Aanteek. 6), Dj. XVI, 234). Ook het begin van den ladrang zelf laat de gl ontbreken, en dat blijft dan zoo afwisselen, op één kënongan, den derden van den ngëliq-variant, na, die compleët pentatonisch is. De *cadence* bestrijkt hier dus een breedte van twee quintschreden. Van den zóóveelsten kënongan gesproken, — volgens Soelardi schijnt Montjër het veritabele schaap met de vijf poten te zijn. Tenminste, aldus meenen we zijn „bis" onder den éérsten kënongan te moeten verstaan; trouwens in de ngëliq schrijft hij er werkelijk vijf uit, den tweeden ook nu aan den eersten gelijk. Een andere ladrang met vijf kënongan's per gongan is Toendjoeng karoban: zie Djak. & Wignjá, No. 16, blz. 36, een Sl. 6 stuk. (Vgl. Dj. XV, 179.) (Het woord montjër kan beduiden: zwaar neerhangen, van rijstaren e.d., maar ook: uitvoerig, wijdeloepig zijn. Misschien is het dus wel letterlijk te nemen, in den laatsten zin. Men zou dan dus ook wel, iets minder letterlijk, kunnen zeggen: Het breed laten hangen. Toendjoeng karoban is: De overstroomde, (ondergedompelde) waterlelie. Lëlânâ is: Dolende.)

Anders dan in Montjër, kan men aan de heen-en-weer-schuiving, verwisseling van tetratonie, in den ladrang Oeloeg-oeloeg, Soelardi No. 15, blz. 28, wel een normaal tonalen zin toekennen. Beurtelings ontbreken de dd en de br, wat dus correspondeert met een cadenseeren van Sl. 9. naar Sl. 6. (Oeloeg-oeloeg beduidt: sein of waarschuwing.)

Wat de gënding's betreft, die ook bij Seelig voorkomen, zijn Lëlânâ, No. 18, blz. 21, verwijst naar het Lânâ, dat bij hem als No. 153 op blz. 113 staat en identiek is met Djak. & Wignjá, No. 42, blz. 75. De laatstbedoelde lezing is correct in beide bundels. (Men lette er op, dat in het grootste deel van de moenggah de toon br ontbreekt; het is dan ook een Sl. 6. gënding.) Maar de zelfstandige lezing van den Heer Seelig! Dat is nu werkelijk een geval om den schrik beet te krijgen! Hier heeft die bewerkte nu

eens gehéél acceptabele aantallen maten in zijn hoofdafdeelingen staan: 32 maten binnen het stel herhalings-teekens; vervolgens 16 niet te herhalen maten, en tenslotte nóg 16, die weer moeten worden herhaald. Den slotgong zouden we dus gekregen hebben onder de zware e (lm) sub 2 of sub. 1. Den eindgong van Lëlânâ één maat vóór de eerdere dubbele-strepen, (wat in orde is), den moenggah-gong één maat voor de dubbele-strepen in balk 4, (wat — naar men zien zal — niet deugt, een maat te vroeg is!), den vórigen gong onder de tweede d (dd) op den 3den balk, (id. id. id.), en den bëboekâ-gong één maat voor de éérste dubbele-strepen, (id. id. id.)! We zouden er dus fééstelijk zijn „ingetoerd"; en ook achteraf hadde daar allerwaarschijnlijkst geen musicologische haan naar gekraaid, indien er niet die andere notatie geweest ware. De van hun plaats geraakte gong's en kënong's zouden niet hebben gewaarschuwd; die waren óf onder eenzelfde noot, of onder een als geleidingsnoot éven goed mogelijke, gevallen! Nu ziet U! Als men het weet, is de zaak overigens eenvoudig genoeg: We laten de derde, vollrakte, maat van de boekâ nu dáár; wellicht is ze eigenlijk te veel, maar toch niet onmogelijk, en in ieder geval onschadelijk. Maar na de tweede maat achter de volgende dubbele-streep moet er nog nèt zoo een komen; en de vijfde plus zesde maat op den 2den balk moeten tot één enkele worden gecompriëerd. De laatste maat van den 4den balk moet weer worden herhaald. Van de moenggah is de tweede helft een normaal extrakt uit de tweede helft van den 1sten mérong-gongan. Waarom de éérste helft ónuitgetrokken is overgenomen, weten we niet. Maar misschien kán het weleens zoo worden gespeeld door de rébab. Maar dan toch vermoedelijk niet de keeren, dat de moenggah wordt herhaald; want dat deze werkelijk zónder herhaling zou blijven, daarvoor zien we geen reden.

Seelig No. 30, blz. 31, Tudjung (ten rechte, Toendjoeng) Karoban dawah ladrang Mangngu; (misschien moet dit Mangoe wel Manggoe zijn; we hebben gezien, dat beide woorden: weifelend schijnen te kunnen beteekenen; ook is Seelig's No. 119, blz. 96 een Ladrang Manggu). Volgens Seelig zou Tandjoeng Karoban in Sléndro Sângâ, volgens Djak. & Wignjá in Sléndro Nëm staan. Het gelijk ligt ongetwijfeld bij laatstgenoemden. Boekâ en eigen aanhef van de gënding zijn Nëm, met den kernquint gl-nm, en met in belangrijke themabestanddeelen de br ontbrekende. Zooóok het eind van de mérong. Het middelstuk cadenseert naar Sângâ, met den kernquint lm-gl. In de moenggah gaat het nèt zoo. — Van Seelig's No. 30 is het hoofddeel alvast goed, klopt uitstekend met de mérong van Djak. & Wignjá. No. 16. Blijkbaar zijn er ook hier vijf kënongan's in dien gongan. De boekâ-gong staat twee kwarten vóór de dubbele-streep. Hoe dat zit met dien ladrang is niet zóó maar duidelijk: Bij Djak. & Wignjá, zijn het tweede veertigtal maten klaarblijkelijk een gewóne, quasiextraheerende, moenggah bij de mérong; ook is er een aparte ultima volta, oempa. Seelig heeft óók vijf maal acht maten na het eerste deel, maar die daarmee niet in zoo'n eenvoudige verhouding staan, en ook niet doorlopend met de moenggah van de andere lezing overeenstemmen.

Toch is er wel verband, en zelfs in alle richtingen: Het láatste 8tal maten van beide lezingen zijn, op de figuratie na, identiek. En de vier 8tallen die daar bij Seelig aan voorafgaan, het eerste aan het tweede gehéél, en het derde aan het vierde nagenóég gelijk, blijken alle een, niet getrouwe, maar ongetwijfeld herkenbare transfiguratie van zijn derden mérongkënongan; nu echter aan het slot naar de gl (c) gewend, en niet naar de lm (f). Die tweede veertig maten bij Seelig zullen vijf maal den ladrang geven; den laatsten keer in een ngëliqachtigen, ofschoon niet hoog gelegen, variant. Gehoord de uitgebreidheid van

den gongan ervóór, lijkt die ladrang overigens zóó wel héél beknopt.

De reeds genoemde ladrang Manggoe, Seelig, No. 119, staat in Pélog (Bém); het interval bm-gl. — dat overigens als zoodanig in het stuk nauwelijks voorkomt, — ware genoteerd als d-es; de g moet de toon pl zijn. De eerste 8 maten corresponderen goed met de eerste 8 van het tweede deel in No. 30. Daarbij schijnt er van Sléndro 6 naar Pélog Bém zóódanig te zijn overgezet, dat iedere toon door zijn gelijknamige equivalent is vervangen, de bm echter door de br. Onze Aanteek. 6) te vergelijken en voorts Aanteek. 16). Met de herhalingssteekens is het niet in orde: Bij het terugwijzende aan het eind ontbreekt het vooruitziende equivalent. Mogelijk is de bedoeling, dat het tweede gedeelte op zichzelf herhaald dient te worden. Mogelijk echter ook, dat de héële ladrang, (met daarin het herhaalde eerste gedeelte), opnieuw dient te worden gespeeld. In het eerste geval zou de ladrang vermoedelijk zés maal 8 maten komen te omvatten; in het tweede viér maal. Moeten het er, in overeenstemming met „Toendjoeng karoban”, soms vijf maal 8 zijn, dan zouden we er niets anders op weten, dan het eerste deel maar éénmaal en het tweede tweemaal te laten spelen. Verondersteld is, dat het tweede deel niet 14 (!) maten omvat doch 16. Van achteraf tellende, bevindt men dat de laatste 6 maten („auf-taktig”) van het stuk, overeenstemmen met de eerste 6 van het tweede deel, (gerekend ná dien octaafsprong op bes). Ook slút die overgang naar het tweede deel, met succesievelijk een quint-, een octaaf- en een quart-sprong, eigenlijk nogal slècht. Nu liggen de 2 maten („auf-taktig”) van vóór de laatste 6 voor de hand om die gaping daar te dichtten. Men kan ook hun hoogte onveranderd laten mits onmiddellijk achter de dubbele-streep twee 8ste noten es (gl) schrijvende, met een octaafsprong tusschen zich in. Het eind van het invoegsel is dan ook niet een kwartnoot bes (nm), maar de octaafsprong op die noot, die nú vlak achter de dubbele-streep staat. Van de, thans évenwichtige, helften van het tweede gedeelte, kunnen telkens de laatste 6 maten beschouwd worden als een vrije variant der laatste 6 van het eerste deel. De eerste 2 maten echter vormen een soort van ngélig-variant van de overeenkomstig gelegene in dat deel; maar de verschuiving wordt pikant gecompliceerd door de introductie van den toon pl. Vergelijking met de 2 er op volgende maten doet zien, dat de volledige evenwijdigheid is: gl, bm, nm, lm, dd, (es, d, bes, a, f) en lm, pl, gl, bm, nm, (a, g, es, d, bes).

Oeloeq-oeloeq. Seelig No. 120, blz. 96, („Huluk huluk”). De boeká-gong op de noot ná de dubbele-streep. Kénong's om de 2 maten, gong's om de 8. Géén herhalingssteekens voor en achter het tweede gedeelte. De máát ná die met de 2. (sec. volta) moest er twee keer staan. Sléndro blijkbaar anders genoteerd dan meestal. Géén patét opgegeven. Als het Sléndro Sàngá wil wezen, gelijk de andere lezingen, dan moet de toonladder van br tot br zijn weergegeven met c, d, f, g, bes, c; dus, evenals bij Land, in de hóoge ligging, maar de nm niet met a, doch met bes. Maar het zou ook Mênjoerá kunnen wezen, met die toonladder als bes, c, d, f, g, bes; zoo als Seelig's sléndronotatie naar absolute hoogte gewóónlijk ligt, dus lage ligging; maar nu met bes en niet a voor de br.

Seelig No. 161, blz. 120, Dorodasih (ten rechte Dárádasih, d.i.: Droomuitlegging) dawah ladrang Huluk Huluk; (identiek met Djak. & Wignjá., No. 58, blz. 101); Sl. 9, de sléndrotoonladder door Seelig op zijn gewóne, lage, manier weergegeven. De dawah-gongplaats is die lm na de voorlaatste dubbele-streep; ná die noot begint de ladrang, die correct is getransscribeerd. Óók wat betreft de eigenaardige in-

deeling van Dárádasih is de overzetting in orde; Djak. & Wignjá. hebben het nèt zoo, maken in hun bovenschrift nog extra opmerkzaam op de abnormale aantallen këtóeq's, die uit de ongewone, ongelijke lengten der kénongan's resulteeren. De Heer Seelig geeft geen këtóeq's. Djak. en Wignjá. hebben ze hier overal (tot aan den ladrang) vier maten uitéén liggen: d.w.z., de éérste, en de laatste, twee maten van een gong af. Bij Seelig moet vóór aan den zevenden balk die f onder de c, en dat gongteken onder de f vervallen.

Wat echter den zin van deze onregelmatige architectuur: een gongan bestaande uit één kénongan van 32 tellen (8sten), twee van (ieder) 64, en één van 48, betreft, — die ontgaat ons. We hebben nog de denkbaarheid overwogen, dat deze gènding van herkomst een këtawang zou zijn, met dertien gongan's á 16 tellen, die later op een tamelijk willekeurige manier in een gènding gèdè ware omgezet. Maar we vinden hier geen bewijzen voor. De andere lezingen van Dárádasih helpen ook niet, want die zijn geheel regelmatig van architectuur. Ze staan in Pélog Limá. (Daarvoor blijft de, na te noemen, Trappenschriftbundel borg; en ook de Ruitjesschriftlegger. Seelig zelf heeft in zijn register bij abuis „Pel. 9”) Die bij Seelig, No. 6, blz. 10, is heel goed. We vermoeden zoo, dat deze „gending sangking Sasraninggratan”, (sic; dus: afkomstig uit, volgende de traditie van de dalém van een Sáláschen regent Sasraningrat), naar een schriftelijke fixatie is bewerkt. Ze is niet identiek met, maar lijkt wel veel op die in ons bezit, welke gebruik maakt van het z.g. Trappenschrift. (Vgl. Dj. XIV, 133, 163, 165.) Deze bevestigt b.v. ook die (rèbab)sprong over twee octaven; (zie eind zesden balk)! Men kan beter gis dan g schrijven voor de lm (aequivaleerend met Land's b.). Cis-d is hier bm-gl, de fis een pl. (Men lette op haar wisselspel met de dd, e, en dus van twee concurrerende tonaliteiten. Echt iets van Limá! — Vgl. Dj. XIV, 149, 151.) Overigens hebben we geen aanmerkingen. Alleen zouden we dat woord Ladrangan liever 8 maten later hebben staan. Want pas die kwartnoot cis (bm), links onder die swastika, krijgt den moenggahgong. Die 8 maten hebben wél al thematisch materiaal van den ladrang, en óók al wel, (blijkens den Trappenschriftbundel), de „enge”, geserreerde opeenvolging der këtóeq's, maar voorzover we weten nog geen kèmpoel: ze vormen de oempaog om te moenggah. De moenggah-ladrangan treedt echter pas in ná den gongslag op die bm. En herháald wordt de ladrang ook van dit punt af. De éérstvolgende gong ligt 16 maten verderop, onder die d (gl). Wil men het verband tusschen ladrang en mérong controleren, dan vergelijke men de vier maten voor, plus de vier maten beginnende met dezen toon, en die, juist zoo gelegen tenopzichte van de d, (óók een gongplaats), scheef rechts boven de éérste swastika. Maar interessanter, en werkelijk intrigant, is de vraag van het verband tusschen de twee Dárádasih's; deze Pél. - 5 - gènding No. 6, en de Sl. - 9 - gènding No. 161. De eerstgenoemde heeft zijn bëboeká-gong liggen onder de gis (lm) aan het eind van den eersten balk. Zijn vólgenden kénong onder de cis (bm) op den eersten tel der vóórlaatste maat van balk 2. Den schuin-links daar onder staande noot-met-gong d (gl), hebben we al geobserveerd. De eerstvolgende kénong dáárna valt op die gekóoide (overigens heel gewone!) noot gis (lm) na de swastika. Weer 8 maten later vindt men een gong onder een e (dd). En zoo voort: om de 8 maten, beurtelings, een kénong- en een gongslag. Van die indeelingslagen in No. 6 nu, correspondeert de bm-kénong bij het eind van den tweeden balk met de N2 van No. 161; en de lm-kénong bij de (eerste) swastika met de N3 van die sléndro-lezing. Uitgaande van de eerste der twee correspondentieplaatsen, zal men althans in de eene maat er vóór, plus de vier er na de wederzijdsche identiteit der contouren wel herkennen: ondanks alle verformfaaiing en deuken. Zooóók in de vijf

maten vóór en de drie, ja de zeven, ná het tweede punt. Aanvankelijk, d.w.z. tot dat tweede correspondentiepunt, vinden de pélog-tonen a, cis, d, (fis) hun afspiegeling in de sléndro-tonen d, f, g, a. Later de pélog-tonen gis, a, cis, d, e in de sléndro-tonen g, a, c, d, f. Deze laatste correspondentie wordt gauw minder zuiver, om nog eens tamelijk streng op te duiken in de drie maten vóór de laatste, op den zesden balk van No. 6 en de laatste drie op den zesden van No. 161. De eerste dezer aequivalenties beduidt: nm, bm, gl, pl is gelijk aan dd, lm, nm, br. Andersgezegd, met (voor dit geval onzekere!) afgrenzing als in onze Aanteeken. 6), en absolute ligging als bij Land, een nieuwe overdracht, namelijk: (8) Pélog Limã lm, nm, bm, gl, (pl) = Sléndro Sângã gl, dd, lm, nm, br. (Of: b, c, e, f, a) = d, f, g, a, c. Vervangt men in deze formule Sl. 9 door Sl. 6, dat naar men weet twee trappen lager ligt, dan krijgt men niet de overdracht (7), die hier dus geen bevestiging vindt. Maar de overdracht (8) is ook niet gewoon, daar het tweede lid eer op Sl. Mênj. schijnt te duiden. — De tweede aequivalentie is: (9) Pélog Limã lm, nm, bm, gl, dd = Sléndro Sângã lm, nm, br, gl, dd. (Of: Pé. 5 b, c, e, f, g = Sl. 9 g, a, c, d, f.) Deze nieuwe evenwijdigheden kunnen nauwelijks principiële betekenis hebben. Daar in Seelig's No. 6 gedurende enkele maten vóór, en enkele maten ná het tweede correspondentiepunt precies hetzelfde staat en toch in het eerste geval (8), in het tweede (9) toepassing vindt, schijnt het tot op zekere hoogte onverschillig of de weergave in Sângã een quint lager belandt. Maar de verhouding tusschen No. 6 en No. 161 is nu eenmaal allesbehalve eenvoudig. Van het eerste dier melodisch corresponderende punten naar het tweede schijnt ons de pélog-lezing idealiter een quint omhoog te schuiven. De sléndro bereikt een overeenkomstig cadence-toppunt pas acht maten ná dat tweede moment.

„Wangsã gunã dawah Huluk huluk”, Seelig's No. 37, blz. 36. (Wangsãgoenã = Volk + kunst. Tezamen een persoonsnaam?) De dawah-gong staat sub 2. (Ult. volta) onder die f, lm. In den ladrang om de 2 maten der notatie een kênong, om de 8 een gong. De dubbele-streep en het herhalingsteeken na de eerste 8 maten van den ladrang moeten vervallen. De vier gongan's worden sãmen herhaald. Dus aan het eind had er wel een herhaling moeten worden aangekondigd. — Het eerste gedeelte van het samenstel corrigeere men, waar noodig, naar Seelig's No. 168, blz. 124, „Wongsãgunã”, dat identiek is met Djak. & Wignjã, No. 65, blz. 111. De transcriptie bij Seelig is in No. 168 correct; den slotgong vult men wel aan, en we zijn er niet zeker van, — Djak. & Wignjã's schrift legt noten, sneller dan de norm, maar gebrekkelijk vast, — dat in die maat met de 16den niet de eerste noot kort en de zesde een 8ste zijn moet. Maar wat No. 37 betreft, daarin ontbreken ná de zesde maat op den derden balk er vier. Men kan hier eenvoudig de tweede tot-en-met vijfde maat van den vierden balk uit No. 168 inlasschen. (Er is simpelweg overgesprongen van de eene lange a op de volgende!) Twee maten ná die inlassching leest, naar men ziet, No. 168 niet, gelijk No. 37, c, d. (gl, dd) met op deze laatste den 3den kênong, doch a, c, (br, gl).

De verdere in het voorbijgaan genoemde gëndjng's heeft Seelig niet; op Srikaton na; en wel in zijn No. 9, blz. 13, „Puspitã rëntah dawah Srikaton”. Aan de notatie van den ladrang ontbreekt niets. De dawahgong valt onder die g (nm), een maat voor de dubbele-streep. Seelig's lezing is, zooals gewoonlijk gefigureerd, maar klopt overigens goed met die bij Soelardi (blz. 20, 21). Andere notaties van Poespitã rëntah hebben we niet kunnen vinden. En zoo zullen we haar moeten recenseeren uit het abstracte. Tusschen herhalings-teekens staan 32 maten. Dat kan dus in orde zijn. Daarna

komen er 30. Dáár valt dus een tekort te vermoeden. Maar de laatste 8 maten ervan zijn onverdacht; ze blijken eenzijdig wezenlijk identiek met den tweeden gongan van den ladrang („auftaktig”; wèl zijn ze in hun bloemen en krullen anders gedraaid dan die), maar voorts praktisch gelijk aan de laatste 8 vóór de terugwijzende dubbele-herhalingsstreep. Dit maakt het ook wel zeker dat die g (nëm) kórt voor die streep een noot-met-gong is, (immers correspondeerend met den dawahgong). En de noot 32 maten eerder, kort voor de eerste dubbele-streep, de bëboekãgong. Aan dit laatste hebben we nog wel even getwijfeld en overwogen, of deze soms 2 maten later moest vallen, en dus het herhalingsteeken 2 maten verplaatst zou moeten worden, zoodat de bëboekã die maten zou winnen, en het te repeteeren deel zèlf een tweetal maten te kort komen, dat dan nader ware op te sporen. De héële aanhef van het complex, namelijk de bëboekã maar óók het begin van de gëndjng zelf, bevat niets anders dan een karakteristieke tetratonie, vier maal in dalende richting doorloopen, (waarbij we van een paar bindingsnoten, en het initiale ornamentje, dat de tetratonie oploopt, afzien); en nu is het tamelijk moeilijk, te beslissen, op welk moment daarvan de inleiding út is. Elders, verspreid door het stuk, komt die aflopende tetratonie dan nog verschillende malen voor, maar niet in successie. D.w.z., ze zou wèl wederzijds van den gong vóór het herhalingsteeken staan: eerst als aequivalent van het einde der bëboekã, daarna als aequivalent van het begin der gëndjng zelf. Maar de nieuwe gongan correspondeert in veel opzichten met den eersten gongan van de gëndjng: en nu zou het wel wonder zijn, dat dié aan zijn begin twee maal die neerdaling had, en deze hier maar één maal; met dan nog bovendien het finale resultaat, dat er 2 maten aan het totaal mankeerden! M.a.w.: men voegde de tetratonie op deze plaats, dus onmiddellijk na den herhalingsgong, nog één keer in, andersgezegd twee maten, „auftaktig”, tezamen inhoudende de vier kwartnoten: dd, gl, br, nm, (d, c, a, g). — Hiermede is dan wel ten ruwste de opbouw van het stuk aangewezen en geordend. Maar we durven volstrekt niet beloven, dat alles thans deugt: We verdenken de notatie, zooals ze er nu ligt, sterk van, behept te zijn, met een aantal elkander compenserende fouten! Daarop kan men het gemakkelijkst controle oefenen door alle elkander-aequivalente punten met lijnen te verbinden. Men vindt dan dat de eerste plus de tweede maat van den vijfden balk nauwkeurig overeenstemmen met de eerste plus tweede van den tweeden; maar de derde, vierde, vijfde en zesde maat van den vijfden balk met de vijfde, zesde, zevende en achtste van den tweeden balk. Hier kunnen dus 2 maten zijn weggevallen. Daarentegen ziet men, dat van den zesden balk de tweede tot de zesde maat (inclus) correspondeeren met de derde tot en met zevende maat van den derden balk, maar de negende maat van den zesden balk komt overeen met de achtste maat van den derden. Op den zesden balk kunnen de zevende en de achtste maat dus een invoegsel zijn, — waarvan men het prototype overigens vindt in de laatste maat van den eersten plus de eerste van den tweeden balk. — Wat ons betreft volgt men op de plaatsen van die twee divergenties de eerste maten op; want hoe vernuftig de verschuivingen in Javaansche muziek ook kunnen zijn, (Dj. XIV, 245, 247, 146,) — deze incongruenties lijken ons toch eer aan het speelsch vernuft van den Heer Seelig ontsproten. — En als men dan in de 3de maat van den 2den balk voor de 1ste der 16den nog a (br) leest, dan krijgt men daar ook niet zoo'n kinderachtige C-duur smaak in de mond. (Maar het middel om daar af te komen was puur arbitrair; dat zij toegegeven!...)

De betekenis van den naam Poespitã rëntah nagaande, bemerken we, dat die zijn moet: De gevallen bloem. En dat brengt ons te binnen, dat er ook een gëndjng bestaat, die, — heel wat minder gewild litterair, — Këmbang tibã heet; wat precies hetzelfde beduidt.

We vinden haar bij Djak. & Wignjá, (blz. 47, No. 24), en bevinden vervolgens, dat ze... met Poespitá rěntah identiek is; zoodat we dus tòch over een tweede lezing van dat gamelanstuk beschikken; — als over monsterd, ná het maal. Maar we beklagen ons over het extra werk niet; de inwendige, al dan niet juiste, correspondenties van Seelig's No. 9 hadden we ons, en den Lezer, tòch moeten duidelijk maken. De achterafschce controle toont, dat het stuk inderdaad wel zoo in elkander moet zitten, als wij hebben aangewezen.

Maar die nieuwopgedoken lezing opent nog een nieuwe kwestie. D.w.z. we hadden al wel opgemerkt, dat volgens Soelardi de ladrang Srikaton in Měnjorá staat, — en daaraan leek ons ook geen twijfel mogelijk, — maar dat Seelig in zijn register het complex No. 9 bij Sléndro Nēm onder dak bracht, zoodat een combinatie van Sl. Měnj. en Sl. 6 aan te nemen ware; een quasi-modulatie dus; — dáaraan twijfelden wij echter nu weer wèl, want wij zouden zelf de gěnding Poespitá rěntah óók voor Měnjorá gehouden hebben, en vergissingen komen in dat register meer voor. Maar nu heeft ook de bundel Djak. & Wignjá. zijn Kěmbang tibá onder Sl. 6 staan. Dat dit de traditie is, lijdt hierna dus werkelijk géén verderen twijfel. In hoe verre is echter een oppositie tegen haar gewettigd?

Wanneer we in het onderstaande de karakteristieke kernquint van iedere patět met de twee letters T. (tonica) en D. (dominant) merken, van welke de eerste dus den grondtoon à la Déwantára aanwijst, en de andere den gewichtigen toon die daar een quint bóven ligt, (onze repercutsa), dan is het allerminst de bedoeling daar de betekenis aan te hechten, die de Westersche muziektheorie met die termen verbindt. En nog veel minder, wanneer we, verder stijgend of dalend langs den quintencyclus, de overige tonen merken met (S.) of (D²), (hetgeen dus aan subdominant en aan dominant van den dominant doet denken), of zelfs met (s.²) danwel (d.²). Ook mag men, wanneer we eenzelfde sléndrotoon den eenen keer weer geven met a, en den anderen keer met bes, daar geen verschil van toonhoogte achter zoeken, doch er alleen een aanduiding in zien, of de toon is bereikt door opdan wel door af-klimming van de quintenreeks. Een aanwijzing of ook maar benadering van de precieze ligging kan het niet zijn, omdat immers de gemiddelde sléndroquinten in grootte verschillen van onze zuivere zoowel als van onze getemperde quint. — Geheel daargelaten wordt de vraag, of wellicht het verschil in de richting van nadering ook, somtijds, door een verschillende intonatie wordt weerspiegeld. Hoe dit zij, de tonen, in onze gěnding voorkomende, laten zich naar quintensuccessie rangschikken als: br — lm — gl — nm — dd — br — lm. Daarmede komt dan overeen in een transcriptie à la Land: c — g — d — a — e — b — fis; in een transcriptie à la Seelig echter: bes — f — c — g — d — a — e. Hier een notatie Seelig besprekende, houden we ons dus verder aan laatstbedoelde. Naar hun functie, d.w.z. naar hun verhouding tot de hoofdtönen, tot de kernquint der toonsoort, zou die reeks nu in Sléndro Nēm beduiden: (s.²) — (S.) — T. — D. — (D.²) — (d.²) — (d.⁴). In Sléndro Měnjorá echter: (s.²) — (s.²) — (S.) — T. — D. — (D.²) — (d.²). Opgemerkt moet worden, dat het voor de beslissing, welke positie een gegeven toon op een gegeven moment inneemt, geheel onverschillig is, of Seelig hem als a, danwel als bes; als e, of als f noteert, (en wat Land heeft: b of c, fis of g, en ook: e of f!). Voorts, dat er hier niet wordt vooruitgelopen op de vraag, of zulke extreme „functies” als (d.⁴), en (s.³)l, realiter voorkomen. — Maar welke der twee tonale functie-reeksen is voor het geval in kwestie aannemelijker? Van groot belang, ofschoon ze de vraag niet kunnen

beantwoorden zonder het meespreken van andere instanties, is, als eerder gezegd, de slotkracht der onderscheiden tonen, hun frequentie en gewicht op eindpunten, en op secundaire zwaartepunten; — want het ware ongetwijfeld een onjuistheid alleen de gongmomenten en niet óók, b.v., die van de kěnong's in aanmerking te nemen. Ja ook de middens der kěnongan's, de typische punten voor het vallen van eventueele kěmpoelslagen, hebben stellig voldoende metrisch gewicht om het wenschelijk te maken na te gaan, of wellicht bepaalde toontrappen bij voorkeur deze punten „bezetten”. (Of er in de te onderzoeken gěnding werkelijk kěmpoel's geslagen worden is daarbij echter van geen principiël belang; ofschoon een obstinaat op die plaats terugkeerende toon wel practisch veel meer in de aandacht zou vallen, door een, hem ook melodisch onderstrependen kěmpoelslag.) In de onderhavige gěnding krijgen we, als we alle „Schlüsse”, „Halbschlüsse”, en, om het maar zoo te zeggen, „Viertelschlüsse” van de měrong van Kěmbang tibá in aanmerking nemen dus: nm./nm, br; nm, br; nm, br; dd, nm./nm, lm; nm, lm; nm, br; br, nm./ Men ziet dus, de gróóste concluderende kracht bezit de nm. Niet alleen houdt ze alle gongplaatsen bezet, maar buitendien die potentieele kěmpoelplaatsen. Dáarna komt de br, met de primaire kěnongplaatsen. Tenslotte de lm met de secundaire, d.w.z. de kěnong's die een quint hooger zijn komen te liggen door de tonale verschuiving, die een gěnding verderop, of er nu een formelee „ngěliq” is of niet, vaak vertoont. Andere dingen, die voor het bepalen van het totale tonaal agewicht der tonen van belang zijn: De nm is de aanvankelijke culminatietoon van de melodische lijn: in den hóófdgongan ligt twee maal een nm-top. In den quint-gongan neemt de — twee quinten hogere! — br die functie over, en legt daarmee beslag op de absolute toppen der gěnding. In de klénere guirlanden ligt veelal de nm in de benedenbocht; in de gróóte echter de gl, en is danook de láágste toon, (waar niet aan afdoet dat ze dat, als de laagste toon van de rěbab, allicht zijn kan!). Wat valt er nog meer voor de gl te zeggen? Ze is wat men den rusttoon, (of voor ons part ook den zértoon) der gěnding kan noemen, die, waarop de lijn komt te hangen in de gebruikelijke, een weinig stoplappige, toonrepetities, als er niets anders gebeurt. Iets vulselachtigs, pantjërachtigs, heeft ook haar frequente voorkomen in bepaalde deelen van de moenggah bij Dj. & W. Die vultoonpositie liet ze in den liden gongan aan de nm over. — Rest om te beschouwen nog de dd, die we één maal in kěmpoelpositie hebben aangetroffen. Vél gewichtiger is ongetwijfeld haar hebbelijkheid van aldoor weer te keeren als begintoon. Bij Dj. & W. èn van de bēboeká, èn van de měrong, èn van de moenggah; (bij Seelig No. 9 begint de bēboeká met een nm). Dit ware opzichzelf zoo belangrijk niet, maar wel het, haast onophoudelijke, beginnen van de tweemaats-elementen waaruit de gěnding is opgebouwd met juist dezen toon dd. De lezing van Dj. & W. is ook in dit opzicht zuiverder dan die van Seelig. Na den eersten en den tweeden kěnong kort deze laatste den „Auftakt” een 8ste in, en snijdt zoodoende de begin-dd der andere lezing weg. Maar is de aanhef van zoo'n tweemaats-groep bij Dj. & W. zelf reeds afgestompt en begint „volltactig”, dan geschiedt dat veelal toch weer met een dd. — Het blijkt, daar hieromtrent niets theoretisch is vastgesteld, moeilijk het belang van al deze bijzonderheden in het gebruik der onderscheiden tonen tegen elkander af te wegen. Maar het wil ons toch voorkomen, dat die eigenaardige aanheffunctie op zichzelf voldoende ware om een toon tot repercutsa te maken. Ze hangt trouwens samen met haar qualiteit van hóógsten toon van de karakteristieke tetratonie

dezer gënding, (niet hoogste in den quintencyclus doch als toontrap; mits de tetratonie, gelijk hier in de gënding, zelf in haar natuurlijke positie ligt, dus zonder breuk). Overigens moge de Lezer ons secuur op de vingers zien, of we ons aan geen clandestiene petitio principii schuldig maken; (wät zegt hij van de slinksche maskeering dezer captatio benevolentiae?). We hebben n.l. al eerder deze tetratonie, waar de lm in ontbreekt, als karakteristiek voor Sl. Mënj., (en nêť voor Sl. Nēm!) genoemd. En dat is immers nu juist in geding, of deze gënding Mënjoerā is. We hebben óók gesteld, dat tetratonieën binnen Slëndro wel altijd een successie van drie opéénvolgende quintschreden zouden beduiden, en niet een gróóteren „Ausschnitt“ daaruit met een weggefallen toon, een gat erin. Vooropgesteld natuurlijk, dat elk der quintschreden gelijkwaardig, dus in principe, en van dit oogpunt uit beschouwd, gelijk is, en dus afgezien van de kans, dat door reëliter ongelijke toontrappen op een bepaalden gamēlan, een andere opvatting wordt geforceerd. Dit buitengesloten zijnde, is het in een zoo eenvoudig en zuiver geval als onze gënding hier geeft, niet in te zien, wät den hoorder er toe zou können brengen die vier tonen dd, gl, br, nm, als méér dan drie quinten bestrijkende, op te vatten. De natuurlijke oeconomie der geesteswerkzaamheid, het verloop via het punt van minsten weerstand, zal, (gesteld dat ergeen gepraemedeerde wilswerking ingrijpt), die eenvoudigste opvatting met zich brengen. Dat wil dus zeggen, dat de notatie door Seelig van die toonreeks, n.l.: d, c, a, g, in dit geval júť is. Ook zullen de meeste andere denkbaarheden, waarbij de quasi kleine-tertsen anders gehanteerd worden dan hier is gebeurd, de natuurlijke, zich weer van-zelf opleggende constructie van dit initiale tweemaats-motief uit, niet slechts metrisch, maar ook tonaal gelijkwaardige, helsten contrariëren. Symmetrische vormen als es, c, bes, g, laten echter weer geen opvatting als drie-quinten-reeks toe. De vier tonen zullen dus gedacht moeten worden in deze opeenvolging: br — dd — nm — gl. M.a.w., de br kan niet, als „bes“, aan den subdominantkant liggen; en de, voorloopig afwezige, lm, die door de ontwikkeling der gënding zelf duidelijk wordt gekenmerkt als de bóvenquint van de br, óók niet; ze is „e“, en niet „f“. Door nu deze gënding, wier toonfuncties we zooëven hebben geïnventariseerd, tot Sl. 6 te rekenen, krijgen we, dat ze een „Dominant“ zou hebben, die al uiterst overheerschend ware, met allerlei belangrijke functies overladen. Dáártegen opzichzelf bestaand uiter-aard geen bezwaar. Maar er zou een „Tonica“ tegenover haar staan, die naar conclusieve functie níťs, en ook overigens maar weinig heeft in te brengen. En vèrder naar beneden? Alreeds een „Subdominant“ ontbreekt. Daarentegen ware de (D.²) drager eener wezenlijk belangrijke functie van melodischen aard, en de (d.³) met een belangrijke sluitfunctie bedeeld, janzelfs de (d.⁴) zou daar nog deel aan krijgen, zij het ook eerst ingevolge een uitwijking; — (waarschijnlijk is het juist om, gelijk we hiervoren al enkele keeren gedaan hebben, dit soort van verschuivingen op te vatten als het natuurlijke *cadenseeren* van den harmonischen ondergrond der gënding's). — De toonsoort van het stuk beschouwende als Sl. Mënj. vinden we een, inderdaad, óvermachtige „Tonica“, een „Dominant“, die wel niet het gewicht krijgt, dat men haar zou toewenschen, maar die niettemin een aanmerkelijke melódische kracht bezit, een „Subdominant“, die niet véél heeft te vertellen, maar toch wel léťs, en er iniedergeval is. Voorts een (D.²) en (d.³) met belangrijke, resp. niet-onbelangrijke, sluitkracht, hetzij dan uit de eerste of uit de tweede hand. Kortom, alles bijeen genomen, ligt de gënding in Mënjoerā aanzienlijk natuurlijker dan in Slëndro Nēm,

zij het dan, dat men haar Mënjoerā-dominant wel meer poid, en speciaal slotkracht zou toewenschen. Wij voor ons zijn danook geneigd, het voegen (in de lezing Seelig) van een Mënjoerā-ladrang bij deze gënding niet als een wezenlijke „modulatie“ te beschouwen, doch als een achteraf verduidelijken van de tonaal ietwat onzekere positie van Poespá rēntah. Dat dit geschiedt naar haar intrinsieke, en niet naar haar nominale positie, (en er dus niet een stevig in Slëndro Nēm staande ladrang aan wordt toegevoegd), achten we slechts prijzenswaardig. Voor óns was echter, naar men weet, de tonale identiteit van deze gënding en dezen ladrang niet twijfelachtig, gegeven het feit, dat beide de zèlfde tetratonie vooropzetten, zij het danook de ladrang zich beperkende tot drie dezer tonen.

Naar aanleiding van den blijkbaar ietwat onzekeren tonalen zin dezer nominale slëndro-6-gënding, moge er aan herinnerd worden, dat Walter Spies die toonsoort over het algemeen een ietwat hybridische positie scheen toe te kennen. (Zie het begin van deze zelfde Aanteekening.) We vonden van dergelijke opvatting ook wel aanduidingen bij anderen; in den bundel van Radèn Soelardi met name. Het ziet er namelijk naar uit, dat hij daarin éígenlijk een aanloop neemt om de drie slëndro-paťēť's uiteen te houden door aan elk hunner een anderen, karakteriseerenden, aanhef van de bëboekā toe te kennen. We doelen hier op het figuurtje van drie tonen, ondervangen door een boog. Dat duidt ongetwijfeld op enkele snellere tonen. We zouden zoo zeggen, op een groepje van twee „16den“, en één „8ste“; de volgorde niet ómgekeerd; want dan wordt er niet aan de psychologische conditie voldaan, waardoor het figuurtje kon beschouwd worden als een stel van drie gelijkwaardige tonen: de gelijkheid der onderlinge afstanden. (Zie ook Dj. XV, 176.) Deze figuurtjes nu, bestaan, zoo schijnt het, typisch uit de onderste drie tonen (d.w.z. onderste trappen, niet quinten), van wat wij de karakteristieke tetratonie der patet i.q. achten. D.w.z., in Mënjoerā maakt hij van zoo'n figuurtje gebruik bij acht onder twintig gënding's, en wel zeven keer in de ligging (dd), gl, br, nm. Eén keer ligt het dalende figuurtje echter als volgt: (nm), lm, dd, gl; dus een quint „te laag“. — In Slëndro Sāngā gebruikt hij het onder dertien gënding's acht maal, waarvan zes maal „goed“, d.w.z. als (gl), br, nm, lm. De twee andere keeren ligt het één trap hooger, wat misschien mag opgevat worden als bestrijkende de bóvenste drie tonen van onze tetratonie, dus als gl, br, nm, (lm). — Voor Slëndro Nēm, een quint lager in den cyclus liggende dan Mënjoerā, zou de normale correspondentie zijn (nm), lm, dd, gl; (vgl. sub Mënjoerā). Onder acht gënding's zijn er vijf met een quasi etiketfiguurtje. Maar het is maar in twee gevallen „goed“. Dan is er een, dat geïnterpreteerd kan worden als nm, lm, dd, (gl). En dan nog twee met de ligging (gl), br, nm, lm. Een quint „te laag“; in de ligging van Slëndro Sāngā dus.

12) Deze Taroepalā-lezing staat op de vitale punten, (de gong- en de kēnong-momenten), maar ook overigens gedurende aanzienlijke deelen van het thema, eerlijk ééne tonale trap lager dan de Mënjoerā-vorm bij Land. — Van de zangwijze waar de Heer Soelardi naar verwijst, bezitten we geen notaties.

13) Weliswaar wil Seelig, blijkens zijn register, en het opschrift van het nummer i.q., als No. 117 op blz. 95 een complex Muntjar dawah Pryā-bādā hebben staan. Maar het tweede lid van dien titel moet een vergissing beduiden. Immers het heele nummer bevat niet méér dan een bëboekā en twee,

practisch identieke, gongan's, en de andere bronnen toonen duidelijk, dat die de gënding Moentjar, (wat beteekent: Opflikkerend; luisterrijk e.d.) vormen; zoodat er voor Prijâbâdâ niets overschiet.

Moentjar is bij Seelig weer uit het lid, blijkbaar; want het zou gongan's hebben van 18 maten lang. Overtollig zijn op den tweeden balk de derde en vierde maat; op den vierden balk, de vierde en vijfde, („vollaktig“). Dat bewijst de R.schr.-lezing. Wie bezwaar heeft die maten eenvoudig te schrappen, aangezien de Heer Seelig toch wel een aanleiding moet hebben gehad om ze neer te schrijven, zou in beide gevallen die twee maten, plús telkens één maat er vóór, en ééne er ná, dubbel zoo vlug kunnen nemen.

14) Gunung sari, Seelig, No. 102, blz. 88. Het Sléndro (Mënjoerá) is in dit stuk niet op hetzelfde (absolute) niveau gelegd als in dezen bundel meestal, doch in hooëge ligging: Van br tot br wordt ditmaal de schaal geschreven: c, d, f, g, bes, c. De kénongan duurt hier 2 maten, de gongan 4. De boekâ-gong valt onder de noot na de eerste dubbele-streep. We hebben géén wezenlijke bezwaren, al vinden we het geheel wel wat gecompliceerd van architectuur. Maar die schijnt bij dit stuk nogal variabel. De gongan's kenmerkend door een kapitalen letter, en daaraan toevoegend hun noot met kénong, dien met gong, en een aanduiding, welke notentypen er in zijn gebruikt, krijgen we:

Mardi Raras: A (br, nm; 1/2). A (br, nm; 1/2). B (lm, nm; 1/4). B (lm, nm; 1/4). C (dd, nm; 1/4 1/2).

Land: A (br, nm; 1/2). A* (br, br; 1/2 1/4). B° (lm, gl; 1/8). B (lm, nm; 1/8). C (dd, nm; 1/8).

R.schr.: A (br, nm; 1/2). A (br, nm; 1/4 1/8). A (br, nm; 1/8). A* (br, br; 1/8). B° (lm, br, 1/8). B (lm, nm; 1/8). C (dd, nm; 1/8).

Seelig: A (br, nm; 1/2 1/4). A (br, nm; 1/4 1/8). A (br, nm; 1/2 1/4). A (br, nm; 1/4 1/8). B° (lm, br; 1/4). B' (lm, lm; 1/4). C' (lm, nm; 1/4). C (dd, nm; 1/4). A (br, nm; 1/2 1/4). A (br, nm; 1/4 1/8). C' (lm, nm; 1/4). C (dd, nm; 1/4). A (br, nm; 1/2 1/8). A (br, nm; 1/2 1/8).

Aesthetisch te verantwoorden lijkt een dergelijke uitbreiding van den vorm zeker wel. Het eventueel niet weer mee terugkomen van de B-strophen zou uit hun ngëliq-karakter kunnen worden verklaard. (Zie den hoogen, of door ngëntjot's gemerkten aanhef ervan.) Dergelijke vormen maken het begrijpelijk, dat van oudsher Westersche auteurs bij het hooren van Javaansche muziek gaarne over een (onregelmatige) rondo-constructie hebben gesproken. En die, gangbare, indruk waarborgt wel, dat de Heer Seelig niet bij vergissing zulk een vorm heeft geïmproviseerd. (Vgl. ook, hier vóór in dit opstel, het over de postmoenggah van Djelágrá, A.27, opgemerkte.) —

Goenoengsari, letterlijk: Bloemberg, is voorts de naam van een bekende maar geheimzinnige mythische figuur, een hoofddanser in het oude topèngspel.)

15) Op zich zelf ware de snelheid van ngëntjot's met 32sten geen bezwaar. Onlangs hier te Jogja gedurende een wajangan dicht-genoeg bij een saron(baroeng)-speler zittend om hem op de vingers te zien, en om kleine nuances in het oor te houden, werden we getroffen door aardige details van het uitdooven der srépégan's, waar er eensklaps zacht spel op zoo'n gevechtsmusiek had te volgen. Tempo 36 (40) „achtsten“ per m.; met een, kort, morendo. Er werd druk gebruik gemaakt van afdempingen, en daar waren dan vaak twee opeenvolgende ngëntjot's bij, die samen vier van zijn figuratiepartikels (één „8ste“ teltijd) vulden. Dat waren dus ngëntjot's met „64sten“. Maar ook liep zijn partij weleens dóór in 32sten, of gaf een tel

lang gladdé 64sten; echter met van elke 16de-waarde ngëntjotachtig, alléén de laatste noot ongedempt, (dus óm de twee of óm de vier noten één). Vaak ook de laatste, vertraagde, 32sten léder voor zich halverwege gedempt; dus een effectvolle doorrijging, afwisseling van („64“ste) noten met reële („64“ste) rusten. Iets heel aparts!

16) Seelig's lezing van Gondjang, zijn No. 46, (blz. 44). „Gondjang [sic] anóm bédájá“, is een tamelijk eenvoudige variant, heeft niet, als de Ruitjesschr.-lezing na de moenggah nog zoo'n derde, n.l. een ladrang-deel, maar ook niet de interessant ineengevlochten, sterk rondoachtige structuur, onder meer blijkende uit de zeer variabele slotvallen der gongan's die Land met het Ruitjesschr. geméén heeft. Er vallen daar gong's onder lm, dd, bm en nm. Bij Seelig misschien alléén onder lm en dd. En toch zat zijn lezing bij allen eenvoud nog weer in de knoop; in een knoop, die we hebben moeten dóórhakken zelfs! — Maar kunnen is óók wat. Erg tevreden met het resultaat zijn we ditmaal níét. We weten namelijk niet goed weg met Seelig's, een over te slane, of overgeslagen element aanwijzende, swastika. Gaat men er van uit, dat ze wel niet van haar plaats zal geraakt zijn, maar alleen haar wederhelft mankeert, (wat in dezen bundel váák uitkomt, maar toch niet altijd), dan zal men het, bij de Ultima Volta weg te laten, fragment moeten schatten op de vier maten van de swastika tot aan de dubbele-streep. Deze zouden dan dus wanneer men wil „moenggah“, worden vervangen door de vier dadelijk ná die streep. De daarbij ontstaande septiem-sprong g—fis (nm—lm) is geen wezenlijk bezwaar; die vindt men even later in deze lezing herhaaldelijk. De overgangsgong komt nu te liggen op een b (bm). Dáártegen ware ook allermínst bezwaar. Immers Land en het R.schr. hebben eveneens een gongan met bm-slot; echter in de mérong, en zijn den-anderen-kant-uit-gebogen-slotstuk heeft niet den melodischen zin van die vier maten hier. Ook bewerkstelligen zijlieden den eigenlijken overgang niet door vervorming van het slot van den dd-gongan. Dat zijn overigens geen afwijkingen, die de redelijke variatiebreedte te buiten gaan. Maar dit alles vaststellende hebben we de postmoenggah nog volstrekt niet in orde! Telt men bij Seelig van den slotgong af vier maal 8 maten terug, („auftaktig“), dan heeft men heel normale kénongan's en een heel goeden gongan omgrensd. Door die handelwijze te herhalen, vindt men er nóg een. Ze nader beschouwende, zal men voorts gewaar worden, dat ze niet slechts beide op een lm eindigen, maar in wezen identiek zijn. Wel trekken ze een verschillend gezicht. Maar bekijkt men de voorstukken, hun eersten halve-kénongan góde, dan bespeurt men ook daarin de diepere verwantschap. Die halve-kénongan's worden in béide gevallen drie maal achtereen gespeeld, en zoodoende een in Javaansche gënding's váák toegepast constructieschema gevolgd, — hier trouwens óók waar te nemen in den 1sten méronggongan, en waarvan, naar men, de architectuur van Land's en van de R.schr.-lezing nagaande, ongetwijfeld zal opmerken, in de uitvoerigere Gondjang-varianten al buitengewoon veel profijt is getrokken: men vindt daar dat schema vijf malen met onderscheiden melodisch materiaal gevuld. Maar om ons thans te bepalen tot die halve-kénongan's in de twee moenggah-gongan's volgens Seelig, het is aardig om te zien, hoe in den 1den ál het haast uitbundige élan hier eerste versie daar systematisch wordt uitgehaald en er quasi inerte nonchalance voor in de plaats komt, en wat een effectrijke, en zeker wel aldus gewilde, tegenstelling er zoo is bereikt. Maar wat we nog opmerken wilden, deze halve-kénongan's zijn nu juist níét als zoodanig weer

te vinden bij het in die bredere vormen der gënding gebezigde thematisch materiaal; ze worden dus niet gewaarborgd door de lezing van Land, wat met de rest van Seelig's moenggah-gongan's wel het geval is. Toch is dat fragment onverdacht. Want wat Land er voor in de plaats stelt is zeker nog véél interessanter, maar vooral ook veel minder normaal. We willen het eene en het andere hier naast elkaar zetten. Seelig: lm / pl gl pl lm / nm lm pl gl / pl gl bm nm / lm, (de laatste nm is de éénige toon die in het lagere octaaf ligt). Land: nm dd / lm nm br gl / dd pl dd gl / br nm lm nm / dd. Over dat abnormale en interessante zoo aanstonds. Maar wat het samenstel van Seelig's postmoenggah aangaat, vóór het begin van den gongan, dien we den Isten moenggahgongan hebben genoemd, liggen er nog een 8tal maten, éér men, achteruitlopende, de 4 van dat verderstelde laschstuk bereikt. En die 8 blijken gelijk aan den laatsten kënongan der postmoenggah gongan's. M. a. w., het moment dat we hebben gebruikt voor den moenggahgong, zou ééngelijk, zooals het er staat, een, derden, kënongslag gekregen hebben, en die lasch ware een gewijzigde vorm der tweede helft van den derden kënongan van een postmoenggahgongan. En we weten er, om den overgang sluitend te krijgen, niets anders op, dan de kënongan ná de tot overgangsgongnoot gemaakte noot te schrappen. Dat zijn dus vijf en een halve maat op den achtsten, en twee en een halve op den negenden balk. Maar bevallen, dat doet dat procédé ons niet.— Wil men niéts schrappen dan zou men naar de maten, direct ná de dubbele-streep i.q. moeten overspringen van een punt dat anderhalven kënongan (of nog een gongan méér) er vóór ligt, en dus zelf halverwege een derden kënongan valt. Dan zou dus de voorlaatste maat van den zesden, óf de zesde maat van den derden balk de maat vlak vóór den sprong zijn. De laatstbedoelde plaats lijkt ons een weinig geschikter. Overigens.... — Of het kán?..... Men weet dat de Hollandsche volksmond wel-is-waar beweert, dat alles kan, máár daarbij z'n uitzonderingen maakt. En, naar Schumann eens heeft geschreven, kunnen er in composities van die dingen staan, waar de componist blijkbaar den juisten kijk op is kwijt geraakt, het objectief hoorende oor voor heeft verloren, door ze zich te váák voor te spelen. — Of dat óók geldt voor reconstructies door musicologen, en voor voorflúten.....?

We hebben reeds gewezen op het váák voorkomen in de notatie door den Heer Seelig van den septiem-sprong nm — lm, (hier: g — fis). Een andere sprong van hetzelfde formaat, namelijk van bm naar br, die drie maal staat in Land's Ilden gongan, (daar als e — d geschreven, bij Seelig zou het worden b — a), heeft Seelig heelemaal niet; de br ontbreekt trouwens bij hem totaal. Dat is jammer genoeg. Want ofschoon de successie bm — br als secunde, en gespeeld uit onverschilligheid en gebrek aan onderscheidingsvermogen, afschuw wekt, is ze, als septiem en met den opzet en de nadrukkelijkheid, die ze híér vertoont, van een pràchtig effect. — Wat Seelig óók niet heeft en de Jogjasche Kratonlezingen, (Land plus Ruitjesschriftlegger), wèl, dat is de opeenvolging, — in dit pélog-bëm-stukl, — van de tonen (gl) dd — pl. Men zie hierboven den geciteerden halve-kënongan. D. w. z., Seelig zou dan toch één maal wèl pl — dd (e — d) schrijven; n.l. bij het terugkeeren, na den Ilden gongan, naar het begin. Maar die pl (e) dáár, zal eenvoudig 'n verschrijving zijn voor gl („fis"); men zie het slot der bëboeká. — Nóg een curiositeit van tonalen aard geeft dit stuk in de notatie van Seelig waar te nemen. Namelijk die noot f (naturel) ééne maat voor het slot. Maar daarover zoo-meteen. — Wat dat ontbreken van den toon br in deze lezing betreft, dat doet de gënding werkelijk

géén goed. De twee Jogjasche (Kraton-)lezingen laten drie identieke halve-kënongan's op-een-rij naast-
elkander in br's culmineeren. Dat had niet gehóefd. Het hadden ook gewone nm's kunnen wezen. Maar nu het br's zijn, maken ze in hun successie een effect van een rééks van architectonische siertoppen op een monument. Bij Seelig echter staan er zoomin br's als nm's, doch hóóge bm's. We twijfelen er volstrekt niet aan, of ze werden bij deze gelegenheid aldus gespeeld. We houden echter niet van dien variant. Het effect van tóppen is behouden. Maar ze hebben nu iets onechts, iets loos' gekregen. Alsof organieke ornamenten van natuursteen afgebroken, en vervolgens door, inderdaad nog hóógere, maar uit pleister bestaande, vervangen zijn. Hun vitale rijzigheid, hun harmonischen zin, zijn ze kwijt. Want de spanning in die melodietoppen bij Land en in de R.sch.-lezing, is van harmonischen aard, ze laten de melodiëlijn een oogenblik in de sfeer der tonaliteit van den dominant reiken. Hiervoren en ook al eerder, (Dj. XIV, 152), hebben we nadruk gelegd op de quintverhouding, die er tusschen pélog-bëm- en pélog-barang-gënding's bestaat of althans bestaan kan. En het moet duidelijk zijn, dat door in een pélog-bëm-gënding den daarin eigenlijk niet thuis hoorenden, immers feitelijk tot Pélog Barang behoorenden toon br te spelen, die gënding voor dat oogenblik hóóger in den quintencyclus wordt geschoven. De pélog-toonsoorten mogen als naar-hun-wezen pentatonisch, en alleen maar accidenteel een of twee extratonen krijgende, worden beschouwd. En in hun zuiveren staat moeten ze, anders dan het, betrekkelijk, aequigrade Sléndro, duidelijk geleed zijn in een groep van twee, en eene van drie tonen; of omgekeerd; en tusschen de twee groepen een gaping hebben, waarin eventueel een extratoon kan opduiken. Denkt men zich de toonsoorten niet binnen een octaaf geperkt, maar daaroverheen dóórlopende, dan zijn er twee onderscheiden gapingen, en wisselen groepen-van drie en groepen-van-twee regelmatig af. Houdt men Pélog Bëm en Pélog Barang, gelijk de saroninstrumenten dat doen, samen binnen één octaaf, dan ligt bij het eerste de groep van drie onder, en bij het laatste die van twee. Máákt men een oorspronkelijk driétonige groep tweétonig dan laat men op de heerschende tonaliteit een middelpuntvliedende kracht inwerken; hetzelfde gebeurt als de tweétonige driétonig wordt. Tot werkelijk moduleeren pleegt het daarbij in de Javaansche muziek niet te komen; maar wel kan dat de gewaarwording geven, dat de tonaliteit aan het zweven raakt. Vaak gaan beide verschijnselen samen: In gedeelten eener pélog-bëm-gënding, waar de extratoon br wordt geïntroduceerd en min-of-meer gaat overheerschen, laat de gënding dikwijls ook tijdenlang haar bm ontbreken. Men kan dan de neiging voelen om in haar tijdelijke groep-van-twee, gl, dd, nu ook die gl te herinterpreteeren, haar hóóge te hooren en intoneeren, wat het Pélog Bëm gehéél in Pélog Barang zou doen overgaan. Met de nieuw ontstane groep-van-drie, lm, nm, br, die, als positiever verschijnsel, aanvankelijk zeker sterker de aandacht trekt, is het eenigszins anders gesteld. Die heeft binnen zich geen toon, die als zoodanig omhoog wil. Maar in haar gehéél stelt ze zich als gelijkvormige afspiegeling van de óude groep-van-drie, bm, gl, dd, daar tegen-over, en daar bóven; en wel een quint, zoo-doende den afstand tusschen het originee en het secundaire tonale peil precies afteeknend. Overigens voelt men zich, speciaal dié groepen-van-drie in het oor houdende, niet zoo zeer opschuiven van Pélog Bëm naar Pélog Barang als naar een nieuw Pélog Bëm, dat abnormaal hoog in den quintencyclus ligt; éven hoog trouwens, als Pélog Barang normaliter doet. (Vgl. Dj. XIV, 153.) —

Niet slechts verschuivingen van het eene tonale peil naar het andere kan men in Javaansche *pélog-gëndjng's* te hooren krijgen, doch ook hun antithetische oppositie. En daárvan geeft onze *gëndjng* een fraai voorbeeld in haar aanhef. Zie *Land*. Immers in de gesignaleerde reeks van congruente halve-kënongan's aldaar, bestaat elke eenheid uit twee tweemaatsmotieven, die niet slechts elkanders omkeering zijn, maar óók ieder in een andere tonale sfeer leven: *bm*, *gl*, *dd*, *lm* contra *br*, *nm*, *lm*, *dd*. En men kan hun conflict niet fraaier op den spits drijven, dan daar in den *liden gongan* der *gëndjng* gebeurt, waar men het hoort concentreeren in dien ééne septiemsprong: *bm* — *br*! De Ruitjes-schrift-collectie heeft dat trouwens nóg iets mooier dan *Land*, daar ze dat moment zuiver binnen haar (weergekeerde) *lambá* houdt, er dus meer breedte, meer gewicht aan geeft. Of, dat weten we nog niet. Dat ómslaan óók van de spoed der beweging in dien sprong zélf, is toch eigenlijk wel prachtig! — Aesthetisch staat dit lang tevoren voorbereide tonale conflict in deze *pélog-nëm-gëndjng* hiér, geheel op één lijn met de, zorgvuldig geprepareerde, tonale synthese in die merkwaardige *pélog-limá-gëndjng Pëngrawit*, waar we indertijd uitvoerig over hebben geschreven. Het, zooëven besproken, kortbeurtige afwisselen van twee tonale beginselen vindt men in béide *gëndjng's*. Stelt de aanhef van *Gondjang*, als gezegd, op die manier tegenover elkander: *bm*, *gl*, *dd*, *lm*, en: *dd*, *lm*, *nm*, *br*, ieder dezer principia belichamend in een tetra-tonisch tweemaatsmotief, in *Pëngrawit*, in zijn *liden postmoenggah-gongan*, zijn de „beurten” minder gelijkwichtig, de scheidelingslijnen tusschen de tonale tegengestelden vallen nu niet steeds samen met een („auftaktig”) metrische caesuur; en bovendien wordt er nu niet met tetra- doch met tri-tonische toonschaal-fragmenten gewerkt, wat echter de tegenstelling, i.c. *pl*, *lm*, *nm*, contra *bm*, *gl*, *dd*, vooral niet minder belangwekkend maakt! (Vgl. *Dj. XIV*, 143, 150.) Men zie het zooëven opgemerkte over de beteekenis van dergelijke *trichorden*, en speciaal over het (quasi) modulatorische vermogen van de ongewone onder hen. En zoo is er alle reden om het al wel zéér ongewone *trichord*, — in *Gondjang*, naar we reeds even hebben aangestipt, voorkomende: namelijk: *gl*, *dd*, *pl*, — nader te beschouwen. Ongevoon voor een *pélog-bëm-gëndjng*. In *Pélog Barang* zou de zóó aangebrachte *pl* immers maar een heel normale extratoon zijn. Maar toch geen zinlooze. Wanneer een *gëndjng* in *Pélog Barang*, — zelf dus een quint hooger in den cyclus liggende dan eene in *Pélog Bëm* (zeg: *Pélog Nëm*), — met behulp van haar *pl*-toon dat *trichord gl, dd, pl* naast haar normale *lm, nm, br* stelt, dan duidt dat een poging aan, zichzelf te buiten te gaan naar de positieve zijde, (Westersch uitgedrukt: er een tweede kruis bij te krijgen). Deze *pélog-nëm-gëndjng* echter, die ná den toon *br* te hebben opgenomen, vervolgens een toon *pl* introduceert op dié manier, tracht op dat curieuze oogenblik langs den quintencyclus twee quinten boven zichzelf uit te stijgen! Van het omgekeerde geval: dat een *pélog-barang-gëndjng* den toon *pl* zou introduceeren op de voor *Pélog Bëm* typische manier, hem n.l. bindende aan de *lm*, zoodat het *trichord pl, lm, nm* ontstaan zou, dat we in *Pëngrawit* het normale *bm, gl, dd* hebben hooren afwisselen, daarvan kennen we geen gevallen. Alreeds de toon *bm* is in *Pélog Barang* véél zeldzamer dan de toon *br* in *Pélog Bëm*. Ongetwijfeld moet zijn optreden het omgekeerde effect hebben van hetgeen die, volstrekt niet erg uitzonderlijke *br* in *Pélog Bëm* bewerkt, en dus een néêrdrücken van het niveau in den quintencyclus te weeg brengen. Hier schijnt te blijken, dat de Javaansche muziek, juist als de Westersche!, aan de bewegingen, uitwijkingen, *cadensen* in positieven zin, primair de voorkeur geeft boven negatieve. (Voor andere Oostersche muzieken dan de direct met de Javaansche verwante, zal dit vermoedelijk

helemaal niet gelden!) Éerder hebben we al opgemerkt, (*Dj. XIV*, 154), dat, indiën er in *Pélog Barang* een *bm* voorkomt, die eenzélde positie kan hebben als de toon *pl* in *Pélog Bëm*. En waar de *bm* in *Pélog Barang*, dus *bm-gl-dd* in concurrentie met *lm-nm-br*, het peil tracht te verlagen (zeg: van één kruis tot de naturel-toonsoort), mag men voor dien toon *pl* en de successie *pl-lm-nm* naast *bm-gl-dd*, zoon neertrekkend effect óók aannemen. Uit een blanco toonsoort, zou men komen in die met één mol, en dus *pl-lm* nm de kracht krijgen van a-bes-c! Een aardige bevestiging daarvan nu geeft dat curieuze extra *chroma* daar vlak voor het einde van Seelig's lezing, die al gesignaleerde „f”. Éen *gongan* eerder staat álles precies net zoo, maar met een „e” in plaats van die merkwaardige noot. Dáár heeft de situatie niets onduidelijks of twijfelachtigs; daar staat zeker: *pl, gl, bm, nm, lm*, en die *pl, gl* zijn een, min-of-meer emphatische, herhaling van het slot der vorige maat, (*nm, lm, pl, gl*). Maar wat dien laatsten keer betreft, men veronderstelle daar niet een verschrijving, die „f” is blijkbaar als zoodanig bedoeld; anders had ze niet uitdrukkelijk door dat kruis voor die slotnoot „fis” kunnen hersteld, en daardoor meteen gewaarborgd, kunnen worden! Wel kan men echter vragen of er niet een fout tegen de muzikale orthographie is begaan, en die „f” eigenlijk een „eis” had moeten zijn, en dus zélf een toon *pl*, echter een aángesette, hóóg geïntoneerde. Men mag die vraag zelfs stellen met zekeren klem omdat er gevallen zijn, waarin men, (dus i.c. wij), haar inderdaad hoort als „hoog”, jazélf bij bepaalde gamelan's geneigd is de successie *pl, lm, nm* chromatisch, als twee op-een-volgende semitonen te verstaan. (Vgl. *Dj. XIV*, 153.) Dat klinkt dan, alsof de *pl*, door wat er boven haar ligt, wordt áán-, en omhoog-getrokken; een leitooneffect dat dus meer speciaal haar relatie tot de *lm* betreft. Dit maakt het ook, om alles in aanmerking te nemen, toch wel wéinig waarschijnlijk, dat we hier met een toon *pl* hebben te doen, die, in de onmiddellijke openvolging de aantrekkingskracht van *nm* en *lm* weerstaan hebbende, nu, los van dat direct contact, alsnog chromatisch verkleurt. De toon zal dus wérkelijk een „f” moeten zijn, en niet een toon *pl* doch een *lm* moeten voorstellen, die daar optreedt, zeg, omdat de speler aan die láátste afdaling van het stuk gróótere extentie heeft willen verleenen, haar niet uitstrekken van *pl* tot *lm*, doch van *lm* tot *lm*, waarbij dan verwezen kan worden naar de, door ons als eenigszins voos gewraakte, uitrekking van de eerste tweemaatsgroep der *gëndjng* om van *bm* tot *bm* te reiken, wat juist alleen in deze lezing van Seelig voorkomt. Maar op het thans beschouwde moment ware dan den *rebab*-speler, althans aan zijn hoorder, gebleken, dat in dit geval de afstand van *lm* tot *lm* géén octaaf was: één máát vóór het einde zou de *gëndjng* nog door die tonen *pl* in subdominant-sfeer (met, om het zoo te zeggen, één, tot op dat moment verwaarloosde, „mol”) gehouden worden, om pas in en door haar láátste maat *tonaal t h u s* te komen. De hier gefixeerde observatie ware van bijzondere beteekenis. Immers, wé ook er toe mocht neigen, zich te laten overheerschen door de theorie, en te hooren wat deze verwachten doet, — de ooren van dezen belangstellende, van den Heer Seelig, zijn zéker niet door de nevels van grijze theorema's beslagen, noch is de onbevangenheid van zijn observatievermogen „von des Gedankens Blässe angekränkelt!” — Elders dan op de eerder gesignaleerde, zéér ongewone, plaatsen, waar deze *pélog-nëm-gëndjng* het, naar *pélog-barang*-trant, met haar toon *pl* hoog in den quintencyclus zocht, zal men dus de momenten dat die toon optreedt, als her, i.c. normalere, áfdalen in subdominant-richting mogen beschouwen. Toch zijn die onderling nog niet gelijkwaardig. Het normaalste treedt bij *Land* de *pl* eigenlijk op in den laatsten halven *kënongan* voor den *moenggah-gong*, trouwens naar wezen gelijk aan die slotmaten bij Seelig, welke

op hun beurt weer met de uiteindelijke slotmaten volgens Land corresponderen, ja zich daarop zouden kunnen beroepen voor de extensie van de slotdaling tot „octaaf“-wijdte. Het, verborgen, terugmoduleeren of -cadenceeren van subdominant- naar tonicapeil zal dus ook hier verondersteld mogen worden. De dominantzijde is hier echter buiten spel gebleven, terwijl overigens bij Land niet lang na, ofwel vóór een toon pl, er ook een br is opgedoken; d. w. z. vaker er vóór. Waarschijnlijk beduiden ze dan elkanders contrepoid, waardoor de tonaliteit wel veerkrachtig om haar middelstand heen schommelt, gewoonlijk het éérst naar de dominantzijde, (dit dus in tegenstelling met het cadenceeren van Westersche muziek), maar haar as in het lood blijft. Bij deze gelegenheid komt het ook vaak tot een successie van drie secundenschreden, dus vier secundentonen (i. c. : br, nm, lm, pl), die overigens in deze muziek met van nature een gaping in haar schalen na tenhoogste drie tonen, een groote en gevaarlijke abnormaliteit is, welke de tonaliteit dreigt te ontwrichten. Men zie het eerder, (Dj. XIV, 152), opgemerkte over de opeenvolging nm, lm, pl, dd, in Pélog Bēm. Een heel eigenaardigen indruk maakt ook nog de eerste kēnongan van den liden gongan volgens de lezing van den Rschr. I. en van Land; na twee-en-een-halve maat pl, (in lange noten of in ngēntjot's), staat er: / lm nm pl lm / nm pl lm nm / br lm nm br / nm gl lm nm / lm dd gl dd / gl. Hoofdzakelijk zal dat wel komen doordat dat viersportige toonladderfragment in dit geval naarbóven wordt beklommen. Maar óók, doordat die toon pl daar aan het begin zoo koppig wordt aangestampt tot een, in den grond toch al wel heel ónsolide, schijnfundament. En doordat de amplitude der melodiebeweging zoo curieus beperkt wordt gehouden, terwijl anders de themalijn in de br-pl-momenten eer stout, ja stormachtig van beweging is. Maar nu zijn tonaal belangrijke tonen daaromtrent tijden-lang absent, de bm gedurende 15, de gl gedurende 9, de dd gedurende 7 maten. Zoodat dat tonale conflict zich daar in een half luchtledig afspeelt, zijn vuur niet uitvlamt doch smeult en walmt. — Hoe dit zij, als wat we hierboven allemaal opgemerkt hebben juist is, dan zou de gēnding Gondjang met haar verholten harmoniebeweging niet minder dan vier tonale niveau's bestrijken. Wanneer haar naam dus iets als „Tuitelig“ mócht beduiden, en op haar gebrek aan tonale stabiliteit doelen, dan ware dat niet om zich over te verwonderen! Die vier toonpeilen zou men dan in hun onderlinge verhouding kunnen karakteriseeren door de volgende, analoge reeksen: (I) pl, lm, nm, —, bm, gl, —, (pl, lm, nm); (II) bm, gl, dd, —, lm, nm, —, (bm, gl, dd); (III) lm, nm, br, —, gl, dd, —, (lm, nm, bp); (IV) gl, dd, pl, —, nm, br, —, (gl, dd, pl). Een-en-ander overzettend in Westersche toonnamen, (absolute ligging als bij Land), en volgens Westersche methode de quintrelaties duidelijk makend door het aanbrengen van kruizen en mollen, krijgen we: (I) a, bes, c, —, e, f, —, (a, bes, c). (II) e, f, g, —, b, c, —, (e, f, g). (III) b, c, d, —, fis, g, —, (b, c, d). (IV) fis, g, a, —, cis, d, —, (fis, g, a). De reeksen zijn hier zoo ver doorgezet, dat men ze, naar keuze, kan aflezen met de groep van drie, óf met die van twee tonen beginnende. Pélog Bēm wordt dus gerepresenteerd door de éérste positie van (II). Pélog Barang door de tweede positie van (III). De tweede positie van (I) levert de bij-tonaliteit van Pélog Bēm, gelijk we haar vooral in Pélog Limā hooren optreden. (Zie ook nog Dj. XIV, 163). De eerste positie van (IV) ontstaat wanneer in Pélog Barang de toon pl optreedt. — Wat de realiteit der kruizen en mollen aangaat, het onderscheid tusschen Pélog Barang en Pélog Bēm hooren we nagenoeg steeds aldus, d.w.z. als een verkleuring van de gl meebrengende, of daardoor veroorzaakt. Echter niet bij sommige gamēlan's, die de gl objectief aan den lagen kant hebben liggen; mits er ook geen zangstemmen of rébab zijn, die haar naar boven trekken. (Vgl. Dj. XIV,

246.) Den toon lm hooren we nooit als „bes“, weleens het interval pl — lm semitoonachtig maar dan geïnterpreteerd als „ais“ — b. (Vgl. Dj. XIV, 153.) De bij-tonaliteit in Pélog Bēm, — die in stukken als Pēngrawit zich met een zoodanige positiviteit tegenover de gewone kan stellen, dat men bij oogenblikken weleens kan vragen: welke is het die nu eigenlijk de tonaliteit (paṭēt) van het stuk determinéert?, — (op een dergelijke manier als we weleens binnen slēndro-stukken hebben gevonden voor de paṭēt's Nēm en Mēnjoerā), — in de mērong van de pélog-limā-gēnding Lārā djalā (zie Dj. XIV, 149) heerscht die „bij-tonaliteit“ onvermengd, — krijgt voor onze ooren juist zijn bijzondere bekoring door wel op Barang te lijken, maar er niet heelmaal aan gelijk te zijn; óók niet naar innerlijke structuur. M.a.w. we blijven die lm hooren als b, en niet als bes. Wat die „cis“ betreft, daarvan meenen we er wel soms enkele als een aparte intonatie van zangeressen gehoord te hebben.

Belangrijk in verband met het hier aangevoerde zijn ook de opmerkingen van den Heer Mohamad, (men zie in Dj. XVI, op blz. 235, het einde van onze Aanteeken. 6), over de paṭēt's in Pélog. Hij laat zich niet uit over de begrenzing hunner toonladders, maar brengt een themafragment achtereenvolgens in de met hen corresponderende liggingen. En wel zoodanig, dat een successie, die zou luiden in Pélog Limā: bm, gl, dd, lm, nm, zou worden in Pélog-Barang: lm, nm, br, gl, dd; daarentegen in Pélog-Nēm: dd, lm, nm, bm, gl. Maar hij heeft zelf nogal bezwaar tegen het resultaat der laatstbedoelde overzetting. D.w.z. factisch is hij van Pélog Limā naar Pélog Nēm gegaan, en zegt dan: „Wanneer de toon bem [uit] paṭēt lima getransponeerd wordt [naar] paṭēt nem, dan moet men eigenlijk, om de harmonie in de getransponeerde stammooten te behouden, den toon pelog nemen, in plaats van den toon ḍaḍa, zooals practisch gedaan wordt“. M.a.w.: Hij krijgt als „paṭēt nem, doch met gebruikmaking van den toon pelog“: pl, lm, nm, bm, gl. Want, merkt hij nog op, anders zal het fragment [van Mēgatroeh — dezen naam hoorden we afleiden van pēgat: scheiden + roeh: ziel, —] „niet zoo harmonisch klinken“. En hij heeft stellig gelijk. Immers kan bij de, volgens hem door de praktijk gevolgde, overzetting, die er een is van modalen aard, door de gróóte ongelijkheid der toonschreden in een pentatonisch pélog, een melodische lijn nogal leelijk uit haar evenredigheden raken. En hij vervangt die overzetting door een feitelijk tonale, die géén, of nagenoeg geen verandering der proporties ten gevolge heeft. — De Heer Mohamad eindigt zijn opmerkingen over de pélog-paṭēt's als volgt: „Volledigheidshalve is hieronder nog een paṭēt bijgevoegd, die, hoewel niet in gebruik, m.i. geen wanklant doet hooren. Deze paṭēt, waarbij men de twee (. . .) tonen pelog en barang moet gebruiken, wordt verkregen door een muziekstuk in paṭēt lima, dat met den toon bem inzet één (pelog)toon hooger te spelen en dus met goeloe [in te zetten]“. De toonladder wordt dus thans: gl, dd, pl, nm, br. En zoo heeft dus deze Javaansche briefschrijver juist al de vier tonaliteiten opgesteld, waartoe we óók zijn gekomen, en die alle, hetzij als hoofdtoonsoorten, hetzij als bijkomstige, werkelijk voorkomen in de Javaansche muziek. Zijn Paṭēt-Lima en zijn Paṭēt-Nēm-vande-praktijk hooren thuis in (II). Zijn Paṭēt-Barang in (III), zijn herziene Paṭēt-Nēm in (I), en zijn nieuwgevonden paṭēt in (IV). De resterende drie mogelijkheden, althans denkbaarheden: br, bm, gl, —, pl, lm (2 mollen): dd, pl, lm, —, br, bm (3 mollen): en: nm, br, bm, —, dd, pl („3" kruizen), hebben in de Javaansche muziek geen werkelijke beteekenis, komen er niet in voor; óók niet als bij-tonaliteit. Het interval br — bm zou er in hebben te beduiden niet een onverzoend conflict, doch iets normaals. Dát zal overigens wel niet van het gebruik dezer toonschalen terughouden. Het Javaansche Pélog

heeft echter blijkbaar aan vier quintniveaus, aan drie quintschreden, een voldoende uitgebreid harmonisch palet. Vgl. ook Aanteeken. 25) slot!

Wat we nog zeggen wilden, Ki Adjar Déwan-tārā die vroeger, (zie Dj. XIV. 152, waar we notities hebben verwerkt, gemaakt bij een onderhoud met den Hr. D.), in Pélog de paṭēt Barang noteerde met den toon lm als uigangstoon, als 1 van zijn cijfertoon-schriit, maar voor de beide pélog-bēm-paṭēt's: Nēm en Limā den toon bēm als uitgangspunt had, heeft dit notatiesysteem niet gehandhaafd. In de paṭēt Limā schrijft hij thans de reeks bm, gl, dḍ, /lm, nm / met de cijfers 1 tot 5. In paṭēt Nēm de reeks nm, /bm, gl, dḍ, /lm. In paṭēt Barang: lm, nm, br, /gl, dḍ. Hoofdtönen steeds de 1 en de 4. Dus in Limā de quint bm - lm; in Nēm de quint nm - dḍ; in Barang de quint lm - gl.

Limā en Barang zouden dus gedomineerd worden door wat ons hun leitonquint lijkt. Nēm door de hoogste zijner beide andere quinten. M.a.w., in het eene, en in het andere geval zijn de reeksen van 1 tot 5 volstrekt niet functioneel gelijkwaardig. (Men zie de plaats der groote intervallen, aangeduid door die schuine streepjes.) Een niet zeer gelukkige incongruentie!

17) De gēndjng. bij Seelig voorkomende onder het No. 130, op blz. 100, noemt hij Ladrangan Gondjang seren. We lezen dit laatste woord als sērēn; maar de Ruitjesschrift-legger schrijft Gondjang sērēt. In ieder geval zijn beide lezingen nauw verwant en veroorloven dus controle op de eerste van hen, die hevig aan metrische disproporties lijdt. — We zullen, van dit moment af aan, onze voorstellen tot wijziging in receptenstijl geven. De uitvoerige motiveeringen hebben reeds al te veel plaatsruimte gekost. Men nummere de maten tusschen het paar dubbele-strepen „volltaktig”. Men neme m.13 — m.20 (incl.) tweemaal zoo vlug. Ook m.31 — m.42 (steeds incl.) dubbel zoo snel. (Te vergelijken: m.64 — m.69!) Men schrappe of m.49, of m.50. (Vgl. m.47 — m.50 met m.25 — m.27.) Men lassche tusschen m.55 en m.56 twee maten in een „quint” hooger dan m.66 en m.67, dus: / bes (punt) q bes c / rust c bes g /. Men neme m.58 — m.61 half zoo vlug. (Vgl. m.21 — m.28!) Na m.69 voege men een dubbele-streep plus herhalingsteeken in.

Daar niet alle geleidingspunten van de lezing Seelig na deze orthopaedische operaties samenvallen met die van de lezing R.schr.-legger, zijn onze emendaties niet volkomen zeker. De verschillen hebben echter niets bedenkelijks. Gong's vallen er in m.1, m.21, m.43, m.58, m.70. Kēnong's in m.5, m.9, m.13; m.25, m.29, m.35; m.47, m.52, de nieuwe maat onmiddellijk na m.55; m.60, m.62, m.66. Daarvan divergeeren het 2de kēnonganslot liden gongan: bij R.schr.l. gl, bij Seelig lm. Het 1ste kēnonganslot lVden gongan: bij R.schr.l. nm, bij Seelig dḍ. Het 2de kēnonganslot lVden gongan: bij R.schr.l. gl, bij Seelig lm. — Seelig heeft deze gēndjng niét in de lage ligging genoteerd: de toonladder van br tot en met nm luidt ditmaal bij hem: c, d, f, g, bes. Hoofdinterval nm — dḍ, bes — f. De gl, (S.), ware liever te lezen als: es. Wat de lm betreft nog het volgende: Zoowel de R.schr.l. als Seelig schrijven de bēboekā en den aanhef der gēndjng tetratonisch, zonder lm. Maar Seelig valt wat dat betreft al te gauw uit zijn rol: reeds in het begin van den 2den kēnongan duikt er een g (lm) op. De andere lezing is wat dat betreft veel aardiger. Die komt pas op de lm kort voor het eind van gongan I. Om het effect dat zoo ontstaat na te gaan met zijn gevoel, leze men voor de éérdere g's van Seelig gl (d, resp. es) in de plaats. Maar onverschillig wāar precies in het verloop van gongan I de lm intreedt, het is uit het melodisch verband duidelijk, dat ze dat doet als de normale ondersecunde van de nm, bes, en onderquint van de gl. (dus

ten rechte van den es). Ze is m.a.w. een as, een (s.²). Nu moet men echter eens nagaan, hoe het met de lm is gesteld tegen het einde der gēndjng. De laatste lm's waar het zooëven opgemerkte min-of-meer van geldt, liggen in m.51 en m.52. Maar die van m.54 en m.55 en van onze twee geïntercalleerde maten zijn, althans blijken achteraf, de bovenquinten van noten br in m.64, m.65, m.66, m.67, en dus zelf rechtens te lezen als „g”! De lm's in m.58, m.59 en m.62, quinteeren br's uit m.44, m.46, m.49. Daarna zijn er een vijftal maten géén lm's aan de lucht. En daar na en ten slotte staan er nog twee, in m.68 en 69. Maar dat zijn de onderquinten van noten gl, (ten rechte „es”), in m.56 en m.57, en dus zelf weer „as”! M.a.w., de gēndjng die geruimen tijd in méér-dan-slëndro-sfeeren verkeerd heeft, daalt weer tot haar eigenlijke niveau. En daarmee wordt de lm, die gedurende dat uitwijken of cadenseeren naar de tonaliteit van de dominant, met zeer hooge functies is bekleed geweest, als „g” de (d.³) van de origineele en de (d.²) van de nieuwe toonsoort was, als as gedegradeerd tot niet meer dan de (s.²) der hoofdtoonsoort, een baantje welks drager zoo weinig van belang schijnt, dat men hem eigenlijk liefst maar ziet ontbreken. Aldus, aan den lagen kant, aan de achterdeur van de toonsoort maar weinig in tel, ja daar liefst helemaal buiten gelaten, en aan de vóórdeur een geziene en opzienbarende gast, heeft de toon lm in Mēnjoerā wél een dubieus karakter!

18) Seelig's No. 181, blz. 132, „Gēndjong”. Correcte transcriptie. Den slotgong heeft men al ingevuld. Genoteerd naar lage stemming: de a is een br.

Seelig's No. 56, blz. 54, Gindjong. Pélog Nēm is hier genoteerd met b, c, d, f(l), fis, g, voor de reeks bm, gl, dḍ, pl, lm, nm. De Heer Seelig zal op de plaatsen waar hij zoo onmiddellijk f en fis (plus g) naast elkander heeft genoteerd, niet aan bepaald de trappen van de pélogtoonschaal gedacht hebben, doch eer aan toonflexies, zooals die op een instrument als de rēbab inderdaad gemakkelijk en tot tamelijk willekeurige en vage „bedragen” optreden. Het kan echter geen toeval zijn, dat ze in dit stuk alléén precies op dat niveau vallen aan te treffen. Die „f” is dus o.i. op te vatten als een pl en te schrijven als „eis”. Dat de questieuze toon werkelijk de kwaliteit van zelfstandige, zij het danook ongewone, toonsoort heeft, kan nog blijken door m. 9 plus m. 10 te vergelijken met m. 25 plus m. 26; — U heeft toch, hopen we, de maten van het stuk genummerd, („volltaktig” en te beginnen na de eerste dubbele-streep)? — Hier wijken de 1ste en de 11de gongan van deze lezing een weinig uitéén, varieeren elkander, waarbij c, eis, fis in de bovenquint wordt weergegeven met g, b, c; andersgezegd: gl, pl, lm met nm, bm, gl. Het ware móóier geweest zoo die pl-lm daar hadden willen klinken als e-f. Men vergelijke het in het laatste deel van Aanteek. 16) terzake opgemerkte; maar we hebben daar ook reeds vermeld, dat dat praktisch (meestal) niet lukt, ondanks den theoretischen zin van dat interval. Daarentegen is het géén zeldzaamheid, dat de reële toon-hoogten of -intonaties een opvatting der successie pl, lm, nm als chromatisch suggereeren. (Vgl. ook Dj. XIV, 246, 153.)

Wat de architectuur van Gindjong in deze lezing betreft, zouden we het volgende willen voorstellen: In m. 1 vervalt het herhalingsteeken. Vóór m. 13 (dus voor een n3), zette men een dubbele-streep en opene een herhalingsteeken. De verwijzingsswastika voor m. 17, (vóór de slotnoot lsten gongan dus), vervalle. In m. 33 vindt men de 11de gonganslotnoot; evenals de 1ste een lm, fis. De swastika voor m. 37 (vóór een n1) blijft, maar sluit nu niet een over te springen passage af doch opent er een. De 11de gongan eindigt met de bm, b in m. 49. De sluit-swastika valt samen met het sluit-herhalingsteeken na m. 60, (en staat dus, idealiter vóór een n3-plaats). De dubbele-streep voor m. 61 opent géén herhaling. De noot er onmiddellijk na, (fis, lm), is een

ni-noot. M. 68 schrappe men! Vóór m. 74 komt een dubbele streep, die tevens een herhaling opent. De noot dadelijk na die dubbele-streep, (hooge fis, lm), sluit den gongan. M. 83 schrappe men. M. 86 schrappe men. — Mocht men als (post)moenggah niet één gongan der notatie willen herhalen doch twee, — (noodzakelijk is dat zeker niet), — dan voege men ná m. 91 en vóór m. 61 in: m. 33 tot-en-met m. 36. — De normale méronggongan's (de 1ste en 11de) van No. 56 kloppen nu in alle hoofd zaken goed met die van No. 181 (en de vele andere, correspondentie, notaties). Ook met den postmoenggah-gongan ééner-, en anderzijds is dat het geval. Maar alle notaties, naast Seelig's No. 56 in ons bezit, laten de gongan's zonder uitzondering eindigen op eenzelfde toon. Zulk een uitwijkende of cadencerende gongan als deze eene lezing van Seelig bezit, — die, zooals dat meer voorkomt, deels een quint hóóger in den cyclus ligt dan de hoofdgongan, maar een quint láger dan deze eindigt, — heeft er geen enkele. Vandaar ook dat onze voorslag ter reconstructie een gissende hypothese heeft moeten blijven. Wat de tonale sfeer van No. 56 aangaat, ondanks zijn grapjes met dat chroma omtrent den toon pl, toont het zeer duidelijk, dat het uit Sléndro (9) naar Pélog (6) is overgezet. Deze pélog-vorm blijft zelfs veel langer en braver tetra-tonisch dan No. 181, laat volle drie kénongan's den toon dd ontbreken wier afwezigheid in sléndro-sângâ-géngding's een sieraad is. — De éénige sléndro-menjoerâ-lezing van Géndjong, die we bezitten, (eene in den Ruitjesschrift-legger), vertoont 'n eigenaardige verhouding tot de (vele) sléndro-sângâ-notaties. Deels ligt ze behoorlijk één trap, dus twee quinten hooger, grootendeels echter ook een trap láger, wat neerkomt op drie quinten hooger. Inderdaad is ze dan ook van héél hoogen quintenadel. Al haar tonen lm hebben den zin van (d.³). Aardig is, dat ze die hooge positie ook demonstreert door haar blazoen, door den aanhef der béboekâ n.l. Daarin immers blijkt de gl ontbrekend. De zoo gevormde tetra-tonie ligt een quint hooger dan die van de hoogste der „bestánde“ patêt's, Mênjoerâ. Haar éigen aanhef wordt vervolgens gevormd door een tetra-tonie met ontbrekende nm! D.w.z. de Dominant-tetra-tonie van dat Meer-dan-Mênjoerâ. (Zie ook het laatste deel van de volgende Aanteekening.)

19) In de notatie van Géndjong goling bij Djak. & Wignjá, (No. 59, blz. 103), zal het noten-cijfer 2 aan het eind van den vierden regel zoo'n rond haakje boven en onder, (overspringteeken) moeten hebben, en de tweede 5 op den volgende regel géénerlei haken.

Het No. 80, blz. 75 van Seelig, „Gedjong (sic) goling“, staat, gelijk het register ook opgeeft, in Pélog Barang. De absolute hoogte der notatie is lager, dan bij Land. De overdracht, van Pélog-Bēm uit gerekend, is normaal, d.w.z. bereikt door van de ééne, pentatonisch genomen, toonsoort, naar de andere, idem idem, één trap omhoog te schuiven. Dus bm, gl, dd, lm, nm, wordt: gl, dd, lm, nm, br. Of, aangezien onze pélog-bēm-lezingen op het niveau van Land liggen: e, f, g, b, c, wordt: Seelig e(s), f, a, bes, c. Land heeft géén, de anderen enkele tonen pl. — Verzoeken ditmaal de maten bij Seelig („volltaktig“) te nummeren, de béboekâ inbegrepen. (Men krijgt er dan 45.) Gong's vallen er onmiddellijk na iedere dubbele-indeelingstreep. Het slotherhalingssteeken moet vervallen. Men schrappe m.20, m.21; m.38, m.39; m.42, m.43. Ofwel, als men dat liever ziet, neme men m.19 — m.22 (inclus), en voorts m.37 — m.44 (idem) dubbel zoo vlug. Dit maakt den ingreep minder gewelddadig, maar wij aanvaarden de verantwoordelijkheid voor die zachtheid níét! Denkt men zich de notatie Seelig dubbel zoo breed geschreven, — wat vaak wenschelijk is, — en neemt men voor de tel-tijden, (dan kwarten,) een spoed

van 32 per min. aan, dan worden de snelste der rébab-nootjes dus 16den: bij zulk een tempo! En zelfs als men aan een mouvement denkt om op te dansen en het dus zestienden worden bij een, andante, tempo van 64, dan ware dat in absoluten zin volstrekt niet zoo erg vlug. Maar voor rébabfiguraties wordt de zaak ons dan toch heelemaal wat te vliegerig. En we kennen het ook niet van dat instrument, het in den laatsten kénongan zoo extra op haren en snaren te zetten! Het is óók niets voor haar, om een eventueel slotritardando-zónder-voor-afgaand-accelerando tot extra accrobatic op het slappe koord harer snaren te gebruiken; ze sterft dan fatsoenlijk méé met het algemeéne morendo. — We hechten er bepaalde aan, ditmaal een lezing, waarmede we die van den Heer Seelig hebben vergeleken, hier mede te deelen, opdat de Lezer zien kan, dat we niet met willekeur tegen diens notaties zijn te keer gegaan. doch ze, integendeel, behandeld hebben met redelijk overleg. Hier volgt dus een notaat naar het spel van Mardi-Raras, dat de géngding gaf als kêtawang, en dus den 16-matigen gongan, gelijk die b.v. genoteerd is door de Heeren Lëbdápradāggā en Djatiswārā, verknippte tot vier 4-matige. Overigens kloppen die twee pélog-bēm-lezingen zoo nauwkeurig als men maar wenschen mag. — In het volgende notaat, dat overigens geen toelichting behoeft, beteekent np (napas) eene rust, of, vaker, de verlenging der voorgaande noot, ter lengte van een teltijd, (dus 8ste à la Seelig). Ziehier dus Géndjong goling (Pélog Nēm): gl np / bm np gl np / Nm np dd np / gl np nm np / LM np np lm / lm lm lm dd / Lm nm nm dd / lm dd gl bm / GL nm nm np / np nm lm pl / Lm bm gl bm / nm dd lm dd / GL dd lm nm / lm gl bm gl / Nm dd lm dd / gl np bm nm / LM.

Men vergunne ons thans ook nog twee, eenvoudige, sléndro-sângâ-lezingen te geven. De toonnamen met één hoofdletter beduiden, evenals zooëven, de plaatsen van een kénong-, die met twee hoofdletters, van een gong-slag. Teneinde de natuurlijke ontplooiing van het thema te kunnen aanduiden, hebben we accenten aangebracht ter onderscheiding der octaaflijgingen. Het laagste octaaf, — ditmaal loopend van lm tot inclus dd, (lm, nm ligt dus onder br, gl, dd!) — heeft er géén: de tonen daar bóven wel een. Bij de lezing Ruitjesschrift-legger zijn die accenten echter aangebracht naar het voorbeeld van de lezing Djak. & Wignjá, en, waar die ons, door divergenties, geen zekerheid bood, naar onzen eigen smaak. We hebben n.l. ingevolge den beperkten tijd dat de legger tot onze beschikking stond, niet óók van die octaafteekens kunnen nota nemen. Of-schoon de octaafpositie der tonen hier dus niet op authenticiteit kan bogen, zal er niet veel aan ontbreken: Javaansch en Westersch muzikinsinct en aesthetische smaak blijken eenstemmig tenopzichte van de eischen der groote contouren van gamelanthema's; ontvouwt men zoo'n géngding-cantusfirmus volgens eigen inzicht, en vergelijk dan achteraf een Javaansche van octaafteekens voorzien notatie, dan blijkt het verschil van geen belang, en niet principieel.

Aangezien de thema's door zulk een uiteenlegging enorm winnen, en het dus ook allesbehalve waar blijkt, wat we indertijd hebben verondersteld, dat ze eigenlijk geen bepaalde contouren hadden, begrijpen we niet goed, hoe de Javanen het buiten een gamelaninstrument kunnen stellen, dat het thema speelt in zijn eenvoudigen vorm maar met behoud zijner natuurlijke contouren. In de paraphraseerende stemmen raken die onder de verbloemingen te zeer bedolven om duidelijk te spreken, en de rébab heeft een te zwak geluid en een te bedeesde voordracht om een duidelijke uitspraak te waarborgen. Ook al houdt ze zich, — vooral te Jogja, — in haar partij dicht bij de themalijn, ze gaat zich toch nogal te buiten aan tamelijk frunnekerige, en door de weinig concieze intonaties nogal vale, florituren: men moet die stem dus liever níét met

opzettelijke aandacht gadeslaan. Het opgesloten houden geeft aan dat geraamte-der-gēnding (baloengan-ing-gēnding) zeker een groote, compacte, nadrukkelijkheid, maar schaadt de, in wezen vaak aanzienlijke, melodieuzeheid der thema's enorm. Om ze uit hun positie van in een te kort koffer-tje gepakte jasjes te helpen (vgl. Dj. VIII, 39, 38), en af te helpen van de daardoor ontstaande valsche plooiën, zou de gamēlan dus een, laag liggend, instrument van saron-, of nog liever van slēntēm-type moeten rijk zijn met, zeg, twee octaven omvang. Men mag wel vragen, wáárom dan eigenlijk de *gambang-gangsa*, die een voldoende omvang had, zoo buiten gebruik is geraakt? Maar dat was, voor zoover we weten, ook geen werkelijk thematisch, doch een quasi-paraphraseerend instrument, d.w.z., bij zijn bijlage C teekent L a n d aan, dat „de *gambang-gangsa* dezelfde octaven speelt als de houten *gambang*, doch met dit onderscheid, dat de hoogere noot eerst na de lagere wordt aangeslagen”. En dat meenen we ons ook wel van de Sálásche gēnding Tjálápità te herinneren. (Het, vlugge, thema daarvan zou zelf vier noten per teltijd (van zeg 36 in de minuut) hebben, en de metalen *gambang* door dit náklappen in octaven nog dubbel zooveel onder-deelen. En, zoo het klankkarakter van het instrument in den Sáláschen Kraton typisch is, ook door dat timbre, door zijn eigenaardige glazen helderheid, voor het spelen eener partij als hooger bedoeld, niet zeer geschikt zijn; men kijkt er werkelijk van op, met de gedachte: Hé, wat is dat. Een in zijn soort fráái geluid. Maar te excentrisch voor melodischen kern der gēnding's. — Van de oude Tjirbonsche *gamelan-pelag*, „*Mega-mendoeng*”. („Regenwolk”), onlangs door het Java-Instituut aangekocht voor het Museum „Sánā-Boedājá”, heeft die *gambang* niét dat helle geluid als we goed gehoord hebben. Maar zijn klankkleur sprak maar weinig door de manier, waarop het instrument bij de eerste bespeling geslagen werd. De nijāgā's (of liefhebbers?) i.q., blijkbaar niet aan het instrument gewend, bezetten het of getweeën, ieder de helft voor zijn rekening nemend, en den cantusfirmus samen in eenvoudige, niét-naklappende octaven métslaande; of alléén de bovenhelft was bezet. Zoo diende het voor niet meer dan het simpele versterken van de saroninstru-ment-groep.

Hier volge nu het thema, d.w.z. de postmoenggah-gongan, (die gelijk is aan den lāmbā-vorm van de mé-rong), der Ruitjesschrift-lezing, in Sléndro Sāngā, van Gēndjong goling:

dd np / gl np br np / nm np, dd np / gl np nm' np /
Lm' np, nm' np / lm' np dd np / lm' np, nm' np / lm,
np dd np / Gl np, br np / nm np br np / lm np, br
np / nm' np dd np / Gl np, nm' np / lm' np br np /
nm np, dd np / gl np nm np / LM np.

Gēndjong goling, Sléndro Sāngā, lezing
Djak. & Wignjá:

br np / gl np br np / nm np, dd np / gl np nm' np /
Lm' np, dd np / lm' np br np / nm' np, dd np / lm,
np dd np / Gl np, lm' np / nm' np dd np / lm' np, br
np / nm' np dd np / Gl np, dd np / lm' np br np /
nm np, dd np / gl np nm np / LM np.

Men ziet, dat de verschillen tusschen deze Jogjasche en deze Sálásche lezing niet groot zijn. Maar toch geenszins onbelangrijk. Dat wordt men dadelijk gewaar, letten-de op de immanente harmoniebeweging, welke dit thema, naast de manifeste melodische beweging, draagt en inhoudt. Voor de waarneming van bedoelde harmonieverschui-vingen, andersgezegd van het cadenseeren der gēnding's, zijn zulke kalme, langnotige varianten heel geschikt. We kunnen in gevallen als deze de, hierboven door komma's van elkander gescheiden, quasi tweemaats-groepen, (juis-ter: gróóte viertēlsmaten), als de eigenlijke eenheden be-schouwen, die dus de op-een-volgende harmoniemomenten belichamen, zoodat de harmoniebeweging voortschrijdt van groep tot groep. Daar zoo'n groep (of maat) maar vier

themanoten bevat, kán ze nooit anders inhouden dan een, al dan niet volledige, tetratonie. Alleen de waardeschatting van een defect viertal kan dus eenige onzekerheid geven: overigens ligt de „verholten” harmoniebeweging in zulke eenvoudige varianten eigenlijk klaar aan den dag. — We hebben al eerder de ieder der patēt's karakteriseerende, overheerschende quint opgegeven. Trouwens ook al wel de hen successievelijk kenmerkende tetratonieën. Deze bevatten de kenmerkende quint der toonsoort, plus ééne er boven, en eene er onder in den quintencyclus gelegene, brengen die (3 quintenschreden, dus) 4 quintentonen ech-ter in zoo compact mogelijken vorm. Men kan dus ook zeggen, dat ze de twee hóófdquinttonen van de toon-soort geven, plus de twee daartusschen gelegen toon-schaaltrappen. (Nog anders gezegd: de hóófdquint mèt de twee tonen die ze omvat.) De hóófdtetratonie van Sléndro patēt Sāngā is andersgezegd: LM, nm, br, GL. Dit is dus de tonica-tetratonie, die we willen aanduiden met Tl. Van Sléndro patēt Nēm is de Tl: GL, dd, lm, NM. In een stuk, dat in patēt Sāngā staat, heeft dit echter de betekenis van Domi-nant-tetratonie, dus: Dl. Van Sléndro patēt Mēnjoerā is de Tl: NM, br, gl, DD; in patēt Sāngā heeft dit viertal tonen echter den zin van tetratonie van den dominant van den dominant, dus: D₂l. Een nóg hooger in den cyclus gelegen tetra-tonie: DD, lm, nm, BR, zou alleen als tijdelijke tonica, door „modulatie” van Mēnjoerā uit bereikt, in aan-merking komen, beteekent echter, van Sāngā uit bezien: een D₃l. Een tetratonie BR, gl, dd, LM — vgl. ook het slot van Aanteeken. 18), — kan bijvoorbeeld de D₂-tetratonie zijn van Mēnjoerā; maar in andere omstandigheden ook worden opgevat als lāger in den cyclus liggende dan de Tl van Sāngā, en dus als de Subdominant-tetratonie van die toonsoort zijnde: de Sl van Sāngā dus. — Een tetratonie welks laagste trap ontbreekt geven we een accent vóór-, en een met mankeerende hoogste trap, een accent áchter-aan, (dus: 'Tl; D₂l'). — Wanneer we nu eerst de harmonie-beweging in de hooger gegeven laatste lezing in be-schouwing nemen, dan zal het duidelijk zijn, dat de éérste, defecte, tetratonie van de gēnding opgevat moet worden in T-zin. (De noot-ervóór, slotnoot bēboekā, doet zijn invloed gelden; hetzelfde geldt m.m. voor de vierde 4tonie.) Zoo krijgt men dus als cadence van dit the-ma: 'Tl Dl; D₃l, Dl': 'Dl, D₂l; D₃l, Dl. — Bij de Jogjasche echter vindt men: D₂l, Dl; 'Dl, Dl; Tl, D₂l; Tl', Dl. — Men ziet, bij niet zeer groote afwijkingen in de melodische gedaante van het thema, — meestal betreffen ze maar een enkelen toon, alleen in het derde grootemaat-motief zijn ze belangrijk, — is de invloed op de inhaerente harmoniebeweging aanzienlijk. Maar ook bij Westersche muziek kán een verregaande verandering van het harmoniegehalte door veranderingen van maar enkele tonen worden uitgelokt. Alleen ware nog weleens te overdenken, of in deze Oostersche missschen iets dergelijks mogelijk is als H u g o R i e m a n n voor de Westersche heeft aangetoond, waarin bepaalde accoorden of liever „Klanken” kunnen voor-komen, vermoed in de gedaante van andere, (zijn „Paral-lel-” en zijn „Wechsel-klänge”), wat hier dan zou moeten gelden van tetratonieën. Hoe dit nu echter zij, en de cadencen der twee vormen nemende als inderdaad te beduiden wat ze lijken, mogen we zeggen, dat we de Sálásche aanzienlijk veel mooier, koener en veerkachtiger vinden, dan de Jogjasche, wat trouwens voor deze twee lezingen óók geldt bij vergelijking van de zuiver melo-dische welvingen en spanningen. Bij de waardeering der harmoniebewegingen, houde men er rekening mee, dat b.v. de successie Dl', Dl' een, niet groote, maar wel merkbare beweging in positieve richting beteekent; mo-gelijk zou b.v. ook reeds de opeenvolging Dl, Dl' als een, zwakke, beweging, in negatieve richting mogen worden beschouwd. —

Seelig, No. 125, blz. 98, „Ladrangan Surung dajung”. Van deze pélog-nēm-gēnding is de bm genoteerd als d, de pl als g. In den 1sten gongan, halverwege de voorlaatste („volltakte”) maat eersten balk, der notatie, ontbreekt een („auftaktige”) maat. Men voege daar het volgende tusschen: nm bm, /lm nm. (Men vergelijkte den laatste gongan.) De laatste maat, tweede balk, moet worden geschrapt. Van de slotnoot liden gongan, (de herhaling ongrekend) af, (eene maat eerder dan die geschrapt), is de notatie dubbel zoo breed als eerst. Het beste zal zijn, men noteere de eerste twee gongan's óók zoo breed. — Of die eerste gongan werkelijk herhaald moet worden? Naar de notatie bij Atmā. & Wirā. gerekend, is de volgorde wellicht ook overigens niet onberispelijk.

20) We hebben nog overwogen, of er, hetzij in de eene, hetzij in de andere richting, een verwisseling kan zijn voorgevallen tusschen dēṇḍang. (dat volgens de woordenboeken o.a. de naam van een Maleische zangwijze is, en ook een klanknabootsing voor geneurie), en dēṇḍā, (dat boete, maar ook: knods beduiden kan, en i.c., te oordeelen naar samengestelde gēnding-namen als daar zijn Dēṇḍā sari en Dēṇḍā sēkar: bloemenknods), wel eer het laatste bedoelde zal willen beteekenen). De gēnding Dēṇḍā, — zie Seelig, No. 92, blz. 83 — lijkt echter in het geheel niet op Land's Dēṇḍang. — Terloops gezegd, komt de notatie van het daarnet genoemde No. 92 in Seelig's bundel ons correct voor. De boekā-gong is de kwartnoot g (vermoedelijk lm) vóór die dubbele-streep. Wilde men er een volwassen gēnding, met uitgegroeide ledematen of geledingen aan hebben, dan zou men de laatste acht maten („auftaktig”) als overbodig moeten schrappen, en had dan twee gongan's. Waarschijnlijk is het, even goed als die reeds (entre parenthèses) genoemde verre verwanten met hun dubbele namen, een kortledige kēṭawang. Naar de trekken van gelijkenis daarmede (notatie R. schr. l.) te oordeelen, zouden zelfs reeds twee van Seelig's maten hier een kēṇongan, en dus vier een gongan zijn, waarvan we er dus tien zouden hebben. Een notatie in bredere noten dan Seelig ze gebruikt, ware dus te verkiezen geweest.

21) Seelig, No. 32, blz. 32, Tēlutur. We kunnen niet anders dan zeggen, — en we doen dat met plezier! — deze notatie is feilloos. Staat blijkbaar in Pélog Nēm, met de bm op b, en zonder tonen pl of br. De boekā-gong valt op de eerste noot van de zesde („volltakte”) maat. De moenggah-gong 72 maten later. De mērong omvat dus négen gongan's à twee kēṇongan's, d.w.z.: eigenlijk heeft de mērong drie gongan's, en wordt volgens deze notatie drie maal gespeeld, den laatsten keer met een kleine ngēlig-variatie in de tweede helft van zijn eersten gongan, maar een ultima-volta-slotvariant geeft de lezing niet. Resten daarna nog twee maal twee post-moenggah-, d.w.z. in dit geval: ladrang-gongan's, van, ieder, 8 maten: (de twee paren zijn wezenlijk identiek). Een charme der lezing ligt in haar metrische dubbelzinnigheden. Vermoedelijk zou het den Lezer, had hij haar zonder voorafgaand gerēken aangepakt net zoo zijn vergaan, als ons, en hij gongplaatsen gezocht waar ze niet liggen, met name op die halve-noten (bm, b)! Maar eigenlijk is dat in de mērong hier overal zoo: Telkens komt er, omtrent een maat ná de werkelijke caesuur, een schijnbare, in de gedaante van een lange noot of rust. De rēbabspeeler gaat zich op een aardige manier tebuiten aan quasi vrouwelijke slotverlengingen, waar de lezing bij Land maar zwakke fingerwijzingen voor geeft. Laatstebedoelde notatie heeft óók een mērong van drie gongan's; die variant uit den Ruitjesschr. l. (Tloetoer bēlang²) een van vier. Om zoo te zeggen is er een gongan bijgekomen tusschen den eersten, en den tweeden. Om te moenggah vervormt deze lezing niet z'n vierden gongan doch zijn tweeden.

De sléndro-sāngā-notatie bij Seelig, No. 174, blz. 128, Tloetoer, overgaand in een ladrang. (voor zoover we zien is dit bij de andere lezingen ook het geval), geeft een correcte transcriptie, (lage ligging: br is a); alleen is de eerste N1 vergeten. De ladrang had, (ook bij Djak. & Wignjā.), o.i. beter dubbel zoo breed kunnen worden genoteerd.

Voor de juiste bepaling der positie eener gēnding gelijk „Tloetoer lārā nangis”, die we thans niet zullen beproeven, zal een vergelijking met de eenvoudige „Lārā nangis” genoemde stukken, stellig noodzakelijk zijn. Seelig heeft als No. 29, blz. 30, een gēnding „Laranangis” in Sléndro Nēm. Voorts als No. 126, op blz. 98, een „Ladrangan Lārā-nanggis” [sic], waarvan de patēt niet is opgegeven. Eindelijk als No. 147, blz. 109, een complex „Larananges” [sic] dawah Ladrang Ling wēling, staande in Sléndro Nēm. Dit laatste is identiek met No. 15, blz. 34 van Djak. & Wignjā., die echter „... Ladrang Wēling” schrijven. (Dat woord zou: opdracht, boodschap beteekenen; maar ook: zekere giftige, wit-en-zwart-geringde, slang.) De transcriptie is in Seelig's No. 147 geheel in orde. Onder de laatste noot zette men een G, onder de eerste noot op blz. 110 een N3. Het stuk is getranscribeerd in een lage ligging of stemming, gelijk meestal; de a is een barang. — Hetzelfde is ook in Seelig's No. 29 het geval, welke lezing trouwens heelemaal dicht bij die van No. 147 blijft. Ook op No. 29 hebben we geen aanmerkingen. Dien eersten gongan alléén herhalen, zouden we niet doen. Na vier gongan's begint, met een „Aufakt” vóór de dunne dubbele-streep, duidelijk een tweede deel. Bij vergelijking zal men vinden, dat dit deel identiek is met het tweede gedeelte van No. 147: daár echter is van een vier gongan's duren den ladrang de kale baloengan gegeven; hier een doorgefigureerde vorm. Ook in No. 29 moet dat tweede gedeelte dus wel de ladrangan Wēling zijn. Geheel overeenstemmen doen de twee lezingen, ook afgezien van den graad van versiering, niet; zoo ligt er weleens van een kēṇongan het slot op een andere noot. Maar dat wil niet zeggen, dat de wending van een dier beide lezingen daar minder mogelijk of waarschijnlijk is dan de andere. — Merkwaardig genoeg heeft Seelig's No. 126, die ladrangan Lārā nangis, voorzoover we zien, géén verwantschap met het hóóddeel van zijn No. 29, of No. 147, maar alleen met het tweede gedeelte dier complexen. Misschien moet men den titel dus opvatten als: De ladrangan, behóórende bij Lārā nangis, en zou het dus wel weer de ladrang Wēling kunnen zijn. Om hem daarmee te kunnen vergelijken, moet men No. 126, dat in een hooge stemming is genoteerd, op hetzelfde peil brengen als die andere nummers, zijn reeks c, d, f, g, bes, voor br, gl, dd, lm, nm, transponeren naar a, c, d, e, g. Dan zal men de overeenkomst wel gewaar worden. Maar No. 126 is simpeler, ook pooverder, heeft maar twee onderscheiden gongan's en niet vier. Hoewel het in het eene, en het in het andere geval gebruikte thematische materiaal wezenlijk identiek is, verschilt No. 126 van de beide andere lezingen niet onaanzienlijk. O.a. wat betreft harmonische positie. Met zijn ééne gonganslot op lm en het tweede op gl, contra de gl- en nm-slotvallen van de andere vormen, ligt het lager in den quintencyclus; sommige themelementen zijn danook werkelijk verbogen naar de onderquint. Er valt dus te overwegen of die, niet genoemde, patēt van No. 126 niet, mogelijk, Sāngā moet zijn in-plaats-van Nēm. Maar daar No. 126 éénelijk maar twee tetratonieën gebruikt, lm, nm, br, gl, en gl, dd, lm, nm, is het betrekkelijk om-het-even, of men die wil opvatten als Tonica en Dominant van Sāngā, of als Subdominant en Tonica van Nēm. De conventioneel Javaansche opvatting is ons voor dit geval niet bekend.

22) Wat die, al dan niet zoete, weemoed betreft, See-
lig's No. 178, blz. 131, Onang-onang, is impec-
cabel van transcriptie, en staat in lage stemming geno-
teerd. Men zal zien, het verband tusschen mérong en
moenggah is normaal en nauw, mits men er op let, dat
de twee verschillende gongan's in beide van plaats ver-
wisseld zijn, daar de mérong zijn lsten gongan en niet
zijn llden vervormt om de moenggah te bereiken, en dus
de constructie X) Y) X), en de moenggah die van
Y) X) vertoont. Seelig's andere Onang-onang,
No. 55, blz. 53, staat in zijn mérong bijzonder dicht bij
No. 178. Men schrijve de G- en N-teekens onder de
bijbehorende noten, — de moenggah-gong komt hier
maar één maat na de tweede swastika. Dan ziet men
verder, dat in No. 55 de (post)moenggah niet
slechts door haar figureering, maar ook door haar con-
structie veel gecompliceerder is dan in No. 178. Tegen-
over de twee gongan's daár, resp. eindigend op lm, en
op gl, staan er nu vier, met (sauf erreur!) als eindnoot:
lm, lm, dd, en lm. De figuratieve uitwerking ziet er hier
nogal inconsequent, willekeurig, quasi rhapsodisch uit, is
stellig niet arm aan phantasie. Maar... men weet,
... zulke eigenschappen aan een lezing in dezen
bundel waardeerende, blijven we eenigszins huiverig, of
het niet eer het vakmanschap van den Heer Seelig,
dan dat van zijn onbekenden Javaanschen medewerker,
den dicteerenden nijāgā, rēbabspeler is, dat we prijzen!
Toch zijn we in dit geval geneigd aan het notaat geloof
te hechten. Een detail als die rēbab-rust boven den der-
den kēnongslag van den llden p.m.-gongan, (vermoedelijk
zal dat wel als een verzwezen slot op gl (c) zijn op te
vatten; men zie een maat later!), mag evenzeer een indi-
catie van authenticiteit geacht worden, als andere kleine
dubbelzinnigheden, het, alshetware in een vrouwelijken
eindval, van de eerst op een knooppunt aangegeven noot
afglijden. (Maar voorzichtig! De boogjes van Seelig
zullen wel niets anders aanduiden, dan dat er twee noten
worden gespeeld in één streek, en dat bewijst niet, dat ze
ook voor de ideële articulatie bijeenhooren!). Het zóu
zelfs wel kunnen zijn, dat die nanoot dd (d), hangende
aan de lm (f) boven de slotnoot van den llden p.m.-
gongan, reeds, onbewust, de kēnong- en gong-vallen op
dd in den llden voorbereidt. Deze zijn óverigens momen-
ten, die twijfel kunnen opwekken, daar men er geen
aequivalent van vindt in andere lezingen; althans niet in
Sléndro, — de Pélog Nēm vormen hebben een en-
kelen kēnong op dd. En omdat immers de dd de zwakke,
minst organieke toon van Sléndro Sāngā is. Ze
zou dus in die positie alvast een opschuiving van het
tonaliteitscentrum naar hooger in den quintencyclus met
zich brengen, en treedt i.c. dan ook duidelijk op als bo-
venquint van de, te zelfder tijd meer naar voren komende
nm (q). Men weet overigens dat „cadenseerende” tonali-
teitsverschuivingen niets ongewoons zijn. Beide lezingen
zijn trouwens een tijd lang, van enkele maten vóór den
moenggah-gong tot twee of drie kēnongan's later, streng
tetratonisch, maar níét in de tetratonie van de Tonica
doch in die van den Dominant! Nagaande, of in No. 55
die gongval op dd niet mogelijk tóch irreal is, — óók
al omdat in No. 55 de, normale, slotval (van No. 178)
op gl (c) ontbréékt, — en daartoe de kēnongan, die in
No. 178 aan het moenggahpunt gl voorafgaat, leggende
op den kēnongan in No. 55, die eindigt met een gong
onder een dd, bevindt men dat hun wezenlijke identiek-
heid zich zeer wel zou laten verdedigen; maar, gerekend
van de, gelijke, N3, loopt No. 55 om-het-zoo-te zeggen
ná, laat de hoofdpunten later vallen, globaal een kwartnoot,
en zou dan ook „te laat” op de gl (c) belanden! Curieus
is, dat men de op de gl-met-gong volgende themanoten van
No. 178 óók nog kan weervinden in wat er bij No. 55
verder volgt; maar die komen daar dan op dubbele breedte
te liggen. Maar al is het waar, dat nóch het eene, nóch het
andere: het te laat raken, evenmin als het te breed schrij-
ven, bij Seelig een ongebeurlijke vergissing is, toch

gelooven we hier níét aan vergissingen. Deze *verschoven
overeenkomstigheden* zullen puur toeval zijn. Of liever,
... ze zijn heelemáál geen toéval, doch uitingen van
de, onbewust werkende, groei- en vormkracht, die aan
een Javaansche gēnding haar *organieken samenhang* en
eenheid verleent. (Vgl nog Dj. XIV, 245, 247.)

23) Seelig's Larasati, No. 150, blz. 111, is
onberispelijk getranscribeerd in lage stemming.

24) Seelig's Sawoeng galing, No. 137, blz.
103, is curieus als het éénige, dien naam voerende stuk,
dat in Barang staan zou. (Ook mēnjoerā-lezingen
ontbreken. Trouwens zekerheid dat No. 137 Barang
is, bestaat er niet. Men kan fis-g ook opvatten niet als lm-nm
maar als bm-gl. Dan is men in Pélog Bēm. Ook nu slui-
ten zoomin de absolute ligging als de slottonen twijfel bui-
ten! Zie Dj. XVI, 241.) Maar zijn tonale positie is waarlijk
niet al zijn merkwaardigheid. Immers de metrische eigenaar-
digheden der lezing zijn het, die in den indruk die zij maakt
overheerschen. Maar, allereerst, — wát is haar themati-
sche of motivische relatie tot de andere gēnding Sa-
woeng galing, tot de in Limā staande le-
zingen? Strak of sterk kunnen we dat verband niet vin-
den. Daar is het slot van dien ldrang in Barang:
gl / br nm / lm dd / gl dd / lm, dat, op zijn manier,
wel klopt met het eind der gēnding bij Land: nm / br
nm / lm pl / gl nm / lm. Maar overigens vinden we
eigenlijk niet veel anders dan zeker element uit de bēboekā
van de Sālāsche lezing in Limā (dus van het Gamē-
lanleerboekje) weer bij Seelig en zijn, ook
Sālāsche, lezing in Barang. Bēboekā volgens
het Leerboekje: / lm np lm np / nm pl lm nm / lm np
pl np / pl np pl np / pl np lm np / nm np lm pl / LM
np. Het element waar het op aankomt, dat is de, „voll-
taktige”, tweede maat der bēboekā. Deze is in die, —
nogal ongewone, immers slechts *drie tonen*, waaronder de
pl, aanrakende!, — inleiding natuurlijk terecht gekomen
uit de gēnding zelf: Men vindt dit motief in de tweede
helst van den derden kēnongan der éven mérong-gongan's,
en ook op dezelfde plaats in den postmoenggah-gongan,
(den éénigen van de Sālāsche lezing; de Jogjasche hebben
er twee onderscheidene). Die halve mérong-kēnongan
luit: / gl pl lm nm / np pl lm nm / LM; die uit de
moenggah: / np lm lm nm / np pl lm nm / LM. En
wanneer men nu de bēboekā van Seelig beschouwt,
welke luidt: / lm gl / dd lm / np br / br lm / nm br /
br nm / br nm / lm dd / LM, dan hervindt men dat
motief dus twee maal: op verschillend niveau in
den pélog-barang-toonladder-zónder-pl. De laagste
ligging vertoont het in m. 1 plus m. 2 („volltaktig”),
de hoogste in m. 4 plus m. 5 van de bēboekā. (Men
lette op de verschuiving met een oneven aantal maten!)
In den ldrang zelf, (genummerd dus te beginnen na de
dubbele-streep), treft men het vervolgens, al dan niet
vervormd, maar láág aan: in m. 1 — m. 2; in m. 5 —
m. 6; in m. 9 — 10. Hóóg: in m. 4 — m. 5; in m.
8 — m. 9; in m. 12 — m. 13. Nogal merkwaardig is
de behandeling van den lagen vorm van dit hoofdmotief.
Namelijk zijn streng „volltaktig” binnen de maat gehouden
uiteinde. Daardoor wordt driemaal achtereen een metrisch
zwaartepunt van tamelijk hooge orde, het midden van
een kēnongan, door de rēbab open gelaten. D.w.z. aller-
waarschijnlijkst zullen de bij deze rēbablijen te denken
saron's daar wel een slag hebben. Bovendien zou toch
daar op die plekken, d.w.z. in de 7de en de 11de maat,
(niet in de 3de), effectvol de kēmpoel slaan. De lezing
van den Heer Seelig is in dit geval wel werkelijk „echt”:
Dat sforzato van de rēbab, dat haar nalatigheid, haar
achterwege laten van een noot op dat zwaartepunt quasi
uitdagend onderstreept. (Maar men moet zich dat accent
niet al te sterk denken.) Het open, onbezet laten van
het zwaartepunt maakt natuurlijk, dat men geneigd wordt
het heele motief i.q. te verstaan als een vrouwelijken

uitgang, een nasleep van het vorige hóófdzwaartepunt, kénong- of gong-moment. Maar de natuurlijke, gewone verhoudingen kan men gemakkelijk reconstrueeren, door in die rusten een noot, zeg een d, (bij de door den Heer Seelig hier gekozen toonhoogte dus, naar we aannemen, een dd), in te vullen. Zekere, niet principieele doch secundair-aesthetische bezwaren hebben we tegen bepaalde elementen in den tweeden gongan. Zoo zouden we m. 27 gelijk willen gemaakt hebben aan m. 23. Anders vormt die m. 27 maar een, ongemotiveerde, lamme plek, al heeft ze dan een kénpoel. Niet heelemaal tevreden zijn we ook met den overgang van den Isten naar den IIden gongan. Overigens weten we óók niet, waar eigenlijk het thematisch materiaal van den IIden vandaan komt. Behalve dan het, reeds besproken, slot, lukt het ons niet dit materiaal weer te vinden in of te herleiden tot dat der andere lezingen. Dat is te zeggen, m. 19 — m. 20 vormen de omkeering van dat motief uit m. 1 — m. 2. (Motiefomkeering is een gangbaar constructiemiddel der Javaansche muziek. Zie Dj. XIV, 159, 160. Nogal jammer, dat die tweede helft van m. 20 is gebroken, waardoor de scherpe gelijkenis wat wordt verborgen.) Te beginnen met m. 21 is dan verder die neiging tot „volltaktige” vormingen overwonnen. Maar de manier, waarop ze zich nu uit in m. 18, door die lange noot, daar hebben we iets op tegen. Tenonrechte? De inhoud van die m. 19 — m. 20 schijnen haar te wettigen: Misschien wil die stilstand in m. 17, — die overigens, zoo vlak na den gong, geen aanleiding tot metrisch misverstand kan geven, den, „volltaktigen”, inzet van dat motief-in-de-omkeering alleen maar scherp duidelijk houden.

25) Seelig's No. 8, blz. 12, Têlutur bē-dā-jā, moet een pélog-limā-gēnding zijn, met haar bm genoteerd als cis. Wij-voor-ons zouden de lm dan liever niet met een g weergeven, doch met een gis. Maar wil men aannemen, dat ze omlaag getrokken is door de, in deze lezing zeer frequente toon pl, fis, dan zou dat eerder geopperde mogelijkheden bevestigen. (Vgl. het op blz. 217 opgemerkte over het pélog-niveau I.) Metname in den ladderang is de dd (e), na de eerste vijf of zes maten, vrijwel volledig door de pl verdrongen. — De bēboekā-gong valt in de achtste maat van het heele complex. En, te beginnen met dat punt, telkens vier maten aftellende, vindt men om beurten een kénong-, en een gong-plaats. De negende gongan heeft zijn slotnoot één maat vóór de eerste dubbele-streep. Resten vervolgens precies 64 maten voor den ladderang, dus acht gongan's van vier maal twee maten, (de eerste gongan te herhalen). Maar op die manier de ladderang-kénongan's — gongan's afsnijdende, zijn we met het resultaat wel grootendeels, maar toch niet heelemaal tevreden. In den Isten, (te herhalen), en in de laatste vier ladderang-gongan's spreekt het resultaat voor zich zelf, en wordt bovendien bevestigd door de Trappenschrift-lezing. Want Seelig's ladderang blijkt met het Plajon limā van laatst-bedoelde bron identiek. Maar in de ladderang-gongan's van II-IV zijn er dingen, die ons wat onbehaaglijk aandoen, en waar we ook geen bevestiging voor kunnen vinden elders: Van den IVden gongan zou het eerste maatmotief („volltaktig”) corresponderen met het laatste; dus een correspondentie op een afstand van 7 maten, terwijl 8 maten wel zoo natuurlijk ware, dat eerste motief dus beter zelf laatste (van den vorigen gongan) zijn kon. Van den IIden gongan is die fis, pl! als slotnoot niet zoo héél waarschijnlijk, ofschoon niet heelemaal zonder antecedent, en al zou dat abnormale slot in déze gēnding, die door dat loslaten van haar dd voor pl zoo heelemaal naar de subdominantzijde is opgeschoven, (vgl. Aanteeken. 16), niet zonder zin, noch zonder piquantheid zijn. Voor die pl acht maten later geldt hetzelfde. Daar tusschen

vindt men dan twee maten, de vierde, („volltaktig”), van den voorlaatsten balk op blz. 12, die gevuld is met bm (cis), en de zesde, met die lange lm (g), welke, zóó als ze nu, op metrisch irrevelante momenten, liggen, de beweging van het thema onplezierig verlammen. Men vergis zich ook niet, ze hebben níét de charme der schijnbaar analoge suspencies der beweging in Seelig's Tloetoer-patêt-nēm-lezing, (No. 32), die we op blz. 221 geprezen hebben. Vallende in maten-met-kénong, de natuurlijke caesuren bekrachtigende, zouden ze echter onbedenklijk zijn, maar, zooals het nu is, schijnt in beide gevallen de kénong inderdaad ééne maat later te vallen. Men ziet, door een opschuiving ten bedrage van een maat te bewerkstelligen, slaat men vier vliegen in een klap. Zoo willen we, — overigens onder alle voorbehoud, daar we zuiver gissen! — voorslaan, de eerste maat van dien voorlaatsten balk („volltaktig”) te schrappen. Het slot van den IIden gongan valt dan, (evenals in de Trappenschrift-lezing), op een nm (a). Dat van den IIIden op een bm (cis). Maar nu heeft de IVde gongan natuurlijk een maat te weinig. We veroorloven ons dus voor te stellen, — met, zoo mogelijk nóg meer voorbehoud, — het midden van den IVden gongan in metrisch opzicht te vervormen naar hetgeen thans het midden van den IIIden gongan is geworden, d.w.z. de vierde maat („volltaktig”) van den laatste balk tot twee te maken door die eerste noot nm (a) tot een „halve” noot te rekken, en daarop éérst een 8ste rust en vervolgens nóg een 8ste nm te laten volgen, en dáarna pas de 8sten nm, lm, (a, en g of gis), die er staan. Als kleine rhythmische assimilaties zou men voorts op den derden balk van onderen de eerste helft van de derde maat („volltaktig”) nog net zoo kunnen lezen als die van de zevende, en in de nieuwe eerste maat van den voorlaatsten balk die kwart kunnen vervangen door twee 8sten nm (a). — Wat het hóófddeel van Tloetoer en zijn architectuur betreft, de beide Sálásche lezingen hebben de eigenaardigheid, dat bij hen, — in tegenstelling met de Jogjasche, de groote bouwblokken van het thema, die men er verderop als zodanig in weer vindt, niet samenvallen met de gongan's, en óók niet, — wat eveneens vaak voorkomt, — de laatste drie verrels van één gongan, plus nog één (eerste) vierde-deel van den volgenden beslaan, — doch, circa, één laatste verrel, plus nog de éérste drie van den volgenden gongan. (Ook „Lokānāntā”, — Land B. 13, — vertoont deze structuur.) Grenst men zulke constructieblokken af bij Seelig, dan vindt men, de eerste drie blokken nu A, B en C noemende, (A grijpt dus nog terug op het slot van de bēboekā), deze verderop als zevende, achtste en negende blok terug, echter in de volgorde B, A, C. Thematisch met de bedoelde drie van Seelig's lezing identieke, elementen vindt men terug in de Trappenschrift-lezing. Daar worden de eerste vier plaatsen ingenomen door A en B en C in de volgorde A, B, A, C, en voorts vindt men C nog als zesde, en B nog als negende, (waarna A als eerste terugkomt). De opbouw van kētagawā's of quasi-kētagawā's schijnt nogal vrijheid te laten aan willekeur. — Wat we nog zeggen wilden, in dit Tloetoer zelf is de toon dd nauwelijks van meer belang dan in zijn ladderang. Die „blokken” hebben tot hoofdmotief successievelijk, A: / bm gl nm bm / Gl; — B: / nm bm lm nm / Bm; — C: / pl lm gl pl / Lm. Deze gebruiken ieder drie der tonen van een pentatonisch Pélog mèt pl-toon en zonder dd. Alsvolgt: A: nm, bm, gl; C: gl, pl, lm; B: lm, nm, bm. (Buitendien raken ze, een of twee maten tevoren, als vierden toon aan, A: die dd, — C: de nm, — B: de gl.) Overgezet naar de ligging van Land worden die tritsen, A: c, e, f; C: f, a, b; B: b, c, e. Deze correspondenties zien er veel meer modaal dan tonaal uit. Weliswaar zijn A en C zuiver gelijkvormig

als men de *lm* van *C* als bes opvat, zoodat *C* hier tenvolle het *Iste* en *A* het *Iide p élog-niveau* komt te representeren. En daar *C* onmiskenbaar centrale positie heeft zou men *B* weer werkelijk een quint lager wenschen. Op een nieuw, een „*O'de niveau*, met naast bes een *es* (*bm*)! Maar dan had de midde-ton niet *nm* (*c*) moeten zijn doch *br* (*d*)!

26) Seelig's No. 1, blz. 5, *Krawitan*, is een heel goede *rébabvorm* van de *Sálásche* lezingen. De *béboeká-gong* valt op de *nm* (*g*) na de vijfde maat-streep. Men kan dan verder om de acht maten beurtelings een *kénong* schrijven, of een *gong*. De *moenggah-gong* valt twee maten voor het eind van den vijftien balk van benee. (Onder een *nm*.) Daarna komen dan nog zeven *gongan's*, die eene herhaalde inclus. De andere lezingen eindigen niet met een *gongan* op *lm* (*e*), doch op *nm*.

In *Djak. & Wignjá's Krawitan*, No. 16, blz. 26, ontbreken, om dit terloops aan te tekenen, op blz. 27, op den derden regel v.o., d.w.z. vóór de *N1*, van die verlengingsstreepjes na de, op een noot na laatste drie notencijfers. Verder moeten vervallen aan het begin van dezen zelfden regel die horizontale haakjes, en die letters *B.A.*. Onder de laatste 5 van deze blz. moet een punt staan. Aan het begin van blz. 28 ontbreekt de aanwijzing *AC*.

27) We hebben vroeger eens opgemerkt, — zie *Dj. XIII*, 229, 230, — dat in een bepaald geval, d.w.z. bij het stelselmatige ná-slaan der *slèntèm*, (waarschijnlijk heet dit *noetnoet* of *noenoet*, van een woord (*è*)toet: volgen) — de incisieslagen van hun plaats schenen te geraken, maar dan vervroegd, en niet verlaát, en ze lágén factisch correct. Bovendien lijkt het wel buitengesloten, dat we in het onderhavige geval met een poging hebben te maken om bedoelde finesse weer te geven. De heele opzet der *Pakoealamansche* partituurpartijen is daar veel te simpel voor.

28) Seelig, No. 170, blz. 126, *Elá-élá*. De maat na den *béboeká-gong* spele men twee maal. Overigens is de transcriptie correct. D.w.z., *Djak. & Wignjá*. hebben níét, dat den laatsten keer de slotgongan van den *ladrang* op *lm* (*f*) zou sluiten, inplaats van op *br* (*a*). Maar het is niet onmogelijk of leelijk. En heelemaal is de positie der *gongan's* en dus ook van de *gongslotvallen* nogal variabel bij dit stuk. Zoo begint deze lezing met een *gongan*, sluitende op een (*c*) *gl*, maar zijn andere lezing met eene, eindigend op een *lm* (*f*). — *Dj. & W.* hebben bovenaan blz. 126, op den tweeden regel, de *kétoeq*-teekens een plaats te laat staan.

Seelig, No. 33, blz. 33, *Elá-élá*. Deelt men dezen vorm in *gongan's* van acht en *kénongan's* van vier maten, — de *béboeká-gong* valt één maat vóór een dubbele-streep en de *moenggah-gong* ook, dan blijkt er een tekort te zijn. Immers telt men drie-en-vijftig maten. Drie te weinig voor zeven *gongan's*. De *gaping* ligt vermoedelijk tusschen de laatste en de voorlaatste maat op blz. 33. Die *nm* (*g*) zal een *kénong*, die *lm* (*f*) een *gong* hebben. Aanvullend uit den *Ilden gongan* volgens *Land*, krijgt men: / *nm lm lm nm / br nm lm dd / lm nm br nm /*. Als tweede deel vindt men drie *ladrang-gongan's* ad vier maal twee maten.

29) Seelig, No. 13, blz. 17, *Lárádjálá*. De *cis* is *bm*, de *fis* *pl*, de *g* (of, liever, *gis*) *lm*. De *boeká-gong* ligt één maat vóór de dubbele-streep. Het aantal maten is juist, maar er dient toch nogal wat te veranderen. In den eersten *kénongan* moet een maat geschrapt, liggende voor de helft op den eersten, en

voor de helft op den tweeden balk. Daarentegen moeten er twee 8sten, n.l. *gl* en *dd*, (*d*, *e*) worden ingelascht tusschen de derde en de tweede maat vanachteraaf op den derden balk, en geheel aan het eind van dien balk voor de twee 8sten *pl*, *nm* er vier in de plaats komen, te weten: *pl lm nm pl*, (*fis gis a fis*). Hierna liggen van den eersten *gongan* de interpunctieslagen uitstekend. En ook in den tweeden *gongan*, die, op den laatsten *kénongan* na, geheel aan den *Isten* gelijk wordt. — Van de *post-moenggah* zouden we den tweeden *kénongan*, óók in zijn slot, aan den eersten willen gelijk maken, en dus laten sluiten op een *bm* (*cis*), niet op een *br* (*b*). Als éénige *br* van de heele *gènding* vertrouwen we dien slotval niet. Daarentegen kan dat tweede deel héél goed in een solitaire *br* culmineeren, en er dus, met den *Trappenschrift-bundel*, als laatste noot der derde („*volltaktige*“) maat op den ondersten balk een *b* gelezen worden, en geen *lm* (*gis*).

30) Deze *R.schr.-lezing* van *Laras drijá* is identiek met *Land A 11*. Laatstbedoelde kan o.i. beter óók als *Sléndro Sàngá* dan als *Nëm* beschouwd worden. Daarentegen is de vorm bij *Djak. & Wignjá*, en bij Seelig, (No. 150, een feillooze transcriptie, lage stemming), duidelijk *Sléndro Nëm*.

31) Seelig, No. 78, blz. 74, *Bandil ori*. Voor de *gl* léver een *e* dan de *es*, die er staat. Herhalings-teeken aan het einde der *béboeká* schrappen. We hebben overigens géén bezwaren. Men ziet, er staat, de herhalingsteekens nu daargelaten, eigenlijk vier keer achtereen dezelfde *gongan* van vier maal vier maten. Deze *gongan* zou bovendien uit twee wezenlijk identieke helften bestaan. Bij de *Jogjasche* lezingen is dit laatste niet het geval, daar de derde *kénongan's* niet aan de eerste gelijk zijn, op *nm* sluiten, en niet op *br*.

32) Seelig, No. 103, blz. 88, *Rédjoená* (= *Ardjoená*) *mang sah*. We zien geen zwarigheden, hoewel hier de rangschikking, ordening der, in totaal acht, *gongan's* nogal sterk afwijkt van die bij *Land* (*Jogja'sch*) of in den *Ruitjesschrift-legger* (*id.*). Maar daarvoor is het dan ook een *Sálásche* lezing, die op haar beurt nogal dicht nadert tot ons notaat naar het spel van het, eveneens *Sálásche*, *Mardi Raras*. Te *Sálá* zijn er *gongan's* die op *lm*, en andere die op *gl* eindigen. Te *Jogja* wordt dat *lm* of *nm*.

33) De *Lokánántá*-lezing bij *Land* stemt, hoewel *Pakoealamansch*, met de *Jogjasche-Kraton*-lezing van den *R.schr.-legger* overeen. Het is dus niet goed mogelijk, dat de eerste in *Sléndro Nëm*, en de laatste in *Ménjoerá* staan zou. We houden het op *Ménjoerá*. Daarentegen is het verschil met de lezing volgens *Djak. & Wignjá*, No. 40 geenszins gering, en deze zal dan ook werkelijk wel *Sléndro Nëm* zijn. Overigens is de tegenstelling allesbehalve eenvoudig. De *Jogjasche* vorm begint factisch in de *tetratonie* zonder *lm*, die dus de *Tonica* van *Ménjoerá* zal representeren. De *br* zou dus de betekenis van een „*b*“ hebben, en de aan het eind der *béboeká* opduikende vijfde toon, die *lm*, als quasi „*fis*“ zijn op te vatten. Met dien toon, *lm*, worden zelfs in deze lezing de eerste twee *kénongan's* van de oneven *gongan's* besloten, waar de *Sálásche* een *nm* heeft. Dat aldus daar reeds optreden van de *lm* kan ook wel aanleiding hebben gegeven tot twijfel of men in *Ménjoerá* verkeerde, (indien althans het heele geval méér is dan een gewone verschrijving). De opvatting dat men zich niet op het *D2-peil* van *Ménjoerá*

bevindt, doch op S-peil in Nēm (dus met lm = „g”), is niet onmogelijk. De analoge elementen van het thema bevinden zich overigens bij den Jogjaschen en bij den Sălāschen vorm in de zêlfde ligging; het verschil der tonaliteit moet het gevolg zijn van de anders neerkomende slotvallen. Wanneer de vierde kēnongan van den oneven gongan bij Land luidt: dd lm gl / dd nm br nm / lm gl dd lm / dd gl br gl / NM, maar bij Djak. & Wignjā: np np nm / br nm lm dd / lm gl dd lm / nm dd lm dd / GL, dan is men, naar behooren, in het laatste geval een quint lāger beland. Maar wanneer daarentegen het R. schr. heeft

gl gl np / ** gl gl np / dd lm nm lm / dd gl br gl / Br, en Djak. & Wignjā: gl gl np / np gl gl np / dd lm nm lm / dd gl br nm / Lm, beide voor den derden kēnongan van even gongan's, dan is men in den laatsten vorm, mirabile dictu, een quint hóóger. D.w.z., men reikt òf in Mēnjoerā néér tot den (s.³) (l), òf in Nēm òp tot den (d.³). Maar in de Javaansche muziek is nu eenmaal de schroeflijn van den quintencyclus tot een ring gesoldeerd, zij het ook gebrekkig.

Sălā Jogjakartā, 1935 1936.

ERRATA.

Op blz. 430, regel 32 rechterkolom, vorigen jaargang van „Djāwā”, moet niet a r d j a worden gelezen, doch g a m b o e h ! —

Blz. 358, rechts, r. 16, 17. Balisch „loetoeng” schijnt, anders dan het Javaansche woord, te beduiden: jonge aap.

BOEKBESPREKING.

Hoe Koeroepati zich zijn vrouw verwerft.
Proefschrift Rijks-Universiteit te Leiden, 1938,
door TJAN TJOE SIEM, geboren te Soerakarta.
Drukkerij „Luctor et Emergo”, Leiden.

De deelen XLIII en XLIV van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, gedrukt te Leiden bij E. J. Brill in 1882 en 1884, het laatste verschenen te 's Gravenhage bij Martinus Nijhoff, ontstaan op initiatief van Te Mechelen, ingeleid respectievelijk door de hoogleeraren Kern en Vreede, bevatten zoogenaamde lange-lakonteksten. Terwijl een ervaren *dalang* een hem voordien onbekend stuk kan opvoeren, negen uren lang, aan de hand van een inhoudsopgave van een bladzijde of vier, vijf, beslaan de volledige woorden zijner personen, de beschrijvingen van *kratons* en helden, en de omstreeks honderd vierregelige verzen die hij zingt (soeloek) honderd kwarto-bladzijden; de vertaling van Dr. Tjan Tjoe Siem 200 bladzijden octavo. Die zes teksten, eigenlijk van inhoud niets langer dan elke andere lakon, maar omstandiger meegegeeld, waren druk bestudeerd en zelfs uitverkocht geraakt, maar nu voor het eerst na ruim een halve eeuw is er één als specimen vertaald, nl. de middelste van de tweede reeks: Koeroepati rabi. Wel zijn alle zes deze teksten van één hand, nl. den Soerakartaschen hofdalang Rēdi Tanāja en vertoonen dus zelfde recitatieven en soeloeks, terwijl er uitgebreide aantekeningen zijn verschenen op twee ervan. Prof. C. Poensen gaf deze op de lakon Kartā-Wijogā in T. B. G. deel 29, 1884, pag. 101-190 en op de lakon Djālādārā-rabi in deel 31, 1886, pag. 387-476, bij elkaar dus 180 bladzijden. Ook was hij een goed kenner van de wajang poerwā, tot de kennis waarvan in bredere kring hij bijdroeg door zijn verhelderende opstellen in de Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zendelingen Genootschap, deel 16 en 17, 1872 en 1873, resp. pag. 59-116, 204-222, 233-280, 353-367; 138-164. Maar pas van na dien tijd dateeren de werken van Serurur, Hazeu, Kats, Rassers e.a., die den bodem hielpen voorbereiden om te komen tot de complete vertaling van Dr. Tjan Tjoe Siem.

Stellen we ons de vraag, of er behoefte bestond aan zijn vertaling, dan zou ik daarop aarzeland antwoorden ja wel. Het is zoo makkelijk en prettig om nu eens de heele zaak in een apart boek bij elkaar te hebben, want menigeen beschikt niet over Humme's Abiāsā (van 1878), Poensen's gedeeltelijke Pālāsārā (M. N. Z. G. 16, 1872, 247-280), van

der Vliet's Pandoe (B. K. I 4de volgrees 3 = deel 27, 1879, 273-329), Kats' Het Javaansche Tooneel (deel 1 Wajang Poerwa 1923, i. h. b. pag. 70-84), altemaal zaken die nu eenmaal niet meer in den boekhandel te krijgen zijn en niet eens gemakkelijk in de antiquariaten. Anderzijds kan niet ontkend worden, dat wetenschappelijk gesproken we sinds tientallen jaren voldoende bekend zijn met vrij volledig vertaalde en redelijk betrouwbare fragmenten van lange lakons, terwijl het algemeen beloop van een lakon door Rassers zoowel incidenteel in vertaling is gegeven als principeel naar het wezen is verklaard. De volledige vertaling van Dr. Tjan Tjoe Siem kan hieraan niets wezenlijks meer toevoegen. Hetgeen niet wegneemt dat ik de verschijning van zijn dissertatie zachtens toejuich, en dit luider zou doen, als er niet zooveel andere teksten waren, wier vertaling mij noodiger, en voor een in de Vorstenlanden opgegroeid Javaansch-sprekende ook bevredigender voorkomen.

De tweede vraag die men zich stelt, is deze, Dr. Tjan Tjoe Siem in zijn opzet is geslaagd. Hierop kan het antwoord luiden: ja maar. Dit m a a r erkent hij zelf volmondig in zijn inleiding. Lag het oorspronkelijk in zijn bedoeling, de inleidende opmerkingen tot een omvangrijker en diepgaander verhandeling uit te werken, omstandigheden buiten zijn schuld hebben hem hierin verhinderd. Om dezelfde reden zijn ook de noten niet zóó geacheveerd als hij zelf wel gewild had, terwijl het onderzoek naar de soeloek's helaas eveneens is blijven steken. Vooral dit laatste betreur ik zeer; deze honderd vierregelige verzen staan nu tusschen den geheel Nederlandschen tekst nog in het Javaansch, onvertaald. Gemiddeld kan men dus nergens het boek van 200 bladzijden openslaan zonder zoo'n brok tegen te komen. Het effect is even storend als wanneer men een muziekstuk speelt, wanneer een toets vastzit; deze ommissie het geheele boek door moet den vertaler zelf in de eerste plaats wel zeer verdrotten hebben.

Toch was dit niet noodig geweest, daar men zonder eenige belezenheid in Javaansche literatuur gemakkelijk de helft omstreeks terecht kan brengen, en in vertaling weergeven kan. Vertaler wist ze ook best te vinden, deelt ons op pag. 251 mede, waar ze staan, doch heeft

ervan afgezien de vertaalbare nu ook te geven in zijn verder geheel vertaalden tekst. Het wil mij voorkomen dat Systemzwang hem hier parten speelde, al geef ik graag toe dat de adaequate weergave óók zeer groote moeilijkheden zou meegebracht hebben. Immers het is te Leiden moeilijk na te gaan, hoeveel een dalang weet en gist van de beteekenis dier soeloeks. Nu de bewerker van dit proefschrift evenwel het voorrecht geniet gevestigd te zijn in een brandpunt van het Javaansche cultuurleven, mag van hem verwacht worden, dat hij het begrip der dalangs ten dezen nader onderzoekt, en den tijd vindt, om door lectuur in de Javaansche heldendichten de meeste der nog niet geïdentificeerde soeloeks te localiseeren. Hoe onmisbaar studie ter plaatse is blijkt wel uit een der noten waar Dr. Tjan zich afvraagt of inplaats van *p r a j a g o e n g* niet *p r i j a g o e n g* moet gelezen worden. Zelf heb ik nooit te Soerakarta gewoond, maar van uiterst deskundige en gezaghebbende zijde vernam ik, dat dit goed-Salásch is, terwijl de teksten ook uit Salá stammen. Ik twijfel dan ook niet of vernieuwde en verdiepte kennismaking met het land van geboorte en inwoning zal Dr. Tjan ertoe brengen, nog menige toevoeging op zijn proefschrift te leveren. Werkten de omstandigheden bij zijn overhaaste promotie in den vreemde niet mee, nu werkt hij wel onder uitzonderlijk gunstige omstandigheden.

Dat van schrijver waardevolle verrijking van onze kennis en ons inzicht mag verwacht worden, blijkt uit zijn bekendheid met de literatuur in de Aanteekeningen, en uit de beheersching van het Nederlandsch der vertaling.

Menige Hollandsche weergave van een Javaanschen tekst door een Hollander is minder goed, terwijl wellicht geen onzer in staat is zijn moedertaal zoo goed over te brengen in de aangeleerde taal Javaansch. Alleen in den titel van het geheele geschrift heeft schrijver, meen ik, zich laten meeslepen door een mode in de hedendaagsche Europeesche literatuur bij titels van boeken. Althans Koeroepati rabi ware m.i. beter weer te geven met eenvoudigweg Het huwelijk van Koeroepati. Dit is ook beter in overeenstemming met de feitelijke inhoud.

Wanneer ik op nog een kleine slip de aandacht vestig, dan dient dit slechts om een motie van vertrouwen uit te spreken. Op pag. XX spreekt Dr. Tjan van Koeroepati als een werk der Javaansche belletrise. Dit lijkt me minder juist; deze tekst behoort eerder tot de technische literatuur. Dergelijke werken werden evenwel nauwelijks of niet door en voor Javanen vervaardigd, hetgeen ook blijkt uit de onverkoopbaarheid dezer teksten als uitgave van Volkslectuur, welk kantoor ze al spoedig na het verschijnen tegen sterk gereduceerde prijs trachtte van de hand te doen. Belletrise zijn de wajanggedichten als bv. Soembádrá laroeng en Srikandi magoeroe manah, nog juist dezer dagen als wajang-wong-voorstelling geënsceeneerd aan het Jogjasche sultanshof. Ik kan mij niet herinneren dat een Nieuw-Javaansch gedicht van dit springlevende genre der Javaansche literatuur ooit in vertaling bekend gemaakt is; zou hierin ook niet een aantrekkelijke taak gelegen zijn voor een zoo kundig vertaler als Dr. Tjan zich betoond heeft?

C. HOOYKAAS.

In de Nieuwe Rotterdamse Courant van 14 Mei 1938 vonden we de volgende bespreking door Dr. Th. Pigeaud.

Dr. C. Hooykaas. Over Maleische Literatuur. Leiden, E. J. Brill, 1937.

Dr. Th. Pigeaud schrijft ons:

Dr. Hooykaas, leeraar in het Maleisch aan de algemeene middelbare school, een soort van Indisch lyceum, te Jogjakarta, heeft met de samenstelling van dit boek de Nederlandsche letterkunde over Oost-Indië verrijkt en de belangstellenden in de Inheemsche talen en litteraturen aan zich verplicht. Zooals op zoovele gebieden van de Nederlandsche wetenschap betreffende den Archipel waren er wel vrij wat kleinere boeken, academische proefschriften en opstellen in tijdschriften, die gedeelten van

de Maleische letterkunde behandelden, beschikbaar, een samenvatting, op de hoogte van haar tijd staande, en voor een grooter publiek genietbaar, ontbrak echter tot nu toe. Dr. Hooykaas' boek voorziet in dit gebrek op bevredigende wijze.

Zooals de schrijver ook blijkbaar met den titel „Over Maleische Literatuur” heeft willen zeggen, bevat het boek niet een volledig overzicht geschiedkundig of naar de onderwerpen gerangschikt, van alles wat tot de Maleische letteren gerekend kan worden. Dat is ook niet

te verwachten; daarvoor zouden langdurige afzonderlijke onderzoekingen van noode zijn geweest op verschillende gebieden, tot nu toe nog nauwelijks betreden, en in nieuwe richtingen nog nauwelijks verkend. Dr. Hooykaas heeft grootendeels slechts nagewerkt en samengevat wat onderzoekers vóór hem hebben geschreven; het is zijn niet geringe verdienste, dat te hebben geordend, en er een leesbaar geheel van te hebben gemaakt.

Bij de ordening van de stof heeft de gedachte voorgezet een ontwikkelingsgang te schetsen. Zoo handelen de eerste van de 22 hoofdstukken, waarin het boek verdeeld is, over spreekwoorden en rechtsspreuken, volksgeloof, dierenverhalen e.d., en de laatste over onderwerpen en figuren, door de Maleische schrijvers aan den internationalen Zuid-Aziatischen verhalenschat van den Islam ontleend, zooals over Amir Hamzah, den ridder zonder vrees of blaam, en over Iskandar, den wereldveroveraar, d.i. Alexander de Groote. De middenmoot van het boek bestaat uit hoofdstukken, handelende over typisch-Maleische verhalen, zooals die betreffende den populairen held Hang Toeah, over Maleische geschiedschrijving, en over leengoed van Voor- en Achter-Indische litteraturen, zooals Pantjatantra- en Rama-verhalen.

Het slot, het 22ste hoofdstuk, dat wel, zooals trouwens ook groote stukken van de latere hoofdstukken, op eigen onderzoekingen van den schrijver berust, behandelt de nieuwste, d.w.z. de moderne Maleische letterkunde, de journalistiek, de romans en de lyrische dichtkunst. Deze moderne letterkunde, die geheel onder Europeesch invloed staat, wordt voor een belangrijk deel uitgegeven door het Kantoor voor de Volkslectuur te Batavia, een met kapitaal van het Indische gouvernement gedreven uitgeverij, die daarmede cultureel werk van groote betekenis verricht. Dit 22ste hoofdstuk is zeker een van de lezenswaardigste van dr. Hooykaas' boek.

Het boek bevat ook nog, als aanhangsels, een uitvoerige toelichting tot of commentaar op een Maleisch geschiedkundig werk uit de 17de eeuw, de Sadjarah Malajoe voor dr. Hooykaas' Jogja'sche leerlingen en nauwgezette lezers van dien tekst van belang, maar voor anderen niet zeer interessant, en litteratuuropgaven, over bloemlezingen, volledige tekstuitgaven en oudere boeken over de Maleische letteren, welke zeer nuttig zijn. Een alfabetische klapper op de vele in het boek voorkomende namen ontbreekt helaas.

Naar het mij voorkomt had dr. Hooykaas zijn boek, behalve voor den niet-deskundigen belangstellende en den scholier, ook voor een wetenschappelijke onderzoeker van de talen en litteratuur der Archipel-volkeren nog nuttiger kunnen maken, dan het nu reeds is. Dat het bij den niet-deskundige een waarschijnlijk niet bij iedereen te vinden hoeveelheid parate kennis omtrent den Archipel en zijn volken als aanwezig veronderstelt, dat het voor den scholier hier en daar vrij moeilijk te begrijpen moet wezen, tengevolge van schrijver's eigenaardigen ietwat gekunstelden stijl, zijn betrekkelijk gemakkelijk te overkomen bezwaren. Bij den wetenschappelijken onderzoeker evenwel wordt het verlangen naar dieper inzicht in den samenhang tusschen letterkunde, maatschappelijke toestanden, geschiedenis en religieuze of mythische voorstellingen uit den ouden tijd door dit boek helaas niet bevredigd. In welke landen en in welke maatschappelijke omgeving werd en wordt de Maleische letterkunde geschreven en gelezen, wat is de verhouding tusschen wat in dit boek Maleische letterkunde genoemd wordt en de litteraturen van de groote Maleische volken van Sumatra, in de eerste plaats de Menangkabauers, de Batakkers en de Atjeher? Is er in de geschreven Maleische letterkunde niet wat meer aan te wijzen, dat ons nader brengt tot den diepen grond van het geestelijk leven van een volk, zijn er, in tegenstelling tot bijna alle andere groote en kleine, Moslimsche en heidensche litteraturen van den Archipel, in de eerste plaats de Javaansche inderdaad zoo weinig teksten die oude oorsprongsmythen, mythen omtrent het ontstaan van de wereld en de menschenmaatschappij en omtrent den landbouw, bevatten? En indien dit werkelijk het geval is, althans wat betreft de geschreven Maleische letterkunde, moet men den geen verklaring daarvoor trachten te vinden?

Gezien den opzet van het boek, is het niet te verwachten, dat dr. Hooykaas deze vragen heeft kunnen behandelen. We moeten dankbaar zijn voor den arbeid dien hij verricht heeft, en hopen, dat hij of anderen spoedig gelegenheid zullen vinden, dieper op allerlei zaken in te gaan. Intusschen mogen we verwachten, dat velen van de geboden gelegenheid, zich op de hoogte te stellen van wat er al zoo in het Maleisch geschreven is en wordt, gebruik zullen maken; hiervoor is het boek een aangename en volkomen betrouwbare gids.

BOEKAANKONDIGING.

Javaans-Nederlands Handwoordenboek, samengesteld door DR. TH. PIGEAUD, ambtenaar voor de beoefening der Indische Talen te Jogjakarta. Bij J. B. Wolters, Uitgevers-Maatschappij N. V. Groningen, Batavia. 1938. f 5.00.

Toen de redactie van Djawâ mij uitnodigde, een aankondiging te schrijven van Pigeaud's Javaansch Handwoordenboek, plaatste ze mij voor verscheidene moeilijkheden. Toch heb ik mij er niet aan willen onttrekken, noch tegenover Djawâ dat beter verdient dan bedankjes, noch tegenover den schrijver die met dit werk zoo velen zoo zeer aan zich verplicht heeft. Het verschijnen van dit uiterlijk onaanzienlijke handwoordenboek, dat bepaald dun genoemd kan worden, vooral in vergelijking met zijn uniforme broederen-in-de-rij, stemt tot zeer groote vreugde. Het zal voldoen in een diepgevoelde behoefte van honderden, wat waarlijk niet gezegd kan worden van ieder boek, ook niet van elk studiewerk. Een werk van studie is dit woordenboek wel in de eerste plaats, vrucht van een onafgebroken verblijf in de Vorstenlanden gedurende een twaalfstal jaren.

Reeds lang had zich een nijpend gebrek doen gevoelen, want Gericke-Roorda had bij zijn verschijnen in 1847, 90 jaar geleden, wel groote verdienste gehad, maar was ook bij de herdrukken van 1875, 1886 en 1901 zijn gebreken nooit te boven gekomen. Met zijn omslachtigheid en zijn talloze synoniemen, zijn veelvuldig van-het-kastje-naar-de-muursturen over-en-weer in twee deelen van een paar kilo, was het misschien een goede oefening voor een aankomend kampioen in het halteren, maar een crime voor den beginnenden Javanicus. Voor een handwoordenboek was het te onhanteerbaar en zwaar van uitvoering, te omslachtig en weinig practisch van inrichting. Als studiewerk geraakte het verouderd.

Jansz' Practisch Woordenboek was wel redelijk practisch en handzaam, maar te weinig ingeschoten op de Javaansche litteratuur. Bij het lezen hiervan schoot het zoozeer te kort, dat het tijdverknoeien moest geacht worden hierin een woord op te zoeken wanneer men in het bezit was van Gericke-Roorda. Hoezeer de eerste druk van 1876, ruim 60 jaar geleden, voor velen een gemak moet beteekend hebben, de tweede van 1913 werd ontsierd door een appendix van Bijvoegsels en Verbeteringen tot niet minder dan 1/7 van den oorspronkelijken omvang; een ongehoorde toestand. Wel is dit bij den 3den druk van 1932 verholpen, maar de radicale fout bleef.

Inmiddels was de Regeering tot het inzicht gekomen, dat de lexicografie van een taal als het Javaansch een taak was, die te hooge eischen stelde en van te groot belang was dan dat ze kon overgelaten worden aan toevallig particulier initiatief. Schriftelijke overblijfselen van de Javaansche taal strekken zich uit over een periode van ruim 10 eeuwen, terwijl de taal door eenige tientallen millioenen menschen gesproken wordt; geen wonder dat er een zeer groot aantal woorden is, die menigmaal slechts in een bepaalde streek, een zekeren tijd, een enkele techniek of kring van beoefenaars begrepen worden. En juist deze woorden behoeven het meest in een woordenboek verklaard te worden. Dergelijk werk moest geschieden door een volkomen deskundige, en niet in zijn vrijen tijd, maar door iemand met geen andere taak daarnaast. Als we bedenken dat het Nederlandsch Woordenboek, dat sinds tientallen jaren in afleveringen verschijnt, door een staf van geleerden wordt samengesteld, waaronder er zijn, die nog op de schoolbanken zaten toen het werk begon, en vergrijsd in het harnas stierven vóór de voltooiing, dan zien we wel in dat deze opzet voor het Javaansche Woordenboek de eenig mogelijke is.

Aanvankelijk zocht de Regeering den meest bekenden Javanicus destijds aan, Dr. G. A. J. Hazeu, hoogleeraar te Leiden. Met het oog op zijn gezondheidstoestand zag deze zich genoodzaakt te bedanken; de keus viel toen op zijn leerling Pigeaud, die kort voor dien cum laude was gepromoveerd. 29 December 1925 besloot Z. Exc. de Gouverneur-Generaal, hem opdracht te geven een nieuwe uitgave te bewerken van het Javaansch-Nederlandsch woordenboek van Gericke en Roorda.

Dát woordenboek . . . hebben we nog lang niet. Immers — en hier citeer ik Pigeaud, zij het niet naar de spelling — „na eenige jaren „bleek intusschen, dat er voor het onderwijs „zoo wel als voor het practische leven behoefte „bestond aan een gemakkelijk te hanteeren „Javaansch - Nederlandsch handwoordenboek, „daar de bestaande woordenboeken in dit op- „zicht niet geheel voldeden. Nu vervaardigde „ik voor de nieuwe uitgave van het groote „Javaansch-Nederlandsche woordenboek, waar- „van de bewerking mijn eigenlijke taak vormde,

„een legger, om die als stramien te gebruiken „bij de uiteindelijke redactie. Daar het mij „bleek, dat deze legger met eenig bijwerken „dienst zou kunnen doen als handwoordenboek, „gaat, met goedvinden van den Directeur van „Onderwijs en Eeredienst te Batavia, de uit- „gave van dit nieuwe Javaansch-Nederlandsche „Handwoordenboek vooraf aan de nieuwe „uitgave van het groote Javaansch-Nederland- „sche Woordenboek.”

Dit wat betreft de reden tot ontstaan van dit werk en de wordingsgeschiedenis; nu blijft de vraag: is Pigeaud geslaagd in zijn opzet, en hebben wij gekregen wat we behoefden? Wie Pigeaud kent uit zijn werken, weet hoe groot zijn kennis en hoe wel overwogen en zorgvuldig geformuleerd zijn uitspraken zijn. Het is hem bekend hoe hij dag aan dag, maand na maand, jaar in jaar uit verzamelde en inventariseerde, verwerkte en formuleerde. Orde en regelmaat, methode en systeem, inzicht door overzicht was zijn tweede natuur geworden, zoo niet altijd de eerste geweest. In het voorbijgaan inventariseerde hij Djâwâ en Poesakâ Djawi, Poesaka Soenda en Posaka Madhoera, de Tjëntini en Tjabolang, alsmede zijn eigen handschriften — dit alles door de pers toegankelijk gemaakt — en wie weet hoeveel daarnaast! Deze gestâge arbeid dwingt de hoogste bewondering af en vervult de tallozen die ermee gebaat zijn van dankbaarheid.

Het werk dat vóór ons ligt is van een beknoptheid en overzichtelijkheid, van een raakheid in vertaling die in het schooljargon als „shot” wordt gekenschetst. Slechts intieme vertrouwdheid met het Javaansch en gevoel voor het Nederlandsch stellen hiertoe in staat. Een uiterst gelukkig samengaan van de wetenschap met de techniek heeft deze schat van kennis gemakkelijk hanteerbaar gemaakt. Een zoo ervaren uitgever als Wolters vervalt niet in de fout die Salavopoulos en Kinderlis te Mytilene van Wilkinson's Malay-English Dictionary een turf van kilo's en kilo's hebben doen maken. En Pigeaud heeft een aantal afkortingen gebruikt, ten deele nieuw gevormd, waaraan men wel eerst wennen moet, maar die althans voor den geregelden gebruiker best te aanvaarden en dan handig zijn. Overigens heeft Pigeaud iederen gebruiker zeer aan zich verplicht door verscheidene afleidingen van een zelfden woordstam op verschillende plaatsen op te nemen en te vertalen. Aan leerzame verwijzingen ontbreekt het heelemaal niet, maar allereerst krijgen we helder en uiterst beknopt antwoord op de vraag: wat beteekent dit

woord? In der Beschränkung zeigt sich der Meister.

In één enkel opzicht ben ik een andere opvatting toegedaan als welke Pigeaud blijkbaar huldigt. Het lijkt wel of hij heeft willen toonen, in hoe kort bestek ook een zoo rijke taal als het Javaansch lexicografisch kan voorgesteld worden. Dat hij hierin grootendeels geslaagd is, zal op den duur meer en meer blijken. In dezen is mijn standpunt echter: hoe dik en hoe klein gedrukt mag een handwoordenboek zijn om nog dezen naam te verdienen? Kleiner gedrukt had het niet mogen zijn; met zijn 74 regels per bladzijde is het uiterste voorloopig wel bereikt; de letter is zóó mooi, dat de leesbaarheid veel beter is dan bij het Duitsch-Nederlandsche woordenboek van dezelfde firma dat 73 regels per pagina bevat, en voldoende genoemd kan worden. Maar de omvang had gerust twee keer zoo groot kunnen zijn, daar ook een 1000 à 1200 bladzijden nog een handwoordenboek uitmaken, ja, de meeste deze dikte hebben. De alsdan opgenomen woorden zouden zeker veel minder voorkomen, maar anderzijds niemand ooit hinderen. Het is natuurlijk ondanikbaar en onredelijk tegenover het vele wat wel en goed gegeven wordt, als we stilstaan bij wat nog niet in het handwoordenboek staat. Maar ik ben er van overtuigd mij tot tolk te maken van menig gebruiker, wanneer ik er bij vervaardiger en uitgeversfirma op aandrang, in de twee druk aanzienlijk veel meer op te nemen.

Het groote woordenboek, waarnaar we nog steeds met verlangen uitzien, blijft dan nog even noodig, én door zijn uitputtend én door zijn wetenschappelijk-toelichtend karakter. Moge te zijner tijd deze thesaurus het licht zien; immers dit wetenschappelijke standaardwerk der Javanistiek blijft nationaal en internationaal dezelfde betekenis houden. Nu aan de lexicografie van het Javaansch reeds omstreeks een ton gouds ten koste gelegd is, zou het te bejammeren zijn wanneer een tienduizend gulden drukkosten zouden beletten om de vruchten te plukken van deze arbeid. Het zij Pigeaud vergund zoowel het Nederlandsch-Javaansch handwoordenboek als de Thesaurus omnis Javanitatis te voltooien en in druk te zien, tot eer van hem zelf en het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, ten profijte van de gebruikers, ten bate van het onderling begrip en de wederzijdsche waardeering van Javanen en Nederlanders.

C. HOYKAAS.

Toen in het midden van de crisis Kern promoveerde op een proefschrift dat niet af was en slechts in een zeer beperkt aantal exemplaren werd gestencild, kon men nog van hem hopen dat hij tegelegenertijd zijn dissertatie in een meer definitieven vorm zou gieten. Nu hij binnenkort het ambtenarenbestaan te Batavia zal verwisselen voor het veelomvattend en sjouwig taalonderzoek van Borneo, kan dit niet meer verwacht worden. Dus is de tijd aangebroken, voor zijn dissertatie de aandacht te vragen, temeer daar men die nooit zal tegenkomen in de boekhandel of het antiquariaat, aucties of lélangs. Werd zijn proefschrift niet eenigszins breedvoerig gerefereerd, dan zou het slechts hem gediend hebben om den doctorsgraad te behalen, maar zou voor anderen zijn wetenschappelijk werk niet bestaan. Daar de velden van onderzoek zoo ruim zijn en ook zooveel bodemschatten nog bevatten, terwijl er handen te kort zijn om de oogst binnen te halen en de schatten te delven, mag niets verloren gaan van wat juist aan den dag treedt. Ook omdat Tjan Tjoe Siem in zijn dissertatie herhaaldelijk naar Kern verwijst, en Prijono op het punt staat te promoveeren op de Çrī Tañjung, een van Kern's bronnen.

De Inleiding — Kern schrijft nieuwe spelling, hier voor de uniformiteit overgebracht in De Vries en Te Winkel — luidt als volgt: Gezien den grooten invloed, dien Voor-Indische godsdienstige denkbeelden op de Javaansche hebben uitgeoefend, is a priori te verwachten, dat ook de voorstellingen omtrent het lot van den mensch na den dood, voorzoover men die uit de Javaansche litteratuur kan leeren kennen, de sporen van Hindoeïstische beïnvloeding dragen. Naar wat wij door verschillende onderzoekers weten over uitgewerkte opvattingen omtrent het hiernamaals bij „primitieve” Indonesische volken als Toradja's, Dajaks e.d., mogen wij tevens veronderstellen, dat ook de Javanen van vóór het Hindoeïdsperk dergelijke voorstellingen gekend hebben. Bij andere uitingen van den Javaanschen geest blijkt telkens, dat naar mate de Hindoeïnvloed afneemt, het inheemsche element meer op den voorgrond treedt, en opvattingen aan den dag komen, die weliswaar in de oudere litteratuur niet worden aangetroffen, maar toch tot het oude cultuurbezit moeten hebben behoord. Deze kunnen ons dus kostbare gegevens verschaffen voor de kennis van de oorspronkelijke Javaansche voorstellingen en het kader, waarin deze thuis-

hooren, waarbij vergelijking met parallelle voorstellingen elders in Indonesië het inzicht aanzienlijk kunnen verhelderen. Evenzoo zal dit het geval wezen bij de voorstellingen omtrent het hiernamaals.

Deze in hun geheel te onderzoeken was mij wegens den omvang van het materiaal en door omstandigheden niet mogelijk. Daarom heb ik mij beperkt tot een behandeling van een onderdeel van die voorstellingen, die betrekking hebben op de „hel”, d.i. de plaats, waar boosdoeners in het hiernamaals geacht worden de straf te ontvangen voor hun op aarde bedreven zonden — in tegenstelling tot den hemel, het oord, dat de braven ter belooning voor hun goeden wandel deelachtig worden. Van de vele daarmee samenhangende voorstellingen heb ik voornamelijk die ter behandeling uitgekozen, die aanknoopingspunten met de zeer uitvoerige Indische hellevoorstellingen bieden. Het leek mij vooral van belang na te gaan, of de veelheid der hellen, die wij in de Indische litteratuur aantreffen, ook op Java te vinden is, en in hoeverre de verschillende Sanskrit namen, die men in de Javaansche litteratuur aantreft, daarop wijzen. Aan het onderzoek hiervan, waarbij een bespreking van het woord *k a w a h* niet achterwege kon blijven, en aan de kwestie in welk deel van de kosmos verschillende teksten de hel plaatsen, zijn het tweede en derde hoofdstuk gewijd. In het vierde worden eenige belangrijke punten in de hel nader beschouwd. Daarbij wordt uitgegaan van den Sanskrit naam en de Indische voorstellingen, wanneer die in de Javaansche litteratuur worden aangetroffen.

De verwijzingen in dit hoofdstuk en elders naar voorstellingen bij andere Indonesische volken dragen slechts een incidenteel karakter en hebben hoofdzakelijk ten doel den nadruk, die bij deze wijze van behandeling al te zeer op de Indische voorstellingen valt, wat te verzachten. Het laatste hoofdstuk over de hellebeesten is voornamelijk bedoeld als een verzameling van het in de teksten door mij tot nu toe aangetroffen materiaal.

Hoofdstuk I: De teksten, pag. 4-20.

- a) Putrupasaji, Leiden Cod. 5132, 5174 (2), 3958 (6), Batavia Cod. 867 en 888, beschreven door Brandes en Juynboll, wordt vrij uitvoerig nagegaan van pag. 4-11.
- b) Putru Sangaskara, Leiden Cod. 5348, Batavia „Poetra” zie Jaarboek Kon. Bat. Gen. (1933), bl. 345.

- c) Swargārohaṇaparwa, Leiden Cod. 3908 (2) en 5034 (4).
 - d) Atmapraçaṅgā, Leiden Cod. 4079 en 5100 (4).
 - e) Bhīmaswarga, Leiden Cod. 4132, 3974 (2) en 4136.
 - f) Kuṇḍarakarṇa, Leiden Cod. 3974 (1) en H. Kern's verhandeling in *Verspreide Geschriften* deel X.
 - g) Āṇi Taṇjung, Leiden Cod. 4499.
 - h) Leiden Codex 5344.
 - i) Sewadharma, Leiden Cod. 3983.
 - j) Pulutuk I, Leiden Cod. 5346, 4430, 5199(1) en 5377.
Pulutuk II, Leiden Cod. 3947(1) pag. 2 - 6.
Pulutuk III, Leiden Cod. 3947(1) pag. 7 - 8.
 - k) Crucq's tekst Leiden Cod. 5169, met vertaling en commentaar uitgegeven in zijn *Bijdrage tot de kennis van het Balisch doodenritueel*, proefschrift Rijksuniversiteit te Leiden 1928.
- b-k worden kort beschreven op pag. 11 - 20.

Hoofdstuk II. De naam van de hel, pag. 21 - 30.

Voor de Voor-Indische hellevoorstellingen wordt kortheidshalve verwezen naar de literatuur: L. Féer, *L'enfer indien. I Bouddhisme*, *Journal Asiatique* VIII, 20 (1892), bl. 185vv.; II *Brahmanisme*, JA IX, 1(1893), bl. 112vv. Over de Brahmanistische hellen zeer uitvoerig. W. Kirfel, *Die Kosmographie der Inder nach den Quellen dargestellt*, bl. 147vv. De gegevens uit het epos vindt men bijeen bij E.W. Hopkins, *Epic Mythology*, bl. 109vv. De Buddhistische voorstellingen zijn overzichtelijk behandeld door Krom, *Beschrijving van Barabudur*, bl. 58vv. Zie ook de daar aangehaalde literatuur. Tenslotte zijn ook van belang artikelen van de la Vallée Poussin en Jacobi in *Encyclopaedia of Religion and Ethics* edited by James Hastings, sv. *Cosmogony and Cosmology* (Buddhist-, Indian-).

Vergeleken met het groote aantal hellenamen bekend uit het Sanskrit blijken die uit de Javaansche en Balische literatuur slechts een schrale oogst te zijn. Deze wordt nu in de volgende pagina's bijeengegaaard; tenslotte wijst Kern erop, dat zoowel *Kawah* als *naraka* en *aweci* ook overdrachtelijk de beteekenis hebben van slecht, ellendig, het kwaad, slechte dingen edg.

Hoofdstuk III. De plaats van de hel ten opzichte van aarde en hemel, pag. 31 - 37.

Volgens de meest gangbare Indische voorstelling ligt de hel of het hellecomplex onder de zeven pātāla's en wel in het Zuiden, de

windstreek waarvan Yama ook de beheerscher (lokapāla) is, maar het spreekt wel vanzelf, dat de teksten, die over de (hel)len handelen, dikwijls zwijgen over de plaats ervan of zich daaromtrent slechts vaag uitlaten. In de Oud-javaansche literatuur vindt men het Zuiden wel als richting aangegeven, doch ook het Oosten en het Noorden.

Terwijl in Voor-Indië de hel gedacht wordt in de onderwereld onder de zeven pātāla's, en we dit juist zoo terugvinden in Tantri Kāmandaka, duikt Kuṇḍarakarṇa in het gelijknamig geschrift in den oceaan en passeert een poort. Veelvuldig blijkt dat men zich hemel en hel in hetzelfde gebied moet denken. Uit verscheidene teksten krijgt men den indruk, dat men zich de hel ergens op deze aarde denkt. Elders moet de gestorvene langs bepaalde helsche verschrikkingen gaan, die een grootere overeenkomst vertoonen met de voorstellingen van andere Indonesische volken omtrent hindernissen, die de doode op weg naar het doodenland ontmoet, dan met helsche folterwerktuigen. Schrijver vermoedt, dat de eigenlijke hellevoorstellingen in de Javaansche en Balische literatuur op deze hindernissen teruggaan of voor zoover zij uit Indië komen, daaraan vastgeknoopt zijn. Deze kwestie verdient z. i. een nader onderzoek. Inderdaad.

Hoofdstuk IV. Eenige belangrijke punten in de hel, pag. 37 - 62.

- a) Asipatrawana, een vreeselijk bosch, en alles wat ongeveer van dezen aard is, pag. 37 - 45.
- b) Samghāta, de tegen elkaar slaande bergen, pag. 45-49.
- c) Waitaraṇī, de helsche rivier, pag. 49-52.
- d) Walukārṇawa, zandwoestijn of ander walgelijk oord, pag. 52 - 54.
- e) De schommelende brug, pag. 54 - 59. Een onderzoek naar de wijze, waarop de elkaar zeer dicht naderende Indonesische en Moslimsche voorstellingen ten aanzien van de brug elkaar beïnvloeden hebben, achtte schrijver buiten het bestek van zijn proefschrift te liggen.
- f) Tegal panangsaran, de meest voorkomende naam van de vlakte in de hel waar de zielen in een ondragelijke hitte en door honger en dorst gekweld vertoeven, koelte zoekend zelfs onder bladerlooze boomen, pag. 59-61.

Hoofdstuk V. Hellebeesten.

- a) Honden, pag. 64 - 65.
- b) Varkens, pag. 65-68.
- c) Vogels, pag. 68 - 70.
- d) De Mier, pag. 70-71.

- e) Andere dieren, nl. kēbo rāja, sapi rāja, en banteng rāja, sapi gumarang; olifant, olifant met rākṣasa-kop, krokodil (bajul); het hellewicht yakṣa-met-het-vuurgezicht; pag. 71-73 = finis.

Ziehier het materiaal, dat Kern bijeengelezen en geordend heeft. Hij is zich bewust, niet volledig geweest te zijn bij het navorschen der literaire bronnen, die op hun beurt nog weer de resten zijn van een omvangrijker litteratuur. Nu zijn de hellevoorstellingen zoo materieel gedacht, dat ze ook veelvuldig picturaal voorgesteld zijn; hieraan is een artikel gewijd door Dr. H. H. Juynboll in het Baessler Archiv van 1913, band IV, Heft 2, pag.

78-86, gevolgd door Nachträge in denzelfden jaargang van hetzelfde jaar, Heft 6, pag. 293-294, samen met tenminste 6 illustraties. Deze eerste aanloop zou nog door heel wat meer gevolgd kunnen worden; als men alleen al denkt aan de Kerta-ghosa te Kloengkoeng! Zoo zou het onderwerp dat reeds H. Kern en H.H. Juynboll vervulde nog veel uitgebreider behandeld kunnen worden. En dieper. Hier is — op een opmerking terloops na — niet ingegaan op ethnologische en godsdiensthistorische gezichtspunten, welke de zaak nu juist belangwekkend maken.

Moge ook hiertoe nog eens kracht gevonden worden!

C. HOOYKAAS.

NOTA DER MUSEUM-COMMISSIE VAN HET JAVA-INSTITUUT.*)

I. Inleiding.

Vanaf zijn eerste congres te Bandoeng in Juni 1921 heeft het Bestuur van het Java-Instituut tentoonstellingen georganiseerd op het gebied van kunst en kunstnijverheid. Reeds in de catalogus van de tentoonstelling van dit Bandoengsche congres, de eerste houtsnijwerk-tentoonstelling, heeft de toenmalige organisator in zijn inleiding geschreven:

„Een studie van de ontwikkeling der Javaansche woning en van de invloeden, die daarop hebben gewerkt, of welke van oudsher, zij het in gewijzigden vorm, zijn gebleven, zou, niettegenstaande de moeite en uitgebreiden arbeid, die er aan gepaard gaan, zeker meer dan loonend zijn door de resultaten, die ongetwijfeld voor de cultuurgeschiedenis dezer landen van groot belang zouden zijn. Want niet alleen uit een kunst-, doch ook uit volkenkundig en sociologisch oogpunt zou deze studie haar groote waarde kunnen hebben”.

„Wij hebben getracht op deze, aan het congres van het Java-Instituut verbonden tentoonstelling, een overzichtelijk geheel te geven van die voorwerpen, welke van hout vervaardigd, bewerkt en besneden, niet alleen als voorwerp van kunst, doch ook als verschijnsel van tijd van belang zijn. Met dit te samen kunnen wij dan trachten ons een beeld te vormen van de cultuur dezer landen in betrekking tot het verleden en het heden, opdat de ontwikkeling in de toekomst ons duidelijker en beter voor den geest kan komen te staan. De tijd van voorbereiding voor den arbeid, die het Instituut zich op de schouders heeft gelegd, doch welke omvangrijkheid wellicht niet ten volle werd overzien, was niet voldoende om de bijeengebrachte verzameling zoo overzichtelijk te kunnen samenstellen als wel gaarne was gewild; doch blijven er in dit opzicht nog wenschen, een collectie van dien omvang en van zulk een belangrijkheid was wel nimmer te voren bijeen. Aan het doel, dat er mede wordt beoogd, beantwoordt zij dan ook voldoende”.

Deze arbeid is voortgezet in de gehouden tentoonstelling der Javaansche bouwkunst en huisinrichting gehouden te Jogjakarta van

24 t/m 27 December 1924. In zijn openingsrede (opgenomen in de catalogus dier tentoonstelling), sprak de Voorzitter, de Heer P.H.W. Sitsen:

„De bedoeling dezer tentoonstelling is belangstelling op te wekken voor reeds bestaande Javaansche architectuur en meubelkunst; belangstelling, die steeds oorzaak is van verder onderzoek, en waarvan de resultaten weer de fundeering kunnen zijn voor een verderen opbouw.

De verschillende Javaansche modellen, van gebouwen op deze tentoonstelling samengebracht, leggen, zooals trouwens de Javaansche namen ook aangeven, zeer sterk den nadruk op den dakvorm en de ondersteuningswijze van het dak, als de voornaamste constructieve elementen in de Javaansche huis architectuur. Het klimaat waarin deze vormen ontstaan zijn gaf aanleiding hiertoe, terwijl de veiligheid der bewoners in den onstaan-tijd blijkbaar de open bouwwijze kon verdragen — Wel had men later, bij gewijzigde toestanden, te voldoen aan den eisch, dat de woningen - zelf gesloten dienden te worden, hetgeen in het algemeen noch esthetisch noch hygiënisch een verbetering kan worden genoemd, doch diverse foto's op deze tentoonstelling aanwezig, toonen aan, dat door Javaansche architecten ook voor de wandbehandeling meermalen een behoorlijk esthetische oplossing werd bereikt.”

Tijdens dit congres van het Java-Instituut te Jogjakarta van 24 t/m 27 December 1924 werd, in een in-officieele Bestuursvergadering, gehouden in de Kraton van Z. H. den Sultan, besloten, om naar aanleiding van de bij die gelegenheid georganiseerde tentoonstelling der Javaansche bouwkunst en huisinrichting, tot het oprichten van een Museum te Jogjakarta te komen. In opdracht van deze vergadering zou de Heer P. H. W. Sitsen de mogelijkheden om tot oprichting van zulk een museum te geraken, in overweging nemen, en hiervan verslag uitbrengen aan het Hoofdbestuur van het Java-Instituut. Door omstandigheden kon hiervan in lang niets komen.

Bij de opening van de tentoonstelling voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Oost-Java en Madoera gehouden tijdens het Derde Congres van 25 September t/m 10 October 1926 te Soerabaja, sprak de toenmalige Voorzitter, de Heer C. Citroen:

„Dames en Heeren, wanneer U straks het vele, dat U deze tentoonstelling biedt, zult bewonderen, houtsnijwerk, van de onderdeelen der Javaansche en Madoeresche interieurkunst,

*) Deze Nota wordt eerst thans in Djawa afgedrukt, omdat enkele instellingen om een afdruk hiervan verzochten, alsmede in verband met de hierachter afgedrukte stukken omtrent de nieuw-bouw van het museum Sana Boedaja en de stichting van de kunstambacht-school te Jogjakarta.

als achterwanden, bovenlichten van deuren, enz. tot kleiner, vaak minitieuwer bewerkte voorwerpen als kastjes, kisjes, spiegeltjes, dakonspelen, enz. enz., batik- en weefkunst, de schitterende wajangspelen, zooals de wajang-koelit, wajang klitik, de topéng, enz., wanneer U Uw wandeling vervolgend langs de afdeeling wapens, in de afdeeling prauwen belandt en tenslotte na bezichtiging der afdeeling gouden zilver-smidskunst en oude bronzen Uw rondwandeling hebt voltooid, zal bij velen Uwer vooral na mijn toelichting, ongetwijfeld de vraag rijzen, of het niet mogelijk zou zijn het hier geexposeerde in Soerabaja te houden als kern van een museum, dat onze stad, de grootste handelsstad van Nederlandsch-Indië, waardig zou zijn.

Deze gelegenheid is te schoon om er geen gebruik van te maken, daar het hier tentoongestelde, zooals reeds gezegd, voornamelijk uit Oost-Java en Madoera afkomstig is, en dus bij uitstek op zijn plaats is in Soerabaja, de hoofdstad van Oost-Java".

Deze poging had succes. Het Gemeentebestuur stelde bij besluit van 1 October 1926 een bedrag van f 7500.— beschikbaar tot aankoop van voorwerpen van de tentoonstelling van het Java-Instituut. Een Commissie werd gevormd uit belangstellenden te Soerabaja, vormend het Bestuur der te Soerabaja gevestigde, als rechtspersoon erkende, Museum-Vereeniging.

Bovengenoemde vereeniging, opgericht op 11 September 1929, stelt zich volgens artikel 2 harer Statuten ten doel de ontwikkeling van den schoonheidszin der bevolking, in het bijzonder dien der Inheemsche, en tracht dit doel in de eerste plaats te bereiken door deze bevolking bekend te maken met de goede overblijfselen van kunstnijverheid uit vroegere tijden, door de collectie kunst- en kunstnijverheidsartikelen van Oost-Java en Madoera en de modellen van prauwen, zooals deze van de Gemeente Soerabaja verkregen zijn, ten toon te stellen en deze collectie uit te breiden.

De vereeniging heeft in het begin van haar bestaan hare werkzaamheden nog niet kunnen aanvangen, zij kon daartoe eerst in het jaar 1931 overgaan toen:

- 1e. haar door de Gemeente Soerabaja feitelijk ter beschikking werd gesteld de bovenbedoelde collectie kunst- en kunstnijverheidsvoorwerpen en prauwmodellen;
- 2e. haar door de Gemeente Soerabaja ter beschikking was gesteld de afbraak der loodsen staande op het Missigitlein en tevoren als kantoor voor de waterleiding gebedigd;
- 3e. haar door het Bestuur van de Vereeniging Soerabajasche planten- en Dierentuin een

gedeelte van het terrein ter beschikking was gesteld;

- 4e. zij van de Gemeente Soerabaja een bedrag van ongeveer f 10.000.— had ontvangen ter tegemoetkoming in de kosten van verplaatsing der bovengenoemde loodsen, den nieuwen opbouw daarvan en de inrichting van het Museum.

In aansluiting aan de vroegere Jogjasche Museum-plannen heeft inmiddels het Dagslijksch Bestuur van het Java-Instituut zich met het ondervolgend rekest tot den Directeur van Justitie gewend op den 16 December 1929.

Geeft met verschuldigten eerbied te kennen het Bestuur van de te Soerakarta gevestigde, bij Gouvernementsbesluit dd. 17 December 1919 No. 75 als rechtspersoon erkende vereeniging „Java-Instituut”,

dat naar aanleiding van het in deze maand te herdenken tienjarig bestaan van het Instituut het voornemen bestaat om, door samenwerking van de vier Javaansche Zelfbesturen, te Soerakarta een museum voor Javaansche cultuur op te richten, en dat museum, ter bevordering van bedoelde samenwerking en ter verzekering van doelmatig beheer, onder de directie of het toezicht van het Java-Instituut te stellen;

dat een der Javaansche Zelfbestuurders reeds de toezegging gedaan heeft, zijn archeologische en ethnologische verzameling alsmede zijn bibliotheek aan het op te richten museum in bruikleen te zullen afstaan, terwijl er ook kans bestaat op verwerving door aankoop van een belangrijke particuliere archeologische collectie;

dat het geen betoog behoeft, dat zulk een museum met bibliotheek zeer ten goede zal komen aan de bestudeering en de ontwikkeling van de Javaansche cultuur;

dat het Java-Instituut krachtens Art. 3 van zijn Statuten, welke hierbij worden overgelegd, zich ten doel stelt de ontwikkeling van de Inheemsche cultuur, in den meest uitgebreiden zin van het woord, van Java, Madoera en Bali te bevorderen;

dat het echter niet de middelen bezit om aan de gemelde museum-plannen de noodige financiële bijdrage te leveren, waar zijn inkomsten bestaande uit subsidies en contributies slechts even toereikend zijn voor de kosten van de drie door het Java-Instituut in het Nederlandsch, het Javaansch, en het Soendaneesch uitgegeven periodieken en van de noodige administratie, gelijk uit het hierbij overgelegde verslag over het laatste jaar moge blijken;

dat het Java-Instituut ook buiten die museumplannen kapitaal behoeft om afzonderlijke, gewenscht geachte publicaties van eenigen omvang te kunnen bezorgen waarvoor het tot

dusver te voren gelijk b. v. voor de uitgave van Dr. W. F. Stutterheim, Cultuur geschiedenis van Java in beeld, speciale subsidies in den een of anderen vorm en waarborgsommen in verschillende richtingen moest vragen ;

dat het Bestuur van het Java-Instituut meent, dat de boven vermelde en verder in het algemeen door het Java-Instituut voorgestane belangen van voldoende wetenschappelijke en cultureele beteekenis zijn om daarvoor een aandeel in de opbrengst van een geldloterij te mogen vragen ;

Redenen, waarom het UHoogEdelGestrenge beleefd verzoekt het daarheen te willen leiden dat aan het Java-Instituut een aandeel in de opbrengst van de eerstvolgende geldloterij wordt toegekend van f 25.000. (vijf en twintig duizend gulden) schoon".

Op dit rekest werd bij brief van dd. 21 Januari 1930 No. 0 29/4/11 door den huidige Directeur van Justitie Mr. J. J. Schrieke goedgegunstig beschikt. In de maand December 1931 werd dit aandeel uit de loterij groot f 25.143 ontvangen, welke belegging voorloopig in Obligaties N. I. Staatsleening plaats had.

Het Dagelijksch Bestuur benoemde evenwel onmiddellijk een voorloopige Museum-commissie bestaande uit de Heeren :

Ir. Th. Karsten, Ir. P. H. W. Sitsen en S. Koperberg, laatste tevens als lid-Secretaris.

Steun werd ook ontvangen, althans in uitzicht gesteld, door het Zelfbestuur, aangezien op initiatief, naar wij vernamen van den Directeur van het Departement van Onderwijs en Eeredienst Prof. Dr. B. Schrieke, door den Gouverneur van Jogjakarta, den Heer Van Gesseler Verschuier een post pro-memorie op de Sultanaats-begroting van 1931 geplaatst.

Deze Commissie heeft thans de eer Uw Bestuur deze Nota over een te stichten museum te Jogjakarta aan te bieden.

II. Algemeen Karakter van het Museum.

Voor het algemeen karakter van het museum is in de eerste plaats bepalend het gebied dat het zal pogen te bestrijken: dit gebied zal zijn dat, waarop het Java-Instituut werkt, en dus omvatten de hedendaagsche beschaving van Java, Madoera en Bali, uiteraard slechts voor zoover zij op eenige wijze voor vastlegging in een museum geëigend is.

Het is dus niet gedacht als een provinciaal Vorstenlandsch of Midden-Javaansch museum, doch als een algemeene instelling, waarin het specifiek Vorstenlandsche wel uiteraard een

belangrijke, doch geen overheerschende plaats zal innemen. Het bestaande museum van de Vereeniging Radya Poesataka te Soerakarta, dat ook thans reeds meer in de Vorstenlandsche richting ontwikkeld is, zou door zulk een welbewuste arbeidsverdeling en specialisatie naast het Jogjasche een belangrijk en dankbaar arbeidsveld kunnen blijven behouden. Dit zelfde is het geval met het museum van de Kirtya Lieftrinck-Van der Tuuk te Singaradja en het museum te Den Pasar ten aanzien van het Balineesche beschavingsgebied.

Ten aanzien van oudere Javaansche kunst en beschaving, welke thans reeds op breede basis en in belangrijke mate in 't Bataviasche museum zijn vertegenwoordigd, te weten de pre-Mohammedaansche steenen en bronzen oudheden, zoomede de juweelen, zal het Jogjasche zich van het vormen eener algemeene collectie moeten onthouden, en zich dienen te beperken tot enkele stukken, die hetzij in het bijzonder in Jogja thuis behooren, hetzij voor het algemeene overzicht van belang zijn.

Aan deze onthouding ten aanzien van de oudere, vóór-Moslimsche kunst en beschaving, zal in het Jogjasche museum echter gepaard moeten worden het streven naar volledigheid op het gebied van de hedendaagsche kunst en beschaving, en van hunne ontwikkeling gedurende de laatste eeuwen. Het Jogjasche museum zou dan ook moeten nastreven: te geven een algemeen beeld van de hedendaagsche Soendaneesche, Javaansche, Madoereesche en Balineesche culturen in hun historische ontwikkeling en huidige toestand, en stelselmatig te verzamelen alle voorwerpen, afbeeldingen en andere gegevens die in onderling verband voor dit beeld noodig zijn; — en wel, om eenige voorbeelden te noemen, de wajang in al hare vormen, al wat met religieuze denkbeelden, maatschappelijke verhoudingen, volksgeloof en verschillende vormen van eeredienst samenhangt, alle takken van kunstnijverheid, de muziekinstrumenten, de bouwkunst, de stads- en dorpsaanleg, de kleding en levensgewoonten, de volksvermaken en kinderspelen, en zoo meer.

Het is dus allerminst de bedoeling zich te beperken tot de gebieden van kunst en kunstnijverheid; al wat van belang is te achten voor de studie van de Land- en Volkenkunde dezer gewesten zal in dit museum op zijn plaats zijn. De behoefte aan zulk een algemeen ethnografisch Javaansch museum wordt voldoende geteekend door de woorden des huidige Voorzitters van het Java-Instituut, in de openingsrede van het Kongres voor Javaansche Taal-, Land- & Volkenkunde in 1919, waar hij de

oude uitspraak aanhaalde: dat eigenlijk een ethnografische expeditie naar Java bitter noodig is. Inderdaad geeft geen enkele openbare of bijzondere collectie een bij benadering volledig, of zelfs maar algemeen oriënteerend, overzicht over de cultuur-gebieden. Na het boek van Prof. Veth (laatste uitgave: 1912) is er geen samenvattend werk van wetenschappelijke waarde over Taal, Land en Volk van Java meer geproduceerd. En dat terwijl de moderne ontwikkeling, juist van de Inheemschen zelf, in deze landen steeds meer gaat vragen naar wetenschappelijk betrouwbare voorlichting op het gebied der beschavingsgeschiedenis. Voor het samenstellen van een nieuwe Beschrijving van Land en Volk van Java is het bestaan van een ethnografisch museum van de hoogste waarde te achten.

Waar de wetenschappelijke bewerking van het materiaal, al zal zij slechts voor een klein deel (bv. voor goede catalogiseering) door het museum-zelf kunnen geschieden, toch een der uitgesproken doeleinden van zijn oprichting is, zal de verzameling langs systematische lijnen moeten geschieden, gezorgd moeten worden voor het bijeenbrengen van vergelijkingsmateriaal uit opeenvolgende perioden, uit verschillende gebieden, op den duur zoo compleet mogelijk, al zal dit van zelf eerst langzaam-aan verwezenlijkt kunnen worden.

Naast de bestudéering echter is krachtige bevordering van de ontwikkeling der cultuur dezer eilanden hoofddoel van Java-Instituut, en dit doel kan slechts gedeeltelijk door wetenschappelijk werk bereikt worden, doch eischt tevens levend contact met de huidige maatschappijen hare evolutie. Het museum mag dan ook niet worden een doode verzamelplaats van vergane grootheid, schoonheid en merkwaardigheid,—het moet integendeel alles, wat van deze cultuur waard is nu nog in breede kring gekend, gewaardeerd en ontwikkeld te worden, systematisch verbreiden en naar buiten uildragen. Het moderne museumbeheer in Amerika en Europa. (bv. dat van het Gemeente-museum in Den Haag) wijst in dezen den weg, hoe het publiek in al zijn geledingen te bereiken, al zal men zich daarbij vanzelf geheel naar de behoeften van eigen land en volk moeten richten. Het museum moet daartoe niet passief blijven, bezoek afwachten, kennisname mogelijk maken,—het moet actief zijn, bezoek organiseren en propageeren, kennisname uitlokken en bevorderen. Bv. zijn hiertoe noodig: exposeeren der objecten, zoodat zij zoo suggestief mogelijk werken, dus in de goede sfeer, in onderling verband, in een beperkt aantal doch sprekende exemplaren,—geregeld wisselende, in ruimen

kring aangekondigde exposities,—organisatie van 't museumbezoek door rondleidingen, toelichtingen en dg.,—bevordering van museumbezoek en cultuurinzicht door lezingen, demonstraties, voorstellingen, met de noodige propaganda naar buiten,—bizonder contact tusschen het museum en allerlei onderwijsinstellingen, om daardoor de jeugd te bereiken,—omlijsting van het museum door samenwerking of combinatie met instellingen, die direct of indirect, aan een en ander bevordelijk kunnen zijn hetzelfde doel nastreven of de collecties als onderwijsmateriaal gebruiken: dus bv. met bibliotheek en openbare leeszaal, met oudheidkundig onderzoek, met nijverheidsbevordering, met wajang-, muziek- en danscursussen, enz.

Wel zou het daarbij aangewezen lijken zich in het algemeen te richten tot het publiek als geheel, dus tot den cultuurconsument; de opvoeding van den producent van kunst- en kunstnijverheid kan beter aan andere instellingen worden overgelaten,—zij 't ook dat contact daarmee van veel belang is.

Het is duidelijk dat het hier gegeven principiële programma voor het museum zijn opzet en aanleg in sterke mate zullen moeten beïnvloeden, nog afgezien van de niet geringe eischen, die hierdoor aan het beheer zullen worden gesteld.

Allereerst is de geschetste perspektief zoo veelomvattend, dat zij slechts in een breed raam zal kunnen worden uitgewerkt: het museum zal op den langen duur tot een gewichtige en omvangrijke instelling moeten kunnen uitgroeien, waarvoor thans de grondslagen reeds zijn te leggen.

Dan eischt eenerzijds de wetenschappelijke materiaalbewerking systematisch geordende, zoo compleet mogelijke collecties, waarbij ruime plaatsing onnoodig is, doch rustige bestudeering mogelijk moet zijn. Anderzijds is het groote publiek, zoo goed als de meerderheid der vreemdelingen, gebaat met de boven reeds aangegeven sterk karakteriseerende doch veel beperkter en deels wisselende tentoonstellingen,—waardoor dus direct een scheiding noodig wordt tusschen wetenschappelijk en openbaar, tusschen studie- en opvoedingsmuseum.

Daarnaast zal men gelegenheid moeten hebben voor demonstraties van Javaansche kunst op verschillend gebied, waarvoor dus een voldoende groote pendapa niet kan worden gemist.

En ten slotte behoort de uitgesproken doelstelling der cultuurbevordering ertoe te leiden, dat die ook bij keuze en aanleg van het museum-zelve positief betracht worden; dat de instelling dus niet in eenig vreemd gebouw op een willekeurig punt worde ondergebracht, doch reeds door situatie en bouwwijze de inheemsche cultuur karakteriseert en propageert.

III. Keuze van situatie en gebouw.

Bij de reële keuze van een gebouw voor het museum, in verband met de plannen en middelen tot zijne onmiddellijke oprichting, moest enerzijds worden uitgegaan van de in het vorige hoofdstuk uitgestippelde algemeene, doch in zekere zijn slechts ideeële richtlijnen, anderzijds echter van de praktische mogelijkheden bepaald door de verkrijgbare panden en de voorhanden gelden.

De wenscht dat het museum reeds in zijn opzet en bouw doortrokken zou zijn van een typisch Javaansche sfeer, wordt zeker slechts behoorlijk vervuld, in dien het zou worden ondergebracht in eenig bestaand fraai oud-Javaansch gebouw. Om van de typische Europeesche musea in die richting te zwijgen (Museum Six, Fram Hals Museum, Haagsch Gemeente Museum, Huis Lambert v. Meester, Musée Cluny, enz.) toont de tegenstelling tusschen de nieuwe Indische musea te Soerabaja of te Malang, beide met een belangwekkende collectie doch gehuisvest in een neutraal gebouw zonder culturele waarde, en het jongste museum in Palembang met een nog kleine verzameling doch ondergebracht in een stemmingsvol mooi en curieus oud-Palembangsche huis, en daardoor als geheel bijzonder aantrekkelijk, van welk een suggestieve en opvoedende waarde zulk een mooie en passende omgeving is.

Te Jogja ware het aangewezen daarvoor te kiezen een der veelal zeer groote en fraaie priajiwoningen (meeren-deels pangeranswoningen), welke er nog in vrij groot aantal te vinden zijn, zij 't dat meerdere min of meer verwaarloosd of geschonden zijn. Zij omvatten bovendien alle ruimten die men behoeft: de pandapa voor de voorstellingen enz., en het eigenlijke huis, dus de dalem met bijbehoren, als kern van 't openbaar museum; de vele vleugels en bijgebouwen zouden gemakkelijk plaats bieden aan resp. kunnen verbouwd worden tot verdere openbare museumzalen, 't studie-museum, de boekerij, de kantoren van het Java-Instituut en alle verdere om deze kern nu of later te groepeeren instellingen (kantoren oudheidkundige dienst, event. ook kunstnijverheidsschool enz.) En dat alles in een onbekrompen en karakteristieke, dikwijls zeer fraaie groepeerings, met veel ruimte buiten voor opstellingen in de openlucht, zelfs wellicht voor oprichting van kleine volkswoningen uit verschillende streken, voor verpoozing der museumbezoekers enz.

Onze Commissie heeft zich veel moeite gegeven, om op een dergelijk gebouw beslag te leggen, doch is daarin niet geslaagd. Tegen

wat in de betrekkelijk korte beschikbare tijd te vinden was, waren overwegende bezwaren aan te voeren; of de prijs was te hoog voor de beschikbare middelen, of de situatie ongunstig, of het kompleks te zeer vervallen of geschonden.

Hiernaast stond het pand, waarop ten slotte de keuze viel: een oud, door de B. O. W. gebouw politiekantoor aan de Aloon-Aloon. Het is in het bijzonder de situatie van dit gebouw, die die keus bepaalde. Juist de uitgesproken sociaal-pedagogische bedoelingen t.a. van de exploitatie van het museum maken een dergelijke ligging in het hart der stad, aan het plein dat in alle opzichten — cultureel, stedenbouwkundig, praktisch — haar middelpunt is, bijzonder aantrekkelijk: hier stroomt het vol samen bij feesten en op groote dagen, hier zoekt het dagelijks verpoozing, hier beleeft het nog nimmer de hoogtepunten om zijn gemeenschappelijk leven.

Daarnaast was belangrijk, dat bij voorloopige onderhandelingen de verkrijging zeer geringe offers bleek te vergen; een verbouwing (waarbij de oprichting van een nieuwe groote pringitan voor de voorstellingen) is echter noodzakelijk, terwijl het verkrijgen van een Javaansch karakter van het bestaande gebouw uitgesloten is, en alleen — doch uiteraard slechts partieel en gebrekkig — in 't nieuwe gedeelte kan worden nagestreefd. De ruimte is voor een strikt beperkt programma (natuurlijk met eenige uitbreidingsmogelijkheid) juist voldoende; de aankoop van aansluitende perceelen is later in principe mogelijk.

Leiden als gezegd deze argumenten tot het advies het museum thans hier te vestigen, zoo beschouwt onze Commissie, dit als een tijdelijke oplossing. Noch aan de toekomstige ruimte-behoefte, noch aan de eisch van een gebouw van geheel passend karakter kan hier worden voldaan. Al zal het museum zich hier wel in eerste periode om tien a twintig jaar behoorlijk kunnen ontwikkelen, zoo dient voor de definitieve vestiging het oog gevestigd te blijven op een geschikte oud-Javaansche behuizing, die in die tijd zeker wel eens te krijgen zal zijn. Op de huidige, voorloopige plaats kan de instelling zich, door de goede situatie, makkelijker haar plaats in 't Jogjasche volksleven veroveren, en door de mindere kosten, die in 't gebouw gestoken worden, krachtiger aan de uitbreiding der collectie arbeiden.

Jogja, 14 Maart 1933.

De Museum-Commissie,

KARSTEN,
SISTEN,
KOPERBERG.

NOTA

Aangeboden aan de Commissie voor de besteding van de f 25 miljoen - bijdrage van Nederland voor welvaartszorg. ¹⁾

Nu, als gevolg van de genereuze ter beschikkingstelling door de Nederlandsche Regeering van vijf en twintig miljoen gulden voor de bevordering van het herstel der welvaart in Nederlandsch Indië, ongetwijfeld menigeen reeds zal hebben overwogen, inhoeverre, zonder dat aan zulk een eminent belangrijke doelstelling van allereerst stoffelijken aard ook maar in het minst te kort wordt gedaan, ze mede zou kunnen worden dienstbaar gemaakt aan de behartiging van ideëele belangen, die evenzeer onder de ongunst der tijden hebben geleden, nu moge het Java-Instituut voor zijn deel een bescheiden poging doen tot het beoogen, dat de voorziening in sommige der noodden die het instituut bij zijn cultureelen arbeid belemmeren, volkomen verantwoord mag heeten, ook uit oeconomisch oogpunt.

Zoo hier van noodden mag worden gesproken, deze vinden hun oorsprong vóór alles in den staat der zaken van het Museum „Sânâ Boedâjá”, het jongste, maar ook waarlijk wel eenigszins het zorgenkind van het Java Instituut. Niet alsof er zou te klagen vallen over zijn levenskracht. Reeds binnen het eerste halve jaar het tienduizendtal overschrijdend, is het bezoek door lieden van uiteenlopenden landaard en leeftijd iedere verwachting te boven gegaan. Een even heugelijke belangstelling bestaat er, nu eens bij het Inheemsch, dan weer bij het Europeesch element, in sommige gevallen ook bij beide, voor de lezingen en de kunstvoorstellingen, waar Sânâ Boedâjá er een aantal van arrangeerde.

Hier echter beginnen de bezwaren reeds. De geldmiddelen, en de plaats in het museum beschikbaar, hebben tot aanzienlijke beperkingen gedwongen bij den opzet van die voorstellingen.

Hoewel er in de pendápâ van Sânâ Boedâjá een aantal malen demonstraties hebben plaats gevonden van Javaansche of Balische scenische danskunst, kan men niet zeggen, dat daar de meest noodige ruimte voor ter beschikking staat. Dat is te zeggen, een dansspel, waaraan meerdere spelers deelnemen, zou er niet kunnen worden vertoond en voor het opstellen der zitplaatsen van de toeschouwers blijven alleen de buitenste stroken van de pendopo beschikbaar en voorts de peringgitan. Maar deze laatste, noodgedwongen te bekrompen in zijn afmetingen, en daardoor feitelijk

in zijn architectonisch karakter geschaad, kan bij voorstellingen, die de medewerking van den uitgebreiden Javaanschen gamelan vereischen, dezen maar ten halve bevatten, is dan niet alleen als zitruimte uitgeschakeld, maar dwingt bovendien tot het plaatsen van ongeveer de helft van het orkest in het noordelijk gedeelte van de pendopo zelf. Zoo zien dan een groot deel der toeschouwers zich verwezen naar de niet overdekte ruimte vóór en terzijde van de pendopo, wat in den regentijd natuurlijk ernstige bezwaren kan opleveren.

Doet dus de behoefte aan een veel ruimere speel- en toeschouwersruimte zelfs voor de demonstraties der scenische kunsten op beperkte schaal zich reeds levendig gevoelen, ook in het eigenlijk museumbedrijf doen zich ernstige belemmeringen voor tengevolge van ruimtegebrek. Terwijl toch de bestaande verzameling nog nauwelijks de kern beduidt van de collectie, die mettertijd zal zijn te vormen, heeft haar omvang reeds tot een veel compactere opstelling gedwongen, dan met de moderne beginselen van goede, wezenlijk overzichtelijke, instructieve en aesthetisch te verantwoorden museuminrichting strookt. Ook is nu reeds een niet onaanzienlijk deel der collectie voor het publiek ontoegankelijk. Dit ware een gering bezwaar, zoo dit gedeelte gelijk in het voornemen lag, althans voor wetenschappelijke bezoekers beschikbaar gebleven was. Echter heeft het heerschende plaatsgebrek ertoe genoopt, dat de als studie-museum ontworpen vertrekken zijn moeten worden ingericht tot berging van de, deels in eigendom, deels in bruikleen verkregen Javaansche handschriften.

Het niet tentoongestelde gedeelte der algemeene verzameling is dus opgeslagen in voor studiedoeleinden niet geschikte en ook reeds overvulde bergruimten.

Voorts moest reeds de oorspronkelijke leeszaal, een lokaal van behoorlijke afmetingen, aan de museumruimte worden toegevoegd, zoodat er bij de binnenkort te verwachten opening der bibliotheek van Sânâ Boedâjá voor de bezoekers geen eigenlijke leeszaal en nauwelijks een zitgelegenheid zal beschikbaar zijn. Dank zij de royale geste van Z. H. den Sultan van Jogjakata, werd, door de terbeschikkingstelling van een aansluitend perceel hieraan gedéeltelijk tegemoet gekomen.

Mag voorziening in het van vele kanten nijpende plaatsgebrek dus uiterst gewenscht heeten,

¹⁾ Deze Nota werd ter vergadering van de 25 miljoen - Commissie ingediend en verdedigd door den Gouverneur van Jogjakarta, den Heer J. Bijleveld.

juist op het tijdstip van het schrijven dezer nota wordt het duidelijk, dat dit gebrek ook nog van onverwachte zijde dreigt. Tot nu toe was aangenomen, dat de pendopo van het museum ruimschoots plaats bood voor de tijdelijke tentoonstellingen, die Sana Boedaja zich voorstelde nu en dan betreffende bijzondere onderwerpen te organiseren uit eigen en vreemd bezit.

De tentoonstelling, die op dit moment wordt georganiseerd ter gelegenheid van de a. s. Sekatèn, van ten eerste: klassieke en moderne Balische kunst, ten tweede: loerikweefsels en batiks van Java, en ten derde: oud en nieuw goud- en zilverwerk van Java en Bali, leert dat ook voor dergelijke specifieke doeleinden de pendopo - ruimte ten eenenmale onvoldoende is. Zoo dwingt deze bijzondere tentoonstelling tot het tijdelijk wegruimen van een deel der permanent tentoongestelde voorwerpen, heeft dus een zekere desorganisatie ten gevolge.

Voor al op den duur, bij de te verwachten herhalingen van dergelijke exposities, moet dit, gegeven de onvoldoend geschikte bergruimte, den staat van conserveering van het museum-bezit stellig niet ten goede komen.

Een speciaal voor wisselende tentoonstellingen beschikbaar blijvend ruim lokaal, buiten de tegenwoordige pendopo, blijkt dus voor een goede gang van zaken noodzakelijk.

Indien iets, dan heeft de ervaring in den tijd sinds Sana-Boedaja's stichting afdoende bewezen, dat in een te beperkte opzet een der ernstigste gevaren schuilt, die het goede functioneeren eener dergelijke instelling bedreigen. Herhaling van de begane misrekeningen dient voorkomen te worden. Het is daarom, dat, nog ongerekend een groote nieuwe pendopo of anders in inheemschen trant op te trekken expositie-zaal, de totale, door een uitbreiding van Sana Boedaja, aan het huidige complex toe te voegen ruimte minstens gelijk moet zijn aan de nu bestaande.

Daar hierbij in principe, meer dan bij de oprichting van Sana Boedaja geschied is, tot nieuwbouw zal moeten worden besloten, zullen de kosten der uitbreiding die der oprichting ongetwijfeld overtreffen. De benodigde grond, aansluitend aan het thans bebouwde terrein, zal vermoedelijk zonder het besteden van belangrijke bedragen kunnen worden verkregen. Verreweg het grootste gedeelte van het benodigde bedrag zou aan dien bouw zelf besteed worden.

Ongetwijfeld ten rechte zijn argumenten ontvouwd ten betooge, dat het geoorloofd, ja geboden mag geacht worden, een gedeelte van de voor welvaartsbevordering beschikbare som te besteden aan de oprichting van niet of niet

in directen zin productieve bouwwerken, gelijk dat ook in Nederland zelf geschied is.

Immers onder de toekangs in de bouwvakken is de behoefte aan verruiming van werkgelegenheid zeer groot. Dat dit ook voor de stad Jogjakarta geldt, behoeft hier niet te worden betoogd.

Slechts zij hier opgemerkt, dat het in de bedoeling ligt bij een uitbreiding van Sana Boedaja met nieuwe gebouwen naar verhouding een aanzienlijk grooter gedeelte van het te verloonen bedrag ten goede te doen komen aan Inheemsche kunstambachtslieden dan bij de oprichting van het tegenwoordig museum noodwendig is kunnen geschieden. Leende dit laatste, voor een aanzienlijk deel door verbouwing van een bestaand Europeesch gebouw ontstaan, zich niet zeer voor toepassingen van het Inheemsche kunstambacht, toch had in dit opzicht bij ruimere geldmiddelen wel iets meer kunnen worden verricht. De bestaande pendopo ware dan ook bij deze gelegenheid alsnog van houtsnijwerk te voorzien. Immers ligt een dergelijke bevordering van het speciale kunstambacht geheel in de lijn der actie van het Java-Instituut, en wordt de kwijnende toestand, waarin dit ambacht verkeert, gelukkig niet door gebrek aan bekwame kunsthandwerkers, maar helaas wel door het ontbreken van opdrachten verklaard.

Daar dit ontbreken zelf nauwelijks aan directe oeconomische oorzaken valt te wijten, — bij de lage loonen der betrokken kunstambachtslieden is het met snijwerk versieren van een pendopo een zaak van enkele honderden guldens, — doch grootendeels een gevolg van de financieele onmacht in de kringen van de, het allereerst tot bescherming der Inheemsche kunsten geroepenen, t.w. den hoogen Javaanschen adel, en den beter gesitueerden priajati — stand lijkt een Nederlandsche zijde te geven voorbeeld van liefde voor het schoone ambacht geschikt om een wezenlijken invloed ten goede uit te oefenen. En niet alleen wordt de bevoegdheid van het Java-Instituut om ten deze een voorbeeld te geven, — het zij zonder zelfverheffing gezegd — in de bedoelde kringen, die trouwens in de leiding van Sana Boedaja zelf zijn betrokken, niet aangevochten, doch de eerste stappen in deze richting worden van het Java-Instituut verwacht.

Dat ook elders de wenschelijkheid, op zulk een ongezochte wijze in te grijpen ter bevordering van de opleving der Inheemsche kunsten en van de bestaansvoorwaarden der Inheemsche ambachtskunstenaars, gevoeld is, toont het gebouwencomplex aan, waarin de Dienst der Kunsten van het Koninkrijk Cambodja, het Kunsthistorisch Museum en de Ambachts-

kunstschool zijn gevestigd. Immers heeft inheemsche sierkunst van de hand der leeraren aan die school daar op ruime wijze toepassing aan gevonden.

Omtrent genoemde instelling van dit Achter-Indische Vorstenland onder Fransch régime kan men een leerzaam overzicht en vele details vinden in de desbetreffende, uit het Fransch vertaalde, nota, in het zelfde nummer van „Djâwâ,” het tijdschrift van het Java-Instituut, opgenomen als het verslag der opening van „Sânâ Boedâjâ.”

En zulks niet zonder een bepaalde bedoeling! Want bij de oprichting van dit kunst-en cultuur-historisch museum in de Javaansche Vorstenlanden heeft van het begin af aan het voornemen voorgezet dat een Ambachtskunstschool aan te verbinden, zij het, dat om tactische redenen dit voornemen niet werd uitgesproken op een tijdstip, dat zich nog geen kansen van verwerkelijking voordeden. Ter voorbereiding en inleiding van deze school scheen deze afspiegeling van de, zoowel aesthetisch als economisch belangrijke resultaten, behaald door een zusterschool in een land, dat niet slechts door talrijke en oude banden van ethnischen, historischen, cultureelen aard met Java is verbonden, doch dat ook nu in een zeer analoge positie verkeert, ten zeerste dienstig.

Ook als voorbeeld van een, door welslagen bewezen, helder inzicht en van een wijze beperking in het nastreven van het ééne doeleinde: bevordering van het Inheemsche Kunstambacht.

Hoe anders de oude, welhaast in vergetelheid geraakte plannen tot het stichten hier te lande van een school te Batavia, door den Bond van Nederlandsch-Indische Kunstkringen, maar die dan ook niet slechts dienstig zijn moest om het Inheemsche kunstambacht te doen herleven, doch evenzeer geschikt om krachten te leveren aan de Europeesche groot-industrie hier te lande

Met het Fransche voorbeeld voor oogen zal men bij het stichten eener aan het Museum Sânâ Boedâjâ te Jogjakarta te verbinden kunstambachtsschool veilig doen, dit in zijn hoofdtrekken te volgen, zonder de speciale eigenaardigheden van het door die school te bewerken terrein te veronachtzamen.

Sommige complicaties, die zich bij de inrichting van het onderwijs hier te lande voordoen, schijnt men in Cambodja niet of niet in die mate te kennen. Vermoedelijk vertoont de kunst van het land minder verschil van regionale stijluitingen dan voor Java het geval is, en zeker niet zoo typische tegenstellingen van aesthetischen aard als wanneer men het geheele door het Java-Instituut en Sânâ Boedâjâ

bestreken gebied: Java, Madoera en Bali, in aanmerking neemt.

In een bijzonder geval geeft de Fransche Dienst der Kunsten in Cambodja toch alshetware een wenk terzake, en wel door niet slechts oude specimina der klassiek Cambodjische ikat-weefkunst, maar evenzeer een staal van het plangiwerk der in de hoofdstad ingeburgerde bevolkingsgroep van Maleiers ten voorbeeld te stellen.

Zoo ware het bij het zoeken van het toekomstige personeel van Inheemsche leermeesters, werkmeesters der school, zeker een te weinig ruime opvatting, zich daarbij alleen tot, aan de resten der overgeleverde hofkunst gebonden, Javanen te willen beperken. Een wederzijdsche beïnvloeding der, onder het belangstellingsgebied van het Java-Instituut ressorteerende, volken kan slechts heilzaam worden geacht. Zoo heeft het Java-Instituut onlangs zijn bemiddeling verleend om een Kota-Gedéschen zilverwerker tijdelijk op Bali te werk te stellen en den Balischen zilversmeden zekere technische vaardigheden bij te brengen. Maar omgekeerd ware stellig te overwegen op welke wijze van het krachtige individuele kunstenaarschap en geestelijke beweeglijkheid, waardoor de goeden onder de moderne Balische plastici en schilders zich kenmerken, en die hun Javaanschen kunstbroeders te zeer ontbreken, ware partij te trekken, ter stimuleering van de, al te weinig leven en beweging vertoonende, Inheemsche kunst op Java.

Op dergelijke details kan echter in dit stadium der zaak, zonder nadere raadpleging van ter zake kundigen, niet worden ingegaan. Evenmin als het in dit stadium mogelijk is tot een eenigszins bindende of gedetailleerde raming van kosten te komen. Het is dus slechts om de gedachten te bepalen, dat hier, in aanmerking nemende het bedrag, dat met de stichting van het bestaande museum gemoeid geweest is, en de vroegere, maar thans ongetwijfeld verouderde, schattingen van de aan de stichting van zulk een school te besteden som, als vermoedelijk voor beide, hooger gekenteekende doeleinden: uitbreiding van het Museum „Sânâ Boedâjâ” en het daaraan verbinden eener Kunstambachtsschool, een som van f 75.000.— toereikend mag worden genoemd. Voor aankoop van grond en belendende gebouwen f 20.000.—, voor nieuwbouw en inrichting f 35.000.— en voor oprichting van een Kunstnijverheid-cursus f 20.000.—

Op slechts één punt moge hier nog de aandacht worden gevestigd. Hoezeer het ook wenschelijk moet heeten de zelfstandigheid van de aan de school te verbinden werkmeesters te ontzien en te bevorderen, toch zal een voorzichtige,

maar leiding gevende, Europeesche supervisie hier evenmin kunnen worden gemist als in het Cambodjasche of in zekeren zin ook in het Balische geval, waar de Westersche kunstenaars Walter Spies en Rudolf Bonnet zich bij de stichting der nieuwe vereeniging „Pita Maha” een critisch overwicht verzekerd hebben, dat ongetwijfeld noodzakelijk en hun ook wel toe- vertrouwd is.

Tegen ontsporingen dient te worden ge- waakt. En het moet onwaarschijnlijk heeten, dat er onder de Inheemsche kunstenaars zelve of onder de Inheemsche intellectueelen voors- hands iemand zal te vinden zijn, tot een diri- geerend toezicht bekwaam, als hier wordt bedoeld. Immers tegenover de netelige kwestie van het conflict, de wederzijdsche beïnvloeding, het eventueel samenvloeien van oud en nieuw, en het onderkennen van eigen en oneigen in de kunsten hier te lande, pleegt men in Inheemsche kringen in verreweg de meeste gevallen te reageeren, zoo niet met zekere ra- deloosheid, dan toch met een oncritisch con- servatisme, of met een even onnoodige loslating van het oude. Een, uit sympathie en begrip voor de Oostersche, zoowel als voor de Wes-

tersche kunst geboren, onpartijdigheid, zal men éérder bij een Westerling hier te lande kunnen aantreffen.

Maar daar de hier bedoelde geschiktheid ongetwijfeld zeldzaam is, blijft men voor het slagen van den opzet, als hier bedoeld, wel zeer van de gekozen personen afhankelijk.

Het is daarom, — dit zij hier als slot nog aangeteekend —, dat ondergeteekende zich ge- lukkig acht te kunnen melden, dat hier ter stede wel iemand te vinden is, die door paed- agogische bekwaamheden, kennis der Javaansche taal, liefde en begrip voor de Inheemsche kunsten en eigen kunstenaarschap, voor het geven van leiding aan een school voor de Inheemsche ambachtskunst bekwaam is.

Jogjakarta, Mei 1936.

De Secretaris van
het Java-Instituut en van het Museum
„Sā n ā - B o e d ā j ā”

S. KOPERBERG.

Bij den Volksraad (Zittingjaar 1936 — 1937’ Onderwerp 143, Algemeen Gedeelte) werden aanvullende begrotingen betreffende de Af- deelingen: I, III, IV, Va, VI, VII en IX der Begrotingen van Nederlandsch Indië voor 1937, in verband met de besteding van de f 25.- Millioen-bijdrage van Nederland Welvaarts- zorg ingediend. Bij Afd. VII, Stukken 1 — 2, pag. 8, werd voor den bouw van nieuw Museum Sana Boedaja te Jogjakarta f 50.000.— uitgetrokken.

De Volksraadsleden de Heeren Thamrin, Verboom, Soetardjo en Kerstens, hebben een Amendement voorgesteld, om de onderhavige post (Nieuw-bouw museum Sana Boedaja) te verhoogen met f 50.000.— ten behoeve van de oprichting en inrichting van een Kunstnijverheidsschool door of vanwege het Java-Instituut te Jogja- karta, teneinde op deze wijze te voorkomen, dat de thans nog aanwezige kunstnijverheid in de toekomst zal verloren gaan.

Dit Amendement Thamrin werd in den Volksraadszitting van 19 Februari 1937, zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Bij schrijven van den Directeur van Verkeer en Waterstaat van 6 April 1937, werd aan het

Bestuur van het Java-Instituut medegedeeld, dat „de Regeering ingestemd heeft met het in den Volksraad gedaan voorstel om ten laste der f 25.- millioen welvaartsbijdrage van Ne- derland, over te gaan tot oprichting van een kunstnijverheidsschool door of vanwege Uw Instituut.

Aan het verleen van de voor het boven- genoemde doel uitgetrokken subsidie van f 50.000.— zal echter nader overleg vooraf dienen te gaan. Voor Uw Instituut toch is reeds een be- drag van f 50.000.— uitgetrokken voor gron- daankoop en het bouwen van een grooter mu- seum. Indien nu tevens een kunstnijverheids- school wordt gebouwd, zal het werkplan, ook wat betreft den bouw van het museum, ongetwijfeld een wijziging ondergaan.

Het verdient derhalve aanbeveling deze beide plannen in onderling verband te bezien.

Daarom noodig ik Uw Bestuur uit een con- creet plan voor een grooter museum annex kunstnijverheidsschool door tusschenkomst van den Directeur van Economische Zaken bij dit Departement in te dienen”.

Het uiteindelijk antwoord van het Bestuur van het Java-Instituut bij schrijven van 2 Sep- tember 1937 wordt hierachter afgedrukt.

Onderwerp:

Oprichting Kunstambachtschool vanwege het Java-Instituut te Jogjakarta en uitbreiding van het Museum Sana Boedaja.

Aan

den Directeur van Verkeer en Waterstaat
(door tusschenkomst van den Directeur
van Economische Zaken)

te

Batavia-Centrum.

Met verwijzing naar Uwen brief van 14 Juli j.l. No. A/60/39/22, hebben wij de eer, naar aanleiding van de voorstellen der desbetreffende, door het Bestuur van het Java-Instituut ingestelde commissies, *) met welke voorstellen genoemd Bestuur zich heeft vereenigd. UHoog-EdelGestreng het volgende mede te deelen.

De kunstambachtschool zal een tweejarigen cursus omvatten tot opleiding op den duur van circa 20 meester-toekangs 's jaars. Behalve vakkennis in de volgende technieken: metaal-, hout- en naderhand ook steen- en leerbewerking, zal den toekangs nog worden bijgebracht het lezen en schrijven in Latijnsche karakters (voor zoover noodig) en eenvoudige bedrijfsboekhouden.

De school zal voorloopig staan onder Europeesche leiding; de lessen worden door Inheemsche leerkrachten in de landstaal gegeven. Toezicht op het onderwijs in de schoolvakken zal worden uitgeoefend door den alhier bescheiden Inspecteur van Inlandsch-onderwijs. De Directeur van Onderwijs en Eeredienst heeft in principe toegezegd, dat een Europeesch leider voor deze school ter beschikking gesteld zal worden.

Ter vermijding van te hooge kosten aan leerkrachten zal geen nieuwe cursus aanvangen voordat de voorgaande geheel geëindigd is.

*) Commissie voor Kunstambachtschool bestaande uit: Z. H. P. A. A. Mangkoenagoro VII, Voorzitter; Ir. J. L. Moens; Ir. Th. Karsten; Ir. P. W. Lemei, van het Departement V. & W.; Ir. R. M. P. Soerachman Tjokrodisoerio, van het Departement E. Z.; Mevr. A. Brandts Buys-van Zijp; J. A. Mulder, van het Dep. van O. & E., Leden, en S. Koperberg, lid-Secretaris.

De Bouw-commissie bestaande uit: Voorzitter: Ir. J. L. Moens; Leden: P. H. Hadinegoro; Ir. P. W. Lemei; Ir. B. K. R. T. S. Poerbodiningrat; Ir. Th. Karsten; Ir. R. M. Notodhiningrat en S. Koperberg (laatste tevens Secretaris).

De leerlingen zooveel mogelijk te recruteeren uit door Locale ressorten en andere zelfstandige gemeenschappen aan te wijzen personen, worden op eenvoudige wijze gehuisvest; voor kleeding en kost zullen ze zelf hebben te zorgen en daarvoor f 100.— per leerling per jaar ontvangen, zooveel mogelijk ten laste van de autonome gemeenschappen, die hen ter opleiding zenden.

Schoolgebouw en verblijfplaats zullen komen in elkaars directe nabijheid, in de naaste omgeving van het Museum Sana Boedaja te Jogjakarta. Het daarvoor benodigde terrein is reeds gevonden, en ligt naast het Museum aan de Kadasterstraat. Voor aankoop en verbouwing zal een bedrag van hoogstens f 15.000.— benodigd zijn.

Voor het schoolgebouw zullen er zijn 6 á 8 lokalen t. b. v. werkplaatsen en leslokalen, het kantoor van den leider en verder de noodige bijgebouwen. Ten slotte een tijdelijk gebouw voor de huisvesting van de toekangs. Voor den aankoop en de verbouwing van evenvermeld perceel alsmede voor de uitrusting van de werkplaatsen en leslokalen zullen hoogstens f 20.000.— noodig zijn.

De rest van de beschikbare middelen of wel f 30.000.— zal voor de exploitatie der school worden gebruikt.

Het Bestuur van het Java-Instituut stelt zich voor een „stichting Kunstambachtschool te Jogjakarta” in het leven te roepen, ten einde bedoelde school financieel gescheiden te houden van het Java-Instituut, en het Bestuur der stichting samen te stellen:

- 1e. een vertegenwoordiger van ieder der vier Vorstenlandsche Zelfbesturen;
- 2e. een vertegenwoordiger van het Departement van Onderwijs en Eeredienst en van Economische Zaken;
- 3e. twee leden van het Bestuur van het Java-Instituut, waarvan één als Voorzitter zal optreden.

Ten aanzien van de museum-uitbreiding kan worden medegedeeld, dat het Java-Instituut besloten heeft het grootste gedeelte van het daarvoor toegestane bedrag ad f 50.000.— te besteden aan aankoop van grond en gebouwen nl. f 30.000.— en het overige te besteden aan nieuwbouw.

Uit de exploitatie van het op 1935 officieel geopende museum is gebleken, dat er een nijpend tekort bestaat aan:

- 1e. een nijverheidszaal voor de expositie van kunstnijverheidsproducten;
- 2e. een zaal voor de onderbrenging van de door het Sultanaat in bruikleen afgestane groote collectie archaeologica, die zich nog steeds uitbreidt en die bijzondere belang-

stelling geniet van het Inheemsche publiek; in het bestaande gebouw is slechts een zeer beperkte en slecht verlichte ruimte beschikbaar;

- 3e. een zaal voor de onderbrenging der Balische collectie; de bestaande ruimte is van den aanvang af te klein geweest;
- 4e. eenige zalen voor de systematische onderbrenging van studie-collecties die thans wegens ruimtegebrek onbereikbaar zijn;
- 5e. een werkplaats, tevens ontpakruimte en opslagplaats.

Voor een en ander heeft het Java-Instituut zich gedacht aan te koopen de boven reeds genoemde eigendomsperceelen A en B aan de Kadasterstraat en het complex gronden D, bebouwd met Inlandsche woningen (w. o. één steenen huis), ten Westen grenzend aan het tegenwoordige museumgebouw.

Het Westelijke deel der perceelen A en B n.l. zal moeten dienen voor uitbreiding van het voorerf van het museum, dat thans nagenoeg geheel wordt ingenomen door de nieuw gebouwde pendapa.

De nieuwbouw van de museumruimten hierboven bedoeld, zal moeten plaats hebben op het terrein op de kaart D aangeduid, circa 300 m² beslaan. Deze zullen in aansluiting aan de bestaande gebouwen worden opgericht.

Ten slotte zullen nog de noodige verbouwingen moeten plaats hebben aan de bestaande zalen.

Ten aanzien van de aan te koopen gronden kan worden medegedeeld, dat voor de boven genoemde perceelen A en B elk noodig zal zijn rond f 10.000.— terwijl het kampoengterrein D met inbegrip van opstallen voor hoogstens f 20.000.— kan worden verworven.

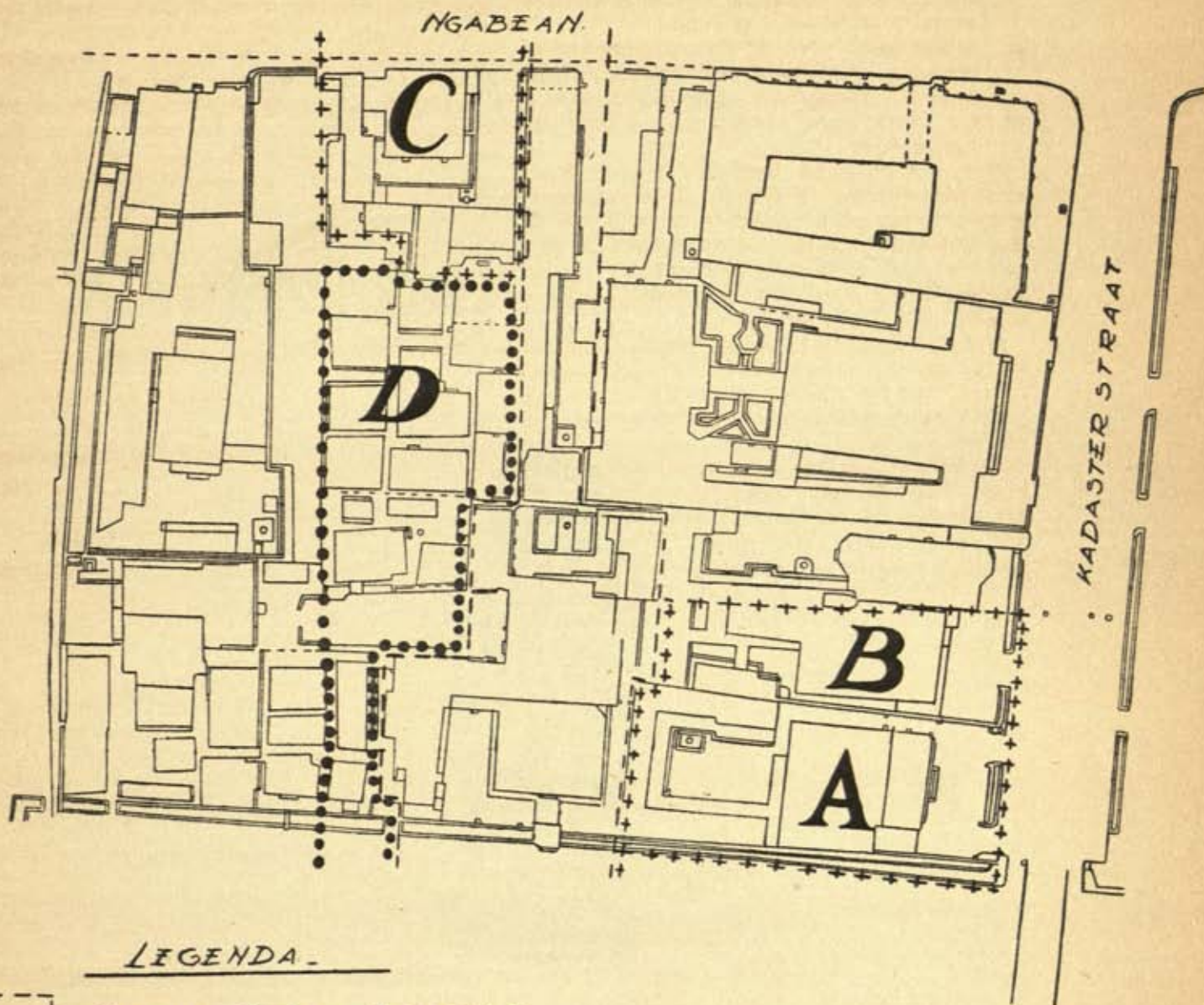
Met het oog op de stijgende prijzen en den korten optie-termijn, is het zeer urgent, dat zoo spoedig mogelijk de gelden voor den aankoop dier gronden zal worden toegestaan, in totaal ± f 40.000.—, ten einde te voorkomen, dat het Museum wordt ingesloten, doordat andere gegadigden bedoelde perceelen aankopen en deze practisch niet meer verkrijgbaar zullen zijn.

Namens het Bestuur van
het Java-Instituut,

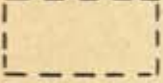
HOESEIN DJAJADININGRAT,
Voorzitter.

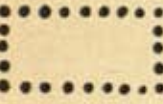
S. KOPERBERG,
Secretaris.

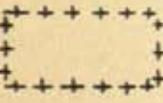
SCHAAL 1:1000

LEGENDA.

 MUSEUM YH JAVA INSTITUUT

 AAN TE KOOPEN KAMPONG PERCELEN MET DE BEBOUWINGEN

 AAN TE KOOPEN EUROPEESCHE PERCELEN MET DE BEBOUWINGEN
 (VAN DE AANKOOP VAN PERCEEL C IS BY
 NADER OVERWEGING AFGEZIEN)

JAVA-INSTITUUT

CATALOGUS

VAN DE

WAPENTENTONSTELLING

MUSEUM SONO BOEDOJO

SEKATEN JOGJA

5 — 12 MEI 1938

PROGRAMMA

GEDURENDE DE SEKATEN

Donderdag, 5 Mei 1938

7 u. n. m. 10 u. n. m.

Wapententoonstelling

Vrijdag, 6 Mei 1938

9 u. v. m. 12 u. v. m.
5 u. n. m. 11 u. n. m.

Wapententoonstelling

Chineesche wajang-koelit voorstelling

Verhaal: Hwan Lee Hwa Look Swa

Zaterdag, 7 Mei 1938

9 u. v. m. 12 u. v. m.
5 u. n. m. 12 u. n. m.
7.30 u. n. m. 11 u. n. m.

Wapententoonstelling

Wapententoonstelling

Kinder-topeng-voorstelling. Vertoond zal worden de Lakon:
Banjakwide:

Zondag, 8 Mei 1938

9 u. v. m. 12 u. v. m.
5 u. n. m. 11 u. n. m.
7.30 u. n. m. 11 u. n. m.

Wapententoonstelling

Wapententoonstelling

Topengdans, van de Vereeniging „Mardi Langen Wiromo”,
gegeven zullen worden: I. Golek-dans.

II. Strijddans van Soegriwa en
Soebali

III. Strijddans van Srikandi en
Larashati

Maandag, 9 Mei 1938

9 u. v. m. 12 u. v. m.
5 u. n. m. 11 u. n. m.
7.30 u. n. m. 11 u. n. m.

Wapententoonstelling

Wapententoonstelling

Filmvertooning o. a. Congres-film op Bali en Jogjakarta
en omstreken

Dinsdag, 10 Mei 1938

9 u. v. m. 12 u. v. m.
5 u. n. m. 10 u. n. m.

Wapententoonstelling

Wapententoonstelling

Woensdag, 11 Mei 1938

9 u. v. m. 12 u. v. m.
5 u. n. m. 11 u. n. m.
7.30 u. n. m. 11 u. n. m.

Wapententoonstelling

Wapententoonstelling

Wajang-golek-voorstelling; Verhaal Oemar en Amir krij-
gen een paard en Poesaka's.

Donderdag, 12 Mei 1938

9 u. v. m. 12 u. v. m.

Wapententoonstelling

VOORWOORD

Toen de Commissie van Beheer van het Museum Sana Boedaja haar gedachten liet gaan over de keuze van een onderwerp voor de traditioneele tentoonstelling tijdens de Sekaten, werd de suggestie om ditmaal de aandacht te vestigen op de Javaansche wapensmeedkunst dankbaar aanvaard. Immers, de mogelijkheid van eventueele belangrijke inzendingen op dit gebied werd voorzien; en tevens zou er gelegenheid bestaan om, door de keuze van een dergelijk onderwerp, het tegenwoordig onder de bevolking beoefende, helaas in verval gerakende, handwerk te stimuleeren. Een begrip van den sociaal-economischen kant van het vraagstuk is, voor het in leven blijven van dit ambacht, even belangrijk als een terugblik op een roemrijk verleden.

Dit verleden wordt op de tentoonstelling duidelijk gedemonstreerd. Buiten het in het Museum aanwezige materiaal kwamen belangrijke inzendingen binnen, ook van Europeesche zijde. Zijne Hoogheid de Sultan van Jogjakarta, Zijne Hoogheid P. A. A. Mangkoenagoro VII, P. A. A. Praboe Soerjodilogo, G. P. H. Tedjokoesoemo, B. P. H. Hadiwinoto, K. P. H. H. Danoeredjo, Rijksbestuurder van Jogjakarta, K. R. T. Padmonagoro, R. Koesoemodewo, R. Ng. Tjokro Adi Prodjo, R. Katamsi — van allen kwamen waardevolle stukken de tentoonstelling verrijken. Doch ook de Europeesche inzendingen hielpen in belangrijke mate mede om de tentoonstelling met eere voor den dag te doen komen. Een speciaal woord van hulde moge hier worden neergeschreven voor het vele dat de Heer A. Gall te Soerabaja voor dit doel deed, niet alleen door zijn zeer groote en uiterst belangrijke inzending, maar ook door zijn welwillendheid om voor de catalogus een interessante inleiding te schrijven. Daarnaast zonden Mevrouw A. J. Resink-Wilkens, Mejuffrouw W. S. E. van Nooten, Mr. de Groot en de Heer B. W. de Jongh belangrijke stukken in. — Dit alles gold het verleden.

Het heden wordt verzorgd door een interessante inzending van het Consultatiebureau voor Zuid-Midden-Java der Afdeeling Nijverheid te Jogjakarta. Het hoofd van dit Bureau, R. M. Ir. Soepardi Prawirodipoero, heeft zich voor de tentoonstelling in vele opzichten zeer verdienstelijk gemaakt, zooals o.a. uit zijn in dezen catalogus opgenomen sociaal-economische schets zal kunnen blijken. Ook werd een inzending ontvangen van R. Ng. Prijosastro, fd. Wedono van Immogiri-Soerakarta, bestaande uit tegenwoordige producten van in dit historische plaatsje gevestigde desa-smederijen, welke producten in de inheemsche samenleving als degelijk bekend staan.

Bestond tijdens de tentoonstelling bij de vorige Sekaten-viering gelegenheid tot het koopen van door den kunsthandel ingezonden stukken, voor de huidige feest-week is, als speciale instructieve attractie, gezorgd voor het doen smeden van een kris door den bekwamen Meester-wapensmid Soepowinangoen, en wel bij de pendapa van het Museum. Hiervoor verleende de Regent-Patih, K. R. T. Notonegoro, zijn volle medewerking. Beter dan door welk artikel ook, kan bij deze demonstratie worden aangetoond welk een kunstgewrocht een kris eigenlijk is.

Bij het samenstellen van den catalogus werd belangrijke en zeer gewaardeerde medewerking verleend door B.P.H. Hadiwinoto en K.R.T. Poespodiningrat, die met een, Europeanen haast ongeloofelijk toeschijnende, detailkennis van, voor Jogja geldende, namen van pamorsoorten en vormgeving de inzendingen voor de bezoekers hielpen verduidelijken.

Moge dit inleidend woord besluiten met het uitspreken van welgemeenden dank aan alle inzenders en medewerkers. En moge deze tentoonstelling zijn een gelegenheid om het oude te bewonderen niet alleen, maar ook om het, voor zoover mogelijk, te behouden en in nieuwe banen te leiden.

INLEIDING

DOOR

A. GALL.

Hoewel reeds Raffles bijzondere aandacht gewijd heeft aan de Javaansche wapensmeedkunst, is juist dit deel van de indonesische kunstuiging door de wetenschappelijke wereld ten gevolge van de omvangrijkheid der stof in het verleden nog zeer stiefmoederlijk behandeld geworden.

Dr. J. Groneman, vroeger hier in Jogja werkzaam, heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt door zich als eerste wetenschappelijk met dit thema bezig te houden en het technisch procédé van het pamorsmeden in 1905 uitvoerig te beschrijven. Aan zijn levendige propaganda hebben wij het voor een niet gering deel te danken dat het interesse voor de krissensmeedkunst in breeden kring opnieuw wakker geroepen werd en het reeds in 1905 bijna uitsluitend tot de vorstenhoven beperkte kunsthandwerk niet meer en meer in vergetelheid geraakte.

In een opstel van P. de Kat Angelino, dat zich uitvoerig met de wapensmeedkunst op Bali bezig houdt, kunnen wij lezen dat deze op Bali reeds voor 1920 bezig was te verdwijnen. Door den ondergang der verschillende vorstenhoven was dit handwerk bijna elke bestaansmogelijkheid ontnomen.

Een bijzonder goed artikel van de hand van G. P. Rouffaer mag hier niet onvermeld blijven. Oorspronkelijk bestemd voor den eersten druk van de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië onder „Kunst (beeldende)”, moest het wegens ruimtegebrek terzijde gelegd worden. En het duurde meer dan dertig jaar (tot 1932) voordat het eindelijk kon worden gepubliceerd. De inhoud is echter om zoo te zeggen een eerherstel voor de belangrijkheid van de kris in de Javaansche cultuurgeschiedenis.

Sinds er langzamerhand meer licht begint te vallen op den laat-Madjapahit tijd, komt ook de wapensmeedkunst meer en meer in het middelpunt der wetenschappelijke belangstelling te staan, en wel als een door het animisme bezielde kunstrichting, die den stempel van het specifiek inheemsche draagt. Het is er echter nog verre van dat alle problemen opgelost zijn.

Zoo wordt het algemeen aangenomen dat er zich onder de wapens, afgebeeld op de reliefs van Baraboedoer, geen kris bevindt. Toch heeft Rouffaer terecht opgemerkt dat men juist alleen op de onderste verborgen reliefs voorbeelden aantreft van wapens, die op krissen gelijken, doch steeds alleen in de handen van daemonische figuren. Dit is misschien zoo te verklaren dat men een zoo bijzonder magisch instrument als de kris niet op de hooger gelegen voorstellingen van de Baraboedoer heeft afgebeeld; zij kon slechts gevonden worden op de onderste reliefreeks, welke, zooals bekend, in tegenstelling tot de hoogere scenes uit het dagelijksche leven voorstelt. Met het toenemen van den inheemschen invloed zouden wij op de reliefs van het 100 jaar jongere Prambanan-complex een kris verwachten; inderdaad wordt daar — wederom in de hand van een bhoeta — een kris-achtig wapen aangetroffen.

Met het veldwinnen der oud-indonesische cultuur in de Oost-Javaansche periode, verschijnen de krissen en op krissen gelijkende wapens vaak op de reliëfvoorstellingen van de Oost-Javaansche tempels. En als de oudenheemsche cultuur zich meer en meer van de Hindoeistische meester heeft gemaakt, zien wij o.a. panakawans met onmiskenbare krisscheeden, wrangka en krisheft, zooals ze nog tegenwoordig worden gedragen.

Welken invloed de Hindoecultuur op de smeedkunst van Java gehad heeft, blijft wel in het duister gehuld. Algemeen neemt men aan dat de pamorsmeedkunst op vreemden invloed terug te voeren zou zijn. Nader onderzoek zou echter moeten uitmaken in hoeverre misschien toch de toepassing van het pamor niet op eigen bodem is ontstaan. Het is toch misschien denkbaar dat de smeden zelve bemerkten dat het ijzer, in lagen van verschillende eigenschappen dooreens gemengd, de bruikbaarheid van de instrumenten beduidend verhoogt. Broo-hard ijzer in dunne lagen saamgesmeed met taai maar weeker ijzer behoudt de scherpte beter. Het brooze harde ijzer kwam in den Archipel (Celebes) in den vorm van nikkelhoudend ijzer ook nog buiten het meteorijzer voor. Daarbij was het een geheel natuurlijke ervaring, dat de verschillende ijzerlagen zich bij het snijden van vruchten door den invloed van zuren verschillend kleurden. De verdere ontwikkeling tot hoogstaande pamorsmeedkunst zou dan misschien niet anders kunnen zijn dan een opzettelijke aanwending der natuurlijke eigenschappen in dienst van de versieringen. Zooals gezegd, dit alles behoort echter nog tot de vele onopgeloste problemen in betrekking tot de krissensmeedkunst.

Welke wonderbaarlijke hoogte echter juist deze pamorsmeedkunst op Java bereikt heeft, is op deze tentoonstelling te zien en zulks moet ons allen er toe aansporen om dit voornaam kunsthandwerk, waaraan de productiemogelijkheid in de loop der ontwikkeling hoe langer hoe meer ontnomen werd, te ondersteunen.

Laten wij hopen dat dit mooie doel bereikt wordt en Java's smeedkunst niet verloren gaat.

VOLKSSMEDERIJEN EN CULTUUR

DOOR

R. M. Ir. SOEPARDI PRAWIRODIPOERO

Hoofd van het Consultatiebureau voor Zuid-Midden-Java
der Afdeeling Nijverheid te Jogjakarta.

Artiestiek-technische opbloei.

De prachtige inzendingen op de Tentoonstelling van oude en nieuwe inheemsche Wapens in het Museum van Het Java-Instituut getuigen van een hooge artistiek - technische bloei der wapensmeedkunst en een groote ontwikkelingshoogte van dit werkelijk edele kunstambacht in voorbijen tijd. De kunst der wapenvervaardiging was op Java, Madoera en Bali een bedrijf, waarmee door combinatie van bijzondere technieken en door toepassing van verfijnde versieringswijzen kon worden voldaan aan de hoogste eischen van vorstelijke pracht en praal.

De roem van de wapensmeden, die in de historisch oud-Javaansche rijken Toemapel en Modjopait de hoogere verfijnde wapensmeedkunst beoefenden en den naam „empoe” kregen, leeft nog steeds voort in de inheemsche maatschappij tot op den huidigen dag. In alle lagen der inheemsche samenleving zijn niet vergeten de namen van Empoe Gandring uit den tijd der Koningen van Toemapel en Empoe Ki Toemenggoeng Soepodrijo van het machtige oud-Javaansche imperium Modjopait.

Een algemeene bekendheid geniet ook de bekwaamheid van de vrouwelijke empoe Soombro, die leefde in den tijd van het oude rijk Padjadjaran en van wie wordt verteld, dat zij krissen smeedde door enkel het weekgloeijende lemmer telkens te vervormen tusschen haar vingers.

Gedurende Java's glorieperiode waren de empoe's in hoog aanzien. De babads maken gewag van die wapensmeden als van menschen van bijzonder gewicht.

Zoowel op Java en Madoera als op Bali had men vele bekende wapensmeden. De meest befaamde waren hof-empoe's in dienst van de kratons, doch ook de regenten hadden in dien tijd hun eigen wapensmid, die de heilige en kostbare krissen, lansen, enz. vervaardigde als de sierwapens van hun heer.

Tot zeer hooge ontwikkeling is hier te lande gekomen de kunst om op het lemmer van kris of lans fraaie vlammenfiguren te doen ontstaan: de pamorsmeedkunst. Dit wordt uitgevoerd door reepen staal en nikkelhoudend ijzer (pamor) samen te smeden en allerlei afwisselende wijzen van dooreenmenging te laten ondergaan totdat de min of meer grillige vlammenfiguren aan de oppervlakte komen. Het eigenlijke pamorijzer is afkomstig van meteorieten, welke op enkele plaatsen op Java werden aangetroffen en nikkelhoudend zijn. Bekend is het min of meer als heilig beschouwde pamor Parambanan, dat later in den kraton van Soerakarta werd gebracht. Het is in de laatste helft van de 18de eeuw onder Parambanan uit den hemel gevallen als een geschenk uit den hemel aan de Javaansche vorsten!

In de Vorstenlanden zijn ook thans nog zeer bekwame empoe's in dienst van de Zelfbestuurders. Het pamorsmeden wordt aan de Javaansche vorstenhoven nog beoefend.

Eén der empoe's van Zijne Hoogheid den Sultan Hamengkoe Boewono VIII van Jogjakarta, Raden Bekel Taroenodahono, is een afstammeling van den beroemden empoe Soepodrijo van Modjopait. Zijn stamboom volgt hieronder:

Stamboom van één der empoe's van Zijne Hoogheid den Sultan Hamengkoe Boewono VIII van Jogjakarta.

Toemenggoeng	Soepodrijo, empoe van Praboe Browidjojo van Modjopait
Empoe	↓ Djokosoepo, Pangéran Sendang Sidajoe
Empoe	↓ Soepo Anom, empoe van Toeban
Empoe	↓ Sektılanang, empoe van Toeban
Njahi	↓ Pandjangmas, echtgenoot van Pangéran Pandjangmas van Mataram
Empoe	↓ Tjindéamoh, hof-empoe van Mataram
Empoe	↓ Soeponjang, empoe van Sultan Agoeng van Mataram
Empoe	↓ Entowajang, empoe van Kartasoera
Empoe	↓ Djapan I, „ „ Kartasoera
Mas Ajoe	↓ Kadarsih, echtgenoot van Pangéran Hangabéhi van Kartasoera
Raden Ajoe	↓ Pandit, echtgenoot van empoe Pandit
Raden Mas	↓ Soepodjojo, empoe van Zijne Hoogheid H. B. I.
Empoe	↓ Djapan II, „ „ „ „ H. B. IV.
Empoe	↓ Lombang
Raden Panèwoe	↓ Kartowigeno, „ „ „ „ H. B. V.
Raden Panèwoe	↓ Prawirodahono, „ „ „ „ H. B. VII.
Raden Bekel	↓ Taroenodahono, „ „ „ „ H. B. VIII.

Maatschappelijk — cultureele inzinking.

Buiten de Vorstenlandsche hoven is echter de pamor-smeedkunst in de laatste vijftig jaren technisch-artistiek zeer achteruitgegaan en in de meeste gewesten zelfs zoo goed als uitgestorven vanwege de veranderde tijdsomstandigheden.

Op Bali wonen in Kloengkoeng nog kundige pamorsmeden doch op dit zelfde eiland waar het Hindoeïsme nog wordt beleden is de pamorsmeedkunst, die

eenige jaren terug nog in Bandjar Dentjarik (afdeeling Boeileleng) beoefend werd, in die streek thans geheel verloren gegaan.

Op Madoera is de wapensmeedkunst eveneens practisch geheel verdwenen; de laatste bekende wapensmid van Soemenep, Bramatama, wiens krissen zeer gezocht waren, is reeds ruim een halve eeuw geleden gestorven.

Foto Consultatiebureau Nijverheid Jogja.

Één der vijftig werkplaatsen van de desa-smeden te Koripan, district Delanggoe, regentschap Klaten, die alle vereenigd zijn in de „Coperasi Toekang Besi Oemoem Koripan” (Coöperatie van gewone ijzersmeden te Koripan).

Foto Consultatiebureau Nijverheid Jogja.

Grove producten als grasmessen, kapmessen, rijstmesjes, bijlen, enz. van desa-smederijen van Koripan (regentschap Klaten) vóór de door de Afdeeling Nijverheid ingezette actie.

Inzending Consultatiebureau der Afdeeling Nijverheid.

Foto Consultatiebureau Nijverheid Jogja.

Moderne producten van georganiseerde volkssmederijen rondom en in Soekaboemi. De prijzen van deze keurig afgewerkte goloks, dolken, padvindermessen, enz. liggen op Pacific-peil.

Inzending Consultatiebureau der Afdeeling Nijverheid.

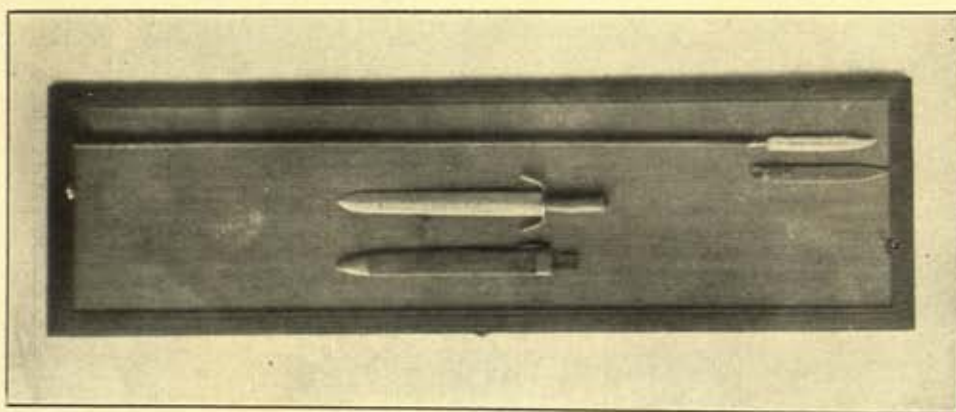

Foto Consultatiebureau Nijverheid Jogja.

In desa-verband vervaardigde speer en dolk, gesmeed in de volkssmederij als halfproduct, daarna verder afgewerkt in het finishing-bedrijf.

Inzending Consultatiebureau der Afdeeling Nijverheid.

Terwijl de regenten uit den vroegeren tijd hun eigen empoe hadden, is door de gewijzigde levensverhoudingen thans bij vrijwel geen enkelen regent een wapensmid meer in dienst. ¹⁾

De enkele bekwame wapensmeden, die hier en daar op Java buiten de vorstenhoven nog wel te vinden zijn, als men goed zoekt, werken meestal toch alleen nog maar op bestelling van personen uit den voornamen adelstand. De geringe koopkracht der bevolking kan aan de overgebleven wapensmeden geen arbeid verschaffen. In den strijd om zich van het noodige levensonderhoud te voorzien, is de kunst meer en meer op den achtergrond geraakt. En ook het feit, dat tegenwoordig krissen reeds voor een prikje te krijgen zijn op pandhuis-venduties, werkt uit den aard der zaak alles behalve stimuleerend op het wapensmidsambacht.

Met het overlijden van een bekwamen empoe ging telkens een stukje van de kunst verloren, terwijl de zoons en de in zijn dienst geweest zijnde knechten daarna meestal optreden als gewone ijzersmeden. Nazaten en leerlingen van de bekwame empoe's van voorheen dragen thans nog wel namen die beginnen met Soepo, zoo bijvoorbeeld Soepokario, Soeporedjo, Soepopawiro, Soepodimedjo, Soepodikromo, doch zij zijn zich meer en meer gaan toeleggen op het smeden van grasmessen (arits), padioogst-mesjes (ani-ani), patjols en andere landbouwgereedschappen, welker vervaardiging hun meerdere zekerheid verschaft van vrij geregelde, zij het ook schamele, verdiensten.

Ook in Jogjakarta is buiten de vorstenhoven het wapensmidsambacht maatschappelijk en cultureel diep gezonken.

De heele historische streek Nginto-into, district Godean, in het gewest Jogjakarta, eens een bekend centrum van

wapensmederijen, dat in veelbewogen tijdsgewrichten dikwijls een belangrijke rol heeft gespeeld in de historie van Java, en waar nog geen veertig jaren geleden nog een honderdtal wapensmeden hun edel ambacht uitoefenden, telt thans zegge en schrijve nog maar één enkele krissenmaker, Soepowinangoen genaamd, met zijn twee jeugdige knechten. En deze reeds bejaarde wapensmid werkt nog wel slechts uitsluitend als er een bestelling is.

In andere historische desa's in het gewest Jogjakarta, waar bevolkings-smederijen worden aangetroffen, is heelemaal geen enkele empoe meer te bekennen, zoo bijvoorbeeld bij Wates, Bener, Nglipar en Imogiri.

Met de inheemsche smederijen in het gewest Soerakarta is het niet anders gesteld.

De dessa Koripan bij Delanggoe, in het regentschap Klaten, was eens de woonplaats van den bekenden empoe Kjai Korip, naar wien het complex van desa-ijzersmederijen nabij Delanggoe is genoemd.

Kjai Korip had als leermeester één der beroemde empoe's Soepo uit den tijd van Modjopait. Met een geheimzinnig waas van heiligheid is omgeven de kris, welke Kjai Korip onder persoonlijke leiding van empoe Soepo heeft gesmeed en die bekend staat als de poesaka kris Soepo-Koripan. Uit deze streek kwamen eens de zeer gezochte Koripan-krissen.

Behalve Kjai Korip heeft dit merkwaardige complex van desa's nog andere zeer bekwame wapensmeden voortgebracht o. a. empoe Kjai Dedel en empoe Kjai Djirak, wier graven op het kerkhof Dedelan in Koripan thans nog door de bevolking als heilig worden beschouwd. Daar liggen ook begraven twee andere bekende smeden: empoe Gadoeng en empoe Mendoeng, die vereerd werden als de voorouders van de tegenwoordige ijzersmeden van Koripan.

¹⁾ Zie: J. E. Jasper en Mas Pirngadi, deel V. De bewerking van niet-edele metalen (koperbewerking en pamorsmeedkunst).

Hoewel enkele van die smeden nog wel de kunst verstaan om met pamor te werken wordt de pamorsmeedkunst in Koripan zelf zelden of nooit meer beoefend. Een heel enkele keer wordt de meest bekwame smid uit die streek wel eens ontboden naar de Soenansstad om met het echte Parambanan pamor een kris te smeden, doch door zorgen voor het noodige levensonderhoud voor zich en de zijnen kan ook bij dezen „pandé-empoe” (pandé = gewone ijzersmid; empoe = wapensmid) zijn empoe-aanleg niet ten volle ontplooiën.

Ook deze in aanleg artistieke ambachtsman ziet zich genoodzaakt om in het leven van allen dag zich meer toe te leggen op de vervaardiging van landbouwwerktuigen voor de volksmassa wil hij niet maatschappelijk ten onder gaan in het huidige gedrang van den strijd om een schamel bestaan.

Enkele tientallen jaren terug bracht de massaproductie van patjols aan de ijzersmeden van Koripan betrekkelijk veel welvaart. Thans leven daar nog ouden van dagen, die zich dien tijd van rijkdom en overvloed nog goed herinneren, daar zij daaraan de meest aangename souvenirs d'enfance hebben bewaard en vooral souvenirs de jeunesse.

Later echter kwam er de klad in; door de overvloedige invoering van goedkoopere, in machinaal bedrijf gefabriceerde, patjols was Koripan genoodzaakt den aanmaak van patjols te verlaten en zich meer te werpen op de vervaardiging van andere landbouwgereedschappen voor de massa.

In het gewest Soerakarta zijn er thans nog desa-smederijen zooals bij Wedi en Manisrenggo, waar patjols worden vervaardigd en die vanzelfsprekend geen bloeiend bedrijf vertoonen.

Het smeden van sierwapens echter komt in de vermelde desa-smederijen van Soerakarta niet meer voor.

Door de voortschrijdende inenting

van het West-Europeesche stelsel van economische en sociale organisatie op het inheemsch bestaande, is het Javaansche maatschappelijk leven genoopt zich te wringen in het keurslijf van een ander samenlevingssysteem.

De industrialisatie van het Westen en de opname van Java in het internationaal verkeer bracht in de inheemsche samenleving groote veranderingen ten detrimente van het inheemsche ambacht.

Evenals de transformatie van het West-Europeesche maatschappelijk leven gedurende de 19de eeuw, teekent zich ook de transformatie van het inheemsche gemeenschapsleven, behalve in de specifieke geestelijke waarden, eveneens meer en meer scherp-economisch af.

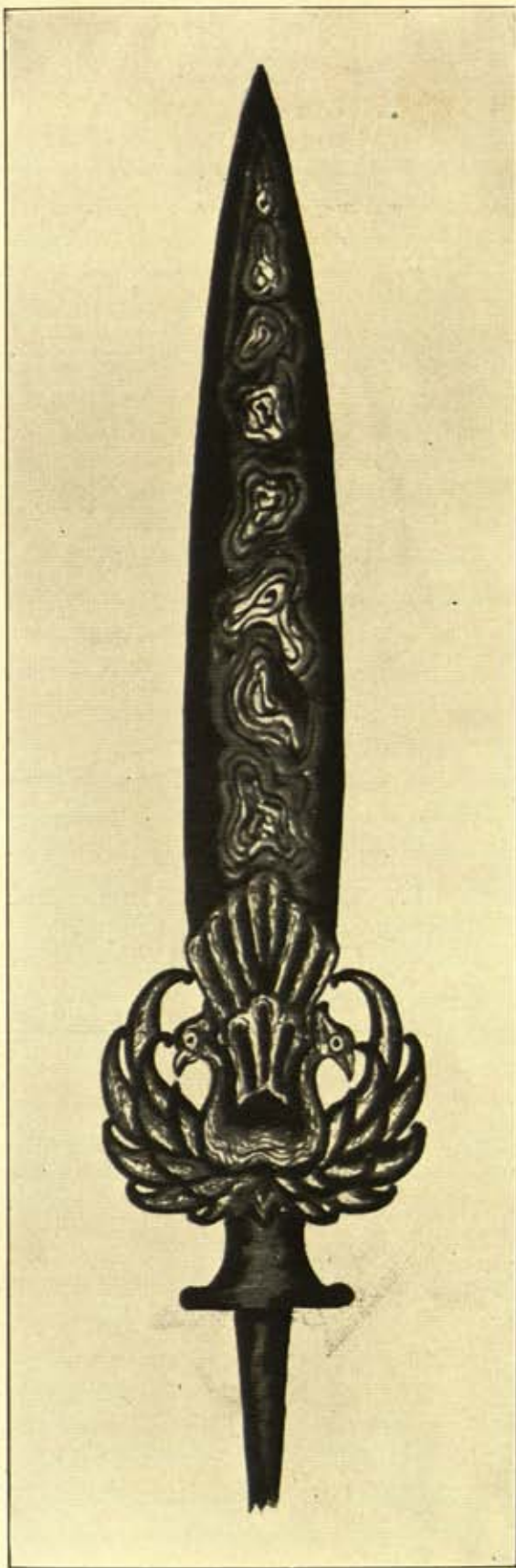
De kris, toembak (lans) en tjoendrik (korte ponjaard gedragen door vrouwen, priesters, santri's enz.) spelen geen belangrijke rol meer in het huidige Javaansche maatschappelijk leven, dat zich ook meer en meer op doelmatigheid gaat richten.

In dezen vorm bestaat voor zulke werkstukken practisch dan ook geen afzetmogelijkheid meer!

Want de gewijzigde maatschappelijke omstandigheden brachten met zich mede een stijgend gebrek aan belangstelling in eigen kring voor de producten van het niet meer bij de tijdsomstandigheden passende wapensmidsambacht. Deze werkelijk edele tak van Javaansche ambachtsnijverheid wordt getroffen door hetzelfde lot als zoovele andere inheemsche bedrijven. Het edele ambacht der empoe's zonk van lieverlede terug, en slechts de eenvoudige grofsmid bleef over, temidden van een verarmde bevolking.

Sociaal- economische opbouw.

De mindere- welvaart der bevolking, om niet te spreken van armoede, rechtvaardigt elke poging om tot vermeerdering van welstand te komen. Uitbrei-

Ontwerp voor een lanspunt.

Vorm: *Garoeda Ngeksi Gondo* (Mataramsche Garoeda).

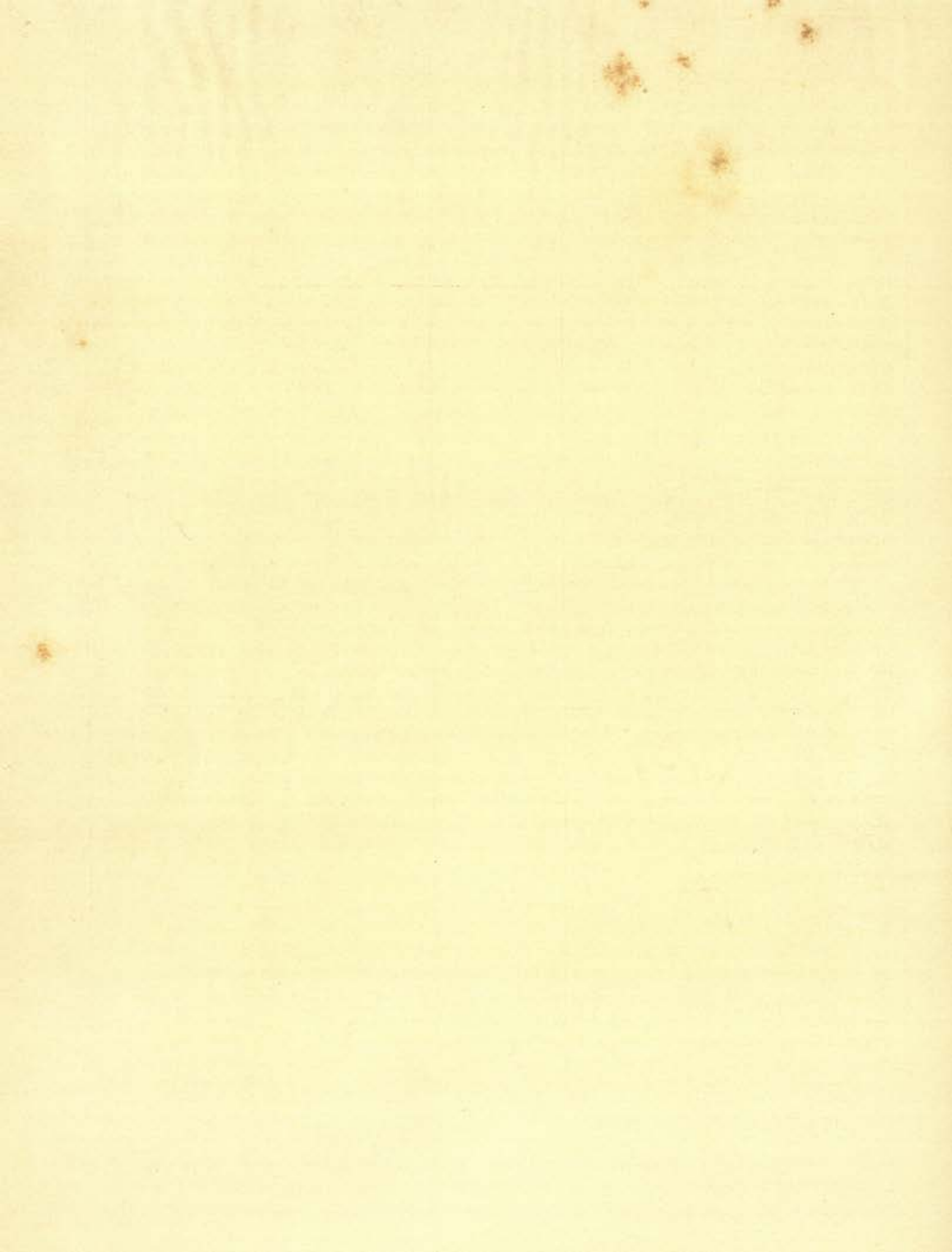
Met nikkel-pamor te smeden in het historisch centrum van wapensmederijen Nginto-into, district Godean, gewest Jogjakarta, en af te werken in het finishing-bedrijf.

Ontwerp voor een lanspunt.

Vorm: *Gelap Tinanding* (Symbolische voorstelling van de kracht der Bliksemstralen).

Met nikkel-pamor te smeden in het historisch centrum van wapensmederijen Nginto-into, district Godean, gewest Jogjakarta, en af te werken in het finishing-bedrijf.

ding van de smeednijverheid, hoewel nog geen smeed-kunstambacht, kan velen een bestaan doen vinden en kan tevens gepaard gaan met aankweeking van kunstzin.

Toename van welstand onder de smeden, veroorzaakt door systematische organisatie en doelmatige voorlichting, zal zeker bij verscheidenen onder de nazaten der empoe's weer levendig doen worden de begeerte om gelijk voorheen weder te maken, zij het misschien in gewijzigde vormen, ook fraaie werkstukken der edele wapensmeedkunst, waarnaar op den bodem der Javaansche ziel ongetwijfeld nog het innig zielsverlangen bestaat.

Voorshands echter kan van het smeden van kunstvoorwerpen geen sprake zijn, want de groote massa heeft niet voldoende geldmiddelen om ze af te nemen en bij de niet-Inheemsche bevolkingsgroepen hier te lande bestaat aan Javaansche sierwapens geen behoefte.

Zooals reeds boven vermeld, zijn de volksmederijen van Koripan zich gaan toeleggen op de vervaardiging van dié landbouwgereedschappen, producten van den grofsmid, waarvoor zij nog een betrekkelijk ruim debiet hebben weten te behouden. Als grondstoffen worden veelal gebezigd afvalijzer en welstaal. De brandstof is djatihoutskool.

De vervaardigde producten zooals arits, bendo's, bodings (kapmessen), ani-ani's (padi-oogstmessen), wadoengs, petjoks, petels (bijlen), dandangs (pikhouweelen), patjolphouweelen worden aan den man gebracht door tusschenkomst van bakoels of direct door de smeden zelf aan lengganans — afnemers op andere plaatsen zooals Djatinom, Toeloeng, Sragen, Wonogiri, Bojolali, Salatiga ja zelfs tot Jogjakarta, Moentilan en naar markten nog verder af gelegen van die uit hun naaste omgeving.

Ook zijn in den laatsten tijd door tusschenkomst van het B.B. vele landbouwgereedschappen van Koripan ge-

stuurd naar de kolonisatiegebieden op de buitengewesten, vooral de Lampongs,

Van de producten van dezen tak van kleinnijverheid zijn ook bereids handelsmonsters uit Koripan verzonden bestemd voor de andere gebieden der Buitengewesten o.m. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Westerafdeeling van Borneo, Palembang, Sumatra's Westkust en Sumatra's Oostkust, met vermelding van leverbare hoeveelheden onder aanduiding van leveringstermijn, enz. enz.

Gezien de toenemende export van Java-nijverheidsproducten naar de verschillende gebieden der Buitengewesten, zit er wel perspectief in een verjongde volksnijverheid van metalen artikelen, wanneer zij doelmatig en op Pacificpeil wordt georganiseerd.

Er wordt dus, ook in dezen tak van volkswerkzaamheid, gestreefd naar het ontwikkelen van nieuwe arbeidsvormen, die de inheemsche markt, ten bate van de eigen nijverheid, weder vrij kunnen maken van den invoer van bepaalde metalen importartikelen, die thans de eigen metaal — kleinnijverheid drukken, doch die de inheemsche smeed-nijverheid, na voldoende oefening en door doelmatige organisatie en systematische voorlichting, zeer goed zelf kan vervaardigen en loonend tegen redelijke Pacific-prijzen aan den man kan brengen.

Het Hoofd der Afdeeling Nijverheid van het Departement van Economische Zaken, de Heer Ir. P. H. W. Sitsen, heeft van de daartoe geeigende organisatievormen en de stimuleering van dergelijke activiteiten de richtlijnen aangegeven in zijn ook in „Djawa” ²⁾ opgenomen overzicht van „De Kleine Nijverheid in Inheemsche sfeer en hare expansie mogelijkheden op Java.”

Volgens deze uitgestippelde richtlijnen is thans ook in Koripan een actie ingezet om een expansie der pro-

²⁾ Zie „Djawa”, Jrg. 1937 pag. 137 e. v.

ductie van de volkssmederij buiten de desa te bereiken, uitvoer uit de desa ter vervanging van buitenlandschen import, en export van de in het finishing-bedrijf afgewerkte producten naar de Buitengewesten.

Ten einde zoo goedkoop mogelijk de benoodigde grondstoffen te verkrijgen is om te beginnen een coöperatieve inkooporganisatie opgericht waarbij alle smeden zijn aangesloten, de „C.T.B.O.K.", Coperasi Toekang Besi Oemoem Koripan. Welstaal, smeedijzer en brandstof worden centraal door deze organisatie ingekocht.

Met voorlichting van een voor dit doel ter beschikking gestelden hoofdambachtsonderwijzer voor de ijzerbewerking, worden door de desa-smeden in Koripan naast de boven reeds bij name vermelde landbouwgereedschappen thans ook in halfproduct vervaardigd o.m. padvindermessen, jachtmessen, keuken-, dessert- en tafelmessen, dolken, verschillende soorten beitels in diverse modellen. De desasmeden leveren hun halfproducten met vastgestelden vorm en afmeting, na te zijn gekeurd, in bij de afwerkingscentrale, die deze halfproducten koopt of gedeeltelijk betaalt in afgewerkt product. De afwerkingscentrale is hier de productie-coöperatie „Soemirat", zij vindt voor haar keurig afgeleverde producten afzet bij de handelaren, die dergelijke artikelen tot dusverre uit den import betrokken.

Het finishing-bedrijf, dat onder deskundig toezicht staat, is zoo economisch mogelijk, doch goed geoutilleerd met o.m. een electrisch aangedreven slijpmachine, polijstmachine en andere moderne instrumenten, welke noodig zijn om een keurige finish te geven. Deze finishing-aparaten worden bediend door abituriënten van inrichtingen van ambachts- of technisch onderwijs, zoo economisch mogelijk doch efficiënt.

Ook aan de verbetering van de ge-

reedschappen in de desa voor de vervaardiging van het half-product en aan de financiering van de ingezette actie is de noodige aandacht besteed.

Proeven zijn reeds genomen met het vervaardigen van speerpunten met goedkoop doch goed nikkelpamor ³⁾, in diverse vormen. Dit geschiedt in halfabricaat te Nginto-into in desa-nijverheid. Het halfproduct wordt eveneens ingeleverd bij het finishing bedrijf, waar het verder wordt afgewerkt tot fraaie spiesen en toembaks.

Het ligt in ons voornemen om ook goloks en dolken met nikkel-pamor te laten smeden en dus, hoewel op vrij goedkoope wijze, te versieren met glanzende, grillige, vlammenfiguren gelijk de werkstukken van het aloude Javaansche wapensmidsambacht. Dit is te beschouwen als een schuchtere poging om langs de boven beschreven ingezette actie het pamor-smeden mede te doen herleven. Voor met pamor versierde goloks, wedoengs en dergelijke artikelen bestaat, hoewel meer beperkt, toch wel afzet in Zuid-Midden-Java.

De in West-Java, onder leiding van den heer K.G.V. Mentel, hoofd van het Consultatiebureau Batavia, ingezette actie bij de inheemsche smeden rondom en in Soekaboemi geven technisch en economisch bevredigende resultaten.

Van de ingezette activiteit in Sidoardjo-Bangil, onder leiding van den heer Ir. Darmawan Mangoenkoesoemo, hoofd van het Consultatiebureau voor Oost-Java, gaan de afgewerkte producten, mede door de zich ontwikkelende vraag uit de buitengewesten, zeer vlot van de hand.

Als hoofd der Onderafdeeling Consultatiebureaux en Kleinnijverheid heeft de heer Ir. R. M. P. Soerachman de supervisie over de bovenvermelde

3). Zie Dr. J. Groneman, De Vorderingen der Pamor-smeedkunst (Meteoor en nikkel-pamor) en Dr. J. Groneman, Pamor-wapens.

organisaties, welke sociaal-economisch van groot belang kunnen worden.

De desasmederijen-coöperatie Koripan omvat reeds niet minder dan vijftig smederijen, waar ongeveer drie honderd smeden en knechten geregeld arbeid vinden. Met de gezinnen der smeden en knechten meegerekend en ook die van de in die desa wonende bakoels in ijzerproducten, geven thans reeds deze desasmederijen eten aan ruim duizend zielen.

Het smederijen-complex Koripan omvat de volkssmederijen in de desa's Logantoeng, Tosoetan, Deresan, Kranggan, Torekan, Botokan, Kaoeman en Padas, kaloerahan Kranggan, onderdistrict Polanhardjo, district Djatinom, regentschap Klatén, en de desa's Djogopranan, Tjraken, Ledok en Klétjo, kaloerahan Segaran, onderdistrict en district Delanggoe, regentschap Klaten.

De georganiseerde volkssmederijen werken thans, zooals boven bereids vermeld, niet alleen reeds voor markten verder af gelegen dan die in hun naaste omgeving, doch hun producten vinden ook reeds hun weg naar de Buitengewesten, dus naar interinsulaire markten. Wanneer straks speciale producten ook

de overwal zullen bereiken, zal er met recht gezegd kunnen worden, dat door de ingezette actie bepaalde producten der desasmederijen hun weg vinden ook buiten de nationale markten, m. a. w. naar een beperkte wereldmarkt.

In eerste instantie dient derhalve eerst krachtig gestreefd te worden naar het ontwikkelen van doelmatiger georganiseerde arbeidsvormen van de nijverheid ter verbetering der economische levensomstandigheden der bevolking. Heeft de nijverheid zulks gedaan dan zal er ook meer ruimte komen voor het edele kunstambacht en de wapensmeedkunst.

De vermeerdering van de productiviteit van het land, de verhooging van de koopkracht van het volk door economische organisatie, is een dringende eisch des tijds, zoowel in sociaal-economisch als in cultureel opzicht.

Het loont de moeite om te trachten de vele tegenslagen en decepties te overwinnen indachtig aan het Italiaansche spreekwoord:

„Vagliani 'l lungo studio e il grande amore.”

Dit is een lange studie en een groote toewijding waard!

**Stamboom van den wapensmid Soepowinangoen van het
historisch dorpje Nginto-into, die gedurende
de Wapententoonstelling het smeden
van krissen demonstreert.**

Toemenggoeng	Soepodrijo, empoe van Praboe Browidjojo van Modjopait
	↓
Empoe	Djokosoepo, Pangéran Sendang Sidajoe
	↓
Empoe	Soepo Anom van Toeban
	↓
Empoe	Sektilanang van Toeban
	↓
Njahi	Pandjangmas, echtgenoot van Pangéran Pandjangmas van Mataram
	↓
Empoe	Tjindé amoh, hof-empoe van Mataram
	↓
Empoe	Soepanjang, empoe van Sultan Agoeng van Mataram
	↓
Empoe	Entowajang, empoe van het Rijk Kartasoera *)
	↓
Empoe	Djapan I, empoe van het Rijk Kartasoera
	↓
Mas Ajoe	Kadarsih, echtgenoot van Pangéran Hangabèhi van Kartasoera
	↓
Raden Ajoe	Pandit, echtgenoot van Empoe Pandit van Soerakarta
	↓
Njahi	Badoer, echtgenoot van Empoe Badoer (Nginto-into, Sultanaat Jogjakarta)
	↓
Kjahi	Kertojoedo I (Nginto-into, Sultanaat Jogjakarta)
	↓
Kjahi	Kertojoedo II alias Djoikromo (Nginto-into, Sultanaat Jogjakarta)
	↓
Kjahi	Djoiroeno heeft zich later gevestigd te Loemadjang
	↓
Kjahi	Soepowinangoen (Nginto-into, Sultanaat Jogjakarta)

*) Empoe Entowajang was de eerste empoe die zich heeft gevestigd in de desa Nginto-into, die destijds behoorde tot het Rijk van Kartasoera.

De in dezen stamboom na hem komende empoe's zijn alle gebleven in Nginto-into, dat zich ontwikkelde tot een centrum van wapensmederijen. Slechts Kjahi Djoiroeno is later naar Loemadjang vertrokken.

INZENDING VAN ZIJNE HOOGHEID DEN SULTAN HAMENGKOE BOEWONO VIII.

Krissen.

<p>S. 1 Naam: Kjahi Wisodirodo
 Dapoer: Ganesa
 Tanggoeh: Mataram
 Pamor: Bras woetah
 Vervaardigd op last van Zijne Hoogheid
 Sultan Hamengkoe Boewono VIII, door
 Abdidalem Loerah Pande Prawirodahono.
 Deder: Kemoeninghout
 Model: Taman Mangkoerat
 Saroengan: Timaha-hout</p> | <p>S. 2 Naam: Kjahi Loeloetsih
 Dapoer: Djangkoeng Nagapasa Resitapa
 Tanggoeh: Pedjadjaran
 Pamor: Bras woetah
 Vervaardigd door Empoe Tapan
 Deder: Kemoeninghout
 Model: Taman Mangkoerat
 Saroengan: Timaha-hout</p> |
|--|--|

Korte lans.

(tlempak)

<p>S. 3 Naam: Kjahi Djatamanik
 Dapoer: Tjatjing kanil
 Tanggoeh: Modjopait</p> | <p>Pamor: Bras woetah
 Vervaardigd door Empoe Djigdja</p> |
|---|---|

Lans.

<p>S. 4 Naam: Kjahi Wisosoro
 Dapoer: Ron handong
 Tanggoeh: Pitrang Blambangan</p> | <p>Pamor: Lawé setoekel
 Vervaardigd door Empoe Djakasoera</p> |
|---|--|

INZENDING VAN ZIJNE HOOGHEID P. A. A. MANGKOENAGORO VII.

DAPOER

M. N. 1.	Kris	Soempana
M. N. 2.	„	Tilam oepih
M. N. 3.	„	Tilam oepih
M. N. 4.	„	Brodjol
M. N. 5.	„	Brodjol
M. N. 6.	„	Brodjol
M. N. 7.	„	Tilam oepih
M. N. 8.	„	Brodjol
M. N. 9.	„	Brodjol
M. N. 10.	„	Tilam oepih
M. N. 11.	„	Brodjol
M. N. 12.	„	Brodjol
M. N. 13.	„	Kidang soka
M. N. 14.	„	Soembro
M. N. 15.	„	Tilam oepih
M. N. 16.	„	Djangkoeng
M. N. 17.	„	Tilam oepih
M. N. 18.	„	Kidhang soka
M. N. 19.	„	Brodjol
M. N. 20.	„	Brodjol tanpa gandja

PAMOR

Beras woetah
Oemboel tirta
Beras woetah ngadheg
Beras woetah
Adheg beras woetah
Wengkon beras woetah
Beras woetah
Beras woetah
Beras woetah
Adheg
Beras woetah
Sanak
Wengkon beras woetah
Tambal
Beras woetah
Sanak
Adheg
Beras woetah
Wengkon beras woetah
Sanak

INZENDING VAN PANGERAN HADIPATI HARIO PRABOE SOERJODILOGO, HOOFD VAN HET PAKOE-ALAMSCHE HUIS.

1. Krissen

DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
P. A. 1. Sempana (7 bochten). Bras woetah Wrangka : Ladrang (Soerakarta), sandelhout. Pendok : Open (bléwéhan) met zil- veren „slorok”. Deder : Solosche vorm, kemoening- hout. Mendak : goud met edelstenen.		P. A. 3. Tilam oepih (recht). Hoedan mas. Wrangka : overgangsvorm Solo- Jogja, asem-hout. Pendok : zilver. Deder : overgangsvorm Solo-Jogja. Mendak : zilver.	
P. A. 2. Sèdet (13 bochten). Adeg bjoer. Wrangka : Gajaman (Soerakarta), trembalo-hout. Pendok : zilver. Deder : Solosche vorm, kemoening- hout. Mendak : zilver.			

2. Lansen

P. A. 4. Rangka. (met goud ver- sierd).	Bras woetah	P. A. 7. Tjanggih (met Tjantrik op olifant)	met goud en edel- stenen versierd
P. A. 5. Voorzien van 4 vergulde naga- koppen	Zwart staal	P. A. 8. Sangkoeh (met wilde eend)	Zwart staal, met goud versierd.
P. A. 6. Naga	Zwart staal	P. A. 9. Hoedjoengan dap	Zwart staal

3. Zwaarden en Messen

P. A. 10. Zwaard (Habir)	Bras woetah, met zilver versierd.	P. A. 13. Mes ; hoornen heft	Kembang pala, versierd met zilver.
P. A. 11. Sabel (sabet)	Bras woetah	P. A. 14. Mes ; versierd hoornen heft.	Bras woetah
P. A. 12. Zwaard (keling)	Blarak ngirid		

INZENDING VAN PANGERAN HARIO TEDJOKOESOEMO, JOGJAKARTA.

1. Krissen.

DAPOER

PAMOR

- T. 4. Tjatjing Kanil
T. 5. Nagasasra

Bras woetah
Bras woetah

2. Lansen.

- T. 1. Voorzien van bronzen bijl als lanspunt
T. 2. Met bronzen lanspunt van Goenoeng Kidoel, Jogjakarta.
T. 3. Met lanspunt van den vorm : Koedoep sigar gantoeng.

INZENDING PANGERAN HARIO HADIWINOTO, JOGJAKARTA.

Lansen.

DAPOER

PAMOR

H. 1.	Palawidja	Bras woetah	lanspunt en stok versierd.
H. 2.	Tjanggih	Bras woetah	stok versierd.
H. 3.	Soedjèn Ampèl	Adeg	id.
H. 4.	Palawidja	Bras woetah	id.

INZENDING VAN DEN RIJKSBESTUURDER VAN JOGJAKARTA

1. Krissen.

NAAM

DAPOER

PAMOR

R. 1.	Resi Naga ¹⁾	Naga sasra	Sekar pala
R. 2.	Djaka Moelja ¹⁾	Sinom	Bras woetah
R. 3.	Prapta Rena	Tilam petak	Bénda segada

2. Lansen.

R. 4.	Tribala	Trisoela	Sanak

¹⁾ Modern werk van Mas Bekel Djajengpanglaras (1937) naar oude voorbeelden.

INZENDING ¹⁾ VAN DEN HEER A. GALL, SOERABAJA.

Krissen. ²⁾

DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
1. Djalak	Lanang	41. Kanda besoeki	Lawé setoekel
2. Kanda besoeki	Adeg	42. Djalak toeding	Bras woetah
3. Saboek inten	Adeg	43. Djalak tilamsari	Bras woetah
4. Djarodèh	Adeg	44. Djalak tilamsari	Bras woetah
5. Kidang soka	Adeg	45. Djalak tilamsari	Bras woetah
6. Djarodèh	Adeg	46. Brodjol	Bras woetah
7. Djarodèh	Adeg	47. Kebo teki	Bras woetah
8. Tjarang soka	Bénda segada	48. Djalak soemelang	Bras woetah
9. Tjarang soka	Bénda segada	gandring	
10. Tilam sari	Bénda segada	49. Djalak sangoe toem-	Bras woetah
11. Tilam sari	Bras woetah	peng	
12. Kidang soka	Bras woetah	50. Djalak dinding	Bras woetah
13. Djangkoeng segara	Tepi	51. Djalak tilamsari	Ganggeng kanjoet
winotan		52. Djalak tilamsari	Tambal
14. Kidang soka	Tepi	53. Djalak tilamsari	Batoe lapak
15. Tilam sari	Bras woetah	54. Djalak tilamsari	Tambal
16. Tilam sepih	Bras woetah	55. Djalak tilamsari	Tambal
17. Peniwèn	Bras woetah	56. Kidang soka	Blarak ngirid
18. Sempana poendjoel	Oedan mas	57. Tjarang soka	Blarak ngirid
19. Djalak ngoré	Bénda segada	58. Djalak dinding	Oeler loeloet
20. Djalak ngoré	Bénda segada	59. Mégantara	Toenggak semi
21. Djalak dinding	Blarak ngirid	60. Sengkelat	Bras woetah
22. Kanda besoeki	Koepoe taroeng	61. Brodjol	Sedèrèk
23. Tjroeboek	Blarak ngirid	62. Djalak	—
24. Saboek inten	Blarak ngirid	63. Brodjol	—
25. Kidang soka	Ganggeng kanjoet	64. Djalak sangoe toem-	Sedèrèk
26. Kidang soka	Walang sinoen-	peng	
	doekan	65. Djalak	Sedèrèk
27. Kidang soka	Blarak ngirid	66. Djalak sangoe toem-	Sedèrèk
28. Kidang soka	Ganggeng kanjoet	peng	
29. Tjroeboek laléjan	Naga rangsang	67. Tilam sari	Sedèrèk
30. Sengkelat	Blarak ngirid	68. Tilam sari	Sedèrèk
31. Pasopati	Ganggeng kanjoet	69. Karna tinanding	Bras woetah
32. Kanda besoeki	Lawé setoekel	70. Sepang	Bras woetah
33. Sempana	Bras woetah	71. Sepang	Bras woetah
34. Djalak	Oeler loeloet	72. Sepang	Bras woetah
35. Kidang soka	Oeler loeloet	73. Sepang	Bras woetah
36. Tjarang soka	Koepoe taroeng	74. Djangkoeng sepang	Sedèrèk
37. Tilam oepih	Ganggeng kanjoet	75. Sepang	Bras woetah
38. Tilam sari	Bras woetah	76. Bima koerda	Sedèrèk
39. Sempana	Walang sinoen-	77. Djalak	Bras woetah
	doekan	78. Tilam poetih	Adeg
40. Djalak tilamsari	Lawé setoekel	79. Ampoeh	Adeg

¹⁾ N.B. De ingezonden voorwerpen zijn te Jogjakarta alle van Jogjasche benamingen voorzien; de verantwoordelijkheid hiervoor is van het Java-Instituut.

²⁾ Krissen zijn alle voorzien van een afzonderlijk gesmeed overgangsstuk (gandja) tusschen lemmet (wilah) en nagel (pesi). De meest voorkomende vorm met rechte onderkant heet gandja sebit lontar; met golvende onderkant heet de gandja: Kelap lintah (zie bijv. No. 361 t/m 364). Is de lange zijde voorzien van een uitgesproken eindkrul dan heet de gandja: pandji (zie bijv. No. 115/116); zijn de beide zijden ongeveer even lang dan heet de gandja: sepang. Soms is de gandja aan de onderzijde versierd met bloem- en dierfiguren (olifant en tijger — zie bijv. No. 365 en 367), in goud opgewerkt (trasah mas).

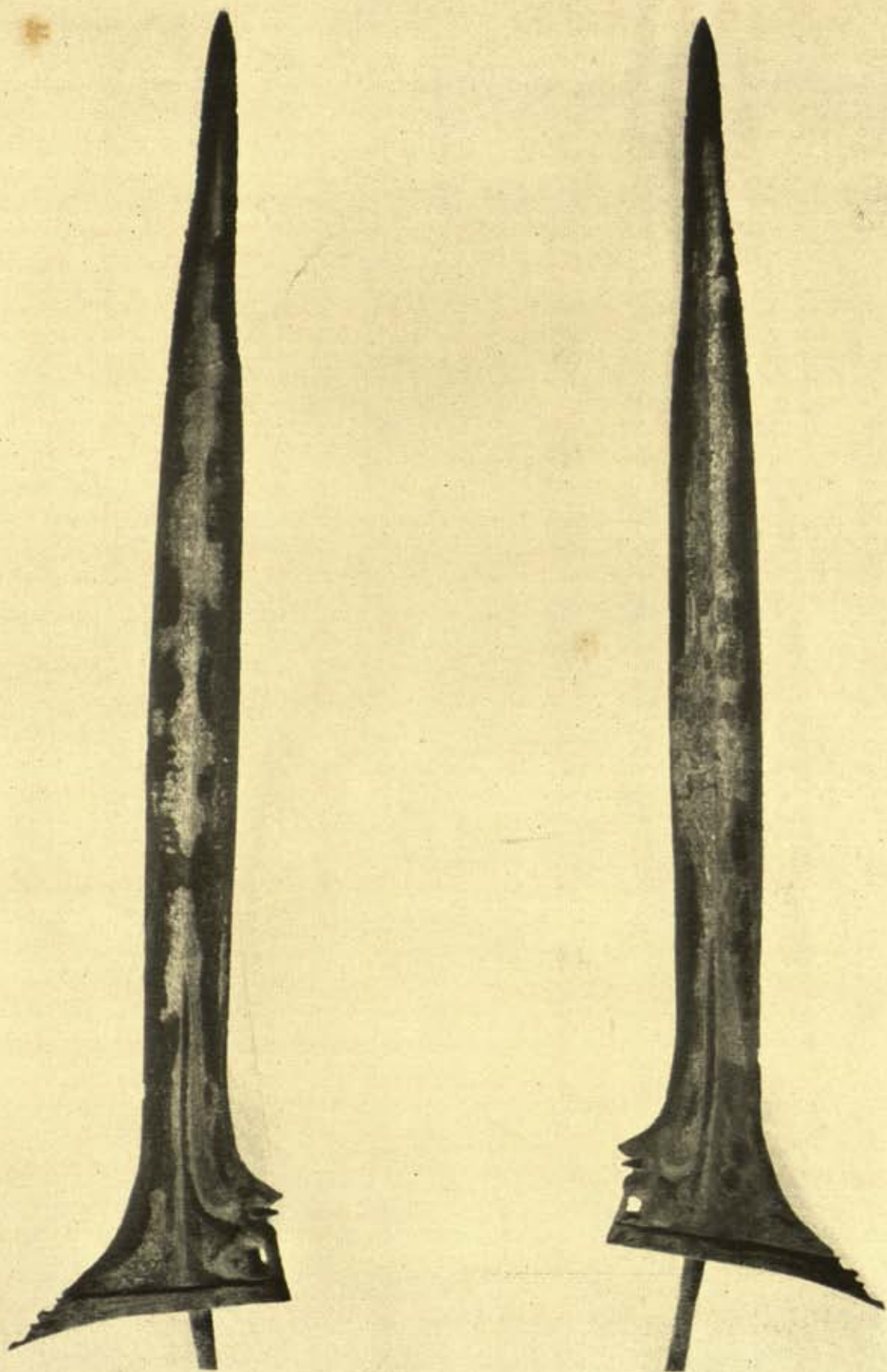
DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
80. Bradja	Kenanga dinoepah	313. Krena tinanding	Bras woetah
81. Tilam poetih	Kenanga dinoepah	314. Krena tinanding	Bras woetah
82. Djalak moendarang	Kenanga dinoepah	315. Krena tinanding	Bras woetah
83. Djalak dinding	Kenanga dinoepah	316. Krena tinanding	Lawé setoekel
84. Pasopati	Bras woetah	317. Kampoeih	Adeg
85. Kebo loeroeng	Beras woetah	318. Saboeik tampar	Bras woetah
86. Semar tinandoe	Bras woetah	319. Tilam oepih	Bras woetah
87. Kebo ladjer	Bras woetah	320. Sombro	Adeg
88. Lar ngatap	Bras woetah	321. Tilam oepih	Adeg
89. Tjéngkrong	Bras woetah	322. Tilam oepih	Adeg
90. Tjroeboek laléjan	Bras woetah	323. Pendawa singa	Bras woetah
91. Kampoeih	Bras woetah	324. Pendawa singa	Bras woetah
92. Sempana	Bras woetah	325. Pendawa singa	Bras woetah
93. Paroeng sari	Bras woetah	326. Singa djalak toeding	Bras woetah
94. Segara winotan	Bras woetah	327. Pendawa singa	Bras woetah
95. Djangkoeng segara winotan	Bras woetah	328. Singa	Bras woetah
96. Kebo sekantong	Bras woetah	329. Pendawa singa	Bras woetah
97. Djalak sangoe toem- peng	Bras woetah	330. Singa	Toek pinetak
98. Pasopati	Bras woetah	331. —	Bras woetah
99. Djalak ngoré	Bras woetah	332. Djangkoeng naga- gini	Tambal
100. Djalak dinding	Bras woetah	333. Nagagini	Bras woetah
101. Sinom	Bras woetah	334. Nagagini	Bras woetah
102. Peniwèn	Bras woetah	335. Nagasasra	Adeg
103. Kebo teki	Bras woetah	336. Nagasasra	Bras woetah
104. Sempaner	Bras woetah	337. Naga séloeman	Bras woetah
105. Djalak ngoewah	Bras woetah	338. Nagasasra	Bras woetah
106. Tilam poetih	Bras woetah	339. Nagasasra	Bras woetah
107. Sempana	Bras woetah	340. Naga séloeman	Bras woetah
108. Mégantara	Bras woetah	341. Nagasasra	Ganggang kanjoet
109. Sengkelat	Bras woetah	342. Naga séloeman	Toek pinetak
110. Djalak mengkang koeroengan	Bras woetah	343. Naga séloeman	Bras woetah
111. Djalak sangoe toem- peng	Bras woetah	344. Naga séloeman	Bras woetah
112. Teboe sakoejoen	Bras woetah	345. Djangkoeng naga- sasra	Bras woetah
113. Tilam oepih	Bras woetah	346. Djangkoeng naga- séloeman	Oedan mas
114. Panimbal	Bras woetah	347. Gadjah éndra	Bras woetah
115. Santang	Bras woetah	348. Gadjah éndra	Bras woetah
116. Paroengsari	Bras woetah	349. Naga séloeman	Bras woetah
117. Paroengsari	Bras woetah	350. Naga séloeman	Bras woetah
301. Djalak tilam sari	Sedèrèk	351. Naga séloeman	Bras woetah
302. —,—	Sedèrèk	352. Nagasasra	Bras woetah
303. Sepang	Bras woetah	353. Sepang	Bras woetah met kaladjengking (schorpioen).
304. Djangkoeng majat	Beras woetah	354. Djangkoeng	Bras woetah met kaladjengking (schorpioen).
305. Tilam sari	met goden- en	355. Tilam poetih	Bras woetah
306. Kebo ladjer	wajang figuren.	356. Pasopati	Bras woetah
307. Djalak ngoré	Bras woetah	357. Kidang soka	Adeg
308. Palawidja	Bras woetah	358. Tilam oepih	Bras woetah
309. Sombro	Bras woetah	359. Tilam poetih	Tambal
310. Tilam oepih	Toek pinetak		
311. Sombro	Bras woetah		
312. Krena tinanding	Lawé setoekel		

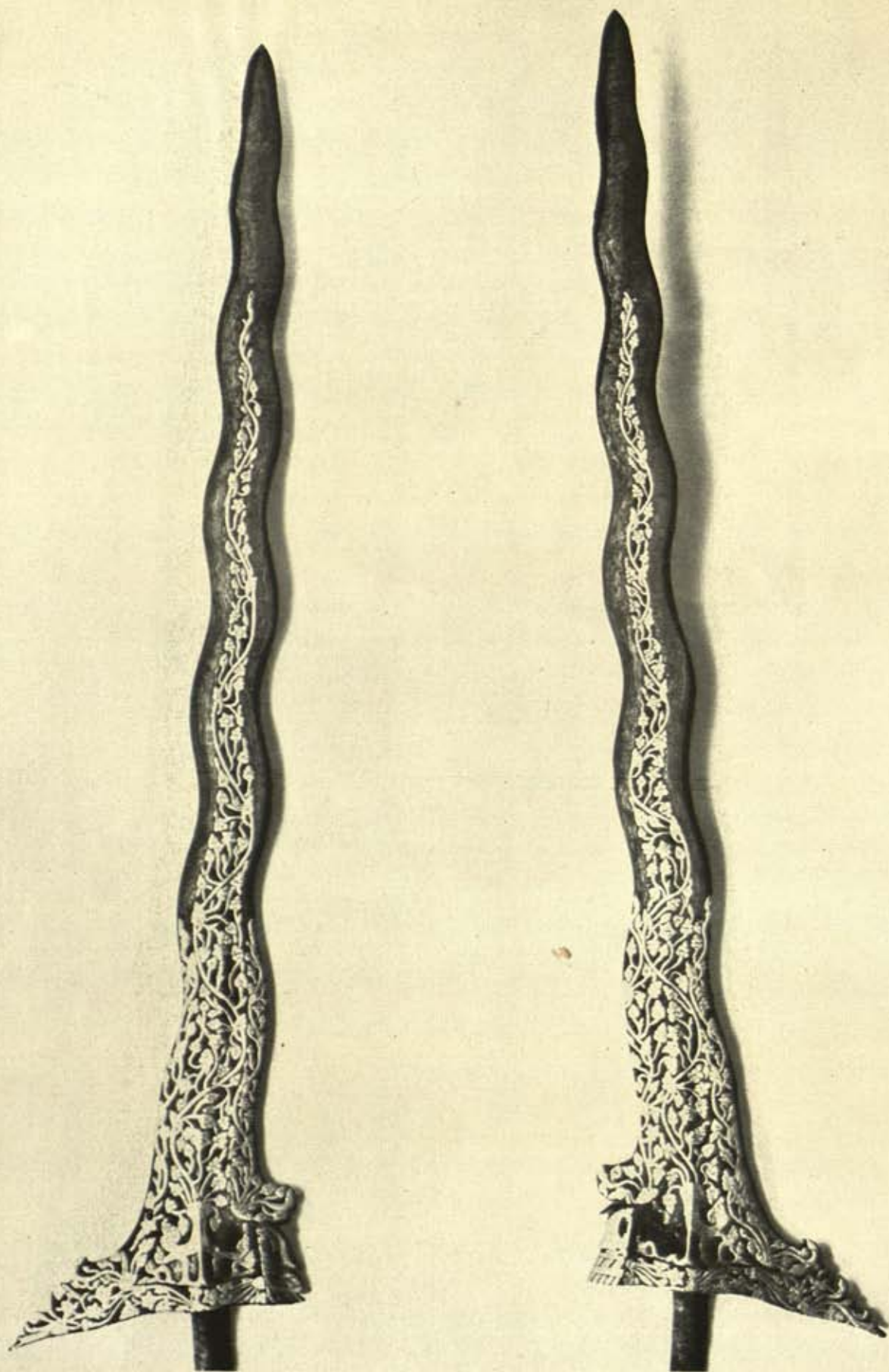
DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
360. Semar tinandoe	Bras woetah	365. Pendawa	Bras woetah
361. Loeng gandoe	Bras woetah	366. Mègantara	Bras woetah
362. Penimbal	Bras woetah	367. Sengkelat	Bras woetah
363. Tjarang soka	Bras woetah	368. Kebo teki	Bras woetah
364. Mègantara	Bras woetah		

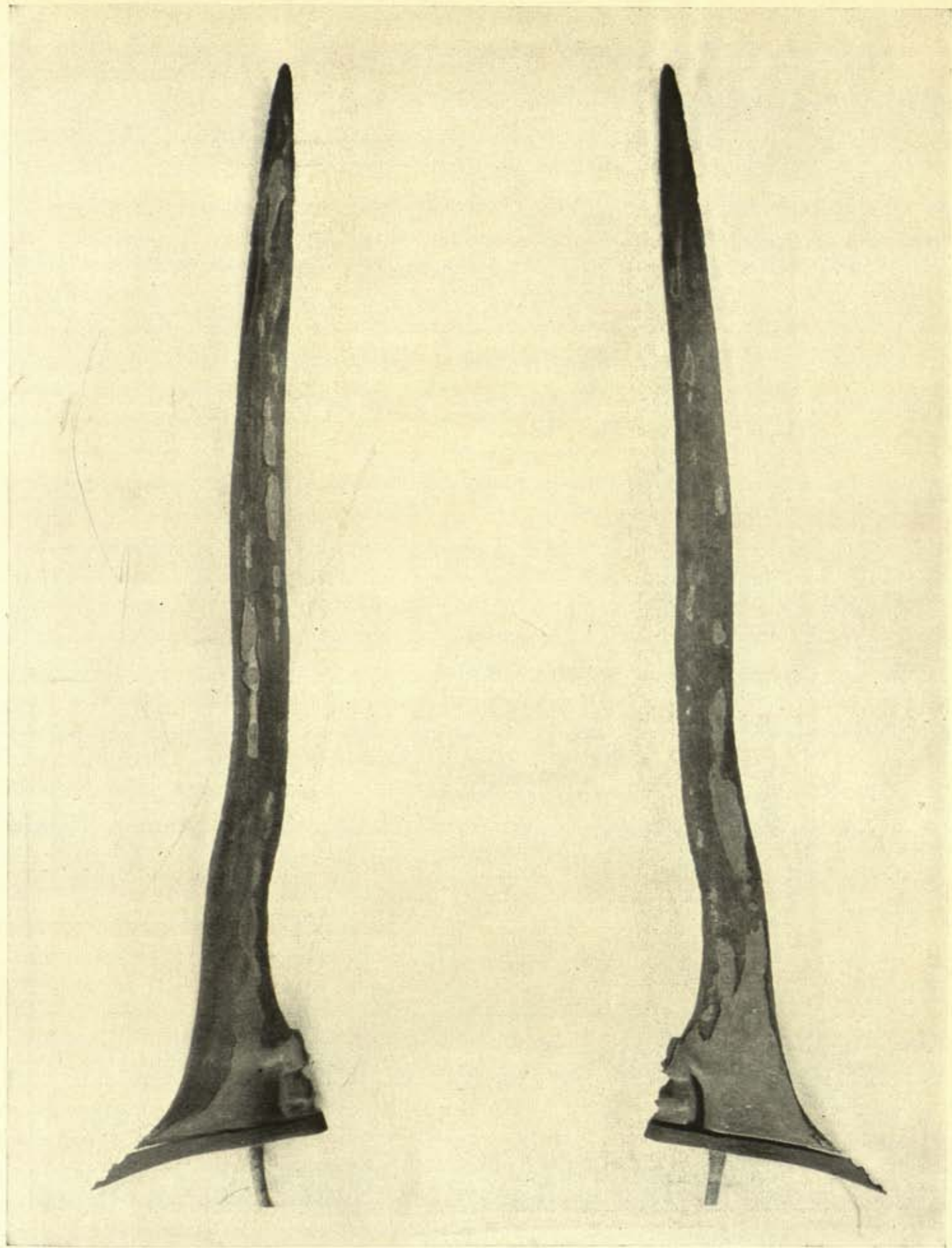
2. Lanspunten ¹⁾

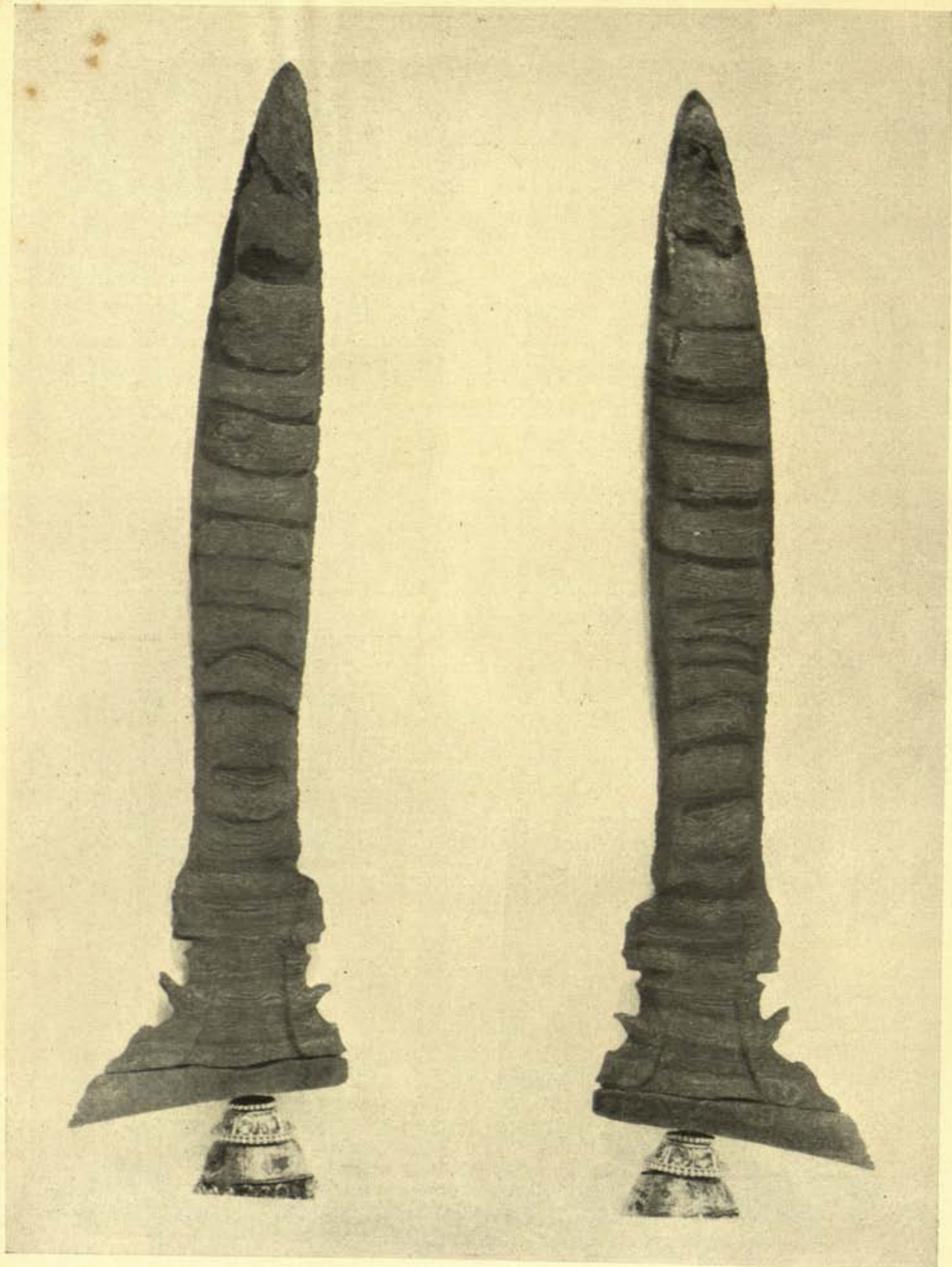
1001. Djangkoeng	Bras woetah	1036. Biring	Blarak ngirid
1002. Doramanggala	Bras woetah	1037. Godong pring	Koepoe taroeng
1003. Baroe penatas	Bras woetah	1038. Koedoek gambir	Adeg
1004. Biring lanang	Bras woetah	1039. Tjèkèl; met Kala- tjakra en Kaladjeng- king-symbolen.	Adeg
1005. Biring wadon	Bras woetah	1040. Gada	Adeg
1006. Sadak	Bras woetah	1041. Biring wadon	Adeg
1007. Sapoet abon	Bras woetah	1042. Pandita moedjoe	Kenanga ginoebah
1008. Plèrèd; versierd met het Kalatjakra-sym- bool.	Bras woetah	1043. Pandita moedjoe	Bras woetah
1009. Biring dradjit	Bras woetah	1044. Kratjang	Bras woetah
1010. Soedjèn ampèl	Sastra toja	1045. Kratjang	Bras woetah
1011. Baroe	Bras woetah	1046. Godong andong	Bras woetah
1012. Daradasih	Bras woetah	1047. Daradasih	Bras woetah
1013. Pendawa laré	Bras woetah	1048. Tjèkèl adikoesoema	Bras woetah
1014. Tjèkèl	Batoe lapak	1049. Gadjah menganti	Walang sinoen- doekan
1015. Biring lanang	Tédja kinoeroeng	1050. Palawidja	Bras woetah
1016. Baroe penatas	Sastra toja	1051. Naga pengantèn	Adeg
1017. Godong andong	Bras woetah	1052. Naga èndrasmara	Bras woetah
1018. Godong andong	Bras woetah	1053. Naga èndrasmara	Bras woetah
1019. Godong andong	Bras woetah	1054. Naga pengantèn	Walang sinoen- doekan
1020. Sadak	Bras woetah	1055. Naga èndrasmara	Adeg
1021. Gada	Bras woetah	1056. Naga èndrasmara	Bras woetah
1022. Godong andong	Bras woetah	1057. Banjak angrem	Bras woetah
1023. Koedoep tjepaka	Bras woetah	1058. Palawidja	Sedèrèk
1024. Biring	Bras woetah	1059. Sigar djantoeng	Sedèrèk
1025. Doramanggala	Bras woetah	1060. Baroe koeping	Sedèrèk
1026. Biring	Bras woetah	1061. Koedoep tjepaka	Sedèrèk
1027. Biring lanang	Bras woetah	1062. Bèdor (pijlpunt)	Sedèrèk
1028. Godong andong	Lawé setoekel	1063. Bèdor (pijlpunt)	Sedèrèk
1029. Koedoep tjepaka	Bras woetah	1064. Koedoep gambir	Sedèrèk
1030. Daradasih	Walang sinoen- doekan	1065. Tanggal	Sedèrèk
1031. Sapoet abon	Blarak ngirid	1066. Trisoela	Sedèrèk
1032. Doramenggala	Kenanga ginoebah	1067. Trisoela	Sedèrèk
1033. Doramanggala	Kenanga ginoebah	1068. Trisoela	Sedèrèk
1034. Biring	Blarak ngirid	1069. Trisoela	Sedèrèk
1035. Biring dradjit	Oedjoeng pangkat		

¹⁾ De overgang tusschen lemmet en nagel wordt soms gevormd door een versierd overgangsstuk (tjikrak), dat vaak versierd is en met goud belegd (trasah mas). Is dit overgangsstuk weinig of geheel niet uitgesproken, dan heet men de lanspunt tjèblegan.

Collectie A. Gall, No. 312.

Foto A. Gall.

3. Zwaarden

DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
2401. Naga sisik	Bras woetah	2415. Pedang soedoek na-	
2402. Pedang soedoek	Bras woetah	gasasra.	Bras woetah
2403. Pedang ; dapoer lar		2416. Pedang soedoek én-	
bango	Kenong ginobah	drasmara	Bras woetah
2404. Pedang ; dapoer lar		2417. Pedang soedoek	Kembang pala
bango	Blarak ngirid	2418. Pedang soedoek	Bras woetah
2405. Pedang ; dapoer lar		2419. Pedang soedoek	Tambal
bango	Blarak ngirid	2420. Pedang soedoek	Tambal
2406. Pedang	Tambal	2421. Pedang soedoek	Kembang pala
2407. Pedang soedoek	Lawé setoekel	2422. Pedang soedoek	Blarak ngirid
2408. Pedang; dapoer loe-		2423. Pedang soedoek	Bras woetah
woek	Slewah	2424. Pedang soedoek	Kembang pala en
2409. Golok met ivoren			lawé setoekel
krisheft	Kembang pala	2425. Golok	Ganggeng kanjoet
2410. Pedang larakan; met		2426. Pedang soedoek	Bras woetah
zilver versierd.	Bras woetah	2427. Pedang soedoek	Adeg
2411. Pedang; met inscrip-		2428. Pedang soedoek ;	
tie.	Bras woetah	met inscriptie.	Sedèrèk
2412. Pedang soedoek	Bras woetah	2429. Pedang soedoek	Tepi
2413. Pedang soedoek	Bras woetah	2430. Soedoek	Bras woetah
2414. Pedang soedoek na-			
gasasra.	Kenongo ginobah		

4. Messen.

2001. Koedi	2201. Pangot ¹⁾	2303. Wedoeng
2002. Koedi	2202. Pangot ¹⁾	2304. Wedoeng
2003. Koedi	2203. Pangot ¹⁾ trasah mas	2305. Wedoeng
2005. Bendo	2301. Bendo	2306. Wedoeng
2006. Koedi	2302. Bendo	2307. Wedoeng

5. Stijgbeugels.

Een paar sanggawedi met naga's versierd.

¹⁾ Een pangot (snijmes) behoorde tot de huishoudelijke geschenken van den Javaanschen bruidegom aan zijn bruid.

Pangot, Bendo en Wedoeng zijn voorzien van eenig pamor (p. sadèrèk). De wedoengs hebben gewoonlijk de dapoer (vorm): lar ngatap ; No. 2304 heeft de vorm: lar bango.

INZENDING VAN R. KOESOEMODEWO,

Pangarso agami Boeddo - Djawi,

SOERABAIA.

Krissen.

	DAPOER	PAMOR		DAPOER	PAMOR
K. 1.	Djalak sangoe toempeng	Sedèrèk	K. 15.	Djalak	Bras woetah
K. 2.	Djalak sangoe toempeng	Sedèrèk	K. 16.	Brodjol	Bras woetah
K. 3.	Djangkoeng segara winotan	Bras woetah	K. 17.	Sempaner	Sedèrèk
K. 4.	Kanda besoeki	Bras woetah	K. 18.	Tilam oepih	Bras woetah
K. 5.	Djalak	Lawé setoekel	K. 19.	Tilam sari	Bras woetah
K. 6.	Tilam sari	Bénda segada	K. 20.	Tjarang soka	Bénda segada
K. 7.	Semar tinandoe	Sedèrèk	K. 21.	Sempana pandjoel	Bras woetah
K. 8.	Tilam sari	Bras woetah	K. 22.	Mangkoenegara	Bras woetah
K. 9.	Djalak ngoré	Bras woetah	K. 23.	Sinom Mangkoe-negara	Lanang
K. 10.	Tilam sari	Toek pinetak	K. 24.	Sempana	Pinda segata
K. 11.	Brodjol	Bras woetah	K. 25.	Tilam oepih	Bras woetah
K. 12.	Djalak dinding	Bras woetah	K. 26.	Pendawa laré	Bras woetah
K. 13.	Tjarita	Bras woetah	K. 27.	Sinom segara winotan	Bras woetah
K. 14.	Pasopati	Bras woetah	K. 28.	Panimbal	Naga rangsang
			K. 29.	Tilam oepih	Batoe lapak

Lanspunten.

K. 30.	Goenoengan	Sedèrèk	K. 33.	Koedoep mlati	Sedèrèk
K. 31.	Goenoengan	Sedèrèk	K. 34.	Biring lanang	Bras woetah
K. 32.	Sapoet abon	Bras woetah	K. 35.	Biring wadon	Bras woetah

INZENDING VAN R. NG. TJOKROADIPRODJO

Gep. Wedana, lid van den Landraad Jogjakarta.

Krissen.

	DAPOER	PAMOR
Tj. 1.	Djalak tilam sari Wrangka : Soenggingan. Pendok : Kemalon. Seloet en mendak van zilver met edelsteen	Bras woetah
Tj. 2.	Saboek inten Wrangka : Soenggingan. Pendok : Soewasa met slorok van goud émail en edelsteen. Seloet en mendak van soewasa.	Bras woetah

COLLECTIE VAN HET JAVA-INSTITUUT.

1. Krissen.

	DAPOER	PAMOR		DAPOER	PAMOR
No. 28.	Sombro	Sedèrèk	No. 36.	Saboek inten	Bras woetah
No. 29.	Kanda besoeki	Sedèrèk	No. 37.	Djalak tilam oepih	Bras woetah
No. 31.	Sombro	Sedèrèk	No. 38.	Pandji nom	Bras woetah
No. 34.	Poelang geni	Bras woetah	No. 39.	Tjarang soka	Bras woetah
No. 35.	Djalak tilam oepih	Adeg	No. 40.	Saboek inten	Bras woetah

2. Lansen ¹⁾ en lanspunten.

	DAPOER	PAMOR	
No. 1	Tjanggih	—	stok versierd
No. 2	Dora menggala	Bras woetah	wrangka en stok versierd
No. 3	Dora menggala	Lawé setoekel	id.
No. 4	Biring lanang	Sedèrèk	—
No. 5	Koedoep	Bras woetah	stok rotan
No. 6	(Koperen punt)	—	stok versierd
No. 7	id.	—	id.
No. 8	Dora menggala	Bras woetah	wrangka en stok versierd
No. 9	Oeroebing damar	Bras woetah	id.
No. 10	Bango dolok	—	—
No. 11	Andong	Sedèrèk	wrangka en stok versierd
No. 12	Biring	Bras woetah	id.
No. 13	Biring	Bras woetah	id.
No. 14	Sadak	Bras woetah	id.
No. 15	Biring	Bras woetah	id.
No. 16	Koedoep	Bras woetah	id.
No. 17	(Tlempak) Dora menggala	Bras woetah	lanspunt met goud bewerkt,
No. 18	Tjipiran	Adeg	zonder stok
No. 19	Tjanggih	Adeg	id.
No. 20	Biring lanang	Adeg	id.
No. 21	—	Bras woetah	id.
No. 22	Boeto idjo	Bras woetah	id.
No. 23	Sapoet abon	Bras woetah	id.
No. 24	Koedoep	Bras woetah	id.
No. 30	Djangkoeng	Sedèrèk	id.
No. 32	Djangkoeng	Sedèrèk	id.
No. 33	Limpoeng	Sedèrèk	id.
No. 42	Damar moeroeb	Bras woetah	id.

3 Messen.

No. 26	Koedi	No. 27	Koedi
--------	-------	--------	-------

1) Over lanspunten zie noot bij inzending Gall. De lansstok is vaak versierd; aan het ondereinde met een koperen huls (sopal) met knop (toendjoeng) en aan het bovineinde met een metalen huls (djinggring) of een omwikkeling met paardenhaar (gòdi), voorzien van een afsluitring boven (metoek) en onder (lagri). De lansen van no. 1 t/m no. 16 zijn afkomstig van Madoera.

INZENDING VAN
CONSULTATIEBUREAU VOOR ZUID-MIDDEN-JAVA DER
AFDEELING NIJVERHEID TE JOGJAKARTA.

Bord 1 :

Opeenvolgende stadia van bewerkingen voor de vervaardiging van tafelmessen met stalen lemmet.

1. Materiaal (welstaal)
2. Insteek (Jav. pasi) gesmeed
3. Borst (Jav. gegelan) gesmeed
4. Afgesmeed (Halfproduct)

5. Bijgewerkt
6. Geslepen
7. Gehard
8. Gepolijst (Afgewerkt Eindproduct)

De bewerkingen Nos. 1 t/m 4 geschieden in desa-nijverheid te Koripan, district Delanggoe, regentschap Klaten, en Nos. 5 t/m 8 in het finishingbedrijf „Soemirat”.

Opeenvolgende stadia van bewerkingen voor de vervaardiging van timmergereedschappen van smeedijzer en welstaal.

- a. Materiaal (smeedijzer en welstaal)
- b. Insteek (Jav. pasi) en borst (Jav. gegelan) gesmeed
- c. IJzer en staal samen geweld
- d. Afgesmeed (Halfproduct)

- e. Bijgewerkt
- f. Geslepen
- g. Gehard
- h. Gepolijst (Afgewerkt Eindproduct)

De bewerkingen Nos. a t/m d geschieden in desa-nijverheid, halfproduct van „C. T. B. O. K.” en e t/m h in het finishing-bedrijf „Soemirat”.
C. T. B. O. K. = Coperasi Toekang Besi Oemoem Koripan (Coöperatie der IJzersmeden van Koripan).

Bord 2 :

Monsterbord van door het finishing-bedrijf fraai afgewerkte tafelmessen van diverse modellen. De vervaardiging van het halfproduct geschiedde in desa-verband te Koripan.

De prijzen liggen op Pacific-peil ; zij zijn lager dan de gemiddelde prijzen van de uit het Buitenland geïmporteerde artikelen van ongeveer dezelfde kwaliteit.

Bord 3 :

Monsterbord van door de afwerkings-centrale keurig afgeleverde steekbeitels, schaafbeitels en draaibitels van diverse afmetingen. De vervaardiging van het halfproduct geschiedde in desa-nijverheid te Koripan.

De prijzen liggen op Pacific-peil ; zij zijn lager dan de gemiddelde prijzen van de uit het Buitenland geïmporteerde beitels van dezelfde afmetingen en kwaliteit.

Bord A:

In desa-verband vervaardigde speer en dolk, gesmeed in de volksmederij als half-product, daarna verder afgewerkt in het finishing-bedrijf.

Bord B:

Moderne producten van georganiseerde volksmederijen rondom en in Soekaboemi
De prijzen van deze keurig afgewerkte jachtmessen, padvindermessen, dubbelmessen in een houten schede, kapmessen, padvindersbijlen en goloks betok en goloks Sintoeng Djepit liggen op Pacific-peil.

Bord C:

Piso blati met hoornen handvat, piso veer, padvindersmes en klein jachtmes, vervaardigd als halfproduct in desa-verband, daarna fraai afgewerkt in het finishing-bedrijf.

Voor bestellingen op deze mooi afgewerkte moderne producten der georganiseerde volksmederijen in West-Java kan men zich wenden tot de „Coöperatieve Nijverheidscentrale Batavia” p/a Consultatiebureau Batavia der Afdeeling Nijverheid, Koningsplein-West, Batavia-C.

In losse stukken :

Draaibeitels, met en zonder handvat, steekbeitels en messen in diverse modellen en afmetingen, keurig afgeleverde eindproducten van het finishing-bedrijf, de productie-coöperatie „Soemirat” te Klaten.

In losse stukken :

Grove producten als arits (grasmessen), bendo's, bodings (kapmessen), ani-ani's (rijstmesjes), wadoengs, petjoks, petels (bijlen), enz. van desa-smederijen van Koripan vò ò r de door de Afdeeling Nijverheid ingezette actie.

INZENDING VAN R. Ng. PRIJOSASTRO

Fd. Wedono van Imogiri - Soerakarta.

- Pr. 1. Laboeng koedi
2. „ sraboedan
3. „ „
4. „ betetan
5. „ koedoeptoeri
6. Arit deresan
7. Arit pengaritan
8. Wangkil Imogiri
9. Wangkil Imogiri
10. Petjok

Dit zijn producten van de volksmederijen in het historische plaatsje Imogiri, welke producten in de inheemsche samenleving als degelijk bekend staan.

De desa-smeden van Imogiri dragen namen, die beginnen met Soepo, daar zij afstammen van den empoe Soepolegi, hof-empoe van Sultan Agoeng van Mataram.

Deze Sultan de Groote had te Imogiri een pasanggrahan, waarvan thans nog een vervallen muur overgebleven is ten Oosten van den pasar van Imogiri. Empoe Soepolegi was meestal in het gevolg van den Vorst, wanneer deze verpoozing zocht in de pasanggrahan. Op last van zijn heer vestigde zich Soepolegi in Imogiri. De wijze Vorst droeg den empoe op om behalve edelwapens ook te vervaardigen ten behoeve van de bevolking gereedschappen om de destijds Imogiri omringende bosschen te ontginnen en ook landbouwwerktuigen.

De nazaten van Empoe Soepolegi zetten tot op den huidigen dag de traditie der vervaardiging van landbouwgereedschappen nog voort. Op hun smeed-producten rust volgens het Javaansche volksgeloof de zegen van Sultan Agoeng en van Empoe Soepolegi.

INZENDING VAN MEVROUW A. J. RESINK-WILKENS

Krissen.

	DAPOER	PAMOR		DAPOER	PAMOR
R. 13.	Sombro Krisheft één geheel met lemmet.	Adeg, met pedjetan	R. 33.	Djalak mawi naga Model v. wrangka: Gajaman.	Sekar pala
R. 28.	Patrem (vrouwen- kris).	Adeg	R. 34.	Tilam poetih Versierd met wa- jangfiguren. Met anggar (kris- houder). Model v. wrangka: Bantekan.	Bras woetah
R. 30.	Joejoe roempoeng. Pendok van zilver. Model v. wrangka: Gajaman.	Bras woetah	R. 35.	Pendawa poedak setegal Model v. wrangka: Bangga.	Bras woetah
R. 31.	Djalak tilamsari Krisheft één geheel met lemmet. Model v. wrangka: Tanggal.	Bras woetah			
R. 32.	Naga séloeman Model v. wrangka: Gajaman.	Lawé setoekel			

Lanspunten.

	DAPOER	PAMOR		DAPOER	PAMOR
R. 3.	Godong andong		R. 25.	Gada	Bras woetah
R. 14.	Lempoeng		R. 27.	Biring	Bras woetah
R. 16 }	Met menschenfiguren			Zeër lange vorm.	
R. 17 }					

Zwaarden.

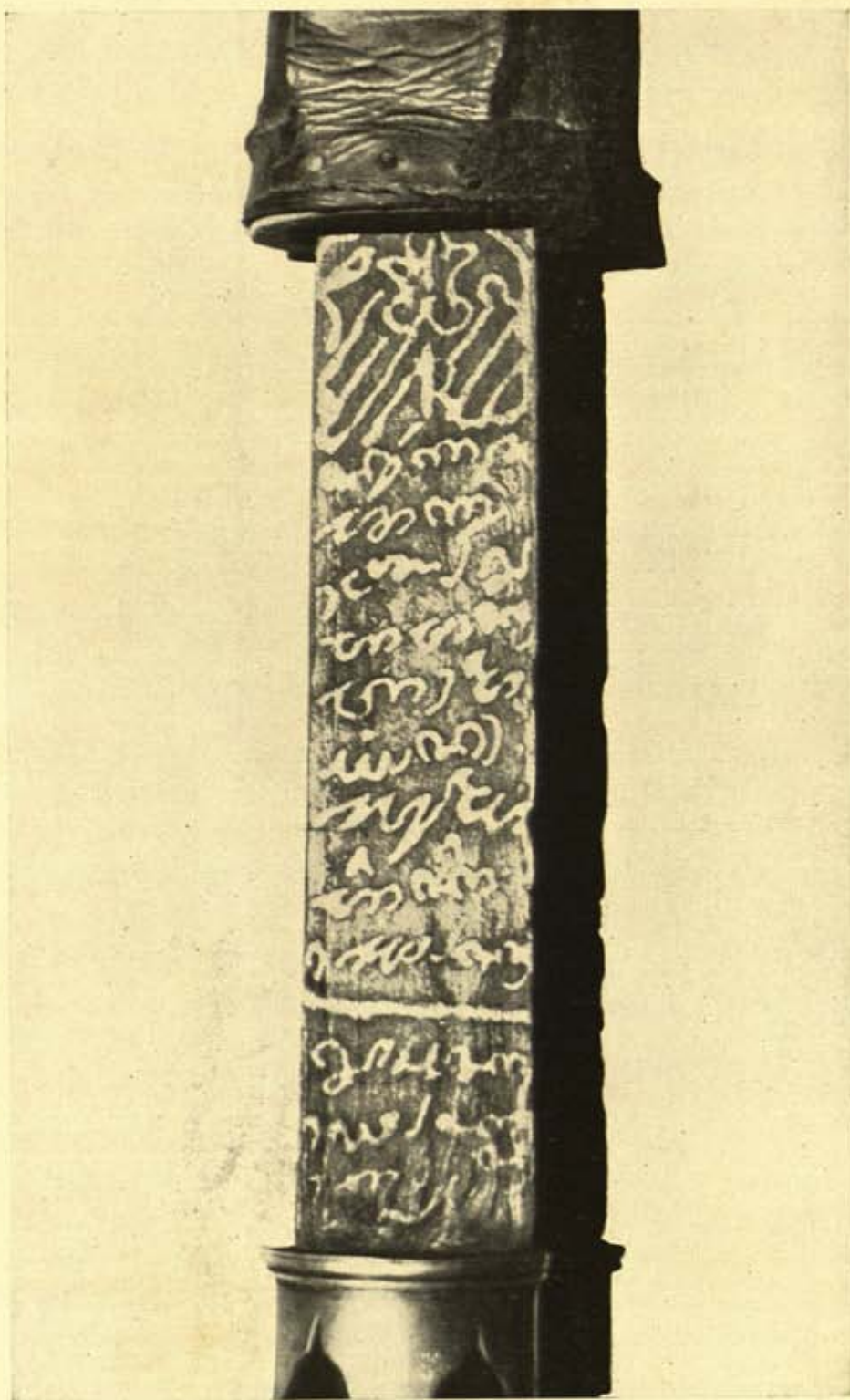
R. 1.	Pedang soedoek	
R. 2.	Pedang (zeer oud)	
R. 36.	Lar bango	Kembang pala

Messen enz.

R. 4.	Dolkmes (zeer oud).		R. 26.	Koedi	Bras woetah
R. 5—9.	Koedi	Sedèrèk	R. 29.	Sangoet	Bras woetah
R. 10.	Onbekend (spade?).			Met versierde scheede en zilveren handvat.	
R. 11—23.	Koedi	Sedèrèk			
R. 24.	Koedi	Adeg			

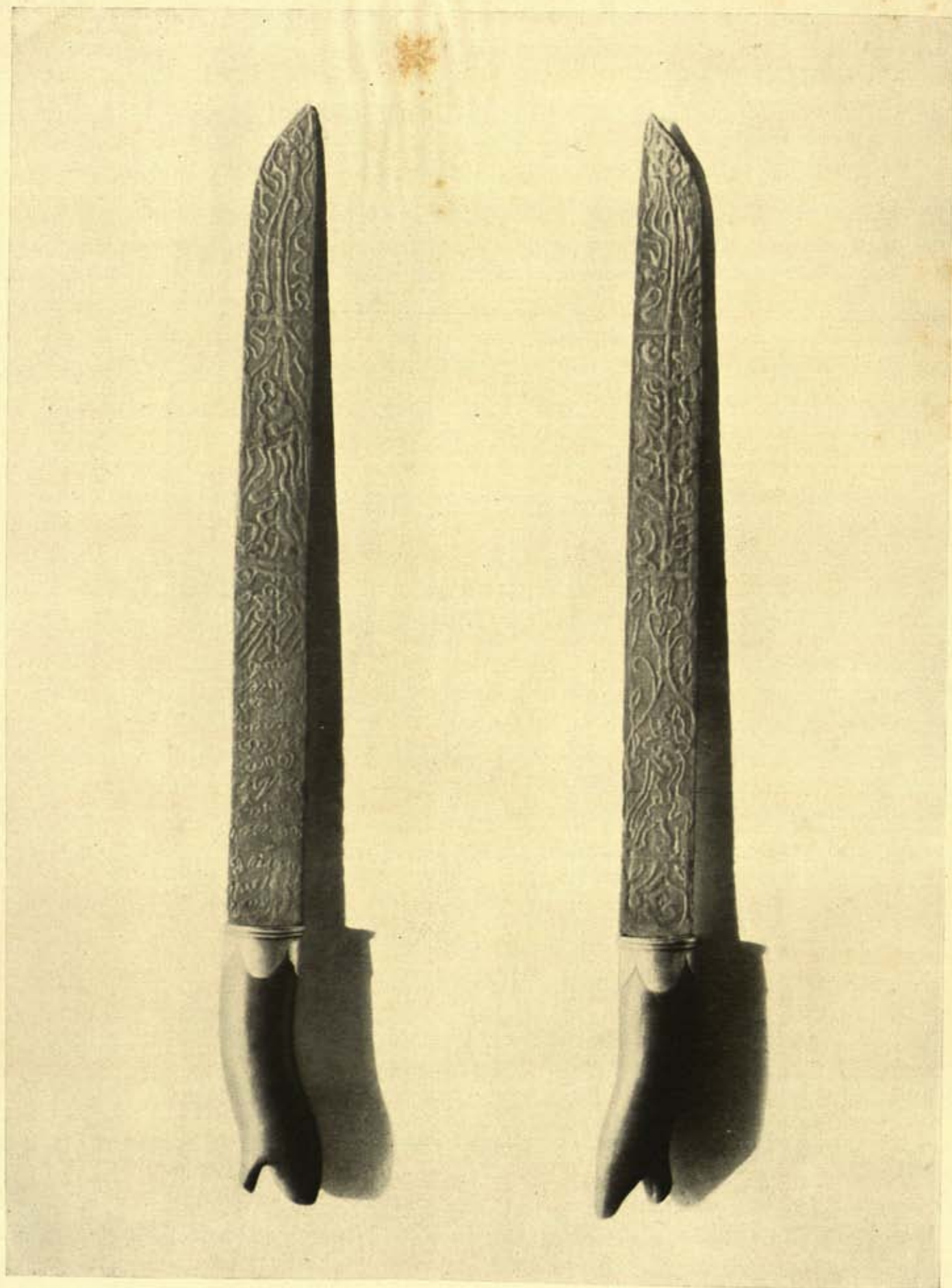
Bronzen voorwerpen.

R. 18.	Bronzen bijl. versierd met spiraalfiguren.
R. 19.	Bronzen bijl.
R. 20.	Bronzen handvat van dolk. Hindoe-Javaansche periode.

Collectie R. Katamsi, No. 1.

Foto A. Gall.

Collectie R. Katamsi, No. 1.

Foto A. Gall.

INZENDING VAN K. R. T. PADMONAGORO

- P. 1. Wedoeng. Dapoer : Lar bango : pamor : bras woetah.

INZENDING VAN R. KATAMSI

- R. K. 1. Pedang: Dapoer : Lar ngatap
R. K. 2. Bronzen bijl van Goenoeng Kidoel, Jogjakarta

INZENDING VAN MEJ. W. S. E. VAN NOOTEN

1. Lanspunt. Deze lanspunt behoort tot de proeven tot het introduceeren van nikkelstaal in de pamorsmeedkunst, genomen door oud-Resident Couperus.

INZENDING van den Heer B. W. DE JONGH, MAGELANG.

- J. 1. Kris, oud ; pamor : sedèrèk.

INZENDING VAN Mr. DE GROOT

- G. 1. Soedoek met ingesmeede figuren.

INZENDING VAN Dr. Th. P. GALESTIN

Krissen.

	DAPOER.	PAMOR		DAPOER.	PAMOR
G. 1.	Kebo teki Versierd met wangfiguren.	Sedèrèk	G. 2.	Kebo ladjer Krisheft één geheel met lemmet.	Bras woetah
			G. 3.	Brodjol	Sedèrèk
			G. 4.	Semar tinandoe	Sedèrèk

Lanspunten.

- G. 5. Tjis

Zwaarden.

G. 6.	Pedang soedoek Met kidang en wolkenmotief.	Adeg	G. 7.	Lar ngatap Met Senggana.	Sedèrèk
-------	---	------	-------	-----------------------------	---------

Bronzen voorwerpen.

G. 9. Bronzen lanspunt
Krisheft één geheel met lemmet.	G. 8. Bronzen bijl

INZENDING
CONSULATIEBUREAU VOOR OOST-JAVA DER AFD. NIJVERHEID
te
SOERABAJA. ¹⁾

Cbs. 1. Sringin.
„ 2. Larkang.
„ 3. Garbah.
„ 4. Tenggala.
„ 5. Pedang abir.

Cbs. 6. Pedang Sebet.
„ 7. Djambija.
„ 8. Jachtmes.
„ 9. Belati.
„ 10. Dolkmes.

¹⁾ Inzending ontvangen tijdens de tentoonstelling en derhalve niet in het oorspronkelijke programma opgenomen.

MEDEDEELING

Den leden van het Java-Instituut wordt hierbij beleefd medegedeeld, dat de terugontvangen onbetaalde contributie over het 1e halfjaar 1938 begin Juni a.s. opnieuw zullen worden verzonden.

De Secretaris-Penningmeester.

CORRIGENDA

De auteur van het artikel : Pamidjahan en zijn heiligdommen, heet ten rechte Mohammed Kosasih. Enkele voor het verband storende drukfouten :

P. 121, 1ste kol., 20ste regel v. b. te lezen: idin i. pl. v. indin.

P. 128, „ „ 7de „ „ „ „ „ : Nji mas i. pl. v. Nji man.

P. 139, 2de „ 1ste „ v. o. „ „ : ngèpal i. pl. v. ngèpat.

Wij verwijzen naar het inlegvel van de Commissie voor de Volkslectuur inzake de uitgave van Dr. Pigeaud's Javaansche Volksvertooningen waarin vermeld staat, dat de leden van het Java-Instituut een zeer belangrijke reductieprijs wordt verleend. Bestellingen kunnen rechtstreeks bij de Commissie voor den Volkslectuur alsmede bij het Secretariaat van het Java-Instituut gedaan worden.

GESCHIEDKUNDIGE AANTEKENINGEN OMTRENT DE RESIDENTIE MADIOEN.

DOOR

Dr. L. ADAM

Resident van Madioen.

V. HET TIJDVAK VAN DE MOHAMMEDAANSCHEN RIJKEN VAN DE DEMAKSCHE OVERHEERSCHING TOT DE „PALIHAN” (± 1518 TOT 1755). ¹⁾

§ 1. Inleiding.

Voor de gegevens uit het tijdvak der Mohammedaanschen rijken Demak, Padjang en Mataram zijn wij hoofdzakelijk aangewezen op legenden en overleveringen, die zich concentreeren op landstreken die toen al zeer waarschijnlijk ressorten van Regenten (Boepati's of Toemenggoeng's) moeten geweest zijn. Deze zijn: Madioen, Tjaroban, Pânârâgâ (ook wel Prânârâgâ geheeten), Magetan (of ook wel: Kamagetan) en in het noorden: Djâgârâgâ.

Nu moet men van de hoeveelheid kennis die wij uit verschillende bronnen hebben geput niet veel verwachtingen koesteren. In de eerste plaats is het niet mogen gelukken alle bronnen aan te boren, ²⁾ en in de tweede plaats is het gevondene — als alle Javaansche geschiedschrijving — een mengsel van fantasie en werkelijkheid, dat zich bepaalt tot een opsomming van namen van enkele zeer vereerde hoge personages waarvan soms ook nog de krijgsbedrijven in de herinnering van enkelen voortleven. Opmerkelijk is, dat van Magetan en ook wel van Djâgârâgâ veel minder bekend is dan van de andere regentschappen; vermoedelijk moet dit

toegeschreven worden aan het feit, dat hier in de 16e, 17e en 18e eeuw telkens wisseling van Regentengeslacht moet geweest zijn.

§ 2. Madioen.

Een belangrijk deel van het huidige regentschap Madioen moet in de 16e eeuw nog een moeras geweest zijn. De verbinding met Kediri zal wel langs de flauwhellende thans (en misschien toen ook) met djati beplante uitloopers van den Wilis geloopt hebben, mogelijk wel langs het eenzaam midden in de bosschen gelegen gehucht Poeser (dat waarschijnlijk een oude vestiging is) via Ketoepoe naar Toengloer (de aan de grensrivier Widas op Kedirisch gebied gelegen desa). In Hindoe-Javaanschen tijd moeten in dit djatiboschgebied, gelijk wij reeds mededeelden ³⁾, tal van vestigingen zijn geweest. En merkwaardig is, dat in deze streek twee legenden van één der wali's (figuren, dus, uit het begin van het Mohammedaansche tijdvak), namelijk de zwervende Soenan Kali Djâgâ, voortleven. Er is aan den zuidelijken oever van de Kali Poeser een bron, Sendangnatah geheeten, die uit een

1) Vervolg van Djâwâ 1938 blz. 97 - 120.

2) Zoo zou zeker in de Vorstenlanden, waar overleveringen meer en beter bewaard worden dan in de Gouvernementslanden, nog heel wat materiaal te vinden zijn geweest. Ook konden uit gebrek aan tijd geen groote babad's geraadpleegd worden.

3) Djâwâ 1938 blz. 116.

rots ontspringt en door Soenan Kali Djâgâ's stoot van zijn bamboestaf ¹⁾ is ontstaan; de bamboestaf werd een bamboeboschje en het water moet geneeskrachtig zijn en lokt de bevolking, die er met centen offert naar zich toe. Het andere verhaal vertelt, dat de plek dichtbij Poeser waar twee yoni's ²⁾ zijn gevonden, eens de slaapplek van Soenan Kali Djâgâ en zijn echtgenoot was.

Wat weten wij nu van Madioen in de periode van de eerste Mohammedaansche heerschers?

Men vertelt, dat gedurende de Demaksche overheersching (± 1518 tot ± 1550) de tegenwoordige plaats Madioen nog bosch was, het heette toen Wânâredjâ, een naam, die later in den Javaoorlog herhaaldelijk als de hoofdplaats van Madioen wordt genoemd.

De eerste Regent moet zich gevestigd hebben in het zuidelijke deel van de huidige stad, namelijk in Demangan benoorden de kali Tjatoer, dichtbij de samenvloeiing met de de kali Madioen, waar nog een plek aangewezen wordt, die Sitinggil heet, de gebruikelijke naam van het voorste opgehoogde gedeelte van de Vorstenlandsche kraton's.

Vermoedelijk stond hier al een uit den Hindoe-Javaanschen tijd dateerende tjan-di of ander gebouw (zie boven Djâwâ 1938 blz. 119).

In 1937 verrichte opgravingen ontblootten fundamenten van een gebouw waar mogelijk de eerste Regenten verblijf hielden.

Wie deze eerste Regent was? Was het de ascetisch-levende Pangeran Timoer, de jongste zoon van Sultan Trenggânâ van Demak, die zijn zoon als Regent van Madioen zou aangesteld hebben? Er is echter ook een verhaal, dat deze Pangeran Timoer door den Sultan van Padjang benoemd werd ³⁾. Een plaatselijke legende vertelt, dat een zoon

van genoemden Demakschen Sultan de eerste ontginning van Wânâredjâ was. Hij zou de kraton heimelijk ontvlucht zijn en op zijn omzwervingen aan het bosch van Wânâredjâ zijn gekomen, dat hij ontgon. Er is een ander, weinig geloofwaardig verhaal, dat zegt, dat een zekere Goesti Sigit, een jongere broer van een Regent van Poerwâdadi (benoorden Maospati), het bosch Wânâredjâ ontgon; omdat hij in verzet kwam tegen zijn broer werd zijn hoofdplaats vernietigd, hij vluchtte en werd santri in de desa Tadjî (Goranggareng) alwaar men nog zijn graf, Kedoengsigit geheeten, dat door geen prijaï betreden mag worden, aanwijst.

De nieuwe regentshoofdplaats heette hoogstwaarschijnlijk Wânâsari. Soms wordt ook gesproken van Koetâ Miring, nu nog steeds de naam van een gehucht van de juistgenoemde desa Demangan. Ten noorden daarvan ligt Aloon-aloon en ten noorden daarvan Toemenggoengan, beiden in de desa Djâsènan. Men zegt, dat later de Regenten hier (in Toemenggoengan) hebben gezeteld.

In de vrije desa Koentjèn ten noordwesten van Demangan, waar de graven van vier Regenten van Wânâsari aangewezen worden, ligt een bron, die Sendang Madioen heet en nog steeds door de menschen van Koentjèn wordt schoongemaakt, maar niet als poendèn wordt beschouwd. Mogelijk is deze bron reeds in den Wânâsari-tijd al zoo genoemd en aan haar de naam Madioen te danken. De taalgeleerde Dr. Pigeaud kon ons geen bevredigende oplossing voor de oorspronkelijke beteekenis van deze naam geven. Hij schreef het volgende: „een oude dorpsche uitspraak van de naam schijnt te zijn mBedijoen, misschien schuilt er weer een

1) Dit wonderverhaal van de staf van dezen heilige is ook elders op Java bekend, zie Rinkes in Tijdschr. Bat. Genootschap deel 53 (1911) blz. 462 noot 1.

2) Zie boven, Djâwâ 1938 blz. 116.

3) W. Fruin-Mees. Geschiedenis van Java deel II blz. 33.

naam van een boom of plant in" ¹⁾ Dr. Pigeaud meent, dat de allermeeeste plaatsnamen van desa's op Java zijn afgeleid van namen van boomen of planten.

Dr. Rouffaer ²⁾ meent op grond van een mededeeling van Rijckloff Volkertsz van Goens ³⁾, dat in circa 1575, dus aan het einde van de Padjangsche heerschappij, een der 14 provinciën van het rijk, namelijk P o e r (a) b a j a, de oorspronkelijke naam van het landschap Madioen was. Die naam is v. z. v. wij hebben kunnen nagaan, geheel verdwenen. ⁴⁾

Er zijn, zooals boven reeds gezegd is, vier Regenten van Wânâsari op het kerkhof van Koentjèn begraven. Zij droegen allen den naam Mangkoenegârâ. De eerste zou gestorven zijn in Sokâwati (het landschap in het noordoostelijke deel van Soerakarta), de tweede in Pangirikan (?), de derde in Soekâsânâ (?) en de vierde in Pandantojâ (?). Op hetzelfde kerkhof vindt men naast het graf van den eersten Mangkoenegârâ het graf van Kjahi Ageng Groeboeg, die, naar men ons in Koentjèn vertelde uit Banten afkomstig zou zijn en de e m b a n (voogd) van den eersten Regent van Wânâsari was.

De legende vertelt, namelijk, dat de eerste Mangkoenegârâ een zoon was van Panembahan Senâpati, die, zooals wij straks zullen zien, Madioen veroverde, en er dezen nog minderjarigen zoon als Regent benoemde onder voogdij van zijn jongeren broer Raden Djamboe, die later Kjahi Ageng Groeboeg werd genoemd; naar dit verhaal kan deze Kjahi moeilijk iemand uit Banten zijn.

Het is niet zeker, dat de desa Koentjèn al in den Demakschen tijd vrij verklaard werd. Naar wij in

oude stukken in het Residentsarchief lazen, moet eerst in 1830 op een vergadering te Magetan alwaar het onderwerp van de vrije desa's door den Regeeringscommissaris voor de overname van de Mântjânegârâ met de Regenten werd besproken, op voorstel van den toenmaligen Regent van Madioen deze kleine desa vrij verklaard zijn.

In den tijd, dat de kaboepaten in Wânâsari was gelegen — zegt de legende — lag midden in een bosch benoorden den regentszetel — thans in het hartje van de stad bewesten de hoofdstraat — de heilige bron Sendang Soember-oemis, (ook Soember Gajam geheeten) die nu nog vereerd wordt. Het was daar, dat de Patih van één der Regenten van Wânâsari, een geneesmiddel voor de kranke Raden Ajoe van zijn Goesti moest zoeken. Het bosch was zeer dicht begroeid en onveilig, zoodat de Regent aan den Patih eenige dienaren meegaf. Na een halven dag met moeite zich een weg door het bosch gebaad te hebben kwam men aan een plek met twee bronnen, een groote en een kleine, met helder water. De groote was vol visschen en schildpadden. Daar trof het gezelschap een ouden man, aan Kjahi Panggang, geheeten. Toen hem verteld was wat het doel van de komst van den Patih was, antwoordde Kjahi Panggang, dat het gezelschap kon terugkeeren en dat 's Regents echtgenoot bij thuiskomst genezen zou zijn. Aldus geschiedde. De bron werd daarna door den Regent en vele anderen bezocht om heil en geluk af te smeken of geloften te vervullen.

Langzamerhand werd het bosch er omheen ontgonnen, ontstond er een welvarende desa, die Kertâhardjâ werd genoemd, de plaats, die later de zetel

¹⁾ De m dient evenals de voorvoeging ng of ing (bijv. Ngawi) om de locatie aan te duiden; locatie is in sommige talen een naamval die antwoordt op de vraag: waar?

²⁾ Zie Adatrechtbundel 34 blz. 280.

³⁾ In zijn "Corte Beschrijvinge van 't Eijland Java" gepubliceerd door Leupe in Bijdragen K. I. deel IV (1856, speciaal blz. 352).

⁴⁾ Zie ook Rouffaer t.a.p. blz. 280 noot.

van den Regent zou worden. De nagedachtenis van Kjai Panggang, die op een goeden dag plotseling verdwenen was, wordt tot op den huidigen dag gevierd met een slametan van pitik panggang (geroosterde kip), en een toempeng rijst, op de bersih desa in de maand Soerå.

Na de Demaksche hegemonie komt de overheersching van het in het zuidwesten der residentie Soerakarta gelegen Padjang (\pm 1550 tot 1586). Mogelijk werd dus toen, gelijk boven medegedeeld werd, Pangeran Timoer Regent van Wånåsari.

Uit dezen tijd zijn ons geen legenden bekend, wel kent men op verscheidene plaatsen, in de geheele residentie, ook in het regentschap Madioen, plaatsen, waar prins en of andere hoogwaardigheidsbekleeders van het hof van Padjang vermoedelijk na den val van het rijk een toevluchtsoord zochten. Zoo zegt het volksverhaal in de desa Kadjang, benoorden Madioen aan de kali Madioen gelegen, dat in een 12 meter lang graf in die desa begraven ligt een zekere Raden Rånggå Widjåjå, zoon van den Vorst van Padjang. Ook de stichter van deze desa, Kjahi Klèwèr, moet uit Padjang afkomstig zijn. Een ander graf van een Padjangschen prins vindt men in Soemberwedi of Berdi, desa Loewårå (onderdistrict Pilangkentjeng, in het noordoosten van het regentschap); deze prins leefde als kluizenaar in het gebergte Atas-angin (Bådjanegårå). ¹⁾ Volgens een ander verhaal zou deze „poetrå Padjang” Raden Ménak Anggroeng geheeten, gevlucht zijn uit zijn land en in eenige desa's van Noord-Tjaroeban (Tapelan, Sénggé en Berdi) hebben gezworven. Zijn graf en omgeving mogen niet door ambtenaren bezocht worden. Er zijn voorbeelden van een

bank-administrateur een boschopzichter en een Regent die het gebod overtraden en gestraft werden.

Hoewel buiten verband met het onderwerp van deze paragraaf, moge toch hier vermeld worden dat de wonderlijke avonturen van Raden Djåká Tingkir—later de Vorst van Padjang—volgens het volksgeloof zich gedeeltelijk hebben afgespeeld in het westelijke deel van Ngawi. Zoo moet, bijvoorbeeld, de desa Banjoebiroe, ten Zuidwesten van Wali-koeken gelegen dezelfde desa zijn waar Djåká Tingkir een zekeren Ki Boejoet en Mas Montja ontmoette. Met dezen Mas Montja vaart hij op een vlot een kali ²⁾ af en komt in de Keðoengsrengéngé (in de Kali Solo, dicht bij de samenvloeiing met de Sawoer gelegen) ³⁾ waar beiden een gevecht leveren met een leger van krokodillen.

Aan deze Keðoengsrengéngé, in het Solosch gebied gelegen, wordt jaarlijks door menschen van de Vorstenlanden en uit Poerwådadi (Grobogan) geofferd.

Het rijk van Padjang gaat tenonder en het rijk van Mataram wordt geboren. De in Kotagedé en Kertå zetelende Senåpati, die van 1586-1601 over dit rijk regeerde, trekt al spoedig met zijn leger naar het oosten om de „Brangwètan” te bestrijden. Een desalegende van Lemahbang (Maospati) zegt, dat de Vorst bij Kintjangwètan (op de grens van de regentschappen Madioen en Magetan) het tegen de Madioensche legerscharen moest afleggen en terugkeerde naar de aangrenzende desa waar de grond roodgekleurd werd door het bloed van gewonden en gesneuvelden, vandaar de naam Lemah-(a) bang (roode grond).

Het was Pangeran Timoer, ook wel Panembahan Madioen geheeten, die in verzet kwam tegen Senåpati. De Babad

¹⁾ Zie Knebel in Tijdschr. Bat. Genootsch. deel 48 blz. 529-530.

²⁾ Volgens de Babad Tanah Djawi van Meinsma blz. 68 was deze rivier de Kali Dengkèng in Klatèn.

³⁾ Volgens de Babad Tanah Djawi blz. 69 in de Bengawan Pitjis (Solo-rivier?) gelegen.

Tanah Djawi vertelt, dat het leger van de boepati's van de Brangwètan (Oost-Java) zich in Madioen hadden verzameld, om gezamenlijk den Vorst van Mataram te bestrijden. Deze slaat zijn legerkamp op in de desa Kalidadoeng (die niet meer bestaat) bewesten de Kali Madioen. Hij merkt, dat hij tegenover een overmacht staat en bedenkt een list. Hij zendt zijn schoone Adisârâ (vrouwelijke bediende) naar den Panembahan met de boodschap, dat hij zich wil overgeven. De Panembahan is één en al toeschietelijkheid, zendt de legers van de Brangwètan weg, laat Senâpati binnen de stad trekken, maar deze valt plotseling aan, dringt de kraton binnen. De Panembahan vlucht ¹⁾ en laat zijn schoone dochter Retnâ Doemilah achter en, niettegenstaande zij een magische kris bezit, die haar beveiligen kan, wordt zij zoo door Senâpati verblind, dat zij de kris laat vallen, zich aan hem overgeeft en later zijn vrouw wordt. Haar broer, Mas Lonțang, die getrouwd was met een dochter van den Pangéran van Soerabaja wordt Regent van Djapan. ²⁾

Wie Senâpati als Regent in Madioen aanstelt is niet bekend. Zijn opvolger, Mas Djolang of Panembahan Sedâ Krapjak (1601 - 1613), benoemde, volgens de Babad Tanah Djawi een zoon van zijn broer Pangeran Mangkoeboemi, een zekeren Bagoes Pețak tot Boepati van Madioen. ³⁾

Hoe het Madioen ging onder Sultan Agoeng (1613 - 1645) is onbekend. Vermoedelijk zullen vele Madioeners in het leger van dezen Sultan gevochten hebben in den Oosthoek (1614, 1617, 1622, 1639), op Madoera (1624) en zelfs misschien ook wel in de groote legers die in 1628 en 1629 Batavia belegerden.

Ook uit de regeeringsperiode van den

wreeden in Plèrèd zetelenden Amangkoe Rat I (1645 - 1677) is over Madioen noch in legenden noch in de door De Jonge gepubliceerde Compagniesbrieven iets te vinden. Alleen één enkele mededeeling, dat de Vorst een zekere Kjahi Wirâdikârâ tot Toemenggoeng van Madioen benoemde, om hem daarna te vermoorden. ⁴⁾

De opstand van Troenâdjâjâ maakt een eind aan het bewind van Amangkoe Rat. Uit dezen tijd zijn ons meer gegevens bekend, die in een afzonderlijke paragraaf vermeld zullen worden.

Het is merkwaardig, dat de aaneengesloten reeks van desa's in het noordelijke deel van het regentschap Madioen (en ook in Ngawi) aan de rivieren ligt, die in dit moerassige land de eenige verkeerswegen moeten geweest zijn. Het is niet onmogelijk, dat de desa's aan de Kali Madioen pas uit de tweede helft van de 17e en uit de 18e eeuw dateeren. Eerst later zullen de desa's in de beoosten en bewesten dezer groote rivier gelegen sawahgebieden—het oude rawahgebied—zijn ontstaan. In het zuidelijke deel van het regentschap moeten oudere desa's zijn. Hier zijn dan ook de restanten van een Hindoe-Javaansche beschaving (Zie boven Djâwâ 1938 blz. 113 - 115) gevonden.

§ 3. Tjaroeban tot 1755.-

Omtrent het ontstaan van den naam Tjaroeban (tjaroeban beteekent: mengsel, afgeleid van tjaroeb = gemengd, vermenging, samenvoeging) is onder de bevolking alleen maar bekend, dat de plaats van dien naam (een desa, gehucht of plek Tjaroeban is niet te vinden) destijds gelegenheid gaf aan prijai's van de geheele omtrek om hier

¹⁾ Waarheen? In Demak wordt verteld, dat hij naar Wirâsabâ is gevlucht (mededeeling van R.A.A. Iskandar Tirtakoesoemâ, Regent van Demak.)

²⁾ Zie Babad Tanah Djawi (uitgave Meinsma, 1903) blz. 185 - 198. Zie ook Veth. Java 2e druk deel II blz. 311.

³⁾ Babad Tanah Djawi (uitg. Meinsma, 1903) blz. 216.—

⁴⁾ De Jonge. Opkomst van het Nederl. gezag, enz. deel VII blz. XCVIII.

samen te komen, teneinde hanengevechten te houden.

Van Altona ¹⁾ meent, dat de uit den Hindoe-Javaanschen tijd dateerende naam van de geheele streek zou beteekenen: „de woonstee der gemengden (van oorsprong)”, waaronder schrijver verstaat: „krijgsgevangenen; lieden, die om het een of ander vergrijp of om politieke redenen de maatschappij waren uitgezet, dan wel zij, die uit niet geoorloofde kastenvermenging waren voortgesproten.” Dezen moesten aan het werk gehouden worden met djati te planten. Of deze hypothese wetenschappelijk verdedigbaar is, kunnen wij niet beoordeelen. Het schijnt ons toe, dat verscheidene desa's van de plaats Tjaroeban en omtrek heel oud moeten zijn.

In de desa Kradjan is een bron in het gehucht Kepoetrèn — een plaats waar vroeger poetri's van Jogjakarta gewoond moeten hebben — waar drie zeer verweerde en misvormde beelden staan en waar de desamenschen van Kradjan elk jaar in Soerå de bersih desa vieren; van namen van tjikal-bakal's (stichters van de desa) weet men niets. Ook van Medjajan, Kajo, Tâmpâwidjajan weet men geen namen van stichters. Een uitzondering maakt de desa Pandéan. Deze kleine desa zou gesticht zijn door een zekeren Kjai Demang en zijn vrouw Njai Endah ²⁾, beiden afkomstig uit Mataram. De plek werd Sedoendoeng genoemd. Later kwamen nog twee broers en een zuster van Kjai Demang uit Mataram, namelijk Kjai Wadat ³⁾, Kjai Tråbanjoe en Njai

Wadat ³⁾. Zij breidden met hun vijven de nederzetting uit. Kjai Wadat en Kjai Tråbanjoe waren smeden en oefenden in hun nieuwe vestiging hun beroep uit. Later is daarom de desa Pandéan genoemd. De graven van deze vijf personen bestaan nog. Het huis van Kjai Demang stond op de plaats waar nu de westelijke pasar van Tjaroeban ligt. Niemand durfde er te wonen en toen de grond voor de pasar gekocht werd en geëgaliseerd moest worden, vond men — naar in de desa verteld wordt — onder het afbreken van de muren en het fundament een steen van wel een halve meter in het vierkant.

De smid was in oude tijden de magiër bij uitnemendheid, de smidse een heilige plaats ⁴⁾. Merkwaardig is, dat in deze desa niemand kleeren mag dragen met b a n g o t o e l a k (donkerblauw of zwart geverfd met een witte plek in het midden), evenmin mag er iets groens in de kleeren zijn. ⁵⁾

De bersih desa wordt bij de sendang Setoendoeng, de bron waar de desastichters hun water haalden, gevierd. Men zegt, dat het Setoendoeng afgeleid zou zijn van t o e n d o e n g of eigenlijk van d i - t o e n d o e n g, verdreven, verjaagd; immers ook Kjai Demang en zijn familie waren verjaagd ⁶⁾.

Het is niet waarschijnlijk, dat degene, die als eerste Regent van Tjaroeban wordt beschouwd een zekere Tjåkråkoesoemå I, ook Toemenggoeng Alap-Alap geheeten, zijn functie uitoefende als dienaar van den Sultan van Demak, zooals men ons vertelde. Wij komen hierop straks terug ⁷⁾.

1) Zie Tectona deel 20 (1927) blz. 11 en 12; zie ook boven Djåwå 1938 blz. 117.

2) Endah = schoon, fraai.

3) Wadat = ongetrouwd blijven.

4) Zie Mr. F. D. E. van Ossenbruggen. Het primitieve denken in Tijdschr. Kon. Inst. van T. L. en V. deel 71 (1916) blz. 241.

5) Ook in de desa Pandéan, die haar naam te danken heeft aan de smeden Hiråsetrå met zijn broers Kjahi Onggårå en Kjahi Mergåsoetå, zoomede de Empoe Goenåleksåná van Genengan (district Gorang-gareng), van de stad Madioen mag geen groen gedragen worden.

6) In het gehucht Madang, desa Ploempoeng (onderdistrict Plaosan, regentschap Magetan) ligt een smid, Kjai Oemjang of ook wel Toendoeng Madioen geheeten, begraven, die niet alleen uit Madioen, maar uit zijn geboorteland Blambangan verdreven werd.

7) Deze Tjåkråkoesoemå zou een zoon zijn van R. Petjattondå II, zoon van R. Petjattondå I, een Adipati van Teroeng, die een kleinzoon van den laatsten Vorst van Madjapahit was. Ook volgens deze geslachtslijst (die natuurlijk niet juist hoeft te zijn) zou onze eerste Regent van Tjaroeban in het tijdperk na de Demaksche hegemonie geleefd moeten hebben.

Na den dood van Tjâkrâkoesoemâ I, wiens graf in het gehucht Watoedoekoen op het kerkhof Alap-Alap (waar de bersih desa van het gehucht Watoedoekoen van Sidâdadi wordt gevierd) nog bestaat en vereerd wordt, zou zijn zoon Tjâkrâkoesoemâ II aan het bewind zijn gekomen. Hij werd genoemd Toemenggoeng Empritgantil, omdat hij een huis bezat, dat slechts op één sâkâ (stijl, paal) steunde ¹⁾; hij is begraven in de kradjan van de voormalige desa Dermâ, nu Darmâredjâ geheeten. Zijn graf wordt niet vereerd.

Volgens de inlichtingen van enkele oudjes uit de desa Sidâdadi moeten de eerste Regenten van Tjaroeban in die desa hebben gezeteld. Men wijst daar in het gehucht Tâgatèn nog de plaats aan, waar de kaboepatèn gestaan heeft, namelijk op de plaats waar nu het huis van den bekel staat; merkwaardig is, dat zij het front naar het westen gehad moet hebben. Er heeft echter in de vroegere desa Kaoeman (met Tâgatèn vereenigd tot de desa Sidâdadi) een andere kaboepatèn gestaan met het front naar het zuiden. Men wijst er ook nog op een klein heuveltje de neuten van de oude moskee (bewesten de aloon-aloon) waar nu de bersih desa van Kaoeman wordt gevierd. Ten zuiden van Tâgatèn lag de Kepatihan, waarvan de herinnering nog voortleeft in de naam van de vroegere desa Kepatihan, die samengevoegd is met de desa Dermâ.

Na dezen Regent wordt dan als opvolger genoemd een zekere R. T. Nâtâsari waarvan wij meer weten. Deze was volgens de Soedjarah Mataoen een zoon van den Regent van Djipang, een zekeren R. T. Poerwâwidjâjâ, die weer een zoon was van Adipati Ariâ Mataoen Soerânagârâ, Boepati Wedânâ van Djipang, die als moeder had een bijvrouw van Pangéran Poeger, den lateren Pakoe

Boewânâ I (1705 - 1719), hij was dus een Vorstenkind.

Aan dezen R. T. Nâtâsari is het te danken, dat de bezuiden Sidâdadi gelegen desa Koentjèn een perdikandes is geworden. Men vertelt daar, dat hij in zijn jonge jaren aan het Kartasoerasche hof van zijn overgrootvader Pakoeboewânâ I een trouwe abdidalem was en voor zijn trouw beloond werd met het ambt van Regent van Tjaroeban. Hij moet aan het hof overleden zijn en op kosten van den Vorst naar Koentjèn overgebracht zijn, om daar begraven te worden. Zijn graf en de graven zijner nazaten zouden door de desalieden onderhouden worden met vrijstelling van de diensten ten behoeve van Vorst en Rijk; nog is Koentjèn in het district Tjaroeban een vrije desa.

De piagem waarbij de desa vrij verklaard werd bestaat nog en dateert van het Javaansche jaar Wawoe 1627. In de tabellen van het artikel Tijdsrekening in deel V van de Encyclopaedie van Ned. Indië (1927) blz. 74 is het Javaansch Mohammedaansch jaar 1627 gelijk aan het jaar Alip van de Windoe, en 1703 van de Christelijke jaartelling Wawoe stemt overeen met het Javaansch Mohammedaansch jaar 1625, d.i. het jaar 1701 van de Christelijke jaartelling.

In 1701 zoowel als in 1703 regeerde in Kartasoera nog Mangkoerat II (1677 - 1703). Er is ook een jaar Wawoe in 1633 (M.J. jaartelling) gelijk aan 1709 (Chr. jaartelling), dat valt in de regeeringsperiode van Pakoe Boewânâ I (1705-1719).

In allen gevalle blijkt hieruit, dat het onmogelijk is, dat R. T. Nâtâsari's voorgangers in de Demakschen tijd hebben geregeerd.

De volgende Regent van Tjaroeban R. T. Wignjâsoebrâtâ, zoon van zijn voorganger moet de kaboepatèn overgebracht hebben naar Tjaroeban en wel

1) De empritgantil is een klein vogeltje met een kromme bek, die aan de bloemen hangt om er de honig uit te halen; anggantil beteekent, volgens

Gericke en Roorda: „als maar aan een steeltje vastzitten of hangen, b.v. van een balk, die bijna doorgezaagd is”.

naar het tegenwoordige gehucht Tâmpâ-widjajan, vroeger een zelfstandige desa, later vereenigd met Kajo tot de desa Bangoensari. De plaats waar de kaboepatèn gestaan heeft kan nog precies aangewezen worden.

De volgende Regent van Tjaroeban is vermoedelijk geweest R. T. Djajèngrânâ. Deze moet een zoon zijn geweest van een Regent van denzelfden naam van Pedanten in Pânârâgâ; hem zullen wij straks nog in ander verband onder Pânârâgâ vermelden. R. T. Djajèngrânâ II was gehuwd met een dochter van den uit Madioen verdreven Regent Pangeran Mangkoedipoerâ. Wij zijn nu intusschen al het befaamde jaar 1755 gepasseerd, in het volgende hoofdstuk komt dus deze verdreven Regent weer ter sprake.

Uit de eerste helft van de 18e eeuw zijn nog herinneringen bij de bevolking van de desa's Kajo en Kradjan; men vertelt hier, dat de bekende Mas Garendi, ook Soenan Koning geheeten die in 1742 slechts voor korten tijd tot Soenan werd verheven, op zijn strooptochten eenigen tijd te Tjaroeban vertoefde.

In Tjaroeban en omgeving wemelt het nog van afstammelingen der aldaar geregeerd hebbende Regenten. Ook in het onderdistrict Pilangkentjeng (benoorden Tjaroeban) gelegen gehucht Tlagan en in de geheele desa Kenângaredjâ waartoe dit gehucht (vroeger een zelfstandige desa) behoort vindt men de nakomelingen van een vertakking van het boven reeds vermelde geslacht der Mataoen's. De meisjes van Kenângaredjâ zijn befaamd om hun mooie huidskleur en hun bijzondere verschijning en manieren; zij hebben de naam van zeer amoureuus te zijn! Merkwaardig is, dat de jeugd van dit dorp zoo bijzonder leergierig blijkt te zijn en na volks- en vervolgschool afgeloopen te hebben, naar

Soerabaja en elders trekt, om daar werk te zoeken. De man aan wien Kenângaredjâ dit alles te danken heeft, moet, naar men daar vertelt, zijn een zekere R. Kertâdirdja, die volgens de Soedjarah Mataoen een achterkleinzoon zou zijn van den Boepati Wedânâ te Djipang Adipati Arjâ Matahoen Soerânegârâ. Maar het is ook mogelijk, dat zijn broers (allen zoons van een Raden Toemenggoeng Nâtâpoerâ) waarvan er verscheidene in deze streek (vooral in desa Gandoel) moeten hebben gewoond, eveneens aan dit nageslacht hebben meegewerkt. Het verhaal gaat, dat uit den eersten palang (desahoofd, dat tevens hoofd is over andere desahoofden) van Tlagan een geslacht van sterke groote menschen is voortgesproten. Eén der afstammelingen, de huidige Patih van Pânârâgâ, Mas Poerwâdinâtâ, die inderdaad een forsche gestalte heeft, deed ons het verhaal, dat zijn stamvader, de mantri anom R. Kaiman in den tijd van den eersten in Tjaroeban zetelenden Regent Wignjâsoebrâtâ, zich had onderscheiden door een opstandeling R. Danoekoesoemâ van Moenèng (desa op den weg van Tjaroeban naar Ngawi) tot onderwerping te brengen. Hij werd beloond met het ambt van palang in het toen zeer onveilige en onrustige Tlagan. Zijn dochter trouwde met een nakomeling uit het geslacht Mataoen.

§ 4. Bețârâ Katong, de groote man van Pânârâgâ.

De vrije desa Setânâ, gelegen in de vroegere hoofdplaats van het land Pânârâgâ, ten noordoosten van de huidige hoofdplaats, herinnert ons aan den roem van den grooten Bețârâ Katong. Zijn graf ligt op het kerkhof in genoemde desa, maar mag door geen ambtenaar betreden worden. Van zijn komst te Pânârâgâ, van zijn strijd met den Kjai Demang Koetoe en

van zijn overwinning op dezen tegenstander zijn vele verhalen in omloop; enkelen zijn geheel of gedeeltelijk gepubliceerd¹⁾, enkelen zijn verzameld door R. A. A. Sam, thans Regent van Malang, tevoren, Regent van Pânârâgâ, die tal van andere Pânârâgâsche legenden in verhalen heeft vastgelegd, maar helaas! niet tot publicatie overging.

Betârâ Katong moet ongeveer geleefd hebben in den tijd van de ondergang van Madjapahit en van de opkomst van Demak, dus het einde van de 15e of het begin van de 16e eeuw. Hij zou een zoon geweest zijn van den Madjapahitschen Vorst Brawidjaja V; hij heette in zijn jeugd Lemboe Kenângâ.

Over het doel van zijn komst in Pânârâgâ alwaar een Demang — zetelende in Koetoe²⁾ en ondergeschikt aan een in Gelang (zie boven Djâwâ 1938 blz. 113 - 116; zie ook blz. 112) resideerenden vorst (vazal) — het bewind voerde zijn verschillende verhalen in omloop. Het eene zegt, dat hij op last van zijn ouderen halfbroer Raden Patah, dus ook een zoon van Brawidjaja V, eerst Regent, later de eerste onafhankelijke Mohammedaansche Vorst van Demak³⁾, den Demang van Koetoe tot het Mohammedanisme moest bekeeren. Een ander verhaal vertelt, dat Brawidjaja V zijn zoon opdroeg, om den Demang, die weigerde naar Madjapahit te komen, gevangen te nemen. In het tweede verhaal zou onze held dus nog niet, en in het eerste verhaal reeds tot den Islam zijn overgegaan.

De Kjai Demang van Koetoe beschikte over enorme magische krachten, hij on-

derwees zijn ilmoe's (o. a. die van de onkwestbaarheid) aan leerlingen, die in twee klassen werden ingedeeld: de knapen (djatil, gemblak) en de volwassen mannen (warok).⁴⁾

De kleeding van de warok's was zwart, zij droegen een lange broek (soewal of katok djlog), die soms zeer wijde pijpen had (soewal of katok kombor of gém bor), soms ook franjes aan den onderkant had (soewal of katok gém bjong), de broekband was zoo lang, dat de uiteinden tot op den grond kwamen, de zwarte hoofddoek (iket gibas) was bijzonder lang en op eigenaardige manier om het hoofd gedaan, de beide punten waren lang en roodgekleurd, de buis was een zwarte beskap (nauwsluitend, kort buis met hooge dichte kraag en lange mouwen) met groote knopen; verder droegen zij altijd een knuppel bij zich. De djatil's droegen een kort nauw broekje, een hoofddoek gadoeng mlati en een zwart buis (sikepan)⁵⁾.

De gemblak of gemblakan (djatil of djatilan) was een aardig-uitziende, meestal als meisje verkleede dansjongen, die onder leiding van een warok, een zeer opzichtig-gekleede, farsch gebouwde man rondtrok en dansvertooningen gaf. In zijn pas verschenen groot werk „Javaansche volksvertoningen" (blz. 300 tot 305) geeft Dr. Th. Pigeaud een uitvoerige, voornamelijk aan de Serat Tjabolang ontleende beschrijving van dezen echt-Pânârâgâschen jongensdans. Wij komen straks op dit onderwerp terug.

1) Babad Pânârâgâ door Djoemhoeri in Kadjawèn 1935 blz. 742-744; dan Babad Pânârâgâ door Moe-gijati in Panjekar Semangat in no's 6 t/m 10 van October en November 1936; Verder Hardjosoemartâ over Warok lan Gemblak in Poesâkâ Djawi I blz. 131 e.v. en ten slotte: Papalining pâra linangkoeng in Kadjawèn 1936 blz. 693.

2) Gehucht van de desa Singâsarèn dicht bij de oude hoofdstad of de desa van dien naam in het onderdistrict Djelis.

3) Dit feit en zijn afstamming van het Madjapahitsche Vorstenhuis staat historisch niet vast. Zie

Dr. Hoesein Djajadiningrat. Critische beschouwing van de Sadjarah Banten blz. 240 - 246; Fruin-Mees Geschiedenis van Java II, blz. 10; Rouffaer in Bijdragen K. I. deel 50 blz. 122 e.v.

4) Een ander verhaal zegt, dat niet de Demang van Koetoe, maar Betârâ Katong de bovenbedoelde ilmoe's liet onderwijzen. Zie Poesâkâ Djawi I blz. 131 e.v.

5) Gedeeltelijk ontleend aan de verzameling van verhalen van R. A. A. Sam aangevuld door mededeelingen van R. T. Soetiknâ, tegenwoordige Regent van Pânârâgâ.

Tal van desa- en plaatsnamen herinneren — althans volgens de overlevering — aan den tocht van Raden Katong naar Pânârâgâ en zijn strijd met genoemden Demang. Deze met magische krachten begiftigde was niet gemakkelijk te dooden. Op den Goenoeng Djimat wist hij plotseling in den grond te verdwijnen en op een nabijzijnden heuvel weer te voorschijn te komen, doch toen men op het punt stond hem daar te dooden, verdween hij wederom. Toen na drie dagen wachten er een lijklucht uit den grond opsteeg wisten zijn belagers, dat hij dood was; vandaar, dat de berg nu nog Goenoeng Batjin (batjin is eigenlijk de stank van verrot vleesch) heet. Mogelijk zou de strijd nog feller geweest zijn als de Demang nog de beschikking had gehad over zijn kris Kjai Djabardas, die hem door een vrouwelijke bediende werd ontfutseld.

Na de overwinning op Kjai Demang Koetoe wordt Bețârâ Katong als hoofd van het veroverde land aangesteld. Uit zijn afkomst, zijn naam (Katong beteekent vorst) en uit de hooge titels, die de overlevering aan zijn opvolgers geeft (Panembahan Agoeng Pangeran Dodol, Pangeran Sidâkarjâ, Pangeran Sepoeh, Pangeran Adipati Anom) zou men moeten afleiden, dat hij in zijn nieuwe land een zeer zelfstandige positie innam.

Zijn eerste Patih zou zijn de man, die hem op al zijn tochten gevolgd hadt, Kjai Pakis Adji. Bekender is de goeroe, later de pengoeloe van Bețârâ Katong, Kjai Ageng Mirah. Deze zou een zoon zijn van Kjai Ageng Gribik, ook wel Kjai Bratjak ngilâ geheeten van Malang, die getrouwd was met een dochter van Soenan Giri. Zijn

grootvader was Adipati van Djombang (Peterongan). In één der lezingen van het Bețara-Katongverhaal zou Bețara Katong in zijn strijd tegen den Demang van Koetoe hem om hulp gevraagd hebben. Hij stelde — nadat Bețârâ Katong tot den Islam was overgegaan — een leger van zijn leerlingen ter beschikking van zijn hoogen bekeerling. Waarschijnlijk is hij dus de eerste verspreider van de Islam in Pânârâgâ geweest. De desa Mirah waar hij woonde is thans een gehucht van denzelfden naam van de desa Nambangredjâ. Hij is de stamvader van een bekend geslacht van Regenten en van de eerste kjai's (hoofden) der vrije desa's Tegalsari (Pânârâgâ) en Bandjarsari (Madioen). Een andere vrome Mohammedaan, vriend van Kjai Ageng Mirah uit dien tijd was Kjai Ageng Golan, wonende in Golan een thans nog bestaande desa; ook in zijn nageslacht zijn er, die Regent geworden zijn en één, die het eerste hoofd van de vrije desa Sêwoelan was.

Een huwelijk tusschen leden van het geslacht-Golan (en ook van de inwoners van het gehucht Golan) en die van het geslacht-Mirah (en de inwoners van het gehucht Mirah) is taboe; het verbod schijnt zich ook nog uit te strekken tot leden van het geslacht Bețara Katong.

De oorzaak is, naar de overlevering vertelt, dat een huwelijk tusschen den zoon van Kjai Ageng Golan en de beeldschoone dochter van Kjai Ageng Mirah, Dêwi Kentjânâ Woengoe geheeten, mislukte, omdat K. A. Golan zijn vriend K. A. Mirah bedroog met de s a s r a h a n ¹⁾. Een ander verhaal vertelt, dat een pleegzoon of adoptief zoon ²⁾ van Bețârâ Katong, Bagoes Lantjoer geheeten in K. A. Mirah's pesantren verbleef,

1) Geschenken-tevens feestmiddelen-van de bruidgomsouders aan de bruidsouders. Een dergelijk verhaal is ook bekend in het regentschap Magetan, namelijk in de desa's Ngoenoet en Toeloeng. Ook hier is bedrog met een sasrahan oorzaak van een nog bestaand huwelijksverbod.

2) Deze zou eigenlijk een zoon zijn van een vrouw van den Demang Koetoe. Deze vrouw moet in de desa Kertâsari in een heel lang graf begraven zijn, dat verwaarloosd moet worden; indien het schoon gemaakt werd, zouden vele meisjes in de desa den verkeerden weg op gaan! (verzameling verhalen van R. A. A. Sam).

op zekeren dag één zijner weggelopen vechthanen achtervolgende toevallig het vertrek van de schoone Dèwi Kentjânâ Woengoe binnenrende, haar ziende onmiddellijk hartstochtelijk op haar verliefd werd. Het huwelijk, waartoe Bețârâ Katong met tegenzin toestemming gaf, was noodlottig, enkele uren na de huwelijksluiting overleden beiden op het huwelijksbed. Bij het gehucht Mirah vindt men hun beider graven, een derde steen is het graf van den haan, de oorzaak van alle ellende! Een derde verhaal vertelt, dat Bagoes Lantjoer Dèwi Kentjânâ Woengoe heimelijk verleidde, en dat Bețârâ Katong beiden liet dooden. ¹⁾

Van regeeringsdaden van Bețârâ Katong is ons uit volksverhalen of legenden niets bekend geraakt. Evenmin zijn er verhalen in omloop over zijn eerste opvolgers. Zijn zoon schijnt Panembahan Agoeng geheeten te hebben. Naar R. A. A. Sam mededeelt, moet deze Panembahan een dichter van een pepali (gedicht met zedelessen), Panitibâjâ geheeten, zijn geweest. De stamboomen van het nu levend nageslacht (o. a. den in December 1937 afgetreden Regent van Magetan) loopten nog al uiteen, maar het schijnt wel vast te staan, dat eeuwenlang (misschien wel tot 1837) dit geslacht in Pânârâgâ heeft geregeerd. In de periode van de opstand van Mangkoebomi en Said (het midden van de

18e eeuw) zullen wij weer een nakomeling van Bețârâ Katong tegenkomen: Raden Adipati Soerâdiningrat.

Een dochter van Bețârâ Katong moet, volgens de Serat Kândâ, uitgehuwd zijn aan Ki Pandan Arang, meer bekend onder den naam van Soenan Tembajat. Volgens dit verhaal zou onze Pânârâgâsche held naar Tembajat getrokken zijn, om daar door den heilige bekeerd te worden tot den Islam. ²⁾ Weer een andere legende vertelt, dat eigenlijk de zoon van Ki Pandan Arang (Soenan Tembajat), Pangeran Djiwâ, met de dochter van Bețârâ Katong, zijn eigen nicht (nièce), huwde. ³⁾

Een kleinzoon van Bețârâ Katong, een zekere Kjai Minhâ stichtte de desa Wadoek in het onderdistrict Takeran (regentschap Magetan). Hij ontgon het bosch Bêtjêkan samen met een anderen nakomeling van Bețârâ Katong, Kjai Rabidin, die een echte warok was, hij was groot, had een dikke buik, droeg een half witte, half roode tjindé-broek. Hij werd om een of andere reden opgepakt en voor den toenmaligen Regent van Madioen, die, volgens het desaverhaal, Kangdjeng Bagoes ⁴⁾ heette, geroepen, en toen weer vrijgelaten.

De naam Pânârâgâ zou ook aan Bețârâ Katong te danken zijn; deze zou afgeleid zijn van pan en râgâ.

Deze woorden houden verband met

1) Het in Kadjawèn 1936 blz. 693-695 en 710, 711 gepubliceerde verhaal: Papalining pâra linangkoeng luidt weer wat anders.

2) Zie voor dit merkwaardige verhaal waarin gemeld wordt, dat B. K. zich eerst afzondert in het gebergte Pendjor, dan behoefte gevoelend aan overgang tot den Islam een lichtglans in N. W. richting volgt, in Djoe-rang Soeroe een gewezen adjar Nâjâgati tegenkomt, die hem bij Soenan Tembajat brengt, Dr. D. A. Rinkes in Tijdschr. Bat. Genootschap deel 53 (1911) blz. 474-477.

In Gijânâ, in Wânâgiri dicht aan de Pânârâgâsche grens is het graf van Kjai Goenoengsari, schoonzoon van Soenan Tembajat, die de Islam verbreedde en op den berg Gijânâ grond ontgon en zich daar vestigde; zijn vestiging zou later door Bețârâ Katong tot een vrijstift verklaard zijn Mededeeling van R. M. T. Hardjâwiratmâ Regent van Wânâgiri.

3) Dr. Rinkes t. a. p. blz. 455. In de ons bekende legenden van Madioen komt de naam van Soenan Tembajat drie keer voor: eens in het verhaal van den Goesti van Kalak (ten Zuiden van Poenoeng in het Duizendgebergte), die verleid door de schoonheid van een dochter van S. T., haar huwt, zijn eigen vrouw maar ook zijn godsdienst ontrouw wordt en tot de Islam overgaat (zie boven Djâwâ 1938 blz. 106). Het tweede verhaal betreft Embah Pantjer een heilige in Panggoel, die een kluisenaarsleven op den G. Pegat leidde en van de visscherij leefde en de bevolking leerde visschen en herhaaldelijk door Ratoe Lârâ Ki-doel werd opgeroepen, hij was afkomstig uit Tembajat. Een derde verhaal houdt verband met de Magetan-sche geschiedenis, die wij in § 6 zullen bespreken.

4) Vgl. boven blz. 5 b de in de Babad Tanah Djaw vermelde door Panembahan Sedâ Krapjak tot Regent van Madioen benoemde zoon van zijn broer; Bagoes Petak.

het heilig streven (ngepanaken rāgā¹⁾) van een kluizenaar, dien Batārā Katong op één zijner tochten naar Pānārāgā ontmoette. Dat deze naamsafleiding al heel ver gezocht is, behoeft niet aangetoond te worden. Dr. Pigeaud schrijft ons over den naam Pānārāgā of Prānārāgā: „Ik acht 't vrij zeker, dat men de naam mag stellen naast Djagaraga, de oude naam van de streek ten noorden van de Lawoe. Als verklaring zou ik willen voorstellen, raga gelijk te stellen met rawa, moeras en pana met bana, landschap. Taalkundig is daar weinig bezwaar tegen. Panaraga zou dan gelijkwaardig zijn met het bekende banarawa. Het is bekend, dat de vlakte van Madioen vroeger één groot moeras vormde. Djagaraga is dan misschien te verstaan als grens van het moeras. Pranaraga zou dan een latere geleerde verfraaiing wezen.²⁾

Het mysterie van de oorsprong van het Pānārāgāsche volkje is, nog niet ontsluit. Zijn type en karakter verschillen van de bewoners van aangrenzende regentschappen, hoewel het toch niet geïsoleerd geleefd heeft. De Pānārāgāers zijn meer zelfstandig, meer zelfbewust, maar ook ruwer, brutaler, overmoediger, driftiger en meer treklustig dan de gewone Javanen van Midden-Java. Zij hebben eenigszins den aard van den Madoerees, zij staan gauw klaar om het mes te trekken en hun wraak met „batjokken” te koelen. De criminaliteit was in Pānārāgā al vanouds bijzonder groot; men zegt, dat de vele steenen omheiningen om de erven en de vele sawah's op de erven (sawah tjakara n) nog overblijfselen zijn uit den

onveiligen tijd van rooverijen en diefstallen. En dan is er nog het volkskwaad van de pederastie, die wellicht door de aanwezigheid van pesantrèn's, kindertuwelijken en de gemblakan-vertooningen is ontstaan³⁾.

Naast de uit politionele en zedelijke overwegingen afgeschafte gemblakan-dansen, was de rējog — een gezelschap bestaande uit den barongan met zijn tijger-mom, den tegenstander van den barongan en vier paarddansers — ook een door Pānārāgāers veel beoefende volksvertooning⁴⁾, hoewel zij ook elders in de residentie Madioen nog veel gezien wordt. Trouwens, hoewel niet in, maar wel buiten de residentie Madioen kwamen oudtijds ook jongensdansen in verschillende streken van Java voor⁵⁾. Naar Dr. Pigeaud's veronderstelling moeten zij „te beschouwen zijn als overblijfselen van religieuze gebruiken en sakrale vertoningen in zeer oude tijd met wijding of voorbereiding daartoe verband houdende”⁶⁾. Ook de rējog vertoont allerlei merkwaardige verschijnselen, die naar een grijze oudheid terugwijzen⁷⁾.

Wat kan nu de verklaring zijn van dit eigendommelijk karakter van de Pānārāgāers? De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat in den tijd van Batārā Katong zich velen uit zijn leger (uit Demak of uit de buurten van Madjapahit)⁸⁾ in Pānārāgā vestigden en er dus een nieuwe volksplanting vormden, die zich later met de oorspronkelijke bevolking vermengde. Maar meer dan een hypothese is dit niet! Andere hypothesen, die het Pānārāgāsche karakter willen verklaren door te veronderstellen,

1) Vermoedelijk wordt hiermee bedoeld, dat men door voortdurend zijn aandacht op één punt te vestigen (mapan) het lichamelijke (rāgā = lichaam), het aardse kan vergeten en in de Godheid kan opgaan.

2) Dr. Pigeaud schrijft ter waarschuwing hierbij nog: „het etymologiseeren van plaatsnamen is een van de hachelijkste zaken, die men ondernemen kan op taalkundig gebied”. Hij biedt zijn veronderstellingen dan ook onder zeer groot voorbehoud aan.

3) Zie Dr. Pigeaud. Javaanse volksvertoningen blz. 302.

4) Zie voor de beschrijving, Dr. Th. Pigeaud, t. a. p. blz. 185 - 193.

5) Zie Pigeaud blz. 274, 299, 300, 305, 307, 309 e.v., 327 e.v., 332 e.v.

6) T. a. p. blz. 469 - 470.

7) Zie de interessante beschouwingen van Dr. Pigeaud t. a. p. 415 e.v.

8) Er is een verhaal, dat vertelt, dat Batārā Katong soldaten uit Sampang meebracht.

dat men hier te doen heeft met afstammelingen van bannelingen of van krijgslieden, die vaak ver van huis moesten vechten, lijken ons weinig aannemelijk.

In allen gevalle heeft dit volk de oude gewoonten en gebruiken heel lang vastgehouden.

Hoe het Pânârâgâ ging onder de Sultans van Demak en Padjang weten wij niet. De stichter van het Mataramsche rijk, Senâpati (1586 - 1601), heeft Pânârâgâ met Madioen veroverd, mogelijk heeft hij het Regentengeslacht van Beṭârâ Katong op den Pânârâgâschen Regentszetel gehandhaafd. Volgens de Babad Tanah Djawi ¹⁾ echter, stelde de opvolger van Senâpati, Mas Djolang of Panembahan Sédâ Krapjak (1601 - 1613) in Pânârâgâ als boepati aan zijn broer, P a n g e r a n Djârâgâ, die vier boepati's onder zich had Pangéran Rânggâ, Pandji Wiraboemi, Malangsoemirang en Nâjahitâ. Deze Pangeran kwam in opstand tegen zijn eigen broer zoodat de Vorst genoodzaakt was een leger onder leiding van zijn zoon, Pangéran Pringgâlâjâ, naar Pânârâgâ te zenden. De weerspannige Djârâgâ geeft zich dan over en wordt naar de „Masdjid Watoe” d.i. Noesakembangan verbannen. Als opvolger stelt de Vorst Pangéran Rânggâ aan. Misschien is dit Pangéran Rânggâwarsitâ, een nakomeling van Beṭârâ Katong.

Onder het bewind van Soetan Agoeng (1613-1645) zullen wel ook de menschen van Pânârâgâ, evenals de Madioeners, Tjaroebanners e.a., onder de legerscharen van den Vorst in oost en west gevochten en hun leven gelaten hebben.

De latere gebeurtenissen in Pânârâgâ komen in andere paragrafen ter sprake.

§ 5. Djâgârâgâ

De landstreek in het noordwesten van de residentie heette Djâgârâgâ naar het plaatsje, dat nu een onderdistrictshoofdplaats is en waarvan wij veronderstelden, dat het in Hindoe-Javaanschen tijd een belangrijk centrum geweest zou kunnen zijn. ²⁾ Men weet niet eens waar hier de kaboepaten gestaan heeft, mogelijk op het vroegere kawedananerf, nu het erf van Karjâsentânâ, mogelijk ook in de desa Broeboeh op het magisch-gevaarlijke, ongelukaanbrengende erf waar twee „oempak's” staan, die eens de neuten van de kaboepaten zouden zijn geweest. De laatste Regent, die hier zou gezeteld hebben, was een zekere Raden Toemenggoeng Gembol Kertânagârâ. Hij zou de zoon zijn van Pangéran Pekik ³⁾ en een selir, maar later tot pleegvader gekregen hebben: Kjahi Ageng Waroeng Wirâsari in Grobogan. Later werd deze jonge man door Amangkoerat I (1645 - 1677), die met een dochter van Pangéran Pekik getrouwd was, tot Regent van Djâgârâgâ benoemd. ⁴⁾ Er moet met dezen R. T. Gembol Kertânagârâ iets gebeurd zijn, dat de oorzaak is, dat het door hem bewoonde kaboepaten-erf niet door ambtenaren betreden mag worden. Is hij wellicht op last van Amangkoeerat ook vermoord? Zijn graf ligt op den heuvel Djabalkadas in het gehucht Waroe, desa Tawangredjâ ⁵⁾ in het onderdistrict Siné, district Ngrambé. Dit gehucht Waroe moet vroeger een vrije desa van Jogjakarta geweest zijn, de bevolking, moest toen de „poenden Tjem-pâ” zooals het graf heet, onderhouden. Men weet er nog te vertellen, dat het laatste desahoofd — die den titel van n a i b droeg — een zekere Noerdijah

1) Bladz. 213 - 215 (uitgave Meinsma).

2) Djâwâ 1938 blz. 120

3) De Regent van Soerabaja, die in 1659 met zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen door den wreeden Amangkoerat I werd vermoord. Zie Veth II (2e druk) blz. 15.

4) Deze gegevens zijn mij medegedeeld door R. Sosrâdiprâdjâ, gepensioeneerd Patih van Pânârâgâ, een der nakomelingen van R. T. Gembol Kertânagârâ.

5) Zie boven Djâwâ 1938 blz. 102, zie ook noot 2.

was. Nog steeds wordt, gelijk wij reeds boven (Djâwâ 1938 blz. 102) mededeelden elke woekoe Woekir bij dit graf van Kjahi Ageng Tjempâ, zooals men de bovenbedoelde Regent in deze streek noemt, een slametan „pang-gang boetjoe” ¹⁾ gehouden. De naam Tjempâ zou ontleend zijn aan Soenan Ngampêl (voorvader van Pangeran Pekik), die uit Tjampa (Achter-Indie) afkomstig was.

Had deze vrije desa haar ontstaan te danken aan het feit dat hier een familielid van Amangkoerat I begraven lag? En welke redenen mogen er geweest zijn, om na de splitsing van de rijken in 1755 deze desa in het regentschap Djâgârâgâ, dat bij Soerakarta werd ingedeeld, te voegen bij Jogjakarta? En waarom werd deze desa bij de overname van de Mântjânegârâ in 1830 door het Gouvernement niet vrij verklaard? Het zijn vragen waarop wij het antwoord schuldig moeten blijven.

In de buurt van Djâgârâgâ heet het, dat het onheil veroorzakend erf een „pesanggrahan” van Rânggâ Soetiknâ ²⁾ moet geweest zijn, die begraven zouliggen in de pesaréan Argâlangoe in de desa Djâgârâgâ. Meer weet men van deze figuur niet te vertellen.

Indien inderdaad R. T. Gembol Kertânagârâ de laatste boepati van Djâgârâgâ moet geweest zijn, dan zal mogelijk in het midden van de 17e eeuw de regentszetel overgebracht zijn naar Gendingan, dat dicht aan de kali Solo ligt; in de desa Gendingan even beoorden den grooten weg naar Solo kan men nog de plaats aanwijzen waar deze kaboepaten gestaan heeft; op het erf staan een sawo- en een soja-boom waar nog geofferd wordt. Het is ook mogelijk, dat in Djâgârâgâ langen tijd een

ambtenaar van lageren rang het bestuur voerde.

Er is, namelijk een mededeeling van Valentijn ³⁾, die wel uit de tweede helft van de 17e eeuw zal dateeren, dat de plaats Djâgârâgâ dicht aan een rivier (welke is niet duidelijk) ligt, 6000 gezinnen telt, de standplaats van een Toemenggoeng is, maar dat het regentschap bestuurd werd door „Demang Complong”. Misschien was er toen juist een regentsvacature (k o m p l a n g = vacant, onvervuld), zoodat een demang moest waarnemen.

Verder vertelt Valentijn ³⁾, dat twee mijlen bewesten de hoofdplaats van Djâgârâgâ „het stedeken Tambicbaja” met 1500 gezinnen ligt, dat „in oude tijden” een zetel van een „Koning” zou zijn geweest. Bedoeld zal zijn de desa Tambakbâjâ, die dicht aan de kali Sawoer, de grensrivier tusschen Ngawi en Soerakarta, gelegen is. Herinneringen aan een een voormalige Koningsstad leven in de bevolking van deze streek niet meer voort. Wel is er een legende omtrent de verklaring van den naam Tambakbâjâ, die samenhangt met de door ons boven (Djâwâ 1938 blz. 117) vermelde legende van het Hindoe-Javaansche rijkje Powan, dat eenige kilometers stroomopwaarts zijn hoofdplaats had. Mogelijk heeft Valentijn de vorst van Powan bedoeld.

In Tambakbâjâ is een graf van Kentol Ditâ, een demang en een zoon van een „Goesti Gendingan”; bij dit graf wordt na den planttijd speciaal door de bevolking van de gehuchten Kradjan en Pondok een slametan gehouden. Er zijn meer van die verhalen van een Regent van Gendingan, o.a. een waarin verteld wordt van een strijd van dezen Regent tegen Broeboeh en ook tegen een Regent van Blora, omdat deze den Goesti van

¹⁾ Gebraden kip met een boetjeng of boetjoe (kegel) rijst.

²⁾ Het is mogelijk, waar vele plaatsnamen in deze streek aan de wajangverhalen ontleend zijn (Djâwâ

1938 blz. 102), dat deze naam stamt uit de Pandji-verhalen.

³⁾ Oud en Nieuw-Oost-Indiën deel IV blz. 40.

Gendingan zijn schoone „selir” Bok Ledrok (dochter van Kjai Sopingi uit Boeloe te Sragen) afhandig gemaakt had; hij had twee bedienden (abdi) Kjai Goernitâ en Kjai Poendjoel. Deze laatste moet bijzondere magische kracht hebben gehad, hij vestigde zich en overleed in een desa, die ter eere van zijn graf, Setânâ (begraafplaats), bewesten Djâgârâgâ gelegen, is genoemd. Uit welken tijd deze verhalen dateeren is niet te zeggen.

Er is bezuiden Djâgârâgâ en ook nog bezuiden Broeboeh in de desa Djatèn, gehucht Goedean een graf, Koedoeer geheeten, dat onze aandacht had getrokken, omdat nog in 1830 (zie beneden) bij de overname van de Mântjânegârâ van een klein gebied, aan Solo toebehoorend, wordt gesproken, dat Koedoeer-Broeboeh heet. Helaas! is van de beide personen, die hier begraven zouden liggen, Kjai Tjindé Amoh en Kjai Boetjoe, onder de naburige desabevolking niets bekend. Een Solosche bron vermeldt, dat Kjai Tjindé Amoh een kleinzoon zou zijn van den zoo beroemden heilige Soenan Tembajat wiens graf in de buurt van Klatèn ligt. Het eigenlijk graf van den Kjai zou in Toeban liggen; Kjai Boetjoe (in zijn jongere jaren Raden Arjâ Sarimalitji geheeten) zou dan zijn broer zijn.

§ 6. Patjitan tot 1755.

Van Patjitan heeft de nu nog levende, maar stokoude gepensioeneerde onderwijzer. R. Gândâwerdâjâ een Babad Patjitan en een Babad Mâdjâ lan Babad Nlorog samengesteld. ¹⁾

Volgens de Babad Patjitan — ook in Poesakâ Djawi van 1936 en 1937 is een Babad, speciaal van Patjitan gepubliceerd, die nagenoeg denzelfden inhoud heeft als die van Gândâwerdâjâ — zou in den

tijd van de Demaksche hegemonie — in de eerste helft van de 16e eeuw — Patjitan tot Pânârâgâ hooren. Het zijn menschen uit het gevolg van Batârâ Katong, die van dezen vergunning kregen in de vlakte van Patjitan, dat in dien tijd nagenoeg onbewoond en overdekt met wouden scheen, te ontginnen. De namen van deze eerste ontginners zijn nog steeds bekend: Kjai Siti Geseng, later Kjai Ageng Petoeng geheeten, die de desa Ngredjâsâ, de bedriegende Kjai Ampak Bâjâ, die het veel meer noordelijk en aan de westzijde van de kali Grendoeloe gelegen Posong stichtte en daarom ook Kjai Ageng Posong genoemd wordt, de naar zijn vader, stichter van Trenggalek genoemde Menak Sopal, die zich ook bij Posong vestigde en de Islamverbreider Sêh Maulânâ Mahribi, die de tjikalbakal was van Doeðoewan, evenals Ngredjâsâ, beoosten de Kali Grendoeloe liggende.

De graven van deze personen zijn nog allen bekend, dat van K. A. Petoeng ²⁾, stamvader van een goed geslacht, ligt in de desa Sedajoe bezuiden Ngredjâsâ, dat van Menak Sopal in Semanten, dat van Maulânâ Mahribi in Doeðoewan, maar op 2 Februari 1886 werd het door een hevige bandjir van de Grendoeloe weggevaagd. Het graf van K. A. Posong, die, naar de Babad zegt, voor zijn leugenachtige handelingen ten opzichte van K. A. Petoeng ³⁾ gestraft werd met een nageslacht van bedriegers en leugenaars, ligt in het Soerakartasche, in de desa Weroe waar hij later ook bosch ontgon.

Deze „tjikalbakal's” waarvan de namen van eenige nazaten door Gândâwerdâjâ worden opgegeven ⁴⁾ zijn voorvaderen geworden van Ngabèi's, hoofden van bepaalde ressorten. Een der nakomelingen van K. A. Petoeng, Ngabei Setjâdrânâ II huwde met een dochter

¹⁾ Uitgegeven door Balé Poestaka.

²⁾ Een afstammeling van deze K. A. Petoeng, een zekere Kjai Ageng Baji Pinoerwâ stichtte de desa

Petoeng (later Petoeng redjâ) in Magetan (onderdistr. Takeran).

³⁾ Zie Babad Patjitan blz. 5 en 6.

⁴⁾ T. a. p. blz. 10 - 12.

van den Soemedangschén Pangeran Soemaningrat; hoe die band geslaakt werd, vermeldt de Babad niet. Een nakomelinge van Menak Sopal wordt later de echtgenoot van den bekenden en straks nog te noemen Regent in Patjitan, die den bijnaam van Djimat had en nog na de opstand van Dipânégârâ leefde. Een nakomeling van K. A. Posong (Ngabei Soerongmartâ) huwde met een dochter van een Pânâragâschen Regent (R. Adipati Martâwongsâ) een andere, Ngabei Nââprâdjâ, werd als Regent door Mangkoeboemi aangesteld.

De eerste immigranten troffen er volgens de Babad een autochtone bevolking aan, met een godsdienst, die als Boedâ wordt vermeld. Bestond zij uit Heidenen of reeds tot het Hindoeïsme overgegangene mensen? Een bekende voorman was Boewânâ Keling¹⁾, die in Djati (thans gehucht van de desa Poerwâasri) woonde. Hij en zijn volgelingen weigerden tot den Islam bekeerd te worden. Deze weigering leidde tot een oorlog. Dank zij de magische kris van Maulânâ Mahribi, Kjahi Adjoeg geheeten, kon Boewânâ Keling overwonnen worden. Zijn hoofd moest van de romp gehakt worden en beide deelen van zijn lichaam moesten op twee plaatsen, gescheiden door een rivier, begraven worden, want de man bezat een tooverformule (a d j i), Pântjâsonâ geheeten, die hem de bovennatuurlijke kracht gaf, om weer levend te worden als de genoemde lichaamsdeelen niet op de vermelde wijze begraven werden.²⁾

Een kleinzoon van Boewânâ Keling heette Djati Koemelar³⁾ en woonde in het gehucht Djatirâgâ, desa Kembang. Van een bekeering van hem leest men in de Babad niet. Kjai Ageng Petoeng probeerde het herhaaldelijk, maar trof

Djati Koemelar nooit aan.⁴⁾ Zijn graf in Djatirâgâ is echter Mohammedaansch. Volgens de Babad⁵⁾ zouden noch Djati Koemelar noch zijn zoon Sambi Koemelar tot het Mohammedaansche geloof zijn overgegaan; de eerste Mohammedaan in dit geslacht was Kjai Ageng Poering Tojâ, zoon van Sambi Koemelar.

Boewânâ Keling is de stamvader van eenige Regentengeslachten geworden, zooals straks zal blijken.

Wat R. Gândâwardâjâ aan verhalen verzamelde over het westelijke deel van het regentschap Patjitan, P o e n o e n g of M â d j â, zooals het vroeger heette, is niet veel. De oudste nederzettingen schijnen te zijn Mâdjâ en Malingmati, twee door een rivier gescheiden desa's; die ieder door een g e g o e n o e n g a n met den titel van Kjai Ageng bestuurd werden. De Kjai Ageng Mâdjâ, die van een dochter van een Mâdjâpahitschen Vorst afstamde (vandaar de naam Mâdjâ) was getrouwd met de dochter van Kjai Ageng Malingmati. De verhouding tusschen beide hoofden was ideaal totdat op een dag wegens een gruwelijk misverstand Kjai Ageng Mâdjâ zijn vrouw, die hij ten onrechte van minnarij met een naar haar gezang luisiterenden Kjai Santri verdacht, doodde. Sindsdien was er vijandschap tusschen beide desa's, en mochten mensen van Mâdjâ op straffe van het een of ander ongeluk niet huwen met die van Malingmati. Later kwam er door ruiling van gronden weer vrede tusschen de beide desa's. Maar tot op den huidigen dag is het huwelijksverbod gehandhaafd. Ook mogen inwoners der beide dorpen nog steeds de kali⁶⁾ tusschen beide desa's niet oversteken.

Kjai Ageng Mâdjâ speelt later

1) Babad Patjitan blz. 6 en 7. Boven Djâwâ 1938 blz. 105 werd hij reeds vermeld.

2) Zie over zijn graven boven Djâwâ 1938 blz. 105.

3) In de Babad van Poestâkâ Djawi heet hij Sambi Koemelar; volgens een ander gegeven was deze de zoon van Djati Koemelar.

4) Zie Babad Patjitan blz. 7-8 alwaar het verhaal van een der vergeefsche tochten van K. A. Petoeng wordt verteld.

5) Zie Babad Patjitan blz. 21.

6) V.z.v. die bovengronds stroomt; want over den berg waarin zij verdwijnt mag men wel lopen.

een belangrijke rol in de legende van den Goesti Kalak, zoon van een Madjapahitschen Vorst, die heimelijk met zijn halfzuster trouwt en naar Zuid-Poeneng, het land van Goenoeng Sèwoe vlucht (zie Djáwá 1938 blz. 106) en daar bij de fraaie grot van Kalak in Ngretati een kraton bouwde, waarvan geen enkel restant te vinden is.

De bedroefde Vorst trok zelf naar Poenoeng, vroeg de hulp van Kjai Ageng Mádjà om de beide Vorstelijke kinderen op te sporen. Maar de goden hadden beschikt, dat Bráwidjájá zijn kinderen alleen zou mogen zien op straffe van ondergang van Madjapahit, zoodat de Vorst onverrichterzake terug moest keeren. Behalve enkele desanamen is er een tastbare herinnering van den Goesti Kalak: een nakomeling van hem bewaart nog steeds een kepèk (sluitmand van bamboe) met een zonderlingen inhoud ¹⁾.

Deze kepèk zou de Madjapahitsche Vorst aan Kjai Ageng Mádjà meegegeven hebben voor zijn zoon; Kjai Ageng Mádjà hield echter de magische kris, Kjai Djarjoeman achter. ²⁾

In deze streek in het gehucht Karangtaloen, desa Gedompol, bevindt zich een ander stoffelijk overblijfsel uit oude tijden, de w a j a n g b è b è r, waarvan op geheel Java nog maar twee exemplaren — het tweede treft men, merkwaardigerwijze, ook in het zuidergebergte, in het Jogjasche Goenoengkidoel aan — bestaan. V.z.o.b. heeft alleen de toenmalige controleur Kern haar beschreven ³⁾. De zes papieren rollen stellen tafereelen voor van Pandji Djáká Kembang Koning en de Dewi Sekar Tadjí, dochter van den Vorst van Kediri. De dalang Goenákarija vertoont deze wajang

nog wel ter vervulling van een gelofte.

De wajang bèbèr is niet de oudste vorm van het Javaansche tooneel, maar dateert mogelijk toch nog uit de 14e of 15e eeuw ⁴⁾.

Het verhaal zegt, dat de eerste bezitter en dalang van de wajang bèbèr, een zekere Nálâdermâ, staljongen van den Toemenggoeng Boetâ-idjo (zie boven Djáwá 1938 blz. 105 noot 2), het kostbare geschenk kreeg van den Vorst van Madjapahit als belooning voor het genezen van een als ongeneeslijk verklaarde ziekte van een der prinsessen. Het geschenk is steeds in handen gebleven van mannelijke nakomelingen van Nálâdermâ. Men zegt, dat echter de oorspronkelijke kotak (kist) — thans in de Mangkoe-negaransche desa Glagahâmbâ — steeds in het bezit was van vrouwelijke nakomelingen van den staljongen-wonderdokter.

Merkwaardig is, dat de in het wajang-bèbèr-verhaal voorkomende naam van een der twee pânâkawan's van Raden Pandji, namelijk T a w a n g a l o e n, ook de naam of titelnaam van de Vorsten van Blambangan is. ⁵⁾ Dr. Pigeaud meent, dat Tawangaloen „de naam was (of geworden is) van een figuur uit den voortijd, verbonden aan de geschiedenis van oude geslachten. Geworden is, want men mag de mogelijkheid niet uitsluiten, dat in de Patjitansche wajang bèbèr, welke niet zeer oud behoeft te wezen, de op Java zoo vaak voorkomende onderschuiving van namen heeft plaats gehad, zoodat Tawangaloen gekomen is in de plaats van een ander met wien men hem meende te mogen gelijkstellen. In ieder geval moet dan de naam Tawangaloen toch een zekere vermaardheid gehad hebben, tot in het Zuidergebergte van Patjitan.” ⁶⁾

In dit verband maakt Dr. Pigeaud

1) Zie Babad Mádjà lan Babad Nglogrog blz. 22.

2) Zie Babad Mádjà lan Nglogrog blz. 9 - 23.

3) In Tijdschr. Bat. Genootsch. 1909 blz. 338 e.v. Dr. Pigeaud heeft over dit onderwerp veel materiaal verzameld maar tot nog toe geen tijd kunnen vinden het te publiceeren.

4) Zie Encyclopaedie van N. I. 2e druk IV blz. 402 2e kolom en VIII blz. 1632 1e kolom.

5) Dr. Th. Pigeaud in Tijdschr. Bat. Genootschap deel 72 (1932) blz. 230 en 231.

6) Dr. Pigeaud t. a. p. blz. 233.

de interessante opmerking, „dat er veel vóór is de bevolkingen der landschappen langs Java's Zuidkust in grootere mate als een belangrijke eenheid in de Javaansche geschiedenis te beschouwen, dan tot nu toe geschiedt." Oudtijds moeten al wegen en paden langs de Zuidkust, van Goenoengkidoel door Wânâgiri, Patjitan, Pânâragâ, Trenggalek, Ngrâwâ (Toeloengagoeng), Lodâjâ, Zuid-Malang, Loemadjang en Poeger ¹⁾ hebben bestaan. Blambangan moet als het uiterste Oosten van een reeks „ouderwetsch-Javaansche landschappen langs de Zuidkust" worden beschouwd. Deze landschappen verdienen, naar Dr. Pigeaud's meening, „de aandacht van den onderzoeker van de taal-, land- en volkenkunde, zoowel als van den oudheidkundige" ²⁾

Aanhalingen van Dr. Pigeaud uit de Serat Tjabolang en de Serat Tjenti wijzen als plaats van optreden van de zoogenaamde wijze maagden ³⁾ den Oosthoek en de streek langs Java's Zuidkust ⁴⁾.

Nu vermeldt het verhaal van een der eerste ontginners van Nglorog (de door bergen omsloten vlakte tusschen Panggoel en Patjitan in), dat Kjai Ageng Bandoeng, die afkomstig zou zijn uit West-Java en met iemand uit Padjang, een zekere Raden Pandji Sandjajangrangin ⁵⁾ verschillende desa's als Sangrahan, Nglaran Bandoeng enz. zou gesticht hebben, dat deze Kjai Ageng Bandoeng later huwde met Njai Ageng Djantoer, die eigenlijk niet een mensch, maar een hemelnimf was; na den dood van haar jongste kind, dat in een put in de desa Bandoeng viel, verdween zij weer naar haar onzichtbaar verblijf. Van dezen Kjai Ageng Bandoeng door den

Adipati van Pânâragâ tot Ngabei van Nglorog benoemd en zijn zoon Ki Manten of Satrijâ en zijn schoonzoon Ki Wânâpâlâ of Kjai Kapjoran zijn allerlei verhalen in deze streken in omloop, die gelukkig door R. Gândawardâjâ zijn vastgelegd. Onder de nu levende afstammelingen van deze drie hoofdpersonen en van Raden Pandji Sandjajangrangin zijn enkelen b e k e l.

Een door velen (zelfs uit Soerabaja, Malang en Solo) bezochte heilige plaats is Ngrèdjèng, ten zuiden van de met bijzonder magische krachten begiftigde naamlooze jonge man, die door een zekeren Kjai Garèng (bediende van K.A. Bandoeng) als kind werd aangenomen. ⁶⁾

In het Panggoelsche is een verhaal bekend van een vrouwelijke kluizenaar, Dèwi Trangwoeloen. Zij werd bij het baden steeds geplaagd door een reuzenvisch. Wie die visch zou dooden zou haar echtvriend worden. De winnaar van deze sajembârâ was Djâkâ Gembloeng, zoon van een panditâ, zoodat hij de gelukkige echtgenoot werd van Dèwi Trangwoeloen. Hun wittebroodsweken werden op wreede wijze verstoord door een boetâ uit de grot van Dongkâ, die te laat op de sajembârâ van Dèwi Trangwoeloen af kwam, maar toch deze opeischte; het jonge paar vluchtte echter naar een grot, die met een steen afgesloten werd.

Wanneer deze zuidelijke streken van de residentie Madioen voor het eerst onder een ter plaatse zetelenden Regent stonden, is niet te zeggen. De Babad ⁷⁾ zegt, dat het gedurende de opstand van Mangkoeboemi (1746 - 1755) geweest moet zijn. Vele grooten, die zich onderwierpen, werden tot „Toemenggoeng"

1) Dr. Pigeaud t. a. p. blz. 233 en 234.

2) T. a. p. blz. 266 en 267.

3) Bedoeld worden de in de Jav. letterkunde optredende ongetrouwde vrouwen of meisjes, „die blijkbaar geacht werden in bijzondere mate deel te hebben aan het bovenzinnelijk leven" (Dr. Pigeaud blz. 262-267).

4) T. a. p. blz. 266.

5) Babad Mâdjâ lan Nglorog blz. 25 e. v. zie ook L. Th. Mayer in Bijdr. Kon. Inst. deel 42 (1893) blz. 42 - 46 en Djâwâ 1938 blz. 106.

6) Babad Mâdjâ lan Nglorog blz. 43 - 47 en L. Th. Mayer blz. 48 en 54.

7) Blz. 13.

verheven, o.a. Ngabei Nátáprádjá van Posong, die in de desa Nanggoengan zijn kaboepaten had en wiens graf in Kitri (desa Widârâ) ligt. Een andere door Mangkoeboemi aangestelde Regent was Setráketipâ, later Setráwidjájá geheeten, die eveneens in Nanggoengan (waar nog overblijfselen van de kaboe-paten te zien zijn) zetelde en die eveneens, gelijk zijn zoon ¹⁾ en opvolger (Setráwidjájá II) te Kitri begraven ligt. Dan was er nog een door den Soesoe-hoenan aangestelde Regent Nátápoerâ (afstammeling van Kjai Ageng Petoeng), die echter door zijn Vorst ter dood veroordeeld werd, omdat hij zijn schoone jonge dochter, die voor den Vorst bestemd was, afstond aan een Soloschen Pangéran.

§ 7. Magetan.

Zooals reeds in de Inleiding werd gezegd, is er uit plaatselijke verhalen en legenden bitter weinig stof te halen, dat eenig licht werpt op Magetan's verleden. Omtrent de plaatsnaam deelde ons Dr. Pigeaud het volgende mede: „Kamagetan, Magetan is blijkbaar in verband te brengen met pameget: een oude titel. Kamegetan komt in het oud-Javaansch voor, het beteekent dan vermoedelijk: aanzienlijke huizinge, d a l e m. Als plaatsnaam is de waarschijnlijke verklaring: woonplaats van de p a m e g e t. Wat dat voor een heer geweest kan zijn, is niet te zeggen; dat Magetan, zooals alle hellingen van de Lawoe, in ouden tijd reeds kultuurgebied was, blijkt wel uit de tjandi's enz.”

Het is de vraag of in het begin en in het midden van de 16e eeuw, dus onmiddellijk na den val van Madjapahit het door Dr. Pigeaud bedoelde kultuurgebied aan de Magetansche zijde van

den Lawoe groot is geweest. Restanten van groote tjandi's als die van Soekoeh en Tjetâ in het Mangkoenegaransche gebied, zijn hier nog niet aangetroffen. Het is echter mogelijk, dat om en bij Sadon waar vermoedelijk een kluizenaarsverblijf in den Hindoe-Javaanschen tijd gestaan heeft (zie boven, Djâwâ 1938 blz. 111), wel vestigingen zijn geweest, maar dan zouden zij uit de 11e eeuw dateeren, en mogelijk in de 16e eeuw weer verdwenen kunnen zijn.

In allen gevalle is dit gebied niet gemakkelijk toegankelijk geweest voor de Islam. Zelfs nu nog is die niet geheel tot het heilige gebied van Soenan Lawoe doorgedrongen. Wij vermeldden boven (Djâwâ 1938 blz. 101) al het feit, dat in het Lawoe-onderdistrict Plaosan zoo weinig hadji's zijn. Ook in andere Lawoe-onderdistricten is het aantal hadji's en santri's gering. Merkwaardig is, dat in een in de vlakte van Gorang-gareng gelegen desa Tladan ²⁾ geen santri's mogen wonen.

Toch zijn er merkwaardige verhalen, die er op zouden kunnen wijzen, dat er pogingen zijn gedaan om dit „Heidensch” gebied te islamiseeren. Allereerst zij gewezen op het boven (Djâwâ 1938 blz. 100) reeds vermelde verhaal van de negen wali's, die door den eersten Vorst van Demak uitgezonden werden om den verdwenen Madjapahitschen vorstentelg te zoeken, en die ieder een moskee lieten bouwen. Nu liggen de „uit de lucht gevallen” moskeetjes, de m e s d j i d t i b a n niet allen in de desa's, die wij op boven aangegeven bladzijde vermeldten.

Bij een nader onderzoek is gebleken, dat er in het Lawoe-onderdistrict Plaosan er tien liggen, namelijk in:

1. Plaosan,
2. Gehucht Klatèn, desa Poentokdâwâ,

¹⁾ Die, naar het verhaal zegt, eigenlijk een zoon van Mangkoeboemi zou zijn, omdat hij geboren was uit een selir van dezen prins, een zekere Mas Adjeng Nitisari geheeten, die reeds zwanger was, toen

Mangkoeboemi haar aan Setráketipâ ten geschenke gaf.

²⁾ In deze desa zou een graf zijn van een Radja van Blambangan.

3. Gehucht Boeloegoenoeng, desa Boeloegoenoeng,
4. Gehucht Babar, desa Boeloegoenoeng,
5. Gehucht Bâgâsari, desa Bâgâaroem,
6. Gehucht Pandéan, desa Bâgâaroem,
7. Nitikan,
8. Getasanjar,
9. Gehucht Génggong, desa Randoegedé,
10. Gehucht Sampoeng, desa Sidâredjâ,

Hier staan kleine moskeeën, die, naar de bevolking gelooft vroeger uit de lucht zijn komen vallen. Zeer waarschijnlijk zijn de genoemde pedoekoehan's en desa's al eeuwenoud. In Klatèn wordt in een overdekte ruimte voor het moskeetje in de woekoe Mândâsijâ (maar ook in Roewah en Moeloed) een slametan gehouden. Deze oud-Javaansche gewoonte ¹⁾, om de bersih desa in een bepaalde woekoe te houden, komt ook in de Tengger voor. Klatèn zal dus hoogstwaarschijnlijk, evenals de in de nabijheid gelegen dorpjes Dadi en Goepakan, zoomede het midden in het bosch gelegen Djeblog ²⁾ als in Tjemârâsewoe (bij de ± 1900 M hooge pas waarover de weg Sarangan-Tawangmangoe gaat) nederzettingen zijn geweest, die reeds in de 16e eeuw bestonden. In Getas wordt verteld, dat deze desa gesticht is door Kjai Ageng Getas, zoon van Raden Bondan Kedjawan, die een prins uit het Madjapahitsche Vorstenhuis was. Ook deze desa kan dus oud zijn.

In Génggong mag men geen rijst in de lesoen (rijstblok) stampen, omdat de wali's toen zij middenin de nacht bezig waren, om den grond op de heuvel Djetak (waar de moskee zou komen te staan) uit te graven,

gestoord werden door het stampen van rijst in de lesoen; zij spraken toen een vloek uit over de meisjes, die aan dit werk bezig waren. ³⁾ Dezen werden namelijk gestraft met een huwelijksverbod. Sindsdien durft niemand meer in Génggong in een rijstblok te stampen.

Niet overal zijn de „mesdjid tiban” in gebruik, bijvoorbeeld niet in Boeloegoenoeng, Pandean, Getas. Die van Sampoeng is bijzonder heilig; de njamat (een soort kroon op het dak) kan er alleen afgehaald worden door Kjai's (Santri's), die tevoren 40 dagen gevestigd hebben.

Er zijn elders in Magetan „mesdjid tiban”, namelijk in het gehucht Watoesirah en in het gehucht Kelantangan in de desa Selâsari binnen de hoofdplaats Magetan gelegen, zoomede in het gehucht Wattan in de desa Widârakandang onderdistrict Panèkan), bewesten de desa Kalang (oorspronkelijk zeer waarschijnlijk een nederzetting van Kalang's).

In Wattan staan nog maar de vier neuten van de moskee. Aan de noordzijde van den Lawoe (district Ngrambé, regentschap Ngawi) en ook aan de zuidzijde zijn geen „mesdjid tiban” aangetroffen.

Zeer oud moeten ook de moskeeën zijn van Tambran, die gesticht zou zijn door Djenalngabidin, die van Ngampèl afkomstig zou zijn; die van Mlangi (desa Soekâwinangoen), mogelijk gebouwd door Kjai Ageng Sondermâ ⁴⁾; die van Pandean (desa Kepâlâredjâ, kota Magetan) met een mimbar van de moskee te Mlangi, gebouwd door Kjai Pekih; die van Djoerangmangoe (desa Selâsari in de kota Magetan), die door geen ambtenaar betreden mag worden, omdat zij door den uit Madioen

1) Zie boven Djâwâ 1938 blz. 101.

2) Hier viert men de bersih desa in de woekoe Galoengan. Dit verzuimden wij boven Djâwâ 1938 blz. 101 en 102 te vermelden.

3) Een dergelijk verhaal is ook bekend in Kintjang (Madioen), aan de Magetansche grens; hier werden de wali's bij het graven van een rivier gestoord. De straf was, dat de afstammelingen van de rijststampsters

geen gewilde huwelijkspartij zouden zijn (ora pajoe rabi lan ora pajoe laki.)

4) Deze doodge zijn broer Kjai Ageng Ngeleng, stichter van het gehucht Ngeleng (desa Baleasri, ten Zuidwesten van Magetan). Hij kon gedood worden, omdat hij met zijn voet in een kedeleplant verward raakte en op den grond viel. Sinds dien is het planten van kedele en ook van indigo hier en in enkele naburige desa's verboden.

weggejaagden zoon van een der Panembahan's van Wânâsari (zie boven 2 b) Kjai Saman is gesticht.

Op de hellingen van den Lawoe zijn nog andere desa's waar legenden bekend zijn, die het een en ander uit het begin van de Islamiseering dezer streken vertellen.

Zoo moest de desa Tèrong (onderdistrict Panèkan) één paal (sâkâ) en één neut (oempak) voor de bekende moskee van Demak leveren; de beide onderdeelen werden echter te laat afgeleverd, hetgeen de desa een vervloekingsstraf van Soenan Bonang kostte: nooit zouden het hout, de huizen en de onderdeelen daarvan uit deze desa door niet-desagenooten gebruikt mogen worden. In deze desa zou het graf zijn van Said Koesèn, een Madjapahitschen Vorstenzoon, die zich niet aan Raden Patah wilde onderwerpen.

In de desa Bedagoeng (onderdistrict Panekan) herinneren eenige plekken aan de reis, die de latere Soenan Lawoe (zie boven Djawa 1938 blz. 100 en 101) naar den top van den Lawoe maakte, een verhaal, dat dus met de val van Madjapahit samenhangt.

In het gehucht Sédran, desa Wates (benoorden de kota Magetan) wordt een plek aangewezen waar een wali gerust moet hebben. In het aangrenzenden gehucht Kerep zijn twee Hindoe-Javaansche beelden, die volgens het volksgeloof, versteeningen zijn van Kjai Boedâ en Njai Boedâ.

Een dergelijke combinatie van vroeg-Mohammedaansche en Hindoe-Javaansche oudheden vindt men betrekkelijk ver van Magetan, dichtbij het station Barat in de desa Tebon (onderdistrict Karangmâdjâ) waar naast de restanten van een door een zekeren Kjai Tjerebon aangevangen maar niet voltooide moskee (alleen neuten), twee Hindoe-Javaansche

beelden, terwijl op de plek waar deze Mohammedaansche Kjai (die naar Tjerebon terugkeerde) woonde, drie Hindoe-Javaansche beelden staan.

Dicht aan de Solosche grens in de zuidelijke heuvelachtige uitloopers van den Lawoe ligt de desa Sajoetan (onderdistrict Parang). Hier ligt in een heilig graf, Krapjak geheeten, een zekere Raden Bagoes Panditâ Moestakim, leerling van een schoonzoon (begraven op den Goenoeng Gijânâ, een berg in Mangkoenegaran, dichtbij de Madioensche grens, zie boven blz. 11 b noot. 2) van den beroemden Soenan Tembajat, die in Zuid-Klatèn de bevolking tot den Islam bekeerde. In het gehucht Wadoek (desa Doerenan) ten noordoosten van Plaosan, ligt de tjikalbakal (stichter) van deze vestiging, een zekere Kjai Ageng Rânggâ Galih, begraven. Hij zou uit Bajat afkomstig zijn.

De bekkel (desahoofd) van Doerènan stamt af van een zekeren Pangéran Benâwâ, waarvan men niet meer weet dan, dat hij uit Padjang afkomstig was.

De naam Tembajat is ook bekend in het gehucht Koeloehan van de desa Djaboeng (Panèkan), daar is het graf van een zekeren Pangéran Tambajat. Maar helaas! wist niemand daar iets van hem te vertellen.¹⁾

Van een anderen heilige uit het begin het van Islam-tijdvak, die meer bekend is in Kedoe en Banjoemas, de wali Soenan Geseng²⁾ wordt een vaag verhaal verteld in het gehucht Lemi (desa Djadjar, onderdistrict Karangmâdjâ).

De „tjikalbakal” van dit gehucht was een zekere Krâmâdrânâ, die slechts één kind, een beeldschoone dochter, Njai Gendrâ geheeten, bezat, die alleen wilde trouwen met iemand „ingkang kapajoe ngan songsong sèrèt” d.i. dus iemand van

1) In dezelfde desa liggen begraven een Pangéran van Soemenep en een Pangéran van Tjerebon, waarschijnlijk vluchtelingen.

2) Zie over hem: Rinkes, De Heiligen van Java III (Tijdschr. Bat. Genootschap deel 53 blz. 269 e.v.).

hoogen rang. Die kwam dan op een goeden dag en was niemand anders dan Soenan Geseng ¹⁾, die onmiddellijk op haar verliefd werd en haar tot vrouw, nam, maar haar na eenigen tijd weer verliet, met de opdracht, dat zijn nakomelingen zijn graf in de taman van Madioen waar een landéjan (schacht) van zijn heilige lans Djeroek zou te vinden zijn, moesten vereeren. Eenigen tijd daarna kreeg Njai Gendrā een zoon, die Tjitradjā genoemd werd. ²⁾ Deze lans is in de bekende vrije desa Taman ter hoofdplaats Madioen niet bekend. Wel bevindt zich daar een heilige lans Kjai Sidem Kajon, die oorspronkelijk afkomstig zou zijn van Soenan Koemboel, een hier onbekende figuur. De lans hoort thuis op het graf van Pangeran Rānggā Ariā Prawirādingrat, die in den Javaoorlog Regent van Madioen was.

In het zoeevengenoemde Wadoek wees men ons nog een ander graf aan, namelijk dat van Raden Rānggā

Galih Tirtākoesoemā, die, naar in die desa verteld wordt, Boepati van Magetan geweest moet zijn. Wellicht was zijn Patih een zekere Raden Prawirātirtā, ook wel Kjai Patih Polangdjiwā genoemd.

In welken tijd deze Regent geleefd heeft is ons niet bekend.

Evenmin weten wij iets van een Regent, die Jāsānegārā heette en in de desa Tambran op de hoofdplaats Magetan begraven ligt.

Dit is alles wat wij aan gegevens uit de periode van 1518 tot 1755 van Magetan konden verzamelen.

Madioen, 26 Aug. 1938.

(wordt vervolgd).

¹⁾ Niemand in de desa weet wie Soenan Geseng is.

²⁾ Soenan Geseng heette in zijn jonge jaren Tjākrādjā, de naam, die hij later, op last van Soenan Kalidjāgā, aan zijn zoon geeft (Rinkes t. a. p. blz. 280-282).

DE BEELDEN VAN BELAHAN

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Tot de minst bezochte oudheden van Java behoort die bij het gehucht Belahan van de desa Wonosoeno, gelegen op de oostelijke helling van den Penanggoengan en slechts te voet te bereiken vanuit de plaats Kepoeloengan op den grooten weg van Porong naar Malang.

Misschien heeft de wandeling onder schaduwlooze kapok-boomen, langs monotone riettuinen en over puntige rivierkeien daar schuld aan, misschien de afwezigheid van waarlijk grootsche bouwwerken. Voor hen echter, die de twee fraaie spuerbeelden ter plaatse en het van Belahan afkomstige Wisnu-beeld in het museum te Modjokerto hebben gezien, kan er weinig twijfel bestaan, dat de nog aanwezige resten eenmaal tot een heiligdom van de eerste orde moeten hebben behoord. En hij zal er dankbaar voor zijn dat hun bruikbaarheid voor de omwonende bevolking — een badplaats om het vee in te baden en poorten om in te schuilen — hen voor ondergang heeft behoed, hoezeer het hem ook onmogelijk is zich met hun hulp alléén een scherp omlijnd beeld van den oorspronkelijken toestand te vormen.

In zijn voor kort verschenen academisch proefschrift heeft Dr. J. V. De Bruyn ons echter hoogst belangrijke gegevens met betrekking tot dien oorspronkelijken toestand verschaft.¹⁾

Deze gegevens ontleende de auteur aan een door hem ontdekt handschrift van den schilder H. N. Sieburgh, die van 1837 tot 1842 op Java een reeks van schilderijen en teekeningen van oudheden vervaardigde en daarbij ook op vaar-

dige wijze de pen bleek te kunnen voeren.

In het bijzonder zijn zij belangrijk, omdat het eenige oude bericht, dat wij over de oudheden te Belahan bezitten en dat van den bekenden Domis afkomstig is, uitmunt door onduidelijkheid en practisch onbruikbaar moet worden genoemd.²⁾

Thans, honderd jaren na het bezoek van Sieburgh, blijken van drie boven elkaar op een berghelling gelegen ommuurde erven met hun poorten en vijf bouwwerken, twee badplaatsen en een afzonderlijk bouwwerkje, alsmede een gemetselde waterleiding — zooals Sieburgh dat alles nog gezien heeft — nog slechts over te zijn: één badplaats en twee poorten.³⁾

Gelukkigerwijze is er reden te veronderstellen, dat de plaats gehad hebbende afbraak van muren en andere bouwdeelen zich niet tot in den grond uitstreckte, zooals het geval pleegt te zijn indien fabrieken, spoorwegen of straatwegen in de nabijheid gevonden worden. Dus mogen wij ook veronderstellen, dat een systematische ontgraving van het terrein ons tenminste den oorspronkelijken opzet van het geheele complex zal weten te verraden en daarom kan het zijn nut hebben de aandacht op deze oudheid gevestigd te houden, waartoe ik in het onderstaande speciaal op het gebied der iconographie en geschiedenis enkele opmerkingen zou willen maken.

Alvorens dit echter te doen moge een kort overzicht worden gegeven van datgene, wat na de ontdekking der oud-

1) J. V. DE BRUYN, H. N. Sieburgh en zijn betekenis voor de Javaansche oudheidkunde. Leiden 1937. Bldz. 147 vlgg.

2) Zie N. J. KROM, Inleiding enz.² deel II, bldz. 40.

3) O. V. 1922, bldz. 101 vlg.; bldz. 4,7 vlg., Bijlage L en 1924 Bijlage M.

heid met betrekking tot haar oorspronkelijke bestemming en beteekenis bekend is geworden.

Het is Rouffaer geweest, die heeft aannemelijk gemaakt, dat het fraaie, vaak afgebeelde en thans in het museum te Modjokerto staande beeld van Wiṣṇu op Garuḍa niet, zooals men vroeger aannam, te Djolotoendo, doch te Belahan thuishoorde.

Tevens heeft hij de sindsdien algemeen overgenomen gissing gewaagd, dat het beeld een voorstelling zou zijn van Erlangga en dat de badplaats, waar het vandaan kwam, de bijzettingplaats was van dien volgens de laatste gegevens van 991 tot 1049 geleefd en van 1037 tot 1042 op den troon van het hereenigd Java gezeteld hebbenden vorst.¹⁾

Intusschen kan het ons in dat geval bevreemden, dat vroeger geen op een bijzetting betrekking hebbende vondsten, zooals een aschurn e.d.m. in de oudheid te Belahan zijn gedaan. Er schijnt echter in den aanvang van de 19e eeuw of reeds eerder in het basin van de badplaats gegraven te zijn en misschien is dat de reden dat daar door Verbeek geen aschurn werd aangetroffen.²⁾ Dat er niettemin ter plaatse gouden en andere waarschijnlijk met een bijzetting verband houdende voorwerpen moeten zijn verborgen geweest, werd nog betrekkelijk kort geleden door twee vondsten aangetoond.

De eerste vondst is in 1934 gedaan in de overblijfselen van een basin, dat op ± 25 m ten Noorden van de nog bestaande badplaats was gelegen, dat wil dus zeggen in het grootste der twee basins; tijdens Sieburghs bezoek was dit nog door hoge

muren omringd, zoo hoog zelfs, dat hij op grond daarvan veronderstelde dat het een vrouwenbad zou geweest zijn.³⁾ In het midden nu van dit uit drie deelen bestaande basin bevond zich toenmaals een pyramideachtig voorwerp, waaronder hij een sarcophaag veronderstelde; juist dáár was het dat in genoemd jaar door landbouwers een steenen kist van kubusvormig model en met diamantvormig deksel werd opgegraven, waarbij enkele gouden en andere kostbare voorwerpen tevoorschijn kwamen.⁴⁾

De tweede vondst is die van een beschreven gouden plaatje, in 1937 gedaan bij de schoonmaak van de kleinere, van nissen voorziene badplaats en op eenigen afstand daarvan.⁵⁾ Het lag los tusschen de steenen en schijnt verloren geraakt te zijn toen onbekenden, lang geleden, het depôt van deze oudheid hebben uitgegraven en weggevoerd.

Beide vondsten nu laten aan het gewijd karakter der badplaatsen geen enkelen twijfel meer.

Het kistje van de eerste vondst is gelijk aan die, welke eenige jaren geleden te Kalasan en Prambanan en nog onlangs in de oudheid te Songgoriti zijn opgegraven.⁶⁾

Het bevatte in ieder geval een tiental halfedelsteenen van groene, violette en witte kleur, benevens een metalen plaatje van ongeveer 10 cm hoogte en bestaande uit een aan elkaar gehechte zilveren en gouden helft, in drijfwerk de voorstelling van een op een lotuskussen staande godheid vertoonende. (Figuur 6) De handen worden voor het middel gehouden in een mudrā, die ons speciaal van bijzettingen beelden bekend is.

Daar de linkerborst van de figuur

1) ROUFFAER in N. B. G. 1909, bldz. 183 vlg. Zie ook KROM in T. B. G. LVI (1914), bldz. 442 vlgg.

2) VERBEEK in V. B. G. XLVI (1891), bldz. 303 no. 625.

3) Zie DE BRUYN, o. c., bldz. 152. De Bruyn spreekt op deze plaats van drie badplaatsen, door Sieburgh aangetroffen — uit den tekst volgt echter dat deze er slechts twee zag. Dit moet een lapsus zijn.

4) Zie Jaarboek van het Kon. Bat. Gen. deel III (1936), bldz. 192 vlg., no's 6085 — 6087.

5) Zie Oudheidkundig Verslag 1937, bldz. 29 onder Wonosoenojo.

6) Zie Jaarboek Kon. Bat. Gen. IV (1937), bldz. 162, no. 6191, 6192; V (1938), bldz. 110, no. 6251-6257.

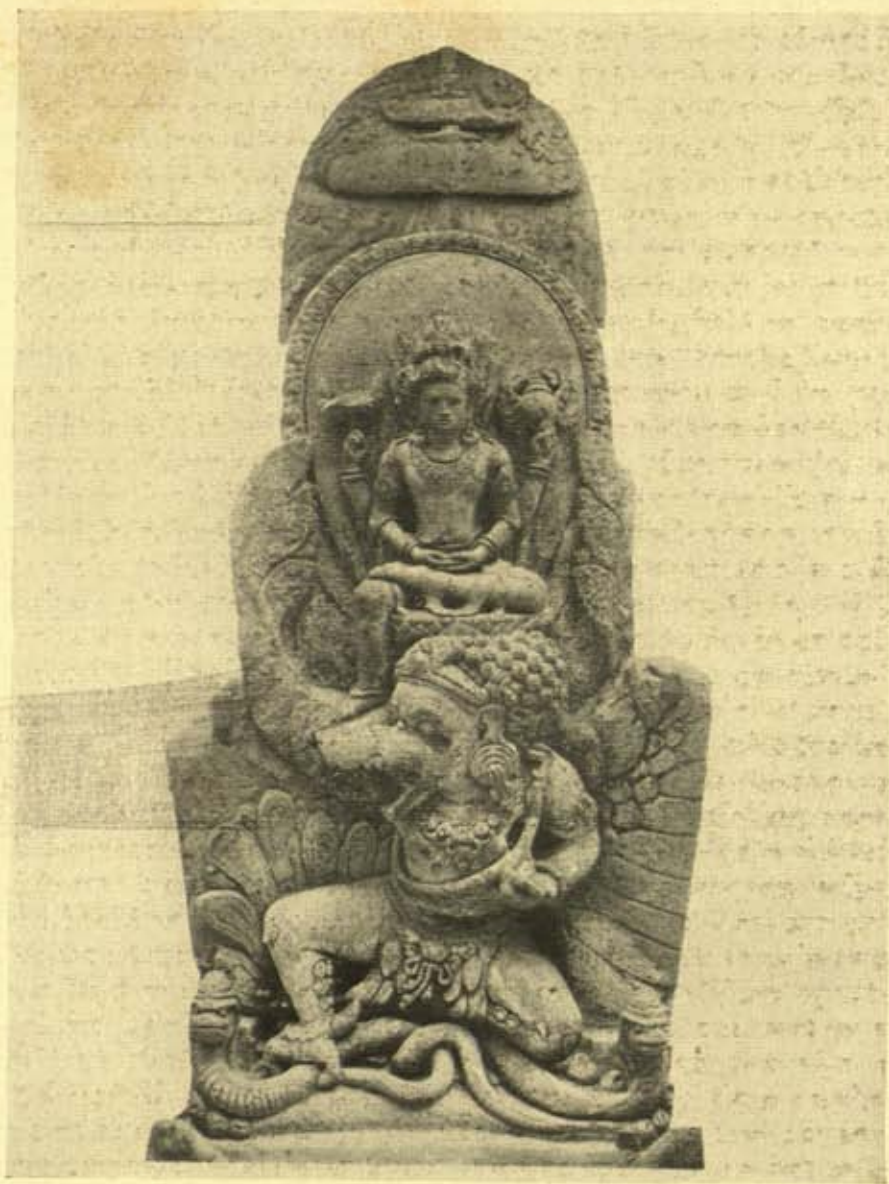

Fig. 1. Wiṣṇu van Belahan (Museum Modjokerto) met opzetstuk (Museum Batavia). Gemonteerde foto.

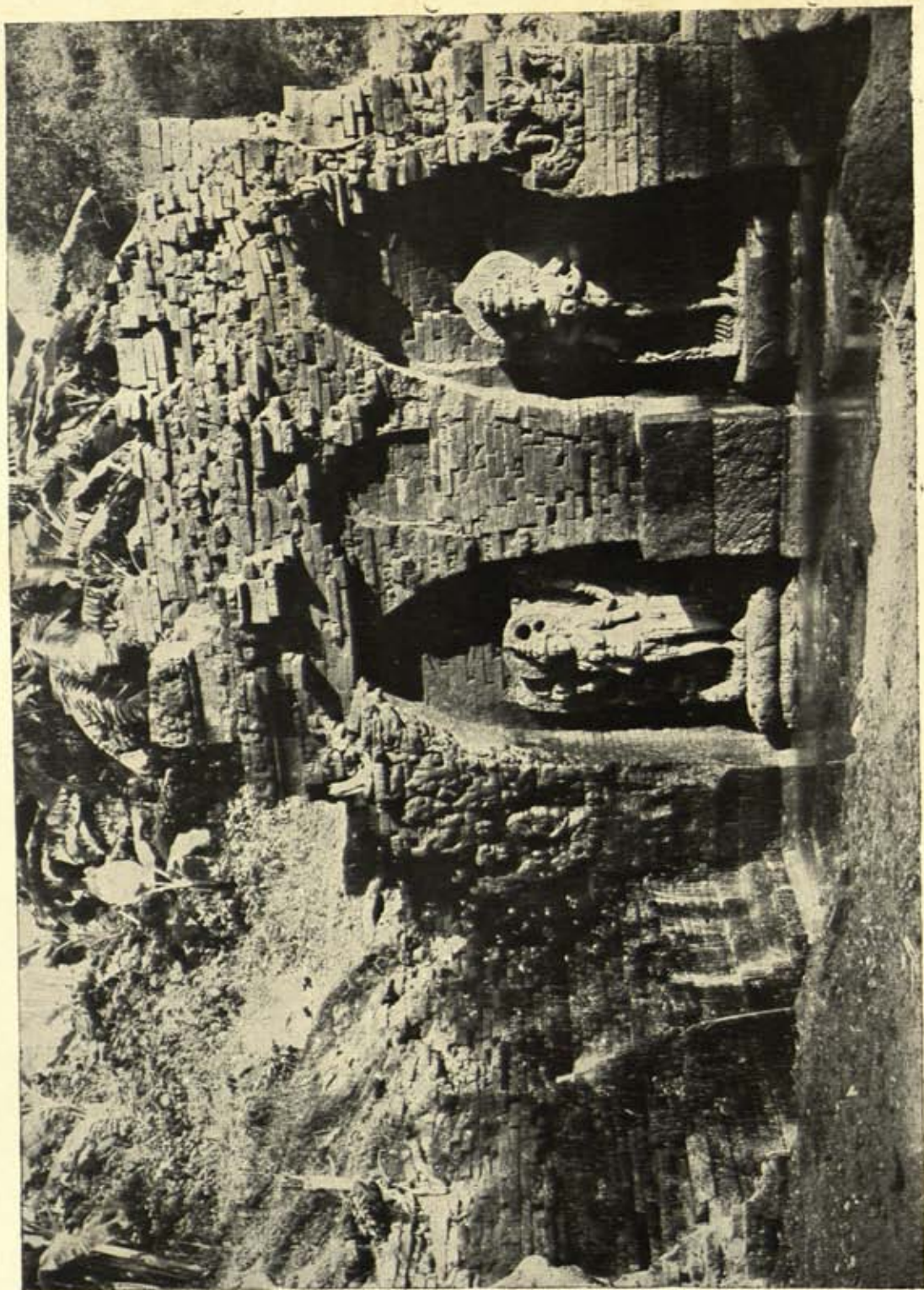

Fig. 2. Aanzicht van de kleine badplaats te Belahan na het onderzoek en gedeeltelijk herstel in 1923.

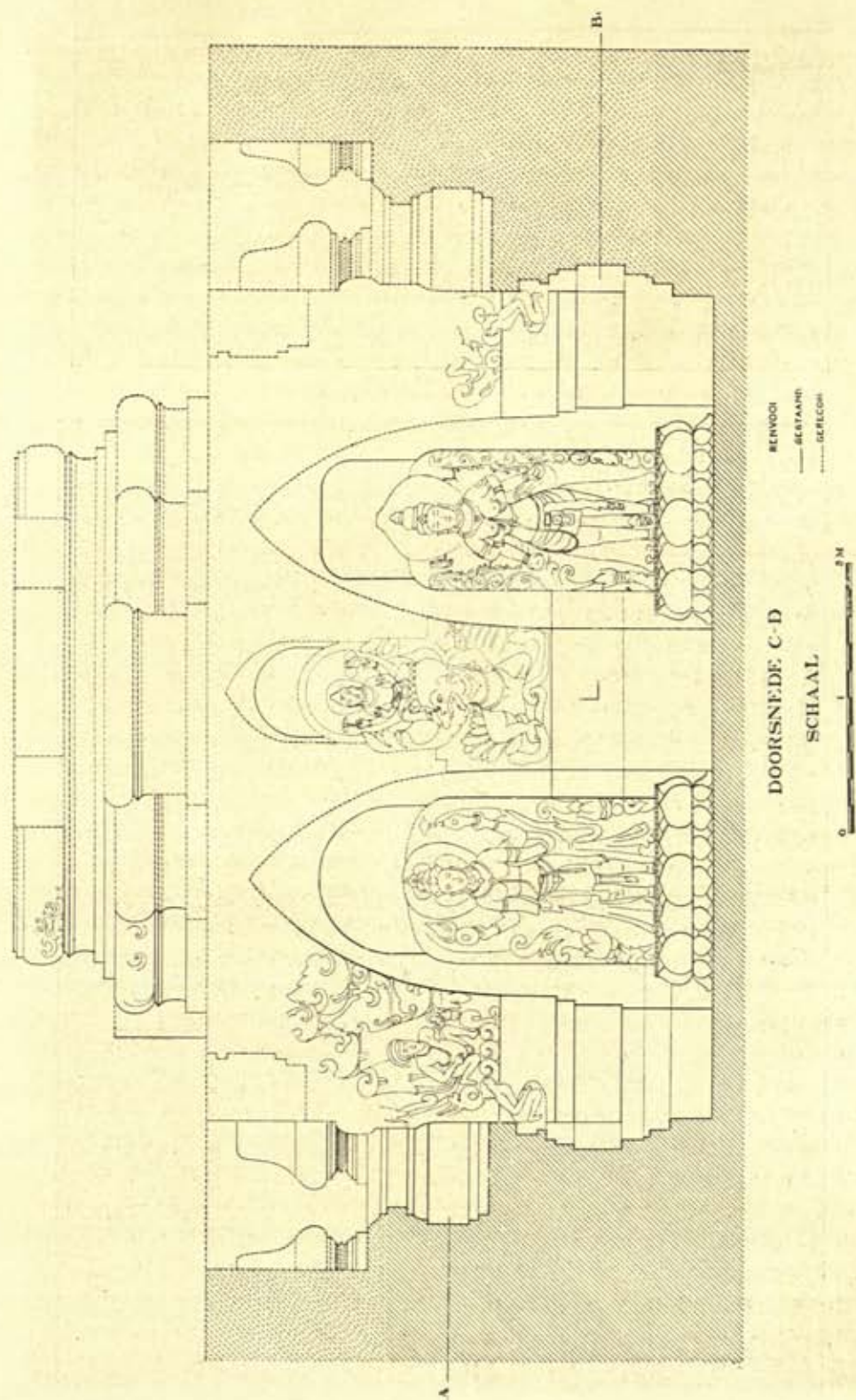

Fig. 3. Aanzicht van de kleine badplaats te Belahan. Het Wisnu-beeld van Modjokerto ingetekend.

Fig 4. Zuidelijk spuierbeeld te Belahan met opzetstuk.

Fig. 5. Noordelijk spuiërbeeld te Belahan met opzetstuk.

Fig. 6. Goud-zilveren plaatje van Belahan. Mus. Batavia. Hoog 10.5 cm.

Fig. 7. Steenen Çiwa-beeld. Van Belahan? Mus. Batavia, Hoog 139 cm.

Fig. 8. Steen met chronogram in beeld. Belahan.

schijnbaar groter is dan de rechter heeft Dr. Bosch vermoed, dat de godheid een zoogenaamde *ardhanārī* zou voorstellen, d.w.z. een voor de rechterhelft mannelijk, voor de linkerhelft vrouwelijk wezen. Mijns inziens is de *bhangga*, buiging van het lichaam schuld aan een gezichtsbedrog; meer uitstekend of gewelfder is de linkerborst in werkelijkheid niet.

Ook heeft bovengenoemde geleerde in de figuur een *Harihara* gezien, doch helaas verzuimd te vermelden op welke gronden hij er zulke een combinatie van *Āiwa* en *Wiṣṇu* in meent te moeten herkennen.¹⁾ Misschien was dit het feit, dat de figuur door de scheiding der metalen in een gouden en zilveren helft wordt verdeeld. Hoewel ook ik vermoed dat deze scheiding zin heeft, is het mij niet bekend of zij, in metalen uitgedrukt, op de goden *Āiwa* en *Wiṣṇu* betrekking kan hebben. Onmogelijk acht ik zulks echter geenszins, daar de kleur der *āiwa*-helft van een *Harihara* wit en die van de *waiṣṇawa*-helft geel is.

Hoewel het wel meer voorkomt, dat op gouden plaatjes dergelijke godenfiguren worden aangetroffen (zij het dan ook meestal slechts in het metaal gegraveerd) en dit feit opzichzelf geen enkel verband met den persoon van een bijgezetten vorst doet veronderstellen, is er toch iets, waardoor deze afbeelding van de gebruikelijke afwijkt. Dat is de kennelijke bijzettingshandhouding met opgestoken duim, welke wij in verband mogen brengen met de verlossing van de ziel uit

de aardsche sfeer en hare opgang in de hoogere, hemelsche sferen der goden. En dit zou dan weer pleiten voor de juistheid van de opvatting, welke naar aanleiding van de vondst in de dagbladen is geopperd, namelijk dat de figuur een afbeelding zou bedoelen te zijn van, tenminste een toespeling op een bijgezetten vorst. Of deze vorst *Erlangga* was hangt af van de vraag of de oudheid te *Belahan* terecht met dien koning in verband is gebracht²⁾.

De tweede vondst zou nog belangrijker kunnen zijn dan zij reeds is indien het gelukt ware het schrift, dat op het gouden plaatje voorkomt, bevredigend te ontcijferen. Daaraan ontbreekt echter nog veel en de woorden, die er thans van gelezen worden en die luiden: „*lālat curukan wi(taya)tahli (bharyā)na-dačāryā*” verschaffen weinig zin. Toch is ook deze vondst niet zonder belang, daar de schriftsoort aantoonde, dat wij ons inderdaad in den tijd van *Erlangga* moeten bevinden; zij is volkomen identiek met die van ons bekende oorkonden van dien vorst.

Alles bijeengenomen hebben dus beide vondsten *Rouffaer's* veronderstelling, dat de oudheid te *Belahan* met de bijzetting van een vorst te maken heeft gehad, kunnen versterken en zelfs aannemelijk kunnen maken, dat die vorst inderdaad *Erlangga* zou geweest zijn.

Brengen wij ons hierbij dan nog de poging in herinnering, door mij aange-

1) Jaarboek Kon. Bat. Gen. III, bldz. 192/193.

2) O.a. Soerabajaasch Handelsblad van 2 Juli 1934. — Ik neem hier de gelegenheid waar om een kleine aanvulling te geven op mijn opmerkingen naar aanleiding van no. 6363 der archaeologische verzameling van het Kon. Bataviaasch Genootschap in Jaarboek 1938. Ik wees daar terloops op het feit, dat het ornament van bedoeld bronzen beeld, door Ir. Moens in den tijd van *Pūrṇawarman* van *Tārumānagara* (4e-5e eeuw) geplaatst en afgebeeld in T.B.G. LXXXVII t.o. pag. 446/447, ook wel elders gevonden wordt. Een duidelijk voorbeeld daarvan is het goudzilveren plaatje van *Belahan*: daar vinden wij geheel dezelfde bloemrozetten in den haartooi en aan de armbanden als welke bedoeld brons kenmerken. Meer nog, in de

ooren worden dezelfde zware gladde oorringen gedragen, die bij no. 6363 de aandacht trekken, terwijl ook de haartooi volgens hetzelfde principe is opgemaakt. Zien wij ten slotte nog, dat de aanduiding der kleedplooien geheel als bij no. 6363 door sterke reliefwerking opvalt, dan moeten wij rekening gaan houden met het feit, dat juist in *Erlangga's* tijd de cultuur van West-Java een opleving heeft gekend. Ik zou, bij zulke geringe overeenkomsten met Indische stijlen uit de 4e en 5e eeuw, doch zulke sterke trekken van verwantschap met het plaatje van *Belahan* uit de 11e eeuw, dan ook eerder willen veronderstellen, dat no. 6363 uit de periode van koning *Jayabhūpati* van *Suṇḍa* dateert.

wend om de voorstelling op den bij de kleine badplaats gevonden geornamenteerden, doch onbeschreven oorkondesteen (*Figuur 8*) te verklaren, welke poging de overtuiging opleverde, dat zij een chronogram in beeld bevatte, die het jaar 1049 aangeeft (een jaar, dat zeer wel als dat van Erlangga's dood zou kunnen dienen ¹⁾), dan is er geen reden meer om overdreven voorzichtig te zijn en kunnen wij Rouffaer's hypothese nog immer als werkhypothese blijven gebruiken, zool niet bewezen achten.

Thans dan nog iets over twee andere vondsten, weliswaar niet van voorwerpen, welke geheel nieuw en onbekend uit den grond te voorschijn zijn gekomen, maar dan toch vondsten in dien zin, dat enkele reeds lang bekende voorwerpen, doch van onbekende herkomst, in drie gevallen met zekerheid en in een geval met groote waarschijnlijkheid als tot de oudheid van Belahan behoorend kunnen worden aangemerkt.

Bij mijn bezoeken aan Belahan trof mij telkenmale de eigenaardige beëindiging der achterstukken van de twee aldaar nog staande spuiersbeelden als iets onwaarschijns. (*Figuur 2*)

Bezichtiging van de hier gereproduceerde foto's laat zien wat ik bedoel — de achterstukken zijn aan den bovenkant als het ware met een mes afgesneden, dwars door het ornament heen. (*Figuur 4 en 5*)

Nu is het natuurlijk denkbaar dat iemand dit zou hebben gedaan, toen de badplaats reeds tot een ruïne was geworden, doch waarschijnlijk is zulks toch ook weer niet. Wat zou men er aan gehad hebben bij zulk een overvloed van steenen met groote zorgvuldigheid het bovenste deel van het achterstuk van een beeld zoo zuiver af te kappen?

Dat die eigenaardige beëindiging der achterstukken niet de oorspronkelijke

kan zijn, was ook De Haan opgevallen en blijkt, behalve uit bovengenoemde eigenaardigheid, nog uit het feit, dat de achterwand van de nis, waarin de beelden thans weer zijn opgesteld, duidelijk een indieping laat zien, welke slechts gedeeltelijk door het beeld wordt gevuld en daarboven nog doorloopt. (*Figuur 3*) Deze indieping is bij beide nissen niet geheel gelijk; zegt zij dat het achterstuk van het zuidelijke beeld boogvormig verliep, dat van het noordelijke beeld zou een meer vierkanten vorm gehad moeten hebben.

Tenslotte viel het mij op, dat zich geheel hetzelfde voordoet bij de nis, waarin zich eenmaal het thans te Modjokerto staande Wiṣṇu-beeld moet hebben bevonden. Ook daar loopt bedoelde indieping hooger door dan de bovenkant van het beeld.

Toen ik tenslotte constateerde, dat zich in den bovenkant van het achterstuk van een der beelden een gat bevond, waarin een pen gepast kan hebben, was het mij duidelijk, dat oorspronkelijk alle drie de beelden van een „opzetstuk” moeten zijn voorzien geweest, welke opzetstukken echter, naar ik meende, wel verdwenen zouden zijn. De eerste conclusie was juist, de tweede niet.

Immers, spoedig herinnerde ik mij ergens twee wonderlijke, aan den bovenkant meer of minder boogvormig verloopende reliefplaten gezien te hebben, welke ongeveer den omvang zouden kunnen hebben van de vermiste „opzetstukken”. (*Figuur 4 en 5, boven*) Toen ik ter plaatse — in het Kroesenspark te Soerabaja — een en ander ging verifieeren, bleken de stukken aanwezig en aan alle eischen van „opzetstuk” der beelden van Belahan te voldoen ²⁾. Dat wil zeggen, van de twee spuiersbeelden; het opzetstuk van het Wiṣṇu-beeld bleef voorloopig zoek, totdat Ir. Th. A. Resink mij erop attent

¹⁾ Bijdragen 92 (1934), bldz. 196 vlgg.

²⁾ Zie de (onnauwkeurige) beschrijving door KNEBEL in O.R. 1907, bldz. 202, no. 9, 10, 11.

maakte in het museum te Batavia een soortgelijk stuk gezien te hebben. Hier was dank zij de hulp van den conservator verificatie gemakkelijk genoeg en leverde het verblijdende resultaat op, dat dit „opzetstuk” en de bovenkant van het beeld te Modjokerto nauwkeurig bleken te passen. ¹⁾

Het resultaat daarvan wordt thans in een gecomponeerde foto gegeven; gecomponeerd, aangezien het Bataviaasche stuk het museum niet mag verlaten en verzending van het beeld van Modjokerto naar Batavia niet wenschelijk is. (*Figuur 1*) Uiteraard is er echter zorg voor gedragen dat de schaal der vergrooing van beide foto's in beide gevallen gelijk is.

Een vondst staat echter zelden alleen en zoo was het ook hier. Het ornament, hetwelk op de „opzetstukken” voorkomt, bracht mij weder op het spoor van een ander beeld, doch alvorens daarover nadere mededeelingen te doen, wil ik de stukken eerst nauwkeurig bekijken, welk onderzoek zij alleszins waard zullen blijken te zijn.

Reeds onmiddellijk valt het op, dat zij alle drie met elkaar overeenkomen in het feit, dat zij een dubbele pajoeng en-relief vertoonen, welke aan de uiteinden een opwippend, antefix-achtig sieraad draagt en de bovenste waarvan met een hoogen, op een lotusbloem geplaatsten lingga is bekroond.

Een dier drie dubbele pajoengs is daarenboven aan de onderzijde behangen met parelguirlanden en kwasten, welke tooi de beide andere missen — het is die van het zuidelijke beeld, dat rechts van het middenbeeld stond.

Daar staat echter tegenover, dat onder de pajoeng van het noordelijke beeld een uit een lotusbloem opbloeiende lo-

tusplant is afgebeeld, terwijl aan weerszijden daarvan zich twee radvormige, van een rand voorziene bloemen (?) bevinden.

De pajoeng van het middelste beeld is verreweg het minst versierd.

Voorts dient te worden opgemerkt, dat zich rondom de pajoengs van alle drie de achterstukken wolkenmotieven met nevelslierten bevinden, waaruit, bij het noordelijke beeld overvloedig, bij de overige in veel mindere mate, bloemen ontspruiten; soms wekken deze den indruk een kembang spatoe te zijn.

Tenslotte moet ik er de aandacht op vestigen, dat er zich bij het zuidelijke beeld een merkwaardigheid voordoet. Daar ziet men namelijk links-boven uit de wolkenmotieven twee handen tevoorschijn komen, welker polsen dicht bij elkaar gehouden zijn, doch die overigens van elkaar zijn gestrekt. Daar zich tusschen en onder die handen een menigte van kleine bloemen bevindt, meen ik dat een en ander een paar godenhanden voorstelt, welke over de daaronder opgestelde godin of vorstin bloemen uitstorten — een gebruikelijke voorstelling in de literatuur, doch welke in de beeldende kunst, voorzoover mij bekend, slechts hier op deze beknopte wijze is uitgedrukt. Wel kennen wij bloemenstrooiende hemelsche brahmanen en goden boven de poorten van den hoofdtempel te Prambanan en elders, doch daar is steeds de hemeling geheel of voor het grootste gedeelte uitgebeeld, nimmer de handen alleen. ²⁾

Het is niet zeer bezwaarlijk de betekenis van deze „opzetstukken” te vermoeden — dat zij een beteekenis moeten hebben gehad kan reeds blijken uit het feit, dat zij niet zonder meer verlengstukken van de bestaande achterstukken zijn, noodig, omdat bijvoorbeeld geen

¹⁾ Catalogus GROENEVELDT, bldz. 130 vlg., no. 437. Het opzetstuk zet zich beneden het op *Figuur 1* zichtbare gedeelte voort en heeft daar een indieping, waarin het aureool van het beeld past. Het stuk rustte dus met den bovenrand dier indieping op het beeld

en was tusschen aureool en muur gekneld. Of er zich aan de achterzijde een pen bevindt, welke in de muur was ingelaten, kon niet worden nagegaan, daar het stuk thans in den museumwand is ingemetseld.

²⁾ Zie bv. O. V. 1922, fig. 1 tegenover bldz. 48.

steen van voldoende afmetingen voorhanden was om het beeld met het achterstuk uit te hakken. Immers, de „opzetstukken” zijn als op zichzelf staande stukken behandeld — hun vorm wijkt van dien van het eigenlijke achterstuk af, waarboven zij als werkelijke opzetstukken van geringeren omvang uitsteken, terwijl hun eigenlijk ornament niet met dat van het achterstuk samenhangt of eruit voortvloeit (zie vooral *Figuur 4*). Het eenvoudigste lijkt het mij te veronderstellen, dat het eigenlijk niet anders waren dan wat zij willen voorstellen: pajoengs. Pajoengs, die men uit hoofde van de voorhanden ruimte of om andere redenen niet en ronde-bosse doch en relief heeft uitgebeeld. Of deze oplossing aesthetisch bevredigend genoemd kan worden zal wel door velen worden betwijfeld, hoezeer de bewerking ook redenen kan geven tot bewondering.

Intusschen wil ik nog even de aandacht vestigen op het eigenaardige en zeldzame wolkenmotief, dat op de drie „opzetstukken” voorkomt; het is daarom belangrijk, omdat wij het zullen dienen te beschouwen als behorend tot den stijl der beelden, waarboven het is aangebracht.

Dit wolkenmotief nu bestaat uit een volkachtige krul, aan de achterzijde waarvan zich als het ware nevelslierten bevinden. Wij treffen het eveneens aan op den boven vermelden steen met chronogram, welke bij de kleine badplaats is gevonden en die het jaar 1049 zou moeten voorstellen.¹⁾ (*Figuur 8*) Waar wij dat motief voorts buiten Belahan op Java — met één uitzondering — nimmer meer aantreffen, daar

dienen wij het wel te beschouwen als een kenmerk van den kunststijl van dit heiligdom en kunnen wij het, omgekeerd, gebruiken als een aanduiding dat stukken, waaraan het gevonden wordt, eveneens tot deze oudheid behoord zouden kunnen hebben.

Zooals gezegd is er één stuk bekend, waaraan het nog voorkomt, en wel een volkomen gaaf stuk. Het is nummer 57 der Archaeologische Verzameling van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, een steenen beeld, bestaande uit een door leeuwachtige monsters gedragen voetplaat, waarop een zeer lage, van één rij bloembladen voorziene lotus ligt, die tot voetstuk dient van een staande mannelijke, twee-armige figuur, voorzien van een prabhāmaṇḍala en staande tegen een aan de bovenzijde puntig toeloopend achterstuk.²⁾ (*Figuur 7*) De afgebeelde godheid is kennelijk Ćiwa, daar zij vóór tegen den haartooi een doodshoofd vertoont, waaronder een maansikkel is gelegen. Verder Ćiwa-attributen ontbreken in de handen, daar deze een bijzettingsmudrā vormen. Wel bezit de godheid een slang als upawīta, hetgeen eventueel als Ćiwa-attribuut zou kunnen worden aangemerkt.

Tegen het achterstuk, ter hoogte van de schouders, vinden wij nu juist zulke wolkenmotieven met nevelslierten en bloemen aangebracht, als wij boven als typisch voor den stijl van Belahan hebben leeren kennen.

Ik ben dan ook van meening, dat wij met eenig recht de werkhypothese kunnen opstellen, dat dit stuk van die plaats afkomstig is; de herkomst uit dezelfde voormalige collectie Scheepmaker te

1) Ik maak van deze gelegenheid gebruik om een kleine correctie aan te brengen op mijn in Bijdragen 92, bldz. 196 vlgg. gegeven opvatting dier motieven. Daar meende ik er namelijk vlammotieven in te moeten zien, waardoor ik een oogenblik in het voorwerp, waaromheen zij voorkomen, de uitbeelding van een zon en niet van een in het chronogram passende maan dacht te moeten herkennen. Vergelijking van deze elders in de Oudjavaansche kunst niet voorkomende motieven met de van Balische schilderijen en reliefs

bekende wolkenkrullen in het luchtruim — o. a. ook voorkomende op het bij KROM, Inleiding², deel III, op plaat 105 afgebeelde relief van Bali — heeft mij sindsdien tot de overtuiging gebracht, dat ook hier wolken en geen vlammen waren bedoeld. Overigens kan deze vergelijking een dieperen zin verkrijgen, indien men daarbij mijn in Oudheden van Bali I, bldz. 149 gegeven opmerkingen omtrent het Balisch karakter van de Belahan-nissen in de herinnering roept.

2) Catalogus GROENEVELDT, bldz. 26 vlg., no. 57.

Soerabaja, waarin zich ook het „opzetstuk” van den Wiṣṇu van Modjokerto bevond, pleit hiervoor.

Waar het beeld echter te Belahan zou gestaan kunnen hebben, is niet zoo gemakkelijk te gissen. De kleine badplaats komt niet in aanmerking, daar alle daartoe behorende beelden bekend zijn en een Ćiwa meer eigenaardig niet in een zoo uitgesproken Wiṣṇuitische omgeving thuishoort. Op grond van Sieburghs beschrijving kunnen wij echter nog twee bouwwerken in aanmerking doen komen.

Het eerste is de tjaṇḍi, welke op het bovenste der drie op de berghelling gelegen, ommuurde erven heeft gestaan, het tweede is het kleinere bouwwerkje, dat zich op een heuveltop boven de badplaats bevond. Mocht dit laatste bouwwerk in aanmerking komen, dan zou het beeld tijdens Sieburgh's bezoek reeds verdwenen zijn, daar hij spreekt van een „bidhuysje van dezelfde vorm als het graf” (het bouwwerkje zelve), „doch kleiner en dit biedt niets aan dan een zoo nauwe zitplaats, dat de t e p a (kluizenaar) daar onbewegelijk in moest blijven zitten”. Dit is dan wel de nis, waarvan Verbeek spreekt en die hij „klein en ledig” noemt. Blijkens Sieburgh's beschrijving was zij dan toch nog zoo groot, dat een mensch erin kon zitten, maar dat zij ons beeld zou hebben bevat, dat 139 cm hoog en 41 cm breed is, lijkt mij niet waarschijnlijk.

In ieder geval dienen wij echter rekening te houden met de mogelijkheid, dat dit fraaie beeld van Belahan afkomstig is. Mocht dit inderdaad het geval zijn, dan is het ongetwijfeld een portretbeeld geweest, iets, waarop de handhouding reeds wijzen kan. En dan kan het wel lastig iets anders hebben voorgesteld dan een Ćiwaitische apotheose van dien vorst, wiens Wiṣṇuitische vergoddelijkte

gedaante eveneens te Belahan werd gevonden: Erlangga. ¹⁾

Dit laatste is niet zonder beteekenis, omdat het Wiṣṇu-beeld, hetwelk zijn trekken zou hebben bewaard en dat in de kleine badplaats was opgesteld, een geheel hersteld fantasie-gelaat bezit, kunstiglijk aangebracht op de breuk, welke het gezicht eenmaal heeft ont-sierd. Daarentegen heeft ons beeld een volkomen ongeschonden gelaat. Reden te meer om de volle aandacht op dit beeld gevestigd te houden, opdat ons geen gegeven kan ontsnappen, dat een positieve dan wel negatieve beslissing kan brengen.

* *

Alvorens nu voorloopig van deze interessante en door de verbinding met niemand minder dan Erlangga hoogst belangrijke oudheid afscheid te nemen, wil ik nog even terugkeeren tot de persoon of personen, die er mede in verband kunnen worden gebracht.

Zooals reeds boven werd opgemerkt heeft Rouffaer in 1909 de gissing geopperd, dat de badplaats iets met Erlangga zou hebben uit te staan; reeds hij beschouwde het toenmaals nog slechts van een afteekening bekende, doch verloren geachte Wiṣṇu-beeld van de kleine badplaats als een portretbeeld van dien vorst. Krom sloot zich in 1914 geheel bij deze gissing aan. ²⁾

Daar wij voorts boven hebben gezien, dat sindsdien vonden zijn gedaan en opmerkingen gemaakt, welke Rouffaer's gissing nog weer aanmerkelijk kunnen versterken, is het niet onverantwoord om eens de consequenties uit deze veronderstelling te trekken en wel ten opzichte van de plaatsing en gedaante van bedoeld beeld, zoowel als die van de overige beelden.

Indien wij namelijk aannemen, dat

1) Ik wijs nog op de overeenkomst tusschen het steenen beeld en de voorstelling op het bovengenoemde goud-zilveren plaatje, welke overeenkomst vooral in de

handhouding tot uitdrukking komt. Vergelijk de figuren 6 en 7.

2) KROM in T. B. G. LVI (1914) bldz. 442 vlgg.

het Wiṣṇu-beeld een portretbeeld is, althans door den ontwerper van de badplaats rechtstreeks met den vorst in verband werd gebracht, dan gaat het niet aan om over de overige beelden het zwijgen te bewaren en net te doen alsof bovenbedoelde eigenaardigheid een toespeling zonder meer was, waarmede de verdere versiering van de badplaats niets te maken had. Integendeel, het is geheel in strijd met de Oudjavaansche opvattingen te achten, dat zulk een toespeling slechts in één onderdeel zou zijn gelegd, zonder dat men daaruit de volle consequenties zou hebben getrokken.

Met andere woorden, indien de ontwerper de bedoeling had — en daaraan willen wij dus thans niet meer twijfelen — om het Wiṣṇu-beeld als een portretbeeld of goddelijke repliek van den overleden Erlangga te beschouwen, dan moeten wij tevens aannemen, dat de beide andere beelden, die van de bij Wiṣṇu behorende godinnen Lakṣmī en Çrī, de aardsche gemalinnen van den vergoddelijkten vorst voorstelden. Dit is een sluitrede waarop het Oudjavaansche kraton-protocol geen uitzondering toelaat.

Maar als dat zoo is, dan bevreedt het ons, zooals ik elders reeds heb opgemerkt, dat de beelden dier gemalinnen zooveel grooter zijn dan dat van den vorst. Nemen wij namelijk aan den eenen kant aan, dat de eischen van het kraton-protocol zwaar genoeg wogen om ook in een bouwwerk als dit tot uitdrukking te worden gebracht, dan dienen wij daarin consequent te handelen en dus ook de verhouding van het Wiṣṇu-beeld tot de beelden der beide godinnen als door de werkelijkheid bepaald te beschouwen.

Hoe kunnen wij deze moeilijkheid oplossen?

Alvorens hiertoe een poging te doen dienen wij ons echter te realiseeren dat de moeilijkheid een dubbele is. In de eerste plaats blijken de gemalinnen van den vorst grooter dan de vorst zelve te zijn uitgebeeld, hetgeen in Oudjavaan-

sche kraton-taal beteekenen zou dat zij dynastiek gesproken van meer beteekenis waren, en in de tweede plaats blijken er twee gemalinnen te zijn, terwijl algemeen wordt aangenomen, dat Erlangga slechts één officieele echtgenoot bezat.

De tweede moeilijkheid voor een oogenblik terzijde latende en aannemende, dat de vorst inderdaad twee gemalinnen had, dienen wij dus te zoeken naar een aanduiding, dat die gemalinnen dynastiek van grooter beteekenis waren dan hun gemaal.

Gelukkig behoeven wij naar deze aanwijzing niet lang te zoeken. Wij weten allen, dat Erlangga de zoon was van een Balischen prins en niet van een regeerend koning van Java, zoodat hij uit hoofde van zijn dynastieke geboorte geen rechten kon laten gelden op den troon van dat eiland of eilandenrijk. Integendeel, alles wat wij van den levensloop van Erlangga weten wijst erop dat hij eerst door en tengevolge van de verhouding van schoonzoon tot den koning van Java op den troon is kunnen geraken. Met andere woorden, de verhouding van Erlangga tot zijn gemalinnen was, dynastiek gesproken, inderdaad geheel zooals zulks door de beelden wordt uitgedrukt.

Blijft echter het feit bestaan, dat na 1037 hij en niet een zijner gemalinnen de kroon van Java droeg. Deze verhouding is in zekeren zin in strijd met de eerste en zou haar eigenlijk moeten opheffen; de ontwerper van de badplaats heeft niettemin kans gezien zoowel de eene als de andere eigenschap tot uitdrukking te brengen door namelijk weliswaar Erlangga's beeld kleiner dan dat zijner gemalinnen te doen zijn (geringer geboorte), doch het veel hooger te plaatsen (grootere waardigheid). Hoogere plaatsing beteekent, zooals algemeen bekend is en nog immer in de Javaansche kraton-wereld wordt gevoeld, tevens hoogere waardigheid — niet noodzakelijk echter hoogere geboorte.

Blijft dan echter nog de moeilijkheid van het tweetal gemalinnen.

Ook deze moeilijkheid is, naar ik meen, niet onoverkomelijk.

Het zal den lezer bekend zijn, dat er in de oorkonden van Erlangga tot op die, waarin de stichting van de kluizenarij op den Poetjangan wordt vermeld (1041), geregeld en steeds onmiddellijk na de vermelding van den Rake Halu, den Koning, een vrouw als Mahāmantri i Hino wordt genoemd, geheeten Çri Sanggrāmawijayadharmmaprasādotung-gadewi.

Callenfels heeft gemeend de veronderstelling te moeten opperen, dat deze persoon de dochter van den koning was, welke tengevolge van een in de donkere dagen van Erlangga's leven afgelegde gelofte kluizenares zou zijn geworden, in stede van na haars vaders dood als kroonprinses den troon door haar gemaal te kunnen doen bekleeden.¹⁾ De identificatie van deze persoon met de uit de Javaansche traditie bekende Kili Soetji of Kili Kapoetjangan — dochter van den aan Erlangga gelijkgestellten koning Rēsi Gēntajoe en ongehuwde kluizenares — lag daarbij voor de hand en werd op het voetspoor van Rouffaer door genoemden geleerde aanvaard.²⁾ Hiermede acht Krom ook de merkwaardige verdwijning van bovengenoemden naam uit de oorkonden in overeenstemming, welke, zooals gezegd, plaats heeft te beginnen met die, waarin de koning de kluizenarij op den Poetjangan sticht en waarbij de dochter dus onmiddellijk betrokken zou geweest zijn.³⁾

Tegen deze redeneering, hoe vernuftig op zichzelf ook, meen ik echter het een en ander te moeten opmerken.

In de eerste plaats blijkt in de genoemde oorkonde uit niets, dat Erlangga de kluizenarij ten behoeve van zijn doch-

ter zou gesticht hebben. Integendeel, de afwezigheid van elke vermelding van een dochter of welke andere gebruiker van de te stichten kluizenarij ook maar, wijst er bij de opvallende uitvoerigheid van juist deze oorkonde mijns inziens op, dat zij voor algemeen gebruik bestemd was en niet voor een speciaal persoon.⁴⁾

Voorts acht ik het vreemd, dat de veronderstelde dochter, zóó zij al iets met genoemde kluizenarij te maken zou gehad hebben, juist in de oorkonde, welke daarover handelt, niet als Mahāmantri i Hino voorkomt, hoewel zij in alle voorgaande oorkonden onder dien titel en den naam Çri Sanggrāmawijaya had gepareerd. Immers, ook al zou zij reeds toen kluizenares geworden zijn — dus nog vóórdat de kluizenarij was gesticht — dan behoefde dat nog geen reden te zijn om zich in het geheel niet meer met staatszaken te bemoeien; wij hebben in latere oorkonden van Erlangga het bewijs van het tegendeel, daar deze vorst, onder een geestelijken titel, voortgaat met het uitvaardigen van edicten.

Als wij dan ook van 1023 (Erlangga's oudst bekende oorkonde) tot 1041 geregeld eene Sanggrāmawijaya als Mahāmantri i Hino tegenkomen en zij eerst door een ander blijkt te zijn vervangen op de stichtingsoorkonde van de genoemde kluizenarij en een jaar vóórdat Erlangga zelf in den geestelijken stand treedt, dan meen ik, dat er een betere verklaring voor dit verschijnsel kan gegeven worden dan haar kluizenares worden, namelijk de veronderstelling, dat Sanggrāmawijaya een der echtgenooten van den vorst was, die vóór 1041 zou zijn gestorven, waarna de koning, in rouw gedompeld, zich zijne in donkere dagen af-

1) VAN STEIN CALLENFELS in O. V. 1918, bldz. 40 vlg.

2) ROUFFAER in N. B. G. 1909, bldz. 182.

3) KROM, Hindoe-Javaansche Geschiedenis² bldz. 268 vlg.

4) Voor deze oorkonde, de zgn. Calcutta-oorkonde van Erlangga, zie men de vertaling door KERN in diens Verspreide Geschriften, deel VII, bldz. 83 vlg.

gelegde gelofte herinnerde en zoowel de kluizenarij op den Poetjangan stichtte als kort daarop zelf in den geestelijken stand trad.

Dat deze echtgenoot niet de hoofdvrouw kan geweest zijn, moge overigens blijken uit het afzonderlijk noemen van een Parameçwarī (hoofdechtgenoot) in één en dezelfde oorkonde met Sanggrāmawijaya als Mahāmantrī i Hino, zooals Krom reeds terecht heeft opgemerkt ¹⁾.

Ten slotte zij nog geconstateerd, dat bovenstaande veronderstelling allerm minst in strijd is met de eenige mededeeling, welke wij over Erlangga's huwelijk bezitten. In de Sanskrit-zijde van de Calcutta-oorkonde, waarin van dat huwelijk gesproken wordt, wordt slechts gezegd, dat koning Dharmmawangça hem riep „swasutāwiwāham” i.e. tot een huwelijk met zijn dochter(s); zoowel het enkelvoud als het meervoud is mogelijk ²⁾.

Wat er dan ook waar moge zijn van de traditie aangaande een kluizenares geworden dochter van den vorst, Kili Soetji geheeten, of van de veronderstelling, dat zij haar intrek zou hebben genomen in een door Erlangga op den Poetjangan gestichte kluizenarij, dit alles vindt geen onmiddellijken steun in de historische gegevens. Omgekeerd behoeft deze traditie zich echter evenmin te verzetten tegen de veronderstelling dat de Sanggrāmawijaya der oorkonden een van Erlangga's echtgenooten was, kort voor 1041 stierf en aldus de aanleiding werd tot 's vorsten inkeer tot geestelijke zaken.

1) KROM, Hindoe-Javaansche Geschiedenis², bldz. 268.

2) KERN, V.G. deel VII, bldz. 99, strophe 13.

3) Na het schrijven van bovenstaand artikel ontving schrijver het artikel van Prof. Dr. C. C. Berg in

Mocht in het bovenstaande eenige waarheid schuilen, dan zouden wij dus in de twee spuiersbeelden van de kleine badplaats te Belahan de twee echtgenooten van onzen vorst kunnen zien. Daarbij valt het op, dat er in hunne uitbeelding eenig verschil valt op te merken. De rechts van den vorst geplaatste, dus het hoogst in rang te achten godin draagt rijke parelguirlandes aan haar pajoeng, welke bij de linker figuur ontbreken. Daarentegen is de linker figuur grooter van postuur. Hoewel dit verschil in grootte zoo gering is, dat het uit een in werkelijkheid bestaan verschil in lichaamsgestalte zou kunnen worden verklaard — anders dus dan het verschil in grootte met het beeld van Erlangga zelf — blijft de mogelijkheid bestaan, dat ook hierin een toespeling op hare positie schuilen kan: de rechter, in plaatsing bevoorrechte figuur zou dan de Parameçwarī, 's konings hoofdvrouw, kunnen voorstellen, terwijl de lager geplaatste, doch in gestalte beteekenisvoller persoon de Mahāmantrī i Hino, Sanggrāmawijaya-dharmmaprasādotunggadewī zou kunnen verbeelden.

Ten slotte nog een vraag. Kan de achter deze laatste aangebrachte, uit een lotus kiemende lotusplant er misschien op wijzen, dat het juist deze van beide echtgenooten was, die haren ge-maal kinderen schonk? Wij hebben helaas geen historische gegevens, die een antwoord op deze vraag kunnen geven, doch waar nog enkele van Erlangga's oorkonden onuitgegeven zijn, mogen wij ook hierop de hoop niet opgeven. ³⁾

Bijdragen deel 97, waarin de bovenbehandelde familieverhouding wordt besproken. Voorzover hij kon nagaan eischen de door Dr. Berg gemaakte opmerkingen geen herziening van het bovenstaande.

1. Angkloengs

2. The Gamelan

3. Drums and Cymbals

4. Metallophones

5. Xylophone and Réjong

6. The leading players

7. „Simple“ and „differing“ players

8. The Seka Barong

9. The Barong and Actors

10. The Gamelan Barong

CHILDREN AND MUSIC IN BALI

BY

COLIN McPHEE.

To one who has newly arrived in Bali, the Balinese gamelan is a miracle of beautiful and complicated sound. The length of the musical compositions, their rich, polyphonic* texture, the amazing rhythms, the speed and ease with which the music is played, and above all the perfect unity of a large group, with no apparent leader and no musical script - all these details never fail to create astonishment and delighted bewilderment. What is the music? Who composed it? Is it written down? How is it learnt, remembered? Such questions enter the intelligent listener's mind when confronted with this strange phenomenon for the first time.

If all these questions are not completely answered in this paper, I think that at least some light may be thrown on them through the observations I have made on what might be called an experiment, although the word experiment, with its implications of control and conditioning, seems to me too cold a term for the experience.

Let me first state some necessary facts. Some six years ago I built a house in the village of Sajan (Gianjar), a simple place, about thirty kilometres from any large town. The people are peasants, poor enough, and spending their lives in a rather leisurely cultivation of ricefields and vegetable gardens. The caste system is lightly felt here, for there are only two or three in the village who have any pretensions to rank. The village itself is a comparatively new one, deriving

from the older village of Peliatan, where there was once a court. It has no cultural traditions of its own, and very few gamelans, which are, moreover, very poor. When I first came here no one could speak Malay; the village was chosen partly for its beautiful location and cool climate, and partly for its isolation and (it was at that time foolishly hoped) complete lack of anything which could possibly cause a tourist to stop his car, should he ever find his way there.

At that time there was very little musical activity in the village. The one big gamelan had been disorganized, owing to a combination of poverty, indifference, and the theft of the largest gong. The first two years, for various reasons I made little contact with the village. I did, however, buy a gamelan of the popular type, made up of xylophones, drums and percussion, and organized a *gandroeng* club. The *gandroeng* is a dancer, a young boy dressed in girl's dancing-costume, with whom it is customary for the men (and, in Sajan, women) among the onlookers to dance in turn, as they feel inclined. Although the performance has been exceedingly popular in different parts of Bali, in this case it was only a mediocre success.

I was then absent from Bali two years. On my return I decided to try to organize, for my own pleasure, a gamelan on a large scale. I managed to obtain from Peliatan a complete *semar pegoelingan* gamelan, with many instruments and a beautiful sonority. A *seka* was formed, that is, a "club" or group, bound together in the Balinese system through small deposits of money

* I use this word here intentionally, preferring to reserve the word heterophony for a more casual combining of parts than is generally found in the contemporary, well-rehearsed Balinese gamelan.

on entering, and fines for missed rehearsals. I then found teachers from different parts of the island, and the rehearsals began. The group, nearly all youths or newly married young men, took up this recreation with enthusiasm, and, although many had never played before, developed in a year's time a highly finished technic, together with a large repertoire. But that is another story.

The tale I have to relate here has to do with the children, the youngsters from six to eleven or so, who spend half their days in play, half in herding ducks in the ricefields, tending the placid but unpredictable water-buffaloes, cutting grass for fodder, or efficiently performing the other thousand and one tasks which fall to the lot of the *anak tjerik* or "small man". When one meets them on the road, they are shy and charming, like gentle, furtive little animals whose hearts beat in the alternating rhythms of confidence and timidity. Unobserved, they are lively enough, continually racing about full of malice and mischief. In the ricefields you may hear their sweet, childish voices lifted up in song; the words they sing would make your hair stand on end with their sophistication and bawdiness.

Their early life is based upon imitation of the elders; their play is partly reproduction in miniature of various adult activities, carried out with a careful regard for detail. They are enthusiastic patrons of the arts, and never seem to miss a musical or dramatic performance. One would think, on such occasions, that the performance was given almost entirely for their entertainment. Naked, they sit in the front rows in swarms, watching with intense interest every movement of the dancer or actor, and falling asleep against each other when the action drags. At dawn they may wander home to work or to sleep; it is up to them,

for discipline from the adults is mild to the extreme. Perhaps it is for this reason that they have from so early an age an unusual sense of responsibility, and are, on the whole, so exceptionally well-behaved.

At the present time, about two percent of the children in Sajan go through the inhibiting and disrupting influences of the district schools. The rest drift happily into adolescence with few cares other than the family ups-and-downs; they all know from birth how to look out for themselves in the complications of finance, and some of them will pick up reading and writing if they are of a studious frame of mind.

Now a gamelan on the scale of the one which I had organized had probably never been seen by most of the village children. The early rehearsals attracted them as honey draws ants. Some of them begged to try the instruments; others simply ran about, disturbing things with their noisy games. Little by little, as the novelty wore off, they melted away. But at odd times of the day, when the *seka* was not around, one began to hear sounds of drumming and the tinkle of metallophones coming forth from the pavillion where the gamelan was kept. The imitation was at times surprisingly good. The number of children who seemed to grow music-conscious increased. And then I had to put a stop to it, for the parchment of one of drums was mysteriously split; hammers got broken or mislaid; a cymbal disappeared.

The *seka* practised regularly every night, continually adding new pieces to their repertoire, which they got from the various musicians whom I invited to Sajan. One teacher would have a number of melodies and compositions new to this district; another would teach music which the *seka* was already familiar with, but with certain innovations in the figuration, accents and general

dynamics of the music. Every night, from seven till ten or so, the air was filled with the sweet sound of many metal-keyed instruments; the tense accents of the drums and the soft, vibrant voice of the gong seemed to penetrate to the very edges of the village. People from across the valley said they could hear the practising; it seemed to give them much pleasure.

In the meantime I forgot about the children. Two of them worked in the house, fetching grass for the rabbits, looking for leaves and roots to go into the daily curry, and lighting the lamps when dusk fell. Between these occupations they would sit down for brief intervals and hammer away at one instrument or another lying about the house. They also discovered for themselves that certain Balinese tunes could be played on the black keys of the piano. They had that lack of sustained concentration which one sees in small monkeys, doing one thing for five minutes with accute interest, only to grow bored suddenly, and dart to something else. But every now and again a musical phrase of extremely complicated rhythm would flash out from some instrument with unexpected accuracy and precocious virtuosity.

One had absolutely no idea of what went on in the inner life of these two children, what they were thinking or absorbing. In true Balinese fashion they were completely uncommunicative concerning their activities; at night they went home, in the morning they returned. What they did when not around the house was not withheld from motives of secretiveness; it simply did not occur to either of them to mention anything concerning themselves or anything which might be happening in the village.

Knowing this characteristic, I ought not to have been surprised, as I was, when startling proof was suddenly given

that a number of children had been for some time seriously engaged in an unusual occupation, one which invoked the aid of nothing less than the muses of music and drama. This was most unexpectedly brought to my consciousness at "galoengan", an important festival for the Balinese, which opens a month of festivity and daily amusement. From the distance, and with that gradual crescendo of noise which seemed to indicate a procession of sorts, I heard sounds of strange and animated music proceeding from along the road - the beating of drums, the clash of cymbals, the shrill notes of one metallophone and the pathetic accents of a cracked gong.

"What on earth . . . ?" I asked, and was told that it was the children's *sekabarong* making its first public appearance. I must first explain the *barong*, an exceedingly popular mythological animal, consisting of an animal mask and an elongated body covered with feathers or fibre*. It is danced by two men, and the mask is generally a stylized "lion", tiger or pig. The man in front controls the mask from within the body, snapping the moveable jaws with dramatic simulation of demoniac fury. The *barong* is highly sacred, and is generally kept in some temple; it appears most often during the *galoengan* season, when it issues forth, with gamelan, to play from door to door for small amounts of money. Sajan has its own *barong*, which is housed in one of the temples (the *poera dalem*), but for some reason or another it is seldom taken out.

So the children had made one of their own, an excellent imitation, with a body of straw, paper decorations, and an old mask. The "gamelan" was made up of

* Articles about the *barong* have appeared in Djâwâ from time to time, by different writers.

several odd instruments belonging to the village but not at the time in use. There were also several children with or without masks, who were "the actors", and ready to perform a drama, for a barong performance often precedes some play, in which the beast can figure during the denouement.

Following this triumphant and virgin appearance was an ever-increasing throng. I let it be known that I wished to engage a performance, and the crowd settled down in agreeable anticipation to witness the show. The audience included all types of village members; one noticed naked tots of two or three (very critical), fathers and mothers, delighted ancients.

The performance was quite astonishing. The gamelan played with great spirit, and the drumming, done by one of the older boys (aged eleven) was incredibly good in its imitation of the strong, dynamic accents, rapid and syncopated, which characterize this particular performance. The barong danced with terrifying gestures, fiercely snapping its jaws in rhythm to the music. When its dance was over, it retreated to the background, and the dramatic performance then began. The tale about to be enacted was known as Tjoepak*, the story of the adventures of two brothers - Tjoepak, the elder, selfish, lazy, boastful, gluttonous, cowardly, and Grantang, the younger, kind, wise, gentle but strong in battle. When spread out to the usual Balinese tempo this play can take some four or five hours to perform; the children had condensed it with unconscious art to a series of brief episodes which reduced the plot to its essence. Poor Grantang! dreadful Tjoepak! the coquettish saleswoman and the farmer who makes indecent advances

the beloved scene where Tjoepak makes a disgusting exhibition of himself, feasting in Gargantuan fashion on roast pig and all sorts of delicacies (the stage property is a small, empty basket), gasping, whining, belching and farting. The children perform the ribald moments with gusto, to the intense satisfaction of the youngest element in the audience. When it is all over I give them thirty-five chinese cash (five Dutch cents), which delights them; they have been taken seriously and engaged. Out they troup, followed by the crowd, to play at intervals along the road until they have reached the edge of the village.

Now it is obvious that the primary impulse for the children in organizing this seka was one of imitation of the older boys. As the barong in our village did not function, and had no gamelan of its own, I had, for my own purposes, my own gamelan learn the music used in a barong performance. It is intensely violent and melodramatic; its wild accents are intensely suggestive to the Balinese, and pregnant with imagined gestures or situations. Such music, after a silence long enough to be beyond the life of the children, was bound to stimulate them, become almost an obsession. Barongs they had seen, from nearby villages; the Tjoepak play they had also seen, either in shadow-play or by wandering actors; it only needed the musical example to set them in action. Naturally it was the impulse of two or three, those with a strong urge for some form of self-expression, which started the group; the others followed with varying degrees of intensity, while a few weak ones simply trailed along in order not to be left out. Strangely enough, it was in this children's performance, in their choice of situations and their naive interpretation of the various characters, that one felt one understood the essence of the play as one had not done before,

* See note 4, in *The Balinese Wajang Koelit and its Music*, by the author, published in Djâwâ, March, 1936, (p. 27).

and through this caught a more intimate glimpse of the Balinese character. The love for broad comedy, the sensual delight in being terrified by the supernatural, the gift for creating a vivid "general impression" (at the expense of a finished performance), and the actual genius for exuberant dramatic and musical expression - all these characteristics could be found in miniature during the performance of these children. The group played with this idea for some six months or so, adding to their repertoire and improving considerably; the drumming became more definite, and a couple of instruments were added. In witnessing one of these performances what was most impressing of all was the complete assurance with which everything was done. The musicians were grave, dignified - little men; when an actor suddenly grew self-conscious and lost his *élan* in an unreasonable access of shyness he was sternly reprimanded on the spot by members of the gamelan (Go on! you're rotten! what's the matter with you?), while the audience laughed at his unnecessary yielding to temperament.

The Balinese temper is made up of, among other things, sudden enthusiasms and as sudden reactions. I was not surprised then to hear, shortly afterwards, that the *seka barong* had suspended activities; they were, to use a word which one hears a hundred times a day, *med, bored, fed-up*.

It is now time to turn to the real object of this article - the deliberate organization on my part of this group into a regularly practising gamelan, and how they learned to play, when given a teacher and a gamelan of their own.

This also requires a short preface. In my work in Bali I had come across, in remote parts of the island, the use of a primitive bamboo instrument known as *angkloeng* *), which is today completely unknown in the central and

more thickly populated part of the island. Although the Gamelan Angkloeng is found in large numbers in every district, it is without *angkloeng*, and the people have no idea of the significance of its title. The tone of the old gamelans in which I still found these instruments in use had a delightful quality, owing to the addition of four of these *angkloengs*, as well as two other xylophones not employed elsewhere; the tuning of the scale was considerably different, and also lent a quite different colour to the music. I happened to have the opportunity to acquire one of these gamelans, which I rashly did, bringing it back to Sajan in the hopes of forming another *seka*. But I soon found out that all the eligible youths were members of the *seka* I had already formed. Older men were out of the question; they are too slow and inflexible to learn. The gamelan aroused great interest between the two children in the house, who soon, with several friends, were daily making music, trying the drums and other instruments, and improvising an ensemble. The *angkloengs*, however, they ignored as too, too strange and ridiculous.

It was on seeing the eagerness of these children to make music whenever they had free access to musical instruments that I had the idea of making a *seka* of children only. I had doubts as to their sense of responsibility in carrying the thing through; I had formerly tried to organize them into a group of *gènggong*-players (the *gènggong* is the Balinese mouth-harp, cut from the rib of the sugar-palmleaf, which the children love to play). I had spent much time in finding resonant *gènggongs*, which are rare, and then had supplied them with a teacher. A group of twenty-five had commenced, but they dwindled, lost interest, mislaid

* See The Gamelan Angkloeng in Bali by the author, published in Djāwā, September, 1937, (p. 322).

their gènggongs. I had then called them together, saying, "What is the matter? Are you m e d?" "Med!" they briefly shouted in chorus, and that was the end of that.

But these were the children who had created the seka barong with so much joy; and they were now a year older. I called them to the house and asked them if they would like to form a seka angkloeng; that if they did, I would let them have this gamelan, and would find a real teacher. The idea met with instant approval. A gamelan! a real gamelan of their own! They discussed it with excitement. Yes, they would learn. No, they wouldn't grow tired of it. They would practise every day; only give them a teacher! There were about fifteen of them; I said that the seka must include at least twenty-five, and that they must look for others. They found them.

Only three or four out of this group had ever tried to play a musical instrument other than, perhaps, a gènggong. I told them they might take the gamelan home to one of their houses, and there try it out for themselves for a while. In this way they could learn by themselves how to hold the hammers, how to strike the keys. The brightest ones would automatically take possession of the more difficult instruments. They bore off the gamelan with shouts of glee, and that evening I heard the sounds of wild and confused music arising in the distance. This went on every night for a week; I then left for Java and was gone a month.

When I returned, the first thing I did was to call the seka to the house, to see what had developed during my absence. I don't think I expected anything in particular, other than to see if the children had found the instruments of their preference, and perhaps learnt how to play them just enough to go through a simple tune. Every child knows from observation the fundamental

technic of playing a metallophone. You hold the hammer in the right hand, strike the key, and damp it with the left hand as you strike the next. At a slow speed it is simple enough, but at the modern Balinese tempo it requires considerable flexibility and quick thinking. The children also know from observation how to play the réjongs, four small, high-pitched gongs, in this case set in a horizontal frame; they also have some ideas concerning the technic of all the other instruments, with the exception of the angkloengs.

The children file in, carrying their instruments, set them down and arrange them in prescribed order. There is a little noisy quarrelling on the distribution of the hammers - which one belongs to which instruments, who gets the best - but finally there is silence. They look at each other gravely, catch each other's eye. An invisible signal is given, and with a seriousness of intention which is quite absurd in a group of such small children they proceed to play a complete and decidedly intricate composition, of considerable length, and filled with many rhythmic complications such as syncopations and shifting accents. All this is done with complete assurance, with style even. The music is polyphonic; there are at least four separate melodic lines, two of which are complex enough to worry a highly trained musician of the West. These children, however, play with admirable precision and accuracy; true, the tempo falters once or twice, and the drummer gets out, but the sonority is clear, and there are surprisingly few false notes. Changes of tempo are managed with complete ease, and an attempt is even made at contrast in the dynamics. They finally stop, with a well-controlled rallentando. I am about to speak, but before I can say anything they have started again. Another piece, a shorter one this time. And after that a third.

It appears that they could not wait for my return to call a teacher, but found one for themselves, the father of a friend from a nearby village, who belongs to a gamelan angkloeng. The pieces they have learned are not entirely new to them; the idiom is a familiar one, and the form is fairly simple. But there are technical details in it which require both practise and musicianship. What they have accomplished so far could only be done through love and determination, and a youthful precocity which is peculiarly Balinese. It is safe to say that their elders could not possibly give anything like such a performance under the same conditions.

It seems also that the seka is now firmly organized. A system of fines has been instituted; one chinese cash for being five minutes late, and more severe penalties for more serious delinquencies. They have hung their own *koel koel* or signal drum in a tree near their regular place of rehearsal (the big seka has also one), and they have elected a treasurer, and also a *klian seka*, the head of the seka. In short, there is to be no nonsense about this undertaking. I begin to notice personalities emerging from the group; we will discuss them later.

I have nothing to say to them but words of praise, which they accept with composure. After such an excellent beginning it is up to me to find their teacher without further loss of time. They demand a good one, one who knows plenty of new, modern pieces, saying that the seka *gènggong* lost interest because the teacher came from too nearby, and that his pieces were out of date. And so I promise to find them one from Selat, sixty kilometers to the east. I have had this in mind from the beginning, first of all because angkloengs are still employed there, and the children can thus learn their technic, and also because the gamelan

there has a wide repertoire of both very old and very new music.

A few days later I fetch the teacher from Selat. He is perhaps forty, shy, gentle, a man of few words, and rather alarmed at being brought so far from home to a completely strange district and equally strange situation. He has never taught a group of children, for a gamelan composed exclusively of children is unheard of; to be called to the house of a foreigner is stranger still. His nervousness, however, will wear off in a few days, and he will become very popular with both the children and the household.

The first rehearsal takes place after sundown, on the verandah of my house. The children have all assembled, and take up their instruments. The brightest ones are in the front row of metallophones which play the leading melody. I have already indicated the piece I would like them to study first. It is called *Djara n sirig*, prancing horse, and is one which I have already written down in detail when once in Selat. It consists of two movements, a first, at a moderate speed, in simple unison for everyone, but having two or three tricky syncopations. The second movement is quicker, and complicated - too complicated, I am afraid. Here the larger instruments play the melody, while the smaller ones play a very difficult figuration, a two-part arabesque in which each part is a continually syncopated, opposing rhythm of the other.

The method of the teacher is strange. He says nothing, does not even look at the children. Dreamily he plays through the first movement. He plays it again. He then plays the first phrase alone, with more emphasis. He now indicates that the children are to commence. Two or three make a tentative attempt, following him, and watching every movement. The phrase is repeated, and

they try again. Another joins in. Those instruments which do not play the melody are ignored for the moment, for the melody must be learned first; the players, however, tap the tune out to themselves, as they grow familiar with it. Bit by bit the children who are learning the melody go from phrase to phrase, forgetting, remembering, gaining assurance. The teacher remains silent, unless to point out a repeated mistake; generally he is gazing off into space. At the end of an hour, however, several can play through the whole melody, and it is a long, twisting one, continually returning to its beginning, but changing at the same time. The children, all of them, are using the utmost concentration. They surprise me with their seriousness and their patience. They are obviously impressed with themselves; they have a teacher, a gamelan; they are a seka. The less talented ones, however, are beginning to lose interest. They giggle, and pinch each other. It is time to stop. They all go home to eat, although those in the front row can hardly tear themselves away, and come racing back almost immediately to try things out for themselves. After an hour, all have returned, and practise is continued until almost ten. But it is now time to go home and sleep, and the rehearsal is declared over.

Let us pause for a moment, and examine the leading personalities of the group, those who are taking the lead, and who will form the backbone of the seka. The youngest of these is Kajoen, aged seven, who works in the house. He is shy and loveable, and at the same time remarkably independent. He goes about the house doing odd tasks which no one tells him to do, but which he thinks ought to be done. He has an exceptionally quick ear and a keen sense of rhythm. He has been sitting next to the teacher, watching every stroke of

the hammer, and listening with every show of complete absorption in what he is doing. He is the first to get the melody correct, and the teacher has already recognized him as the brightest of the group.

Loear*, perhaps a year older, is almost as quick. He also is a serious one, and runs Kajoen a close second in learning the melody. Loengsoer* is about nine; he hasn't the stamina of the first two, but is eager and willing, and also learns quickly. Kantin* is still older, rather grave and phlegmatic. He it was, however, who did such spirited drumming in the barong performances, although he is considered much slower than the other three. Kreteg, about ten, has gone to school, and is treasurer. Two new babies, one can hardly be five, have appeared tonight for the first time; surely they can't do much! But they take two of the smaller metallophones, and in a very few days I will find them doing complex figurations with complete ease. There are two large, older boys, perhaps fifteen. Their voices have changed, and they are rather overgrown. They have good-natured, rather simple expressions. They are late-comers in the seka, and have been given by the younger children the two easiest instruments in the whole gamelan to play. They are slow, and often make mistakes. The cymbals are given to Djati, aged eight. He is a lively, mischievous child, not too clever, but nevertheless intensely enjoying what he is doing. He was one of the actors in the former group, rather poor, as a matter of fact. The cymbals, however, seem to be his medium, and he takes delight in their continuous and animated clashing. Several children are sitting around rather vaguely. They are the

* Drawings by these children are reproduced in the paper by Jane Belo (Mrs. McPhee), "Balinese Children's Drawings" (Djawa, Sept. — Dec., 1937), which fills in another side of the picture I am attempting to create.

comparatively untalented ones, and the less appealing instruments are left for them to choose from. They have not yet quite made up their minds, but shift from one to another. They are the ones to grow bored the quickest, and start small scuffles during rehearsals. Their interest is decidedly intermittent and passive; they might be the first to drop out, but they have just enough desire to follow the stronger personalities. They are good enough for the secondary instruments.

The second rehearsal begins where they left off the preceding night. This time the front row can play the tune with some assurance, and the teacher can now turn to the secondary instruments. But I am anxious to try the angkloengs, which were my first reason for buying the gamelan. I first ask the seka to play their simplest piece that they learned while I was in Java. They do so; the teacher does not know it and so the seka teaches it to him. This is a simple matter, however, and after they have played it perhaps four times he already knows it. He can now teach them how to fit in the angkloengs. We get out the instruments, and the children are inclined to laugh at them, but they are interested at the same time. Kajoen and Loear, as the smartest children, are given two of the angkloengs; the teacher takes one, and gives the other to Lebah, the teacher of the big gamelan, a bright and musical young man, who, although he too has never seen an angkloeng before I took him to Selat, is willing to try.

Each angkloeng sounds one note of the scale in three octaves. The scale is, approximately; f-sharp, g-sharp, b and c-sharp. The angkloengs double the figuration of the small metallophones and the rejongs. F and c are always sounded simultaneously; g is often sounded with c, while b-flat must always be played by itself. As each angkloeng gives only one note of the

scale, the trick is to wait one's turn until the note comes round in the figuration, and then play it, giving the angkloeng a little jerk to rattle the bamboo tubes. * As the figuration is an uninterrupted flow of 16th-notes at a rapid speed, this seems to me a hopelessly impossible task. It doesn't seem so. The gamelan plays the piece once more, the teacher plays his note, Lebah joins in shortly afterwards, and before long the two children have started rather awkwardly to try to follow. They listen intently, with their heads cocked on one side, for their turn to play their notes. Kajoen suddenly gets the feeling for the instrument; he smiles, and starts playing with syncopations of his own. On they go, until the gong strikes the final note. The music stops, and everyone laughs and cheers. This is fun, and the angkloengs are not so silly after all! They practise the music for a time with angkloengs, and then return to the new music they are just learning.

Now Kajoen and Loear know, of course, the figuration to which they had tried their angkloengs inside out. They had practised it a month, and as the pattern is fixed, learnt one way only, it was not too difficult for them to succeed as well as they did on first attempt. Furthermore, each note in the figuration recurs in such a way as to create a definite rhythm of its own; thus with the angkloengs you have four different rhythms on the four different notes of the scale, which, when played together, keep up an unbroken succession of notes. Rhythm, and particularly highly syncopated rhythm thus forms the basis for this music.

The Balinese have not only a strong sense of rhythm, but a highly developed

* Many examples, which show in detail not only the technic of the angkloengs, but the general technic of the gamelan angkloeng are given in the author's paper on this gamelan in Bali.

feeling for polyrhythmic expression. The four-part angkloeng pattern is only one instance of this; intricate as it may seem to us, it is instinctive with the children, something that can be felt almost immediately. And, it seems to me, it is, before all, this sense of rhythm which makes these rehearsals "go", which makes these children coherent from the very beginning. And when the second night is over, I have a feeling that the seka is going to be a success.

The third night the teacher begins work on the second movement of the piece, the difficult one. It is a simple melody of eight measures, terminated by a gong-stroke, and repeated many times, with various dynamics and changing tempos — sometimes soft and calm, sometimes very loud and animated. The figuration, I am told, is very difficult (I consider it so myself, but that is a different matter). The teacher plays the melody through first. It has a short solo-introduction, which he plays far too fast. Although I know it well, I cannot recognize it as he plays it, for he seems to upset the balance of the phrase by hurrying one or two essential notes, thus making it impossible realize where the thesis of the phrase lies. The children, for the first time during rehearsals, fail to get the idea; they cannot begin together after the solo, and there is a complete muddle. I tell the teacher to take it slower, evenly, but this he does not seem to be able to do. Finally I play the phrase myself, slowly, distinctly, so that the children can hear each note with its correct time-value. They grasp it at once, and from now on cannot be put out by the teacher's distortion of the rhythm. The eight-measure melody is now quickly learnt by the four large metallophones, and the teacher can proceed to its figuration, for the rest of the gamelan. It is in two parts, one half the remaining

instruments playing one rhythm, the "simple" (!), the other half playing the "differing" one. The simple one is taken first. The idiom is familiar to the children, for it is found in all modern Balinese music. But each piece of music has its own way of following the melody, which must be worked out and practised until it is note-perfect. Both "simple" and "differing" parts are learnt separately, and then fitted together. Their problems may be grasped from an examination of the musical illustration to be found at the end of this paper.

In five days they can play the whole piece through, without teacher and without a break. During this time they have also begun work on another piece. True, the rhythm gets out of hand at times; the front rows are inclined to race, and the cymbals are not yet steady. The drumming is very sketchy, and the gong-player often comes in at the wrong moment. When this happens, the children shout at him in exasperation; they are inclined to be impatient in general with each other's mistakes. The astonishing thing is the general effect, which is far better than many gamelans I have heard that have been going on for years. This is partly derived from the youthful agility of the children, more so from their eagerness to learn and the enthusiasm with which they play. What seems to me more remarkable still is the quickness of the children, the rapidity with which they have learnt a long, difficult and completely new piece at the very outset, and the authority and precision with which they already play, especially those in the front rows.

It is now five weeks since the seka started practising in earnest. I no longer watch them, and they rehearse in one of the pavillions near the kitchen. Rehearsals start after sundown, after they have all returned from the ricefields, bathed and eaten. The koelkoel is beaten

first, to remind the tardy ones that they had better hurry. But not a single night's rehearsal has been missed; no one has been absent, and they average about three hour's work each evening. In this time they have learnt nine absolutely new pieces. The teacher from Selat went home after about three weeks, and another musician from the same gamelan, a boy about nineteen, took his place. Everyone works together harmoniously; the drumming gets better, the cymbals become more steady, and nuances of shading have already been mastered. The next temple feast is due in about three week's time, and they are to make their first public appearance on that occasion.

For this they practise with more and more determination as the time grows shorter. But I know from long experience that afterwards a fresh stimulus will be required.

I would like to stress several points, which can be made from the experience I have just described, and which apply to the general study and practise of Balinese music. It will be seen, first of all, that the teacher does not seem to teach, certainly not from our standpoint. He is merely the transmitter; he simply makes concrete the musical idea which is to be handed on, sets the example before the pupils and leaves the rest to them. It is as though, in teaching drawing, a complex design were hung on the wall and one said to the students, "Copy that". No allowance is made for the youth of the musicians; it never occurs to the teacher to employ any method other than the one he is accustomed to use when teaching adult groups. He explains nothing, since, for him, there is nothing to explain. If there are mistakes he corrects them; his patience is great. But he plays everything far too fast, even from the beginning, and it is up to the children to follow him as best they can.

What seems to me remarkable is that, in spite of everything, this "method" produces such rapid results. The children learn much more quickly than the big seka; this I not only feel for myself, but am also told by Lebah, who has watched their progress with great interest. But then, they have none of the inhibiting self-consciousness of the older group. (It is significant that the two adolescents of the children's group are very much in the background.) All the past experiences stored up in the sub-conscious of the children (it will be remembered that they eagerly follow all dance- and music-performances) come into play in this situation. They can express themselves with complete ease, in the same way that an untrained Balinese, when in a state of trance, can at times give a most amazing performance, of dancing.

The sub-conscious element in the children is not destroyed by any of those technicalities and conventions which are established from the very beginning in training a child of the West. There is none of the drudgery of learning notes or, worse still, time values - no one to say, "Use the fourth finger . . . did you practise your scales this week?" Here learning is fun, a recreation, partly for this reason, and partly because it is a group-activity. Each child takes pleasure not only in what he is doing, but in the fact that he is doing it in company with his daily friends. (When I once suggested that a couple of children from another part of the village be allowed to enter the seka, I was met with loud disapproval.) Thus, as a group, they are willing to practise for a much greater length of time each evening than they would be as separate individuals. And when a sufficient number have lost interest for night, they all stop, and, saying they are "very tired", go home. This the teacher accepts as perfectly natural.

The peculiar technic of the modern

Balinese gamelan is an important factor in producing such satisfactory results in so short a time. No heavy demands are put on any individual; each instrument is a single voice in the ensemble; it may play either a simple, melodic part, or else a syncopated variation of the melodic line, but in every case it presents a single problem, to which the player can give his undivided attention. When each part is played alone it is (with the exception of the more elaborate figurations in the latest music) simple enough; when all are played together the result is rich and dazzling. The formulae which go to make up this polyphonic texture are those which have developed through a long tradition. No individual alone is responsible for them. But they are so sound, so practical, and based upon such simple and natural principles that the general effect does not depend so much upon the excellence of the individual as upon the unity of the group. One may wonder at the musical temperament of the Balinese, but what seems to me still more remarkable, is the adaptability of this gamelan technic to the general temperament of the Balinese. In this particular case it was possible (I anticipate the last page of this paper) for a group of very small children to learn, in five weeks, a repertoire of some ten rather long pieces, and play them well enough so that they could function more than adequately in the coming temple ceremonies. The children are considered unusually bright and quick by both teachers, and any other musicians who have watched their progress, but I see no reason to believe them exceptional. Although, as I have already mentioned, there has never before been a gamelan in Bali completely made up of small children, one sees everywhere boys of eight, nine or ten taking responsible positions in adult gamelans, playing even leading parts. I think it is

interesting to compare here the results from these children as musicians with those published by Jane Belo in her article on children's drawings, and which included designs by several who were later to enter the seka angkloeng. Their qualities have been sufficiently commented on and estimated by Miss Belo herself, but as examples of self-expression they remain completely in the realm of childhood, along with the children's seka barong. No teaching could possibly produce results parallel to those of the seka angkloeng, which grew up and blossomed with the rapidity of some exotic plant. I (as a musician!) feel convinced that this is owing partly to a much more intense desire of the Balinese in general for musical expression, and partly to the fact that the children conform to rules which have long been established and found perfect.

One may gather from the description I have given of the rehearsals, and fully realize from the musical examples at the end of this paper that there is little room for improvisation in the music learned by these children. With the exception of the melodic line, in which certain minor variants and embellishments are allowed, everything must be played as practised, if the piece is to be played correctly, and if the sonority is to have the desired clarity. This becomes more and more the tendency of all the modern Balinese music, where an ever-increasing importance is placed on the figuration and change in dynamics. Notes other than those learnt at rehearsal in either the simple or differing part of the figuration would disturb the balance, break the rhythm. If a change in the figuration should be sought, it must be agreed upon and worked out at rehearsal. The individuality of the Balinese musician comes into play during the study of the music, when either teacher or one or two musicians

of the group have new ideas which they would like to introduce. A teacher in Bali today is in demand in ratio to the number of new compositions which he knows, and novelties in figuration, dynamics and orchestration. These he may either have invented himself - "new" compositions are generally free adaptations of old music - or may have learned or merely heard (their ears are marvellously quick at this) in some other part of the island. In these days, with the growing facilities for intercommunication, there is an ever-increasing feeling of rivalry between gamelans of different villages and with it goes a constant search for novelty, more startling effects with which to amaze the audience. The children have now accepted their angkloengs as something pleasantly unusual, and later, when they play (as they did) in the large centres of Oeboed and Peliatan, they will swell with pride when they hear the comments on these absolutely novel, and therefore desirable instruments. They will find other seka's jealous of their new instruments, and hear them declare their intentions to make the same; what, for the moment, could be sweeter? Thus influence spreads, and all that is novelty eagerly imitated by others. In this case we have the pleasant situation of finding these archaic angkloengs, long since discarded in all but the remotest villages, considered sensational in their strangeness, and possessing qualities which may possibly make them once more a popular instrument.

It is the day of the temple feast, and the children have assembled at the house to carry the gamelan to the temple. I give them each a cloth of large black and white check for a headdress, which will mark them as a seka, and they all proceed to put red hibiscus flowers in their hair. They

then take up their instruments and go out in dignified single file. On the way down to the temple someone suddenly remembers that the gamelan has never been blessed. This is a bad start indeed, but on reaching the temple we find that it can be done on the spot, for there is both priest and holy water, and we may have the benefit of the offerings already prepared. The arrival of the gamelan has caused much comment and excitement. The big seka is already there, and the two gamelans are set up in opposite pavillions. The ceremony of blessing the gamelan is gone through, and the children are told to play one piece as termination of the rite. They sit down, and people eagerly crowd around, their curiosity aroused by the size of the children and the presence of the surprising angkloengs. The priest asks them to stand back. It is the children's hour; they dominate the scene. The women stop making offerings and stand by; the big seka watches from the pavillion. The children play, and everyone listens in silence, smiling with pleasure. Suddenly, for once, the Balinese seem to be almost sentimental. There is no doubt that the children are a success. But the music is over, and the program of rituals must proceed. It is now time to go in procession to a distant sacred spring, to bathe the gods. The children pick up their instruments as though they had been doing such a thing all their lives. There is much excited shouting in getting started. They go out the big gate, followed by the women, bearing the gods on their heads. The barong which is kept in the temple follows, and the procession is brought up in the rear by a reduced gamelan of gongs, drums, rejongs and cymbals from the big seka. The children strike up Djaran sirig (their instruments hang before them, from poles resting on their shoulders), the women chant, and the animated sound of gongs and drums

issues from the rear. Across the fields we go, waving banners and gilded parasols, through a rushing stream, up the banks, down again into a deep ravine through one more stream, and up the steep, rocky slopes. It is getting dark as we approach the next village. At the crossroads everyone has turned out, attracted by the sounds of unfamiliar music, to watch the procession. We pass through in triumph, and finally reach our destination. An hour later it is pitch dark, and torches are lighted. Home we go, playing gaily on, losing the rhythm as we step over a fallen tree, or scramble down a narrow, slippery path. As we return to our own village people rush to the door with more

torches, and children and adults join in the procession back to the temple. There it is a blaze of light, crowded with people eating, drinking, gambling and gossiping. The rites proceed within, and I decide to return home. I am told the next day that the gamelan is now famous, people coming from many villages to hear it, and that the angkloengs are a great success, having a very "sweet" tone. I am also told that the children, apparently drunk with success, could not leave off playing, but went through their repertoire several times, off and on, till dawn announced the end of the first day's ceremony, and they finally realised that they were very sleepy indeed.

Sajan, August 3rd, 1938

Copyright October 1938 by Colin McPhee New York City U.S.A. Photographs by the autor. The copyright includes photos.

De auteur van dit artikel behoudt zich alle rechten, in het bijzonder dat van vertaling, voor. Het overnemen van de muziekvoorbeelden is slechts geoorloofd na van den auteur bekomen verlof.

Note to the music; the exact pitch of the scale when played on the gendér pengoembang gives the following vibrations, according to the monochord:

370 425 490 570 gong (kempoer) 215

It may possibly interest readers to compare the second part of Djaran sirig with the pengètjèt to the same piece as I noted it from the gamelan in Selat (from where the teacher came), and which appeared in my article on Angkloengs in Bali. The tuning of the Selat gamelan is different, but the music is almost the same. The lower line of the figuration is the "simple" part.

Notes to the photographs;

4. Gendérs (front row) and gangsas (back row), which sound an octave higher. Léjah, the large boy in the front row, does not actually belong to the seka, but is substituting for a smaller child.
5. The xylophone (tjoengklik) plays a very simple part, while the réjong-players double the metallophones.
6. Kajoen, centre, is the leader. He plays the solo introductions, gives signals for changes

in tempo and dynamics. The front row sometimes play a simple melody (Djaran sirig), but more often doubles in the figuration. Here one can see the first and third players with raised hammers, playing the "simple" (molos) part; the other two are striking the keys in the "differing" (njangsih) part.

8, 9 and 10 were taken a year earlier. Note the large drum, and the kadjar (right, ph 8), which beats time.

Postscript.

Since this article was written, Kajoen and Loewar have both joined the big seka. This they have been wanting to do for some time; the seka welcomes them, as extra musicians are needed for the instruments which play the figuration, and both Kajoen and Loewar can already play the figurations to practically all the repertoire. This they have picked up by listening, and then trying out when some of the older boys happened to be absent from rehearsals. I only add this note as an indication of how it is possible for a bright child of eight or nine to be an active member of a group which may include musicians six times his age.

Ujuran Sing - 2nd part 1 = 100

Gong

(to beginning)

Gong

Gending Panda 1 = 104

Solo

Tutti

Solo 1 = 116

Gong

Gong

Gong

Gong

rall

Gong

Sooti - 2nd part 1 = 126

Solo

Tutti

Gong

DE BALISCHE KINDEREN EN DE MUZIEK.

(Uittreksel vanwege de Redactie.)

In zijn hierboven afgedrukte, en hieronder samengevatte artikel heeft de bekende Canadeesche toonkunstenaar en muziekonderzoeker Colin McPhee een hoek der Balische psychologie en kunst „onder het vergrootglas genomen”, gelijk hij het zelf in een brief aan de Red. van Dj. noemt. Hij vond het materiaal voor deze studie in zijn woonplaats, het dorp Sajan in Gianjar, een nog vrij jonge nederzetting, voortgesproten uit het oudere Peliatan, waar vroeger een hoog adellijk heer heeft gezeteld. Eigen culturele tradities had Sajan niet. De inwoners zijn, tamelijk arme, boeren. (Inzake de economische gesteldheid zijner samenleving, het grondbezit e.d. kan men nadere inlichtingen vinden bij Mrs. McPhee = Jane Belo, in een opstel eerder door Dj. gerefereerd. Zie jg. XVII, blz. 410.) Er waren in het, afgelegen, dorp maar weinig en nogal poovere gamelan's. De eenige groote was gedesorganiseerd ingevolge armoede, onverschilligheid en den diefstal van den grooten gong. Kortom, er was toen, — nu circa zes jaar geleden, — heel weinig leven op muziekgebied.

De Heer McPhee blijkt niet weinig te hebben gedaan om hierin verbetering te brengen.

Hij begon met het aankopen van een gamelan van populair type, bestaande uit xylophoons (de toetsen van bamboe), trommen en eenig ander niet-melodisch slagwerk. (Gamelan pedjogèdan. Zie Spiess, Dj. XVI, blz. 56; afbeelding naast blz. 50; en Spiess en Goris, Dj. XVII, blz. 223.) Dezen gamelan gaf hij in gebruik aan een nieuwe gandroeng-club. Maar hoewel de gandroeng-vertooning, waarbij er een jonge jongen in travesti danst met elkander afwisselende mannen — en te Sajan ook wel met vrouwen — uit het publiek, op onderscheiden plaatsen elders in Bali uiterst populair is geweest, was het succes hier maar middelmatig.

Na een verblijf in Sajan van twee jaar en een even lange afwezigheid, weer naar Bali en dat dorp teruggekeerd, kocht de Heer McPhee vervolgens voor eigen studie en genoegen een mooi en grooten gamelan van de semarpegoeeling genaamde soort, (vgl. Spiess, Dj. XVI, blz. 55, 56), en nam het initiatief tot de oprichting van een club van spelers. Zooals gewoonlijk dienden een klein entreegeld en boeten, opgelegd bij het verzuimen van de bijeenkomsten, als bindmiddel van deze „seka”. De Heer McPh. zorgde voorts voor leermeesters, afkomstig uit verschillende deelen

van het eiland, en hij had het succes, dat na een jaar van ijverig repeteeren het ensemble beschikte over een uitgebreid repertoire en een techniek die af was. Weliswaar bleek hem later, dat hij danook op practisch al de bruikbare elementen onder de jongelingen en de jonggehuwde mannen had beslag gelegd, maar daarbij waren er verscheidene, die nooit eerder gespeeld hadden.

Tot het repertoire van „zijn” gamelan behoorde de muziek, die bij barong-vertooningen pleegt gespeeld te worden. (Zie voor deze laatste Spiess en Goris, Dj. XVII, blz. 214; en H. Neuhaus, Dj. XVII, blz. 230.) Want hoewel het dorp een eigen barong bezat, was die in onbruik daar de gamelan er bij ontbrak. Zoo had ook de, bijzonder felle en melodramatische barong-muziek al sedert een aantal jaren in het dorpsleven ontbroken. Haar hernieuwde studie zou eigenaardige gevolgen hebben.

Op een „galoengan”-dag, aan het begin van den feestmaand der Baliërs, werd onze Schr. verrast door een aangroeiend, blijkbaar naderend, gerucht van muziekinstrumenten en ander rumoer, dat een processie van belang scheen aan te kondigen. Maar wát voor een?! Tromklanken, bekkengekletter, schrille tonen van een toetsmetallofoon en de pathetische accenten van een gong met een barst er in. De muziek klonk wonderlijk en levendig genoeg. Maar . . . ? ?

Het bleek een eigen seka barong, (zie ph. 8), gesticht door de kinderen van McPh.'s woonplaats, blijkbaar onder den invloed van de, — voor hen nieuwe, — barong-muziek en haar wilde accenten. Op de Baliërs oefenen deze enorme suggesties uit van verbeelde gestes en situaties. Zulk een muziek kòn niet anders dan hen obsedeeren. Om die verbeelding werkelijkheid te doen worden, hadden ze den barongmom nagemaakt met een vacht van strod inplaats van veeren of plantenvezels; een oud masker; en de sieraden niet van leder maar van papier. Den „gamelan” hadden ze samengesteld uit waarlooze, momenteel in onbruik zijnde instrumenten. (Zie ph. 10.) Voorts waren er verscheiden kinderen, deels gemaskerd, klaar om de vertooning te geven, die vaak zich bij den barong-dans aansluit en waarin de barong nog weer gedurende de ontknooping een rol kan spelen. (Ph. 9.)

Binnen geroepen om hun kunsten te vertoonen, bleken ze die met een Tjoepak-voorstelling te besluiten. (Zie McPhee,

Dj. XVI, blz. 35.) Ze gaven daar zelfs een eigen versie van. In het gewone Balische speelt tempo neemt zoo'n voorstelling vier of vijf uur in beslag. Maar de kinderen hadden het verhaal met onbewuste kunstigheid tot een reeks korte episoden herleid, die er nèt het essentieele van gaven. Zoodat hun naïeve interpretatie der figuren en hun keuze der tooneelen een juistere kijk op de eigenlijke bedoeling van het spel, en tevens op de Balische psychologie leken te geven, dan men eerder had.

Hier had men ze in een notendop: het plezier in breede boertigheid; het wezenlijke talent voor uitbundige dramatische en muzikale uiting; het sensueele genieten der verschrikking van het bovennatuurlijke; de gave om, ten koste van perfectie der details, een levendigen „algemeen indruk” te verwekken.

Niettemin was er in die details een duidelijk vooruitgang waar te nemen. Het tromspel bijvoorbeeld werd vaster omlijnd. Er werden een paar instrumenten aan het orkestje toegevoegd. Ook het repertoire kreeg een grooteren omvang. Kortom, er werd gewerkt met den meesten ernst. Zooals dat betaamt aan „kleine mannen”. Die indruk van gedeceerdheid, van geheel bij de zaak zijn, (en nooit met hun eigen figuur bezig), was voor den buitenstaander iets allermerkwaardigst. Raakte er toch een speler verlegen of in de war, dan bleek de kritiek van zijn makkers ongenadig: „Rottigheid! — Wat mankeert jou? Schiet op!” Enz. .

Zoo ging dat een maand of zes — En toen was het ineens uit.

Dat plotselinge einde kwam voor den Heer McPhee niet onverwacht. Onvoorziene vlaggen van enthousiasme, en even onverhoedsche inzinkingen zijn nu eenmaal wezenlijke ingrediënten van het Balische karakter. Ook met kinderen, en op het gebied van de muziek, had McPh. daar duidelijke voorbeelden van gezien. N.l. bij een club van mondtromspelers, die hij eerder had opgericht. Ondanks de goede, klankrijke gènggong's, (zie McPhee, Dj. XVII, blz. 356), die hij, niet zonder moeite, bijeengebracht en den leermeester, dien hij hun verschaft had, was die club vrij gauw verlopen en de instrumentjes zoek geraakt. Desgevraagd hadden de jongens zich „med” verklaard, d.w.z. dat ze het beu waren, de zaak hun de keel uithing! — Dat woord „med” krijgt men op Bali honderd keer te hooren op een dag. Maar in dit speciale geval was er toch, naar achteraf bleek, een bepaalde reden: De leermeester was van te dicht uit de buurt afkomstig geweest, had geen werkelijk nieuwe, onbekende stukken op zijn repertoire gehad.

Wat onverwachts, onvoorziens met iets beginnen betreft, onze Schr. was toch wel verwonderd geweest over die a.h.w. uit de lucht gevallen sekabarang. Maar al gauw was die verwondering gezakt: Onverschillig of die Balische boerenkinderen hun dagen buiten doorbrengen, al naar het uitkomt spelende, of bezig met het hoeden van de eenden of de karbouwen, of met grassnijden, of wat ook, — of dat ze minofmeer bij Uw huishouden zouden zijn ingelijfd, gelijk het geval was met de twee die in den huize McPhee allerlei kleine diensten verrichtten, voor gras voor de konijnen zorgden; wortels en blaren zochten voor den dagelijkschen rijsttafel; tegen den avond de lampen aanstaken; vaak ook onwaarschijnlijke werkjes opknappend, waar niemand iets van gezegd had, maar die zij noodig vonden, — in géén geval zult Ge er een voorstelling van hebben, wáár ze zich innerlijk mee bezig houden, noch wat ze uitvoeren in „hun eigen tijd”. Niet uit geheimzinnigheid of geslotenheid, maar omdat ze, — goed Balisch! — eenvoudig niet in hun hoofd krijgen, uit zichzelf iets te vertellen over hun eigen bedoening of over hetgeen er in het dorp voorvalt.

Onbemerkt een van hen waarnemend, kunt Ge voortdurend moeten denken aan een aapje: ze vertoonen dan vaak datzelfde gebrek aan duurzame concentratie, zijn vijf minuten èrg met iets bezig, maar het dan plotseling moe, en springen over op iets anders. Zoo kon het ook eensklaps gebeuren, dat er een 'n muzikale phrase of 'n uiterst gecompliceerd rythme hamerde op het eenofander van de Balische instrumenten die rondlagen in het huis; of ook, als het zoo uitkwam, op de zwarte toetsen van de piano. En datwel met een onverwachte accuratesse en vroegrijpe virtuositeit. — Toen de groote gamelan waarover eerder is gesproken, pas was aangekomen, had die een aantal van hen, de muzikaalsten, aangetrokken als honing de mieren doet. Op allerlei ongedachte momenten hadden ze er op zitten studeeren. Maar dáár had onze Schr. toch een eind aan moeten maken; er was een tromvel gescheurd, een paar cymbalen verdwenen, slagstokken waren zoek geraakt.

Wat aangaat volharding van aandacht moet echter geconstateerd worden, dat ze, bij geen muzikale of dramatische voorstelling ontbrekende, van begin tot einde iedere beweging van de dansers of spelers uiterst opmerkzaam kunnen gadeslaan. Alleen vallen ze wel, tegen elkaar geleund, in slaap, als de spelers zeuren of rekken.

Hoe dit alles nu zij, toen de Heer McPhee in de gelegenheid kwam nog een merkwaardigen gamelan aan te koopen en daar natuurlijk spelers voor zocht, maar zich realiseerde, dat

de goed bruikbare jonge volwassenen al bij zijn grooten gamelan wáren ingelijfd, (ouderen zijn ónbruikbaar, geestelijk te star en sloom), was er alle aanleiding om om hèn te denken, al had nog nooit iemand een heelen gamelan met kinderen bezet. Wel ziet men vaak een enkelen jongen van acht of van tien jaar in een gamelan zitten en dan is hem niet zelden een van de belangrijkste partijen toevertrouwd. — Inieder geval, de kinderen uit Sajan waren enthousiast en tot iedere belofte bereid toen het denkbeeld werd geopperd. Een echte gamelan! Voor henzelf! — Ze zouden wel zorgen, dat er genóég deelnemers kwamen in de seka; vijfentwintig! Ze zouden flink leeren. Iederen dag zou er gerepeteerd worden. Nee; ze waren niet van plan „med” te raken!

Op het punt voor een maand naar Java te vertrekken, droeg de Hr. McPh. hun dus den gamelan vast over, dat ze er voorloopig aan konden wennen. Het was een „gamelan angkloeng” van het oude type; dus wèrkelijk in het bezit van angkloeng's, de op Java nog welbekende instrumenten. Maar op Bali worden die nog slechts in sommige afgelegen streken gebruikt, men heeft er daar elders niet de minste voorstelling meer van. (Zie McPhee, Dj. XVII, blz. 351, 353.) Deze verleenen, samen met nóg enkele instrumenten van bamboe, aan zoo'n ouderwetsch ensemble een heel aparte klankkleur. Daar komt nog bij, dat ook de stemming ongewoon is; gemeten aan een bepaalde der gendér's had de viertonige schaal de volgende trillingsgetallen: 370, 425, 490, 570. [Dus de intervallen successievelijk groot 2,40 2,46 2,62 (en 4,52) getempered semitoon.] De gong (kempoer) gaf 215 trillingen.

Bij zijn terugkeer liet onze Schr. de nieuwe seka dadelijk roepen, benieuwd naar hun vorderingen. Er waren maar een paar jongens bij, die ooit een instrument bespeeld hadden, — die mondtrommen nu daargelaten. Maar hij verwachtte, dat de muzikaalsten automatisch de moeilijkste instrumenten zouden hebben gekozen. Van de techniek der meeste instrumenten, den aanslag en het nahinkende afdempen der toetsmetallophonen, (**photo 4**), het intricate ineengrijpen der tonen van de twee réjong-spelers (**photo 5**), hadden ze immers al wel door het zien- en hooren-spelen een voorstelling. Allicht zouden ze zich dus al wel een eenvoudige wijs hebben leeren spelen.

Maar nu was hij toch verbluft. Niet één, maar drie stukken spelen ze hem voor. Daaronder een lange en bepaald ingewikkelde compositie vol met rhythmische complicaties, alsdaarzijn syncopischheden en verschoven accenten; bovendien gedecideerd polyphoon,

met ten minste vier melodische lijnen, waarvan twee gecompliceerd genoeg om den geoefendsten Westerling in de war te maken. Maar dit alles lukt hun; het klinkt zeer gedecideerd, en zelfs in stijl. De veranderingen van tempo slagen uitstekend, inclus een goed gebalanceerd eindrallentando. En er zijn al pogingen tot dynamische schakeering op te merken.

Het is waar, één of twee keeren wankelt het tempo; de tromspeler raakt er weleens uit. Maar het geheel is helder van klank, en er zijn maar zeer weinig foute noten. En nu kan men wel zeggen, dat die drie stukken niet werkelijk nieuw voor hen waren, het idioom ervan hun bekend is, en de architectuur vrij eenvoudig. Maar wat ze, met den door henzelf opgespoorden, voorloopigen leermeester bereikt hadden, de overwonnen moeilijkheden, vooronderstelden en bewezen toch een geboren muzikantschap en ernstige oefening. Trouwens de ernstige vasthoudendheid en vastberadenheid, waarmee ze te werk gingen, had, in zóó jonge kinderen, iets bijna absurds; maar die vroegrijpheid is typisch Balisch. Ouderen zouden onder dezelfde omstandigheden en in even weinig tijd die resultaten niet bereikt hebben.

Toen ze danook onder den eigenlijken leermeester wèrkelijk aan het studeeren geraakt waren, vond deze, maar ook de leider van de gamelanclub der volwassen jongemannen, hen óngewoon begaafd. Maar de Hr. McPh. gelooft daar niet aan. Daar was het groepje veel te toevallig van samenstel voor.

Wat de afzonderlijke individuen betreft, Kajoen, een van de kleine huisbedienden, is de muzikaalste; dat had ook de leermeester dadelijk gemerkt. Hij speelt tegenwoordig de solo-inleiding van de stukken, geeft de seinen voor het veranderen van tempo. (Op **ph. 6** zit hij in het midden, op de tweede rij. De groote jongen in de éérste metallophonenrij, zie ook **ph. 4**, hoort daar niet, is een toevallige vervanger.) Kajoen is 7 jaar oud, schuw en beminnelijk, maar merkwaardig onafhankelijk. Hij heeft een bijzonder scherp en vlug oor voor rhythmiek. — Loeaer, misschien een jaar ouder, is haast even vlug van opvatting. (Over teekeningen van laatstgenoemde zie Jane Belo, Dj. XVII, blz. 248.) — Loengsoer zal 9 zijn. (Id. id.) Zoo zeker als de eerste twee is hij niet; maar hij is toch ook fel bij de zaak, en gewillig, en leert vlug. — Kantin (alsvoren) is nog ouder; mogelijk nu al wel twaalf, en nogal ernstig en phlegmatisch van temperament, veel langzamer van geest dan de zooëven genoemden. Maar hij was het, die een jaar eerder in dat barong-orkestje zoo geestig en schilderachtig met zijn tromspel de sterke,

snelle, syncopische en dynamisch geladen accenten van echte barong-muziek had nagebootst. — *Djati*, acht, een levendig, ondeugend joch, niet al te intelligent maar met buitengewoon veel plezier in wat hij doet, al was hij als acteur niet dat, kreeg de rinkelbekkens. En met dat cymbaalspel is hij nu net precies in zijn element. — Dan zijn er nog enkele kinderen, van belang jonger of ouder, dan de meesten. Van twee hummels, op een iets lateren avond gekomen, kan de een nauwelijks vijf zijn. Die zullen wel niet veel uitrichten, denkt Ge. Maar ze nemen twee van de kleinere toetsmetallophonen en een paar dagen later spelen ze met volmaakt gemak de gecompliceerde figuraties! — Daarentegen worden een paar groote, opgeschoten jongens met al mannenstemmen, en goedaardige maar wat simpele gezichten, door hun jongere makkertjes aan de allergemakkelijkste instrumenten van den heelen gamelan gezet.

Het eerste stuk, dat de nieuwe leermeester uit Selat, (60 KM oostelijk van Sajan) hun leerde was „*Djara n Sirig*” (het Steigerend Paard), waarvan men het slotdeel genoteerd vindt als eerste muziekvoorbeeld bij dit opstel. Men kan het trouwens met *McPhée*'s andere notatie (te Selat zelf) van ditzelfde stuk vergelijken. (Dj. XVII, blz. 334.) Ondanks de verschillen van de stemming klopt eenenander goed. [Ginds beginnen bij het „*Divisi*” op den 4den balk van onder af. — Trouwens ook het „*Djara n Sirig*” op blz. 340, Dj. XVII is vergelijkbaar!] Men zal zien: Het eerste deel is vrij eenvoudig, quasi unisono; alleen een stuk of wat tamelijk ongemakkelijke syncopischheden. Maar het tweede! Hier staat tegenover de melodie van de grootere instrumenten een heel moeilijke, twee-stemmige figuratieve arabeske van de kleine, met onophoudelijk, syncopisch liggende noten in beide stemmen.

De leermeester gaat eigenaardig te werk. Hij heeft nog nooit aan kinderen les gegeven, want dat komt niet voor. Hij legt niets uit; naar Balische opvatting valt er aan muziek eigenlijk ook niets uit te leggen. Maar hij zegt heelemáál niets. Hij speelt alleen maar het stuk voor; eerst het eerste mouvement in zijn geheel; daarna minofmeer in fragmenten; bouwt het daaruit op. Laat de jongens al heel gauw mee instemmen; zoo goed en zoo kwaad als ze kunnen. Voorloopig houdt men zich aan de melodie. Een enkelen keer laat de meester stoppen vanwege een herhaaldelijk voorkomende fout. Maar zelden. — Gedurende de tweede repetitie raakt men op verlangen van onzen *Schr.*, aan de angkloeng's toe. Het totaál der gemeenschappelijke angkloengpartij is niet ongewoon. Dat komt op hetzelfde neer als de *réjong*partij; (vgl.

Dj. XVII, blz. 351). Maar de *réjong*'s verdeelen de noten van die viertoonsfiguraties over twee spelers, (zie Dj. XVII naast blz. 328, phs. 1, 2, 3; Dj. XVIII, ph. 5), en de angkloengers pointilleeren die gevierden: ieder één toon. Toch, we geven het U te doen, al kent Ge het totale figuurwerk van binnen en buiten, daar telkens op tijd Uw éígen noot uit te pikken. Den Hr. *McPh.* leek dat een hopelooze onmogelijkheid. Om het te probeeren, liet hij hen een van die oude stukken spelen. De nieuwe leermeester nam één angkloeng, de meester van de seka gamelan der volwassenen, als belangstellende aanwezig, een tweede. *Kajoen* en *Loear* de derde en de vierde. Eerst zaten de twee jongens, met hun hoofd scheef van de aandacht, intens te luisteren, onhandig en tastend hun noot plaatsende. Maar dan krijgt *Kajoen* het ineens te pakken; plotseling lóópt zijn spel; met éígen syncopen zelfs. Terwijl toch het moderne Balische gamelanspel voor momentééle invallen heel weinig ruimte laat.

Steeds méér immers, raken de partijen gefixeerd. D.w.z. de repetities worden eventueel aan het introduceeren van nieuwigheden dienstbaar gemaakt. Als de leider of een of twee van de muzikanten op een nieuw idee gekomen zijn, iets in de orchestratie, de dynamiek of de figuratie willen wijzigen, dan moeten ze zulke individueele vondsten (of elders gehoorde noviteiten), dáár te berde brengen, en worden deze, indien aanvaard, behoorlijk ingestudeerd. In de melodielijn kunnen er nog altijd zekere kleine versierende varianten geïmproviseerd worden. Maar in de figuratieve lijnen, of het nu de primaire, simpele, dan wel de afwijkende, de tegen-lijn betreft, zouden ex tempore geïntroduceerde nieuwe noten het juiste evenwicht en de doorzichtigheid van den klank verloren doen gaan. (Wat de zooëven gebezigde termen betreft, van de twee figuratieve partijen in de notaties wordt de onderste als de eenvoudige, de „*molos*”, beschouwd, en de bovenste als de afwijkende, de „*ngangsih*”. Zie ook *McPh.*, Dj. XVII, blz. 362, 363. — Op ph. 6, Dj. XVIII, spelen de eerste en de derde jongen *molos*, de tweede en vierde *ngangsih*.)

Die moderne techniek schijnt den taak van de spelers eer te vergemakkelijken; er worden hun geen bijzondere individueele eischen gesteld, waar ze moeite mee hebben om aan te voldoen. Ieder speelt een vaste partij, die, — de bewerkelijkste figuraties van de modernste muziek nu daargelaten, — op zichzelf beschouwd of gespeeld, eenvoudig genoeg is. Dat kan dan een melodische lijn zijn, of een gesyncopeerde variatie daarvan. Ook partijen als van zoo'n enkele angkloeng- (of m.m. *réjong*)-speler zijn

voor een Baliër niet lastig. Er ontstaan immers één- (of twee)-tonige figuren met een bepaalde, zij het ook samengestelde, veelal zeer synco-pische rhytmiek. En het is hun sterk ontwikkelde gevoel voor rhytmiek en polyrhytmiek, dat hen die patronen zonder moeite in het geheel doet inweven.

Toch blijft het wel zeer opmerkelijk dat deze kinderen volgens ieders oordeel gedecideerd makkelijker en vlugger aanleerden dan de jongelieden van de „groote” seka. — Er waren wel eens moeilijkheden. Bijvoorbeeld op den derden repetitieavond, toen de leermeester aan het slotdeel van „Djaran sirig” begon. Dat heeft een aparte solo-inleiding, en die speelde hij niet alleen heel vlug maar met een geweldig rubato, haastig heenlopend over een of twee hoofdnoden, zoodat het zwaartepunt van de phrase zoek raakte. Het lukt den jongens dus niet, daarna tegelijk in te vallen en er ontstaat een complete verwarring. Die inleiding gewoon effen spelen, blijkt de leermeester, — merkwaardig genoeg!, — niet te kunnen. Maar de plaats is ineens in orde nadat de Hr. McPh. haar één keer gespeeld heeft. — De twee figuratiestemmen van dit deel worden stuk voor stuk ingestudeerd, daarna pas tezamen gevoegd.

Na vijf dagen kunnen ze het heele stuk, zonder hulp van den leermeester spelen en blijven nergens steken, al loopt hun op een enkel moment de rhytmiek nog wel eens uit de hand, al is het tromspel nog erg schetsachtig, dat van de rinkelbekkentjes nog niet zeer vast, al slaat de, niet snuggere, gongspeler vaak op een verkeerd moment, en al vertoonen de wel snuggere elementen van de vóórrijen een neiging op hol te slaan.

Na vijf weken hebben ze negen heele nieuwe stukken op hun repertoire; ze repeteeren avond aan avond. Alles loopt „echt”. Ze zijn in het bezit van een eigen signaalblok, („koelkoel”) om de leden op te roepen; maar niemand vervalt in boeten wegens verzuim of te laat komen: Ieder is veel te ijverig; óók omdat ze

over drie weken, op voet van gelijkheid met den volwassen gamelan, zullen deelnemen aan een tempelfeest.

Dat is inmiddels gebeurd. En met volledig succes. Dit kinder-orkest heeft daar zijn sanctie gevonden door de, bijna verteederde, waardeer-ing van het publiek. En trouwens ook zijn factische wijding door het heilige water van den priester. — Ze hebben met hun muziek de Goden in processie naar de verre bron helpen brengen om te worden gebaad, en na het vallen van den avond bij fakkellicht weer terug; zijn daarna trouwens den heelen nacht opgebleven om telkens weer hun repertoire ten beste te geven. — Speciaal ook de oude, vergeten, angkloengs zijn, als nieuwste snufje!, een bepaald succes geworden!

Zoo is een muziekonderwijs, dat er nauwelijks een leek te zijn, haast te werk ging als zou men een schilderij ophangen en zeggen: Vooruit maar, probeer maar of je het óók zoo kunt, — proefondervindelijk patent gebleken. Het had de verdienste verveling te vermijden; (en het hoefde gelukkig geen lange of korte, hooge of lage „noten” te leeren, die voor deze kinderen ook volstrekt geen nut zouden hebben!). Het meeste werk deden de kinderen zelf; en datwel in animeerende sámenwerking met hun makkertjes, wat tevens waarborgde, dat niemand méér te leeren kreeg, dan waar zijn talent voldoende voor was. Ze hadden alle gelegenheid om de door hun vele muziekhoo-rens ónbewust verzamelde kennis in praktijk te brengen.

Een groot verschil tusschen de kindertee-keningen (zie Jane Belo, Dj. XVII, blz. 248), en het musicceeren van, deels dezelfde, kinderen, is, dat de eerste geheel-en-al „kinder-werk” bleven, maar het laatste het „groote-menschen”-peil volledig bereikte. — Hoe dit komen zou? — De Heer McPhee vermoedt, doordat voor den Baliër de drang zich in muziek te uiten meestal véél sterker is.

UIT DE JAVAANSCH E CULTUURWERELD.

I Het Bestuur van het Java-Instituut heeft de volgende mededeelingen te doen:

1. P. A. A. P. Soerjodilogo, Hoofd van het Pakoe Alamsche Huis, en
2. Ir. J. L. Moens, zijn als leden van het Bestuur toegetreden.

II Voor een vlotteren gang van zaken en ter besparing van kosten is de Redactie van Djawa samengesteld uit te Jogjakarta woonachtige personen, n.l. De Heeren: Ir. J. L. Moens, P. H. Poeroebojo, Mr. R. Sidarto Dibjopranoto, S. Koperberg, en Dr. C. Hooykaas laatste tevens tijdelijk Redactie-Secretaris.

Bij meeningsverschil onder de Redactie-leden staat beroep open op den Voorzitter van het Java-Instituut Prof. Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat die beslist.

VERSLAG DER VERGADERING betreffende de „GENDING-PRIJSVRAAG” in verband met de a.s. herdenking van het 200-jarig bestaan van den Kraton te Soerakertā, gehouden Zondag den 11den September 1938 ten 10 ure v.m. in het museum-gebouw „Sānā Boedājā” te Jogjakertā.

Aanwezig zijn: Z. H. Mangkoenegārā; verder, voor het Herdenkingscomité de Heeren P. A. Adiwidjājā en R. Ng. Mr. Prādjāwitānā, wijders voor het „Java-Instituut” de Heer S. Koperberg, en ten slotte de Heeren, die zijn aangezocht om zitting te nemen in de prijsvraagcommissie (tevens jury), te weten: P. A. Prabowinātā, R. M. A. Wirjādiningrat, R. A. A. Danoesoegāndā, Ki Adjar Dēwantārā en J. S. Brandts Buys.

Voorzitter P. A. ADIWIDJAJA heet de aanwezigen welkom en zegt hun dank voor hun tegenwoordigheid, aan het Bestuur van het Java-Instituut meer in het bijzonder voor zijn hulp inzake de samenstelling van de jury-commissie, en aan de Heeren die bereid zijn in die jury zitting te nemen voor hun hulpvaardigheid.

Spr. herinnert er aan, dat op 8 Maart 1939 de Kraton te Soerakertā 200 jaren zal hebben bestaan en dat die dag feestelijk zal worden gevierd. De gedachte, door middel van een „gending-prijsvraag” iets blijvends in het leven te roepen, dat ook later aan die viering herinneren zal, en dat waarde heeft voor alle Javanen, is uitgegaan van Z. H. P. A. A. Mangkoenegārā, wiens idee dadelijk door het Herdenkingscomité is overgenomen.

Waar slechts een tijd van 6 maanden voor de uitvoering der gedachte overschiet, hoopt Spr. dat de Commissie er in zal slagen een werkmethode te vinden, waar de zaak nochtans op tijd haar beslag door krijgt.

Met het uitspreken van de verwachting en overtuiging, dat het werk der Commissie met succes beloond zal worden, verklaart Spr. haar geïnstalleerd.

Daarop geeft de VOORZITTER het woord aan den initiatiefnemer, Z. H. MANGKOE-NEGARA, die begint met te verklaren, dat hij verder vooral niet als leider van de prijsvraag mag beschouwd worden. De zaak is thans gelegd in handen der Commissie, die in haar besluiten de grootst mogelijke vrijheid genieten moet. Slechts wilde Spr. nog eenige toelichting geven tot zijn oorspronkelijk denkbeeld om in den vorm van een toonstuk, gecomponeerd ter eere van de herdenking, iets blijvends, dat van beteekenis is voor de Javaansche samenleving en haar cultuur, in het leven te roepen. Daarbij komen namelijk vanzelf enkele nadere denkbeelden aan de orde.

Men kan zich denken een „gending” van algemeenen aard, die niettemin a.h.w. gewijd is aan het plechtig oogenblik en de herinnering daaraan kan levendig houden. Maar het is ook mogelijk een huldigingsstuk te componeeren dat zich a.h.w. direkt richt tot den „Kjai Sālā”, den geest van Sālā.

Spr. laat het kiezen uit deze twee mogelijkheden uiteraard aan de Commissie over.

De Heer R. A. A. DANOESOEGANDA neemt de vraag in beschouwing, welk speciaal karakter zulk een bepaaldelijk aan een genius loci (tjakal-bakal) van een plaats, landstreek (enz.) toegewijd muziekstuk vertoonen moet. In zekeren zin fungeeren in Bagelēn een tweetal gendings als zoodanig, die bij plechtige gelegenheden vóór alle andere muziekstukken worden ten gehore gebracht. Dit zijn „Gaḍoeng Mlati” en „Loeng Gaḍoeng”. Daarbij nu wordt nooit gezongen. Spreker vraagt zich af, of ze niet ook juist daarom zulk een plechtigen indruk maken.

De Heer K. A. DEWANTARA zegt, toch wel muziekstukken te kennen, die van zang vergezeld, niettemin wijdingsvol klinken. Als voorbeeld noemt hij het Sālāsche „Tropong-bang”, dat, gebezigd als huldlied bij verschijning van den Vorst, een zeer plechtigen indruk maakt. Spr. zelf heeft beproefd een bestaande gending, n.l. „Mégā-mendoeng” tot een gebed in zang te maken. In zulk een geval kan men zeggen, dat een stuk voor beide doeleinden kan worden gebruikt; zuiver om zijn muzikale waarde, „als muziekstuk in het algemeen”, maar ook nader toegewijd aan een plechtigheid of gelegenheid van speciaal karakter.

De Heer R. M. A. WIRJADININGRAT vergelijkt de verschillende categorieën van gendings die bij onderscheiden feestelijke of plechtige gelegenheden gebezigd worden als hulde- of eer-betoon. Ze vertoonen niet altijd denzelfden opbouw inzake metrum enz. (architectuur). Maar tegenover deze alle staan de stukken, gespeeld in den vorm zooals men die in den tegenwoordigen tijd over het algemeen het liefste hoort. Typische voorbeelden „Pangkoer” of „Asmārādānā”, (dat zijn dus die „kleine” gendings, waarbij eerst geruimen tijd „lāmbā”: met het thema in een vorm in langere noten wordt gespeeld, en pas daarna tot den eigenlijken (dadi)vorm wordt gekomen). Dit genre is zeer in de mode, valt bij de menschen in de smaak. Moet er in dit opzicht iets aan de prijsvraagcomponisten worden voorgeschreven?

Z. H. P. A. A. MANGKOENEGARA zal hierover zoo straks nog zijn opinie zeggen, maar vraagt nu eerst, welk bedrag er eigenlijk voor prijzen beschikbaar is.

De VOORZITTER deelt mede, dat het Herdenkingscomité daar f 300.— voor kan uittrekken.

Z. H. P. A. A. MANGKOENEGARA acht het de overweging waard, de beide soorten gendings waarover sprake is geweest, muziekstukken in het algemeen, en speciale huldigingsstukken, in de prijsvraag te betrekken. Om dit mogelijk te maken zou er echter allicht een grooter bedrag aan prijzen moeten beschikbaar zijn.

Door den VOORZITTER hier naar gevraagd, verklaart Z. H. MANGKOENEGARA zich bereid te dien einde f 150.— bij te dragen. Ook de Voorzitter, P. A. ADIWIDJAJA zelf is bereid zoonoodig bij te springen.

Daarop WORDT BESLOTEN dan inderdaad beide soorten van gending tot onderwerp van de prijsvraag te maken:

a. een gending, die z ó n d e r zang gespeeld zal worden bijwijze van w i d i n g s m u z i e k.

en b. een gending van algemeener karakter, naar keuze te spelen met of zonder zang.

Z. H. P. A. A. MANGKOENEGARA merkt, wat de eerste betreft nog op, dat het niet redelijk zou zijn, in den tegenwoordigen tijd den deelnemers het componeeren van een echte „gending ageng” op te leggen. Dat zou veel te moeilijk wezen. Laat het een gewone „kleine gending” zijn, een ladrang, of iets in kebogiro-vorm.

R. M. A. WIRJADININGRAT acht het, terugkomend op hetgeen hij eerder geopperd heeft, wel gewenscht den componisten eenige nadere aanwijzing over den te kiezen vorm te geven; ook om de inzendingen onderling beter vergelijkbaar te maken.

MEN STEM T ER MEE IN, dat in de prijsvraagvoorwaarden de wensch naar voren zal gebracht worden, dat de composities de door den Heer Wirjadinigrat bedoelde moderne constructie zullen vertoonen, (in den trant van „Asmārādānā” of „Pangkoer”); — dit wat betreft de sub b) genoemde categorie.

De Heer BRANDTS BUYS wilde gaarne eerst eenige vragen van praktischen aard stellen. Acht men den nog beschikbaren tijd eigenlijk wel voldoende om een ruime deelneming en goed gehalte waarschijnlijk te maken? Is er misschien iets op te vinden, dat de deelneming ook na den eigenlijken jubileumsdatum kan voortduren?

De VOORZITTER vindt dat wezenlijk bezwaarlijk. Maar het is wel noodig zeer spoedig tot de gedetailleerde vaststelling der voorwaarden en tot de afkondiging te komen.

De Heer R. A. A. DANOESOGANDA vindt voor het creëren van een goede compositie veel tijd niet zoozeer noodig. Men krijgt een ingeving, of krijgt die niet! Zoo niet, dan helpt lang denken en werken toch niet.

De Heer BRANDTS BUYS vraagt verder, welke eischen er aan de inzenders kunnen gesteld worden betreffende het te bezigen muziekschrift en de mate waarin zij daarin hun gending min of meer volledig moeten weergeven. Sommige van de gangbare muziekschriften zijn ongeschikt om er méér mee weer te geven dan den kern, het geraamte (baloenganing gending). Andere laten méér, zelfs eventueel een soort partituur toe. Maar mag men die van de inzenders eischen?

MEN BESLUIT, dat de inzenders vrij blijven, in het te kiezen schrift, en dat niet geeischt worden zal, dat ze meer geven dan het kernthema, zooals dat geslagen wordt door slentem of demoeng e.d. instrumenten van de sarongroep.

De Heer BRANDTS BUYS vraagt of er niet naar gestreefd moet worden, dat de inzenders niet te gauw tevreden zijn, wat betreft de oorspronkelijkheid van hun werk. Veel Javaansche muziek, als nieuw aangekondigd, maakt, — op den Westerschen toehoorder althans, — wel zeer den indruk te zijn samengesteld uit fragmenten van oudere, en zelfs geen poging te doen, dit feit te verbergen. Toch is, ook bij het niet versmaden van ouder materiaal, wel een indruk van iets nieuws te bereiken. Dat leert o.a. ook de Balische muziek. Dit gebruikmaken is dus niet absoluut verwerpelijk. Maar het komt er op aan, wat men er mee bereikt. De Balische muziek maakt veel meer den indruk telkens te streven naar iets nieuws en dit ook te bereiken, dan de Javaansche. Maar het moet erkend worden

dat de competentste beoordeelaars, met name McPhee, hebben geconstateerd, dat achter die zeer aan vernieuwingen en aan mode onderhevige vormen en stijlen in de Balische muziek, zich toch altijd weer het oude materiaal verschuilt. Hoe dit zij, hij zou er in ieder geval op willen aandringen, dat bij het formuleeren van de wedstrijdvoorwaarden den deelnemers nadrukkelijk wordt gewezen op de noodzakelijkheid van een zekere mate van originaliteit.

De Heer P. A. PRABOWINATA acht het gewenscht bij het eischen van oorspronkelijkheid met een zekere bezadigdheid te werk te gaan. Het karakter van de Javaansche muziek brengt met zich, dat de componist in een stuk maar weinig onderscheiden tonen toepast; men kan over het algemeen zeggen, niet meer dan vijf. Vergelijkt men haar met de toonkunst van andere volken waarin méér tonen voorkomen, (b.v. tot twaalf toe), dan zal het voor den Javaanschen componist nog veel minder mogelijk zijn, te voorkomen dat in nieuwe stukken hier of daar een wending opduikt, die men ook in oudere reeds te hooren kreeg.

Z. H. P. A. A. MANGKONEGARA vindt dat althans het direct overnemen van gedeelten uit bestaande gendings (dus eigenlijk plagiaat) den inzenders bij de prijsvraag moet worden aangerekend. Daarvoor zouden strafpunten kunnen worden uitgedeeld.

De Heer DEWANTARA gelooft dat inzake al of niet voldoende oorspronkelijkheid de jury zich veiliger op haar algemeene indrukken kan verlaten.

De Heer BRANDTS BUYS wil nog in overweging geven, de gedetailleerde prijsvraagvoorwaarden althans voorloopig alleen in het Javaansch te publiceeren. Ze zijn per slot voor de Javaansche toonkunstenaars bestemd. Gaat men b.v. aanduiden welken vorm de in te zenden stukken moeten vertoonen, dan kunnen daar gemakkelijk technische termen aan te pas komen, waarbij zoowel de Javaansche als de Westersche toonkundige, indien op zichzelf werkende, gevaar loopt bij de vertaling niet het juiste equivalent te kiezen. Samenwerking zou noodig zijn, maar daar deze door omstandigheden op het oogenblik wel niet mogelijk wezen zal, zou hij liefst alleen een Javaanschen officieelen tekst zien.

Nadat uit de vergadering nog is opgemerkt, dat er weliswaar helaas Javanen zijn, die niet behoorlijk Javaansch kennen, (maar ze dan ook de gevolgen aan zichzelf te wijten hebben),

WORDT BESLOTEN het verzoek van den Heer Brandts Buys in te willigen.

De Heer R. A. A. DANOESOGANDA brengt vervolgens de, bij de beoordeeling der ingezonden composities te volgen, werkwijze ter sprake. Nu men het te bezigen muziekschrift heeft vrij gelaten en niet meer geeischt dan de notatie van de kernlijn (cantus firmus) der gending, zal men ook de consequenties moeten aanvaarden. Het zal wel zelden mogelijk zijn zich een juist inzicht in de bedoelingen van den componist en de waarde van zijn compositie te verschaffen op grond van b.v. alleen een saron- of slentem-partij. Men zal ook b.v. den gérongan en eventueel ook de partij van de pasindèn willen kennen. Het beste zal dus zijn de componisten in de gelegenheid te stellen zelf hun stukken met een groepje musici te komen demonstreeren. De kosten van de reis zouden voor een nader te bepalen maximum aantal uitvoerders vanwege het comité moeten worden gedragen. Er wordt dus afstand gedaan van de Westersche methode met gesloten naambriefjes, gelijk die b. v. indertijd is gevolgd bij de muziekschriftprijsvraag van het Java-Instituut, omtrent 1920, toen spr. en de Heer Brandts Buys ook in de jury zaten. Maar dat kan nu eenmaal niet anders.

De door spr. voorgelagen *modus procedendi* **WORDT AANVAARD**. Voorts wordt opgemerkt, dat ten gevolge hiervan aan de jury meer tijd ter beschikking zal moeten staan. Dus **WORDT BESLOTEN** de termijn van inzending op drie maanden te stellen.

VOORZITTER P. A. ADIWIDJAJA is van meening dat hiermede het in aanmerking komende wel is afgehandeld. Daar al de vijf aangezochte en hooger genoemde heeren zich bereid hebben getoond lid te worden van de jury-prijsvraagcommissie rest nog slechts de aanwijzing van haar voorzitter.

Hiertoe wordt bij acclamatie **GEKOZEN** de Heer P. A. PRABOWINATA, die nu de leiding der vergadering overneemt.

Als secretaris, niet lid van de jury wordt vervolgens aan de commissie **TOEGEVOEGD** de Heer R. Ng. Mr. Prádjáwitaná.

Na nog eenige bijkomstige besprekingen, waarbij de commissie **BEVOEGD VERKLAARD** wordt zich desgewenscht alsnog een Jogjaasch Javaansch toonkunstenaar als lid toe te voegen, en na enkele woorden van afscheid en goede wenschen voor succes van den gastheer, den heer S. KOPERBERG, wordt de bijeenkomst door den Voorzitter van de nieuwe commissie, P. A. PRABOWINATA gesloten.

TWINTIG JAREN CULTUURARBEID

VAN

KRIDĀ-BEKSĀ-WIRĀMĀ.

Rede van den Voorzitter van Kridā-Beksā-Wirāmā, Bendārā Pangéran Harjā Soerjadinigrat, uitgesproken op de receptie gehouden ter gelegenheid van haar 20-jarig Jubileum op den 20sten Augustus 1938.

Aanwezig zijn :

1. De vertegenwoordiger van Sampéjan Dalem Ingkang Sinoehoen Kangdjeng Sultan, B. P. H. Djajakoesoemā,

2. De vertegenwoordiger van Sampéjan Dalem Ingkang Minoeljā saha Witjaksānā Ingkang Sinoehoen Kangdjeng Soesoehoenan van Soerakarta,

3. De vertegenwoordiger van den Gouverneur van Jogjakarta en van den Assistent-Resident, Afdelingshoofd van Jogjakarta, de heer Mr J. C. Lyclama, Controleur t/b van den Assistent-Resident,

4. De vertegenwoordiger van Kangdjeng Goesti Pangéran Arja Adipati Praboe Soerjadilāgā, R. M. Rijā Nātasepoetrā,

5. Verder verscheidene andere Javaanse en Europese autoriteiten, de pers, vertegenwoordigers van verschillende verenigingen, in het geheel ongeveer 1200 gasten.

Wanneer de namen der verenigingen en van de pers, die vertegenwoordigd zijn, zijn opgelezen, heet de voorzitter de gasten welkom met de volgende rede :

Dames en Heren ! De traditie wil dat Javaanse verenigingen eens in de acht Javaanse jaren, d.i. om de *windoe* een congres of een feestelijke vergadering organiseren. Onze vereniging Kridā-Beksā-Wirāmā wijkt echter van deze traditie af en houdt haar jubileum op den dag, waarop zij twintig Christelijke jaren geleden werd opgericht. In dit opzicht staat Kridā-Beksā-Wirāmā niet alleen. Vele verenigingen en vele onzer voormannen volgen, wanneer zij feestelijkheden houden, de Christelijke jaartelling. Zo bij voorbeeld Boedi Oetāmā, toen zij haar vijf en twintig-jarig jubileum hield en zo ook wijlen Sampéjan Dalem Ingkang Sinoehoen Kangdjeng Sultan VII, toen hij den dag herdacht, waarop hij veertig Christelijke jaren geleden aan de regering is gekomen. Zo zullen er wel meer zijn die deze nieuwe traditie volgen.

Dit nu is niet te bevreemden, wanneer men

denkt aan den invloed dien de Westerse cultuur op de Oosterse heeft uitgeoefend en tot op den huidigen dag nog steeds gaat uitoefenen.

In het inlandse bestuursstelsel, het ambacht, de gymnastiek, in de toneelkunst zijn hier voorbeelden van te vinden en ook op de toonkunst is de Westerse invloed niet gering te achten.

Dames en Heren ! Ik heb den belangrijken invloed dien de Westerse cultuur op de Oosterse uitoefent aangeroerd niet om hiermede mijn afkeuring uit te spreken over diegenen van ons, die de Westerse cultuur bestuderen of nastreven, integendeel, ik acht het juist wenselijk dat wij van de Westerse beschaving datgene overnemen, dat met onze beschaving harmoniëren kan. Immers cultuur is, al mag zij verbonden zijn aan een bepaald volk of ras, in den grond „internationaal eigendom” en zij strekt dus voor elk volk dat zijn blik wil verruimen tot nut. Kridā-Beksā-Wirāmā zelf bedient zich voor haar onderwijs in dans en gamelan van de Westerse techniek. Zij schrikt er ook niet voor terug in de *srimpi*- en *bedājā*-dans Westerse muziek door de gamelan heen te laten klinken, zoals het vanavond ten gehore gebracht zal worden. Dit samengaan van Westerse muziek met gamelan kan men feitelijk reeds sinds jaren in de kraton van Jogjakarta horen.

Wellicht zijn er onder de aanwezigen die wensen te weten : zijn de dansen in heel Indonesië alle even volmaakt of is er ten opzichte hiervan bij deze dansen wel degelijk een verschil te bespeuren ? Mijn antwoord op deze vraag luidt : van de oudste tijden af tot op dezen dag is er wel degelijk een verschil in volmaaktheid te zien. De meest volmaakte dans is — al zeggen wij het zelf — de dans van Midden-Java.

Het volgende moge hiervoor ten bewijze dienen. Volgens Prof. Kern regeerde in 732 A. D. in Midden-Java koning Sandjaja. Zijn kraton bevond zich in Kedoe. Dans en gamelan uit dien tijd kan men zien afgebeeld op de Bāraboedoer, die ± 750 A. D. is gebouwd.

De daar in steen afgebeelde dansen zijn :

djogèd linggoeh (een dans in zittende houding) de linkerhand opgelicht, de vingers in *ngroedji*-houding (de vingers aaneengesloten naast elkaar, de duim tegen de handpalm,

Goesti Pangéran Harja Tédjakoesoemá.

Bendára Pangéran Harja Soerjadiningrat.

de pols gebogen en de hand omhoog gericht), de rechterhand rust op de knie en houdt een kleine *gandik* vast;

djogèd djèngkèng (een dans in knielende houding). Van deze dans zijn er twee soorten:

- 1) de handen in *sembah*,
- 2) de rechterhand houdt een bloem vast, de elleboog rust op de knie, de linkerhand rondgebogen, de palm er van rust op de dij; de *djèngkèng*-houding is echter anders dan de thans gebruikelijke; op het reliëf rust de linkerhand op den grond.

djogèd ngadeg (een dans in staande houding).

Van deze dans zijn er verschillende soorten: met de ene arm gebogen, de vingers in *ngroedji*-houding en met de andere arm rondgebogen en de hand gebald, of de arm fraai recht uitgestrekt met een bloem of een wapen in de hand.

De gamelan bestaat uit vijf instrumenten: *kendang*, *ketipoeng*, *soeling*, *gitar* en *ketjèr*.

De wijze van dansen en de instrumentatie uit die dagen halen niet bij de tegenwoordige. De dans is nog onhandig en de gamelan nog verre van volmaakt.

Maar wanneer men een vergelijking gaat maken tussen deze reliëfs en de Oost-Javaanse, die uit den tijd van Koning Erlangga dateren (991-1043) en daarbij op de gamelan, die hier slechts uit een *kendang*, *soeling* en *gambang* bestaat en op de houding der dansen let, dan moet men wel tot de conclusie komen dat Midden-Java van 750 A. D. ten opzichte van de danskunst boven Oost-Java van 1043 A. D. staat.

Voorals tegenwoordig staat de Oost-Javaanse danskunst laag; de beste dans-vertoning is slechts de *loedroeg*. Zelfs de Balische danskunst die wijd en zijd beroemd is en door touristen zeer gewaardeerd wordt blijkt, nadat het mij duidelijk is gebleken wat ze inhoudt, op dezelfde hoogte te staan als de onze uit de *Madjapaitse* tijd en niet meer te zijn dan een volksdans in de *désa's*. De reden waarom de Balische dans de touristen zo zeer weet te bekoren ligt waarschijnlijk hierin, dat de gamelan luid en opwindend klinkt. Met bovenstaande vergelijkingen van de Midden-Javaanse dans- en toonkunst met die van buiten Midden-Java kan ik volstaan.

Het is hier niet de plaats om de geschiedenis en de ontwikkeling van de Javaanse dans- en toonkunst omstandig te beschrijven. Dit kan men in boeken, kranten en lezingen beschreven vinden. Wat ik hier wens mede te delen is de geschiedenis van *Kridā-Beksā-Wirāmā* gedurende de twintig afgelopen jaren; daarbij dien ik slechts de voornaamste feiten te memoreren.

Wat mag er wel de reden van zijn dat wij

de vereniging *Kridā-Beksā-Wirāmā* oprichtten en dat wel in het jaar 1918, toen de wereldkrijg pas maar geëindigd is? Terwijl in de oorlogsjaren van 1914—1918 al wat cultuur en kunst is verdwenen is en ook niemand hieraan de minste aandacht schonk?

Mijn antwoord luidt: juist omdat er zoveel droevigs was, ontstond het plan om de dans- en toonkunst nieuw leven in te blazen. Het trof juist, dat de vereniging Jong-Java (thans Indonesia-Moeda) dringend vroeg om onderrecht te krijgen in het dansen en het bespelen van de gamelan. R. Wiwāhā en R. M. Nātā-soetarsā (thans leden van den Volksraad) werden hiervoor naar Jogja gestuurd.

Men besloot toen, na het eerst rijpelijk te hebben overwogen, tot het oprichten van de vereniging *Kridā-Beksā-Wirāmā*. Dit vond op den 17den Augustus 1918 plaats. Initiatiefnemers waren: mijn broeder P. A. Tédjakoesoemā, R. W. Soerjamoertjitā, R. W. Poespā-dirdjā, R. W. Sastrāsoepraptā, R. W. Atmādidjā, R. T. Poespādingrat, R. T. Wirāgoenā, R. M. Djājadipoerā, R. T. Djājāpragolā, P. A. Soerjāwidjā, P. A. Hadikoesoemā, P. A. Djājakoesoemā, P. A. Hadiwinātā en mijn persoon. De elf personen die tot bestuursleden gekozen werden waren: voorzitter: mijn persoon, leider van de dansafdeling: P. A. Tédjakoesoemā, leider van de gamelan-afdeling: R. T. Wirāgoenā, leider van de beoefening der taal en letteren: R. M. Djājadipoerā, secretarissen: R. W. Soerjamoertjitā en R. W. Atmādidjā, penningmeester: R. T. Poespādingrat, commissarissen: R. W. Poespādirdjā, R. W. Sastrāsoepraptā, R. T. Djājāpragolā en P. A. Soerjāwidjā. Al deze heren traden meteen op als dansleraar of als leraar in het bespelen van de gamelan. Thans zijn er vijftien bestuursleden. Die er bij zijn gekomen zijn: P. A. Hadiwinātā, P. A. Boeminātā, R. T. Mr Nitiprādjā, R. T. Tjāndrādingrat, R. P. Prawirāsoeprā en R. M. Doetādiprādjā. Als leider van de gamelan-afdeling heeft nu R. W. Poespādirdjā R. T. Wirāgoenā die intussen is overleden vervangen, terwijl nog niet is komen vast te staan wie na het overlijden van R. M. Djājadipoerā leider van de beoefening der taal en letteren worden zal.

Het aantal leerlingen was bij het begin 96, allen jongens, thans is het 477 (110 meisjes en 367 jongens), waaronder dertien Europeanen. In haar twintig-jarig bestaan heeft *Kridā-Beksā-Wirāmā* in het geheel 421 vrouwelijke en 2996 manlijke leerlingen; daaronder zijn inbegrepen 24 Europese, 1 Chinese en 1 Indo-Chinese. Het aantal dansmeesters was eerst 20, thans is het 25, in de twintig jaren is het aantal 48.

Het aantal leerlingen van de gamelan-afdeling

was in het begin 8, thans is het 10, in de twintig jaren 128, waaronder 7 Europese. Eerst was er slechts één leraar, thans zijn er 2, in de 20 jaren eveneens 2.

Het aantal leden bedroeg eerst 27, thans is het 52, in de 20 jaren 57, waaronder 5 Europese (Mevrouw Resink fungeert als erelid).

Voor het financiële gedeelte hebben wij een subsidie ontvangen van Sampéjan Dalem Ingkang Sinoehoen Kangdjeng Sultan VIII, toenmaals (1918) nog Pangéran Adipati Anom. Een bepaald bedrag wordt niet gegeven, maar op zoveel als wij maandelijks nodig hebben kunnen wij rekenen, zodat onze vereniging zich wel op een ruime kas kan verheugen. Tot op den huidigen dag bedraagt 's Vorsten subsidie f 10.702,62; voor de benodigdheden van de wajang-wong is f 200,— ontvangen, terwijl voor dit jubileum zoveel als wij blijken te kort te komen zal gegeven worden.

U begrijpt wel dat de kosten voor het onderwijs in dans en gamelan niet gering zijn. Indien Kridā-Beksā-Wirāmā deze subsidie niet gekregen had, zou haar bestaan niet mogelijk zijn geweest. Derhalve mag ik niet vergeten om uit naam van de vereniging aan Zijne Hoogheid onzen velen en eerbiedigen dank aan te bieden, daarbij de hoop uitsprekende dat Kridā-Beksā-Wirāmā zich steeds op de belangstelling en gunst van Zijne Hoogheid mag verheugen.

Over gebrek aan geldmiddelen zal Kridā-Beksā-Wirāmā, zoals U uit het voorafgaande kunt afleiden, niet te klagen hebben. Maar is het wel voldoende, wanneer een vereniging alleen maar een ruime kas heeft om er op te vertrouwen? Voor den bloei van een vereniging, zoals Kridā-Beksā-Wirāmā, is het eveneens nodig dat men lichamelijk en geestelijk sterk is. Het is hier de plaats om mijn hulde te brengen aan mijn broer P. A. Tédjakoesoemā voor de bereidwilligheid, waarmee hij al wat hij heeft, tot zich zelf toe, aan de vereniging opoffert. Twintig jaren lang heeft hij zijn huis en zijn gamelan voor het onderwijs ter beschikking gesteld. Twintig jaren lang heeft hij het dans-onderricht gegeven en heeft hij ook persoonlijk de leiding ter hand genomen — hoe moeilijk dit is, is niet gemakkelijk te zeggen — en thans staat de naam van Kridā-Beksā-Wirāmā dan ook wijd en zijd bekend. Ook aan U, R. W. Soerjamoertjitā, R. W. Poespādirjā, R. W. Sastrāsoepraptā en R. W. Atmādidjā, die steeds de rechterhand van P. A. Tédjakoesoemā vormen, zullen wij niet vergeten onze hulde voor al Uw verdiensten te brengen. Twintig jaren lang hebt U geheel kosteloos aan Kridā-Beksā-Wirāmā's leerlingen les gegeven. Hoe dikwijls hebt U niet middernacht in den stromenden regen naar huis moeten gaan! Ook

dank zij U is het met Kridā-Beksā-Wirāmā tot heden zo voorspoedig mogen gaan.

Jongere leraren! Moge onze leider en de vier bovengenoemde leraren U tot voorbeeld dienen. Laten wij hopen dat ook U, die eens ons werk zult moeten voortzetten, er niet tegen op ziet U op te offeren. Immers dit is nodig, wanneer U wilt dat U gerekend wordt te behoren tot die lieden die een groot verantwoordelijkheidsgevoel bezitten en als zodanig volwaardige mensen mogen heten. Deze opofferingsgezindheid behoort nu eenmaal tot de eigenschappen van hen die zich aan een maatschappelijke beweging wijden.

Thans wil ik de verschillende keren opnoemen, dat Kridā-Beksā-Wirāmā in haar twintigjarig bestaan een opvoering heeft gegeven.

Deze opvoeringen bestaan uit een bedājā-, een srimpi-dans, wajang-wong en topèng; in het geheel zijn er vier en dertig opvoeringen gegeven, waaronder

- 15 Februari 1919: een wajang-wong-fragment voor Jong-Java, afdeling Mataram, zeven maanden dus na de oprichting van ons dans-instituut.
- 28 Mei 1919: een wajang-wong-fragment voor het congres van Jong-Java.
- 12 Februari 1921: een wajang-wong-fragment (lakon: de Abdicatie van Vorst Kresnā-Dipājanā) in het Gouverneurshuis, ter opluistering van de feestelijkheden, gegeven ter ere van de troonsbestijging van Sampéjan Dalem Ingkang Sinoehoen Kangdjeng Sultan VIII.
- 17 April 1921: een demonstratie van verschillende dansen ter gelegenheid van de oprichting van het Java-Instituut te Jogjakarta.
- 19 Juni 1921: een wajang-wong-fragment op het Congres van het Java-Instituut, te Bandoeng gehouden.
- 27 t/m 29 Juni 1924: wajang-wong voor de kunstkring en Sābākarti te Semarang.
- 6 September 1924: wajang-wong in de Poerā Mangkoenagaran.
- 27 December 1924: de eerste bedājā-dans, gegeven ter gelegenheid van het Congres van het Java-Instituut in de Poerā Pakoealaman.
- 20 September 1926: wajang-wong op het Congres van het Java-Instituut, te Soerabaja gehouden.
- 17 Augustus 1935: wajang-wong op het Congres van P. K. N.
- 22 Augustus 1936: bedājā- en srimpi-dans.
- 21 t/m 25 Augustus 1937: beksan-poetri, bedājā- en srimpi-dans.

Dit waren voornaamste gelegenheden, waarbij Kridā-Beksā-Wirāmā een bedājā-, een srimpi-

dans, wajang-wong en topèng ten beste heeft gegeven.

Nu ik aan het eind van mijn openingsrede gekomen ben, wil ik de namen van hen die voor Kridā-Beksā-Wirāmā steeds een grote steun zijn geweest opnoemen.

Ki Adjar Déwantārā! Uit naam van Kridā-Beksā-Wirāmā breng ik U vanuit deze plaats mijn hulde en zeg ik U onzen dank! U bent het immers naar wien ieders gedachte steeds, wanneer men het over Taman Siswa heeft, uitgaat en U bent het ook die overal den roem van de Mataramse dans verkondigt en de naar Uw mening onvolmaaktheden scherp in het licht plaatst; het resultaat hiervan is dan ook dat de Mataramse dans tot ver in den vreemde bekend staat. Is het bovendien ook niet Ki Adjar die dadelijk met zijn hulp klaar stond, toen het onderwijs aan meisjes ons zulk een zorg heeft gebaard? Vanaf het jaar 1918 toch, toen wij hiermee zijn begonnen, tot 1930 toe was het aantal leerlingen heel gering; doorzettingsvermogen ontbrak de meisjes geheel; steeds vroegen ze er mee uit te mogen scheiden, wanneer ze pas maar kort te voren als leerling zijn ingeschreven.

In 1931 echter hebben de dans-leraressen en mijn persoon op verzoek van Ki Adjar Déwantārā het onderwijs aan de vrouwelijke leerlingen van Taman Siswa gegeven in het gebouw van Taman Siswa zelf. Dank zij de krachtige leiding van Taman Siswa begon men in het onderwijs van Kridā-Beksā-Wirāmā aan meisjes vooruitgang te bespeuren. Deze vooruitgang heeft stand kunnen houden en thans hebben wij niet minder dan 110 vrouwelijke leerlingen. Laten wij hopen dat deze nauwe samenwerking tussen Kridā-Beksā-Wirāmā en Taman Siswa moge voortduren, tot heil van onze kunst; daardoor zullen ook nieuwe dansen gecreëerd kunnen worden, die de moderne jongeren kunnen bevredigen.

Ik mag uit naam van Kridā-Beksā-Wirāmā ook mijn dank uitspreken aan wijlen Goesti Kangdjeng Ratoe Kentjānā en aan Kangdjeng Goesti Pangéran Arja Adipati Mangkoenagārā voor het feit, dat zij ons de voor de wajang-wong benodigde krissen, waarvan de waarde niet gering is, geschonken hebben. Ook aan het Java-Instituut willen wij niet vergeten onzen dank te zeggen voor de f 400,- met welke ruime bijdrage de kosten, nodig voor de bedaja-dans, en de kosten der boekwerken bestreden konden worden. In de twintig jaren van samenwerking is er nooit enige onenigheid voorgevallen. Was er toevallig meningsverschil, dan was er steeds en gemakkelijk een oplossing te vinden, die aan beide partijen voldoening gaf. Door de handigheid en tact van den heer Koperberg

is de verhouding tussen Kridā-Beksā-Wirāmā en het Java-Instituut steeds een broederlijke geweest; de resultaten hiervan kunnen voor beide niet anders dan gunstig zijn. Moge de nauwe relatie nog nauwer worden en voor velen haar goede vruchten afwerpen!

Mevrouw Resink, erelid van Kridā-Beksā-Wirāmā! Het erelidmaatschap hebt U verdiend. Aan iedereen is immers bekend hoeveel opofferingen U U voor de vereniging hebt willen getroosten. Ik kan niet nalaten U heden avond mijn hulde te brengen en U onzen dank te zeggen voor al den steun dien U Kridā-Beksā-Wirāmā onvermoeid tot op den dag waarop dit Congres bijeen kwam hebt verleend. Aan Sampéjan Dalem Ingkang Minoeljā sāhā Witjaksānā Ingkang Sinoehoan Kangdjeng Soesoehoenan te Soerakarta wordt ook hier namens Kridā-Beksā-Wirāmā de eerbiedige dank aangeboden voor de milde bijdrage van f 250,-, die Zijne Hoogheid heeft geschonken als herinnering aan het feit, dat 's Vorsten dochters de bedajā-dans van Kridā-Beksā-Wirāmā hebben geleerd. Verder is onze dank gericht tot de redactie van Sedyā-Tāmā, Darmā-Kāndā, Soeara Oemoem en Pemandangan voor het opnemen van de namen der geslaagde leerlingen in hun blad, tot de commissieleden van dit Congres en tot de andere leden die voor het nodige van een congres hebben gezorgd; ook aan P.K.N. wil ik niet vergeten onzen dank te zeggen voor het aanbrengen van den loud-speaker en voor het in gebruik geven der verschillende benodigdheden van de taroeb.

En thans verklaar ik de receptie voor geopend.

De heer S. Koperberg aan het woord.

Namens het Hoofdbestuur van het Java-Instituut voerde de Heer S. Koperberg het woord.

Na het Bestuur van het dansinstituut K. B. W. namens het Hoofdbestuur van het Java-Instituut gefeliciteerd te hebben, memoreerde spr., de algemeen culturele verdiensten van Kridā-Beksā-Wirāmā, er tevens op wijzende, dat K. B. W. altijd zoo welwillend was, om de congressen van het Java-Instituut op te luisteren met dans- en gamelan-demonstraties. Doel en streven van beide instituten lopen geheel parallel; het Java-Instituut zorgt n.l. voor de theoretische propaganda en de stimulering van de belangstelling voor de Javaanse Cultuur en Kunst, terwijl K. B. W. speciaal voor de verbreiding der theorie en praktische oefening van de Javaanse dans en muziek zorg-draagt.

Vooral voelt spr. zich gedrongen den leider en stillen werker P. Tédjakoesoemā op dezen

dag dank te zeggen voor de groote gastvrijheid die de gasten van het Java-Instituut op zijn dansuitvoeringen en-repetities genieten.

Als blijk van belangstelling overhandigde spr. namens het Java-Instituut een geschenk aan Kridâ-Beksâ-Wirâmâ, in den vorm van een tekening van een voorzittershamer van Sâna-hout, versierd met zilver, welk werk uitgevoerd wordt door Pakarjan Ngajogjakartâ.

De voorzitter nam deze tekening van het geschenk van het Java-Instituut in ontvangst, en vroeg den Heer Koperberg den dank van K. B. W. aan het Bestuur van het Java-Instituut te willen overbrengen.

Het eerste congres Bahasa Indonesia, gehouden te Solo van 25 - 28 Juni j.l. is goed verlopen. Hieronder volgen de besluiten door het congres genomen.

Het Bestuur van het Congres Bahasa Indonesia.

N. B. Binnenkort zal een boek verschijnen naar aanleiding van het congres. Daar de oplaag niet groot zal zijn, bestelle men het reeds nu.

Besluiten van het eerste Congres Bahasa Indonesia.

1. Gehoord en besproken hebbende het prae-advies van Mr. Amir Sjarifoeddin omtrent vreemde woorden en begrippen in de bahasa Indonesia ("Mênjêsoeikan kata dan faham asing kĕdalam bahasa Indonésia"), bleek het congres het in het algemeen eens te zijn met het overnemen van vreemde woorden voor de wetenschap. Voor de huidige wetenschap kon het congres zich ermee vereenigen, dat die woorden aan de algemeene woordenschat worden ontleend. Dit moet zeer voorzichtig gebeuren, en daarom behoort dit aan een comité toevertrouwd te worden.

2. Gehoord en besproken hebbende het prae-advies van den heer St. Takdir Alisjahbana omtrent taalvernieuwing en de regeling hiervan ("Pĕmbaharoean bahasa dan oesaha mĕngatoernja"), is er volgens het congres reeds een taalvernieuwing, ontstaan doordat er een nieuwe denkwijze is; hierdoor wordt de behoefte gevoeld aan een regeling van de taalvernieuwing.

3. Gehoord hebbende de prae-adviezen van de heeren St. Takdir Alisjahbana stelling VI

en van Mr. Muh. Yamin, is het congres van meening, dat de tegenwoordige grammatica's niet meer bevredigend zijn en dat ze niet in overeenstemming zijn met het wezen der bahasa Indonésia; daarom moet een nieuwe grammatica samengesteld worden overeenkomstig het wezen der bahasa Indonésia.

4. Motie. Na gehoord en besproken te hebben het prae-advies van den heer K. St. Pamontjak omtrent de spelling der bahasa Indonesia („Hal édjaan bahasa Indonesia"), zijn de aanwezigen, afkomstig uit verschillende groepen van verschillende streken, samengekomen op het congres te Solo gehouden van 25 - 28 Juni 1938, van meening,

dat het niet noodig is een nieuwe spelling te maken, totdat het congres zelf een spelling maakt,

dat de gebruikelijke spelling van van Ophuysen voorloopig aanvaardbaar is,

gedachtig aan de bezuiniging en de versobering moeten de veranderingen door prae-adviseur voornoemd in gedachte worden gehouden, en daarom hoopt het congres, dat:

- 1 de Indonesiërs steeds bovengenoemde spelling zullen volgen,
- 2 de Nationale fractie in de Volksraad er bij de Regeering op zal aandringen die spelling te volgen, als door het congres bedoeld wordt,
- 3 de onderwijzers-vereenigingen de besluiten van het congres zullen willen steunen.

5. Gehoord hebbende het prae-advies vanden heer Adi Negoro omtrent de bahasa Indonesia in de journalistiek („Bahasa Indonesia didalam pĕrsoeratkabaran"), is het congres van meening, dat het nu de tijd is waarin de journalisten zich met de borst moeten toeleghen op het zoeken van wegen ter verbetering der taal in de journalistiek.

Daarom hoopt het congres, dat Perdi [De Inheemsche Journalisten-vereeniging] hierover zal beraadslagen met haar leden en de commissie te vormen door het nieuwe Congres-Bestuur en het Hoofdbestuur van de Perdi.

6. Gehoord hebbende het prae-advies van Ki Hadjar Dĕwantĕrĕ stelling X, gesteund door R. M. Ng. dr. Poerbĕtjarĕkĕ, heeft het congres besloten, dat het congres voorstaat en voorstelt op de middelbare scholen ook de internationale spelling te onderwijzen.

7. Gehoord hebbende het prae-advies van den heer Soekardjo Wirjopranoto omtrent de bahasa Indonesia in de vertegenwoordigende lichamen („Bahasa Indonesia dalam badan pĕrwakilan"), uitgesproken en verdedigd door R. P. Soeroso, is het congres van meening en spreekt de hoop uit, dat

1 vanaf heden de bahasa Indonesia in alle vertegenwoordigende lichamen als voertaal zal worden gebezigd.

2 steun verleend zal worden aan de pogingen om de bahasa Indonesia te erkennen als wettige taal en taal voor regeeringsverordeningen.

8. Gehoord hebbende het prae-advies van den heer Sanoesi Pané omtrent een Instituut Bahasa Indonesia en vernomen hebbende de oprichting van een comité hiervoor, heeft het congres besloten een commissie in te stellen om te onderzoeken de kwestie van de oprichting van een Instituut Bahasa Indonesia, en het congres verwacht, dat de commissie haar besluiten over bovengenoemde kwestie zal publiceeren.

9. Gehoord hebbende de prae-adviezen van de heeren St. Takdir Alisjahbana, Mr. Muh. Yamin en Sanoesi Pané, is het congres van meening, dat in het belang van de vooruitgang der Indonesische maatschappij, van de taal-

en letterkundige studie en van de vooruitgang van het Indonesische volk zoo gauw mogelijk een letterkundige faculteit opgericht moet worden.

10. Er zal een boek uitgegeven worden in verband met alles aangaande het congres.

11. Het tweede congres zal op één der volgende plaatsen gehouden worden: Semarang, Djokjakarta, Batavia, Medan, Fort de Kock, Makassar, Bandoeng, Soerakarta.

12. Het nieuwe Bestuur is als volgt samengesteld:

Prof. R. A. Hoesein Djajadi-

ningrat	eerevoorzitter
Dr. R. M. Ng. Poerbâtjarakâ . . .	voorzitter
Mr. Amir Sjarifoeddin	vicevoorzitter
Armijn Pané.	secretaris
Soemanang	secretaris
Kâtjâ Soengkânâ	secretaris
Mr. Maria Ullfah Santosa . .	penningmeester
Soegiarti	penningmeester.

BOEKAANKONDIGING.

JAVAANSE VOLKSVERTONINGEN, Bijdrage tot de Beschrijving van Land en Volk. Door DR. TH. PIGEAUD te Jogjakarta. Volkslectuur, Batavia 1938. 545 bl., 125 afbeeldingen. Groot-quarto. Gebonden fl. 15.—

Ieder, die belang stelt in de Javaansche cultuur, in de Javaansche volkskunde, als ethnoloog, philoloog of als leek, die in Javaansche landen levende gaarne wil begrijpen wat hij rond om zich ziet en hoort, zal Dr. Pigeaud zeer, zeer dankbaar zijn voor het geweldige werk, dat hij ons, na lange jaren ingespannen arbeid met welverdiend verlof naar Europa gaande, als afscheidsgeschenk naast zijn Javaans-Nederlands-Handwoordenboek heeft achtergelaten. Als ambtenaar voor de beoefening der Indische talen te Jogjakarta, belast met de samenstelling van een nieuw en zoo volledig mogelijk Javaansch-Nederlandsch Woordenboek, heeft hij geweldige massa's materiaal moeten doorwerken, die zijn inzicht hebben verrijkt op elk gebied der Javaansche cultuur en volkskunde. En, beseffende hoe weinig daarvan eigenlijk den outsider bekend is, het vele ten spijt, dat reeds in boeken en tijdschriften gepubliceerd is, ontleent hij aan dat materiaal niet slechts de philologische gegevens voor het groote Woordenboek, — die hij toch voorloopig moet opbergen als een postzegelverzamelaar zijn schatten, totdat de kostbare collectie eens het licht ziet — maar poogt ook, zoover zijn tijd het toelaat, het materiaal toegankelijk te maken voor belangstellenden. Getuigen zijn de vele artikelen van zijn hand, in den loop der jaren verschenen, hoofdgetuige is dit boek, naast zijn eigenlijke hoofdtak in moeitevollen arbeid voltooid. Om dit boek recht te doen wedervaren, zou het moeten worden aangekondigd door een deskundige; ik kan het slechts doen als amateur-belangstellende.

Javaansche volksvertooningen! Wie met open oogen door het Javaansche cultuurgebied gaat, ziet of hoort ze haast dagelijks: straatvertooningen, of bij optochten, familie- en volksfeesten. Maar als hij meer daarvan wil weten, als hij tracht, erachter te komen, wat deze vertooningen voorstellen of beteekenen, stond hij tot nu toe voor groote moeilijkheden, ook nog als hij voldoende Javaansch verstond om zelf navraag te kunnen doen. Want wat men hem zeide, waren namen, geen verklaringen of beschrijvingen. Wel zijn er in den loop der jaren talrijke tijdschrift-artikelen verschenen op dit gebied, maar ten eerste heeft men niet altijd die tijdschriften ter beschikking, en als

men ze had, hoe dan nog te vinden, wat men zocht? (Dr. Pigeaud heeft in dit verband door verschillende door hem bewerkte klappers op Djáwá en inheemsche tijdschriften reeds zeer nuttig werk verricht). Want hetzelfde spel, waarvan men den naam heeft gehoord, is uit een andere streek van Java misschien onder een geheel anderen naam beschreven. De algemeene vraagbaak voor deze dingen, Een blik in het Javaansche Volksleven door L. Th. Mayer, is sedert lang uitverkocht, en als men het in handen krijgt, is het moeilijk zoeken, want het heeft geen register. Maar nu hebben wij dit prachtige boek van Dr. Pigeaud.

Het bevat zeker nog niet alles; Dr. Pigeaud zelf waarschuwt in zijne voorrede tegen deze misvatting. Zooals de titel reeds zegt, gaat het hier om volksvertooningen, om volkskunst; de hofkunst, hoogstaande dans-, tooneel- en muziek-uitvoeringen, zijn met enkele uitzonderingen buiten beschouwing gelaten. Verder noemt Dr. Pigeaud als niet behandeld in dit boek: het optreden van dansvrouwen en zangeressen, vertellers en vertelsters, gewone vechtsporten, hanen- en andere dieren-gevechten, trance-opvoeringen, volks-tooneel, poppenspelen (wajang), muziek-uitvoeringen en kinderspelen. De schrijver heeft zich in dit boek (mogen andere spoedig volgen!) moeten beperken tot maskerspelen, mommerijen, paarddansen, reidansen van jongelieden en mannen met daarmee verband houdende vertooningen.

De eigenlijke aanleiding tot het schrijven van dit boek is eene rondvraag van het Java-Instituut geweest, gericht aan alle Regenten van Java en Madoera, betrekking hebbende op volksvertooningen, en de wensch van het Java-Instituut naar eene verhandeling over Javaansche maskerspelen. Het binnengekomen materiaal bleek echter zoo uitgebreid en belangrijk, dat de verwerking ervan aanleiding heeft gegeven tot dit boek.

De antwoorden op deze rondvraag maken echter slechts een gedeelte van de bronnen uit, waaruit de schrijver heeft geput. Want voor de bewerking ervan heeft hij er nog wel ongeveer alles in verwerkt, wat ooit over deze onderwerpen in Europeesche boeken en tijdschrif-

ten is geschreven, verder — wat nog veel belangrijker is — de beschikbare gegevens uit inheemsche literatuur en inheemsche tijdschriften, die voor ieder ander vrijwel ontoegankelijk zijn, en dit alles is aangevuld door eigen onderzoek zoowel persoonlijk bij zijn taalwerk op zijn verblijfplaats en op zijn vele reizen en tochten, als ook met de hulp van zijn vele inheemsche vrienden en relaties. Het zoo vergaarde omvangrijke materiaal is gezeit, gerangschikt, ingedeeld, vergeleken en besproken in dit boek, dat men terecht eene encyclopedie van de bovengenoemde soorten van volksvertooningen moet noemen.

Encyclopedisch is ook de opbouw van het geheele werk; de ontzaglijke massa van materiaal zou trouwens ook op geen andere manier te verwerken zijn geweest. Het is er den schrijver niet om te doen geweest, een volkenkundige verhandeling te geven, maar zuiver te beschrijven, wat er aan vertooningen nog bestaat of bestaan heeft. Maar daaraan heeft hij dan wat hij noemt beschouwingen vastgeknoopt, die op deze vertooningen vanuit de meest uiteenlopende gezichtspunten licht werpen. In groote trekken is het boek als volgt ingedeeld: De eerste vijf hoofdstukken geven uitsluitend het materiaal: namen en beschrijvingen van de genoemde volksvertooningen. Als tijdgrens is ongeveer het begin van de vorige eeuw genomen, uit welken tijd de eerste Europeesche berichten stammen, en in welken tijd ook de Serat Tjabolang/Tjentiini zou zijn ontstaan, een der belangrijkste werken der Javaansche literatuur en waarschijnlijk een unicum in de literatuur van de geheele wereld. Het materiaal, dat in ieder hoofdstuk afzonderlijk wordt behandeld, is weer onderverdeeld naar de verschillende streken van Java, die een min of meer afzonderlijk cultuurgebied vormen. In de volgende hoofdstukken zijn dan de beschouwingen opgenomen, die de schrijver aan de behandelde onderwerpen vastknoopt, waarin dan ook in aanmerking worden genomen, beschrijvingen van vertooningen enz. in de oudere Javaansche literatuur, die mogelijk op de nieuwere verschijnselen enig licht kunnen werpen. Het geheele boek is ingedeeld in 480 paragrafen, die ieder voor zich een afzonderlijk onderdeelje bevatten, eene werkwijze, die men zeer spoedig ten hoogste leert waardeeren; immers bij de zeer talrijke verwijzingen, die in een werk als dit nu eenmaal noodig zijn, vindt men dan niet slechts de een of andere bijzonderheid, maar alle daarbijbehorende gegevens, en zoover noodig verdere verwijzingen, bij elkaar. Het is op deze wijze voor den lezer mogelijk, een of ander speciaal onderwerp door het geheele boek in alle aspecten te vervolgen.

Het is haast ondoenlijk, den geheelen inhoud eener encyclopedie in eene korte aankondiging recht te doen wedervaren, en ik moet mij hier beperken tot een zeer beknopt overzicht, om eenigszins een indruk te geven van wat dit werk bevat.

§ 1. Voorrede. Ontstaan en doel van het boek, verklaring der opgelegde beperkingen. Daaraan sluit zich een overzicht over den inhoud der 480 paragrafen, eene lijst der in het werk genoemde gedrukte boeken, verhandelingen en opstellen in tijdschriften, die niet minder dan zes bladzijden inneemt, en eene lijst der afbeeldingen.

§ 2. Verklarende lijst van veel voorkomende Javaansche woorden, titels enz.

§ 3. Beknopt overzicht van de geschiedenis van het Javaansche land. Geschiedkundige tabel naar Prof. Krom, van af Praboe Kertanagara (A.D. 1268-1292) tot den modernen tijd. Zeer nuttig, waar in het boek altijd weer op den nauwen samenhang tusschen geschiedenis en cultuurgeschiedenis wordt gewezen.

Inleiding.

Javaansche kunst en kunstbeoefening.

Gewestelijke verschillen, volkskunst en hofkunst, volkstoonel, en verder de maatschappelijke kringen, waarin de vertooningen plaats hebben of waaruit de vertooners voortkomen. (§§ 4-12).

Hoofdstuk I.

Maskerspelen in de Vorstenlanden, vroeger en thans.

Schrijver gaat uit van eene uitvoerige Javaansche verhandeling over het maskerspel, opgesteld voor de Koloniale Tentoonstelling in Amsterdam 1883 door hooge dignitarissen van het Soerakarta'sche hof, bevattende de geschiedenis en ontwikkeling van maskers en maskerspel volgens Javaansche traditie, en de beschrijving van eene volledige groote uitvoering in hofstijl (§§ 13-23). Daarop volgen uitvoerige aantekeningen (§§ 24-67), die niet slechts de noodige toelichtingen geven over datgene, wat de Javaansche schrijvers als bekend veronderstellen, maar ook van meer algemeenen aard, vergelijking met andere tooneelvormen enz. Daaraan sluit zich de beschrijving van het hedendaagsche maskerspel in de Vorstenlanden, in de hoofdsteden zoowel als daarbuiten, voorts eene vermelding van gelegenheden, waarbij maskerspelen worden opgevoerd, historische overlevering enz. (§§ 68-79).

Hoofdstuk II.

Javaansche maskerspelen buiten de Vorstenlanden.

In dit hoofdstuk komt schrijver dan op het gebied van de eigenlijke volksvertooningen, bij welke het maskerspel een zeer belangrijke rol speelt en zoowel in grootere uitvoeringen voorkomt als ook in kleiner kluchtspel, bepaalde dansen van enkele maskers en straatvertooningen van een of twee spelers. In de inleiding geeft schrijver de reden op voor de geografische indeeling van dit hoofdstuk in de verschillende streken, die afzonderlijk worden behandeld: Westelijk Midden-Java (§§ 80-100); West-Java en de Soenda-landen (§§ 101-121), met een uitvoerig bericht over het groote maskerspel als hoftoneel in Tjerbon en de hofkunst in Banten; Oostelijk Midden-Java (§§ 122-130); de Noord-Oostelijke Pasisir (de kuststreken van Toeban, Blora en Gresik, §§ 131-136); Oost-Java (Madjakertá, Sidjardjá, Bangil, het zeer belangrijke Malang en Pasoe-roean, §§ 137-148), ten slotte Madoera (§§ 149-155) en Oosthoek (§§ 156-163).

Bij deze twee hoofdstukken, die ook lijsten van complete maskerstellen uit de verschillende streken van Java bevatten, behooren de afbeeldingen No. 1-70, in hoofdzaak maskertypen uit de belangrijkste collecties. Op plaat IX heeft eene naamsverwisseling plaats gehad: No. 32 moet Permoni (Bajari Doerga) heeten, en No. 33 Salja, vorst van Mandraka. Persoonlijk zou ik er de voorkeur aan hebben gegeven, dat de maskers uit de verschillende streken, die dezelfde persoon voorstellen, naast elkaar waren geplaatst, om het regionale verschil in opvatting duidelijk te doen uitkomen. Ook had ik gaarne gezien — de den schrijver opgelegde ruimte-beperking volkomen besefende — eene kleine toelichting op de eigenaardige techniek van het maskerspel: bijv. dat de spelers als zij anders onbewegelijk staan of zitten, niet ook het hoofd stil houden, maar het regelmatig bewegen, zooals ik persoonlijk heb waargenomen, en welk feit mij van deskundige zijde, als ten minste voor het hofmaskerspel voorgeschreven, wordt bevestigd. Want juist daardoor krijgt het masker leven, verandert door den wisselenden lichtval van gezichtsuitdrukking, toont opeens een fijnen glimlach of een breede grijns, wat de immense hoogte van de maskersnijkunst te meer doet bewonderen.

Hoofdstuk III.

M o m m e r i j e n.

In de uitvoerige inleiding (§ 164) zet schrijver uiteen, wat onder dit hoofdstuk wordt behandeld:

volksspelen of populaire vertooningen, waarbij de spelers allen of gedeeltelijk vermommingsdragen met dieren- of monster-mombakkesen, in tegenstelling met de in de voorgaande hoofdstukken behandelde maskers. Deze mommospelen komen niet alleen op Java voor, maar zijn over den geheelen archipel verbreid en ook daarbuiten te vinden. Zij zijn niet onder den invloed van de hofkunst gekomen, evenmin als de in de twee volgende hoofdstukken beschreven vertooningen, en schrijver heeft dus in deze hoofdstukken een andere aardrijkskundige indeeling gegeven: van West naar Oost. Besproken worden hier in hoofdzaak de reusachtige poppen, die in optochten meewandelen, en de Barongan, waarbij schrijver ook uitvoerig ingaat op Javaansche optochten in het algemeen, zooals bruiloftsstoeten, optochten bij besnijdenissen enz. De indeeling is hier: West-Java en de Soenda-landen, waarbij ook de merkwaardige staatsiedraagstoelen en staatsiewagens van Soemedang en Tjerbon worden besproken (§§ 165-175), en het Javaansche land (§§ 176-227), met uitvoerig bericht over het feest van de kalkdelvers van Gamping bij Jogjakarta, de Réjog van Pánarágá, de bruidstocht op de Bengawan-rivier in 1834, toen de dochter van den Sultan van Madoera huwde met den Soesoehoenan Pakoeboewaná VII van Soerakarta, en een uitvoerige beschrijving van een groote bruiloftsstoet te Gresik uit het jaar 1822. Ten slotte iets over Madoera (§ 228).

Bij dit hoofdstuk behooren de afbeeldingen No. 71-85. — Ter aanvulling moge hier nog worden vermeld, dat o. m. steltloopers en een reusachtige ooievaar meeliepen in den optocht ter eere van het huwelijk van H. K. H. Prinses Juliana en Prins Bernhard te Jogjakarta in Januari 1937.

Hoofdstuk IV.

Paarddansen, Koeda-ké pang.

Inleiding (§§ 229; 230). West-Java en de Soenda-landen (§§ 231-233), en het Javaansche land (§§ 234-256), waar de Koeda-ké pang een vrij groote populariteit geniet, waar de paarddansen dikwijls „bezeten” worden, en het spel ook bij vorstelijke bruiloften te pas kwam. (In boven reeds genoemden optocht te Jogjakarta 1937 werd een namaak-bruidskoets getrokken door paard-dansertjes). Op Madoera (§ 257) schijnt de paarddans niet voor te komen, wel het dansen van en met levende paarden, zooals in het vorig hoofdstuk werd besproken. — Hierbij behooren afbeeldingen No. 86 — 90.

Hoofdstuk V.

Reidansen en zangen van jongelieden en mannen, opvoeringen met Moslimsch-godsdienstigen achtergrond, en vertooningen, daarmee verband houdende.

Beschrijving van vertooningen van wel zeer verschillenden aard: reidansen, fakir- en goochelvertooningen, biologieerspelen, vechtsporten, godsdienstige uitvoeringen, het optreden van jongelieden en mannen als vrouwen verkleed, enz., enz. Onder deze verschillende vertooningen bestaat echter toch eenige samenhang, zooals de schrijver aantoonst. Voor mij persoonlijk een bijzonder aantrekkelijk hoofdstuk, aangezien hierin op heel veel wat ik in Javaansche kinderspelen had gevonden, een nieuw licht wordt geworpen; ik smaakte bovendien het bijzondere genoegen, dat ik het bestaan van jongens- en meisjes-groepen in het maatschappelijk leven, die ik op grond van kinderliedjes had vermoed, nu ook werkelijk op Java bevestigd vond. (bl. 255). — Na de inleiding (§§ 258, 259) volgen dan weer eerst West-Java en de Soenda-landen (§§ 260-272), waarin ook uitvoeriger op Soerdaneesche vertooningen is ingegaan. In de Soenda-landen is enerzijds wel veel oud inheemsch volksgoed bewaard gebleven, anderzijds schijnt het godsdienstig leven aldaar echter intensiever ingewerkt te hebben dan in de meeste andere streken van Java; de welgestelde bevolking levert er immers een betrekkelijk groot contingent op van de jaarlijksche bedevaartgangers van Nederlandsch Indië. Zoo rijst de vraag, wat oorspronkelijk inheemsch, wat geïmporteerd, of wat synkretisme is. Dit geldt ook voor de min of meer met den mohammedaanschen godsdienst in verband staande vertooningen van de volgende afdeeling, „Het Javaansche land” (§§ 273-326). Eene uitvoerige bespreking is hier gewijd aan godsdienstige uitvoeringen, waarbij zangen in het Arabisch worden voorgedragen. Verder worden, ter vergelijking met hedendaagsche vertooningen, uitvoerige beschrijvingen van soortgelijke uitvoeringen uit de Serat Tjabolang/Tjenti vertaald. Op aanwezige sporen van een of ander in de hofkunst wordt eveneens gewezen, en ook het Karo-feest van de Tenggerezen heeft hier een plaats gevonden. Bij het bespreken van de vertooningen van den Oosthoek wordt ook (als groote uitzondering) vergelijksmateriaal van Bali aangehaald. Tot besluit weer Madoera en de Madoereesche overwal. (§§ 327-333).

Tot dit hoofdstuk behooren de afbeeldingen No. 91-100; grootendeels naar Javaansche teekeningen.

Met dit hoofdstuk is (bl. 343) de eigenlijke

beschrijving van het materiaal beëindigd; reeds hier moge er echter op gewezen worden, dat dit beschrijvende gedeelte van het boek nu niet een bloote opsomming van namen, een dorre beschrijving is, droog als een museumscollectie. integendeel! Ik zou ze het liefst willen vergelijken met een miniatuur-bibliotheek, bijeengebracht door een enthousiast bibliophiel behept met een benijdenswaardigen speurneus, en die gelegenheden tot verzamelen heeft gehad, zooals een ander ze wel nooit weer zal vinden. En deze bibliotheek is verwerkt, gerangschikt, geannoteerd met verwijzingen, aanvullingen, inlichtingen, ophelderingen, die dikwijls een onderwerp in een nieuw licht doen zien, en die in het dikwijls zoo heterogeen schijnende materiaal, dat in deze hoofdstukken bijeen is gebracht, den grooten samenhang brengen. Uitgaande van dezen samenhang volgen nu de meer algemeene beschouwingen; men beseft aanstonds, dat zij, in de beschrijvingen ingelascht, slechts verwarring hadden kunnen stichten.

Hoofdstuk VI.

Algemeene beschouwingen
betreffende de Javaansche
maskerspelen.

Inleiding: Javaansche kunsten, Javaansche maatschappelijke ontwikkeling (§ 334). Van eene volkenkundige bewerking heeft de schrijver moeten afzien; deskundig bewerkt materiaal van de andere eilanden, voor de vergelijking onmisbaar, mankeert voor het grootste gedeelte nog. Wel heeft de schrijver getracht, aanvulling te geven uit de oudere Javaansche literatuur, en met eigen beschouwingen, die de beteekenis van de maskerdansen in verband met de beschaving, de kunst en de maatschappelijke ordeningen van de Javanen in den ouden tijd eenigszins begrijpelijk kunnen maken. Verder gaat schrijver nog in op de geschiedenis van het maskerspel.

I) Oude vermeldingen en oude benamingen van maskervertooningen.

Vermeldingen in de voor-Moslimsche letterkunde, verval der Mádjàpahit- en Pasisir-beschaving, en oplossing van de oude kunst. Verklaring van een aantal namen en termen. (§§ 335-345).

II) Beschouwingen over vorm, beteekenis en geschiedenis van het wajang-tooneel.

Over masker en wajang-pop, vormgeving van wajang-poppen en maskers, uitbreiding van vormen en figuren, groepeerings naar typen: demonen en panakawan's, en naar kleuren. Verder de ontwikkelingsgeschiedenis van het wajang-tooneel en de vorming ervan op Java (§§ 346-355).

Hierbij afbeeldingen No. 101-108, gekleurde en ongekleurde teekeningen van wajang-koelit-figuren, om eenerzijds de typen te toonen, en anderzijds een vergelijken met de maskers mogelijk te maken, die volgens de Javaansche traditie aan de wajang-figuren zijn ontleend.

III) Beschouwingen over de oude geschiedenis van de maskerdansen.

Oudste maskers, de oudste maskerdansen, de oudste door maskers voorgestelde personen, de personen van het ouderwetsche kleine maskerspel, hunne beteekenis en classificatie, en ten slotte het verband met de wereldbeschouwing en de ordening der maatschappij. Beteekenis van de oude vertooningen en van de maskers bij geestendansen. (§§ 356-364).

Hierbij behooren de afbeeldingen No. 109-116, hoofdpersonen uit de Pandji-verhalen, teekeningen naar wajang-gedog-poppen.

IV) Ontwikkeling van de maskerdansen tot het maskertooneelspel. Overlevering en geschiedenis.

Javaansche geschiedbeschouwing en overlevering. Javaansche jaartallen en hunne waarde. Gewestelijk verschillende ontwikkeling, opkomst van den Islam en zijn invloed, ontwikkeling van het tooneel met volksverhalen als repertoire. Maskerdansen, volksverhalen en Pandji-epos. Ontwikkeling in de verschillende streken van Java. (§§ 365 — 382).

Hierbij behooren de later opgenomen Bijlagen I, II en III. Ten overvloedige zij hier nog erop gewezen, dat hoofdstuk I, II en VI met de bijlagen een geheel vormen onmisbaar voor ieder die zich met het Javaansche tooneel bezig houdt, want het werpt ook zeer veel, en dikwijls nieuw licht op de andere tooneel-vormen, die hier niet zijn behandeld.

Hoofdstuk VII.

Algemeene beschouwingen betr.
de Javaansche mommerijen.

In dit en de volgende twee hoofdstukken houdt schrijver geen rekening meer met gewestelijke verschillen, aangezien de beteekenis van de mommerijen, paarddansen en reidansen, gezien in verband met de oude wereldbeschouwing, overal waar zij op Java voorkomen, wel in hoofdzaak dezelfde moet zijn geweest.

Over het verschil van maskers en mommen, symbolische voorstellingen, optochtsvertooningen. Mommerij in de letterkunde, waarbij verschillende plaatsen uit de Nagarakertagama worden aangehaald. (Daarbij heeft de schrijver de gelukkige gedachte gehad, naast de wetenschappelijke officieele spelling dezelfde woorden en zinnen in de huidige Javaansche spelling en maatindeeling over te brengen). Een over-

zicht over de verschillende vormen der mommen, hun optreden in optochten, en hunne beteekenis. Gevechten tegen monstermommen, de bestrijders, panakawan-figuren en dieren, en de overwinnaar. Weertijgers. Beteekenis van het monster en van de vertooning, en de onderlinge verhouding van de bestrijders van het monster. (§§ 383-397).

Hierbij behooren de afbeeldingen No. 117-121, steenen koppen uit de Goenoeng Kidoel, Zuid-Jogjakarta.

Hoofdstuk VIII.

Algemeene beschouwingen betr.
de Javaansche paarddansen.

Het kenmerkende van den paarddans, abnormale bewustzijnstoestanden, bezetenheid, uitzinnigheid. Beteekenis van het paard; Sangjang-djaran op Bali. Bezieling, paarddansen, mommen en classificatie, zinsverrukking. Het optreden in paren en tweegevechten, heilzame invloed van hanengevechten, beteekenis ervan als versterking bij overgang in een nieuwen staat, prijkskamp en sajembara enz. (§§ 398-411).

Hoofdstuk IX.

Algemeene beschouwingen
betr. reidansen enz.

Inleiding: Het onderling verband tusschen de verschillende vertooningen. (§ 412).

I) Beschouwingen over reidansen en -zangen van jongelieden en mannen.

Reidans en wapendans, de verschillende vormen en namen, gevechtsdans en wapenproef. Wijding en leeftijdsgroepen. Raadsels en wangsalan's. Viertallendans, groepsdans en optocht, rondedans. Dansknaap met geleider, dansknaap in travestie. (§§ 413-432).

II) Beschouwingen betreffende de opvoeringen met Moslimsch-godsdienstigen achtergrond.

Islam en Javaansche beschaving, santri, tjantrik en pesantrèn, populaire mystiek en wijding. Groepsdansen, gemeenschappelijke geestvervoering. Internationale Pasisir-beschaving. (§§ 433-439).

III) Beschouwingen over het optreden van mannen, als vrouwen verkleed, en over kunstenmakerijen.

Reidans, santri-vertooning en kunstenmakerij. Oude vermeldingen. Travestie en dubbelgeslachtelijkheid, travestie in ouderwetsch volkstooneel en bij kunstenmakerij. Tooverkunsten en onkwetsbaarheids-vertooningen der santri's. Volksvertooningen en sakrale opvoeringen. (§§ 440-447).

Bijlagen:

I) Inhoudsopgave van de lakon's van het oude, populaire maskertoneel in Zuid-Midden-Java: Djākā Sēmawoeng, Djākā Bloewo, Djākā Pendjaring en Koedā Nārāwāngsā. (§§ 448-452).

II) Bespreking van eenige stukken uit oude Javaansche teksten, die betrekking hebben op toneel en dans.

Stukken uit de Pararaton, Nagarakērtagama, Tantoe-Panggalan enz. Over de namen van Ajamwoeroek in de Pararaton en hunne betekenissen, de uitvoeringen en feesten te Mādjāpahit volgens de Nagarakērtagama, parallellen uit Maleische Pandji-verhalen, met moderne Maleische vertooningen en uit de Tantoe-Panggalan. Het Tjalon-Arang-verhaal, zijn oude zin en de sori-tekes-vertooning. Bedaja-Ketawang. Het Bandjaransari-verhaal en de panakawan's. (§§ 453-478).

Hierbij behooren de afbeeldingen No. 122-125, Javaansche teekeningen van Pandji-panakawan's.

III) Tabellarisch overzicht over de samenstelling van het eerste gedeelte van de lakon, zooals de Soerakarta'sche hofkunst die wenschte te zien bij opvoeringen van het wajang-gedog en het groote maskertoneel. (§ 479).

IV) Klapper op de in het boek voorkomende namen van personen, zaken en plaatsen, en op de voornaamste der besproken onderwerpen. (§ 480, 22 bladzijden à 4 kolommen).

Bovenstaand overzicht kan slechts een zeer summieren indruk geven van de onderwerpen, die in dit boek worden behandeld, en men zal beseffen, dat het onmogelijk is, ook maar in het kort aan te duiden, wat over de verschillende onderwerpen gezegd wordt; zooiets is trouwens bij iedere encyclopedie onmogelijk. Dat het boek den naam van een encyclopedie verdient, zal wel uit bovenstaand overzicht gebleken zijn, weliswaar een beperkt gebied omvattend, maar waarin men zeker niet veel tevergeefs zal zoeken, wat met dit gebied in eenig samenhang staat, waarin men veeleer meer zal vinden dan men had kunnen vermoeden, en — waarmede men dan teleurgesteld zal zijn, omdat er niet nog meer in staat. Maar het is geen gewone encyclopedie, want van dit boek gaat een eigenaardige bekoring uit: het is niet om achtereen uit te lezen, maar om een onderwerp, dat daarin wordt behandeld, nu eens grondig na te slaan, om het materiaal uit de verschillende streken van Java onderling te vergelijken, en dan te bestudeeren in het licht der beschouwingen, om samenhangen te vervolgen enz. enz. Het is voor allen, die met Javaansche cultuur en volkskunde

in aanraking komen, en niet minder voor de deskundigen, die zich met vergelijkende volkenkunde bezig houden, een niet slechts onmisbaar maar ook een zeer aantrekkelijk boek. Het is een boek, dat oneindig veel vragen doet oprijzen, en dat men het best bestudeert met papier en potlood naast zich. Dat het opwekt tot verder studie, dat het belangstelling wekt voor zaken, waarmee men zich vroeger nimmer heeft bezig gehouden, en dat nu nieuwe aanknopingspunten biedt, of wel bekende zaken in een geheel nieuw licht doet schijnen, behoeft nauwelijks gezegd te worden.

Maar deze geweldige stimulans, die van het boek uitgaat, leidt ook wel tot teleurstelling. Want men zou zoo gaarne meer willen weten. Dr. Pigeaud voert ons zeer dikwijls, ik zou haast zeggen uit zekere kwelzucht, tot hoogten van waar zich onvermoede uitzichten op nieuwe samenhangen openen, om ons dan, als onze aandacht op zijn hoogst gespannen is, met het onverbidde „en nu gaan wij verder” van den vreemdelingengids op het nuchtere pad der zakelijkheid terug te brengen. Ik weet niet hoe vaak, gemiddeld wel eens op de vijf bladzijden, de een of andere samenhang wordt aangeroerd, op de een of andere mogelijkheid wordt gewezen, en daarop de ontnuchterende opmerking volgt, dat er niet nader op kan worden ingegaan, omdat het buiten het bestek van het boek valt, omdat het onderwerp meer eigenaardig behoort tot de volkenkunde, de vergelijkende volkenkunde of de letterkunde, en zeer dikwijls ook, omdat men er nog niets van weet, en een onderzoek, dat zeer zeker belangrijke resultaten zal opleveren, nog noodig is. Dit is niet bedoeld als verwijt aan Dr. Pigeaud; het doel van zijn werk is in de voorrede duidelijk omschreven, en tevens zijn de beperkingen opgesomd, die de schrijver zich heeft moeten opleggen. Wie den omvang van het boek in aanmerking neemt en zich voorstelt, hoeveel arbeid daaraan reeds is besteed, wie er goed over nadenkt, wat schrijvers hoofdtaak, het nieuwe Javaansch-Nederlandsche Woordenboek, van hem reeds eischt, zal beseffen, dat het voor hem onmogelijk geweest zou zijn, dit werk nog breder op te zetten; het zou een dubbel of driedubbel zoo dik boek zijn geworden. Maar de lezer vraagt zich af, of Volkenkunde en Letterkunde de vele vragen, die er aan worden gesteld, wel ooit zullen beantwoorden. Op deze verschillende vragen in te gaan, zou hier te ver voeren; ik moge alleen een enkel aanduiden, t.w. de parallellen, die men in de Pandji-verhalen en de wajang-poerwa-lakon's vindt, zooals de parallel-figuren Pandji/Ardjoena, en Samba/Goenoengsari, waarop in het boek zoo vaak wordt gewezen. (o. a. §§ 13, 344). In de Ma-

leische Pandji-verhalen wordt het Pandji-geslacht als nakomelingen der Pandawa's voorgesteld, in één daarvan, waarin ik door de vriendelijkheid van Dr. Poerbatjaraka inzage heb gekregen, is Pandji de incarnatie van Ardjoena, Goenoengsari die van Samba, Tjandra Kirana die van Soembadra, en Retna Wilis die van Djana-wati. In de Mangkoe Negara'sche wajang-poerwa-lakon's (Javaansche tekst uitgegeven door Volkslectuur,*) inhoudsopgave in Kats, Wajang Poerwa I) belooft in de lakon „Séna Rodra" S. H. Goeroe, dat de nakomelingen van de Pandawa's over Java zullen heerschen, en de nakomelingen van Kresna (Samba is Kresna's zoon) hen zullen beschermen. Volgens de M. N. lakon „Samba ngengleng" zijn Sama en Andjanawati de incarnaties van Batara Drema en Betari Dremi, en ofschoon Andjanawati de wettelijke echtgenoot is van vorst Bomanarakasoera (welk huwelijk volgens de lakon „Partawigena" na de eerste strubbelingen zeer harmonisch belooft te worden), moet op last van S. H. Goeroe de hemelnimf Wiloetama op de aarde neerdalen en haar met Samba, voor het plegen van echtbreuk, samen brengen. Over deze incarnaties van Batara Drema en Batari Dremi in Samba en Andjanawati vindt men iets in de Maleische Hikajat Sang Boma (uitg. Volkslectuur), en dus wellicht ook in de Bhoma-kavya. Eene parallel van het oude, populaire maskertoneel „Djaka Semawoeng" vindt men in de wajang poerwa eenigszins in de M. N. lakon „Randa Widada." De door Dr. Pigeaud dikwijls vermelde slagersdochter Sarag is misschien terug te vinden in een van de reuzen-prinsessen, die in enkele van de M. N. wajang-poerwa-lakon's tijdelijk de gedaante van een van Ardjoena's echtgenooten hebben aangenomen en haar rol spelen. Waar zal men dit alles kunnen nagaan? Moge het boek van Dr. Poerbatjaraka over de Javaansche Pandjilegende ons het overzicht geven van alles, wat dit epos in zijne verschillende verschijnings-vormen eigenlijk bevat. Waarop dan weer de interessante vraag zal rijzen, wie of er eerder was, de kip of het ei. — Wat de vier dansen uitgevoerd bij het kleine maskerspel (o. a. § 107) betreft, is daarin misschien het oertype van den huidige vier-voudigen wajang-dans (twee soorten aloes en twee soorten gagah) te zien?

Iets anders, wat de belangstellende gaarne nog had gezien, waren de Javaansche teksten van liedjes, stereotype gesprekken enz., die bij de volksvertooningen te pas komen. Op het weinige, dat verzameld en gepubliceerd is, is in het boek gewezen; op de Javaansch-Arabische teksten bij opvoeringen van gewijde

muziek enz, wordt uitvoeriger ingegaan, maar wat van het volksdicht of de volkskunst? Ik vrees echter, dat ook het materiaal, dat Dr. Pigeaud heeft verzameld, over deze zaken weinig of niets zal hebben bevat, want het is iets, waarmee zich af te geven de beschaafde Javaan beneden zijn waardigheid acht. Dit soort materiaal moet dus waarschijnlijk ook nog eerst worden verzameld; moge daarmee worden begonnen, voordat het te laat is. Hoe moeilijk dergelijk werk heden in eene groote stad reeds is geworden, heb ik zelf ondervonden.

Maar wij mogen, zooals reeds boven gezegd, Dr. Pigeaud werkelijk geen verwijten doen, dat hij dit boek niet nog veel omvangrijker heeft gemaakt — waardoor het dan waarschijnlijk eerst vele jaren later in onze handen zou zijn gekomen. Wij moeten Dr. Pigeaud zeer, zeer dankbaar zijn voor dat, wat hij ons gegeven heeft, en willen hem en onszelf toewenschen, dat hij naast zijne hoofdtak en zijn verder uitgebreid programma, nog tijd en gelegenheid zal vinden, ons nog meer boeken te schenken over de ook tot de volksvertooningen of volksvermaken te rekenen onderwerpen, die volgens zijn voorrede in dit boek niet zijn behandeld. Want waar vinden wij iemand anders, die het zou willen en kunnen doen?

Wij moeten ook Volkslectuur dankbaar zijn dat zij dit boek heeft uitgegeven, en daarmee, na lange jaren pauze, weer blijf geeft dat zij ook de belangstellenden in de Indische land-, taal-, volken- en volkskunde tot het volk rekent, dat wel eens nieuwe lectuur noodig heeft. Deze belangstellenden zijn in de laatste jaren in dit opzicht werkelijk niet verwend. Zij zijn meer en meer in een moeilijk parket geraakt. De oude boeken zijn uitverkocht en slechts zelden en dan nog tegen haast niet te betalen prijzen te verkrijgen. Van nieuwe werken, die de ouden konden vervangen, die de dingen weer samenvattend opnieuw behandelen, en dan van het gezichtspunt van een tientallen van jaren gevorderde wetenschap, verschijnt haast niets; over het resultaat van nieuw onderzoek zeer weinig, en dat weinige is beperkt tot dissertaties, in Holland geschreven, en slechts bij uitzondering op onderzoek of ondervinding in Indië zelf berustend, of wel tot kleine artikel-tjes, over zooveel verschillende tijdschriften verspreid, dat men ze onmogelijk bij elkaar kan krijgen. In de tijdschriften, die naar hun naam aan de taal-, land- en volkenkunde van deze gewesten zijn gewijd, neemt de geschiedenis en de cultuurgeschiedenis van de Europeanen in Indië meer en meer plaats in. Politieke en economische dingen treden steeds meer op den voorgrond. Ik herhaal daarom, dat wij, die belang stellen in de taal-, land-

*) Serie No. 443, deel I-XXXVII, 1930/32.

en volkenkunde van dit land, alle reden hebben om Volkslectuur dankbaar te zijn voor de uitgave van dit boek, en het ware te wenschen, dat er spoedig meer zouden volgen.

Voor een eventueelen tweeden druk moge ik nog de volgende wenschen uiten:

Wat den tekst betreft, zoo moge een nog grooter aantal Javaansche woorden opgenomen worden in de „verklarende lijst” (§ 2), of in den klapper (§ 480) een korte verklaring in het Nederlandsch daarbij gegeven worden. Het gaat hierbij hoofdzakelijk om vaktermen, die in den tekst dikwijls terugkomen, die ook alle ergens wel verklaard zijn, maar wier beteekenis den lezer, die minder tehuis is in de Javaansche taal en de behandelde onderwerpen, maar al te spoedig weer ontsnapt, zoodat hij eerst in den klapper, en dan weer in de paragrafen, waarin het woord vermeld wordt, naar de beteekenis ervan moet zoeken. — Dan moge als verdere bijlage nog toegevoegd worden een kort en duidelijk overzicht van de hoofdfiguren van de Javaansche Pandji-legende: de vier rijken met de vier vorstenparen en de ongetrouwde zuster, hunne kinderen, hunne panakawan's, en de hoofdfiguren der tegenspelers, en wel alles doorlopend genummerd. Want anders is het haast onmogelijk, uit de enkele namen, die gegeven worden, op te maken, wie de betr. persoon eigenlijk is. Want wat ik zelf bij het bewerken van Maleische Pandji-verhalen heb gevonden: nl. dat personen altijd weer van naam verwisselen, inclusief hunne panakawan's, dat nu een jongen in een meisje, dan een meisje in een jongen wordt veranderd, en dat ook de Javaansche prinszen zelf als zwervende roofridders (kelana) optreden, schijnt volkomen uit de Javaansche legende te zijn overgenomen. Voor zoover noodig, kan dan in den tekst eenvoudig achter den gezigten naam het nummer der lijst worden gezet, of in een noot daarnaar worden verwezen.

Wat de illustraties betreft, zoo moge Volkslectuur het mij niet euvel duiden, als ik het voorstel doe, bij een tweeden druk het grootste gedeelte van de gebruikte cliché's over boord te werpen en eene geheel nieuwe richting in te slaan. Want de masker-foto's, in de contouren uitgeknipt en op witten achtergrond afgedrukt, en dan nog gedeeltelijk onscherp, hebben mij eenigszins teleurgesteld en doen de eigenaardige en hoogstaande maskersnijkunst geen recht wedervaren. Ik zie in het boek van Dr. Pigeaud een standaard-werk van buitengewoon belang, waarvoor ook wel iets buitengewoons op het gebied van illustratie mag worden gedaan. Ik zou willen voorstellen:

1) een eenigszins volledige reeks maskers, uit vier of vijf, de hoofdtypen representeerende, collecties samengesteld, en de maskers,

die dezelfde persoon in de verschillende collecties voorstellen, naast elkaar geplaatst. De maskers niet in de contouren uitgeknipt, maar op den achtergrond zooals op de origineele foto's. Daarbij een aantal foto's van tegenwoordige maskerspelen;

2) eene representatieve en zoo uitgebreide mogelijke collectie van foto's, die de andere in dit boek beschreven volksvertooningen illustreren;

3) als vergelijkings-materiaal, om maskers en poppen te kunnen vergelijken, foto's van oude, karakteristieke poppen, en geen moderne teekeningen.

Het foto-materiaal, dat voor nieuwe cliché's kan dienen, is gedeeltelijk reeds aanwezig in de foto-collectie van het Java-Instituut; de foto-collectie van het Kon. Bataviaasch Genootschap zal ook nog wel het een en ander opleveren, en een oproep in *Djâwâ* of in een of ander tijdschrift hier te lande zal zeker veel bruikbaar materiaal aanbrengen. De kosten voor het enkele, wat dan nog overblijft, zooals foto's van gedog-poppen enz., die speciaal voor dit doel moeten worden genomen, zullen ook wel nog op te brengen zijn. En deze illustraties moeten zóó goed uitgevoerd worden (bestaat er nog geen koperdiepdruk in Nederl. Indië?) dat zij met een leesglas van $2\frac{1}{2} \times$ vergrooting meer details laten zien en niet slechts den raster.

Ik besef, dat ik hiermee zeer zware eischen stel. Maar aan alle belangstellenden stel ik de vraag: zijn wij hier niet langzamerhand met de illustratie van wetenschappelijke, ook populair-wetenschappelijke boeken enz. zoo ongeveer op het standpunt gekomen van den tooneel-directeur in Nicholas Nickleby, die in ieder stuk een echte pomp en twee waschtobben op het tooneel moest hebben, omdat hij deze nu eenmaal bezat? Hebben wij niet dezelfde cliché's steeds maar weer afgedrukt gezien, alleen ieder maal een tikje slechter, omdat zij meer en meer versleten raken? Terwijl wij van voetbalteams enz. ten minste eens per week eene nieuwe opname te zien krijgen? En daarbij zal mij iedereen toch willen toegeven, dat juist voor werken op het gebied der volks- en volkenkunde vooral uitnemende illustraties onmisbaar zijn. Niet slechts voor ons, die deze boeken lezen, maar ook voor hen, die ze niet lezen, en vooral, wat voor Nederl. Indië van zeer groote beteekenis is, voor degenen, die den tekst niet kunnen lezen, d.w.z. het buitenland. Ik stel daarom mede voor, indien Volkslectuur bij een tweeden druk van de Javaansche Volksvertooningen tot nieuwe illustraties zou besluiten, om deze in een afzonderlijke platen-atlas te doen ver-

schijnen, die bij het boek behoort, maar bovendien van dezen platen-atlas nog een groot aantal exemplaren separaat, voor afzonderlijken verkoop, uit te geven. En de platen te voorzien van een zeer korte verklaring in het Nederlandsch en in het Engelsch. Zoo'n separate platen-atlas zal ten eerste aftrek vinden onder de inwoners van Nederl. Indië, die voorloopig nog geen behoefte voelen om het boek van Dr. Pigeaud te lezen, dan onder de buitenlandsche reizigers, die ons land bezoeken en liever een goed platenboek, waarvan zij iets kunnen begrijpen, als souvenir meenemen dan de produkten van de hedendaagsche namaak-kunst, zooals de „fabrieken" in Bali ze leveren, en ten slotte zal die atlas de aandacht van de buitenlandsche wetenschap vestigen op dit boek, dat van zoo buitengewoon belang is juist voor de vergelijkende volkenkunde. Want, eerlijk bekend: hoevele van Dr. Pigeaud's buitenland-sche collega's in Britsch Indië, in de Straits Settlements, in Siam, in Fransch Indo-China, in de Philippijnen en in de Zuidzee zullen zich de moeite van de studie van een Hollandsch boek getroosten, zonder dat de illustraties hen met hamerslagen dwingen zich daarmee te bemoeien, omdat zij anders „seperti kodok di bawah tempoeroeng", onder den klapperdop van hun eigen taal zullen blijven.

Moge de tweede druk van „Javaanse Volks-vertoningen" spoedig mogelijk worden!

Het zij mij veroorloofd, hier nog aan een tweetal reeds lang gekoesterde wenschen uiting te geven, door de lectuur van het boek van Dr. Pigeaud weer opgewekt, en zooals ik veronderstel door velen gedeeld:

1) Er worde eene faculteit voor de Indische taal-, land- en volkenkunde hier te lande opgericht, die enerzijds aan de inwoners van dit land gelegenheid biedt, de eigen taal-, land-, en volkenkunde volgens Westersche methoden in het land zelf te bestudeeren, en die anderzijds uitgroeit tot eene wetenschappelijke instelling tot onderzoek naar de taal-, land- en volkenkunde van het land in het land zelf, en

tot een instituut voor vergelijkende wetenschap in samenwerking met de universiteiten en instituten van onze buurlanden.

2) Er worde eene volledige tekstuitgave met Nederlandsche vertaling en aantekeningen uitgegeven van de Serat Tjabolang/Tjenti, waarvan Dr. Pigeaud reeds eene inhoudsopgave heeft gepubliceerd in de Verhandelingen K. B. G., deel LXXII, 2de stuk. Een ieder, die met Javaansche volkskunde in den een of anderen vorm te maken heeft, zal immers gegevens, en dikwijls zoo noodzakelijke gegevens, verwijzingen naar bronnen enz. kunnen vinden in de Tjabolang/Tjenti; trouwens, het boek van Dr. Pigeaud bewijst reeds, wat hij zelf voor zijn doel uit de Tjabolang/Tjenti heeft kunnen putten. Dit Javaansche geschrift is reeds op zich zelf eene encyclopedie der geheele Javaansche beschaving (zie de inhoudsopgave door Dr. Pigeaud), want het speelt onder het volk, niet aan vorstenhoven of in priesterkringen, en beschrijft ons het volksleven in de meest verschillende aspecten. Dat zulk een unicum in de wereld-literatuur zoo lang voor een groot gedeelte onuitgegeven, en in zijn geheel onvertaald is gebleven, is merkwaardig genoeg, en het wordt tijd, dat met eene volledige uitgave en eene vertaling wordt begonnen, te meer, omdat het gedeelte in de jaren 1912/1915 uitgegeven door het Kon. Bataviaasch Genootschap reeds lang is uitverkocht. En deze uitgave geschiede van het standpunt der volkskunde, dat alles, wat erin vermeld staat, van belang is, en dat het ons niet deert, of misschien een of ander gedeelte niet tekstkritisch kan worden onderzocht, of misschien een latere interpolatie zou kunnen zijn. Wij moeten vóór alles weten, wat erin staat, en niet, hoe alles erin beland is, of wie mogelijkerwijs daarvan de auteur kan zijn. Met de letterkundige waarde en de bijzonderheden, de tekstkritiek enz. mogen komende generaties zich bezig houden.

Jogjakarta, Mei 1938.

H. OVERBECK.

JAVAANSCH SPRAAKKUNST door Dr. M. PRIJOHOETOMO,
Lector aan de Universiteit te Utrecht, Leiden, E. J. BRILL, 1937,
ingenaaid f 4,—, gebonden f 5.—.

JAVAANSCH BRIEVENBOEK door Dr. M. PRIJOHOETOMO,
N. V. Uitgeversmaatschappij W. E. J. TJEENK WILLINK, ZWOLLE,
1937, f 1,50.

JAVAANSCH-NEDERLANDSCHE GESPREKKEN door Dr.
M. PRIJOHOETOMO, Lector aan de Universiteit te Utrecht, Zutphen
W. J. THIEME & Cie MCMXXXVII, f 1,75, gebonden, f 2,10.

JAVAANSCH LEESBOEK. Vier verhalen uit de oudere Ja-
vaansche letterkunde, in proza bewerkt door Dr. M. PRIJOHOE-
TOMO, Lector aan de Universiteit te Utrecht, H. J. PARIS, Amster-
dam MCMXXXVII, f 2,50 gebonden, f 2.— ingenaaid.

Aan verschillende omstandigheden is het te wijten — niet daaraan, dat bovengenoemde boekjes onbelangrijk te achten zijn — dat eerst in dit nummer hieraan een aankondiging wordt gewijd. De vier boeken, hoewel bij verschillende uitgevers verschenen, vullen elkaar aan en om die reden is er m.i. geen bezwaar tegen ze tegelijk aan te kondigen. Ik beperk mij hier voorlopig slechts tot enkele algemene opmerkingen.

De schrijver is uit Djoewānā geboortig dus buiten het Vorstenlandse taal-gebied; hij was geruimen tijd aan de Utrechtse Universiteit als lector in de Javaanse taal verbonden. Wij kunnen hem zeker dankbaar zijn dat hij, ondanks zijn ongetwijfeld drukke werkzaamheden, nog tijd heeft kunnen vinden om binnen slechts één jaar bovengenoemde werkjes te publiceren. Onze kennis van het Javaans is nog niet groot; een in alle opzichten bevredigende grammatica moet nog geschreven en een alleszins bevredigende formulering van verschillende taalverschijnselen nog gevonden worden. Vooral van Javanen mag nu verwacht worden, dat ze aan het vele ontbrekende kunnen toevoegen en vele onjuistheden kunnen verbeteren. Zij staan immers veel dicht bij hun taal dan de Europese oriëntalist, kunnen dus de verschillende nuances die den ter zake kundigen vreemdeling toch nog steeds zullen blijven ontsnappen direct en beter aanvoelen.

Naast dezen zeker niet geringen voorsprong heeft een Javaans geleerde nog dit voordeel, dat hij — althans dit mag verwacht worden — van zijn universitaire scholing ten aanzien van zijn eigen taal een zekere distantie heeft meegekregen. De distantie, die nodig is voor het schrijven van een wetenschappelijk verantwoord en wetenschappelijk bruikbaar werk, ook van een werk dat, zoals Dr. Prijāoetāmā's grammatica, meer in het bijzonder voor het onderwijs is bestemd. In hoeverre schrijver

in beide opzichten is geslaagd, hierop kan in deze aankondiging nog niet worden ingegaan. Als praktisch hulpmiddel is de grammatica wel bruikbaar, al ontkomt men vaak niet aan den indruk, dat het werk niet minder, maar ook niet meer is dan uitgewerkte, met het nodige aangevulde, en gerangschikte aantekeningen.

Het brievenboek, de gesprekken en het leesboek zijn vooral belangrijk, omdat er modern Javaans in te vinden is. Het brievenboek is beknopt, handig en overzichtelijk; het geeft brieven van allerlei soort. In 8 hoofdstukken worden ze ingedeeld:

Hfdst A. brieven van allerlei aard, gelukwensen op 1 Sawal (zgn. Javaans Nieuwjaar), huwelijksaanzoeken, uitnodigingen tot een feest, gelukwensen, kennisgeving van overlijden, condoleanties, kennisgeving van geboorte, verzoeken om inlichtingen, idem om geld, schuldverordeningen, brieven om vergiffenis en om belet te vragen, sollicitaties, bestellingen;

Hfdst B. circulaires, Hfdst C. briefjes of cedeltjes, Hfdst D. verbintenissen, Hfdst E. ontvangst-bewijzen, Hfdst F. ingezonden stukken in de krant, Hfdst G. allerlei bekendmakingen zoals strooibiljetten, bekendmakingen en advertenties, en Hfdst H. officiële brieven zoals machtigingen, benoemingsbesluiten, pachtbrieven, verordeningen, officiële bekendmakingen, proclamaties, bevelen en vorstelijke beschikkingen. De brieven onder hoofdstuk A tot en met E zijn door schrijver zelf geredigeerd, waarbij gebruik werd gemaakt van oudere brievenboeken. De brieven onder F en G zijn ontleend aan afleveringen van de welbekende krant Darmākāndā, terwijl de officiële brieven zijn opgesteld met medewerking van den Regent van Sragèn, K. R. T. Joedānegārā. Het boek is nuttig, al zal de stijl in de Vorstenlanden niet steeds als de juiste worden gevoeld. Een nauwkeuriger gebruik van de wat Dr. Prijāoe-

tāmā noemt Javaanse taalsoorten zou in voorbeelden van hoe men brieven schrijven moet ook beter geweest zijn.

De gesprekken zijn zo goed mogelijk op de hoogte van hun tijd gebracht. De vreemdeling krijgt een kijkje in het moderne Javaanse leven. Behalve in het ngoko en het krāmā worden de samenspraken ook nog in het madyā en het krāmā-inggil gehouden. Het boekje is samengesteld „voor hen, die zich willen toeleggen op de Javaanse spreektaal, alsook voor degenen, die zich wensen te bekwamen in het Nederlandsch.” De niet-Javaan leert door deze gesprekken voldoende om in het hotel, in het restaurant, in de winkel, bij den barbier, den kleermaker, tegenover bedienden enz. enz. (er worden niet minder dan dertig verschillende gesprekken gegeven) niet met de mond vol tanden te staan. Maar of de niet-Nederlander zich door middel van de hier gegeven Nederlandse gesprekken in de Nederlandse taal zal kunnen bekwamen, hierover heb ik geen oordeel te geven. Wel kan worden verklaard dat Dr Prijāoetāmā met zijn Javaanse gesprekken sedert het verschijnen van ki Padmāsoesastrā's Javaanse Samenspraken van 1911 (ingeleid door Dr D. A. Rinkes en uitgegeven door het Bataviaas Genootschap van Kunsten en Wetenschappen) in de bekende lang gevoelde behoefte voorziet. Het is daarom juist zo jammer dat schrijver zich niet altijd houdt aan wat nog steeds als het standaard-Javaans geldt, het zuivere Sālā'se dialect.

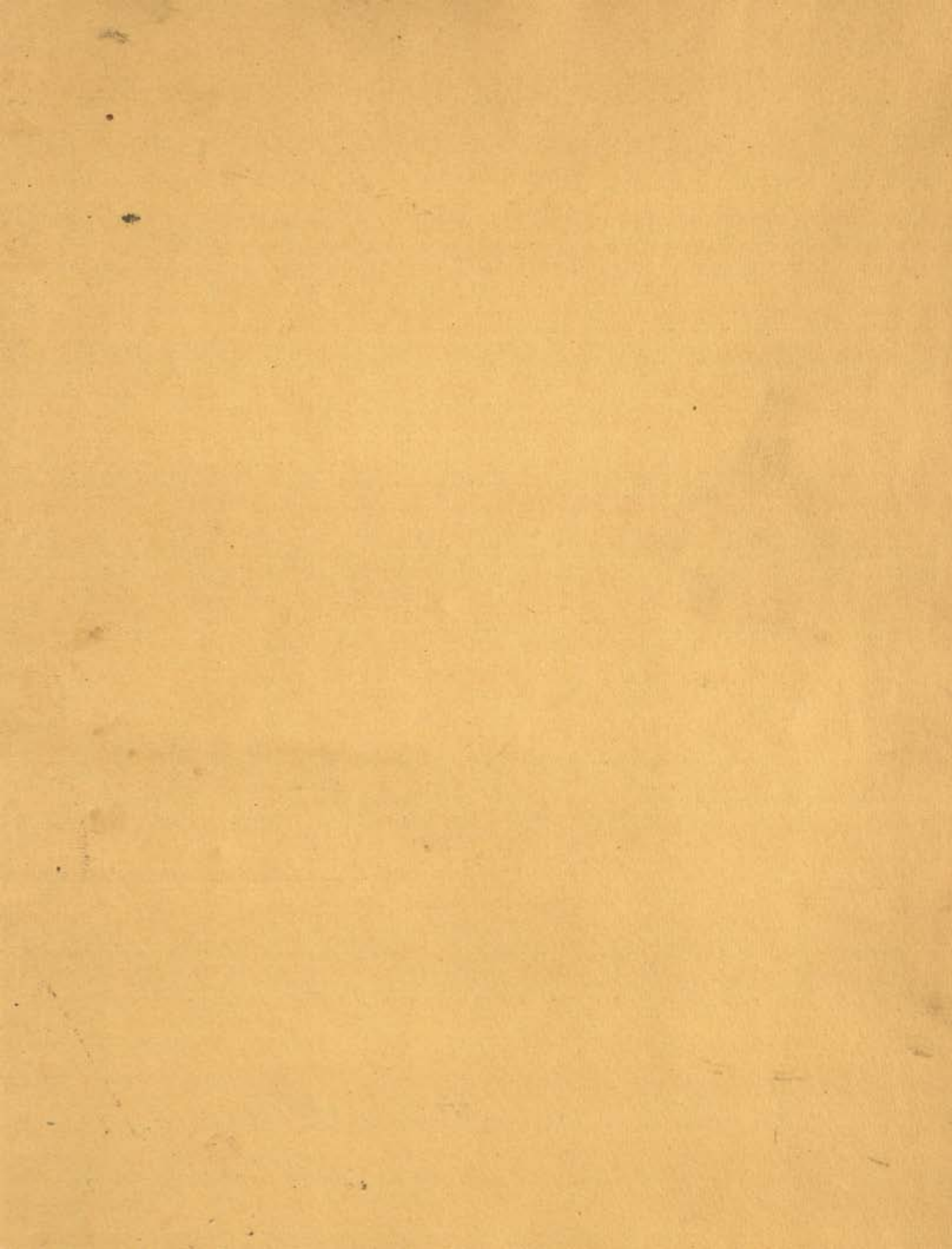
Het leesboek is een omwerking van vier bestaande verhalen: 1. Manik Mājā, 2. Obong-obongan balé Sigālā-gālā, 3. kén Angrok en 4. Bimāsoetji. Het zijn geen fragmenten, maar doorlopende bekortingen en daarbij werd met zo min mogelijk gebruik van kawi-woorden er naar gestreefd litteraire schrijftaal te bezigen. Het is niet altijd even gemakkelijk om poëzie in proza na te vertellen, zonder daarbij te kort te doen aan de eigenaardige bekoring die de poëzie eigen is en evenmin te kort te doen aan de levende schrijftaal,

zodat deze niet al te zeer onder archaïserende woorden en uitdrukkingen komt te lijden. Het is Dr Prijāoetāmā's niet geringe verdienste dat hij in dit lastige werk, het samenstellen van een in hedendaags beschaafd Javaans geschreven prozawerk, dat getrokken is uit bekende originele werken — twee in poëzie en twee in ouder Javaans proza geschreven — geslaagd is. Door beurtelings een verhaal uit de mythologie en kosmogonie, wajang-, babad- en toetoe-letterkunde te nemen geeft hij den gebruiker voldoende afwisseling. Een Inleiding met een korte beschouwing over karakter en strekking en over de verschillende eigenaardigheden der gegeven verhalen — in bestaande Javaanse bloemlezingen maar al te vaak gemist — gaat aan de leesstukken vooraf. Men kan van mening verschillen of het derde verhaal, dat van kén Angrok, wel een gelukkige keuze is. Zeker wel, in zover men hierdoor een voorbeeld krijgt van de oudere Javaanse geschiedkundige litteratuur, die bij de Javanen zelf ook lang niet altijd bekend is. Als specimen van de Javaanse babad-letterkunde echter zou een stuk uit de Babad Gijanti, -Mangir of -Kartāsoerā — als men Babad Tanah Djawi niet wil nemen, omdat men ze reeds te zeer bekend acht — m.i. beter op zijn plaats geweest zijn.

Het bovengezegde doet — het mag hier nog eens gezegd worden — niets af aan de waardering voor den ijver en de volharding waarmee Dr Prijāoetāmā deze voor het onderwijs en de praktijk bestemde boekjes heeft doen verschijnen.

Dr Tjan Tjoe Siem.

*) Eveneens van de hand van Dr Prijāoetāmā is een proza-bewerking verschenen van het bekende gedicht Mintārāgā (uitgave Volkslectuur serie No. 1280). Dr C. Hooykaas wees mij er op, dat in hetzelfde jaar 1937 bij Volkslectuur ook prozazamenvattingen zijn uitgekomen van Ardjoenāsāsrā, Rāmā en Brātājoedā door R. Ng. Kartāprādja in drie afzonderlijke deeltjes.

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.
